

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-11/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович,
т.ф.д., проф.

Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.

Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.

Бобожанова Сайёра Хушнудовна, б.ф.н., доц.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.

Жуманиёзов Зоҳид Отабаевич, ф.ф.н., доц.

Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc

Курбанбаев Илҳом Жуманазарович, б.ф.д., проф.

Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.

Қутлиев Учқун Отобаевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.

Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д.,
проф.

Рахимова Гўзал Юлдашовна, ф.ф.ф.д., доц.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович,
б.ф.д., академик

Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Худайбергана Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Худойбергана Ойбек Икромович, PhD, к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/4 (108), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. — 250 б. — Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими — Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdullaeva R., Marufova Yu.A., Mukhammadjonova M.D. Comparative Analysis of Phraseological Units with a Human Component in English, Russian, and Uzbek Languages: A Structural-semantic Perspective	5
Ahmadjonova O.A. Rahbar obrazining badiiy tasviri	8
Akbaraliyeva X.Sh. O'zbek va ingliz maqollarida tana a'zolarining ishlatilishi	11
Alimov P. Adabiyotda badiiy obraz va xarakter	14
Aliyeva S.A. Geontonimlarning jahon tilshunosligida o'rganilishi va nazariy masalalari	17
Aminova D. Phenomenon of polysemy in english military vocabulary	19
Aminova D. Systematization of military terminology	20
Bazarova X.E. Asqar Mahkam ruboiylari	22
Bobojonova X.K. O'zbek tilidagi o'zlashmalarning ayrim xususiyatlari	26
Boltaboyeva N.M. Toponimik leksikografiya tilning leksik-semantik tizimining muhim yo'nalishlari sifatida	29
Boltayeva G.Sh. Muxammas janri genezisida xalq og'zaki ijodining o'rni	32
Boltayeva G.Sh. Tab'i xud muxammaslarda poetik shakl masalasi	34
Daliev M.X. Conceptual analysis of polysemy in terminology	37
Daliev M.X. Distinguishing features of terminologization in modern english	39
Daliev M.X. Polysemy in terminology	41
Djalilova Z.B., Yuldashova N.O. Badiiy adabiyotlarda realiyalar va ularning tarjima qilish usullari	43
Egamnazarova Z.X. Rieltorlik faoliyatiga oid terminlarning bir tilli lug'atlarda berilishi masalalari	47
Jumaniyozov Sh. Uzlaksiz ta'lim tizimi adabiyot darslarida badiiy asar tahlilining muhim jihati	50
G'afarov A. Yassaviy ijodida tasavvufiy istiloh (atama)larning qo'llanilishi	53
Ganiyeva O.X. AQSH hikoyachiligi negizlari	56
Gavharoy Isroiljon qizi Turizm terminlaridan muloqot diskursida foydalanishdagi muammo va yechimlar	59
Hakimova Z.T. Lexicographic Aspects of Sewing Terms: A Stitch in Language	62
Ibragimova M.A. Nutqiy aktlar nazariyasi va yozma nutq atamasiga doir	64
Israilova M.N. The role and significance of the science of latin and medical terminology in medicine	68
Kilichev B.E. Buxoro viloyatining gidrotoponimlari	70
Kuchkarov T.O., Parmonova N.A. "Treasure", "Xazina" tushunchalarining milliy-madaniy tipologik xususiyatlari	74
Latipov A.A. O'zbek tilida yakuniy faza semantikasi va uning ifodalanishi	77
Madraximova R.Sh. Ingliz tilida ma'danlarga aloqador onomastik birliklarning semantikasi va etimologiyasi	81
Mamatqulova Sh. O'zbek va ingliz tillarida fidoyilik konseptini ifodalovchi leksemalar	83
Masharipov J.A. Fan va texnika terminlarini standartlashtirishga qo'yiladigan talablar	86
Muhammadiyev A. Tarix va zamon haqiqatlarining she'riyatdagi talqini	88
Mustafoeva S.Kh. Semantic and structural grouping of riddles in english	95
Nazarova S. Ingliz va o'zbek tillarida politaksemalarning semantik turlari qiyosiy tahlili	98
Omonov T. Terminology and its effect on scientific and technical communication	100
Omonov T. The semantic features of insurance terms in english	103
Pirnazarova M. Shoir ijodida tun timsoli	105
Qahharova D.A. Bobur lirikasida ko'ngil timsoli va badiiy san'atlar	109
Qodirova Sh.B. Nemis tilida tabiat hodisalarini ifodalovchi otlarning leksik-semantik xususiyatlari	114
Radjabova G. A corpus-based analysis of logical connectors in academic writing	116
Raximova G.Yu. Reduplikatsiya faol lingvistik jarayon sifatida	118
Raximova L.M. Diskurs turlari to'g'risidagi fikrlarning falsafiy va lisoniy asoslari	121
Sabirova D. Erkin A'zamning "Shovqin" romanida polifonik nutq ko'rinishi	123
Sadullayev F.B. Badiiy adabiyotda ruhiy tasvir va uning takomili	126
Safoyeva S.N. Badiiy tarjima kommunikativ faoliyat turi sifatida	128
Sapayeva B.Q. Birikma shaklidagi gemeronimlarning ko'rinishlari	130
Satibaldiev E. The interplay of language dominance, cultural nuances, and domain expertise in translation quality	134

Satibaldieva N. The dynamic evolution of language	136
Sattarov F. Ingliz tilidagi bolalar adabiyotining yangi bosqichga chiqishi	138
Saydalieva A.E. Irony in literature: an exploration of its functions and effects	142
Sayidirakhimova D.S. Controversial issues in the research of similar adverbial words in the kyrgyz and uzbeki languages	145
Shamsiddinova S.B. Ilon kultining genezisi va uning “Gilgamish” eposida tutgan oʻrni	149
Shamuradova N.M. Causality and independent word groups expressing causality	152
Sharifov S.Z. Xarakterni yoritishda portret va peyzajning roli	156
Shodiyeva A. Propozitsiyaning ilmiy talqini	159
Sulaymonova N.A. “Zarbulmasal” asarida gulxaniyning axloqiy qarashlari	161
Suvanova R.A. Erkin Vohidov sheʼriyatida qoʻllanilgan badiiy tasvir vositalarining funksional-semantik xususiyatlari	164
Toʻxtaboeva M. Botu sheʼriyatida sintaktik oʻziga xosliklar va ularning badiiyati	167
Turdimurodov S.E. Izohli lugʻatlarda evfemik darajalanish xususida	170
Xolmuxamedov B. Oʻzbek tilida yaratilgan chastotali lugʻatlar xususida	173
Xushboqov Q.Sh. “Oʻzbek tilida “tugʻilish” va “oʻlim” tushunchalarining lingvistik tadqiqi	176
Yuldashev A.G., Mukhammadjonova M.D., Marufova Yu.A. Categorization of English toponyms	179
Yuldasheva D.N. Antropotsentrik paradigmada sukut hodisasi	183
Zakirova Kh.A. Discourse analysis of urban planning terminology	187
Абдувалиева Н.А. Алишер Навоий ғазалларида қўлланган ўзлашма сўзларнинг таҳлили масаласи	189
Абдурахманова Х.Р. Научно-теоретическое изучение пословиц в лингвистике	193
Алланазарова С.Х. Лингвистик жиҳатдан бадийй ономастикасида атоқли отлар хусусиятиниң мобиллашуви	198
Бендер Р. Мастерство писателя в стилевой основе романа «Тихий Дон»	200
Исмоилова М.И. Ўзбек ва инглиз тилларида қарашлилиқ-тегишлилиқниң семантик таркиби	202
Кабилова С.А. Эвфемизмларниң оммавий ахборот воситаларида қўлланилиши	205
Кенжаева П. Замонавий турк хикоячилигиға Шарқ мумтоз адабиёти дурдоналариниң таъсири	208
Қўлдошов Ў.Ў. Конверсив бирликларниң функционал-семантик хусусиятлари	212
Махмудов Р. Ўзбек тилидаги жуфт ва қисқартма сўз шаклидаги энг янги сўзлар	216
Насирова М.К. Смысловой аспект и появление понятия «концепт» в лингвокультурологии	221
Насриева Г. Назар Эшонкул асарларида драматик ва трагик образлар тизими	223
Олимова Г.М. “Тоҳир ва Зухра” достонидаги мумтоз жанрларда шеърый санъатларниң ўрни	226
Очилова Н. Томас Майн Ридниң “Бошсиз чавандоз” асарида “от” образи таҳлили	229
Панжиев Н.П. Анализ структурно-статистических свойств согласных кластеров в узбекском языке	232
Рахматова Д.П. Достонларда эпик клише ва формулаларниң ўрни	237
Сейтназарова И.Э. Тилеўберган Жумуратов асарларида бадийй воситаларниң услубий қўлланилиши	239
Суярова А.И. Роль журналистики Шарофа Рашидова в культурной жизни	244
Умбетова Н.Ж. Изображение национального характера в творчестве А.Н.Толстого	247

UDC 81'33

COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A HUMAN COMPONENT IN ENGLISH, RUSSIAN, AND UZBEK LANGUAGES: A STRUCTURAL-SEMANTIC PERSPECTIVE

R.Abdullaeva, scientific advisor, Uzbekistan World state languages university, Tashkent

Yu.A.Marufova, MA student, Uzbekistan World state languages university, Tashkent

M.D.Mukhammadjonova, MA student, Uzbekistan World state languages university, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu empirik maqolada ingliz, rus va o'zbek tillaridagi inson komponentli frazeologik birliklarning tarkibiy xususiyatlariga e'tibor qaratib, ularning qiyosiy tahlili berilgan. Lingvistik yondashuvga asoslanib, sintaktik tuzilmalar, so'zlarning sintaktik qoliplari va grammatik xususiyatlarini tekshirish uchun har bir tildan beshta misol tahlil qilinadi. Topilmalar o'xshashlik va farqlarni ochib beradi, bu birliklarning strukturaviy o'xshashliklar va farqlarga oydinlik kiritadi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, inson komponenti, qiyosiy tahlil, ingliz, rus, o'zbek, strukturaviy istiqbol*

Аннотация. *Этот эмпирический статья представляет собой сравнительный анализ фразеологических единиц с человеческой компонентой на английском, русском и узбекском языках с акцентом на их структурные свойства. Основываясь на лингвистическом подходе, анализируются пять примеров из каждого языка для изучения синтаксических структур, образцов порядка слов и грамматических особенностей. Полученные результаты раскрывают как сходства, так и различия, проливая свет на структурные вариации и межъязыковые закономерности этих единиц.*

Ключевые слова: *фразеологизмы, человеческий компонент, сопоставительный анализ, английский, русский, узбекский язык, структурная перспектива.*

Abstract. *This empirical article presents a comparative analysis of phraseological units with a human component in English, Russian, and Uzbek languages, focusing on their structural properties. Based on a linguistic approach, five examples from each language are analyzed to examine syntactic structures, word order patterns, and grammatical features. The findings reveal both similarities and differences, shedding light on the structural variations and cross-linguistic patterns of these units.*

Keywords: *phraseological units, human component, comparative analysis, English, Russian, Uzbek, structural perspective*

Introduction. Phraseologisms, as fixed expressions or idioms, play a crucial role in language usage and communication. These phrases often convey cultural, historical, and social meanings, contributing to the richness and complexity of a language. Among the various types of phraseologisms, those with a human component hold a special place. There are several scholars who have provided clear definitions for the term "phraseologisms. Mieder, a renowned scholar in the field of phraseology, has defined phraseologisms as "fixed and semi-fixed expressions that have acquired a special meaning as a result of repeated usage in a language community" (Mieder, 2008, p. 7). Stefanowitsch, a linguistics professor, defines phraseologisms as "fixed, formulaic units of language that are larger than a single word and smaller than a sentence, and that exhibit a high degree of internal stability" (Stefanowitsch, 2008, p. 71). Julia Kristeva, a semiotician and linguist, has made significant contributions to understanding the human dimension of phraseological units. Kristeva's psychoanalytical approach focuses on the subjective and psychological aspects of language (1984). A.P. Cowie has contributed to the study of phraseologisms, including those with a human component. In his book "Phraseology: Theory, Analysis, and Applications," Cowie examines various aspects of phraseology, including the role of phraseologisms in language and communication (1998). Dmitrij Dobrovolskij and Elisabeth Piirainen have contributed to the study of phraseologisms through their collaboration on several works. One significant work by Dobrovolskij and Piirainen is "Figurative Language: Cross-cultural and Crosslinguistic Perspectives" (2005).

Materials. A diverse range of phraseological units was compiled from various linguistic resources, dictionaries, and authentic language usage of native speakers in English, Russian, and Uzbek languages. The collected data includes a wide spectrum of domains to ensure comprehensive coverage.

Methodology. This empirical study adopts a comparative approach to analyze phraseological units with a human component in English, Russian, and Uzbek languages. The methodology involves data collection, selection, and analysis. A diverse corpus of phraseological units is compiled from linguistic resources, dictionaries, and native speakers' language use. Units are systematically selected based on relevance and frequency. A structured analysis framework is developed to examine the structural and cultural aspects of the units. Comparative analysis is conducted to identify similarities and differences across the three languages..

Results. Analysis of phraseological units with a human component in English language

1. "The apple of my eye":
 - Meaning: Refers to someone or something cherished or loved deeply.
 - Structure: Noun phrase with a possessive pronoun. [A]
 - Word Order Pattern: Definite article + Noun + Prepositional Phrase.[D]
 - Syntactic Relationship: The prepositional phrase "of my eye" modifies the noun "apple," indicating possession or endearment.
2. "A shoulder to cry on":
 - Meaning: Describes someone who provides emotional support and comfort during times of distress.
 - Structure: Noun phrase with a prepositional phrase.[B]
 - Word Order Pattern: Indefinite article + Noun + Prepositional Phrase.[D]
 - Syntactic Relationship: The prepositional phrase "to cry on" serves as an adverbial phrase modifying the noun "shoulder," indicating the purpose or role of the shoulder.
3. "To break the ice":
 - Meaning: Signifies the act of initiating or facilitating social interaction or conversation in a formal or tense situation.
 - Structure: Verb phrase with a definite article and a noun.[C]
 - Word Order Pattern: Verb + Determiner + Noun.[E]
 - Syntactic Relationship: The definite article "the" modifies the noun "ice," specifying a specific object to be broken.
4. "To wear your heart on your sleeve":
 - Meaning: Refers to openly displaying or expressing one's emotions or feelings.
 - Structure: Verb phrase with a possessive pronoun and a noun phrase.[C]
 - Word Order Pattern: Verb + Possessive Pronoun + Noun Phrase.[E]
 - Syntactic Relationship: The possessive pronoun "your" indicates ownership or possession of the noun phrase "heart on your sleeve."
5. "To let the cat out of the bag":
 - Meaning: Refers to revealing a secret or confidential information.
 - Structure: Verb phrase with a definite article and a noun phrase. [C]
 - Word Order Pattern: Verb + Determiner + Noun Phrase.[E]
 - Syntactic Relationship: The verb "let" functions as the main verb, while the noun phrase "the cat out of the bag" serves as the direct object. The prepositional phrase "out of the bag" provides additional information about the location or source.

The analysis of English phraseological units with a human component reveals interesting patterns in their structural properties. The examined units demonstrate various syntactic structures, including noun phrases with possessive pronouns [A], noun phrases with prepositional phrases[B], and verb phrases with definite articles and nouns[C]. The word order patterns in English phraseological units consistently follow a specific order, such as definite article + noun + prepositional phrase[D] or verb + determiner + noun[E].

The analysis phraseological units with a human component in Russian language

1. "Свет в окошке" (Light in the window):
 - Meaning: Refers to a comforting or welcoming presence.
 - Structure: Noun phrase with a prepositional phrase.[A]
 - Word Order Pattern: Noun + Prepositional Phrase.
 - Syntactic Relationship: The prepositional phrase "в окошке" specifies the location of the light.
2. "Взять/схватить быка за рога" (To grab the bull by the horns):
 - Meaning: Signifies confronting or tackling a difficult situation directly and decisively.
 - Structure: Verb phrase with a noun phrase.[B]
 - Word Order Pattern: Verb + Noun Phrase.
 - Syntactic Relationship: The noun phrase "быка за рога" specifies the object (bull) and its attribute (by the horns).
3. "Вешать лапшу на уши" (To hang noodles on someone's ears):
 - Meaning: Humorously refers to deceiving or misleading someone by telling them nonsense or false information.
 - Structure: Verb phrase with a noun phrase and a prepositional phrase.
 - Word Order Pattern: Verb + Noun + Prepositional Phrase.
 - Syntactic Relationship: The prepositional phrase "на уши" indicates the recipient or location where the noodles are being hung.
4. "Слезть с катушек" (To come off the reel):
 - Meaning: Metaphorically expresses losing control, acting irrationally, or behaving in an unpredictable manner.
 - Structure: Verb phrase with a prepositional phrase.
 - Word Order Pattern: Verb + Prepositional Phrase.
 - Syntactic Relationship: The prepositional phrase "с катушек" indicates the starting point or origin of
5. "Положить ложку дёгтя в бочку мёда" (To put a spoonful of tar into a barrel of honey):
 - Meaning: Metaphorically signifies introducing negativity or criticism into a positive situation.
 - Structure: Verb phrase with a noun phrase and a prepositional phrase.[B]
 - Word Order Pattern: Verb + Noun Phrase + Prepositional Phrase.
 - Syntactic Relationship: The prepositional phrase "в бочку мёда" indicates the target or container where the spoonful of tar is being added.

The analysis of Russian phraseological units with a human component uncovers notable structural characteristics that shape their meanings and usage. The examined units exhibit different syntactic structures, including noun phrases with prepositional phrases[A], verb phrases with noun phrases[B]. These structures reflect the ways in which Russian encodes human attributes, behaviors, or characteristics within its phraseological units.

An analysis of phraseological units with a human component in Uzbek language

1. "Jon-tan" (Soul and body):[A]
 - Structure: Compound noun with a hyphen between the two nouns.
 - Word Order Pattern: Noun + Hyphen + Noun.
 - Syntactic Relationship: The hyphenated compound noun "jon-tan" signifies the close connection or inseparability between the soul and the body.
2. "Yurakdan gapirmoq" (To speak from the heart):
 - Structure: Noun phrase consisting of a noun and a verb.
 - Word Order Pattern: Noun + Postposition + Verb.
 - Syntactic Relationship: The noun "yurak" (heart) functions as the source or origin of the speech, indicated by the postposition "dan" (from), followed by the verb "gapirmoq" (to speak).
3. "Yuragini qo'lda tutmoq" (To hold one's heart in one's hand):
 - Structure: Noun phrase consisting of a noun, a postposition, and a verb. [B]
 - Word Order Pattern: Noun + Postposition + Verb.

- Syntactic Relationship: The noun "yurak" (heart) functions as the object, the postposition "qo'lda" (in) indicates location, and the verb "tutmoq" (to hold) expresses the action.

4. "Yuragini bo'shatmoq" (To free the heart):

- Structure: Noun phrase with a postposition and a verb. [B]

- Word Order Pattern: Noun + Postposition+Verb.

- Syntactic Relationship: The noun "yurak" (heart) functions as the object, and the verb "bo'shatmoq" (to free) expresses the action.

5. "Ochiq qo'lli bo'lmoq" (To be open-handed):

- Structure: Adjective-noun phrase with a verb.[V]

- Word Order Pattern: Adjective + Noun + Verb.

- Syntactic Relationship: The adjective "ochiq" (open) describes the noun "qo'l" (hand), and the verb "bo'lmoq" (to be) indicates the state of being.

The analysis of Uzbek phraseological units with a human component offers insights into the structural organization of these units within the Uzbek language. The examined units demonstrate specific syntactic structures, including compound nouns[A], noun phrases with postpositions[B], and adjective-noun combinations[V].

Discussion. All three languages utilize noun phrases, prepositional phrases, and verb phrases to construct phraseological units with a human component. However, there are differences in the prevalence and prominence of these elements. English relies heavily on noun phrases with possessive pronouns, indicating a strong emphasis on possession and endearment in expressing human attributes. Russian and Uzbek, on the other hand, demonstrate more flexibility in their use of these elements, allowing for various syntactic structures to convey human experiences. c structures on the representation of human experiences.

The choice of metaphors and idiomatic expressions within the phraseological units reflects cultural influences in each language. These cultural nuances shape the meanings and interpretations of the phraseological units, providing unique insights into the respective societies' values and beliefs.

Conclusion. This comparative analysis enhances our understanding of how different languages encode and represent human experiences and cultural expressions within phraseological units. The findings contribute to the field of phraseology and linguistics, providing valuable insights for further research and exploration in the study of languages and their relationship with human perception and communication.

REFERENCES:

1. Mieder, W. (2005). Proverbs are the best policy: Folk wisdom and American politics. Logan, Utah: Utah State University Press.
2. Mieder, W. (2008). Proverbs: A Handbook. Greenwood Publishing Group.
3. Mieder, W. (2008). The Lion's Share: A Phraseological Reanalysis. In The Phraseology of English and German (pp. 1-35). De Gruyter Mouton.
4. Kristeva, J. (1984). Revolution in Poetic Language. (M. Waller, Trans.). Columbia University Press.
5. Dobrovolskij D & Piirainen E. (2005). Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives
6. Stefanowitsch, A. (2008). Words and Their Meaning: An Introduction to Linguistics. Walter de Gruyter.
7. Stefanowitsch, A. (2008). Corpus-based approaches to phraseology: Phraseology in a wider context. In Phraseology: An interdisciplinary perspective (pp. 69-88). John Benjamins Publishing.
8. Cowie, A. P. (1998). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford University Press.

UO'K 808.5

RAHBAR OBRAZINING BADIY TASVIRI

O.A.Ahmadjonova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotasiya. Maqolada o'zbek xalqining qayta qurish davridagi faoliyatiga hukumat rahbarlarining munosabati A.Muxtorning "Tug'ilish" romani asosida ko'rsatib berilgan. Rahbar shaxslarning psixologik, psixofiziologik holatlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: xalq, rahbar, obraz, ijodkor, ishchi, yoshlar, qurilish, psixologiya, psixofiziologiya, munosabat, xarakter, konflikt.

Аннотация. В статье показано отношение государственных деятелей к деятельности узбекского народа в период перестройки на основе романа А. Мухтора «Рождение». Анализируются психологические и психофизиологические состояния лидеров.

Ключевые слова: народ, лидер, образ, творец, работник, молодежь, строительство, психология, психофизиология, отношение, характер, конфликт.

Abstract. The article shows the attitude of government leaders to the activities of the Uzbek people during the perestroika period on the basis of A. Mukhtor's novel "Birth". The psychological and psychophysiological conditions of the leaders are analyzed.

Keywords: people, leader, image, creator, worker, youth, construction, psychology, psychophysiology, attitude, character, conflict.

Asqad Muxtorning “Tug‘ilish” romanida qayta qurish davri voqeliklari real aks ettirilgan bo‘lib, unda bir kombinat qurilishi bilan bog‘liq voqeliklar hikoya qilinadi. Lekin roman kombinat yoki qurilish haqida emas, balki shu qurilish jarayonida yangi avlodning – mehnatda toblangan va pishgan jamoaning tug‘ilishini tasvirlashdan iboratdir. Ushbu jarayonda rahbar shaxslarning jamoaga, shakllanib kelayotgan yosh avlodga munosabati, ta’sirini Rahmonqulov xarakteri orqali ko‘rsatib bera olgan.

Rahmonqulov uchun reja bajarilsa, bas. Shu rejani ro‘yobga chiqarayotgan odamlar uning uchun ikkinchi darajalidir. U reja odam uchun, qurilish inson uchun ekanligini unutib qo‘ygan. “– Karyergacha oltmish uch chaqirimmi? Bir yuz oltmish odam chiqaramiz.

– Yo‘l tuzatganimi? (Bo‘riyev)

– Ha. Toshidan, loydan, qordan, muzdan tozalashadi. (Rahmonqulov)

– Ular ketgandan keyin bu yo‘l ertasigayoq yana o‘sha ahvolga keladi. Kunda obval.

Kunda baxtsiz hodisa, somasvallar bir haftada temir-tersakka eltib topshiradigan bo‘ladi

– Doimiy odamlar qo‘yamiz, xavfli joylarda, qiyaliklarda postlar tashkil etamiz.

– Bu yo‘lning har qadami xavfli...

– Qancha odam kerak bo‘lsa shuncha beramiz.

– Qayoqdan olib?

– Siz berasiz.

Elchibek uzoq tog‘- Toshlar oralarida, boshpanasiz, loy yo‘l yoqalarida kechayu kunduz dildiragan bolalarni ko‘z oldiga keltirdi. Butun qish bo‘yi!” (“Tug‘ilish”, 150-b.). Yuqoridagi dialogdan ko‘rinadiki, ikki rahbar shaxs bir muammoga turli xil yondashmoqda. Ushbu dialogda replikalardan so‘ng muallif izohi ko‘rinmasa-da, suhbat kayfiyatini o‘quvchi his eta oladi. Yo‘lning sirpanchiq, loy va muz holatini tuzatishga qishning ayozli kunlarida bir yuz oltmish kishining sovuqda, xavfdan holi bo‘lmagan ishda kun davomida dildirab turishini tasavvur qilgan Bo‘riyev beixtiyor hayratini yashira olmaydi. “Yo‘l tuzatganimi?”- deya bergan savoliga Rahmonqulovning bamaylaxotir bergan javobi Rahmonqulov xarakterini yaqqol namoyon etadi. O‘zining fikridan boshqasini to‘g‘ri deb tan olmaydigan, qurilish boshqarmasi boshlig‘i Subhonqul Rahmonqulov “uch burchak qalpog‘i gardanida osilib turgan brezent plashch, eski qora furajka kiygan, **pakanaroqqina** kishi. **Yoshi qaytib qolgan** bo‘lsa ham, harakatchan, **ko‘z qarashlaridan bir so‘zini ikki qildirmaydigan**, tadbirli ko‘rinadi”gan odam. Ushbu tarifdan uni qat’iyatli, aqlli shaxs deb o‘ylashimiz mumkin, lekin jiddiyoq e’tibor berilsa yozuvchi uning sifatlarini sanagan holda “**ko‘rinadi**” iborasini qo‘llaydi: “Bir so‘zini ikki qildirmaydigan” – qo‘l ostidagilardan etirozsiz buyruqlarini bajarilishini talab qiladigan rahbar shaxs ekanligini anglashimiz mumkin. Asar davomidagi voqealar uning o‘z “men”ini yuqori qo‘ygan, ishning oxirini o‘ylamay mantiqsiz, buyruqbozlik asosida yelib-yugurishini ko‘rsatadi.

Qurilishga kelgan yoshlar bilan bo‘lgan birinchi muloqotda Rahmonqulovning o‘zini tutishi, xatti-harakatlaridan yuqori mansab egasi ekanligi, ishchilarga faqat kombinat qurilishi, muddatining qisqaligi, yoshlarning vazifasi haqida gapirib, ularning kayfiyati, ahvoli, qayerdan kelgan, qanday kasb egasi, maqsadi bilan hech qanday qiziqib ko‘rmaganligi, ya’ni shaxs sifatida ular rahbarni qiziqitirmaydi. “Bir zarbdan gangiganday, birdan jimjit bo‘lib qolgan”

sement, tuproq, shag'alga bo'lingan jamoa Rahmonqulovga shaxsiy fikrlarini ham, etirozlarini ham bildirolmadi. Vaholanki, ular "buyuk kelajak" qurish, qahramonliklar ko'rsatish uchun kelishgandi. Hukumat vakili bo'lgan Rahmonqulovning munosabati orqali jamiyatning insonga bo'lgan munosabati – davr ruhiyati ochib beriladi. Chunki, Rahmonqulovga, u orqali davlatga ishchi kuchi bo'lsa, qurilish tezroq bitsa bo'ldi. Rahmonqulovga o'xshaganlar yangi rahbarlik lavozimiga o'tsa bas, ishchilar taqdiri ular uchun qiziq emas. "Rahmonqulov shuhratparastlik yillaridagi rahbarlik uslubi ta'siridan qutula olmagan boshliqlar tipidan. U ishchilarning shaxsiy manfaatlarini qurbon qilib bo'lsa-da, ish planini bajarishni asosiy maqsad qilib qo'yadi"[1].

N.G.Chernishevskiy mehnatga ehtiyoj muammosini psixologik aspektda o'rganib, mehnat rohat keltirishi uchun quyidagi uchta sharoitni yaratish kerakligini aytadi:

1. Mehnatga haddan tashqari kuchli tashqi to'siqlar xalaqit bermasligi kerak.
2. Mehnat tashqaridan majburlash bo'yicha emas, balki uning zarurligi va foydaliligini his etgan shaxsiy e'tiqod bo'yicha amalga oshirilishi kerak.
3. Mehnat tinkai madorni quritadigan darajada bo'lib qolmasligi lozim. Buning uchun ularga yaxshi ovqat, yaxshi musiqa, raqsga o'xshash o'yinlar, sayr qilish va hokazolar uchun sharoit yaratib berish kerak. Bular bilan shug'ullanish insonga huzur va halovat bag'ishlaydi. Davr illatlarini, vatandoshlari taqdirini yaxshi his eta olgan yozuvchi aynan mana shunday samaradorlikka putur yetkazuvchi omillarni real tasvirlay olgan. Asarda kombinat qurilishiga borgan yoshlar 47 kishi. Rahmonqulov hech kimning kasbi, ma'lumotini e'tiborga olmasdan, hatto surishtirib ham ko'rmasdan, shag'al, tuproq ishlariga jalb etgan. "–Bu yer hunar maktabi emas, kuragingni ushla, deyishadi" ("Tug'ilish", 19-b). Bu bilan yozuvchi davr talabi, jamiyat qiyofasini ochib beradi.

Asarni o'qish davomida Rahmonqulov psixofiziologiyasiga xos bo'lgan soxta tabassumi, e'tiborli ko'rinishi niqob ekani, o'zini do'st, hamdard qilib ko'rsatsa-da, shafqatsiz qarorlaridan qaytmasligini namoyon etadi. "Rahmonqulov avvalo har kimning har qanday gapini **chidam bilan**, hatto astoydil **e'tibor bilan** tinglar ekan-u, oxirida baribir o'zi oldindan tayyorlab qo'ygan xulosani chiqararkan. Birinchi kuni ham shunday bo'lgan edi. Uning gap tinglashdagi **jiddiy e'tibori** endi Jumanga niqobga o'xshab ko'rina boshladi" ("Tug'ilish", 37-b.).

Rahmonqulovning xarakter-psixologiyasi, uning psixofiziologik holatlari Bo'riyev bilan bo'lgan ziddiyatlarda yanayam aniqroq ko'rinadi. Badiiy asarda individual xarakterlar o'rtasidagi murosasizlik, manfaatlar zidligi, qarashlar, his-tuyg'u, ehtiroslar kurashi konflikt hisoblanadi. Konfliktni ifodalashda qo'llanilgan kompozitsion usullar ham real hayot ziddiyatlarini badiiy aks ettirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga egadir. Shunday xususiyatlardan biri asarda bir-biriga keskin xarakterlar yaratishdir. Rahmonqulov va Bo'riyev o'rtasidagi konflikt voqealar rivojidagi ijtimoiy-hayotiy ziddiyatlar, xarakterlarning ma'lum tomonlarini aniqlashtirib, uning mohiyatini ochadi. Bo'riyev xarakteridagi mulohazakorlik, qat'iyatlilik ko'p hollarda Rahmonqulovni qiyin holatlarga solib qo'yadi. Har so'zi, harakatida hukumat ishonchini vaj qilgan rahbar, ishchilarga insoniy munosabatda bo'lgan Bo'riyevning qarashlarini keskin tanqid ostiga olib, ishdan haydash bilan qo'rqitar ekan, undagi **qat'iyat, qaysarlikni** ko'rib ikkilandi.

"Rahmonqulov bu chayir yigitning **ko'zlarida o'chmas o't** ko'rganday bo'ldi. **Bir oz bo'shashdi...**

– Partbyuro bilan qo'rqitmang. O'zim qurilishda partkom bo'lganman. – U endi ancha sovudi. Yuzida ayanch bir o'ychanlik paydo bo'ldi. – u vaqtda sizdek tikanak edim...O'shandan beri bir teshikdan olib ikkinchi teshikka tiqishadi...

Elchibek uning hasratiga tushunmadi-yu, **bo'shashib** qolganini payqadi".

Rahbar psixologiyasidagi o'y-kechinmalari, qalbidagi kayfiyati uning tashqi fiziologiyasida ham aks eta boshladi. Xatti-harakatlaridan, "bo'shashib qolgani"dan uning Bo'riyevdan hayiqa boshlagani sezilib turadi. Ko'ramizki, Rahmonqulovning keskin, qat'iy harakatlarida qat'iyatsizlik, bo'shashganlik, ikkilanish alomatlari ko'rina boshladi. Asqad Muxtor ikki rahbar – biri katta avlod vakili, ikkinchisi yoshligiga qaramay, ko'pni ko'rgan, har bir voqelikka teran mushohadakorlik bilan yondashuvchi Bo'riyev obrazini shakllantirib,

hukumat vakillarining ziddiyati bilan katta badiiy umumlashmaga erishadi. Elchibek tipidagi insonlarni Rahmonqulovga o'xshagan byurokratlarga aylantirgan muhitga munosabatini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тоғаев О. Кураш ва қаҳрамон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1970. – Б. 11.
2. Muxtor A. Tug'ilish. –T.: O'zSSR davlat badiiy adabiyot nashriyoti. 1963 y.
3. Akhmadjonova, O. A. (2021). Symbolic And Figurative Images Used In The Novel "Chinar". The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(03), 389-392.
4. Oripova, G. M., Akhmadjonova, O. A., Kholmatov, O. U. U., & Muminova, T. S. (2022). Interpretation of mother image in literature. International scientific journal of Biruni, 1(2), 304-309.

UO'K 81.11

O'ZBEK VA INGLIZ MAQOLLARIDA TANA A'ZOLARINING ISHLATILISHI

X.Sh.Akbaraliyeva, PhD, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o'zbek maqollarida tana a'zolarining ishlatilishi va qo'llanilishi hamda ularning lingvistik, leksik jihatdan ishlatilish holatlari o'rganiladi va o'zaro ta'no mazmun jihatdan farqlanadi.*

Kalit so'zlar: *leksik ma'nosi, lingvokulturologik va semantik xususiyatlari, maqollar.*

Аннотация. *В этой статье исследуется использование и применение частей тела в английских и узбекских пословицах, а также их лингвистическое и лексическое использование, а также различия в значении.*

Ключевые слова: *лексическое значение, лингвокультурологические и семантические особенности, пословицы.*

Abstract. *This article examines the use and application of body parts in English and Uzbek proverbs, as well as their linguistic and lexical uses, and the differences in meaning.*

Keywords: *lexical meaning, lingvo culturological and semantic features, proverbs.*

Qiyosiy tilshunoslik chet tili o'qitishning lingvodidaktik asosini tashkil etadi. Shu sababdan yurtimizda xorijiy tillarni ona tili bilan qiyoslab o'rganish va ularni tahlil qilish tilshunoslik uchun muhim masalalardan biridir. Hozirgi zamon tilshunosligida, shu jumladan qiyosiy tilshunoslikda va folklorshunoslikda maqollarni chuqurroq o'rganish bugungi kun qiyosiy tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uning muhim xususiyati shundaki, u fanlararo xarakterga ega bo'lib, ilm-fanning har bir sohasida tadqiq etilmoqda.

Natijada paremiologiya, ya'ni maqollarni o'rganish tilshunoslikda alohida soha sifatida paydo bo'ldi. Qiyosiy tilshunoslik chet tili o'qitishning lingvodidaktik asosini tashkil etadi. Shu sababdan yurtimizda xorijiy tillarni ona tili bilan qiyoslab o'rganish va ularni tahlil qilish tilshunoslik uchun muhim masalalardan biridir. Hozirgi zamon tilshunosligida, shu jumladan qiyosiy tilshunoslikda va folklorshunoslikda maqollarni chuqurroq o'rganish bugungi kun qiyosiy tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uning muhim xususiyati shundaki, u fanlararo xarakterga ega bo'lib, ilm-fanning har bir sohasida tadqiq etilmoqda. Natijada paremiologiya, ya'ni maqollarni o'rganish tilshunoslikda alohida soha sifatida paydo bo'ldi. Qiyosiy tilshunoslik chet tili o'qitishning lingvodidaktik asosini tashkil etadi. Shu sababdan yurtimizda xorijiy tillarni ona tili bilan qiyoslab o'rganish va ularni tahlil qilish tilshunoslik uchun muhim masalalardan biridir. Hozirgi zamon tilshunosligida, shu jumladan qiyosiy tilshunoslikda va folklorshunoslikda maqollarni chuqurroq o'rganish bugungi kun tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uning muhim xususiyati shundaki, u fanlararo xarakterga ega bo'lib, ilm-fanning har bir sohasida tadqiq etilmoqda. Natijada paremiologiya, ya'ni maqollarni o'rganish tilshunoslikda alohida soha sifatida paydo bo'ldi. Maqollar xalq og'zaki ijodining katta ahamiyat kasb etadigan janrlaridan biri bo'lib, bugungi kunda maqollarni qiyosiy tilshunoslikda chuqur o'rganish orqali tilshunoslikning yangi qirralari ochib berilyabdi. Mavzuning eng muhim dolzarb jihatlaridan biri shundaki, bir tomonda xorijiy tillarga qizishning o'sishi bo'lsa, ikkinchi tomondan ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarning lingvokulturologik va semantik xususiyatlarini har ikkala tilde qiyosiy o'rganish asnosida

har ikkala xalqning madaniy va milliy odatlarini tilga qay daraja aks etganini ifodalab, xalqning mentalitetidagi o'zaro o'xshash va farqli tomonlarini isbotlab beradi. Mazkur masalani o'rganish uchun ingliz va o'zbek xalqining milliy madaniyatini ifodalovchi maqollarni qiyoslash, milliy mentalitet va uni ifodalovchi xususiyatlarini tahlil etish lozim. Millatni o'zligini ko'rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og'zaki ijodidir. Xalq og'zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri bo'lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o'rganilayotgan eng muhim mavzulardan biridir. Folklorning eng muhim janrlaridan biri bo'lgan maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish, bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek o'zbek va ingliz xalq maqollarining tilshunoslikda o'rganilish jihatlarini keltirib, bu soha bo'yicha faoliyat ko'rsatgan olimlarning nazariyalari bilan yaqindan tanishib chiqamiz.

Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir janridir. Har biri tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi, O'zi va o'zligi to'la namoyon bo'lganidir. Shu sababli maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda foydalanibgina qolmay balki badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotlarda ham doimiy ravishda qo'llanilib kelingan va bugungi kunda ham juda faoldir. Maqollar xalq donishmandligining nodir namunalari sifatida og'zaki badiiy ijodning keng tarqalgan mustaqil janridir. Shartli ravishda ularni xalqona axloq – 12 odob qoidalari deb atash mumkin. Zero, maqollar xalqning asrlar davomida hayotiy tajribalarida sinalgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy, axloqiy-falsafiy qarashlarining g'oyat ixcham, lo'nda, siqiq va obrazli ifodasidan tug'ilgan hodisadir. Maqollar maxsus ijod qilinmaydi, balki ma'lum bir sharoit taqozosi tufayli sinalgan hayotiy tajribadan tug'iladigan xulosaning axloqiy bahosi sifatidagi hukm bo'lib yuzaga keladi. Ular insonlarning turli sohalaridagi faoliyatlari jarayonida uzoq muddatli sinovlardan o'tgan turmush tajribalarining hosilasi, barqaror va o'zgarmas, to'g'ri va haqqoniy xulosasi tarzida yuzaga kelganligini ko'rsatadi. Xalq paremik ijodiyoti o'ziga xos qonuniyatlar va rivojlanish tamoyillariga ega. Uning bu xususiyatlarini folklorshunoslikning paremiologiya sohasi o'rganadi. Maqollar ustida izlanishlar olib borar ekanmiz, shu o'rinda paremiologiya sohasiga murojaat qilishimiz shart. Paremiya grekcha so'z bo'lib, hikmat, naql, hikmatomuz obrazli ibora ma'nolarini anglatadi. Xalq parameki ijodiyoti namunalari to'plash va yozib olish hamda kitobat qilish bilan esa pareomagrafiya shug'ullanadi.

Maqol xalqning ko'p asrlar mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida to'plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan ixcham, chuqur mazmunga ega bo'lgan og'zaki ijod janrlaridan biridir. Maqol atamasi arabcha – qavlun – gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan bo'lib, aytilib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Barcha tomonidan deyarli bir xilda aytilib, bir xilda tushuniladigan ibora, ifodalar, asosan, maqol janrini tashkil qiladi. Ingliz tilida maqol atamasi asosan “proverb” so'zi orqali ifodalanadi. Ba'zan ko'plab adabiyotlarda: пословицы, изречения, максимы, девизы, предписания, савс, трюизмы so'zlari orqali ham maqol tushunchasini berishimiz mumkin. O'zbek xalq maqollari singari ingliz xalq maqollari ham ingliz folklorning eng keng tarqalgan janrlaridan biridir. Ko'pincha tuzilishi, folklorida o'rganilishi va yana boshqa jihatlar bilan o'zbek maqollariga o'xshash holda umumiy jihatlarni ko'rsatadi. Maqollar insoniyatning turmush tajribalari zaminida tug'ilgan va xalq donoligini ifodalaydigan qisqa, ko'pincha she'riy formadagi hikmatli so'zlar, chuqur ma'noli iboralar bo'lib, o'ta ixcham, pishiq va puxtaligi bilan xalq og'zaki ijodidagi boshqa janrlardan farq qiladi.

A.M. Gorkiy xalq maqollarining roliga yuksak baho bergan edi. “Eng ulug' donolik so'zning soddaligidir” – deb yozadi u. Maqollar va qo'shiqlar har vaqt qisqa bo'ladi. Ularda butun-butun kitoblar mazmuniga teng keladigan fikr va sezgilar mavjud bo'ladi. Bu yerda olim maqol va qo'shiqlarning shakliy ko'rinishlariga, sermazmunligiga baho berib, ularni o'zaro tenglashtiryapti.

Lekin biz bu bilan qo'shiq va maqol xuddi bir xil xususiyatga ega janr deb hisoblamasligimiz kerak. Qo'shiq, yor-yor, o'lan kabi lirik janrlarda voqelik shaxsning kechinmalari fonida ifodalansa, xalq maqollarida ana shu kechinmalar haqidagi xulosalar lo'nda ifodalanadi. Demak, lirik janrlarda kechinmadan hukmga qarab, maqollarda hukmdan kechinmaga qarab intilish yetakchilik qiladi. Epik janrlar bo'lmish xalq dostonlari, ertaklari, afsona va rivoyatlari, latifalar, rang-barang obrazlarning xatti-harakati, kechinmalari orqali aks ettirilsa, maqollar voqelikning xulosasini hukmlar orqali aks ettiradi. Demak, maqolda voqealarning kechishi emas, balki ulardagi xulosa va hukm ifodalanadi. Binobarin, epik janrlarda yo'nalish harakat va holatdan hukmga tomon yo'nalgan bo'lsa, maqollarda hukmdan harakat va holat tomon yo'nalganlik boshchilik qiladi.

Yuqorida keltirilgan ikki xususiyatdan shu narsa ma'lum bo'ladiki, hajman ixcham bo'lgan maqollarda olam-olam kechinma bayoni ulkan dostonlarga jo bo'luvchi voqealarni o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, har bir maqolning mazmunidagi real voqelikdagi faktlar orqali ulkan hajmdagi asarlar yaratilishi mumkin. Xalq og'zaki ijodi janrlari sirasida hajmi, tashqi shakliy xossalari hamda voqelikni aks ettirish tarzi jihatidan maqollarga yaqin turuvchi matal, topishmoq kabi janrlar mavjud bo'lib, bu janrlar orasidagi o'xshash jihatlarning ko'pligi tufayli, ular orasidagi farqlarni anglash biroz muammo tug'dirishi mumkin. Bugungi kunda barcha xalqlarning folklorida bu muammolarga duch kelishimiz mumkin. Xuddi o'zbek tilidagi singari ingliz tilidagi maqollarda ham shu masalaga duch kelamiz. O'zbek xalq maqollar singari ingliz xalq maqollari ham matal va topishmoqlardan quyidagi xususiyatlar orqali keskin farqlanib turadi. Bular quyidagicha:

1. Maqolda fikr aniq, tugal xulosa, lo'nda hukm tarzida ifodalanadi. Matalda esa tugal fikr ifodalanmaydi.

2. Topishmoq shaklan maqollarga yaqin tursa ham, biroq voqelikni aks ettirish tarzi, asosan fikrni jumboqli shaklda yashirib ifodalash bilan maqollardan keskin farqlanib turadi. Bir qarashda maqol va topishmoqlarning yaqqol farqi sezilib turadi. Ammo maqol va matal o'rtasidagi farqni darrov anglash biroz qiyinroq. Xalq og'zaki ijodida maqol bilan bir qatorda matallar ham qo'laniladi. Bu ikki terminning farqini bilish kerak. Matal maqollardan farq qiladi. Maqol ko'chma manoda ishlatiluvchi xalq majoziy iboralarining bir turidir. Matal o'z ma'nosini boshqa ma'noga ko'chirgan so'z birikmalaridan iborat bo'ladi. Masalan, Aql – ko'rga, ko'z soqovga – til maqolini tahlil qiladigan bo'lsak, ko'r odam aqli bo'lsa yo'lini topadi ya'ni dono kishi har doim o'z yo'lini topa oladi kabi hukm surilgan.

Ingliz maqollarida tana azolari qatnashgan maqollar ham insoniyat axloqi va ruhiy tarbiyasini oshirishga xizmat qiladi. Masalan.

The absent is always in the wrong- O'zi yo'qning — ko'zi yo'q.

There is no accounting for tastes -Har kim suygan oshini ichadi.

Actions speak louder than words-Gap bilguncha — ish bil.

Bu maqol ma'nosida insonlar tarbiyasi uchun xizmat qiladigan xususiyat mavjud: Long hair and short wit, Sochi – uzun, aqli kalta, *A fool's bolt is soon shot*, *Ahmoqning kamon o'qi tezda otilar*. Yana bir ingliz maqolida tana a'zolari qatnashgan misolida esa ya'ni

Absence makes the heart grow fonder. Yo'qlik yurakni ishqibiz qiladi

Absence makes the heart go wander. Yo'qlik yurakni jarohatlaydi

A closed mouth catches no flies. Yopiq og'iz chivinlarni tutmaydi.

A closed mouth catches no feey. Yopiq og'iz oyoqlarni ushlaymaydi

Inson ikki qismdan iborat, uning aqli va tanasi, faqat tana ko'proq zavqlantiradi" tarjimasi hosil bo'ladi. Lekin uning inson tarbiyasiga ta'sir qiluvchi omili esa aql va tana orqali mavjudlik va mavhumlik haqida fikr yuritiladi. Ko'rib chiqqanimizdek, o'zbek va ingliz xalq maqollari juda ko'p xususiyatlari bilan folklorning boshqa janrlaridan keskin farqlanib tursalar ham, ko'pchilikning ijod mahsuli sifatida, anonim yaratilishi, og'zaki holda jonli yashashi, keng variantlashishi va o'ta ommaviyligi bilan xalq og'zaki ijodining barcha janrlari bilan umumiylik kasb etadi. Va shu o'rinda ularning bir-biridan farqli jihatlarni o'rganish ham maqollarning boshqa janrlardan alohida xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu esa maqollarning xalq paremik ijodida o'ziga xos va alohida tadqiq qilinishi kerak bo'lgan janr sifatida gavdalantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2005. – B. 508.

2. Axmedova Ugiljon Kuronboyevna Ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari – Urganch. 2014. – B. 5.
3. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – T.: O'qituvchi, 1990. – B. 303.
4. Горький М. Материалы и исследования. Т., 1934. – С. 146.
5. <http://www.oxfordhouse.com>.
6. <http://www.english-zone.com>.

UO'K 811.161.1'23

ADABIYOTDA BADIY OBRAZ VA XARAKTER

P.Alimov, dots., f.f.n., Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. *Badiiy obraz — o'ziga xos faoliyat formasining adabiyotda aks etishidir, qahramon — hayotdagi progressiv umumiy axloqiy normalarga muvofiq keluvchi, xarakterida, xatti-harakati va faoliyatida ijobiy ottenkalar bo'lgan inson obrazidir; xarakter — ham ijobiy qahramon, ham salbiy badiiy obrazlarning o'ziga xos individual xususiyatlarini o'z ichiga oladigan ma'lum bir badiiy obrazni ochib berish formasidir.*

Kalit so'zlar: *badiiy obraz, xarakter, qahramon, badiiy xarakter, xatti-harakat, yozuvchi, epik tasvir mohiyati*

Аннотация. *Художественный образ – это отражение определенного вида деятельности в литературе, герой – это образ человека, который соответствует прогрессивным общенравственным нормам жизни и имеет положительные оттенки в своем характере, поведении и деятельности; характер – форма раскрытия определенного художественного образа, включающего в себя специфические индивидуальные особенности как положительных персонажей, так и отрицательных художественных образов.*

Ключевые слова: *художественный образ, персонаж, герой, художественный персонаж, поведение, писатель, сущность эпического образа.*

Abstract. *An artistic image is a reflection of a specific form of activity in literature, a hero is a human image that conforms to progressive general moral norms in life and has positive shades in character, behavior and activity; character is a form of revealing a certain artistic image, which includes the specific individual characteristics of both positive characters and negative artistic images.*

Key words: *artistic image, character, hero, artistic character, behavior, writer, essence of epic image*

Adabiyotda badiiy obraz bilan xarakter o'rtasida o'zaro aloqa va o'zaro bog'liqlik mavjud. “Badiiy obraz” tushunchasi miqdor jihatdan ko'proq hayotiy hodisalarni, jumladan, inson obrazini ham qamrab oladi; “xarakter” deganda esa asosan ma'lum bir kishining obrazi, shaxs tipi tushuniladi. Shu bilan birga konkret ijtimoiy-tarixiy davrning xakteri, kurashlar va ijtimoiy ziddiyatlar xarakterlanadi. Yorqin xarakterlar, shaxsning o'ziga xos va original tiplari epik tasvir mohiyatini, milliy hayot hamda milliy tafakkur tarzining yetakchi rivojlanish tendentsiyalarini aks ettiradi. “Xarakter, — deb yozadi L. I. Timofeev, — ma'lum bir shart-sharoitda yaratilgan insonga xos ijtimoiy fe'l-atvor tipidir” (Qarang: Тимофеев Л. И. Основы теории литературы, М., Госучпедгиз, 1963, 33-бет). Bu ta'rifni umuman to'g'ri deb bilgan holda quyidagi ikki muhim holatni ta'kidlash lozim: birinchidan, xakterning shakllanishi va namoyon bo'lishini mexanik tarzda, ya'ni inson individualligining barcha pang-barangligi faqat “ma'lum bir ijtimoiy shart-sharoitdan” kelib chiqadi deb tushunmaslik kerak. Xakterni bunday biryoqlama tushunish, xakterni, shaxs tipini umumiy jihatlariga bog'lab qo'yishdan tashqari, turli-tuman inson tiplari va shaxslarning boy olamini mexanik talqin etishga olib kelishi mumkin; ikkinchidan, bu ta'rifda xakterlar namoyon bo'lishining psixologik qatlamlariga, ya'ni aynan o'xshash ijtimoiy zaminda insonning olamga munosabatlari turli-tuman bo'lishiga yetarli darajada e'tibor berilmagan. Zotan, aynan bir xil ijtimoiy shart-sharoitda murakkab biologik va ijtimoiy tabiatga ega bo'lgan insonning turli-tuman xakterlariga duch kelamiz. Shuningdek, xakterlarni ochishda umumiylik va

alohidalikning nisbiyligi haqidagi quyidagi metodologik ko'rsatmadan kelib chiqish lozim: "...alohida umumiyga olib boradigan vositalarsiz yashay olmaydi. Umumiy faqat alohida, alohida orqali yashaydi. Har qanday alohida (u yoki bu tarzda) umumiydir. Har qanday umumiy alohidaning (bir qismi yoki bir tomoni yoki) mohiyatidir. Har qanday umumiy hamma alohida buyumlarni faqat taxminangina o'z ichiga oladi. Har qanday alohida umumiyga to'la kirmaydi va hokazo va hokazo". Shuningdek, badiiy xarakterni tushunishda inson bilan jamiyat, inson bilan inson va hokazolarning murakkab formalardagi munosabatlarida namoyon bo'luvchi alohidalik va umumiylikning dialektik aloqasi mavjuddi. Xarakterning inson individualligining shakllanishini ko'rsatib beradigan qotib qolgan formalari, andoza va formulalari yo'q. Tabiatni tushunish demak: uni jarayon sifatida tasvirlash demakdir. Romanlardagi u yoki bu qahramonlar, personajlar bilan tanishish hamisha xalq tarixiy taraqqiyotining ma'lum davrida tug'ilgan inson obrazi sifatidagi umumiy jihatlardan tashqari ham xalq sifatida, ham uning alohida vakili sifatida psixologik tajribaning butun majmui ham o'z aksini topadi. Shuning uchun ham adabiyotda xarakter umumiy jihatlari bilangina emas, balki konkret tip va xarakterlarning rang-barangligini ifodalagan inson shaxsining individuallashtirilishi bilan ham qimmatlidir.

Badiiy xarakter hamisha o'z dunyoqarashi va dunyoni anglashiga ega bo'lgan konkret jonli odamdir. Har bir badiiy obraz o'quvchining qalbi va ongiga konkret, individuallashtirilgan shaxs tipi sifatida kirib borganidagina inson qalbidan joy ola biladi. Badiiy obraz yaratishning asosiy qonunini hisobga olgan holda Izzat Sulton: "Xarakter (obraz) insonning tipiklashtirilgan va individuallashtirilgan tasviridir" deb yozadi (*Izzat Sulton. Adabiёт nazariyasi, "Ўqituvchi", 1980, 191-6er*). Olim xarakterda ma'lum davrga, muhitga, kasbga, yoshga, jinsga mansub kishilarga xos xususiyatlarning yorqin mujassamlanishini ta'kidlaydi. "Xarakterda yozuvchining kishilarga va hayotga munosabati, hayotiy hodisalarga bergan estetik bahosi yaqqol ko'rinadi. Xarakter muallif estetik ideoini tashuvchidir" (O'sha asar, 191-192-betlar). Individuallashtirish usullari ham hayotning o'zi kabi rang-barangdir. Bir xil fakt, hodisa, voqea kishilar tomonidan bir xilda qabul qilinishi, xususan, bir xilda badiiy idrok etilishi mumkin emas. Hatto prototipga qat'iy asoslangan badiiy tasvirda ham hayotiy materialni ijodiy qayta ishlashga, badiiy bo'yoq berishga harakat qilinadi, qahramonlarning fe'l-atvori va xatti-harakatlari orqali asarni estetik jihatlari va tasvirlanayotgan g'oyani ijtimoiy ohangdorligi kuchaytiriladi. Badiiy tafakkurning obrazlilik, badiiy obrazning individual aniqligi badiiy xarakterlar yaratishning qat'iy qonuni sifatida maydonga chiqadi. Binobarin, adabiy asarlarda xarakter muammosi haqida gap borar ekan, uch jihatni alohida ta'kidlash lozim: birinchisi — xarakterni ma'lum inson shaxsining ifodasi sifatida tushunish; ikkinchisi — mazkur tip o'ziga xosligining, uning psixikasi va dunyoni anglashining namoyon bo'lishi; uchinchi, biz masalaga umuman xarakter (ya'ni umumiy kategoriya sifatida), inson shaxsining psixologik strukturasi sifatida emas, balki konkret yozuvchi tomonidan ma'lum bir badiiy g'oyani tasdiqlash maqsadida hayotiy hodisalarni o'rganish va baholash natijasida yaratilgan badiiy xarakter sifatida qaramog'imiz lozim. Shuning uchun ham badiiy xarakterlar hayotning o'zida mavjud xarakterlar asosida yaratiladi, ular ongli ravishda badiiy umumlashtirilgan ijodiy jarayon mahsulidir.

Yozuvchi o'zi tasvirlayotgan konkret xarakterda o'quvchi hukmiga havola etilayotgan obraz-xarakterning muhim jihatlari to'ldiruvchi bir qator kishilarni o'ziga xos xususiyatlarini, eng muhim jihatlari umumlashtiradi. Hatto eng yetakchi prototip ham hech qachon san'atkor tomonidan yaratilgan tip-xarakter ma'naviy dunyosidagi barcha jihatlarni o'zida aks ettira olmaydi.

Yozuvchi xarakterlar yaratar ekan, turli-tuman inson xarakterlarini faqat kuzatib, o'rganib, umumlashtiribgina qolmaydi, avvalo, u o'zi yaratgan xarakterlar oldiga konkret hayotiy vazifalarni qo'yadi. Ana shu vazifalarni hal etish, turli hayotiy jabhalar, g'oyalar va intilishlardagi to'qnashuvlar orqali ijodiy tasavvurni natijasi o'laroq xarakter-tiplar yaratiladi. Xarakter yaratish yozuvchining yagona maqsadi emas, bu xarakterlar ijtimoiy muhim g'oya va pozitsiyalarni hal etish, himoya qilishga safarbar etiladi.

Yozuvchi ko'plab faktlar, voqea va hodisalardai obrazning eng muhim jihatlari aks ettirish, asarning asosiy g'oyasini tasdiqlash uchun ta'sirchan va xarakterli bo'lganlarini tanlab oladi. Shu munosabat bilan obraz, qahramon, tip, xarakter, personaj, ishtirok etuvchi shaxs va shu kabi turli-

tuman tushunchalarni aniqlab olish lozim. Ma'lum bir adabiy asarning tanqidiy tahlilida ko'pincha bu kategoriyalar aralashtirib yuboriladi.

Badiiy obraz — o'ziga xos faoliyat formasining adabiyotda aks etishidir, qahramon — hayotdagi progressiv umumiy axloqiy normalarga muvofiq keluvchi, xarakterida, xatti-harakati va faoliyatida ijobiy o'ttenkalar bo'lgan inson obrazidir; xarakter — ham ijobiy qahramon, ham salbiy badiiy obrazlarning o'ziga xos individual xususiyatlarini o'z ichiga oladigan ma'lum bir badiiy obrazni ochib berish formasidir. Tanqidiy adabiyotlarda “ijobii qahramon”, “salbiy qahramon” degan tushunchalarga duch kelamiz.

Bunday chegaralash I. Sultonning “Adabiy nazariyasi” kitobida ham uchraydi. Bizningcha, bunday chegaralash biroz sxematikdir. Zero, ijobiy qahramon, ya'ni ijobiy xarakter va ijobiy axloqqa ega bo'lgan inson obrazi haqida gap ketar ekan, unda salbiy tip, personaj, obrazni “qahramon” deb atab bo'lmaydi. Jamiyatga begona va gumanizmga yot bo'lgan har qanday axloq yoki har qanday faoliyat qahramonlik ko'rinishiga ega bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun “salbiy qahramon” tushunchasi o'rniga biz “salbiy obraz”, “salbiy tip” yoki “salbiy personaj” terminlarini ishlatishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Bizningcha, bu talab badiiy obraz yaratish mantiqidan va adabiyotning hayot hodisalarini estetik baholashdan iborat ijtimoiy funktsiyasidan kelib chiqadi. Masalan, S. Ayniy “Sudxo'ring o'limi” asarida Qori Ishkamba obrazi orqali sudxo'rlik, ya'ni qarz bsrish orqali boylik orttirish, boshqalarning mehnatini ekspluatatsiya qilishga asoslangan kapitalistik munosabatlar olamining yorqin tipini yaratgan. Asarda unga teng turadigan obraz yo'q. Lekin biz baribir uni qahramon deya olmaymiz. Chunki u yemirilib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar dunyosining vakilidir, binobarin, u o'quvchilarga namuna bo'ladigan, jamiyat taraqqiyoti uchun muayyan rol o'ynaydigan qahramon emas, aksincha o'z davrining eng umumiy va eng tuban xususiyatlarini o'zida mujassam etgan individ — badiiy tipdir. Bunday misollarni A. Qodiriy ijodidan ham keltirish mumkin. U “O'tkan kunlar” romanida jamiyatning hukmron qatlamiga mansub bo'lgan Xudoyorxon, Musulmonqul, Azizbek kabilardan tortib quyi qatlamga mansub bo'lgan Homid kabi qator salbiy personajlarni yaratadiki, ularni “qahramon” deb atash ushbu terminning mantiqiga to'g'ri kelmaydi. Qahramon hamisha ijobiy obraz sifatida namoyon bo'ladi. Uni salbiy personaj yoki obrazlar bilan qorishtirib yuborish mumkin emas. Xarakterlar ma'lum kompozitsion qurilish orqali hayotiy-ishontirish quvvatiga ega bo'ladi. Har bir insonning xatti-harakati va faoliyati boshqa xarakterlarning xatti-harakati va faoliyati bilan bog'liq ravishda estetik va mantiqiy maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Shart-sharoit xarakterlarni shakllantirgani kabi xarakterlar ham o'ziga qarama-qarshi turgan xarakterlarni shakllantiradi, yozuvchi hayotiy voqea-hodisalarni ongli ravishda guruhlash orqali o'z personajlari oldiga ma'lum hayotiy vazifalarni hal etish talabini qo'yar ekan, yuqoridagi progress badiiy jarayonning ob'ektiv qonuniyati hisoblanadi. Xuddi shuning uchun ham avval yozuvchi xayolida, keyin esa asarda xarakterlarning kompozitsiyaga, kompozitsiyaning xarakterga o'tishi ro'y beradi. Voqealar xarakterlar bilan asoslanib, xarakterlar esa voqealar, ya'ni kompozitsiya davomida shakllanib namoyon bo'lib boradi. Har qanday asarni uning kompozitsiyasini hisobga olmagan holda faqat xarakter nuqtayi nazaridan tahlil qilsak, unda biz yozuvchining ushbu asarda ilgari surayotgan bosh g'oyasini tasavvur eta olmaymiz. To'laqonli xarakterlar tasvirlanayotgan hayotiy, ishonchli sharoitlarning to'laqonliligidan kelib chiqadi. Soxta sharoit xarakterlarning erkin namoyon bo'lishi va harakat qilishiga imkon bermaydi. Shunday qilib, sharoitning hayotiyiligi, ro'y berayotgan voqealarning va xarakterlarning ishonchliligi kompozitsiyaga asoslanadi, kompozitsiya esa o'z navbatida asar syujeti sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. – Т. 2004.
2. Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. - Тошкент: “Nuravshon business”, 2021.
3. Қосимов Б. Уйғонган миллат маърифати. – Т.: Маънавият, 2011.
4. Қуронов Д. Чўлпон ҳаёти ва ижодий мероси. – Т.: Ўқитувчи, 1997.
5. Қўшжонов М. Ўзбекнинг ўзлиги. – Т.: Халқ мероси, 1994.
6. Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. – Т.: Фафур Фулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.

GEORTONIMLARNING JAHON TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI VA NAZARIY MASALALARI

S.A.Aliyeva, *tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Ushbu maqola onomastika sohasining idionimlar tarkibiy qismi bo'lgan geortonimlar mikroko'lami yuzasidan jahon olimlari olib borgan ilmiy izlanishlari, fikrlari yoritilgan. Geortonimlarning onomastik ko'lamda tutgan o'rni, u bo'yicha onomastik birlik bo'laklari yoritilgan. Turli jahon olimlarining geortonimlar borasida olib borgan tasniflari keltirilgan va kerakli misollar bilan ta'minlangan.

Kalit so'zlar: onomastika, onomastic ko'lam, geortonimlar, bayram nomlari, jahon tilshunosligi, polixrom va monoxrom geortonimlar, geortonomastik guruh.

Аннотация. В данной статье представлены научные исследования и мнения мировых учёных о микромасштабе геортонимов, входящих в состав идиом в области ономастики. Объясняется роль геортонимов в ономастической шкале, а также фрагментов ономастических единиц. Представлены классификации геортонимов, проведенные различными учеными мира, и снабжены необходимыми примерами.

Ключевые слова: ономастика, ономастическая шкала, геортонимы, названия праздников, мировое языкознание, полихромные и монохромные геортонимы, геортонимостическая группа.

Abstract. This article presents scientific researches and opinions of the world scientists about the microscale of the geortonyms, which are part of the idionym in the field of onomastics. The role of geortonyms in the onomastic scale as well as fragments of onomastic units is explained. The classifications of geortonyms carried out by various scientists of the world are presented and provided with the necessary examples.

Key words: onomastics, onomastic scale, geortonyms, names of holidays, world linguistics, polychrome and monochrome geortonyms, georthonomastic group.

Jahon tilshunosligida yaqin yillar ichida nomshunoslik masalasi o'zining dolzarbligi bilan ajralib chiqqan boshladi. Olamning lingvistik manzarasini to'laqonli aks ettirish maqsadida jamiyati obyekt va subyekt tushunchalarining nomlanish nazariyasini yanada boyitishga ehtiyoj sezila boshladi. Tilshunoslar tomonidan bunday nomlashni o'rganuvchi soha hisoblangan onomastika yo'nalishida bir qator ilmiy ishlar olib borish zaruriy ahamiyat kasb etdi. Natijada turli jahon olimlari onomastik soha va uning tarkibiy qismlari – onomastik birliklar borasida o'zlarining qimmatli ishlarini yaratdilar, kategoriyalashtirish, semantik, etimologik va lingvokulturologik xususiyatlarini yanada ochib berishga harakat qildilar. Bunday tilshunos olimlar qatoriga Richard Nordquist[1], John Algeo va Katie Algeo[2], norvegiyalik Heiko Motschenbacher[3], Artur Gałkowski[4] va boshqalarning ilmiy ishlarini misol qilib keltirish mumkin. Artur Gałkowski ilmiy ishimiz markaziy tushunchasi bo'lgan geortonimlar, ya'ni bayram nomlari bo'yicha ilmiy tahlillarni amalga oshiradi. U ingliz va polsha xalqi bayramlarini taqqoslab, geortonimlarni ikkiga: sof geortonimlar va o'xshash vazifani bajaruvchi geortonimik birliklar (**ing.** “*real geortonyms*” va “*quasi-geortonyms*”)ga ajratgan holda tahlil qiladi. Uning fikricha, geortonimlar turli dinlar bilan bog'liq bayramlarni konsepsiyalash uchun qo'llaniladigan polirematik nomlar hisoblanadi va dunyoviy yoki diniy madaniyatdan assotsiativ bog'lanishni qabul qiladi. Shunga ko'ra, faqat din bilan bog'liq bayram nomlarini “*sof geortonimlar*” va ijtimoiy xususiyatlarga ega odatiy kunlik kalendaridagi dunyoviy bayram nomlarini “*kvazi geortonimlar*”, ya'ni diniy bo'lmagan bayram nomlari deb umumlashtiradi. A.Gałkowski o'z tadqiqotini quyidagi uch xil lingvistik faraz asosiga qurganini keltirib o'tadi:

birinchidan, geortonimlar diniy va dunyoviy xususiyatlardan motivlashgan “*sinsemantik onimik*” birliklar deb ta'riflash mumkin. Bunda “*sinsemantik*” sifati qadimgi grek tilidan olingan old qo'shimcha *sin-*[5] va *semantik* so'zlaridan tuzilib, uni yaxlit, cheksiz yoki doimiy semantik birlik deb hisoblash mumkin;

ikkinchidan, geortonimlar nafaqat bajaradigan funksiyasiga ko'ra, balki turli millat madaniyatlarini birlashtiruvchi kognitiv va konseptual mazmuniga ko'ra foydalanishi afzalroqdir;

uchinchidan, geortonimlarni dunyo lisoniy madaniyatida kelib chiqishi, falsafiy va diniy xususiyatlariga mutanosib ravishda qo'llaniladigan maxsus onomasik birlik, ya'ni "*geortonomastik guruh*" (*ing. Heortonomasticons*[6]) larni tashkil etuvchi g'oyaviy xrematonimlar deb umumlashitirish mumkin.

A.Gałkowski jahon geortonimlaridan deyarli 1000ga yaqin ingliz va polsha bayram nomlarini tahlil qilib chiqdi va ularning deyarli 70 nafarigina sof "*monoxrom geortonimlar*", ya'ni bir so'zdan iborat bo'lgan, sof diniy bayram, biron hodisa yoki shaxsni eslab yod etish vazifasini bajaruvchi real geortonimlar ekanligini, qolgan bayram nomlari esa "*polixrom geortonimlar*", ya'ni tarkibi qo'shma yoki bir nechta so'zlardan tashkil topgan, din tushunchasi yashirin holda qolib, boshqa ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sabablar uchun nishonlanadigan bayramlar ekanligini ta'kidlaydi. Sof diniy geortonimlarga xristian dinidagi *Epiphany*[7], yaxudiy dinidagi *Purim*[8], buddizim dinidagi *Obon*[9] geortonimlarini misol qilib bersa, qolgan yashirin mazmunli sof bo'lmagan geortonimlarga polsha xalqining "*International Firefighter Day*" (o'zb. *Xalqaro o't o'chiruvchilar kuni*), "*World Hand Hygiene Day*" (*Butun jahon Qo'l gigiyenasi kuni*), fransuz xalqining "*Festival de la Créativité Gastronomique*" (*Gastronomik ijodkorlik festivali*) kabi diniy bo'lmagan ijtimoiy geortonimlarni tahlil qiladi.

Bugungi kunga kelib ko'plab diniy sof geortonimlar o'zining asl mazmunini yo'qotib, aholi hayoti, ijtimoiy ehtiyoji va boshqa arzimagan sabablarni ko'rsatuvchi g'oyaviy ko'lamli kuchsiz bo'lgan, xalqlar madaniyatini birlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi keraksiz bayram nomlari soni oshib ketmoqda. Oddiy meva yoki sabzavot, buyumni qadrlab nishonlash uchun ham bayram uyushtirish insonlar madaniy hayotiga va bayramlar mazmuniga jiddiy ta'sir qilmoqda. Bunga A.Gałkowski italyan madaniyatidagi *sagra*[10], ya'ni *festival* indikatori bilan keladigan diniy bayramlar mavjudligini va ana shu *sagra* indikatori faqat diniy mazmundagi geortonimlar uchun qo'llanilishini yozadi, lekin hozirgi kunga kelib boshqa nodiniy geortonimlar ham *sagra* indikatori bilan keltirilayotganini tahlil qiladi. Italiyada *Sagra di Santa Greca* (Avliyo Greca festivali), *Sagra di Maria Ausiliatrice* (Avliyo Maryning xristanlarga yordami festivali), *Sagra di San Mariano* (Avliyo Mariano festivali) kabi sof diniy festivallar mavjud, lekin hozirda boshqa diniy bo'lmagan bayram nomlari ham *sagra* indikatori bilan ishlatilmoqda. Masalan, *Sagra del Tartufo Nero* (Qora Truffle festivali maxsus italyancha taom pishirishga bag'ishlanadi), *Sagra dell'Ortica* (Qichitqi o't festivali qichitqi bargli o'simlikdan taom pishirishga qaratiladi), *Sagra del Salame alla Brace* (Dudlangan Salami festivali italyan sosiskasini dudlab pishirishga e'tibor beriladi), *Sagra della Porchetta* (Cho'chqa festivali) kabilar ikkinchi guruhdagi geortonimlarga misol bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nordquist, Richard. "Onomastics Explained." ThoughtCo, [thoughtco.com/onomastics-names-terms-1691450](https://www.thoughtco.com/onomastics-names-terms-1691450). 2020, august 26.
2. John Algeo, Katie Algeo, Onomastics as a Interdisciplinary Study, *Names* 48.3/4 (September/December 2000) ISSN:0027-7738, P. 265-274.
3. Heiko Motschenbacher (2020) Corpus Linguistic Onomastics: A Plea for a Corpus-Based Investigation of Names, *Names*, 68:2, 88-103, Doi:[10.1080/00277738.2020.1731240](https://doi.org/10.1080/00277738.2020.1731240)
4. Artur Gałkowski, Real and quasi-heortonyms as contextualized and conceptualized intercultural names, *Prace językoznawcze*, ISSN 1509-5304. DOI 10.31648/pj.5707. 2020. P. 73-90.
5. <https://www.merriam-webster.com/wordplay/what-is-sin>
6. <https://www.dictionary.com/browse/onomasticon>
7. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Epiphany". *Encyclopedia Britannica*. 6 Sep. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Epiphany>. Accessed 26 September 2023
8. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Purim". *Encyclopedia Britannica*, 28 Aug. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Purim>. Accessed 26 September 2023.
9. <https://www.asiahighlights.com/japan/obon>
10. <https://mycornerofitaly.com/italian-sagra/>
11. Toirova N. et al. Linguocultural analysis of phraseologicfal units in eastern culture //Fan, ta'lim va amaliyotning integrasiyasi. – 2022. – T. 3. – №. 5. – C. 75-84.
12. Sarvinoz A., Maftuna A. Linguocultural peculiarities of the uzbek geortonym navruz //Ijodkor o'qituvchi. – 2023. – T. 3. – №. 28. – C. 180-186.

13. Aliyeva, S., & Rozikova, G. (2023). Linguocultural and semantic analysis of thanksgiving day lexemes in english nation. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(10), 227–232. Retrieved from <https://researchcitations.com/index.php/ibast/article/view/2809>

14. Aliyeva S. A. Q. Linguocultural properties of phraseological units //Current research journal of philological sciences. – 2021. – T. 2. – №. 11. – C. 135-140.

UDC 808.3

PHENOMENON OF POLYSEMY IN ENGLISH MILITARY VOCABULARY

D.Aminova, teacher, Tashkent Military Academic Lyceum “Temurbeklar Maktabi”, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz harbiy lug'atidagi polisemiya hodisasi haqida so'z boradi. Harbiy atamalarining rivojlanishida polisemiyaning roli, shuningdek, ko'p valentli so'zlarni rus tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar tasvirlangan. Bu talqin qilishda noaniqlikdan qochishga yordam beradi. Maqolada harbiy lug'atning tuzilishi o'rganilib, uni metafora va metonimiya yordamida boyitish yo'llari tasvirlangan.

Kalit so'zlar: polisemiya, harbiy lug'at, atama, ingliz tili, adabiy vositalar, lug'atni boyitish.m.

Аннотация. В статье рассматривается явление полисемии в английском языке на примере военной лексики. Описана роль полисемии в формировании военных терминов, а также трудности, возникающие при переводе многозначных слов на русский язык. Рассмотрена структура военной лексики, описаны способы ее обогащения при помощи таких стилистических средств, как метафора и метонимия.

Ключевые слова: полисемия, военная лексика, термин, английский язык, стилистические средства, обогащение лексики.

Abstract. The article deals with the phenomenon of polysemy in the English military vocabulary. The role of polysemy in military terms development, as well as the difficulties that arise in course of translating multivalent words into Russian are described. It helps avoid the ambiguity of interpretation. The article studies the structure of military vocabulary and describes the ways of its enrichment by means of metaphor and metonymy.

Key words: polysemy, military vocabulary, term, the English Language, literary devices, vocabulary enrichment.

With the development of new fields of knowledge, possessing a conceptual apparatus of their own, new sets of terms and definitions arise. An important characteristic of a term is its uniqueness. For example, the noun “range” means “combat radius” in the military sphere, “mountain ridge” in geology, “interval” in mathematics and physics, “areal” in agriculture.

According to L.K. Kondratyukova, the unambiguity of a term can only be traced within a single field of knowledge and in a certain context; the term always correlates with only one object.

The attitude to polysemy in linguistics is ambiguous. Some researchers (D. S. Lotte, S. V. Grinev) consider polysemy unacceptable if one term denotes two closely related concepts. Terms should be characterized by definiteness, precision of meaning, contextual independence, stability and repeatability, nominative and stylistic neutrality.

Polysemy often complicates the translation of military texts from English into Russian. For example, “button” in common lexis means translated as “a small disc or knob sewn on to a garment and used to fasten it”. In IT and programming the same word means “a small device on a piece of electrical or electronic equipment which is pressed to operate it”, while in geophysics it means “a small disk electrode”. In military vocabulary “button” is either a noun denoting “a device on electronic equipment one presses to start an operation” or a verb meaning “prepare for combat”. Usually when multivalent words come into a highly specialized sphere of usage, such as military vocabulary, they lose all their meaning except for one and become unambiguous terms.

English military vocabulary comprises two categories of words: military terminology and emotionally colored words. Military terminology is a formalized system of military terms that possess strictly defined meanings and have a clear scope of application and scientific justification. V. N. Shevchuk defines military terminology as an ordered set of military terms reflecting the conceptual apparatus of military science and associated with the forms and methods of warfare. Military

terminology reflects the variety of military concepts fixed by official documents, covering all branches of military affairs.

Metonymy is the transfer of a name from one object to another based on real or imaginary connections between them. In this case, the same word can name a part and a whole, an object and its contents, an action and its result, etc. For example, “grip” – the handle of a pistol is formed from the verb “to grip” that means “hold tight”, i.e. this is the part of the pistol that you need to hold tight. There was an action of “holding tight”, and now the same word is used to denote the part of the gun being held. Metaphor is used for coining new meanings based on the following types of similarity:

1. Appearance and shape: body – 1) human body, 2) body (of a missile, aircraft); tail – 1) tail of an animal (located at lower point of the spine); 2) tail of a missile, aircraft (located at the back of the device); drum – 1) drum (musical instrument), 2) a round magazine case that looks like a drum.

2. The nature of the action: yawning – 1) yawing animal (looking for food); 2) angular movements of the aircraft, resembling the yawing movements of an animal.

3. Functions: hammer – 1) hammer (instrument used for battering down nails), 2) trigger hammer (a detail that hits the fulminate cap in a firearm);

4. Similarities in color: blue – 1) the blue color; 2) the blues – “friendly” troops during NATO exercises (wear blue uniform).

When new meanings are formed via metonymy, the transfer occurs not by similarity, but by associations. This phenomenon highlights the most prominent feature that replaces all other characteristics. The following variants of metonymy can be distinguished:

1. Action – doer: guard – a security person, trigger guard (of a pistol) – a metallic detail that encloses vertically the trigger of a firearm; to grip – hold tight, a grip – a handle of a shotgun.

2. Action – result: to recoil – to drawback; a recoil – backward movement of a weapon after a shot.

3. Place – action: home – a place where one lives in, come back to this place; to home – to aim at the target.

4. Feature – an object possessing this feature: round – a round form; a round – bullet (has rounded shape); technical – related to equipment; a technical – a military cross-country truck.

5. Action – place of action: to support – assist, a support – an outpost. Also it is necessary to mention a tendency to “animate” weapons peculiar to military vocabulary.

That is the behavior of a living being is attributed to weapons and military vehicles. When describing their operation, soldiers use metaphors such as “to sense/recognize/pursue/track the target”, “to demonstrate evasive action”, etc. On the one hand, the polysemy caused by “animation” of equipment simplifies description of their operation. It allows them to be used in different spheres of life for more accurate denotation of objects and phenomena. In addition, due to the use of metaphor and metonymy for the formation of new meanings, it becomes easier to understand them, since new terms retain a semantic connection with the original concept. In general, the polysemy of terms is a manifestation of the natural laws of vocabulary development.

REFERENCES:

1. Arbekova T. I. Leksikologiya anglijskogo yazyka (Prakt. Kurs): Ucheb. Posobie dlya studentov v 2-3 kursov in-tov I fak. Inostr. Yaz. M.: Vyssh. Shkola, 1977. 240 p.
2. Boyarskaya E. L. Nekotorye aspekty kognitivnoj teorii mnogoznachnosti //Vestnik Baltijskogo feder. Un-ta im. I. Kanta. 2010. № 10. Pp. 19–27.
3. Grinev S. V. Vvedenie v terminovedenie. M., 1993. 309 p.
4. Kondratyukova L. K. Osobennosti obrazovaniya nemec-koj voenno-morskoj terminologii // Materialy III Mezhtregion. Nauch.-prakt. Konf. Omsk, 2010. Pp. 281– 283.

UDC 808.5

SYSTEMATIZATION OF MILITARY TERMINOLOGY

D.Aminova, teacher, Tashkent Military Academic Lyceum “Temurbeklar Maktabi”, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz harbiy terminologiyasini tizimlashtirish jarayonida yuzaga keladigan muammolar muhokama qilinadi. Tahlil va xulosalar terminologik tizimlar nazariyasiga asoslanadi. Biroq, nazariy tamoyillar amaliy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, chunki harbiy

atamalni tizimlashtirish inson faoliyatining ushbu ixtisoslashgan sohasida muloqotni osonlashtirish uchun ham muhim, ham harbiy ingliz tilini osonroq o'rganishning amaliy vositasi sifatida muhimdir.

Kalit so'zlar: harbiy terminologiya, terminologik aniqllovchi, terminologik tizim, tizimlilik.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы, возникающие в процессе систематизации английской военной терминологии. Анализ и выводы основаны на теории терминологических систем. Однако теоретические положения рассматриваются с практической точки зрения, поскольку систематизация военной терминологии видится не только важной для облегчения общения в этой специализированной области человеческой деятельности, но и важной как практическое средство облегчения изучения военного английского языка.

Ключевые слова: военная терминология, терминологический определитель, терминологическая система, систематичность.

Abstract. The article discusses the problems that arise in the process of systematization of English military terminology. The analysis and conclusions are based on the theory of terminological systems. However, the theoretical principles are considered from a practical point of view, since systematization of military terminology is seen both important for facilitating communication in this specialized field of human activities and important as a practical means for easier learning of military English.

Key words: military terminology, terminological determinant, terminological system, systematicity.

Rapid evolution of human knowledge which follows rapid development of new technologies and scientific inventions in all kinds of human activities results in appearance of new words and terms that reflect the new concepts created. Thus, the importance of terminology as a separate lexical subsystem is constantly increasing as it studies terms and their use in specific contexts and is concerned with collection, description, processing and presentation of terms. Furthermore, terminology as specialized vocabulary concerns every user of language and is part of one's cognitive development. Particular terminologies are important to specialist education.

The first step in systematization of military terminology needs to be a schematic presentation of the aggregation of terms under question and defining the meaning of the main terms that constitute system determinant, i.e. "the nucleus of terms which is a unity of both meaning and form and functions only in the relevant [in our case – military] terminological system" Thus, development of military systems consists of design of military systems, new technologies, military systems procurement and effectiveness of military systems. Furthermore, the design of military systems is done by making a blueprint and trial and fielding of the military system; and the blueprinting can be subdivided into making a blueprint of military equipment, of auxiliary systems and of infrastructure links. Military systems can also be analyzed from the point of view of their content as a coherent unity of technical, i.e. equipment and weaponry, and human, i.e. military personnel, factors that are interacting in accordance with certain rules. Their main types are ground, naval and aerospace. The main terms that are generally associated with military terminology are weapon and armament. Although intersecting in part of their meaning, they should be clearly distinguished: - Weapon is an instrument of attack or defense in combat, as a gun, missile, or sword. It is different from the collective noun of weaponry, which is defined as

1. weapons considered as a group 2. the design and production of weapons;

- Armament is a broader term which is defined as: 1. the weapons and supplies of war with which a military unit is equipped 2. all the military forces and war equipment of a country (often used in the plural) 3. a military force equipped for war 4. the process of arming for war. It is different from arms: a weapon, especially a firearm.

There are various attempts for classification of different types of weapons based on various principles or characteristics, e.g. usage, caliber, etc. They are, however, not applicable for linguistic purposes, since they are a nomenclature and they are neither exhaustive, nor organized. If we analyze

the definition of weapon again, which states that “the weapon is an instrument or instrumentality of attack or defense in combat, as a gun, missile, or sword”, we can see that this definition is a mixture of description (“an instrument or instrumentality”), analysis (“for attack or defense in combat”), and denotation, i.e. listing its extension (“such as a gun, missile, or sword”). This definition helps us identify its place in the system and relate this term to its superordinate and subordinate terms.

Kulikov continues with his classification stating that “other types of natural weapons as a means of destruction may be defined by the concepts biological weapons, chemical weapons, genetic weapons, etc., of which the main classification feature is the source of manifestation of forces (energy) of nature. Understood and defined at the next classification level as biological weapons are viruses, rickettsiae, fungi, the simplest microorganisms, etc.; as chemical - natural gaseous substances, herbicides in the shape of vapors, aerosols, etc.; as genetic - radiation, chemical mutagenesis, etc. ... As man masters the forces of nature, separate types of natural weapons start getting modified under the influence of man's intellect and efforts to become more efficient (while not changing their essence). In accordance with modern views, non-firearms are seen as the first type of artificial (technical) weapons and means of destruction; to manufacture these, man in the course of his evolution used every material he could obtain from nature.... They are put into operation by man's muscular energy and their history is connected with man's evolution; the invention of gunpowder led to the emergence of the type of technical weapons, defined by the concept of firearms, whose operation is based on the energy of the gunpowder explosion. The use of nuclear energy ... led to the creation of the most powerful type of technical weapons of the latter half of the 20th century, which is defined as nuclear weapons.” We may suggest another classification of weapons for the English military terms based on Ptushenko's classification.

The definition of firearm is: “a device that can be used as a weapon that fires either single or multiple projectiles propelled at high velocity by the gases in a straight tube produced by the explosion of gunpowder.” The term gun is often used as a synonym for firearm, but in specialist use has a restricted sense - referring only to an artillery piece with a relatively high muzzle velocity. Firearms are subdivided into: small arms (also called personal weapon or individual weapon), light weapons and cannons. (See Fig. 7) Their definitions, respectively, reveal their basic characteristics: weapon Mechanical Radiation/ Ray recoiloperated pneumatic missile/ rocket firearm laser directed-energy/ energy-based Psychotropic chemical laser solid-state laser free-electron. As a result, both of the objectives of the systematization can be achieved: facilitating the process of learning specialized vocabulary and promoting greater effectiveness of communication between all the users of English military terminology.

REFERENCES:

1. Golovin, V. The Types of Terminological Systems and the Basis for Their Differentiation. In Term and Word, Gorkiy, 1981, p. 3-10
2. Kulikov, Valeriy. Classification of weapons and military equipment: problems and solutions. Military Thought, May-June, 2003 and http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JAP/is_3_12/ai_110620099
3. Popova, Maria. A System Approach in Terminography. In Terminology at the time of globalization, Ljubljana, 2003, p. 33-38.

UO'K 892

ASQAR MAHKAM RUBOIYLARI

X.E.Bazarova, o'qituvchi, mustaqil tadqiqotchi, Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti akademik litseyi, Navoiy

Annotatsiya. Ruboiy janrida ijod qilishi-ruboiyshunoslik eng qadimiy an'analardan biridir. Umar Hayyom, Pahlavon Mahmud singari ruboiyshunoslar birgina shu janrda yaratgan asarlari bilan asrlar osha nomlari tillarda doston. Mumtoz adabiyotda bu janrda ijod qilmagan shoirni topish qiyin. Zamonaviy she'riyatimizda ham mazkur janrda ijod qilgan yo qilayotgan shoirlar anchagina. Shulardan biri Asqar Mahkam sanaladi. Asqar Mahkamning „Vahdat kuyi“ nomli she'riy to'plamida uning qalamiga mansub 58ta ruboiy jamlangan. Mazkur maqolada ana shu ruboiylar haqidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: „*Vahdat kuyi*“ toʻplami, ruboiy yaratish anʼanasi, hasbi hol, tasavvuf taʼlimot tamoyillari, axloqiy –falsafiy yoʻnalishlardagi ruboiylar, ruboiylarning poetik xususiyatlari

Аннотация. *Писать в жанре рубаи – рубайские этюды – одна из древнейших традиций. Такие рубаиологи, как Умар Хайям, Пахлавон Махмуд и их произведения, созданные только в этом жанре, представляют собой эпосы на языках, охватывающих века. В классической литературе трудно найти поэта, не творившего в этом жанре. В нашей современной поэзии немало поэтов, творивших или работающих в этом жанре. Один из них Аскар Махкам. Сборник стихов Аскара Махкама «Вахдат куйи» содержит 58 написанных им стихов. В данной статье изложены мнения этих ученых.*

Ключевые слова: *Сборник «Песнь Единства», традиции создания рубаи, биографические рубаи, принципы суфизма, рубаи в этико-философском направлении, поэтические особенности рубаи*

Abstract. *Writing in the genre of rubai - rubai studies is one of the oldest traditions. Rubaiologists such as Umar Khayyam, Pahlavon Mahmud, and their works created in this genre alone, are epics in languages that span centuries. It is difficult to find a poet who did not create in this genre in classical literature. In our modern poetry, there are many poets who have created or are working in this genre. One of them is Askar Mahkam. Askar Mahkam's poetry collection "Vahdat kuyi" contains 58 verses written by him. This article describes the opinions of these scholars.*

Keywords: *"Song of Unity" collection, the tradition of creating rubai, hasbi hol, the principles of Sufism, rubai in ethical and philosophical directions, poetic features of rubai*

Zamonaviy sheʼriyatda mumtoz adabiyot anʼanalari xususida gap ketganida, albatta, ushbu anʼana davomchisining isteʼdodi, salohiyati, bilimi, olamni anglashi, jamiyat, insonlar, ijtimoiy muhitga munosabatiga ham eʼtibor qaratiladi. Negaki, sheʼrlar har ikki davrning ham, unda qalam tebratgan ijodkorning ham, asarlarning ham ruhiyatini oʻzida aks ettiradi. Ana shu nuqtayi nazardan taniqli ijodkor, soʻz sanalmish ilohiy qurolning munosib ustasi Asqar Mahkam qalamiga mansub „*Vahdat kuyi*“ [1] toʻplamidan oʻrin olgan ruboiylarga toʻxtaldik. Mazkur toʻplamdan shoirning 58ta ruboiysi oʻrin olgan. Ruboiylarni mavzu koʻlamiga koʻra shartli ravishda ijtimoiy-siyosiy, madaniy-axloqiy, tasavvufiy hamda hasbi hol yoʻlida yozilgan durdonalarga ajratish mumkin.

Bas qil menga afsonani, bu taqdir edi,
Boshida uning mingta balo sanqir edi.
Umrinni manim bobma-bob tahqir qil,

Bir kulba-yu bir tancha-yu bir kampir edi,[1. 271-275-bet] - singari bitilgan baytlarda ijodkor hayotining nechogʻli kamtarona kechganligini uqish mumkin, shuningdek, mazkur satrlar qalam sohibining oʻta qisqa jumlar vositasida bosib oʻtgan kechmishining „taqdir-sanqir-tahqir“ soʻzlari zamirida bayon eta oladigan darajadagi yuksak isteʼdodidan darak beradi. Hasbi hol tarzida yaratilgan ruboiylarda qoʻllangan undalmalarning ham sheʼr zamirida oʻziga xos zalvari bor. Shoir ishqdan begona kaslarni ochiqdan ochiq „ey qonsiragan qon ahli“, „devorlar“ deya atasa, chin insoniylarni „nomus-u ham orlari borlarim“, „ey dard-u balolarga giriftorlarim“, „hushyorlarim“, „pirim“; Yaratganga murojaatlarni „ishqi Xudo“, „Olloh“ deya nido sanʼati yordamida qoʻllab, undalma sifatida ishlatadi.

Ruhingda agar zor, meni yod etgil,
Joning agar nochor, meni yod etgil.
Bir kun nazaring tushsa bu Kofar labida

Yolgʻizgina bir mazor, meni yod etgil, - tarzida izhor etilgan vido shoirning eng hazin ohangda aytilgan nolalaridandir. Zero, mumtoz adabiyot ijodkorlari boʻlmish salaflarning ham ijodlarida bu kabi vasiyat tarzida bitilgan nomalarni koʻplab uchratish mumkin:

Murod vasling erur ayla yod Boburni,
Unutmagil yana bu nomurod Boburni.

Oʻzdan chiroyli nom qoldirish, undan keyin yaxshi xotira bilan eslaguvchi vorisga ega boʻlish insonning hayotiy maslagidir, aslida.

Asqar Mahkam ruboiylarining ichida ijtimoiy-siyosiy yo'nalishda yaratilganlari ham anchagina. Ba'zan shoir o'z zamondoshlari orasida maqsadi faqat kun ko'rishdangina iborat bo'lib qolganlar borligidan kuyunadi: "Atrofdagilar qariyb hamisha "non" qidirib yurgan bo'lsa, ..., o'zing ham ana shu "non"dan o'zgaga muhtoj bo'lmasang, oxir-oqibat hamma ulug' va pok xayollaringni bu "non" barbod qilsa. Tinimsiz o'rgangan kitoblaringdagi ulug' haqiqatlar bir parcha nonning qoshida safsataga aylansa, ... dunyoga o't qo'ygan go'zallar non sohiblarining ostonasiga ilohiy sochlarini sochib tashlasa, xudoning xos xudaychilari- shoirilar nondorlarning itini sizlab she'rlar yozsa..." [2]. Shu alam, shu iztiroblar shoirning ruboiy deb nomlanmish janr satrlarida quyidagiday ifodalanadi:

Qay kulbaga kirdim, ajabo, non dedilar,
Bechoraligim bilmadi, sulton dedilar.
Harchand Masih sev, dedi, ag'yorni ham,
Lablarda bo'sa desam qon dedilar.

Asqar Mahkam mumtoz she'riy janrda ijod qilar ekan, u zamonaviy she'riyatimiz vakili sifatida bu ikki adabiyotni o'zida "birlashtiradi". Ijodkor bu borada o'zini ijtimoiy hayotga munosabatida bor bo'y –bastini ko'rsata oladi:

Hayf ayladi o'zni, ey Xudo, bandalaring,
Sendan o'zini etdi judo bandalaring.
Dil bog'lama deb eding "mato'ad dunyo"
Qildi bu matoga jon fido bandalaring.

Qachonlardir, o'tmish asrimizning sarg'aygan sahifalarida insoniyatning kelib chiqishi maymundan degan g'alat qarashlar dunyoning yarim ahlini yuz yillab xudosiz, arosatda, g'aflatda, yashashlikka, eng achinarlisi, hech narsadan qo'rqmaydigan imonsizlikka mahkum etdi. Ta'kidlamoqchi bo'lganimiz yuz yillab uzib qo'yilgan ma'naviy, ilohiy, urfoni muqaddas tushunchalarga Asqar Mahkamning quyidagi ruboiysi munosib javob bo'ladi hamda zamonaviy she'riyatimizni asl mumtoz ildizlariga bog'lashda mustahkam rishta, balki vosita bo'ladi deya baholash mumkin:

Bizlarni bino aylagan Ul Zotga hamd,
"Iqro"degan ul Xoliqi Ustodga hamd.
Gar aslimiz tuproq edi bok yo'qdir hech,
Odamligimiz yetar, bu ijodga hamd.

To'rtlikda Ul Zot-Xoliqi Ustod-ijod tarzidagi o'zaro ma'nodosh so'zlardan qofiya sifatida foydalanilganligi she'r ta'sirchanligini bir qadar oshirgan. She'r an'anaviy Yaratganga hamd-u sanolar bilan boshlangan. Shoirning mahorati shundaki, u birgina "Iqro" jumlasiga iqtibos, iyyhom, talmeh tasvir vositalarini jamlay olgan:

1. Iqtibos¹ tasvir vositasining qo'llanishi : "Xudo tarafidan shundog' farmon bo'ldikim. "Habibim Muhammadga aytgil, uni butun yer usti tamom ins-u jinslariga Payg'ambar qildim... Barcha xalqni men aytgan haq yo'lga boshlasin", dedi. " Jabroil alayhissalomga bu farmon yetishi bilan Iqro surasidan boshidagi besh oyatni keltirdilar. Qur'oni karimdan yer ustiga tushgan birinchi sura shu edi".²

2. Iyyhom³ - mazkur she'rda "Iqro" so'zi ham Qur'oni karimdan olingan jumlaning, ham Muhammad sallollohi alayhi vasallamning nomini ifodalagan.

3. Talmeh⁴ -she'rda "Iqro"so'zi vositasida Muhammad sallollohi alayhi vasallam nomini nazarda tutish bilan yuzaga chiqqan.

¹ Iqtibos-"Ilm o'zlashtirmoq" ma'nosidagi bu so'z Qur'on oyatlari va payg'ambar hadislarini she' ichida keltirish yoki ularning mazmunini she'rda ifodalash san'ati nomidir. (Anvar Hojimatov "Mumtoz badiiyat lu'gati" adabiy janrlar, she'r san'atlari, aruz va qofiya. T.: "Yangi asr avlodi" 2008 –yil 31-bet)

² Sog'uniy, Alixonto'ra Tarixi Muhammadiy.- T.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.-37-bet

³Iyyhom -ar." shubhaga solish" ma'nosini anglatib, mumtoz adabiyotda ikki xil tushunchani ifodalovchi, haqiqiy va majoziy ma'nolarga ega bo'lgan so'z yoki so'z birikmasini she'riyatda qo'llagan holda bir baytda ikki xil ma'noni ifoda etish san'ati. (Anvar Hojimatov "Mumtoz badiiyat lu'gati" adabiy janrlar, she'r san'atlari, aruz va qofiya. T.: "Yangi asr avlodi" 2008 –yil 31-bet)

⁴ Talmeh-"nazar solmoq", she'r yoki nasrda mashhur tarixiy voqealar, afsonalar qahramonlari, xalq maqollari va iboralariga ishora qilmoq san'atidir. (Anvar Hojimatov "Mumtoz badiiyat lu'gati" adabiy janrlar, she'r san'atlari, aruz va qofiya. T.: "Yangi asr avlodi" 2008 –yil 126-bet)

Birgina soʻz voistasida bir nechta badiiy tasvir vositasini qoʻllay olish - ijodkorning nechogʻli boy tafakkuri va betakror isteʼdod sohibi ekanligidan dalolat.

Asqar Mahkam ruboiylari tasavvuf taʼlimoti gʻoyalarini, ifoda usulini, tushunchalarini, obrazlari yoki istilohlarini qoʻllash holatlari bilan birga barcha xususiyatlarini oʻzida toʻla aks ettiradi. Taniqli adabiyotshunos olim Najmiddin Komilov tasavvuf haqida shunday deydi: “Tasavvuf oʻzi buyuk bir romantik olamdir. Olamni Mutlaq parvardigorning ijodi deb qarash, dunyoni ilohning koʻzgusi deb tushuntirish va barcha goʻzalliklar, qudratni Ilohdan deb hisoblash, Borliqni romantik ranglarda, shoirona xayoliy surat-timsollar tarzida, ilohiyurning porlashidan doimiy harakatda va ijodda deb tasavvur etish - oʻzi bir Buyuk Poeziyadir...” [3] Taʼlimotga koʻra yor obrazi ollohni; zulf gʻayb sirlarini; lab ilohiy olamdan paygʻambarga farishta orqali, valilarga ilhom orqali nozil boʻlgan soʻzlarni; may yaratganga boʻlgan ishq-muhabbat maʼnosini ifodalaydi. Mazkur sheʼrda shoir zohiran qalb maʼnosini ifodalovchi qadah, koʻza, idish, maykosa, jom soʻzlaridan chekinib, may quyiladigan idishni ifodalash uchun bosh chanogʻi soʻzini qoʻllash bilan anʼanani bir qadar yangilaydi:

Yorimga manim qosh-u qabogʻim yetadir,
Zulfiga bu ustuxon-taroʻgim yetadir.
Gar yor labi yetmasa bizlarga, ne bok,
May ichgali boshimda chanoʻgim yetadir.

“Yorimga manim qosh-u qabogʻim yetadir” misrasida olloh (yor) ham lirik qahramon oʻrtasida toʻsiq (qosh-u qaboq) mavjud. Bu toʻsiqni olib tashlash uchun gʻayb sirlari(zulf)ini yechish kerak. Bu ishda ham muammo yoʻq, oshiq oʻz suyaklaridan taroq yasab, barcha maxfiyatlardan ogoh boʻlmoqchi, yaʼni “Zulfiga bu ustuxon-taroʻgim yetadir “. “Gar yor labi yetmasa bizlarga”, shunda ham Yaratgan nazari-kalomiga erishmasa, oshiq nafaqat qalbi, balki butun ong-u shuuri(bosh chanoʻgi)ni Olloh nomi bilan toʻldirishga-da qodir.

Asqar Mahkam ham oʻzini tasavvuf sheʼr taʼlimining bir vakili, inson maʼnaviy olamining poklovchi taʼlimotning aloqadori sifatida biladi, shu yoʻnalishning oʻziga xos vorisi sifatida boshida “Mansur Xalloyning kulohi”, egnida “Shayx Sanʼondan qolgan rido” bilan ishqda oʻz izdoshi-merosxoʻrini izlab boradi:

Mansuri Ishq [4] ketdi-yu itqitdi kuloh,
Sanʼon [5] menga berdi biyobonda rido.
Ketgum bu omonatni senga baxsh aylab,
Ey, Ishqi Xudo, Ishqi Xudo, Ishqi Xudo.[1.272-bet]

Navoiy ijodiga xos tasavvuf tamoyillari asosiga qurilgan asarlarda shohlik va qullik bir tanaga jo boʻlolmasligi “Xamsa” beshligining Bahrom yoki Xusrav podshoh obrazlari timsolida yorqin koʻrsatib beriladi. Podshoh hukmdor sifatida unga kibr, takabburlik, rifʼat, balandparvozlik xos, ammo u qachonki oʻzini qul sifatida koʻrar ekan, uning fitratida tavoze, kamtarinlik, oʻzni eʼtirof etmaslik, javonmardlik, qurbonlik ustuvorlik qiladi. Mumtoz sheʼriyatda Olloh maʼshuqa timsolida koʻrilar ekan, maʼshuq qul, xokisor banda siyratida namoyon boʻladi. Bu holatni Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida ham kuzatish mumkin. Zero, shoir sheʼrlaridan birida:”Shahmen elga , vale senga quldurmen” jumllarini bitgandi. Dunyo molidan, uning vaqtinchalik hoy-u havaslaridan yuz oʻgirgan avliyosifat soʻfiylar oʻz hayot maslaklarini qalbni poklashga, nazarni toʻgʻrilashga, soʻzda va dilda yakdil boʻlishga chogʻlaydilar. Asqar Mahkamning yuqorida keltirilgan:

Sirtim meni sulton-u sirim yoʻqsildir,

Podshoh agar suvratim, aslim quldir,-misrasida ana shu mantiqni anglash mumkin.

Asqar Mahkam ruboiylarining tili sodda, oʻqilishi ravon. Ularda qoʻllangan tasvir vositalari yortilishi maqsad qilingan falsafiy-gʻoyaviy sifatga xizmat qilgan. Asqar Mahkam ruboiylari Umar Xayyom, Pahlavon Mahmud, Yassaviy, Navoiy, Bobur ijodiga xos toʻrt misrali mazkur janr xususiyatlarini oʻzida toʻla namoyon etadi. Goʻyo mutafakkirlar toʻrtliklarining munosib vorisi darajasida. Bu ijodkorning mumtoz adabiyotning qadimiy durdona janri boʻlgan ruboiylar hamda ruboiyshunos allomalar ijodi, taʼlimotidan bahramand ekanligini dalillaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asqar Mahkam, Vahdat kuyi. She'rlar, g'azallar, ruboiylar, adabiy o'ylar. - "Nurafshon business" nashriyoti T.: 2021-yil.
2. Asqar Mahkam, Oq kitob. roman, she'riy qissa va badihalar. So'nggi darvish. she'riy-nasriy qissa. Dushanbe.: - "Irfon" 2008-yil 171-bet
3. Komilov Najmiddin Tasavvuf yoki komil inson axloqi. T.: - "Yozuvchi" nashriyoti, 1996-yil, 155-bet
4. Mansur Halloj-birgina "Anal -Haq" so'zi uchun shafqatsizlarcha qatl etilgan orif. (www.kh-davron.uz, Ibrohim Haqqul "Asrori Halloj" kitobidan)
5. Shayx San'on- tarso qizga oshiq bo'lib, dindand chiqqan, so'ngra shogirdining tavbasi tufayli gunohlari avf etilgan shayx. (Fariddin Attor. Mantiqu't tayr. Jamol Kamol tarjimasi. T.: - O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 2006-yil 106-136-bet)

UO'K 811.512.133

O'ZBEK TILIDAGI O'ZLASHMALARNING AYRIM XUSUSIYATLARI

X.K.Bobojonova, katta o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tiliga so'z o'zlashish hodisasi haqida mulohazalar yuritiladi. Jumladan, o'zbek tilining o'zlashma birliklari arabiy, forsiy hamda rus va g'arb tillari o'zlashmalari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, o'zbek tilidagi o'zlashmalar borasida izlanishlar olib borgan olimlarning qarashlari pozitsiyalarig munosabat bildirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: o'z qatlam, o'zlashma qatlam, arabiy o'zlashma, forsiy o'zlashma, so'z o'zlashtirish, dunyot illari, tillar to'qnashuvi.

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен ассимиляции слов в узбекском языке. В частности, обсуждается единицы усвоения узбекского языка, арабского, персидского, русского и западных языков. Реакция на взгляды и позиции ученых, проводивших исследования по освоению узбекского языка.

Ключевые слова: собственный слой, приобретенный слой, освоение арабского языка, освоение персидского языка, усвоение слов, мировые языки, языковой конфликт.

Abstract. This article discusses the phenomenon of word acquisition in the Uzbek language. In particular, the units of acquisition of Uzbek language, Arabic, Persian, Russian and Western languages are discussed. Also, reactions to the views and positions of scientists who have conducted research on the acquisition of the Uzbek language are given.

Key words: native layer, acquired layer, Arabic acquisition, Persian acquisition, word acquisition, world languages, language conflict.

Dunyo tillari haqidagi qarshlardan ma'lumki, tillarning boyishi, rivojlanishi, asosan, ikkita manba asosida amalga oshadi. Bu – ichki va tashqi manbalar hisoblanadi. Jumladan, o'zbek tilining rivojlanishib borishida ham ana shu qonuniyat yetakchi faktor bo'lib qolmoqda. O'zbek tilining boyishida ichki manblarni inkor etish noto'g'ri, albatta. Izlanishimiz doirasi tashqi manbalar, aniqrog'i, o'zlashma qatlam birliklari tadqiqiga bag'ishlangani bois asosiy fikrlarimizni ana shu yo'nalishga qaratamiz.

Dunyodagi hech bir til o'z ichki imkoniyatlariga tayanib ish ko'rmaganidek, o'zbek tili uchun ham faqat o'z so'zlari va imkoniyatlari rivojlanish uchun kifoya qilmaydi [1.62]. Har qanday tilning rivojlanishida o'zga tillar bilan aloqalar muhim o'rin tutadi. O'zga tillardan so'z olish jarayoni anchayin ko'p vaqtda va turli xil ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-madaniy aloqalar natijasida sodir bo'ladi.

O'zbek tiliga leksema o'zlashish tushunchasini keng ma'noda anglash zarur, ya'ni o'zbek tili deganimizda, qadimgi davrlardan ortib to bugungi kungacha hozirgi o'zbek millatining avlod-ajdodlari tomonidan qo'llanib kelingan tilni nazarda tutish lozim bo'ladi. Bugungi o'zbek tilshunosligiga oid ilmiy manbalarda tilimiz tarixining muayyan davrlarini turlicha nomlar bilan: qadimgi turkiy til, eski turkiy til, eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek tili tarzida nomlashimizdan qat'iy nazar, bugungi o'zbek tili aynan shunday davrlarni va taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tganligini inkor etib bo'lmaydi.

Jahondagi ko'plagan tillarda ro'y bergan hodisa, ya'ni o'zga tillar bilan o'zaro ta'sirlashish, o'zga tillardan so'z olish yoki o'zga tillarga bizning tildan so'zlar o'zlashish jarayonlari tilimiz

tarixida ro'y berganligini ko'plagan ilmiy manbalar tasdiqlaydi. Tilimiz tarixining eng qadimgi davrlaridan to hozirgi kunga qadar bir qancha tillar bilan to'qnash kelganini qayd qilish mumkin. Qadimgi sanskrit, qadimeroniy tillar, arabiy va xitoy-mo'gul tillari, o'rta asrlardagi forsiy tillar va XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib rus tili va orqali yevropa xalqlari tili unsurlari bugungi o'zbek tilining shakllanishi va lug'at tarkibida o'z izini qoldirgan.

O'zbek tilining lug'at tarkibi umumxalq o'zbek tilining barcha so'z boyliklarini, undagi tarixiy-an'anaviy, turg'un qatlamlarni, yangi, zamonaviy leksikani, endi paydo bo'layotgan eng yangi so'zlarni ham qamrab oladi; bu tilning ahvolidan, qandayligidan dalolat beradi. Lug'at tarkibi qanchalik boy va xilmaxil bo'lsa, til ham shunchalik taraqqiy etgan hisoblanadi [7.42].

Har qanday milliy tilning lug'at tarkibi, uning jami so'z boyligi mazkur millatning butun tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan hodisadir. U doimo harakatda va o'sishda bo'ladi. Tilning rivojlanish samarasi esa, asosan, ikki omilga, uning ichki va tanshi o'sish manbalaridan qanday foydalana bilishiga bog'liq buladi [3.3].

Qayd qilinadiki, o'zlashma birliklar tilimizga shu qadar singib ketganki, ularni mutaxassis bo'lmagan kishilar payqashi ham mushkul darajaga kelib qolgan [4.46]. Har bir tarixiy davrning tilga ta'siri o'ziga xos bo'lib, tarixiy sharoit va til siyosatiga bog'liq holda tildagi o'zlashma qatlam muayyan darajada o'zgarib turadi. Ya'ni, tildagi ma'lum bir so'zlar arxaiklashadi va ayrimlari iste'moldan chiqib ketadi. Shunga qaramay tilimizga to'qnash kelgan o'zga tillarning izlari tamomila yo'q bo'lib ketmaydi, qaysidir shaklda baribir izlarini qoldiradi.

O'zbek tilidagi o'zlashmalar turli qatlamlar sifatida o'rganilib kelingan va ularning miqdoriy balansi turli davrlarda ijtimoiy muhitga qarab turlicha bo'lgan. Masalan, tilimizning leksik qatlamlari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan taniqli tilshunos E.Begmatovning tadqiqotlarida qayd qilinishicha, o'zbek tilida turkiy qatlamdan keyin arab va fors tillari va albatta ruscha-internatsional so'zlar salmog'i yuqori baholanadi [2.26].

O'zbek tiliga roman-german tillari o'zlashmalari bo'yicha tekshirishlar olib borgan olim O.Jumaniyozovning ishlarida bu masala, g'arb tillari o'zlashmalari yana ham yuqori bosqichga yetgani keltiriladi.

Mustaqillikdan keyingi tadqiqotlarda esa, o'zbek tilidagi ruscha va u orqali o'zlashgan ayrim yevropa tillari o'zlashmalari muayyan darajada kamayganligini qayd qilish lozim. Bunga o'zbek tilining davlat tili maqomini olganligi va o'zbek tilining sofligini ta'minlash maqsadida olib borilgan sa'y-harakatlar natijasida erishildi deb hisoblash to'g'ri.

Har qanday jarayonlar va kurashlardan qa'tiy nazar tilimizni o'zga tillardan olingan so'zlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Buni dunyodagi barcha tillar misolida ham aytish mumkin va ta'kidlab kelinmoqda. Bugungi kunga kelib esa, o'zbek tilidagi o'zlashmalar o'ziga xos qatlamlarni tashkil etadi va bu har bir davrdagidan kam emas deb hisoblaymiz. Chunki, tilimiz tozaligi uchun qilingan harakatlar jarayonida o'zga til unsurlarini ko'p hollarda sof o'zbekcha (turkiy) so'zlar bilan almashtirilmadi. Asosan, oldin eski o'zbek tilida qo'llanilgan arab-fors so'zlari bilan almashtirildiki, bu holat o'zbek tilining o'ziga xos ko'rinish olishiga sabab bo'ldi.

Biror so'zning o'z qatlam yoki o'zlashma qatlamga mansub bo'lishi doimo konkret hodisadir. Masalan, *qo'y*, (*qo'ymoq*), *boshla* (*bosh+la+moq*) so'zlari o'z qatlamga mansub, chunki bu so'zlar genetik nuqtayi nazardan turkiy til so'zlari, demak, o'zbek tilining so'zi. Shuning uchun bu so'zlar **o'z qatlamga** mansub deb qaraladi. Ammo *qalam*, *adabiyot*, *qal'a* so'zlari o'zbek tiliga arab tilidan kirgan, shu tufayli bu so'zlar **o'zlashma qatlamga** mansub [7.56].

O'zbek tili lug'atidagi arabcha leksemalarning oz qismigina bevosita arab tilining o'zidan olingan. Bunday o'zlashtirish, asosan, O'rta Osiyoga islom dinining kirib kelishi, maktab-madrasalarda arab tilining din tili sifatida targ'ib qilinishi bilan, eng muhimi – sharq olamida “fan tili” deb arab tilining qabul qilinganligi kabi omillar bilan bog'liq. Demak, arab tilidan bevosita o'zlashmalar, asosan, fanga va dinga doir leksemalarga to'g'ri keladi [5.107].

Ayrim tadqiqotlarda arabiy tillardan o'zbek tiliga bevosita so'z o'zlashmagan, bunday so'zlar, asosan, forsiy tillar orqaligina o'zlashgan degan qarash ham mavjud [4.41]. Bizningcha, bu qarashda ham muayyan darajada ilmiy asoslar bor. Chunki, bizning o'lkamizga nafaqat arab so'zlari, balki arab yozuvi ham forslar qabul qilgan o'zgarishlar bilan kirib kelgan. Shuningdek, diniy qadriyatlarimiz,

urf-odat va an'analarimizda ham umumiyliklar ko'p. Bu holatni yana bir fakt ham tasdiqlaydi, ya'ni o'zbek tilida mavjud bo'lgan arabiy so'z borki u forsiy tillarda ham mavjud bo'lib chiqadi. O'zbek tili va fors tillaridagi arabiy o'zlashmalar ko'p jihatdan bir xillik kasb etadi. Bu holat esa yuqoridagi fikrni yana bir bor tasdiqlashi mumkin. Biroq, o'zbek tiliga o'zlashgan arabiy hamda forsiy o'zlashmalarning o'ziga xosliklari ham mavjud.

Birinchidan, o'zbek tiliga o'zlashgan arabiy so'zlarning katta ko'pchiligi o'zbek tilining ichki qonuniyatlari asosida morfologik o'zgarishga uchragan, bu holat forsiy tillarda sodir bo'lmagan bo'lishi mumkin. Masalan: **talabalik**, **axloqsiz**, **muallimlik** kabilarda o'zbek tiliga moslashish holati kuzatiladi.

Ikkinchidan, o'zbek tilida qo'llanilib kelinayotgan ko'plagan arabcha leksemalar boshqa til leksemalari bilan qo'shibqo'shma so'z, juft so'z kabi shakllarga aylangan. Bunday birlik aynan shu shaklda forsiy tillarda uchramasligi mumkin. Masalan: **oliy ma'lumotli**, **yuqori martabali**, **suvtalab**, **og'irtabiat** kabi shakllar faqat o'zbek tilining ichki qonuniyatlari asosida yuzaga kelgan [6.13].

Uchinchidan, forsiy tillarda qo'llanilib kelinayotgan har qanday arabiy so'z yoki birikma hozirgi o'zbek tilida qo'llanilmayotgan bo'lishi tabiiy holdir. Bu o'rinda bir necha holatlarni qayd qilish lozim. Avvalo, eroniy tillarda qo'llanilgan ayrim arabiy leksemalar turkiy tillarga, xususan, o'zbek tilida umuman qo'llanilmagan bo'lishi mumkin, qolaversa, o'zbek tili taraqqiyotining muayyan davrida qo'llanilgan-u hozirga kelib yo arxaiklashib qolgan, yo tarixiy so'zga aylanib ketgan bo'lishi mumkin.

O'zbek tiliga leksema o'zlashtirishning manbalari turli davrlarda turlicha bo'lgan. O'zbek tiliga leksema o'zlashtirishdagi qadimgi manbalar deb fors va arab tillari ko'rsatiladi; rus tilidan leksema o'zlashtirish bularga nisbatan ancha keyingi vaqtlarda sodir bo'la boshlagan. Fors, arab tillaridan leksema o'zlashtirish tarixan ko'p bo'lgan, hozir esa siyraklashgan. Hozirgi o'zbek tilida rus tilidan o'zlashtirishlar o'rini bevosita g'arb tillarining o'zidan o'zlashtirish oldi: **birja-**, **broker-**, **makler-**, **debitor-**, **kreditor-** kabi [5.106].

Bir paytlar o'zlashgan hisoblangan rus tili so'zlarining ko'pchiligi bugungi kunga kelib o'zbek tili uchun iste'moldan chiqqan, eskirgan yoki arxaiklashgan pozitsiyaga aylangan. Masalan, **sekretar**, **otpusk**, **utyug**, **kolxoz**, **rayon**, **plan**, **spravka**, **uchyot** va boshqalar. G'arb tillariga oid birliklar esa, oldin faqat rus tili orqali kirib kelgan bo'lsa, bugungi kunda boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillar natijasida to'g'ridan to'g'ri yevropa xalqlari tillaridan bevosita kirib kelmoqda.

Shuni ham ta'kidlash zarurki, rus tilidan o'zlashgan, biroq aslan ruscha bo'lmagan ko'pchilik o'zlashmalar hozirgi dabiylarimizda o'z mavqeyini yo'qotmasdan saqlab kelmoqda. Bular orasida: **yunoncha** (*gips, dialekt, kafedra, teatr*); **lotincha** (*senzura, rektor, dekan, konstitutsiya*); **polyakcha** (*polkovnik, rota*), **nemischa** (*vaxta, soldat, ofitser, shtab, shturman, kater*); **fransuzcha** (*triko, kabinet, kapitan, general, desant, flot*); **inglizcha** (*vokzal, rels, tramvay, budjet, futbol, boks, tort*); **italyancha** (*balerina, opera, benzin, bank, karnaval*) kabi leksemalar mavjud.

O'zlashmalarning bunday tiplari ham o'zbek tili ichki qonuniyatlari asosida affikslar olishi yoki qo'shma so'zlar yuzaga keltirishi natijasida o'zbek tilining o'z manbalari qatoriga o'tishi faol kuzatilayotgan hodisa hisoblanadi. O'zlashma birliklar haqida gap borar ekan, ularning hammasi ham sodda leksemalar emasligini, juft so'z, qo'shma so'z, tasviriy ifoda yoki ibora kabi shakllarni ham yuzaga keltiruvchi birliklar bo'lishi mumkinligini e'tiborga olish lozim deb o'ylaymiz.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, o'zbek tilidagi o'zlashmalarni tekshirish va ularning turli xususiyatlarini aniqlash zamonaviy o'zbek tilshunosligi uchun qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdushukurov B.B. Eski turkiy adabiy til leksikasi. –Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2015.
2. Бегматов Э. Хозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985.
3. Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари. –Т: Фан, 1987.
4. Мадрахимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. –Т.: Фан, 1973.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006.
6. Хожиев А. Ўзбек тили сўз ясалиши тизими. –Тошкент: Ўқитувчи, 2007.
7. Хожиев А., Аҳмедов А. Ўзбек тили лексикологияси. –Тошкент: Фан, 1981.

**TOPONIMIK LEKSIKOGRAFIYA TILNING LEKSIK-SEMANTIK TIZIMINING
MUHIM YO'NALISHLARI SIFATIDA****N.M.Boltaboyeva, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon**

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksikografiyaning rivojlanish tarixi va uning turlari shuningdek, toponimik lug'atlar borasida olib borilgan ilmiy izlanishlar haqida fikr yuritilgan. O'rta osiyaning jumladan, O'zbekistonning xorazmiy, sug'diy, qadimgi turk yozuvlarida yetib kelgan toponimlari hususida atroflicha mulohazalar berilgan. Bundan tashqari yevropa mamlakatlari shuningdek, Amerika va Britaniya toponimik lug'atlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: leksikografiya, toponimika, leksika, semantika, lug'at turlari, izohli lug'atlar, qomusiy lug'atlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается история производства лексикографии и ее видов, научные исследования топонимии. Подробные комментарии даны о топонимах Средней Азии, самого Узбекистана, пришедших в Хорезм, Сугдею, а также древнетюркских надписях. Кроме того, рассматриваются топонимические словари стран Европы, Америки и Великобритании.

Ключевые слова: лексикография, топонимия, лексикон, семантика, типы словарей, аннотированные словари, толковые словари.

Abstract. This article discusses the history of the production of lexicography and its types, toponymy scientific research. Detailed comments are given about the toponyms of Central Asia, Uzbekistan itself, which arrived in the Khorezm, Sugdian, and ancient Turkish inscriptions. In addition, toponymic dictionaries of European countries, America and Britain are also considered.

Keywords: lexicography, toponymy, lexicon, semantics, dictionary types, annotated dictionaries, qomusiy dictionaries.

Kirish. Leksikografiya - yunoncha *lexis*-so'z, *graphein*-yozaman degan ma'nolarni anglatadi. Leksikografiya leksikografiyaning lug'at tuzish bilanshug'illanadigon bo'limi bo'lib, so'zning semantik tuzilishi, so'zlarning hususiyatlari, talqini o'rganuvchi fandir.[1.B,123.] Antol Fransning yozishicha, "lug'at – alfavit tartibida joylashtirilgan voqelikdir". Bundan borliqdagi jamiiki narsa, hodisa va voqealar har bir tilning lug'at boyligida aks etadi, degan ma'no kelib chiqadi.[1.B,126] Chunki buning vazifasi tilning leksik qatlamiga mansub bo'lgan so'zlarni, iboralarni lug'atlarda alfavit tartibida va ba'zan uyadoshlik asosida jamlash, ularni turli tomondan izohlash bilan shug'ullanishdir..

Adabiyotlar tahlili. O'rta osiyaning, jumladan O'zbekistonning xorazmiy, sug'diy, qadimgi turk yozuvlarida yetib kelgan toponimlari ko'p emas. Millodning birinchi ming yilligi oxiri va ikkinchi ming yilligi boshlari mintaqamiz uchun yozma manbalarda ko'hna toponimlar ko'plab qayd qilingan davr edi.[2.B,3]. Shuni alohida ta'kidlash joizki, dunyo fanida toponomik malumotlarga ilmiy yondashuv dastlab Sharq olimlaridan Abu Rayhon Beruniy va Mahmud Qoshg'ariy asarlarida kuzatilgan. Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston", "Qonuni ma'sudiy", "Saydana" sarlarida toponomikaga oid qonuniyatlar, O'rta osiyodagi joy nomlari va ularning izohi haqida ko'plab malumotlar bayon etilgan. Ustozimiz falsafa fanlari fan doktori, dots D.N.Satimova takidlaganidek "Millatning millat ekanini namoyon qiluvchi, uning qay darajada milliy boy ekanligini aks ettiruvchi, uning o'tmishi, tarixi hamda diniy va ilmiy salohiyatini yuzaga chiqaruvchi birlamchi omil, asosiy hodisa, shubhasiz uning so'z va iboralaridir." [3.B,269-275] Buning yorqin misoli sifatida mashhur tilshunos va geograf olim Maxmud Qoshg'ariyning "Devoni Lug'otit Turk" asari ham joy nomlarini o'rganishda kata ahamiyatga ega bo'lganligini aytishimiz mumkin. «Devonu lug'otit turk» asari 1960-1963 yillarda taniqli sharqshunos olim Solih Mutallibov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinib, Toshkentda nashr etilgan. «Devonu lug'otit turk» asari faqat leksikografik tadqiqot bo'lib qolmay, unda qadimgi turkiylar tilning fonetikfonologik, leksik-semantik, lingvogeografik, dialektologik xususiyatlari haqida ham qimmatli ma'lumotlar mavjud. Shu bois Mahmud Qoshg'ariy turkiyshunoslikning sanab o'tilgan sohalarining asoschisi sanaladi. [4.B,87]

Alisher Navoiy ijodiga bo'lgan katta qiziqish XV asrdan keyingi davrda bir qancha lug'atlarning yaratilishiga sabab bo'ldi. Uning asarlari asosida ham ko'plab lug'atlar yaratila boshlandi. Jumladan, «Badoi al-lug'at», «Sangloh», «Abushqa» kabi o'nlab lug'atlarning yaratilishi shular jumlasidandir. "Abushqa" (XVI asr, Turkiya) izohli lug'ati, Tole Imoni Hiraviyning "Badoye ul-lug'at", Muhammad Rizo Xoksoining "Muntaxab ul-lug'ot", Mirzo Mahdiyxonning "Sangloh", shuningdek, Muhammad Yoqub Chingiyning "Kelurnoma", "Sulaymon Buxoriyning "Lug'ati chig'atoiy va turki usmoniy" ("Chig'atoycha-turkcha lug'at"), Ishoqxon Ibratning "Lug'ati sitta as-sina" ("Olti tilli lug'at") kabi lug'atlarini keltirish mumkin.[5.B,67-68.]

Bunday noyob lug'atshunoslar sirasiga **Zamahshariyni ham aytib o'tishimiz joiz**. Hijriy 467, melodiyy 1045 yilning 19 martida Xorazmning Zamahshar qishlog'ida tavallud topgan. Zamahshariyning xorazmshoh Alouddavla Abdulmuzaffar Otsiz sharafiga bag'ishlab 1137 yilda yozilgan «Muqaddimat-ul adab» (Adabiyotga kirish) asari, garchi adabiyotshunoslikka doir bo'lsa ham, tilshunoslikning morfologiya, leksikologiya va leksikografiya sohalariga daxldor qimmatli amaliy va nazariy mulohazalar mavjud. Zamahshariyning bilim-don, zukko allomaligi unga hayotligidayoq butun musulmon Sharqida katta shuhrat keltirgan. Shu bois alloma chuqur hurmat bilan «Arablar va g'ayri arablarning ustoz», «Xorazm faxri» kabi sharaflil nomlar bilan ulug'langan. [6.B,4-5.]

XIX asr oxiri va XX asr 1-choragida turli xil sabab va ehtiyojlar, davr taqozosi bilan Turkiston ikki tilli rivoj topdi, o'nlab ruscha-o'zbekcha, o'zbekcha-ruscha lug'atlar, so'zlashgichlar tuzilib nashr etildi. V.M.Nalivkin va M.Nalivkinalarning 1884—1912-yillar mobaynida bir necha marta nashr etilgan "Русско-сартковский и сартовско-русский словарь" ("Ruscha-sartcha va sart-charuscha lug'at") va Ashurali Zohiriy tomonidan 1927-yilda tuzilib, nashr ettirilgan 2 jildli "Ruscha-o'zbekcha mukammal lug'at" keyingi davrlarda O'zbekistonda yaratilgan ikki tilli lug'atlar uchun asos bo'ldi. Hozirgi kungacha 10 ga yaqin xorijiy til bilan o'zbekchani qiyoslovchi ko'plab tarjima lug'atlari, fan sohalariga oid 100 dan ziyod bir, ikki va uch tilli terminologik lug'atlar yaratildi. O'zbek xalqi tarixida birinchi marta "O'zbek tilining izohli lug'ati" tuzilib, nashr etildi. O'zbekiston toponomikasiga oid dastlabki malumotlar S.Qorayevning "Toponimika" o'quv qo'llanmasida ta'kidlanishicha, Maskvalik yirik tilshunoslaridan biri V.A.Nikonov o'zining "Qisqacha toponomik lug'at" to'plamida keltirilgan. Unda dunyodagi 4 mingga yaqin yirik geografik obyektlar nomlarini kelib chiqishini izohlab bergan. Shuningdek, Vengryalik olim Aminiy Vamberining O'rta Osiyoga mahfiy sayohati jarayonida yozilgan "Markaziy Osiyoning geografik nomlari" deb atalgan nemis tilidagi asari xisoblanadi. Asarning lug'at qismida 600ga yaqin geografik nom va atamalar alifbo tartibida berilgan.[7.B,41.]

Tadqiqot metodologiyasi. Lug'atshunoslikning o'ziga xos uslublari va o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Lug'atlarning xam turlari mavjud bo'lib bir tilli ikki tilli va ko'p tilli lug'atlarga bo'lib o'rganiladi. Bunda toponimik atamalar asosan bir tillik bo'lib izohli lug'atlarda o'rganiladi. Tadqiqot obyekti sifatida aynan ingliz va o'zbek tilida bugungi kunda keng tarqalgan lug'at turlari tanlab olindi. Bu lug'atlarni o'rganishning yana bir muhim jihati shundaki, globallashuv jarayoni va mamlakatlararo aloqalar rivojlanishida lug'atlar salmoqli ro'l o'ynaydi. Tadqiqotni olib borishda qiyosiy-tarixiy va tarjima hamda statistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslikning lug'atchilik nazariyasiga oid sohasi, lug'atshunoslik; lug'at turlari va ularni tuzishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Leksikografiya lug'atlar tipologiyasini ishlab chiqadi. Shu jihatdan bir tilli leksikografiya, ikki tilli leksikografiya, o'quv leksikografiyasi, ilmiy-texnik leksikografiyao'zaro farqlanadi.

Lug'at ma'lum bir tildagi so'zlarning barchasini yoki aksariyat qismini jamlab, ularning ma'nolarini izohlash, imlosi va talaffuzini ko'rsatish, so'z ma'nosini bir tildan ikkinchi tilga o'girish kabi maqsadlarda tuziladigan kitobdir. Lug'atlar maqsad va vazifasiga ko'ra, odatda, ikki turli bo'ladi: 1) qomusiy (ensiklopedik) lug'atlar; 2) lingvistik (filologik) lug'atlar.

• **Qomusiy lug'atlar** tushuncha va ma'lumotlar so'zligi bo'lib, ularda turli ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnik, adabiy-badiiy, tarixiy voqea-lar haqidagi tushunchalar hamda ishlab chiqarishning turli sohalari, borliqdagi narsa va hodisalar, taniqli fan, san'at, madaniyat, davlat arboblari haqidagi ma'lumotlar beriladi. Masalan, «O'zbek milliy ensiklopediyasi», «Salomatlik ensiklopediyasi», «Uyro'zg'or ensiklopediyasi» shular jumlasidandir.

• **Lingvistik lug'atlar.** Bunday lug'atlarda lug'aviy birliklar tilshunoslik nuqtai nazaridan izohlanadi. Ular tilshunoslikning ma'lum bir sohasiga yoki barcha sohasiga tegishli ekanligi bilan, dastlab, maxsus va umumiy lug'atlarga ajratiladi.

Maxsus lug'atlar biror soha yoki ma'lum bir qatlamga oid so'zlar bilan cheklangan bo'ladi. Bu cheklanish ularning nomlanishida ham o'z aksini topadi. Masalan: «O'zbek tili morfem lug'ati» (T.,1977.), «O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati» (T., 1974.), «O'zbek tili omonimlarining izohli lug'ati» (T.,1984.), «O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati» (T.,1980.), «Siyosiy terminlarning izohli lug'ati», «O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati» shular jumlasidandir.

Umumiy lug'atlarda adabiy tilning barcha soha va qatlamiga oid so'zlar aks etadi. Shu bois bunday lug'atlarning nomlanishi ham biror soha yoki so'z qatлами nomi bilan cheklanmaydi. Masalan: 65 ming so'zni o'z ichiga olgan, ikki jilddan iborat «O'zbek tilining izohli lug'ati» (M., 1981.), «O'zbek tilining imlo lug'ati» (T., 1976.), «O'zbek tilining orfoepik lug'ati» (T., 1977.), «O'zbek tilining qisqacha etimologik lug'ati» (T.,2000) kabilar shular jumlasidandir. Umumiy lug'atlar bir yoki ikki tilliligi bilan ham farqlanadi. Xususan, yuqorida sanab o'tilgan lug'atlar **bir tilli** lug'atlar hisoblanadi. **Ikki tilli** lug'atlar tarjima lug'atlardir. «Fransuzcha-o'zbekcha lug'at», «O'zbekcha-ruscha lug'at», «O'zbekcha-fransuzcha lug'at», «O'zbekcha-inglizcha lug'at» kabilar. Mustaqillikdan so'ng xorijiy mamlakatlar bilan aloqalarning tobora rivojlanib borayotganligi sababli ikki tilli lug'atlar dunyodagi boshqa milliy tillar asosida ham tuzilmoqda.[8.B,102.] Har qanday tilning lug'at tarkibi toponomik leksikografiyasi atoqli otlardan ya'ni geografik atamalardan, terminlardan tarkib topgan bo'ladi. Bizningcha toponomik leksikografiyalar leksikaning ma'no, grammatik va stilistik belgilarini ko'rsatishi, boshqa tillar bilan solishtirishi, ularning ma'nolarini aks ettirishi kerak. Zero, innovatsion rivojlanishlar sodir bo'layotgan davrda har bir tilshunosning oldiga qo'ygan yuksak vazifasi lug'atshunoslikni avtomatlashtirish, elektronlashtirish bo'lishi lozim. Bu birinchi navbatda tilimizga bo'lgan hurmat e'tirofni anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.M.Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. O'zbekiston jaxon tillari universiteti Toshkent, 2008-125.
2. S.Qorayev. Toponimika.-T.:O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. B.3;
3. D.N.Satimova. Substandard atamalar va ularning lingvistik kiberlug'atlarda qo'llanilishi; NamDu, 2/2022. B.269-275
- 4.У. К. Сейтжанова Интеллектуально-нравственное воспитание в сочинении Махмуда Кашгари "Девону луготит Турк" (древнетюрская народная педагогика): дис. ... канд. пед. наук : Ташкент-1997;
5. Санакулов У. Исследование языка памятника XV в."Мухакамат-ул-лугатайн" Алишера Навои ...дисс.автореф.канд.фил.наук Т.:1971ж.
6. Поппе Н. Н. Монгольский словарь Мукаддимат ал-Адаб / Ответственный редактор В. В. Струве. [В 2 выпусках.] М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1938.С.4-6.;
7. Y.I.Ahmadaliyev. Toponomik va geografik terminshunoslik. Farg'ona, 2018-B.41
8. Ходжаева Д.И.-Тилшunoslik terminlarining leksikografik tahlili (ingliz, rus va ўзбек tillari izohli lug'atlar materiallari misolida) - filologiya fan. falsafa d-ri dis. :2018
9. S.Qorayev.Toponimika.-T.:O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006.B.162;
10. Kenneth C. The significance of English Place names, British Academy. 1977 -P. 135-155;
11. Ganiyeva G.Z. Ingliz tilidagi toponimlar va ularning leksikografik talqini: ..(PhD)diss.avtoref. Namangan-2022.B.19;

UO'K 82(1)

MUXAMMAS JANRI GENEZISIDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI

G.Sh.Boltayeva, dots., f.f.n., Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Adabiyotda har janrning o'ziga xos genezisi, biografiyasi, nazariyasi, tadrijiy taraqqiyoti, badiiy takomili, spesifik xususiyatlari, qonuniyatlari, shakl va mazmuni bor. Mazkur maqolada muxammas janri genezisida xalq og'zaki ijodi namunalari o'rni "Alpomish" dostoni misolida ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar. Xalq og'zaki ijodi, milliy an'ana, xalq qo'shiqlari, doston, marsiya, muxammas, beshlik, uslub, poetik shakl, sheva.

Аннотация. В литературе каждый жанр имеет свой генезис, биографию, теорию, поэтапное развитие, художественное развитие, специфические особенности, каноны, форму и содержание. Несравнимо место устного народного творчества в постепенном совершенствовании форм мухаммасов и вхождении их в письменную литературу. В данной статье научно-теоретически обосновывается роль устного народного творчества в генезисе и совершенствовании этого жанра на примере народного эпоса "Алпамыш".

Ключевые слова. Устное народное творчество, национальная традиция, народные песни, эпос, панихида, мухаммас, стиль, поэтическая форма, диалект.

Abstract. In literature, each genre has its own genesis, biography, theory, phased development, artistic development, specific features, canons, form and content. The place of oral folk art is incomparable in the gradual improvement of the forms of muhammas and their entry into written literature. This article scientifically and theoretically substantiates the role of oral folk art in the genesis and improvement of this genre on the example of the folk epic "Alpamish".

Keywords. Oral folk art, national tradition, folk songs, epic, memorial service, mukhammas, style, poetic form, dialect.

Kirish. Adabiyot — milliy an'analarga tayanadigan so'z san'ati. Undagi ruhiyat, e'tiqod, urf-odatlar, tasavvur va ruhiy qarashlarning o'ziga xos ifodasi, milliy xususiyatlarga yo'girilganligi bilan ajralib turadi. Bu narsa hatto adabiy aloqalarning har qanday darajasida ham to'la sakdanadi. Albatta, gai yuksak darajadagi adabiyot haqida bormokda. "Boshqa adabiyotlar bilan, umumjahon so'z san'ati bilan o'zaro aloqalarda adabiyotning umumiy o'ziga xosligi eng muhim omil bo'lib qolaveradi. Har bir xalqning so'z ijodkorligi o'z milliy xususiyatlarini saqlab qoladi. Buni yo'qotish mumkin ham emas, Aks holda milliy adabiyotlar qiziqarli bo'lmay qoladi. Ularning hammasi bir xil kiyofali, go'yo o'zining tabiiy zaminidan uzilgan gullarga o'xshab qoladi. O'z rangi va hidini saqlab qolishi uchun esa, gullarga zarar yetmagan ildiz sistemasi zarur" [2, 15].

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Jahon adabiyoti tarixida shunday qonuniyat mavjud. Adabiyot va san'at asarlarining yaratilish davri qanchalik qadim bo'lsa, ularning xalq og'zaki ijodi va etnografiyasi bilan aloqadorligi ham shunchalik mustahkam bo'ladi. Buni gruzin adabiyotidagi "Yo'lbars terisini yopingan paxlavon", fors-tojik adabiyotidagi "Shohnoma", rus adabiyotidagi "Igor jangnomasi", o'zbek adabiyotidagi "Xamsa" va boshqa ko'plab asarlar misolida ko'rishimiz mumkin. Turkiy adabiyotda esa xalq og'zaki ijodining so'nmas buloqlaridan bahramand bo'lgan ana shunday asarlarning barhayotligi manbai xalq og'zaki ijodi mahsuli bo'lgan dostonlardir.

Yozma adabiyot va folklor munosabatlarini o'rganishda, janrlar genezisi va taraqqiyoti, takomili bilan bog'liq masalalarni oydinlashtirishda xalq og'zaki ijodi namunalari bebaho manba sifatida xizmat qiladi. Bu haqda mashhur olimlarimiz B.M.Jirmunskiy va X.T.Zarifovlar shunday yozishgan edi: "Xalq ogzaki ijodi qatorida yozma adabiyotning oliy mumtoz namunalari yaratgan madaniy xalqlarning barchasida folklor va yozma adabiyotning o'zaro ta'siri — odatdagi hodisa. Bu o'zaro ta'sir har ikki yo'nalishda ham namoyon bo'ladi: mumtoz yozma adabiyot o'zining haqiqiy ko'tarilish davrlarida xalk san'atidan chegaralanmaydi hamda xalq ogzaki ijodi an'alaridan

ilhomlanadi; o'z navbatida xalq adabiyoti taraqqiyotining muayyan bosqichida mumtoz adabiyot ta'sirlari bilan boyiydi" [3, 140-142].

Muxammas shakllarining tadrijiy takomili va yozma adabiyotga kirib kelishida xalq og'zaki ijodining o'rni beqiyosdir. Muxammaslarning dastlabki namunalari biz xalq qo'shiqlari, marsiyalar va xalq ijodiyoti mahsuli bo'lgan beshliklarda uchratimiz mumkin. Mazkur beshliklar yozma adabiyotda mavjud bo'lgan muxammas turlaridan uslubi, shakli va g'oyaviy-badiiy mukammalligi jihatdan farq qiladi, albatta. Xalq og'zaki ijodida yaratilgan beshliklarda ma'lum hududga tegishli sheva unsurlari hamda so'zlashuv uslubi yetakchilik qiladi. Mazmunan esa bu beshliklarda Olloh va uning payg'ambari Muhammad (s.a.v) madhi, mavsumiy bayramlar va ularga tayyorgarlik, xalqona urf-odat va an'analarni kuylash, maishiy hayotdagi qiyinchiliklar, xalqning turmush tarzi, muammolari va orzu-istaklarini ifodalash asosiy o'rinda turadi.

Tajriba qismi. Xalq og'zaki ijodi manbalarining guvohlik berishicha, beshlik yaratish an'anasi folklorda juda keng ommalashmagan bo'lsa-da, mazkur shaklning yozma adabiyotga ko'chishi, tadrijiy takomil topishi, g'oyaviy-badiiy jihatdan mukammallikka erishuvi hamda ijodkorlarning eng sevimli she'riy shakllaridan biriga aylanishida xalq og'zaki ijodi namunalari betakror adabiy manba sifatida xizmat qiladi. Masalaga shu quqtai nazardan yondashganda, muxammas shakllari takomilida xalq dostonlarining ahamiyati beqiyosdir. "Alpomish" dostoni matni ko'zdan kechirilganda, mazkur xalq og'zaki ijodi namunasida ham beshliklarni uchratish mumkin. Janr tabiati, aruz vazni talablari va g'oyaviy-badiiy mukammalligi jihatdan barcha talablarga to'liq javob bermasa-da, xalq og'zaki ijodi-da yaratilgan muxammaslarni biz mazkur janrning ilk namunalari sifatida e'tirof etamiz. "Alpomish" dostoni matni ko'zdan kechirilganda, dostonida musammat janri namunalari uchratish mumkin. Mazkur janrning dostonida uchraydigan eng ko'p namunalari sifatida murabba'- 114 to'rtliklarni alohida ta'kidlagan holda, dostonidagi ayrim muxammas namunalari e'tibor qaratamiz. Doston voqealari rivojida muhim o'rin tutgan Alpomishning zindonda yotishi bilan bog'liq tasvirda, uning Qorajonga qarab aytgan so'zlari shunday ifodalanadi:

Men Alpomish, nazarkarda botirman,
Botirlikdan bu zindonda yotirman.
Omon-eson o'lmay chiqsam zindondan,
Toychixon yurtini izzillaturman,

Jonsiz bo'lsang, aytib borgin shohingga.

Zindon qilgan bunda menday kishini,
Bizlarga o'tkizgan qalmoq ishini,
Xudo meni shu zindondan qutqarsa,
Kesar edim qalmoqshohning boshini,

Jonsiz bo'lsang, aytib borgin shohingga.

Bul ohimni bir olloga yetkarib,
G'ariblikda hojatimni bitkarib,
Xudo meni shu zindondan qutqarib,
Qalmoq ko'rsam tig'i damdan o'tkarib,

Jonsiz bo'lsang aytib borgin shohingga...[5, 291-292]

Natijalar tahlili. "Alpomish" dostonidan olingan mazkur parchada dastlab ettilik, beshlik, o'nlik, tortlik va to'qqizlik misralarning ketta-ket qo'llanishi orqali asosiy qahramon Alpomishning ichki tuyg'ulari, kechinma va iztiroblari ifodalangan. Yettilik misra bilan boshlangan ushbu parchaning tarkibida 2 ta beshlik band bo'lib, ular a-a-b-a-a, a-a-a-a-b tarzida qofiyalangan hamda shu parchaning ettilik, beshlik, o'nlik, tortlik va to'qqizlik misralarida ham "Jonsiz bo'lsang aytib borgin shohingga" misrasi aynan takrorlangan. XII-XIX asrlar fors-tojik adabiyotida muxammas janrining shakllanishini tadqiq etgan adabiyotshunos D.Hakimov xalq og'zaki ijodi namunalari aruzning turli bahrlarida yaratilib, ayrim o'rinlarda qofiyada noqisliklar uchrasa-da, mazkur beshliklarning janr tabiati, mazmuniy yaxlitligi, ifodalanayotgan fikrni g'oyaviy-badiiy jihatdan davom ettirishi va to'ldirishi, tasviriy vositalarning qo'llanishi jihatdan musammat janrining yetakchi shakli - muxammas qoidalariga to'la javob berishini ta'kidlaydi [4, 14-15]. Ushbu parchada qo'llangan beshliklarni biz muxammas namunalari deyishimizga esa parchaning qofiyalanish tartibi

(garchi birinchi bandda kamchilik uchrasa-da), mazmun butunligi hamda besh banddan iboratligi asos bo'ladi.

Xulosa. Muxammas – musammat janri tarkibidagi eng keng tarqalgan she'riy shakllardan bo'lib, janr genezisi xalq dostonlariga borib taqaladi. Yozma adabiyot paydo bo'lishi, shakllanishi va taraqqiyoti davomida shoir va ijodkorlar muxammas yaratish, taxmis bog'lash, adabiyotda an'anaviy ruhni davom ettirish bilan birga, uni davrga xos yangicha ohanglar, ifoda vositalari, obrazlar bilan boyitganlar, mumtoz she'riyatga yangi nafas olib kirishga muvaffaq bo'lganlar. Ularning ijodida so'z va sozga munosabat, xalqona musiqiy ohang alohida ajralib turgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuklastirishning mustahkam poydevoridir // “Xalq so'zi” gazetasi. Toshkent, 2017 yil, 4-avgust.
2. Tўхлиев Б. Юсуф хос Ҳожиб ва туркий халқлар фольклори. Тошкент, 2013.
3. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. - М.: ОГИЗ, 1947.
4. Мусульманкулов Р. Персидско-таджикская классическая поэтика (X–XV вв.). - М., 1989.
4. Хакимов Д. Формирование жанра мухаммас в персидско-таджикской литературе XII – XIX вв. Дисс. на соискание ученой степени канд. фил. наук. Душанбе-2017.
5. Alpomish. Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti. Nashrga tayyorlovchilar: Hodi Zarifov, To'ra Mirzayev. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.

UDK82-1/-19

TAB'I XUD MUXAMMASLARDA POETIK SHAKL MASALASI

G.Sh.Boltayeva, dots., Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotasiya. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatining eng faol janrlaridan biri – muxammasning o'zbek adabiyotida janr sifatidagi taraqqiyoti, imkoniyatlari, poetik shakl xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: tab'i xud muxammas, taxmis muxammas, tazmin muxammas, poetik shakl, zamonaviy o'zbek she'riyati, istiqlol davri, refren misra.

Аннотация. В данной статье говорится об одном из наиболее активных жанров современной узбекской поэзии – мухаммаса, как жанре в современной узбекской литературе, его возможностях и особенностях поэтической формы.

Ключевые слова: таби худ мухаммас, тахмис мухаммас, тазмин мухаммас, поэтическая форма, современная узбекская поэзия, период независимости, рефрен-привнес.

Abstract. This article talks about one of the most active genres of modern Uzbek poetry - mukhammas as a genre in Uzbek literature, its capabilities and features of the poetic form.

Key words: tabi khud mukhammas, takhmis mukhammas, tazmin mukhammas, poetic form, modern Uzbek poetry, independence period, refrain verse.

O'zbek mumtoz she'riyatida boshlangan va adabiyot tarixining keyingi davrlarida takomil darajasiga yetgan muxammas yaratish an'anasi zamonaviy she'riyatda ham janr sifatida o'zining betakror imkoniyatlarini namoyon qildi. Ma'lumki, muxammaslar yaratilish xususiyatiga ko'ra mustaqil va taxmis muxammaslarga bo'linadi. Mustaqil muxammaslardagi barcha misralar bir muallif qalamiga mansub bo'ladi. Bunday muxammaslar “tab'i xud” (o'z tab'i) deb yuritiladi. Bunday she'rlar musammatning uchlikdan o'nligacha shakliy turi asosida yaratiladi [5, 56-57].

Mustaqil muxammaslar XIV-XV-asrlarda mumtoz adabiyotga kirib kelgan. Ilk mustaqil muxammasni Hofiz Xorazmiy yaratgan. Alisher Navoiy davrida bu tur muxammasning go'zal namunalari yaratilgan.

Mustaqil muxammaslar tom ma'nodagi mukammal durdonalar bo'lib, ular g'azal asosida yaratilmasligi, yoki taxmis, tazmin tariqasidagi muxammaslardek o'zga she'rdan jumla, bayt kiritilmasligi bilan ajralib turadi. Ko'pincha bu muxammaslarda:

1. Har bir bandi besh misradan iborat she'r shakli.
2. Bandlarning oxirida misra bir xil takrorlanadi.
3. Ko'pchilik g'azal asosida yaratilgan muxammaslardek, birinchi banddagi oxirgi ikki misra radifi bir xil bo'lmaydi.

4. Taxallus oxirgi bandning yuqori qismlarida beriladi, g'azal maq'asidagidek so'nggi baytning keyingi ikki qismidan birida berilmaydi [4, 21].

Mustaqil muxammaslar besh misradan iborat bo'ladi. Bu jihatdan taxmisarga o'xshab ketadi, ammo mustaqil muxammasda bir shoir mahorati namoyon bo'ladi. Mustaqil muxammasning mukammal namunalari Navoiy ijodida ham yuksak o'rinni egallaydi. Yuqorida mustaqil muxammaslarning o'ziga xos xususiyatini sanab o'tdik. Ularni shu xususiyati asosida tahlil qilishga harakat qilamiz.

Birinchi xususiyati uning besh misradan iborat bo'lishidir. Albatta taxmislar ham besh misradan iborat. Ammo taxmislar ikki ijodkorga tegishli bo'lsa, mustaqil muxammaslar bir ijodkor qalamiga mansub bo'ladi. Taxmislar g'azal asosida yaratiladi. Bunday xususiyat esa mustaqil muxammaslarda yo'q. Taxmislarda ijodkor bir boshqa ijodkorning g'azalini olib uchlik qo'shib, beshlantiradi. Masalan, besh baytli g'azalning har bir baytiga uch misra qo'shib boriladi. Taxmis shu shaklda ortib borib, besh baytli g'azal besh bandli taxmisni vujudga keltiradi. Besh bandda jami 25 misra yaratiladi. Ana shunday yaratilish mustaqil muxammaslarda yo'q. Bir ijodkor bir mavzuda beshlik hosil qiladi. Bunday beshlik ijodkorning talabi va istagidan kelib chiqqan holda besh yoki o'n bandni vujudga keltiradi.

Mustaqil muxammaslarning yana bir xususiyati har bir band oxirida misra bir xil takrorlanadi. Jamol Kamolning "Sanobar qayda bor..." nomli mustaqil muxammasida ham bandlar oxirida oxirgi misra takrorini kuzatishimiz mumkin:

Sanobar qayda bor sarvi qadingdek?
Nilufar noz etib bir kulganingdek,
Shamollar bog'da sayron yurganingdek,
Falak hech ko'rmadin Zuhro seningdek,
Va sendin qolmadi ayro meningdek [2, 64].

Oxirgi misra (Va sendin qolmadi ayro meningdek) to'rt banddan iborat muxammasning har bir bandlari oxirida takrorlanadi. Ammo barcha mustaqil muxammaslarning oxirida misra takrori kuzatilmaydi. Bunga misol qilib, Jamol Kamolning "Jahon gulzorida men.." nomli tab'i hud muxammasini keltirishimiz mumkin:

Sarvi qadimki soldi olam ahliga g'avg'o,
Yuzim quyoshidandir oshiq ahliga savdo,
Jahon gulzorida men ajab guli ra'no,
Agar ellarga bersam kokilim yozib nogoh,
Ufor-u atrin istab ohular bo'lur paydo...
Men ulki ofati jon-u va rohati jon ham,
Misoli mavji daryomanki, chun husni hasham,
Gul ochilur hama sayri guliston aylasam,
Agar chehramni bir dam mohitobon aylasam,
Bo'lur latofatimga shu jahon eli shaydo [2, 30].

Ko'rib turganimizdek, muxammasning barcha bandlarida misra takrori qo'llanilmagan. Demak ba'zan shu shakldagi tab'i xud muxammaslarni uchratishimiz ham mumkin. Bu ham albatta ijodkor mahoratiga bog'liq. Muxammas janri mahorat sinovi bo'lgan janrlar sirasiga kiradi. Ijodkorning mahoratiga qarab adabiyot olamida mukammal muxammaslar vujudga keladi.

Mustaqil muxammaslarning uchinchi xususiyati bu birinchi bandning oxirgi ikki misra radifi bir xil bo'lmaydi. Ko'pincha taxmis muxammaslarda oxirgi ikki misra radifi bir xilligi kuzatiladi. Bunga quyidagi taxmis misol bo'la oladi:

O'lmasam zor anga tarki oh-u zor etmasmidim,
Ishq koridan kechib bir o'zga kor etmasmidim,
Gar junun yor o'lmasa holimdan or etmasmidim,
Aql yor olsaydi tarki ishq yor etmasmidim,
Ixtiyor olsaydi rohat ixtiyor etmasmidim [1, 239].

Ushbu misralar Erkin Vohidov qalamiga mansub bo'lib, Fuzuliy g'azaliga taxmis shaklida bitilgan. Taxmis radifi "etmasmidim" so'zidir. Ba'zi mustaqil muxammaslarda ana shunday radif takrorini kuzata olmaymiz:

Boshimiz uzra Ulug'bekning ulug' osmonida,
Poyimizda mard Temurbekning aziz Turonidir,
Qalbimizda Mir Alisherning muborak qonidir,
Bizga chin meros buyuklarning adab maydonidir,
Parchalanmoq paytimas, do'stlar, uyushmoq onidir [2, 250].

Keltirilgan mustaqil muxammas Jamol Kamol qalamiga mansub bo'lib, muxammasda eng ko'p takrorlangan so'z "uyushmoq onidir" jumlasidir. Ushbu jumla birinchi bandning oxirgi ikki misrasida takrorlanmagan. Ammo buni ham qat'iy qoida sifatida olmoq xatodir.

Mustaqil va taxmis muxammaslarda taxallusning keltirish o'rinlariga oid misollarni ko'rib chiqamiz. Erkin Vohidovning Fuzuliy g'azaliga bog'lagan taxmisining oxirgi bandini ko'rsak:

Ezdi hijron-u malomat, javr-u kohish ko'nglimi,
Ovlamas dunyo ishiga zarra xohish ko'nglimi,
Ne qilay, Erkin, ikki ot ichra qolmish ko'nglimi,
Ey Fuzuliy, dog'i hijron ila yonmish ko'nglimi-
Lolalar ochsaydi sayri lolazor etmasmidim [1, 239].

Taxmisning oxirgi ikki misrasi Fuzuliy qalamiga mansub bo'lib, Fuzuliy misrasida shoirning o'z taxallusi keltirilgan. Yuqoridagi uch misra Erkin Vohidov qalamiga mansub bo'lib, unda shoirning o'z ismi keltirilgan. Mustaqil muxammaslarda esa taxallus oxirgi bandning yuqori qismida beriladi. Shunday o'rindagi mustaqil muxammaslardan biri Jamol Kamol muxammasini ko'rib o'tamiz. Muxammasning oxirgi bandi quyidagicha:

Ey Jamol, nafi baloyingdin baland ma'voda bo'l,
Tan ila dunyoni siyla, jon ila uqboda bo'l,
Har qadam qo'ysang hamisha hozir-u omada bo'l,
Behisob deb o'ylama, ro'zi hisob bo'lgay senga,
O'ng taraf yo so'l tarafdin bir kitob bo'lgay senga [2, 251].

Ushbu bandning yuqori birinchi misrasida shoirning ismi keltirilgan. Mustaqil muxammas bo'lgani uchun ijodkorning o'z ismi bor xolos. Ba'zi mustaqil muxammaslarda ijodkorning ismi oxirgi bandlarda umuman keltirilmaslgi ham mumkin. Xuddi shunday shakldagi muxammas yuqorida tahlil etganimiz Jamol Kamolning "Sanobar qayda bor..." nomli mustaqil muxammasidir, unda oxirgi bandda ijodkor taxallusi keltirilmagan. Mustaqil muxammaslarda ijodkor o'z taxallusi, ismini keltirishi qat'iy emas. Bu ijodkorning ixtiyoridagi ishdir. Demak, mustaqil muxammaslarning maxlasida taxallus keltirilishi ham mumkin, keltirilmaslgi ham.

Kamondek qoshlaring mushkin, qarodir,
Va yulduz ko'zlaring jonim arodir,
Saharlar sog'inib, ko'nglim yarodir,
Falak hech ko'rmadi Zuhro seningdek,
Va sendin qolmadi ayro meningdek [2, 64].

Yuqorida keltirilgan she'r mustaqil muxammas bo'lib, unda oxirgi bandlarida ijodkor taxallusi keltirilmagan. Mustaqil muxammaslarda ijodkor o'z taxallusi, ismini keltirishi qat'iy emas. Bu ijodkorning o'zining xohishiga bog'liqdir. Demak maxlasda taxallus keltirilishi ham mumkin, yoki umuman keltirilmaslgi ham.

Istiqlol davrida mustaqil muxammaslarga oid bo'lgan ijodiy namunalar ancha yozildi va yozilmoqda. Mustaqil muxammaslarning go'zal namunalarini A.Oripov, E.Vohidov, J.Kamol, S.Sayyid, I.Mirza kabi ijodkorlar yaratishgan. Jamol Kamolning "Osmon imlar meni", "Behisob deb o'ylama", "Jahon gulzorida men..", "Sanobar qayda bor", "Ey falastin bolasi", "Pul uchun", "Yagona muhabbatim", "Bizga salom qani", "Ul nozaninki" kabi mustaqil muxammaslari ham falsafiy, ham ijtimoiy mavzularda yaratilgan bo'lib, ijodkorning mahorat sinovi mahsulidir.

Uning "Janobi Rasuli Akram Sallallohu Alayhi Vasallam vasfida" muxammasi o'zining mazmundorligi va ohangdorligi bilan kishini o'ziga tortadi.

Allohi Karim oshig'i shaydosi Muhammad,
 Rahmoni Rahim mahbubi a'losi Muhammad,
 Har nasli basher orzu, tamannosi Muhammad,
 Islom elining mash'ali dunyosi Muhammad,
 Rahmat selining dildagi daryosi Muhammad [2, 248].

Oллоhning oshig'i, Rahmonning mahbubi bo'lgan, har naslning orzusi, islom elini nur kabi yoritgan, mehribonlikda tengi yo'q bo'lgan, islom dini va birinchi musulmonlar jamoasi asoschisi, Allohning oxirgi payg'ambari, elchisi Muhammad alayhissalom haqidagi go'zal muxammas tengi yo'q tasvir-u o'xshatishlar bilan aks ettirilgan. Allohning elchisi bo'lgani uchun unga Rasuli Akram deb nom berishgan. Ushbu muxammasda Muhammadning kelishi olamni yoritgani, Iymon bilan birgalikda islom bilan keldi, ya'ni islom dinining asoschisi ekanligiga ishora qilinadi. Qur'oni Karim, hadislarning paydo bo'lishi, bandalarga berilgan saxiylik, karamning bir ko'rinishidir. Islom elining nuri bo'lgan Muhammad haqida madhlar beriladi. Bosh mavzu albatta ishq. Ishqning mohiyati keng: majoziy, haqiqiy. Asarda aynan haqiqiy ishq kuylangan. Ushbu muxammasning barcha bandlarida ikki misra takrorlanadi:

Islom elining mash'ali dunyosi Muhammad,
 Rahmat selining dildagi daryosi Muhammad.

Ushbu ikki misra aytilmoqchi bo'lgan fikrni alohida ta'kidlash uchun, bandlar orasida mazmunni bog'lash, kompazitsion butunlikni hosil qilish uchun ishlatilgan. Lekin biz bu misralarni tarje'li misralar deb olsak bo'ladi. Bunday shakldagi misralar odatda ikki xil bo'ladi:

- 1) birinchi banddagi oxirgi bir misraning qolgan hamma bandlarning oxirida takrorlanadi.
- 2) birinchi bandning so'nggi ikki misrasi qolgan hamma bandlarida aynan takrorlanadi.

Muxammaslarda birinchi band oxiridagi bir yoki ikki misra har band oxirida ba'zan o'zgarishsiz takrorlanib kelishi mumkin. "She'rda aynan takrorlanadigan misra yoki misralar o'tmish poetikada takror, tarje, hozirgi zamon adabiyotshunoslikda esa "refren" atamallari bilan ataladi" [3, 76].

Muxammasdagi madhlarni o'qib, uni qasidaga ham o'xshatishimiz mumkin. Qasidada ham biror shaxs madhiga urg'u beriladi. Ko'pincha qasidalar hukmdorlar madhiga bag'ishlanadi. Qasidaning hajmi ko'proq bo'ladi. Muxammaslarning hajmi eng ko'pi bilan 22 bandni tashkil etishi mumkin. Hajmdorligi jihatdan ham ayrim muxammaslar qasidaga o'xshab ketadi.

Muxammas janri adabiyot tarixidan mustahkam va bardavom o'rin egallagan janrdir. U mumtoz adabiyot va zamonaviy adabiyotda ham davom etaveradi. G'azal kabi she'riy janrlarining gultoji bo'ladi. G'azal mavjud ekan, muxammas ham o'lmas, barhayot qadimiy janrlar biri bo'lib qoladi. Bu janr doim taraqqiy etib bormoqda. Mustaqil muxammaslarni o'z maromiga yetkazib ijod qiladigan shoirlar juda ko'p. Ularni bir maqola hajmida qamrab olish esa murakkab hodisadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vohidov Erkin. O'zbekim. – Toshkent, 2022.
2. Жамол Камол. Ёнаётган дала. Сайланма. – Тошкент, 2018.
3. Орзибеков Р. Ўзбек лирик шеърлари жанрлари. – Тошкент: ЎзФА, 2006.
4. Халлиева Г. Огаҳий мусамматлари. – Тошкент, 2019.
5. Xoliqova G. O'zbek mumtoz she'riyati janrlari. – Samarqand, 2017.

UDC 808.2

CONCEPTUAL ANALYSIS OF POLYSEMY IN TERMINOLOGY

M.X.Daliev, PhD, associate professor, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz polisemiya ixtisoslashtirilgan matnlardagi ko'plab leksik elementlarga ta'sir qilishini ko'rsatamiz va polisemiyaning o'ziga xos holatlarini ko'rib chiqamiz, ularning ba'zilar terminologiya adabiyotida kamdan-kam muhokama qilinadi. Shuningdek, biz terminologik manbalarda polisemiyaning har xil turlarini qanday ko'rib chiqish mumkinligini ko'rsatamiz.

Kalit so'zlar: terminologiya; polisemiya; predikativ birliklar; almashinish; terminologik manba; semantik ramka

Аннотация. Многозначность довольно распространена в специализированных корпусах, и ее необходимо учитывать при составлении специализированных ресурсов. В данной статье мы показываем, что полисемия затрагивает многие лексические единицы специализированных текстов, и рассматриваем конкретные случаи полисемии, некоторые из которых редко обсуждаются в терминологической литературе. Мы также показываем, как в терминологических ресурсах можно обрабатывать различные типы многозначности.

Ключевые слова: терминология; полисемия; предикативные единицы; чередование; терминологический ресурс; смысловая рамка.

Abstract. Polysemy is quite common in specialized corpora and needs to be managed when compiling domain-specific resources. In this article, we show that polysemy affects many lexical items in specialized texts and review specific cases of polysemy, some of which are seldom discussed in terminology literature. We also show how different types of polysemy can be handled in terminological resources.

Key words: terminology; polysemy; predicative units; alternation; terminological resource; semantic frame

For many, the success of specialized communication is achieved when it is devoid of ambiguity. This is why some approaches to terminology seek to reduce polysemy as much as possible using standardization methods or by creating new names to distinguish two concepts. These methods are often necessary in knowledge representation systems in which concept classes are mutually exclusive.

Paradoxically, looking up a single-word term in a term bank can produce a surprisingly high number of hits. For instance, the noun *file* appears in 20 different records in Le grand dictionnaire terminologique (2020) and 15 different terms records in IATE (2020) and Termium (2020) (other term records deal with verb senses). Some records describe the same meaning, i.e. “a collection of related information in electronic form,” but then file is associated with different subject fields: information technology, documentation, management, etc. To account for this phenomenon, terminologists have conveniently redefined the concept of “homonymy” to refer to polysemy across domains.¹ Traditionally, terminologists have distinguished “homonymy” (multiple meanings in different domains) from “polysemy” per se (multiple meanings in the same domain) (Felber 1987). In this paper, we focus mainly on polysemy observed within specialized fields of knowledge, as we are concerned with the management of polysemy when compiling domain-specific resources. This being said, we do not adhere to the traditional homonymy/polysemy distinction that can still be made in terminology. Looking at senses within a single subject field only provides a partial picture of the different senses lexical items can carry. Theoretically, connections between senses across domains or between specialized and general usage should also be taken into consideration since they explain how specialized meanings are situated within the lexicon of a language. In practice, however, terminologists focus on senses that are relevant in given domains and need to find ways to account for them. Even if polysemy is reduced when considering the meaning of lexical items from the perspective of a single subject field, it can still be found in specialized corpora and needs to be managed by terminologists. Furthermore, it takes many different forms that are described in the following subsections.

Polysemy also occurs within domains and these are the cases that will need to be managed in practice. For instance, environment can designate “a global set of meteorological, biological conditions ...” or “a place where species carry out activities”. Both meanings are linked to the more general field of the environment. Similarly, extinct can mean “that is no longer active” or “that no longer exist”. (Examples from corpora are given in Table 2 for each of these meanings.)

Term	Example
<i>environment₁</i>	<i>the government's broader environmental vision aimed at supporting a healthy environment and a competitive economy</i>
<i>environment₂</i>	<i>many endangered freshwater fish and mussels need clean, clear, cold water to survive, and are sensitive to changes in their aquatic environment</i>
<i>extinct₁</i>	<i>species must be considered extinct if they are listed as endangered for 15 or more years.</i>
<i>extinct₂</i>	<i>This extinct volcano has woken up</i>

Other semantic modulations affecting lexical items are more difficult to characterize than the cases listed in the previous sections. León Araúz & Reimerink (2010) discuss the example of “**sand**” that can be defined as “a kind of sediment located in the sea, rivers or soil layers.” However, looking at contexts in which sand appears, the authors note that the term could be associated with other concepts. In geology, for instance, although “sand” is still defined as a kind of sediment, it is further characterized according to grain size, and is viewed as a part of larger natural entities, such as valleys, deserts, etc. In another domain, that authors call the coastal domain, “**sand**” is also a part of larger natural entities, but these are restricted to coastal ones, such as beaches, and sand barriers. In addition, “**sand**” is viewed as something involved in natural processes, such as waves, and storms. And the list goes on as other differences are identified in coastal defense and water treatment. Each of these areas seem to trigger different conceptualizations of the concept “sand” and would require that new definitions be written for each of them. In contrast with “standard” polysemy, microsenses are not completely incompatible since they can be linked to the same superordinate. However, they remain mutually exclusive since they can hold paradigmatic relations with different sets of lexical units. With the example knife, Croft & Cruse (2004: 127) explain that although knife usually denotes a kind of instrument (not completely incompatible), it can be linked, first, to cutlery, fork, spoon and, secondly, to weapon, gun, etc. (among other readings). The following examples with the verb introduce shows how these subtle differences can occur between the common language reading and a domain-specific reading of a lexical item.

... introduce changes directly into the text.

... political resistance to introducing an endangered species to unoccupied habitat. Although introduce carries the general meaning of “placing something somewhere”, it appears in a specific lexical paradigm when considered from the perspective of endangered species. It is linked to terms such as reintroduce, introduction, colonize, inhabit. In contrast, the more general meaning would trigger associations such as **insert**, **insertion**, **delete** and **remove**. Other cases, which we are concerned with in this article, concern distinctions that would be relevant from the point of view of specialized domains.

Predatory birds include the snowy owls that hunt waterbirds and lemmings.

A limited number of licenses to hunt game animals are sold. In both sentences, hunt designates an activity that consists in “pursuing a living organism”. The focus was placed on meaning distinctions from the point of view of specific subject fields. A further extension of this work would be to find ways to better model the interconnections between meanings across domains and across “general” language and specialized areas of knowledge.

REFERENCES:

1. Aldestein, A., & Cabré, M.T. (2002). The Specificity of Units with Specialized Meaning: Polysemy as an Explanatory Factor. In D.E.L.T.A., 18, pp. 1-25.
2. Cooper, M. (2005). A Mathematical Model of Historical Semantics and the Grouping of Word Meanings into Concepts. In Computational Linguistics, 32(2), pp. 227-248.

UDC 808.2

DISTINGUISHING FEATURES OF TERMINOLOGIZATION IN MODERN ENGLISH

M.X.Dalieva, PhD, associate professor, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidagi terminologiya va determinizatsiya jarayonining xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Termin tushunchalari, atama tizimi, terminologiyasi va ularning

xarakterli belgilari belgilab berilgan, bunda atamaning informatsion vazifasiga urg'u berilgan. Terminologizatsiya va determinizatsiya jarayonlariga va atamalardan foydalangan holda bayonotlarning konteksti va stilistik nuanslarining asosiy rolga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, qayta terminologiya, determinatsiya, so'z yasalishi, atamaning ishlashi.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности процесса терминологизации и детерминалогизации в английском языке. Определены понятия термин, терминосистема, терминология, их характерные особенности, сделан акцент на информативной функции термина. Обращается внимание на процессы терминологизации и детерминалогизации, а также ключевую роль контекста и стилистических нюансов высказываний с использованием терминов.

Ключевые слова: термин, терминологизация, ретерминологизация, детерминалогизация, словообразование, функционирование термина.

Abstract. The article examines the features of the process of terminologization and determinologization in English. The concepts of the term, term system, terminology, and their characteristic features are defined, with an emphasis on the informative function of the term. Attention is drawn to the processes of terminologization and determinologization and the key role of the context and stylistic nuances of statements with the use of terms.

Key words: term, terminologization, re-terminologization, determinologization, word formation, term functioning.

An increase in the importance of terminology is observed not only in the language of the specific industry but in the everyday language, which is a direct reflection of modern technological and scientific impact. Terms are increasingly included in media, art, and fiction discourses and become a characteristic of the language, style, and mentality of both the characters and the author of the text.

The frequency of terminological units in modern English-language discourse, the growing interest of modern linguistics in identifying the stylistic potential of terms, and the fact that the interaction of elements of different functional styles is one of the main reasons for the emergence of new meanings and functions of a special vocabulary create a background for the current study.

In addition, comparative analysis of terms makes it possible to study the options for their application and not only determine the properties of the compared units but also their direct and indirect connections as well as the general trend of terminology functioning in various discourses.

Levytskyi defines terms as words «having a special meaning, expressing and creating a professional concept and being used in the process of understanding and development of scientific and vocational objects, as well as relations between them. Each branch of knowledge has certain lexical units that make up the essence of its terminological system. The author also says that theoretically, the function of a term can be any independent commonly used word, if it is included as an element in the corresponding term system and within its limits unambiguously names a certain concept. Terms are also commonly used parts of speech - nouns, adjectives, verbs, but if they denote the qualities, actions, properties, signs, and processes of special concepts of a particular field of science and technology: neuron (N), to flap (V). Meriam-Webster Dictionary defines a term as «a word or expression that has a precise meaning in some uses or is peculiar to a science, art, profession, or subject.

In linguistics, a term is seen as a verbalized result of professional thinking. Also, it is the most important component of professional communication. Compared to other types of vocabulary, terminological vocabulary is the most informative. Therefore, terms are mandatory for the language of science: they enable a scholar to formulate an idea briefly and accurately. The frequency of use of terminology units depends on the nature of the expression and the recipients of the text. Terms must fit certain criteria to be convenient for professional communication. They must be concise, succinct, and have an adequate form of expression.

Scientific texts and the style of official documents are the main areas of terminology functioning. At the same time, the terms can be used even in artistic discourse, where they acquire additional meanings, get more expressive or emotional connotations, and thus may lose their fixed meaning and translation (so-called codification). So, the use of the term as a figure of speech leads to its partial or complete semantic determinization.

New industries and the technological evolution cause the appearance of new terms, development of the existing terms, and terminologization processes. «Change in semantics and appearance of semantic neologisms is a significant phenomenon for the evolution and enrichment of vocabulary. Quite often such changes are accompanied by the change of a stylistic marker of the word, in other words - by its stylistic re-focusing. Stefanova supports the idea saying that the radical changes in economic life, new directions of economic policy, the introduction of new technologies in various spheres of life, the above-mentioned increase in the flow of information - all these factors contribute to the appearance of neologisms in the language, including abbreviations.

An important factor in the spread of abbreviations in both common lexis and terminology is extra linguistic influence, i.e., socio-economic, political, and cultural conditions.

Recently, there has been an instantaneous formation of terms, which is associated with rapid scientific and technological progress, and this process has been called the terminological explosion - when it is not only about creating new structural units but also giving a new terminological meaning to existing ones in other phrases, as well as rethinking common words. During terminologization, a word or phrase that already exists in the language is used to denote a new object or phenomenon for the purpose of special communication. The sonic frame of an existing word is used to assign a new object based on their similarity or adjacency. So ordinary words and phrases become terms and denote objects or phenomena in the field of certain science. The process of giving words that denote existing objects or phenomena a new, terminological meaning is called functional reorientation.

Special attention should be paid to the use of the term in a non-terminological sense. Special vocabulary can act as a means of creating unique speech and portrait touches. The emotional and expressive connotation of a term depends on the sentence style and structure. When the term is placed next to various stylistic means and constructions, emotional saturation and psychological meaning extend to the objectively neutral object indicated by the term. Along with professional vocabulary, colloquial, and even vulgar words can be used, providing an emotional shade. The term, while retaining its meaning, may lose its status if the speaker is not related to the professional activity that is characterized by the use of such vocabulary, and, therefore, it is determinologized and becomes a purely stylistic tool (used for example in fiction style). Accordingly, terms can play an important role in creating an artistic image of the fiction story. Means of linguistic expressiveness can be intensified through the use of terms. This indicates that terminology is characterized by high information content not only in the scientific style, and it is an important source of replenishment of the means of imagery of the art language or creating a unique language portrait (for example, advertising needs).

REFERENCES:

1. Levytsky, V.M. (2009), Terminovedenie: predmet, metody, struktura [Terminology: subject, methods, structure], 4th ed., Publishing house «LIBROKOM», Moscow, RUS.
2. Kiseleva, S.V. (2010), "Cognitive aspects of a polysemantic word", Cognitive studies of language, vol. 6, pp. 306-308.
3. Nil'sen, E.A. (2010), "Concept as a basic concept of cognitive linguistics", Homo Loquens: Actual issues of linguistics and methods of teaching foreign languages, vol. 2, pp. 24-32.

UDC 808.3

POLYSEMY IN TERMINOLOGY

M.X.Dalieva, PhD, associate professor, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada polisemantik atamalarning lingvistik farqlari ko'rib chiqiladi. Bitta va bir xil atama har doim bir xil ma'noga ega bo'ladimi yoki atama turli ma'nolarga ega bo'lishi mumkinmi degan savol ochiq qolmoqda, lekin ayni paytda ko'pincha tanqidiy nuqtai nazardan muhokama qilinadigan savol, biz adabiyotlardan bilamiz. ideal holda har bir atama bitta ma'noga

ega bo'lishi kerak. Shartlar intellektual ma'lumotni iloji boricha aniqlik bilan etkazishga xizmat qilishi kerak.

Kalit so'zlar: termin, polisemiya, lingvistik yondashuv, funktsiya, tahlil

Аннотация. В статье рассматриваются лингвистические различия многозначных терминов. Вопрос о том, всегда ли один и тот же термин имеет одно и то же значение или же термин может иметь разные значения, остается открытым, но также вопрос, который очень часто обсуждается преимущественно с критической точки зрения, мы знаем из литературы, что в идеале каждый термин должен иметь одно единственное значение. Термины должны служить для передачи интеллектуальной информации с максимально возможной точностью.

Ключевые слова: термин, полисемия, лингвистический подход, функция, анализ.

Abstract. The article examines the linguistic differences of polysemantic terms. The question of whether one and the same term always has one and the same meaning or whether a term may have different meanings not only remains open but also a question which is very often discussed mainly from a critical point of view, we know from the literature that ideally every term should possess one single meaning. Terms should serve to convey intellectual information with as much precision as possible.

Key words: term, polysemy, linguistic approach, function, analysis.

Still, we cannot say that terminologies are devoid of polysemy. On the contrary, there is a large number of terms with two, three, four or even five meanings. We can adduce examples from different terminologies. Thus, for instance, in linguistics the term "syntagm" is used to denote 1) binomial syntactic structure the members of which function as the definiendum and the definiens, 2) the result of a given "frazirovka", i.e. the result of a syntactic and stylistic articulation of a sentence, 3) it is a synonym of the combinative term "levoyezveno" and 4) it can also be used to denote a word as the ultimate unit of a word-combination, 5) it can be used as a synonym for an inner system and 6) loosely employed to denote a word-combination.

As far as human morphology is concerned, the following cases of polysemy can be distinguished.

1. Polysemy is determined by the semantics of a definite category of stems which are widely used to form compound terms; such as "cyto-", "neuro-", "-blast-". Their generalized meaning as well as the fact that they recur in numerous compounds lead to polysemy. In fact, the word "cytoblast", the most generalized meaning of which is "any cellular developing structure" may apply to 1. nucleus of a cell; 2, one of the hypothetical ultimate units of a cell; 3- any naked cell or protoblast.

2. Not infrequently, polysemy results from the narrowing of the meaning of a word; in fact, the word "pons" denotes 1. any process or bridge of tissue connecting two parts of an organ, 2. (in the narrowed sense) a convex white eminence situated at the base of the brain, and serving to connect the various divisions with one another.

3. Polysemy arises owing to the fact that the word in question can be used both as a noun agent and a noun instrument; e. g. , "elevator"; 1. that which raises or elevates as certain muscles; 2. an instrument used for raising a depressed portion of the skull.

4. One of the meanings of the word is process, the other is the result of the process. For instances "projection": 1. the act of throwing forward; 2. a part extending beyond surroundings. In contrast with the specialist, the linguist cannot base his conclusions on the extra linguistic or pragmatic approach.

To effect the correct scientific semantic analysis of a word the lexicographer must have objective criteria, objective methods which consist in discovering 1) the colligation — the different meanings which are expressed by placing the same word in different grammatical constructions, in changing its grammatical behavior and 2) discovering and inventorying those "lexical phraseological situations or connections or types (collocation). For the building terminology we have chosen a large corpus of special reference materials. A close study of the occurrence and functioning of terms in texts shows that for the different meanings different environments must be recorded.

Thus, for instance, with each of the meanings of the term "bolt" we find combined certain groups of semantically related attributes. In the meaning "a manual lock" (Russian "замок") the word "bolt" is often combined with attributes which indicate the principles of mechanical functioning: foot bolt, head bolt, lever-operated bolt, chain-pull operated bolt, sliding bolt, spring bolt. These attributes never occur with the other meaning of the word "bolt" in the meaning "fastener".

The same term meaning "a fastener" is combined with attributes which never occur with "bolt" meaning "замок". Thus, rib bolt, turned bolt, unfinished bolt, hook bolt, hex-head bolt. It also means "fastener" in the case of: machine bolt, roofing bolt, flange bolt, anchor bolt, toggle bolt.

When the term "cable" means "a conductor" it is usually combined with attributes the semantics of which is connected with measures taken to prevent accidents: insulated cable, sheathed cable, shielded cable, armoured cable, buried cable or with the purposes to which a cable is put as a conductor: aerial transmission cable, communication cable, control cable, heating cable, power cable, welding cable. When the same word "cable" i.e. used in the meaning "a tension member" it is combined with attributes characterizing its state: strained cable, stiff cable.

When the term "vault" means "an arched structure" its attributes usually explain the architectural shape of the form of the vaults: barrel vault, domical vault, fan vault, ribbed vault, but when use in the meaning "an enclosed space, intended for the safekeeping" it is combined with attributes which explain the purpose for which it is used: safety deposit vault, transformer vault, walk-in-vault (a security room), or its disposition: basement vault, sidewalk vault.

These examples show that the meaning of the term affects the meaning of the attributes with which it is combined. It follows that when we come across a compound term like "a chain-pull bolt" or "a lever-operated bolt" we see that the compound adjectives "chain-pull" and "lever-operated" are combined only with the word "bolt" meaning "a lock".

Although ideally, a term should be completely different from a word of the general language in that it should only have one meaning, which should be in one-to-one correspondence with a clear scientific definition, in actual fact historically and traditionally polysemantic terms occur not at all infrequently in most terminologies. In contrast with the specialist the linguist can study terminology from this point of view, can investigate the semantic structure of his material only by applying a sufficiently rigid linguistic methodology, which, to the knowledge of the present writers, should and actually is in this country mainly based on the principles laid down in Vinogradov's well-known theory of lexical semantics.

REFERENCES:

1. Levytsky, V.M. (2009), Terminovedenie: predmet, metody, struktura [Terminology: subject, methods, structure], 4th ed., Publishing house «LIBROKOM», Moscow, RUS.
2. Kiseleva, S.V. (2010), "Cognitive aspects of a polysemantic word", Cognitive studies of language, vol. 6, pp. 306-308.

UO'K 808.5

BADIIY ADABIYOTLARDA REALIYALAR VA ULARNING TARJIMA QILISH USULLARI

Z.B.Djalilova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

N.O.Yuldashova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Badiiy adabiyotlarda milliylikni eng muhim jihatini ifodalaydigan realiyalarni tarjima qilish bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega. Ayniqsa badiiy asarlardagi realiyalarni xorijiy tillarga, jumladan o'zbek tilidan ingliz tiliga o'girishda qo'llaniladigan usullarni tahlil etishning muhimligi mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, realiya, transkriptsiya, transliteratsiya, kalkalash, izohlash, tushuntirish, sharhlash.

Аннотация. Трансляция реалий, выражающих важнейшую сторону народности в литературе является важным. Особенно важность анализа методов, используемых при переводе произведений искусства на иностранные языки, в том числе с узбекского на английский, определяет актуальность данной статьи

Ключевые слова: перевод, реалия, транскрипция, транслитерация, интерпретация, объяснение.

Abstract. In literature, the problems of translating realias, which are the most important aspect of nationality, acquire special importance. In particular, the relevance of this article is determined by the significance of translating the realias of fiction into foreign languages, including Uzbek, into English and analyses the methods of translation in literature.

Keywords: translation, realia, transcription, transliteration, interpretation, explanation.

Kirish. Badiiy adabiyotlarda, badiiy asarlarda realiyalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish xususiyatlari borasida bir qator tadqiqotlar yaratilgan. Realialarni tilshunos olimlar turli sohalar va turli nuqtai nazarlar orqali o'rganishgan. Bular jumlasidan tilshunoslik asnosida o'rgangan va ilmiy ta'riflar bergan tilshunos olimlardan O.S. Axmanova, madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etgan olimlar V.V.Vereshagin va V.G.Kostomarovlar hamda realiya-frazeologik izlanishlar olib borgan A.V.Kuninlarini misol sifatida keltirishimiz mumkin. Tarjimashunoslik sohasi asosida ilmiy tahlil etgan bolgar olimlari S.Vlaxov, S.Florinlarning olib borgan ishlari alohida ahamiyatga egadir. Rus olimlaridan V.G.Chernovning ishlari realialarni rus tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda muhim hisoblanadi. Realialarni boshqa lingvokulturalogik til birliklaridan farqli tomonlarini ko'rsatib berishda ayniqsa rus olimlari L.I.Sapogova hamda V.A.Maslovalarning salmoqli hissa qo'shganliklarini ko'rishimiz mumkin. V.V.Vorobyev talqiniga ko'ra "Lingvokulteremalar, realiyalar xalqning o'ziga xos madaniyatini uning til birliklari orqali aks ettiruvchi lisoniy hodisalardir"[10]

O'zbek tilshunos hamda tarjimashunoslaridan G'.Salomov, N.Komilov va R.Fayzullayeva singari olimlarning ishlarida juda ko'plab fikr mulohazalar aytib o'tilgan. Yuqorida sanab o'tilgan olimlarning tahlil metodlariga nazar soladigan bo'lsak ularda realiyalarning boshqa terminlardan farqlari, ularning xususiyatlari hamda o'zga tillarga tarjima qilish usullari va muammolari o'rganilgan.

Mavzuning dolzarbligi. Tarjimashunoslikda realialarni bir tildan ikkinchisiga to'g'ri tarjima qila olish muammolari hamda usullari chuqur o'rganilib kelinmoqda. Ushbu sohada har qanday tarjima tahliliga bag'ishlangan tadqiqot ishlarida izohlar bildirilib o'tiladi. Bu borada Evropa tarjimashunosligida anchagina chuqur tadqiqotlar amalga oshirilganligini aytib o'tish mumkin. Bular jumlasiga ayniqsa, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, S.Vlaxov va S.Florinlarning "Tarjimada tarjima bo'lmaslik" deb nomlanuvchi kitoblari muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tillardagi realiyalarda shunday so'zlar borki, ular tarjima vositasida boshqa tillarga kirib, o'zlashib ketilgan. Inglizlardagi *dollar* realiyasi o'zbeklarda *dollar* bo'lib o'zlashib ketgan. Yana shunday misolni Evropadagi *Euro* (*oyro*) pul birligining o'zbek tilida ham *Evro* deb o'zlashtirilishida ko'rishimiz mumkin. Bu ham aslida talaffuz qoidalari bilan bog'liq hodisa. Rus tili lug'atiga xos bo'lgan *teploxod*, *poroxod*, *velosiped* kabi transport vositalari nomlari, fransuz tilidan kirib kelgan *velosiped* so'zi ham o'zbek tiliga ham aynan holda o'zlashganligini ta'kidlash kerak. Ular bugungi kunda ham faol ishlatilib kelinmoqda.

Zamon talablari hamda ilm-fan sohalarining o'zgarishi bilan insonlarning qiziqishlari, so'zlashuv uslublari, yashash tarzlari, kiyinish madaniyati, o'zgaradi. Tarixga nazar soladigan bo'lsak o'zbek ayollari o'ziga xos uzun beqasam cho'ponlar, yenglari juda keng atlas ko'ylaklar, boshlariga iroqi do'ppilar, bejirim zeb-ziynatlar taqishganlar hamda oyoqlariga esa kovushlar kiyishgan. Hozirgi kunda esa davr talabini nazarda tutgan holda bunday kiyimlar kiyish kundalik hayotda foydalanilmaydi. Faqatgina milliy urf-odatlar va marosimlar o'tkaziladigan bazmlardagina kiyilishi mumkin. Yoki o'zbek erkaklarining boshlarida do'ppi yoki sallalar, ustlarida cho'pon va yaxtaklar, oyoqlarida maxsi kalishlar kiyilgan. Hozirgi kunga kelib esa bu kiyimlar kostyum shim, yoqali ko'ylaklar, tuflilar bilan almashtirilgan. Bu liboslar umuman iste'moldan chiqib ketmagan, faqat ularning o'rnini zamonaviylari egallagan. Bunday milliy kiyimlarning nomlari (cho'pon, do'ppi, salla, atlas ko'ylak, nimcha, kavush) o'zbek millatining o'z milliyligini namoyon etuvchi realiyalar hisoblanadi. Ularsiz albatta o'zbek xalqining milliyligini tasavvur qilish qiyindir. Badiiy

adabiyotlarda ham ular butun bir o'zbek xalqining tarixi va o'tmishini ifoda eta oladi. Bularsiz albatta badiiy adabiyotlar tarixni va milliylikni tasvirlab bera olmaydi.

Ammo bunday milliy kiyimlarning, poyafzallarning, taqinchoqlarning va bosh kiyimlarning nomlarini bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish, tasvirlab berish katta va mashaqqatli ishdur. Qardosh tillardan qilinadigan tarjimalarda bu katta muammo tug'dirmasligi mumkin, lekin qardosh bo'lmagan tillar uchun bu hol qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bundan tashqari turli xalqlarning yashash tarzi, madaniyati, kiyimlari, bosh kiyimlari, poyafzallari o'zaro farq qiladi. Bundan kelib chiqadiki, tarjimon oldida o'zbek xalqining milliy kiyimlari, urf-odatlar, milliy taomlari, milliy musiqa asboblari, taxalluslar, shahar va qishloqlarning xususiyatlari, me'morchilik va geografik nomlar, diniy marosimlar va boshqa etnografik belgilarni bildiruvchi so'z va iboralar haqidagi realialarni ingliz kitobxoniga yetkazish va ularda o'zbek xalqining milliylikiga, mintalitetiga xos bo'lgan tasavvurni hamda milliy koloritni hosil qilish muammosi paydo bo'lgan.[2]

O'zbek realialarini ingliz tiliga tarjima qilishda *transkripsiya*, *transliteratsiya*, *kalkalash* hamda muqobil variantlardan foydalanish kabi tarjima usullari samarali usullardan hisoblanadi. Bunday usullarni qo'llashda tarjimonlardan asarda muallifning mazkur realiyani ishlatishdan ko'zlagan maqsadga e'tibor berishi talab qilinadi. Badiiy asarlarda qo'llanilgan milliy xususiyatlar va realialarning ikki tilli tarjima lug'atlarini yaratish ularni tarjima qilishda muhim qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda asarlarni bir tildan ikkichi bir tilga tarjima qilayotgan yoki tarjima qilishga shaylangan har bir tarjimondan bevosita yoki bilvosita o'girilayotgan asarda mujassam bo'lgan milliy ma'naviyat va millatning milliy madaniyatini tarjima tilida asliga mos tarzda yetkazib berish talab etiladi. Eng asosiysi asliyat tili xalqining milliy o'ziga xosliklarini o'zgartirmagan holda to'laligicha kitobxonga yetkazib berishdir. Shu bilan bir qatorda tarjimonning yana bir asosiy vazifasi bu asliyat asarida ijodkor tomonidan mohirona tasvirlangan milliy ma'naviyat va til madaniyatini tarjima tilida qayta yaratishdan iborat.

Agarda tarjimon millat ma'naviyati va madaniyatiga daxldor so'zlarni tarjima tilida noto'g'ri talqin etsa, asliyatdagi asar va uning muallifi hamda ana shu asar mansub bo'lgan xalq milliylikiga o'zgartirish kiritilgan hisoblanadi hamda bu asar o'quvchisi uchun tushunmovchilik yoki o'zgacha ma'lumot hamda tasavvurni olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, tarjima tili xalqining milliy ma'naviyati va madaniyatiga nisbatan nojoizlik paydo bo'ladi. Turli xalqlarning va millatlarning moddiy hamda ma'naviy hayotida o'ziga xos tushunchalar ko'p uchraydi. Masalan o'zbek paranjisini nemis yoki ingliz tiliga qanday berish kerak bo'ladi.

Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanining rus tilidagi tarjimasida ayrim so'zlar milliy koloritga to'g'ri kelmaydi. Masalan "*mudarris*"- "*пектор*", "*mullavachcha*"- "*студент*" deb tarjima qilinganki, bu ushbu so'zlarning asl mohiyatiga to'g'ri kelmaydi. Yoki bo'lmasam asar qahramoni Ra'noning ukase uni "*Mullatani xotini*" deganda tarjimada "*Жена ученого брата*" deb olinishi o'zini oqlamaydi, chunki u bola tilidan aytilyapti. Bunday tarjimalar o'zbek xalqining tabiatiga to'g'ri kelmasligi mumkin. [9]

Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasini" romani rus tiliga tarjima qilinganda esa ayrim o'zbek xalqi milliy realialari boshqa ma'nolarda qo'llangan va boshqacha tarzda qabul qilingan. Masalan "so'vut"- "колчуга", "dubulg'a"- "шлем", "supa"- "скамейка", "kulloh"- "шапка" "chilim"- "трубка", "yo'lak"- "туннель" kabi tarjima qilinganda milliy koloritga, asliyatga xos bo'lmagan tarjimalar vujudga kelgan. Bu asarni ingliz tiliga tarjima qilinganda ham xuddi shu milliylikka xos so'zlar asliyatini yo'qotgan holda tarjima qilingan. Masalan "supa"- "bench", "xanjar"- "knife" kabi so'zlardan foydalanilgan. Bunda milliy koloritni ifodalovchi so'zlar butunlay boshqa shaklda ishlatilgan. [2] Bunday tushunmovchiliklarning oldini olish uchun har bir tarjimon tarjimaga kirishishdan oldin asar mazmun-mohiyati hamda undan ko'zlangan maqsadni to'g'ri tushinishi undan so'nggina tarjima jarayonini amalga oshirishi maqsadga muvofiqdir.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Realialarni tarjima qilishda tilshunos olim F.Bakiyev beshta usulning qo'llanilishidagi yutuq va kamchiliklarini aytib o'tgan. O'zbek tilshunos hamda tarjimashunos olimlardan E.Ochilov esa o'zining "Tarjima nazariyasi" nomli o'quv qo'llanmasida realialarni tarjima qilishda quyidagi uch usuliga to'xtalib o'tgan va ular quyidagilar:

Transkripsiya usulida asliyat tilidagi so'zning harflarini o'zgartirish orqali tarjima tilidagi boshqa harflarga moslashtirish usuli hisoblanadi. Bunday usulni qo'llanilishi ma'lum xalq madaniyatiga xos tushunchalarning boshqa madaniyatlarga keng yoyilishini targ'ib qiladi. Ayrim bu usulni qo'llaganda ayrim kamchiliklar ham mavjud. Bunda o'quvchida o'rganilmagan, tushunarsiz so'zlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Masalan: "*dasturxon*", "*xurjun*", "*ko'rpacha*", "*paranji*", "*supa*" kabi so'zlar bunga misol bo'la oladi.

"Give to her newly made kurpacha, let them put it around sandalwood"

(Anovi yangi qoplag'an ko'rpachalarini ber, tanchaga o'shani yopsin)

Bu gapda *ko'rpacha* o'zbek lug'atiga xos so'z bo'lib, tarjimada so'zni butunlay o'zgartirishsiz faqat harfnigina o'zgartirish orqali transkripsiya usulidan foydalanilgan.

Transliteratsiya fransuzcha "*transliteration*" so'zidan olingan bo'lib "*tarjima qilish*" ma'nosini anglatadi. Bu usulda ma'lum bir millatga xos so'zlarni grafik shakllarda aynan yetkaza olishdir. Transliteratsiya usulidan foydalanishda ma'lum bir xalq tiliga oid tushunchalarni aks ettiruvchi milliy so'zlarni tarjimada aks ettirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi hamda asliyatning milliy xususiyatlari qulay va samarali holda talqin qilinadi. Milliylikni ifoda etuvchi uy-ro'zg'or buyumlarining nomlari, kiyim-kechaklar, urf-odatlar, milliy taomlar, pul birliklari, tadbirlar va marosimlarning nomlariga xos realiyalarni ya'ni asliyatga mansub bo'lgan, ma'lum bir xalqning o'tmishini, madaniyatini, turmush shaklini ifodalaydigan tushuncha va so'zlarning badiiy asarni tarjima qilayotgan tarjimon tomonidan transliteratsiya usulida berilishi, o'sha muayyan davr, muhitning kitobxon ko'z oldida gavdalanishiga olib keladi hamda kitobxonga o'sha tarixiy jarayon haqida ma'lum bir tushuncha paydo bo'ladi.

"She laid out dastarxan, set the table and guests chatted around the xontaxta"

(*U dasturxon yozib bezadi va mehmonlar xontaxta atrofida o'tirishib suhbatlashishdi.*)[6]

Yuqorida keltirilgan misolda tarjimon transliteratsiya usulidan foydalangan bo'lib, milliy koloritni buzmaganda holda kitobxonga o'zbek xalqiga xos hozirgi kundalik hayotda ham ishlatilayotgan uy-ro'zg'or buyumlarini asliyat ma'nosini buzmaganda yetkazib bergan. Bunda *dasturxon* va *xontaxta* o'zbek madaniyati belgisini ifodalovchi realiyalar sirasiga kiradi. Dasturxon deganda mehmonlar hamda o'zaro oila a'zolari oldiga yozib, ustiga esa bor noz-ne'matlar qo'yib bezatiladigan, matodan tikilgan ro'zg'or buyumi tushuniladi. Xontaxta esa manashu dasturxon yoziladigan pastgina, atrofida esa ko'rpacha to'shaladigan stol, ya'ni bu ham uy-ro'zg'or buyumi hisoblanadi. Bunday milliy so'zlarning o'z nomi bilan berilishi millatning milliylikni buzmaganda holda asl ma'noda ma'lum davrdagi insonlar hayotini aks etish, real hayot tarzini ifodalab ko'rsatib berishdan iboratdir. Bundan tashqari badiiy adabiyotlarda ma'lum bir milliylikka xos so'zlarni ya'ni realiyalarni aynan o'sha so'z bilan tarjimasini berish qiyinchilik tug'dirishi mumkin, ya'ni o'sha so'zga aynan mos so'zlarni topishda muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bunda tarjimonlar **tasviriylar tarjima** usulidan foydalanadilar. Bu usulda milliy realiyalarni tarjima qilishda ma'lum bir belgilarni tasvirlash orqali kitobxonga yetkazib beriladi.

"There was a small but really heavy iron box in the sack" [5]

(Tohir gapning ichida uncha kata bo'lmagan *po'lat sandiq* borligini sezdi)[6]

Bunda *iron box* po'lat sandiq ekanligiga ishora qilinyapti va tarjimondan shu so'zni tasvirlab berish usuli orqali asar o'quvchisiga yetkazib berishni qulay usul sifatida ko'rsatib bermoqda.

Kalkalash usuli usulidan ham tarjimada keng foydalanib kelinmoqda. Bu usulda so'z yoki so'z birikmalari harfma-harf yoki so'zma-so'z tarjima qilinadi. Bunda asosan uch usulda amalga oshiriladi:

1. **Leksik kalka** – tarjima tilida asliyatdagi qoidalar bo'yicha yasalgan so'zlar;

Misol qilib ingliz tilidagi *airoport*, *airship*, *motel*, *e-ticket* kabi so'zlar shu turga mansub hisoblanadi.

2. **Semantik kalka** – so'zning chet tiliga ma'nosi ta'siri bilan paydo bo'lgan ifodasi

3. **Frazeologik kalka** – chet tilidagi birikmani qismlarga bo'lib tarjima qilish

Quyida keltirilgan gapni misol sifatida ko'radigan bo'lsak: "*Call my father a lion-armed man*"

(*Sherpanja deb otamni aytishsin*) [6] bunda tarjimada kalkalash usulidan ya'ni so'zma-so'z tarjima qilish usulidan foydalanilgan. Bunday usulda muqobil so'zlarning asliyat ma'nolari ma'lum ma'noda saqlab qolinadi. [1]

Kalkalash usuli tarjimada eng ko'p foydalaniladigan va qulay bo'lgan usullardan biri bo'lib hisoblanadi. Bunday usulda tillarda mavjud bo'lmagan tushunchalarni tarjima qilinayotgan til doirasida ifodalash samarali hamda faol usul sifatida tarjimonlar tomonidan qabul qilingan. Ayrim xorijiy tillarga xos so'zlar, atamalar borki ularni umuman tarjimada qo'llab bo'lmaydigan hollar ham uchraydi. Chunki ayrim so'zlar boshqa bir millatning tili va madaniyatiga to'g'ri kelmay qolishi mumkin. Bunda tarjimonlardan o'sha so'zlarni "*tushirib qoldirish*" (zero translation) usulidan foydalanish talab etiladi. Tarjimonlar yuqorida ko'rsatib o'tilgan transliteratsiya, transkripsiya, kalkalash hamda tasvirlash usullaridan ayrim millatga xos so'zlarni foydalanishga muhtojlik sezmaganda, ya'ni ularni tarjimada qo'llash kerak emas deb hisoblagan paytda "*tushirib qoldirish*" (zero translation) usulidan samarali foydalanadilar.

Yuqoridagi usullardan tashqari tarjimonlar tarjimada o'zlariga qulay bo'lgan boshqa usullardan ham foydalanishadi. Bulardan **transfer** metodi bo'lib unga ko'ra so'zlar hech qanday o'zgarishsiz olinadi. Bunday usulni asosan ma'lum sohaga xos atamalarni tarjima qilinganda. Bunday atamalar kamdan-kam holatlarda qo'llanilganligi sababli, ular o'z ma'nolarini yo'qotmagan holda tarjimada ishlatiladi. Bularga *menu*, *dacha*, *motel* so'zlarini misol sifatida keltirish mumkin. Transfer usulida olingan so'zlar bora-bora tarjima qilinayotgan til va xalqning kundalik ishlatiladigan leksikasidan joy egallaydi va ularni to'raligicha tarjimada o'zlashtirib olinadi. Bunday hollarni o'zlashgan so'zlar tarkibida ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Tilning taraqqiy etishi hozirgi kunga kelib har bir xalqning lug'at boyligi oshirishga xizmat qilmoqda va yangi neologizmlarning shakllanishini yuzaga keltirmoqda.

Xulosalar. Xulosa qilib aytganda, tarjimonlardan badiiy asarlarni o'quvchi-kitobxonlarga milliylik ruhini yo'qotmagan holda, o'sha davr muhitini aniq va tushunarli qilib yetkazib bera olish katta mas'uliyat talab qiladi. Har bir tarjimon tarjima usullaining qaysi vositasida foydalanganda ham milliy koloritni yo'qotmasligi lozim. Bunda tarjimada tanlanayotgan usulning aynan mos kelishi hamda berilgan matnning uslubiy va janr xususiyatlaridan kelib chiqib tarjima qila olish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjimada til almashishi mumkin, ammo milliylik yo'qolmaydi va o'z aslini saqlab qolishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. D.Abdurahmonova, Z.Sodiqov Tarjimashunoslik terminlarining ko'ptilli lug'at ma'lumotnomasi(o'zbek, olmon, ingliz, rus tillari) –Namangan: 2017. -39 bet
2. E.Ochilov. Tarjima nazariyasi va amaliyoti.- Toshkent. 2012.- 78 bet
3. H.Hamroyev Milliy xos so'zlar- realiya va badiiy tarjima// Tarjima madaniyati(maqolalar to'plami).- Toshkent.: 1983.- 158bet
4. N.Komilov. Bu qadimiy sanat. – Toshkent : Adabiy meros, 2000,-109 bet
5. P.Qodirov. Starry nights Babur –Samarqand.: 2019.- 3bet
6. P.Qodirov. Yulduzli tunlar – Toshkent.: 2018.-4 bet
7. G'.Salomov. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent.: O'qituvchi. 1978.
8. G'. Salomov Tarjima nazariyasi asoslari – T.,.: O'qituvchi. 1983.-127 bet
9. Q.Musayev. Tarjima nazariyasi asoslari" – Toshkent.: Sharq, 2005
10. Q.A'zamov Mehrobdan chayon. – Toshkent.: 1991.- 156 bet
11. B.B.Воробьев Лингвокультурологическая парадигма личности.-Москва.: Дружбы народов, 1996.-170с

UO'K 81.33

RIELTORLIK FAOLIYATIGA OID TERMINLARNING BIR TILLI LUG'ATLARDA BERILISHI MASALALARI

Z.X.Egamnazarova, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola terminologiya va leksikografiyaning umumiy masalalari, lug'at maqolasining ingliz va o'zbek tillarida tuzilishi, terminologik va izohli lug'atning farqlari va o'xshash jixatlari hamda rieltorlik faoliyatiga oid terminlarning bir tilli lug'atlarda izohlanish masalalariga bag'ishlanadi.

Kalit soʻzlar: terminografiya, lugʻat tarkibi, lugʻat maqolasi, maxsus til, fonetik tavsif, etimologiya, grammatik tuzilish, illyustrativ izoh, oʻzlashma soʻz

Аннотация. Данная статья посвящена общим вопросам терминологии и лексикографии, структуре словарной статьи на английском и узбекском языках, различиям и сходствам терминологического и толкового словаря, а также трактовке терминов, связанных с риелторской деятельностью, в одноязычных словарях.

Ключевые слова: терминология, структура словаря, словарная статья, специальный язык, фонетическое описание, этимология, грамматический строй, иллюстративное объяснение, слово собственное.

Abstract. This article is devoted to the general issues of terminology and lexicography, the structure of the dictionary article in English and Uzbek languages, the differences and similar aspects of the terminological and explanatory dictionary, and the interpretation of terms related to real estate activity in monolingual dictionaries.

Key words: terminology, dictionary composition, dictionary article, special language, phonetic description, etymology, grammatical structure, illustrative explanation, proper word

Sir emas, bugungi globallashuv davrida jamiyatimizda oʻzgarishlar roʻy bermoqda. Ular mamlakatning koʻp tuzilmali iqtisodiyotga oʻtishi va dunyoning barcha mamlakatlari bilan konstruktiv hamkorlikka tayyorligi bilan bogʻliq. Iqtisodiyot turli faoliyat sohalari: sanoat, qishloq xoʻjaligi, savdo, birja, aloqani oʻz ichiga oladi. Shuning uchun har qanday iqtisodiy matnda boshqa sohalardan kirib kelgan lugʻat boʻlish imkoniyatini hisobga olish kerak. Iqtisodiyotning har bir sohasi oʻziga xos boʻlinmalarga ega boʻlib, ular maʼlum bir mamlakatning iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va madaniy voqeligini hisobga olgan holda maʼlum bir ifodaning eng toʻgʻri terminlarini qoʻllashni talab qiladi.

Bugungi kunga qadar yetarlicha oʻrganilmagan koʻplab masalalar orasida termin yasalishi, ayniqsa, terminologiyani tartibga solish va uni fan va texnika, ishlab chiqarish va mehnat faoliyatining turli sohalari birlashtirish vazifalari bilan bogʻliq holda muhim oʻrin tutadi.

Terminologik tizimlarni shakllantirishda ikki guruh omillar muhim rol oʻynashi aniqlangan deb hisoblash mumkin: 1) bilim sohalari va faoliyat sohalari kontseptsiyalarini belgilash zarurligini nazarda tutuvchi ekstralingvistik, shuningdek, amaliy terminologiya tizimiga oʻtkazilgan fanning fundamental sohalari tushunchalarini batafsil bayon etish zarurati; 2) terminlar orqali uzatiladigan kontseptual munosabatlarning xilma-xilligi bilan, shuningdek, kontseptual jihatdan turli komponentlarni bunday batafsil terminlarda birlashtirish imkoniyati bilan bogʻliqligi.

"Maxsus maqsadlar uchun til", "Maxsus til", "LSP" (Language for Specific Purposes – maxsus maqsadlar uchun til, maʼlum bir professional muhitdagi aloqa vositasi) – bu "tarixiy birinchi va ikkinchi darajadagi oʻzaro taʼsir qiluvchi sotsiolingvistik meʼyorlar tizimiga ega boʻlgan, maʼlum bir davr uchun nisbatan barqaror boʻlgan milliy tilning avtonom ekzistensial shakli, bu baʼzi fonetik, grammatik va, asosan, umumxalq tilining oʻziga xos leksik vositalari, oʻz shaxslarining kasbiy va korporativ faoliyatining birligi bilan ajralib turadigan maʼlum bir jamiyatning nutq aloqalariga xizmat qilish va tegishli maxsus tushunchalar tizimi". Bu esa, tilshunoslik terminlari oldiga jamiyat hayotining barcha sohalari vazifalarini bajarish vazifasi yuklanadi. Tilning fan sohasida faoliyat koʻrsatishi bevosita ilmiy terminologiyani yaratilishi va uni tizimlashtirish bilan bogʻliq. Milliy tilda yangi terminlarni yaratish va ilmiy-texnik terminologiyani shakllantirish uchun termin yaratishning asosiy tamoyillari, uslublari va vositalari, shuningdek, terminlarning paydo boʻlish manbalari (kanallari) aniqlanadi. Hozirgi bosqichda oʻzbek tilida bunday tendentsiya kuzatilmoqda. Mustaqillik bilan mamlakat farovonligi yuksaldi. Oʻzbekiston xalqi tadbirkorlik sohasini ishonch bilan oʻzlashtirmoqda va uni oʻzlashtirishda bu sohaning lingvistik xususiyatlari bilan shugʻullanishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda ushbu biznes terminlarining tabiati va foydalanish xususiyatlarini, ijtimoiy funktsiyalarini aniqlash zarurati mavjud.

Globallashuv va boshqa davlatlar bilan integratsiyalashuv davrida davlat tili hisoblangan oʻzbek tilining oʻziga xos xususiyatlarini saqlab qolgan holda iqtisodiyot terminlarini tizimlashtirish, boshqa tillardan oʻzlashtirilgan terminlardan toʻgʻri foydalanish dolzarb muammoga aylanib

bormoqda. Xususan, hozirda reklama matnlarida, banklar, kompaniyalar va do'konlar nomlarida o'zbekcha biznes terminlarining noto'g'ri qo'llanilishi uchray turibdi.

Reilitorlik terminlarining lug'ati yo'qligi sababli tadbirkorlik sohasidagi so'z va atamalar turlicha tarjima qilinadi va terminlarga xos bo'lgan unifikatsiyani yo'qotadi. Bu esa o'zbek tilining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uning ilm-fan va biznes tiliga aylanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Ingliz tili xalqaro maydonda faoliyat yurituvchi asosiy til, diplomatiya va biznes, turizm va madaniyat, jahon iqtisodiyoti va siyosati, ta'lim va fan, ilg'or texnologiyalar va huquq tiliga aylandi. Shu jumladan ham reilitorlik terminlarini shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Rielitorlik faoliyatiga oid terminlarining ingliz tilidagi bir tilli lug'atlarda berilishini tahlil qilganimizda

Ilmiy-texnik leksikografiya ichida eng universallari terminologik lug'atlarning o'zlari va sohaga oid ensiklopediyalardir, chunki tajriba shuni ko'rsatadiki, ular ko'pincha til bilan bog'liq bo'lgan turli xil amaliy muammolarni hal qilish uchun asos sifatida ishlatiladi.

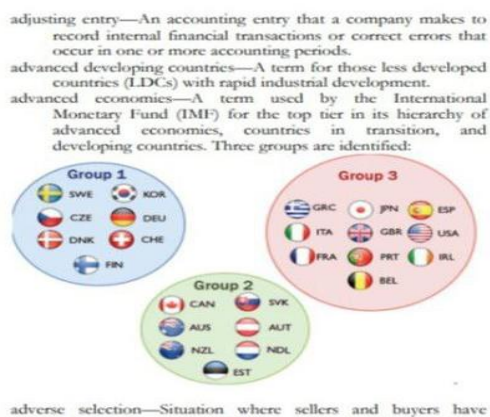
Ma'lumki, terminologik lug'atlar birinchi navbatda ma'lum bir bilim yoki texnologiya sohasi mutaxassislari uchun mo'ljallangan. Yuqorida ta'kidlanganidek, umuman jahon leksikografiyasida, xususan, terminografiyada eng qadimiylaridan biri lug'atning leksikografik shaklidir. Ushbu maqolada ingliz tilidagi *Edward Roberd Raupp, Danna Vance Raupp Dictionary of economic terms* Portsmouth, New Hampshire, - 2018 lug'atini va o'zbek tilidagi *Sh. Mustafaqulov va boshqalar. Iqtisodiy atamalarining izohli lug'ati Toshkent, - 2019* reilitorlik faoliyatiga oid terminlarning berilishini ko'rib chiqamiz.

Lug'atning makrostrukturasi – lug'atning umumiy tuzilishiga oid strukturasi. Uning tarkibiy qismlari sifatida V.Dubichinskiy “Kirish so'z”, “Alifbo tuzilishi”, “Ideografik tuzilish”, “Lug'atning o'ng tomoni”, “Lug'atning chap tomoni”, “Lug'at ko'rsatkichlari” kabi qismlarni sanab o'tadi.

Dictionary of economic terms lug'atida yuqorida sanab o'tilgan tarkibiy qismlarining barchasi mavjud ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Lug'at maqolasi – lug'atning asosini tashkil etuvchilaridan biri. Odatda, izohli lug'at maqolasi quyidagi tuzilishga ega bo'ladi: 1.bosh so'z; 2.fonetik tavsif, 3.grammatik xarakteristika; 4.bosh so'z semantikasi; 5.bosh so'zning birikish qobiliyati; 6.so'zning yasallish qobiliyati; 7.etimologik axborot; 8.illyustrativ misollar; 9.leksikografik izoh; 10.ensiklopedik axborot; 11.havola.

Ushbu *Dictionary of economic terms* lug'atida berilgan terminlarning lug'at maqolasiga qaraydigan bo'lsak bosh so'z, bosh so'z semantikasi, illyustrativ misollar va ensiklopedik axborot berilgan, lekin, fonetik tavsif, Grammatik xarakteristika, bosh so'zning birikish qobiliyati, so'zning yasallish qobiliyati, etimologik axborot, leksikografik izoh va havolalar berilmaganini ko'rishimiz mumkin, masalan,

1-rasm. Ingliz tilida terminlarning lug'atlarda berilishi

Ushbu suratdan ko'rinib turibdiki, lug'at maqolasida fonetik tavsif ham, grammatik tuzilishi ham berilmagan, asosiy urg'u berilgan terminning semantikasiga qaratilgan.

adjusting entry – an accounting entry that a company makes to record internal financial transactions or correct errors that occur in one or more accounting periods.

Ushbu keltirilgan misolda *adjusting entry* terminining izohiga qaraydigan bo'lsak, bunda faqat o'sha terminning semantik izohi keltirilyabdi, fonetik tavsifi yoki etimologiyasi haqida hech qanday ma'lumot berilmagan.

O'zbek tilidagi rieltorlik faoliyatiga oid terminlarni *Iqtisodiy atamalarining izohli lug'ati Sh. Mustafaqulov va boshqalar. Toshkent, - 2019* lug'atida ko'rib chiqamiz. Bu lug'atda ham xuddi *Dictionary of Economic terms* lug'ati kabi faqat izohlanayotgan terminning izohi berilyabdi va bu lug'at terminning etimologiyasi, grammatik tuzilishi va etimologiyasiga murojaat qilmayabdi, faqat terminning o'zbek tiliga qaysi tildan kirib kelgani va u so'z birikib kelgan qo'shma terminlarni ham izohlab ketayabdi, masalan,

turuvchi o'ziga xos imijini yaratish sohasi.

BROKER (ingl. broker) – mahsulot, qimmatbaho qog'ozlar, valyuta sotuvchilar va xaridorlar o'rtasidagi rasmiy dallol. O'zi yoki mijozlar nomidan kelishuvlar, shartnomalar tuzish huquqiga ega shaxs. Broker komission (vositachilik) haqi oladi. Brokerlik vazifasini firma va tashkilotlarning shaxslari bajaradi. Broker aynan birjada o'z ishini amalga oshiradi. Broker sotuvchi va xaridorlarni "birlashtiradi", lekin o'z hisobidan ish yuritmaydi. Katta birja brokeri – birja xizmatchisi bo'lib, istalgan tovar seksiyasida savdo o'tkazish va birja brokerlari o'z vazifalarini to'g'ri bajarayotganligini nazorat qilish huquqiga ega. Buyuk Britaniyaning davlat obligatsiyalari bozorida fond birjasining hukumat brokeri lavozimi bo'lib, u hukumat agenti vazifalarini bajarish uchun tayinlandi. Bunday birjada ish yurituvchi broker stok broker deb ataladi. Brokerlar mijozlarga bozorni o'rganish bo'yicha, reklama, kreditlar olish va hokazolar xususida qo'shimcha xizmatlar ham ko'rsatadi.

2-rasm. O'zbek tilida terminlarning lug'atlarda berilishi

Yuqorida keltirilgan rasmdan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilining terminologik lug'atlarida agar termin boshqa tildan o'zbek tilining o'zlashma qatlamiga kirib kelgan bo'lsa, qaysi tildan o'zlashganligi lug'at maqolasining chap qismida beriladi, terminning izohi esa lug'at maqolasining o'ng tarafida keltiriladi. Yuqorida keltirilgan *broker* terminining semantikasiga qo'shimcha ravishda broker termini bilan birikib keladigan *katta birja brokeri* terminining izohi ham keltirib o'tilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, terminlar turli xil bir tilli lug'atlarda turlicha izohlanadi. Izohli lug'atlarda ko'proq ularning hamma uchun tushunarli ma'nosi va biror gazeta, jurnal yoki badiiy asardan o'sha termin qo'llanilgan gap iqtibos tarzida havolasi bilan berilsa, terminologik lug'atlarda esa ko'proq termin qo'llaniladigan sohaga oid ilmiy ma'nosi izohlanadi. Ingliz tilidagi terminologik lug'atlarda izohlanayotgan terminning faqat semantik ma'nosi va uning sinonimi yoki antonimi ham keltirib o'tiladi, ingliz tilidagi izohli lug'atlarda esa o'sha so'zning semantikasidan oldin fonetik tavsifi ham keltirib o'tiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Edward Roberd Raupp, Danna Vance Raupp Dictionary of economic terms Portsmouth, New Hampshire, 2018 - 359 p.
2. Sh. Mustafaqulov va boshqalar. Iqtisodiy atamalarining izohli lug'ati Toshkent, 2019 – 497 p.
3. Деркач И.В. Семантика и структура терминов в подязыке вычислительной техники: Автореф. дис. канд. филол. наук. - Москва, 1998. – 17с.
4. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография. – Вена-Харков, 1998. – 160 с. – 690 с.
5. Коровушкин В.П. Основы контрастивной социолектологии: в 2 ч. – Череповец, 2005. Ч. I. – 245 с.

UDC 371.035.461:82(051)

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMI ADABIYOT DARSLARIDA BADIY ASAR TAHLILINING MUHIM JIHATI

(P.Qodirovning "Humoyun va Akbar" romani misolida)

Sh.Jumaniyozov, katta o'qituvchi, Toshkent Amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Uzluksiz ta'lim tizimida adabiyot darslarining eng muhim jihatlaridan biri bu badiiy asarni atroflicha tahlil qilish hisoblanadi. Ushbu maqolada badiiy asarda tush epizodining

ruhiy tahlil poetik vositasi sifatidagi ahamiyati Pirimkul Qodirovning “Humoyun va Akbar” romani misolida tahlil qilingan. Hususan, tush epizodining asar syujeti va kompozitsiyasida tutgan o‘rni, g‘oyaviy-badiiy vazifasi, qahramonlar ichki olamini ochishdagi o‘rni borasida ilmiy hulosalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: badiiy asar tahlili, ruhiyat tahlili, syujet, kompozitsiya, poetik vositalar, tush epizodi.

Аннотация. В системе непрерывного образования одним из важнейших аспектов уроков литературы является тщательный анализ данного произведения искусства. В данной статье на примере романа Пиримкула Кадырова “Хумаюн и Акбар” проанализировано значение эпизода сна в художественном произведении как поэтического средства психического анализа. В частности, были сделаны научные выводы о роли эпизода сна в сюжете и композиции произведения, его идейно-художественной функции, его роли в раскрытии внутреннего мира героинь.

Ключевые слова: анализ художественного произведения, психологический анализ, сюжет, композиция, поэтические средства, эпизод сна.

Abstract. In the system of continuing education, one of the most important aspects of literature lessons is a thorough analysis of this work of art. This article uses the example of Pirimkul Kadyrov's novel “Humayun and Akbar” to analyze the significance of a dream episode in a work of fiction as a poetic means of mental analysis. In particular, scientific conclusions were made about the role of the dream episode in the plot and composition of the work, its ideological and artistic function, its role in revealing the inner world of the heroines.

Key words: analysis of a work of art, psychological analysis, plot, composition, poetic means, dream episode.

Kirish. Badiiy asarda ruhiy tahlil tamoyillari va shakllari turli-tuman bo‘lgani kabi, uning poetik vositalari ham hilma-hildir. Adabiyotshunoslar tomonidan ruhiy tahlil poetik vositalarining o‘ndan ortiq turlari qayd qilingan bo‘lib, ularga portret, dialog, monolog, tush, peyzaj, badiiy detal, hissiy harakatalar (mimika va pantomimika), nutqiy xarakteristika, gallyucinatsiya kabilarni kiritish mumkin. Ushbu vositalarning har biri badiiy asar qahramonlarining muayyan makon va zamondagi ichki dunyosining yashirin qirralarini o‘quvchiga tanishtirishda yozuvchiga qo‘l keladi.

Ruhiy tahlil poetik vositalarining badiiy adabiyotga kirib kelishi o‘z tadrijiga ega. Ularning ba‘zilari sof ruhiy hodisa sifatida badiiy adabiyotda azaldan mavjud bo‘lsa, ayrimlari ruhiyat bilan unchalik bog‘liq bo‘lmagan yoki umuman undan yiroq hodisalar sifatida so‘z san‘atiga nisbatan keyingi davrlarda kirib kelgan. Asardan o‘rin egallagan har bir poetik vositaga muallif muayyan badiiy vazifa yuklaydi. Ushbu badiiy yuklama bevosita yoki bilvosita qahramonlar ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Badiiy asarda ruhiyat tahlili muammosi S.G.Bocharov, A.N.Iezuitov, V.V. Kompaneyc, M.B.Hrapchenko, A.B.Esin, M.M.Bahtin, R.Uellek va O.Uorren,

P. Rikyor kabi amerika va rus olimlari tomonidan atroflicha o‘rganilgan. Badiiy asarda psixologizm muammosi bo‘yicha o‘zbek adabiyotshunosligida ham muayyan tajribalar to‘plangan, nazariy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Adabiyotshunos

Q. Umurov badiiy psixologizmning milliy romanchilikda, A.Holmurodov esa qissachilikda qaror topishini mahsus tadqiq etishgan. Bundan tashqari, XX asr so‘nggi choragi va undan keyingi davrda yaratilgan o‘nlab romanlar ilmiy-adabiy jamoatchilikda katta qiziqish uyg‘otib, bahs va munozaralarga sabab bo‘lgan. Bu haqda I.Sultonov, M.Qo‘shjonov, O.SHarafiddinov, S.Mirvaliev, U.Normatov, Q.Umurov, I.Mirzaev kabi adabiyotshunoslarning salmoqli tadqiqotlari mavjud.

Ruhiy tahlil Abdulla Qahhor aytganidek, “ij odiy talantga kuch bag‘ ishlaydigan eng muhim fazilatlaridan biri”dir. U haqiqiy so‘z san‘atkori uchun mahorat mezonidir. “Inson ruhining buyuk rassomi” (V.G.Belinskiy) bo‘lish har qanday adibga ham nasib etavermaydi. Faqat o‘z nodir ijodiy olamiga ega bo‘lgan, “inson qalbining bilimdoni” (Н.Г.Чернышевский), shu qalbning eng qarigacha kira olgan, undagi nur va soyalar, qaramaqarshi tomonlar kurashininozik his qila olgan, uni badiiy ifodalash qudratiga ega bo‘lgan talantlargina bu ulug‘ nom egasi bo‘la oladi.

Ruhiy tahlil vositalarini aloqida tahlil qilish, uning asar g'oyasi va badiiyatida tutgan o'mini asoslash o'quvchilarga asarni yanada tushunarliroq bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu maqolada "Humoyun va Akbar" romani misolida tush epizodining poetik vosita sifatida badiiy asar syujeti va kompozitsiyasidagi rolini, hususan, asar qahramonlarining ruhoniyyatini ochishdagi ahamiyatini belgilashga, bu borada adibning badiiy mahoratini ochib berishga harakat qildik.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Xalq yozuvchisi Pirimqul Qodirov ana shunday ulug' nomga ega bo'lgan so'z san'atkoridir. Yozuvchining ruhiy tahlilga boy tarixiy romanlari bizning shunday hulosaga chiqarishimizga asos bo'ladi. Hususan, yozuvchi o'zining Humoyun va Akbar" romanida qahramonlar ruhiyatida kechayotgan turfa tovlanishlarni asoslashda yuqoridagi poetik vositalardan unumli va o'rinli foydalanadi. Ushbu san'at asarda adibning ruhiy tahlil san'atidan foydalanish mahorati butun jozibasi va nazokati bilan o'z aksini topgan.

Tush epizodining badiiy asardagi ibtidosi xalq og'zaki ijodi va antik adabiyot asarlariga borib taqaladi. Og'zaki poetik ijodning xalq ertaklari, afsonalari, eposlarida ham tush epizodiga duch kelamiz. Birgina "Alpomish" dostonining o'zida bir necha o'rinlarda qahramonlar (Alpomish, Barchinoy, Qorajon va hokazo) tush ko'radilar va ularning aksariyatida o'quvchi (tinglovchi) kelajak voqealardan bohabar qilinadi, qahramonlarning ayni paytdagi ruhiyatida kechayotgan kechinmalar bilan tanishtiriladi. Shuningdek, ularda ko'p hollarda tushga nuroniy qiyofasidagi chol yoki kampir, avliyolar, Hazrati Hizr yoki alvacti qiyofasidagi mahluqlar kirib, qahramonlarni muayyan harakatlarga chorlaydi. Ular qahramonlarning keyingi tag'dirlari haqida bashorat qilishi, ularning galdagi harakatlarini, bajaradigan ishlarini belgilab berishi, havf-hatardan ogoh qilishi yoki aksincha yolg'on yo'li bilan ularni falokatlariga boshlashi mumkin. Oqibatda, qahramonlar real hayotda ham tushida ko'rgan voqealikka duch kelishadi va shunga mos harakatlanishadi.

Tahlil va natijalar. "Humoyun va Akbar" romanida ham ko'pgina o'rinlarda yozuvchi tush epizodini asar syujeti etiga mahorat bilan singdirgan. Yozuvchi ko'proq qahramonlar og'ir vaziyatlarda qolganda, o'quvchini qahramonning istiqbolida tahlikali vaziyatlardan ogoh qilishda, qahramon ruhiyatidagi g'alayonli vaziyatlarida ushbu poetik vositaga murojaat qiladi. qahramonlarning tushida ro'y bergan voqealar bilan tanishgan kitobxon ruhiyati asar syujetidagi navbatdagi voqealarni qabul qilishga tayyorlanadi. Buning natijasida kitobxon asar voqealarini osonlik bilan qabul qiladi, asar g'oyasini qiyinchiliksiz hazm qiladi, eng muhimi, asar qahramonlarining ayni paytdagi ruhiy holatini anglaydi.

Asarda Chunor qal'asi Sherhon tomonidan egallangach Humoyun Mirzo qal'ani undan tortib olmoqchi bo'lib qo'shin to'playdi. U qo'shiniga uch tomoni daryo bilan o'ralgan va to'rtinchi tomoni ochiq bo'lgan joyni tanlaydi. Bek-u a'yonlarning aytishlaricha, bunday joyda ochiq bo'lgan to'rtinchi tomonga soqchilar qo'yib, kechalari bemalol uhlash mumkin edi. Bu joyni bir paytlar otasi Bobur Mirzo ham qarorgoh qilib jang qilgan va engib chiqan edi. Ayni qarorga kelishida Humoyun Mirzo otasining o'sha jangdagi tajribasiga tayanadi. Ana shunday vaziyatda, ya'ni qabul qilgan qarori hayot-mamot masalasini hal qiladigan bir paytda Humoyun Mirzo kechasi shunday tush ko'radi: "Humoyun oyoq qo'ygan er ichiga o'pirilib tushib, tubsiz o'ngirga aylandi. U oyog'ini tortib olib, orqaga tisarildi. G'orayib turgan o'ngir labida qandaydir darahtning ildizi ko'rindi. Humoyun tubsiz jarga yig'ilay deganda shu darahtdan ikki qo'llab tutib qoldi. Bir payt daraht ham ildizi bilan sug'urilib chiqib boshladi. Humoyun jarga qulab tushishini sezganda qichqirib, bosinqirab uyg'ondi-yu: "Alhamdulillah, tush ekan!" deya hiyol engil tortdi".

Asarda ushbu tush epizodi faqat o'quvchini kelajakda ro'y berishi muqarrar falokatdan voqif qilish bo'lganda edi, uning asar syujetidagi badiiy vazifasi ancha qarib bo'lib qolgan va bu asar badiiyatiga putur etkazgan bo'lardi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tush epizodida Humoyun Mirzoning ma'naviy dunyosi, psixologik dramasi yorqin va ishonarli tasvirlangan. Sherhondek kuchli hind sarkardasi bilan bo'ladigan jang oldidagi ruhiy holati g'oyaviy va psixologik jabhalarda badiiy jihatdan asoslangan. Zero, Humoyun tush ko'rishi bilan uning aqli ham birdan tiniqlashadi. O'z hatosini anglaydi: "... Humoyun tushida ko'rgan dahshatli voqeani esladi-yu, yashin yorug'ida yalt etib chaqnagan toshqin daryolar halqasi bidan uning vahmini keltirdi. Uch tomondan toshib chiqayotgan daryolar uni to'rtinchi tarafdin bostirib keladigan yovlarga tuzoq bo'lib tutib beradigandek bo'lib tuyuldi. Yo

alhazar! U nega o'z oyog'i bilan bu daryolar orasiga kirib qoldiq Otasi bu erni qarorgoh qilganda havo quruq daryolarda suv oz, bu atrofda Sherhonday yov yo'q edi-ku".

Romanda tasvirlangan ushbu tang vaziyatda Humoyunning ruhiy holati tush epizodi fonida ochila boradi. Uning tushi va qushidagi voqealar mantiqan bir-biri bilan bog'lanadi va Humoyun ruhiyatidagi chizgilar asar g'oyasi va badiiy mantiqiga muvofiq ravishda rivojlanadi. Tush epizodi mazkur o'rinda badiiy adabiyotning asosiy shartlaridan biri bo'lgan uning ta'sirchanligini ham oshirgan. Buni asar syujetidan mazkur tush epizodini olib tashlab tasavvur qilish mumkin. Agar shu o'rinda tush epizodi kiritilmaganda Humoyunning ruhiy holati, muqarrar yuz beradigan falokat, Nizomning asarda birinchi plan qahramonlari safiga qo'shilishi bilan bog'liq voqealar zanjiri quruq bayon qilinishiga to'g'ri kelar va bu asarning badiiy qimmatini tushirgan bo'lardi. Ushbu fikrlardan tush epizodi o'quvchini asar syujeti voqealariga qiziqtirish vazifasini bajarishi haqida ham hulosasi chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pirimqul Qodirov, "Humoyun va Akbar". - T.: "Sharq", 1997.
2. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. -T.: O'zbekiston SSR davlat nashriyoti, 1955.
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. -Toshkent: «O'qituvchi», 1986. -B.408;
4. Sharafiddinov O. Hayot bilan hamnafas. - Toshkent: «Yosh gvardiya», 1983;
5. Mirvaliev S. O'zbek romani. - Toshkent: «Fan», 1969;
6. Normatov U. Nasrimiz tamoyillari. - Toshkent: «Adabiyot va san'at», 1978;
7. Tashpulatova, D., & Siddiqova, I. (2021, April). A critique of the view of antonymy as a relation between word forms. In *Конференции*.
8. Ташпулатова, Д. Х. (2019). Понятие и виды педагогических концепций обучения иностранному языку. анализ современных педагогических концепций. *Вопросы педагогики*, (7-2), 118-121.
9. Ташпулатова, Д. Pragmatic aphorisms in uzbek and english feature and the principles of their transmission in the corpus. Соотношение паралингвистики и речевого этикета в разных лингвокультурах.
10. Turaboyeva, S. Z., & qizi Tashpulatova, D. X. (2022). O'zbek va ingliz tillaridagi axloqiy qadriyatlar mazmunini ifodalovchi birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari. *Academic research in modern science*, 1(1), 143-147.

UO'K 808.5

YASSAVIY IJODIDA TASAVVUFIIY ISTILOH (ATAMA)LARNING QO'LLANILISHI

A.G'afforov, dots., f.f.n., Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada tasavvuf ta'limotining shakllanishi, mutasavvuf olimlar qatorida Ahmad Yassaviyning o'ziga xos o'rni, uning Yassaviya tariqatining asoschisi ekanligi, Ahmad Yassaviy merosini o'rganish bo'yicha qilingan ishlar, Yassaviy hikmatlarining mazmun-mundariyasi va tasavvuf adabiyoti haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Tasavvuf, tariqat, hikmatlar, ma'naviy poklik, so'fiylar, istilohlar, ilohiy ishq, yassaviya tariqati, mutasavvuf, meros, Arslonbob, tamaddun, bosh g'oya, shayxul mashoyix, foni dunyo, diniy adabiyot, to'rtlik, she'riyat, lisoniy birliklar, Haqqa yetishmoq.

Аннотация. В статье представлены сведения о формировании учения суфизма, об уникальном месте Ахмада Яссави среди суфийских ученых, о том, что он является основателем секты Яссави, о проделанной работе по изучению наследия Ахмада Яссави, о содержании мудрости Яссави и суфийской литературы.

Ключевые слова: Суфизм, секта, мудрость, духовная чистота, суфии, революции, божественная любовь, секта Яссави, мистика, наследие, Арсланбаб, цивилизация, главная идея, Шейхул Машиах, бранный мир, религиозная литература, четверичность, поэзия, достиг Истины.

Abstract. The article provides information on the formation of the doctrine of Sufism, the unique place of Ahmad Yassavi among Sufi scholars, the fact that he is the founder of the Yassavi order, the work done on the study of Ahmad Yassavi's heritage, the content of Yassavi's admonitions and Sufic literature.

Key words: Tasawwuf, tariqa, admonitions, spiritual purity, Sufis, terms, divine love, Yassaviya tariqa, mutasawwuf, heritage, Arslanbab, civilization, main idea, Shaikhul Mashaikh, mortal world, religious literature, quatrain, poetry, to reach the Truth.

Sharq tafakkurining tamadduni hisoblangan tasavvuf ta'limotining shakllanishi hamda rivojlanishida Xoja Yusuf Hamadoniy, Xoja Abduxoliq G'ijduvoniy, Bahouddin Naqshband kabi ulug' mutasavvufilar qatorida Ahmad Yassaviyning ham o'ziga xos o'rni bor. Alisher Navoiy ta'kidlaganidek, "Xoja Ahmad Yassaviy – Turkiston mulkining shayxul mashoyixidir. Maqomoti oliy va mashhur, karomoti matavoliy va nomahsur ermish. Murid va as'hob g'oyatsiz va shohu gado aning irodat va ixlosi ostonida nihoyatsiz ermish. Imom Yusuf Hamadoniyning as'hobidindur" [3, 157].

Tasavvuf ta'limotini xalq orasida keng yoyish, inson qalbini, ma'naviyatini isloh etish orqali kishilarni ma'naviy poklikka yo'naltirish mutasavvufilarning bosh g'oyasi hisoblanadi. Tasavvuf shunday ta'limotki, u avvalo, insonni o'zini anglashga, ibtido va intiho mohiyatini tushunishga chaqiradi, foni dunyo aldovlariga chalg'imag, ma'naviy-ma'rifiy, botiniy hayotda yashashga undaydi. Qachonki inson shu qarashlar asosida yashashga intilsa, uning qalbida yaratganga nisbatan ilohiy ishq paydo bo'ladi. Tasavvufshunos olim N.Komilov "Tasavvuf ishq otashida tug'ilgan tug'yonli tafakkurdir" [1, 6] deb ta'rif berganda shuni nazarda tutgan. Yassaviya tariqati asoschisi Qul Xoja Ahmad ibn Ibrohim ibn Mahmud ibn Iftixor ibn Is'hoq hazrati shayxul mashoyix va sulton ul-orifin Ahmad Yassaviydir. Markaziy Osiyoda tasavvuf ta'limotining yoyilishiga munosib hissa qo'shgan bu ulug' zot ssaviya tariqatining xalq tomonidan qabul qilingan asosiy mezonlarini, qoida va talablarini ishlab chiqqan. Uning qarashlari bu ta'limot tarafdorlari tomonidan yanada to'ldirilgan. Tasavvufning barcha yo'nalishlari singari Yassaviya tariqatning asosida ham asosiy maqsad Haqqa etishish hisoblanadi. Buning birinchi sharti sifatida moddiy dunyo aldovlaridan yuz o'girish, dunyo mohiyatini anglash, insonning o'zini idrok qilishi orqali yaratganni tanishi, uning ishqiga sazovor bo'lishga intilish g'oyasi etakchilik qiladi.

Ahmad Yassaviy merosini o'rganish bo'yicha o'tgan davr mobaynida bizning yurtimizda va chet ellarda, ayniqsa, Turkiyada ko'p ishlar amalga oshirilgan. O'tgan asrda Yassaviy ta'limoti va ijodini tadqiq etishda sobiq sho'rolar mafkurasi nuqtai nazaridan noxolis yondashilganligi ko'zga tashlanadi. Uning merosi diniy adabiyot sifatida tushuntirilib, Yassaviy "klerikal adabiyot vakili", "reaksion diniy adabiyot vakili", "diniy-mistik adabiyot namoyondasi", "tarkidunyochi" deb talqin etildi va uning merosi xalqimizdan sir tutildi. Tom ma'nodagi yassaviyshunoslik mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng boshlandi. Mamlakatimizda adabiyotshunos olimlar I.Haqqul, M.Hasaniylar sa'y-harakatlari bilan 1991-yilda Yassaviy adabiy merosi "Hikmatlar", 1992-yilda esa "Devoni hikmat" nomi bilan nashr ettirildi. 1993-yil esa Yassaviy yili deb e'lon qilindi.

Ahmad Yassaviy inson butun koinotning gulto'ji ekanligini anglatish, ilohiy sirlardan bahramand bo'lish g'oyalarini o'z hikmatlari mazmuniga singdirgan. «Devoni hikmat»da u tartib bergan tariqatining muayyan qoidalari o'z ifodasini topgan bo'lib, u turkiy tasavvufiy she'riyatning yuksak namunasi sifatida go'zal uslubda bitilgan. Hikmatlar o'z yozilish uslubiga ko'ra yozma adabiyot an'alaridan farq qilib turadi. U barmoq vaznida, to'rtlik shaklida yozilgan. Hikmatlarning tili o'z davriga nisbatan soddaligi bilan ajralib turadi. Buni hikmatlarning xalq orasida og'zaki tarzda saqlanib qolganligi va davr tiliga moslasha borganligi bilan izohlash mumkin.

Yassaviy hikmatlari mazmun-mundariyasi Alloh, islom dini, Muhammad payg'ambar, turli piru mashoyixlar, tasavvuf bilan bog'liq tafsilotlardan iborat. Yassaviy ularni tavsiflash orqali tariqat g'oyalari, inson va hayot, poklik, nafs, ma'naviy komillik to'g'risida fikr yuritadi. Hikmatlarda bayon qilingan tasavvufning asosiy mavzulari bo'lgan yaxshilik, mehr-oqibat, muruvvat, sabr-qanoat, iymon va e'tiqod, nafs va nodonlik, ilmsizlik va johillik borasidagi qarashlar nafaqat ta'limotning balki adabiyotning ham etakchi g'oyalariga aylangan. Shoir ijodida ishq, haqiqat, ma'rifat, sadoqat, qanoat, diyonat kabi tushunchalar tasavvufiy istilohlar sifatida o'ziga xos tarzda talqin qilingan.

Arslon bobom islomidan bayon qildi,

Ul sababdan oltmish uchda kirdim erga.

Yassaviy ijodida qo'llanilgan tasavvufiy istilohlarni o'z mazmun mohiyatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin. Yassaviya tariqati g'oyasi va qarashlarini aks ettiruvchi istilohlar. Bu istilohlarni ham o'z navbatida vahdat –ul vujud va haqiqat tushunchalariga bog'liqligiga ko'ra tasniflash mumkin. Hikmatlarda qo'llanilgan *zohir, botin, ich, tash, ahli zohir, ahli botin, oqil, hijob, parda,*

yopmoq, sir, hazrat, g'oyib, huzur, g'ayb, ahad, vohid, tavhid, ja'm, jamuljam kabilar shular jumlasidandir. Misollar keltiramiz: Amri ma'ruf, nahy munkar: *Oqil ersang eranlarga xizmat qilg'il, / Amri ma'ruf qilg'onlarni izzat qilg'il, / Nahy munkar qilg'onlarni hurmat qilg'il, / Ul sababdin oltmish uchda kirdim erga.* Mo'min: *Mo'min ermas hikmat eshitib yig'lamaydur, / Eranlarning aytgan so'zin tinglamaydur.* Toat: *Ayo do'stlar, yoshim etdi yigirma uch, / Yolg'on da'vo, taomlarim barchasi puch.* Sunnat: *Sunnat ermish kofir bo'lsa, berma ozor, / Ko'ngli qattiq dilozordan xudo bezor.* Ahkom: *Imon, islom ahkomlarin bilmag'onlar, / Ulug' kunda qizil yuzlug' bo'lmas bo'lur.* Ummat: *Ummat bo'lsang g'ariblarga tobe bo'lg'il, Oyat, hadis har kim aytsa some bo'lg'il.* G'oz: *Oshiq yonar, xalqdin tonar, olloh rozi, / Oshqlikni orzu qilg'on shahid, g'oz.* Foni: *Oxirzamon ummatlar dunyo foni bilmaslar.* Xatmi yosun: *Jon berarda madad qilsa Hizr, Ilyos, / G'avsul Ilyos xatmi yosin qilurmukan?*

Yassaviya tariqati g'oyasi va qarashlarini aks ettiruvchi istilohlar orasida ijtimoiy nufuz, mavqe ifodalovchi istilohlar ham ko'pchilik tashkil etadi: Rasululloh: *Ishqsizlarni ham joni yo'q, ham imoni, / Rasululloh so'zin aytdim ma'no koni.* Payg'ambar: *Bir yoshimda arvohmanga ulush berdi, / Ikki yoshda payg'ambarlar kelib ko'rdi.* Mufti: *Mullo, mufti bo'lg'onlar, yolg'on da'vo qilg'onlar, / Oqni qaro qilg'onlar ul tomug'ga kelmushlar.* Eshon: *Eshon, shayx, xo'ja, mullo, dunyo izlar, / Ul sababdan podsholarga yolg'on tuzlar.* Mullo: *Xoja, mullo yig'ildi, olib yurdi dastbodast, / Arslon bobom so'zlarin eshitingiz, tabarruk.* Mashoyix: *Keldi ersa ko'rdilar ul mashoyixni, / Sen shayxmu sen ozg'urg'uchi xaloyiqni. va boshqalar.*

Ilohiy ishq tushunchasi bilan bog'liq istilohlar. Ilohiy ishq tasavvuf ta'limotining asosiy ruknlaridan birini tashkil qiladi. Shu bois Yassaviy ijodida ishq, muhabbat istilohlari bir tushuncha sifatida qaraladi va hikmatlarda qo'llanilgan irfoniy istilohlar ana shu tushuncha atrofida birlashadi. *Ishq, muhabbat, oshiq, ma'shuq, mashuqa, ishq ilohiy, vasl, vuslat, haq vasli, haq vaslati kabilar.*

Ishq yo'lida kecha-kunduz yig'lag'onlar, / Jondin kechib belin mahkam bog'lag'onlar. / Xizmat qilib haq sirini anglag'onlar / Tun uyquni harom qilib nolon bo'lur. Yoki *Ishqsizlarni ham joni yo'q, ham imoni, / Rasululloh so'zin aytdim ma'no koni.* Tariqat bosqichlari va manzillarini ifodalovchi istilohlar. *Maqom, tavba, zuhd, faqr, sabr, xavf, rajo, tavakkul, himmat, g'ayrat, baqo, fano, xatar kabilar.*

Yassaviy ijodida tariqatdagi udum va odatlarni, narsa va predmetlarni ifodalovchi istilohlar katta guruhni tashkil etadi. *toat, obid, tahorat, namoz, sajda, masjid, mehrob, duo, oyat, qulhuvalloh, taborak, infathano ro'za, uzlat, chilla, qanoat, zikr, sa'mo, islom, sunnat, so'fiy va boshqalar.* Misollar keltiramiz:

Islom: *Arslon bobom islomidan bayon qildi, / Ul sababdan oltmish uchda kirdim erga.* Takbir: *Mani hikmatlarim xo'blarg'a ayting, / Duo-takbir qilib, rahmatga boting.* Durud: *Durud aytib Mustafoga ummat bo'ling, / Ul sababdin oltmish uchda kirdim erga.* Tahorat: *Meni hikmatlarim shovqi muhabbat, / Ko'zini yoshida qilg'ay tahorat.* Hamd: *Yo ilohim, hamding birla hikmat aytdim, / Zoti ulug' Xojam, sig'nib keldim sango.* Tasbeh: *Riyo tasbih ilginda, yig'lab yoshin to'kmaslar, / Arslon bobom so'zlarin eshitingiz, tabarruk.* Sajjoda: *Sajjodaga kim o'ltursa faqir bo'lsun, / Muhammaddek tuproq sifat haqir bo'lsun.* Janoza: *Janozasin o'qib erdin ko'tardilar, / Bir fursatda uchmoq ichra etkurdilar.* Misvok: *Fosih, foshir havo qilib erni bosmas, / Ro'za, namoz qazo qilib misvok osmas kabilar.*

Yassaviy ijodida so'fiylarning ichki va tashqi olami, axloqiy mezonlarini ifodalovchi istilohlar katta guruhni tashkil etadi. Ular shoir fikrlarining aniq va tushunarli, ifodali bo'lishini ta'minlashga xizmat qilgan.

Yuqorida istilohlarning qo'llanishini tahlil qilish orqali xulosa qilish mumkinki, tasavvufiy asarlar o'ziga xos bo'lgan lisoniy birliklarga ega. Ular ifoda usuliga ko'ra ham farqlanadi. Masalan, fikrlarning og'zaki shaklda voqelanishi, ko'pchilik hollarda va'zlarda dialogik nutqdan ham foydalanish, elliptik xarakterga egaligi, ohangning uslubiy vazifa bajarishi, fonetik hodisalarning yuz berishi kabi xususiyatlar tasavvufiy asarlarni so'zlashuv uslubiga yaqinlashtiradi. Qur'on va hadislardan misollar keltirish bilan fikr ifodalashda qisqalik, aniqlik kabi mezonlarga amal qilish hamda turli tasavvufiy tushunchalarni ifodalovchi maxsus istilohlarning mavjudligi so'fiyona adabiyotni ilmiy uslub bilan, tariqat masalalaridan bahs yurituvchi va'zlarda qolip shaklidagi so'z va

jumlalardan foydalanish, voiz fikrlarining rasmiy, shariat tomonidan belgilab qo'yilgan qonunlar asosida bayon qilinishi uning rasmiy uslub bilan ham aloqador ekanligini ko'rsatadi. Tasavvufiy adabiyot publisistik uslub bilan ham chambarchas bog'liq. Chunki unda o'ziga xos tasavvufiy tushunchalarni ifodalovchi ijtimoiy-siyosiy ruhdagi istilohlar mavjud bo'lib, Yassaviy tomonidan ko'tarilgan masalalar yakka shaxsning emas, balki jamiyat hayotiga bog'liq bo'ladi. Fikr ifodalash jarayonida bo'yoqdorlik va ta'sirchanlikni ta'minlash maqsadida turli ifoda-tasvir vositalaridan ham foydalaniladi. Ular nutqda ifodalilikni, obrazlilikni yuzaga keltiradi hamda shoirning o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishiga xizmat qiladi. Bu esa tasavvufiy asarlarda badiiy uslubning ta'siri kuchli ekanligidan dalolat beradi. Bu esa tasavvufiy asarlar tilida qo'llanilgan istilohlarni o'rganish va yanada kengroq tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Комилов Н. Тасаввуф. (2-китоб), Тошкент: Ф.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат ҳамда «Ўзбекистон» нашриётлари, 1999.
2. Нейматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. -Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
3. Навоий Алишер. Насойимул-муҳаббат. Танланган асарлар тўплами. XV том. Тошкент, 1968.
4. Ўринбоев Б. Сўфизм атамалари луғати. - Самарқанд, 1998.
5. Ҳасан Б. Қуръони карим сўзларининг арабча-ўзбекча кўрсаткичли луғати. -Тошкент, 1995.
6. Ҳақимов Д. Ҳозирги ўзбек адабий тилида исломий лексика. //Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 4-сон, -Б. 64-68.

UO'K: 82.091

AQSH HIKOYACHILIGI NEGIZLARI

O.X.Ganiyeva, dots., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. AQSH hikoyachiligi XX asrda taraqqiyotning shu qadar yuqori nuqtalariga yetdiki, nasrning mazkur kichik janri millat adabiyotining yorlig'i sifatida jahon adabiyotida mustahkam mavqega ega bo'ldi. Ushbu maqolada AQSH hikoyachiligi taraqqiyotining tarixiy ildizlari, uning shakllanishida ahamiyat kasb etgan omillar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: hikoya, novella, poetika, nasr, rivoya, hikoyachilik, taraqqiyot, AQSH adabiyoti, mavzu, tarixiy.

Аннотация. Американская новеллистика достигло в XX веке такой высокой точки развития, что этот малый жанр прозы занял прочное положение в мировой литературе как ярлык национальной литературы. В данной статье говорится об исторических корнях развития жанра рассказа в США, факторах, которые приобрели значение в его формировании.

Ключевые слова: рассказ, новелла, поэтика, проза, повествование, новеллистика, развитие, литература США, тема, исторический.

Abstract. American short fiction reached such a high point of development in the 20th century that this small genre of prose took a strong position in world literature as a label of national literature. This article talks about the historical roots of the development of the short story genre in the United States, the factors that became important in its formation.

Key words: story, novella, poetics, prose, narrative, narration, development, US literature, theme, historical.

Badiiy so'z san'ati necha asrlardan buyon inson qalbini zabt etishda davom etib kelayotgan ekan, har bir go'zal badiiy asar madaniy hayotimizda katta hodisa bo'lib, uning juda rang-barang qirralarini kashf etaverish mumkin [1; 183]. XX asr hikoyasi va novellasi ham dab-durustdan paydo bo'lmadi, balki o'zining tarixiy rivojlanish davrida ko'plab shakliy hamda mazmuniy qirralarni o'zlashtirgani bois, zamonaviy Amerika hikoyachiligi hamda novellistikasini milliy-madaniy, ligvo-poetik, ijtimoiy-siyosiy zalvorga ega badiiy tizimlar majmui, deyish mumkin.

Ildizlari bir necha asrlarga daxldor va ming yilliklar silsilasida vujudga kelgan an'analar sintezi o'laroq, hikoyada mif, afsona, rivoyat, ertak, masal, latifa kabi ayrim folklor namunalari xususiyatlari aks etadi. Chunonchi, D.Quronov hikoyaning "asosida yotgan voqeaning yaxlit, tugal bo'lishi talab etilishi, buning uchun u o'zining boshlanishi va yakuniga ega bo'lishi (masal, latifadagi kabi) lozim"ligini ta'kidlaydi [8; 402]. Jahon adabiyotida hikoya janr sifatida XIX asr boshidan juda

taraqqiy etishni boshlagan bo'lsa ham, uning o'zaklari ancha ilgari yaratilgan manbalarga borib taqaladi.

Eramizdan avval	Qadimgi dunyo yozma adabiyotida diniy rivoyatlar ("The Accounts of Cain and Abel" and others, "Norse Sagas")
O'rta asrlar va Uyg'onish davri	"Ming bir kecha" (Sharq adabiyoti), J.Choser ("Canterbury Tales", Angliya adabiyoti), J.Bokachio ("Dekameron", Italyan adabiyoti), M.Servantes ("Novelas Ejemplares", frantsuz adabiyoti)
Ma'rifatparvarlik adabiyoti	Voltaire ("Plato's Dream", frantsuz adabiyoti), Goethe ("The Green Snake and the Beautiful Lily", nemis adabiyoti), U.Skot ("Wandering Willie's Tale", 1824, "The Two Drovers" 1827, Angliya adabiyoti)

Anglashiladiki, qadimgi yozma manbalarda uchraydigan hikoyat, rivoyat, yozishma shaklida kelgan ijod namunalaridan tortib, O'rta Asrlar hamda Uyg'onish davrida vujudga kelgan asarlarda ham mazkur janr unsurlari uchraydi. Tabiiyki, bu hikoya janri o'z-o'zidan paydo bo'lmagani, avvaldan mavjud nasriy an'analar sintezlashuvi asnosida dunyoga kelganini namoyon qiladi. Ayniqsa, Yevropa ma'rifatparvarlik davrida Volter, Gyote, Hofman, U.Skot yaratgan nasriy namunalarda zamonaviy hikoyalarga xos xususiyatlar mavjudligi e'tirof etiladi [4; 816]. XIX asr jahon adabiyotida hikoyaning nasriy janr sifatida mukamallashuv davri desak, mubolag'a emas. Bu bosqichda yaratilgan asarlar bugungi kunda tadqiq etilayotgan hikoyalarga poetik jihatdan hamohang bo'lib, yangi tendentsiyalar asosida keskin rivojlanishni boshidan kechirdi.

XIX asr hikoyachiligi				
<u>Ingliz hikoyachiligi</u> U. Skot M.Shelli	<u>Nemis hikoyachiligi</u> E.T.A.Hoffmen, T.Mann	<u>Frantsuz hikoyachiligi</u> Balzak, G.D.Mopassan	<u>Rus hikoyachiligi</u> Gogol, Pushkin, Turgenev	<u>Amerika hikoyachiligi</u> V. Irving, N. Hosorn, E. A. Po

XIX asrda hikoyachilik taraqqiyoti Yevropa adabiyotida yuqori nuqtalariga yetdi, mazkur asarlar shakl hamda mazmun jihatidan boy ijodiy namunalar sifatida jahon adabiyotida o'zining muqim o'rnini egalladi. A.Voss tadqiqotida hikoyachilik taraqqiyoti xususida fikr bildirib, qator mamlakatlar, xususan Rossiya, Angliya, Fransiya, Germaniyada ko'plab zabardast hikoyanavislar yetishib chiqqanini, ammo zamoyanaviy hikoya aynan Amerikada rivojlanganini, V.Irving, N.Hosorn, E.A.Po xizmatlari tufayli hikoya hozirgi kundagi shakl va mazmunga ega bo'lganini, bu bilan bugungi adabiyotimizda mavjud boy va betakror janrga asos solinganini qayd etadi [6; 3].

Amerika hikoyachiligi taraqqiyoti bosqichlarining izchil o'rganilishida nasrning kichik janri sifatida rivojlangan mazkur asarlar turlik kasb etgani diqqatni tortadi, ayniqsa "short story, long story, novella" kabi bahsli terminlar mushohadaga chorlaydi. Bu asarlarning hammasida asos "story", ya'ni "voqea" ekanini inobatga olganda, ta'kidlash o'rinliki, nasrning kichik janrlari sanalgan hikoya, novella garchi o'xshashlik kasb etsa ham, ular orasida tafovutli jihatlar mavjud. Hikoyaning ikki xil turi mavjudligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ya'ni *uning ocherkliligi (tavsifiy-rivoyaviy) hamda novellistiklik (konflikli-rivoyaviy) jihatlarini nuqtai nazaridan dastlabkisini hikoya, keyingisini novella deb, farqlash amaliyoti ham adabiyotshunoslikda mavjud* [8; 402]. Novellaning, izchilroq yondashganda, novellistik hikoyaning o'ziga xos xususiyatlari uning syujeti va kompozitsiyasida yaqqol namoyon bo'ladi, shuningdek sahnaviylik, syujetning keskin rivojlanishi, kutilmagan burilishga egaligi mazkur asarlarning janriy o'ziga xosligini tashkil etadi.

XX asr AQSH hikoyachiligi xususida so'z ketganda, avvalo, millat adabiyotida mazkur janrning tarixiy ildizlari, vujudga kelishi, ijtimoiy-madaniy omillar hamda tamoyillar kabi masalalar tadqiqi dolzarflik kasb etadi. Garchi hikoya janr sifatida Amerika adabiyotida XIX asr boshidan rivojlanish yo'lidan borgan bo'lsa ham, janr sifatida XX asrdan boshlab mukammallik kasb eta boshladi. XX asr Amerika hikoyalari o'zining betakror tematikasi, qahramonlari galereyasi, kompozitsion qurilishi, uslubiy izchilligi bilan shu kecha-kunduzga qadar adabiyotshunoslarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. E.Uerlok "Companion to the American Short Story" kitobining muqaddimasida zamonaviy hikoyachilikning asoschilari sifatida rus adibi A.Chexov hamda frantsuz yozuvchisi G.Mopassan singari ikki buyuk namoyandani qayd etgani holda, "... no country has embraced the form as enthusiastically and as prolifically as the United States" deb ta'kidlaydi [7; VIII]. Shubhasiz, Amerika adabiyotida hikoyachilik an'analari o'ta puxta o'zlashtirilibgina qolmay,

mazkur tendensiyalar shu qadar rivoj topdiki, bu janrda yaratilgan ijod namunalarida Amerika nasriga xos shakliy, mazmuniy hamda uslubiy qadriyatlar ufurib turdi. Hikoya millat adabiyotida ahamiyatli badiiy vosita sifatida nafaqat Amerikadek muhtasham va turfa mamlakat ruhiyati, son-sanoqsiz fikr-mulohazalarni inkishof etdi, balki irq, jins, sinf, milliy ong, shaxsning ma'naviy hamda jismoniy holati singari Amerika hayotidagi og'riqli masalalar bilan bog'liq jamiyatning tashvishlarini ham o'zida namoyon qildi. Hikoya "millat idrokining ko'rsatkichi"ni o'zida ifodalagan ijod namunasi sifatida boshqa nasriy janrlarga qaraganda taraqqiy topdi, hanuzgacha mustahkam mavqe egallab turganining isboti Ch.B.Braun va V.Irvingdan tortib, M.Tvey, E.Heminguey, G.Stayn va U.Folkner orqali, to J.K.Oats, R.Karver, S.Sisneros, L.Erdrich, J.E.Uaydmen, E.Tenga qadar yaratilgan asarlarda yaqqol ko'rinadi.

Ijodi milliy adabiyot mundarijasini boshlab bergan atoqli yozuvchilardan V.Irving hikoya janri asoschilaridan biri sifatida bu nasriy janrni "*kichik hajviy asar*" deb ta'rif berib, "*hayotdan olingan xulosalarni shaklga soluvchi qolip*" tarzida tasvirlaydi [5; 5]. D.Rossning fikricha, V.Irvingning hikoya janri haqida bildirgan fikri Aristotel "Poetika"sida qayd etilgan nazariy fikrlar bilan tafovut kasb etadi. Adabiyotshunos bu fikri bilan Aristotelning "Poetika" asarida *rivoyat, voqea hamda maqsad muhimligi* ta'kidkangani, *xarakterlarning esa ahamiyati* nisbatan e'tiborga olinmaganini nazarda tutadi [2; 17]. Shu jihatdan olib qaraganda, V.Irving Aristoteldan farqli o'laroq, rivoya va mavzuga kamroq e'tibor ajratib, ko'proq xarakter yaratishga diqqat qaratishni maqsad qilgani ayonlashadi.

XIX asr boshida o'zining "Rip Van Winkle" hamda "The Legend of Sleepy Hollow" kabi hikoyalari bilan janr rivojiga tamal toshini qo'ygan V.Irving qahramonlari bugungi kunda Amerika adabiyotida milliy qahramon mavqeiga sazovor. Garchi muallif hikoyalarida Yevropa hikoyachiligi an'alarini davom ettirgan, nemis afsonalarini AQSH muhitida qayta gavdalandirgan bo'lsa ham, yozuvchi *betakror milliy xarakter* yarata oldi [5;6], chunki Rip – turmush o'rtog'iga itoatkor erkak obrazining bo'rttirilgan talqini sifatida XX asr hikoyanavislari J.To'rber, V. Mitti kabi mualliflar qahramonlarining andazasini tashkil etdi. Ko'rinib turibdiki, V.Irving millat adabiyotidagi dastlabki kichik nasriy namunalarida voqea va mazmundan ko'ra, xarakter yaratish, uning o'ziga xosligiga nisbatan ko'proq e'tibor qaratdi. Shubhasiz, Amerika hikoyachiligining asoslari qatorida tilga olinadigan "Rip Van Winkle" va "The Legend of Sleepy Hollow" asarlari qahramonlari o'zi mansub davr hamda keyingi jarayon hikoyalari yaratilishida ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

XIX asr hikoyachiligi shunday bir maydon bo'ldiki, unga har bir iste'dodli nosir o'zining badiiy kashfiyotlari bilan kirib keldi. Millat hikoyachiligida V.Irvingdan keyin uch atoqli nosirning nomi bir qatorda tilga olinadi. Hikoya janri rivojida E.A.Po, N.Hosorn hamda H.Melvill maftunkor ijod namunalari bilan Amerika hikoyalarining tematik doirasini kengaytirib, unga yangi obraz, tasvir usullari va vositalari istifoda etdilar, hikoya janriga yanada sayqal berib, uni yangi bosqichga olib chiqishga harakat qildilar.

Xulosa qilib aytganda, XX asr hikoyachiligi uzoq muddat davom etgan janriy evrilishlar natijasida vujudga kelib, millat hikoyachiligi milliy-madaniy xususiyatlarni o'zida aks ettirgan janrlardan biri sifatida jahon adabiyotshunosligida munosib o'rin egalladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adabiyot va zamon. (Maqola, ocherk, adabiy portretlar). - T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – B.368.
2. Aristotel. Poetika. (Poeziya san'ati haqida) - T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – B.152.
3. Ganieva O. K. Depiction of relations between a person and society in american realistic literature //Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology. – 2020. – T. 2. – №. 8. – C. 215-220.
4. Cuddon J.A. Dictionary of Literary Terms & Literary Theory. – The USA: Penguin Books, 1999. – P.1026.
5. Ross D. The American short story. – The USA: North Central Publishing Company, St. Paul, 1961. – P47.
6. Voss A. The American Short Story. A Critical Survey. – The USA: The University of Oklahoma Press, 1973. – P. 399.
7. Werlock A.H.P. The Facts on File Companion to the American Short Story. – The USA: Facts on File, 2000. – P.542.
8. Quronov D. va b. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2013. – B. 408.
9. Niyazova, M. Kh, and M. Temirova. "Semantic analysis of old english phraseological units." Asian Journal of Multidimensional Research 12.3 (2023): 35-39.

10. Rakhimovna, Radjabova Dildora. "Psychology in literature." Open Access Repository 4.03 (2023): 275-278.

11. Sadullayev F. B. Inner characterization of the main character in the novel "The wings of the dove" by Henry James //Conferencea. – 2022. – C. 132-135.

UO'K 81'373

TURIZM TERMINLARIDAN MULOQOT DISKURSIDA FOYDALANISHDAGI MUAMMO VA YECHIMLAR

Gavharoy Isroiljon qizi, PhD, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif turizm terminlarining tillararo diskursi jarayonidagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish, muloqotda to'laqonli kommunikatsiyaga erishish, turizm soha terminlarining shakl va mazmun hamohangligini saqlab qolish, kommunikativ jihatlarni va pragmatik effektivligi kabi masalalarga ilmiy yondashuv asosida bajarilgan tahlil natijalarini bayon etgan va misollar bilan dalillagan.

Kalit so'zlar: turizm, tillararo, termin, tarjima, muqobil, xizmat ko'rsatish soha, xalqaro termin turistik xizmatlar, turistik mahsulot, sayyohlar, sayohat.

Аннотация. В данной статье автор описывает трудности в процессе межъязыкового дискурса туристических терминов и их устранения, достижения полноценного общения в диалоге, сохранения гармонии формы и содержания туристических терминов, коммуникативных аспектов и прагматической эффективности, а также полученные результаты. анализа, выполненного на основе научного подхода и примеров, подтвержденных

Ключевые слова: туризм, межъязык, термин, перевод, альтернатива, сфера услуг, международный термин туристические услуги, туристский продукт, туристы, путешествие.

Abstract. In this article, the author describes the difficulties in the process of interlingual discourse of tourism terms and their elimination, achieving full communication in dialogue, maintaining the harmony of form and content of tourism terms, communicative aspects and pragmatic effectiveness, and the results of the analysis performed on the basis of a scientific approach and gave examples as a fact.

Key words: tourism, interlanguage, term, translation, alternative, service sector, international term tourist services, tourist product, tourists, travel.

Kirish. Tashqi va ichki hamjamoatchilik bilan aloqalar ham turizm, uning sohalari, tarmoq (sektor)lari va turlarining jadal rivojlanishi va shakllanishi munosabati bilan turizm terminologiyasi jiddiy o'zgarishlarga uchraydi. Turizm terminlarining talqini turizm nazariyasi anologlari o'rtasida qizg'in munozaralarga sabab bo'ldi. Turizm sohasidagi muayyan munosabatlarni tartibga soluvchi milliy me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosidagi tushunchalarni talqin qilishda mamlakatlarning muayyan guruhi va iqtisodiy manfaatlari muhim ta'sir ko'rsatadi[2. 174.]. Ingliz va o'zbek tillarida turizm xizmatlari sohasida qo'llaniladigan terminlar qo'llanish nuqtai nazaridan o'zaro bog'liqdir. Xizmat ko'rsatish sohasidagi aksariyat terminlar xalqaro miqyosda juda mashhur. Turistik xizmatlar turistik mahsulotning bir qismidir. Ular sayyohlarning sayohat, o'yin-kulgi va boshqalarga bo'lgan maxsus ehtiyojlarini qondiradi. Ma'lumki, har bir davlat tarixan boshqa xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarda bo'lgan. Bu bog'lanishlar muloqotda bo'lgan kishilarning tiliga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. O'zaro ta'sir natijasida tilning barcha bo'limlarida: fonetikada, lug'atda, grammatikada va hokazolarda o'zgarishlar ro'y beradi. Tildagi o'zgarishlar va rivojlanish ayniqsa tilning lug'at tarkibida yaqqol seziladi.

Tadqiqot metod va usullari. Tadqiqotda tarjimaning component va transformatsion tahlil metodlari bilan bir qatorda, demografik tahlil, miqdoriy tahlil, kuzatish va izohlash kabi tarkibiy usullar, shuningdek, tarixiy kontekstli tahlil, yozma so'rov (sotsiolingvistik intervyu-so'rov muloqot) va assotsiativ eksperimental usullardan foydalanilgan.

Muhokama va natija. O'zbek tilining ijtimoiy-siyosiy terminologiyasi, ayniqsa, XIX-asrning 2-yarmidan boshlab, rus va Yevropa tillaridan ko'p miqdorda o'zlashtirilishi hisobiga boyib bordi. Xalqning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi har qanday o'zgarishlar maxsus lug'atda, ya'ni u yoki bu tor

mutaxassislik yoki sohada qo'llaniladigan terminologiyada o'z izini qoldiradi. Ijtimoiy-siyosiy terminologiya deganda siyosiy tizim, ijtimoiy-siyosiy guruhlar, partiyalar, harakatlar va ularning vakillari, hukumat majlislari va institutlari, davlat boshqaruvi va uning organlari, dunyoqarashi, mulkiy munosabatlari, ichki va tashqi siyosati, ijtimoiy-siyosiy hujjatlar, axloqiy muammolar tushuniladi, ya'ni jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan bog'liq barcha tushunchalar bilan ifodalanadi [10. 105-106].

Bugungi kunda turizm sohasida eng ko'p qo'llaniladigan terminlarning aksariyati turli tillardan o'zlashtirilgan terminlardir. Tadqiqotimizning ushbu qismida, o'zbek tiliga turli tillardan o'zlashtirilgan terminlarni hamda uning pragmatik xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. G. Moskardoning dalilidagi asosiy fikrlardan biri sayohatchilarning diqqatga sazovor maskanlar/diqqatga sazovor joylarni talqin qilish orqali yetkaziladigan bilimlarga taalluqlidir. U yo'riqchiga – gidlarga/tarjimonga har bir sayyohlik taklifidagi yangi ma'lumotlarning miqdorini tartibga solish zarurligini, bu esa tashrif buyuruvchilarning tomonidan ehtiyotkorlik bilan javob berishi lozimligini ta'kidlaydi. Bu qiziqish, faol munosabat va ularning yo'llarini qayta baholash istagi, dunyoni ko'rish, aslida, paradoksal (tasavvuriy yoki tavsifiy) ravishda, tarjimonlar haddan tashqari ko'p miqdordagi yangi ma'lumotlarni taqdim qilganda, teskari natija beradi, chunki tashrif buyuruvchilarning harakatlari va terminologiyasining murakkablikni yanada oqilona ko'rinishga keltirishga yo'naltiriladi.

Ma'umki, bungi kunda turizm sohasida eng ko'p qo'llaniladigan terminlarning aksariyati turli tillardan o'zlashtirilgan terminlar bo'lib ularni uch guruhga birlashtirish mumkin. [1.134.]:

1. *Avtotransport vositalariga texnik xizmat ko'rsatish sohasida qo'llaniladigan terminlar* (masalan, samolyotlar va poyezdlar);

2. *Turar-joy binolari* (mehmonxona, mehmon uyi) *uchun maishiy xizmat ko'rsatish sohasida qo'llaniladigan terminlar* misolida;

3. *Umumiy ovqatlanish sohasida qo'llaniladigan terminlar* (masalan, kafe, restoran va umumiy ovqatlanish shoxobchalari).

Avtotransport vositalariga texnik xizmat ko'rsatish sohasida qo'llaniladigan terminlar:

Ingliz tilida paydo bo'lgan va rus tili orqali kelgan terminlar: *aviakompaniya, aviakassa, chek, avtomagistral* va boshqalar.

Fransuz tilida paydo bo'lgan va o'zbek tiliga ingliz tili orqali kelgan so'zlar: *metro, koridor, byuro, gid, platforma, tur, ekipaj, lyuks, samolyot, aerodrom, aeroport, stansiya* va boshqalar.

Rus tilida paydo bo'lgan va rus tilidan o'zlashtirilgan so'zlar: *samolyot, paroxod, paroxod, parovoz*.

O'zbek tiliga fransuz va ingliz tillari orqali kirib kelgan lotin tilida paydo bo'lgan so'zlar: *ekskursiya, transport, tranzit, bron qilish, sinf* kabilar.

Turar-joy binolarida maishiy xizmat ko'rsatish sohasida qo'llaniladigan terminlar:

Ingliz tilidan olingan: *administrator, administrator, hostel, motel*.

Lotin tilida paydo bo'lgan so'zlar: *mukofot, ma'lumot, qabul, ekskursiya*.

Italiyada paydo bo'lgan so'zlar: *villa, pitseriya, banket*.

O'zbek tiliga fransuz tilidan ingliz va rus tillari orqali kirib kelgan so'zlar: *pansionat, manzil, hotel, motel, mehmonxona, kafe, metro, koridor, byuro, kabare*.

(Polsha) Polyak tilida paydo bo'lgan va o'zbek tiliga rus tili orqali kirib kelgan so'zlar: *Kvartira, taverna*.

Umumiy ovqatlanish sohasida qo'llaniladigan terminlar:

O'zbek tiliga fransuz va rus tillari orqali kirib kelgan so'zlar: *menyu, restoran, kafe, bar*.

O'zbek tiliga ingliz tilidan kirgan so'zlar: *club*.

Ingliz tilida so'zlar asosan frantsuz, italyan va nemis tillaridan olingan.

Yuqorida misol tariqasida keltirilgan terminlar turli tillardan olingan maxsus leksik birliklardir. Ularni tarjima qilish jarayonida foydalanilayotgan tilning til fondida mavjud bo'lgan so'zlardan foydalaniladi, lekin so'zning aniq ma'nosini tarjima qilish muammosi tarjimaning umumiy nazariyasining og'riqli muammolaridan biridir. Terminlarni tarjima qilish va turistik terminologik lug'atlarni tuzish muammosi hozirgi zamon tilshunosligining eng dolzarb muammolaridan biridir.

Ingliz tili dunyo tillari ichida eng ommabop til ekanligini anglagan holat uni jahonda keng tarqalgan til sifatida yaxshi bilamiz. Dunyoning qaysi burchagiga sayohatga chiqmaylik u yerda ingliz tilini amalda, beqiyos ko'magiga ehtiyoj seziladi. Bu jarayonda turizm terminlari pragmatikasini o'rganish va turistlarning og'zaki va yozma diskursidagi til hodisalarini tadqiq etish muhim vazifa bo'lib qolaveradi.

Til vositachilarining hal qiluvchi roli haqida ham shunday deyish mumkin. F. Tildenning «Tarjimonni bir tilli rahbarlikning odatiy namunasidir», – degan fikriga nisbatan iliq gaplarni aytish mumkin, garchi biz 1957 yilda «Interpreting Our Heritage» («Tarjima me'rosimiz») kitobining birinchi nashridan beri ancha vaqt o'tganligiga qaramay, tarjima tillararo va madaniyatlararo masalalar hali birinchi o'ringa chiqmagan paytda eslatishimiz kerak. Bir qator nashrlar «sayyohlik vositachiligi» – «tourism mediation» deb ta'riflangan aktyorlarga alohida e'tibor berishdi.[12.23.] Sayyohlik sohasida «maqsadli tajriba vositachilari», ya'ni odamlar, tashkilotlar yoki turizm masalalari bo'yicha ko'rsatma va izohlashni beradigan matnlarni belgilashga qadar bordi. Mutaxassislarning maqsadlari bo'yicha tajriba vositachilari toifasiga kiritiladigan odamlar va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar ro'yxati quyidagicha: 1) turistlarga nimalarga e'tibor berish, turli xil turistik mahsulotlarni qanday iste'mol qilish haqida maslahat beradigan xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, jismoniy shaxslar yoki tovarlar; 2) turoperatorlar, sayyohlik va dastur provayderlari, turizmni reklama qilish bo'yicha vakolatli organlar, ekskursiyalar uchun qo'llanmalar, sayohatlar uchun sharhlar, qo'llanmalar va do'stona aholi kabi.

Tilni tarjima orqali uzatish jarayonlari bilan bog'liq barcha jihatlar turizmshunoslikda «kulrang maydon» bo'lib ko'rinadi. Tashrif buyuruvchilar ko'pincha xalqaro sayyohlar sifatiga ega bo'lishlariga qaramay, turizm sohasidagi tadqiqotlarda til bilan bog'liq muammolar bo'lmaydi. Til vositachiligi tarjimasi hech qachon esga olinmagan va shunchaki nazariya emas, balki nazariy bo'shliq kabi ko'rinadi. Garchi, amaliy tadqiqotlar ko'pincha butun dunyodagi sayyohlik tajribalarini empirik tahlil qilishdan iborat bo'lsa-da, turizm tadqiqotlarining nazariy asoslari G'arb, Angliya, Amerika an'analari va umumbashariy taxminlarga asoslanadi. Ushbu masalalar bo'yicha tanqidiy manbalarni ko'rib chiqishda quyidagi mualliflarning turistik qarashlari bunga misol bo'la oladi.

Xulosa. Garchi biz ushbu provayderlarning barchasi tillarni o'rgatish va tarjima bilan biron bir tarzda shug'ullanishi kerak deb o'ylashimiz mumkin bo'lsa-da, mutaxassislarning xalqaro sayyohlik amaliyotiga bag'ishlangan fikrlarida bu haqida hech narsa aytilmagan. Bu, shubhasiz, turizm sohasida olib borilgan tadqiqotlar uchun cheklovdir. Buning sabablarini zamonaviy turizm amaliyotining tez o'zgaruvchan haqiqatiga moslashib ulanmagan, avtoritar nazariyalarga uzoq muddatli bog'liqlikda izlash kerak. Eng ko'p esga olinadigan manbalardan biri E.Koenning «Turistik qo'llanma» haqidagi maqolasidir.[11.5.] U mutaxassislklar tomonidan eng e'tirof etilgan va bu borada to'kis yaratilgan nazariya sifatida baholanadi. E.Koen zamonaviy sayyohlik qo'llanmasining kelib chiqishini o'tmishdagi ikkita aniq figurani aniqlaydi:

a) yo'l topuvchi va murabbiy turistik ma'noda «rahbarlik qilish»ning pragmatik yoki yetakchi tomonlarini ifodalaydi;

b) bu rolning interaktiv va kommunikativ tarkibiy qismlarini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминологии: Учебное пособие по спецкурсу. Пермь: Изд-во Пермск. гос. ун-та, 1998. С.134.
2. Биржаков М.Б., Никифоров В.И. Индустрия туризма. Перевозки, изд. 3-е, 2007, 528с.;
3. Baker, C. The language of translated texts may differ from that of other texts produced in the same language, - London, 1996. pp.180-184.
4. Dann G., 1996, The language of tourism: A sociolinguistic perspective, CAB International, – Wallingford, UK. — P.249.
5. Cartrin E.Morriis, Flash on English for tourism, second edition, 1996.
6. Гринев С.В. Введение в терминоведение. М.: Моск. лицей. 1993. 309 с.
7. Казачкова О.А., Куманин В.И. Толкование терминов в толковом терминологическом словаре «Технология художественной обработки металлов» // Новые металлы и технологии. Мат. науч.-техн. конф. М.: МГАПИ, 2001. С.61, 63.
8. Кацнельсон С.Д. Категории языка и явления. Из научного наследия. Москва: Языки славянской культуры. 2001, 480-бет.

9. Кубрякова Е.С., Панкрац Ю.Г. Падежная грамматика. В кн. современные зарубежные грамматические теории. М.: ИНИОН. 1985. –90-бет.

10. Муратова, Д.М. Международная туристическая лексика и ее происхождение / Д.М. Муратова. — Текст : электронный // NovaInfo, 2022. — № 132. — С. 105-106. — URL: <https://novainfo.ru/article/19240> (дата обращения: 06.08.2023).

11. Schnelle H. Introspection and the description of language use. In: A festschrift for native speaker. – The Hague: Manton, 1981. –P. 105-126.

UDC 81`374

LEXICOGRAPHIC ASPECTS OF SEWING TERMS: A STITCH IN LANGUAGE

Z.T.Hakimova, basic doctoral student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada tikuvchilik terminologiyasining leksikografik jihatlari o'rganilib, tikuvchilik olamidagi tilning tarixiy ildizlari, tasnifi va rivojlanishiga oydinlik kiritiladi. U tikuvchilik atamalarining tarixiy kelib chiqishi, ularni tikuvlar, asboblar, matolar, naqshlar, kiyim konstruksiyalari va tushunchalari kabi toifalarga bo'linishi hamda texnologik taraqqiyot va onlayn hamjamiyatlar orqali tikuv tili qanday rivojlanganligini o'rganadi.

Kalit so'zlar: tarixiy ahamiyat, tasnif, rivojlanayotgan til, madaniy va mintaqaviy ta'sirlar, onlayn jamoalar

Аннотация. В этой статье исследуются лексикографические аспекты швейной терминологии, проливают свет на исторические корни, классификации и развитие языка в мире шитья. Он углубляется в историческое происхождение терминов шитья, их классификацию по таким категориям, как строчки, инструменты, ткани, выкройки, конструкция одежды и понятия, а также то, как язык шитья развивается благодаря технологическим достижениям и онлайн-сообществам.

Ключевые слова: историческое значение, классификация, развивающийся язык, культурные и региональные влияния, интернет-сообщества.

Abstract. This article explores the lexicographic aspects of sewing terminology, shedding light on the historical roots, classifications, and evolving language within the world of sewing. It delves into the historical origins of sewing terms, their classification into categories such as stitches, tools, fabrics, patterns, garment construction, and notions, and how the language of sewing is evolving due to technological advancements and online communities.

Key words: Historical Significance, Classification, Evolving Language, Cultural and Regional Influences, Online Communities.

Introduction. Sewing is an age-old craft that has evolved through centuries, encompassing a vast array of techniques, tools, and materials. Much like any specialized field, sewing has developed its own lexicon filled with unique terminology. These sewing terms not only serve as a means of communication among enthusiasts and professionals but also provide insights into the rich history and artistry of sewing. In this article, we will delve into the lexicographic aspects of sewing terms, exploring the origins, classifications, and evolving language within the world of sewing. Sewing, an ancient craft with a rich and diverse history, is not only a practical skill but also a cultural and artistic expression. At the heart of this craft lies a specialized language, replete with terms that hold centuries of tradition and innovation. In this article, we will delve further into the lexicographic aspects of sewing terms, delving deeper into their historical origins, nuances, and their role in shaping the world of sewing.

Methodology. The history of sewing terminology is deeply intertwined with the history of the craft itself. Sewing has been practiced for thousands of years, with early evidence of needlework dating back to prehistoric times. As societies advanced, so did their sewing techniques, leading to the development of specialized tools and terms.

Many sewing terms have etymological roots that reveal their historical significance. For example, the word "seam" derives from the Old English word "seam," which means "a joining together." This term reflects the primary purpose of sewing, which is to join pieces of fabric together.

Similarly, "stitch" comes from the Old English "stician," meaning "to pierce or stab," accurately describing the act of sewing with a needle. To truly appreciate the lexicon of sewing, it is essential to understand its historical underpinnings. Sewing has been practiced by humans for millennia, with evidence of its existence found in archaeological discoveries from various cultures around the world. Sewing terminology often harks back to these early practices. For example, the word "seamstress" originates from the Middle English term "seamster," which referred to a skilled male sewist or tailor. This linguistic evolution reflects the changing gender roles in the craft over time.

Sewing terminology can be broadly classified into several categories:

1. Stitches and Stitching Techniques: This category includes terms like "running stitch," "backstitch," "zigzag stitch," and "embroidery." Each term describes a specific way of manipulating thread and fabric to create different effects, from basic seams to intricate embellishments.

2. Tools and Equipment: Sewing enthusiasts are familiar with terms such as "thimble," "bobbin," "presser foot," and "seam ripper." These terms refer to the essential tools used in sewing, each with its unique purpose.

3. Fabrics and Materials: Sewing involves working with a wide range of fabrics and materials, from cotton and silk to lace and denim. Understanding terms like "bias," "selvage," "interfacing," and "pleat" is crucial for selecting the right materials and achieving the desired results.

4. Pattern Terminology: Pattern-making and altering require knowledge of terms like "dart," "grainline," "notch," and "hem allowance." These terms help sewists interpret and modify patterns to fit their needs.

5. Garment Construction: When constructing clothing, terms like "bodice," "yoke," "gusset," and "placket" come into play. These terms describe the various components and techniques used in sewing garments.

6. Notions and Embellishments: To add flair to sewing projects, terms like "buttonhole," "ruffle," "piping," and "appliqué" are used. These terms encompass decorative elements and finishing touches.

Results. Language is not static, and sewing terminology is no exception. As sewing techniques, tools, and materials evolve, new terms emerge, and existing ones may change in meaning or fall out of use. Additionally, regional variations and cultural influences can lead to variations in sewing terminology. For instance, as technology has advanced, sewing machines have become increasingly sophisticated, introducing new features and functions. This has given rise to terms like "computerized sewing machine," "serger," and "embroidery digitizing," which were not part of the lexicon in earlier times. The internet has also played a significant role in shaping sewing terminology. Online sewing communities and tutorials have fostered the exchange of knowledge and the development of new terms, often blending traditional sewing terminology with contemporary digital language. Sewing is a dynamic craft that continually evolves with technological advancements and changing fashion trends. As new materials, sewing machines, and techniques emerge, so do new terms. For instance, the rise of sustainable fashion has brought forth sewing terminology like "upcycling" and "zero-waste patternmaking," reflecting a growing awareness of environmental concerns in the sewing community. Furthermore, regional variations in sewing terminology persist, with words and phrases often reflecting cultural influences. Terms may differ between English-speaking countries, and multilingual sewers often incorporate words from their native languages into their sewing vocabulary.

Discussion. Sewing, like any craft or profession, has its own language filled with specialized terms and expressions. These sewing terms reflect the rich history, diversity, and evolving nature of the craft. Understanding the lexicographic aspects of sewing not only facilitates effective communication among enthusiasts and professionals but also offers a glimpse into the intricate world of needlework. As sewing continues to evolve, so too will its lexicon, ensuring that this timeless craft remains vibrant and relevant in the modern age.

Conclusion. Sewing is not merely the act of stitching fabrics together; it is a rich and nuanced craft with its own language. By exploring the historical roots, classifications, and evolving nature of sewing terminology, enthusiasts can gain a deeper appreciation for this timeless craft. As sewing

continues to adapt to the modern world, its lexicon will undoubtedly continue to grow and transform, keeping pace with the ever-evolving art of needle and thread.

REFERENCES:

1. А.М.Мухин ва Ж.М.Меленевский The Grammatical Structures of English, Russian, Uzbek. Part I. Тошкент. “Ўқитувчи”. 1986. – Б. 27.
2. S.M.A'zamov. Inglizcha-o'zbekcha to'qimachilik va yengil sanoat terminlarining strukuktur-semantik tahlili. Fil.fan. fals.doktori(PhD) disser. Andijon, 2021. – B.57.
3. Yule G. The Study of Language. – Cambridge University Press. – 2010. –P. 340.
4. Раҳматуллаев Ш. Систем тилшунослик асослари. – Тошкент: Университет, 2007. – 186 б.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tikuvchilik>.
6. Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштирма тадқиқи Фил. фан. ф. д-ри. (PhD) ... дисс. Тошкент 2020.
7. Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. Томск, Омск, Изд-во гос. ун-та 1987. – 198 с.
8. Dadaboyev, Hamidulla.O 'zbek Terminologiyasi: o'quv qo'llanma. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.-6- b.
9. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Труды МИФЛИ. Т.%. Сборник статей по языкознанию. - М., 1961. -С.3-10.
10. Герд А.С. Значение термина и научное знание//Научно- техническая информация. Серия 2. -М.,1991. №10. - С.1-4.
11. Ахманова О. С.,Тер-Мкртчян С.А. Научное определение как лингвистическая и семиотическая проблема. Проблематика определений терминов в словарях разных типов.-М.: Наука, 1976.- С.57-63

UO'K 81-139

NUTQIY AKTLAR NAZARIYASI VA YOZMA NUTQ ATAMASIGA DOIR

M.A.Ibragimova, mustaqil tadqiqotchi,

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqolada og'zaki va yozma nutq va undagi nutqiy aktlarning insonlar o'rtasidagi muloqotda ta'siri va yozma nutqda perlokutiv aktning o'rni va hozirgi kundagi zamonaviy yozma vositalarda (sms, e-mail) insonlarning yozma muloqotida perlokutiv vositalarning qay darajada ta'sir o'tkazishi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *nutq, og'zaki nutq, yozma nutq, adabiy til, nutqiy aktlar.*

Аннотация. *В этой научной статье рассматривается влияние устной и письменной речи и речевых актов на общение между людьми, а также роль перлокутивного акта в письменной речи и степень использования перлокутивных средств при письменном общении людей в современных письменных средствах массовой информации. (смс, электронная почта)*

Ключевые слова: *речь, устная речь, письменная речь, литературный язык, речевые акты.*

Abstract. *In this scientific article, the impact of oral and written speech and speech acts in it on communication between people and the role of perlocutionary act in written speech and the extent to which perlocutionary devices are used in the written communication of people in today's modern written media (sms, e-mail).*

Key words: *speech, oral speech, written speech, literary language, speech acts.*

Kirish. Nutq —insonlarda fikr bayon qilish vositasi bo'lib, u og'zaki va yozma shaklda ifodalanadi. Tafakkur nutq yordamida ro'y berib, u tufayli kishilar bir-birlari bilan muloqot qila oladilar. Og'zaki nutq pauza, urg'u, intonatsiya va tovushlar orqali tinglovchiga borib yetsa, yozma nutq, harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlar, gaplarni grammatik jihatdan aniq va tovushlarni bayon qilish orqali yetib boradi. Og'zaki nutqning yozma nutqdan yana bir farqi shuki, og'zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiymiz. Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib, u ko'p vaqt mehnat talab qiladi. Sintaksis jihatdan qaraganda yozma nutq eng to'liq va mukammal nutqdir. Bu nutq ixtiyoriy fikrimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir. Yozma nutq og'zaki nutq asosida rivojlanadi. Og'zaki nutq hayotda kishilar bilan munosabatda bo'lish, ularga taqlid qilish yo'li bilan rivojlanib, insondan maxsus o'qish va o'rganishni talab etmaydi. Yozma nutq esa harflar va belgilar yordami bilan tovushlar, so'zlar, gaplarni ko'z bilan idrok qilishga, qo'l bilan yozishga moljallangan nutqdir.

Adabiyotlar tahlili. Insonning og'zaki nutqida kamchiliklar uchragani kabi, yozma nutqlarida ham bir qator kamchiliklar uchraydi. Bu holatlar olimlarimiz tomonidan o'rganilgan bo'lib, olimlar ishining boshlang'ich davri XIX asrgacha borib taqaladi. Og'zaki nutq tezkorlik bilan amalga oshadi va tahrirga ega bo'lmaydi. Og'zaki nutqda fikrni aytganlarini xotirada ushlab turgan holda rivojlantirishga to'g'ri keladi. Og'zaki nutq so'z boyligi jihatdan yozma nutqdan anchagina kambag'al bo'ladi. Unda bir xil so'zlar, bir xil shakllar takror qo'llaniladi. Bu holat so'zlarni tanlash bilan bog'liq hisoblanadi. So'zlovchining faol nutqiy harakati to'xtam, ohang, urg'u, turli xil imo-ishoralar asosida tinglovchiga yetib boradi. Dalillar keltirish va muallifning umumlashtira olish qobiliyati nutqni mazmundorligini kafolatlaydi. Keltirayotgan ma'lumot hayotiy va dolzarb bo'lishi kerak. Fonetik va leksik vositalardan to'g'ri foydalanish esa ifodaliligini oshiradi. Bu turdagi nutqning o'ziga xos xususiyatlardan yana biri shuki, nutqning biron bir nuqtasiga qaytib bo'lmaydi. Shu bilan birga mantiqiy o'ylab gapirish ham maqsadga muvofiq. Og'zaki nutqni tayyorlash ham mumkin va aksincha tayyorlanmasdan so'zlash ham mumkin. Tayyorlangan og'zaki nutq o'ychanlik, aniqrog'i tarkibi bilan ajralib turadi. Ammo shu bilan birga odatdagidek nutqni to'g'ridan to'g'ri aloqa o'rnatishga intiladi. Tayyorlanmagan og'zaki nutq bunda juda ko'p pauzalar bo'ladi. Lekin bu pauzalar o'ylab gapirishlik imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yozma nutq - bu og'zaki nutq. Yozuvda ishlatiladigan harflar bu nutq tovushlari. Matnda ishlatiladigan tinish belgilari nutqqa a'zo bo'lishga xizmat qiladi: nuqta, vergul, o'zaki nutqning intonatsion pauzalariga mos keladi. Bu harflar yozuvning moddiy shakli ekanligini anglatadi. Yozma nutq og'zaki nutq bilan quyidagilar bilan ajralib turadi:

- nutqni yozayotgan muallif vaqt jihatdan bimalol fikrlash imkoniyatiga ega.
- u o'z nutqini va butun nutqni ham tahlil qilish, matn uchun mos bo'lgan fikrni tanlash xususiyatiga ega.

- yozma nutq og'zaki nutqdan ravon hisoblanadi.

Adabiy tilda uning har ikkala shakli uchun xos bo'lgan betaraf va uslublararo ifoda vositalari bilan bir qatorda adabiy tilning bir shakli og'zaki yoki yozma shakli uchun xosdir til unsurlari, vositalari ham bo'ladi. Adabiy tilda sintaktik qurilish jihatdan ham ikki shakllar xos xususiyatlarni ko'rish mumkin. Ko'pincha sodda gaplarni, ayniqsa, to'liqsiz gaplarning qisman bog'langan qo'shma gaplarni ishlatish adabiy tilning og'zaki shakli uchun xos bo'ladi. [1,1]

Muhokama va natijalar. Yozma adabiy tilning sintaktik qurilishi esa o'zining ancha murakkabligi bilan ajralib turadi. Unda ergash gapli qo'shma gaplar kirish so'z va iboralar murakkab qurilishli sodda gaplar, ajratilgan va uyushiq bo'laklar, murakkab qo'shma gaplar ancha keng ishlatiladi. Adabiy tilning og'zaki shakli maruza va suhbatlarda, yozma shakli esa fan, texnika va asarlarida, rasmiy ish hujatlari, nashriyot va matbuot sohalariida ishlatiladi. Lekin bular o'zaro uzviy bog'liq bo'ladi. Ma'ruzalar, har xil chiqishlar o'z xususiyatlari bilan yozma adabiy tilga yaqin turadi. Shuningdek, yozma adabiy tilda ayniqsa, badiiy asarlarda so'zlashuv nutqiga xos so'z va iboralar ham qo'llaniladi. Real holatda vujudga kelgan kommunikativ nutq a'zolari hisoblangan so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi holatlar, muammolarni, nutqning ta'siri kabi sohalarni tadqiq qiluvchi tilshunoslik yo'nalishlaridan biri pragmatlingvistikadir. Ilk bor ushbu ta'limot V.Humboldt, Sh. Balli, K.Byuller, E.Benvenist, M.Baxtin kabi olimlarning tadqiqotlarida paydo bo'lgan bosa, Sh.Safarov pragmatika XX asrning ikkinchi yarmidagi rivoji nutqiy akt (speech act) nazaryasining lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllanishi bilan bog'liqligi hamda bu sohaning asosiy namoyondalari sifatida ingliz mantiqshunosi J.L.Ostin va amerikalik psixolog J.Syari kabi olimlar ishlarida shakllanganini ta'kidlaydi. Nutqiy akt nazariyasi pragmatikaning kichik sohalariidan biri sifatida kiritilgan. Ushbu tadqiqot sohasi so'zlar, so'z birikmalari va gaplarni nafaqat ma'lumotni yetkazish, balki turli harakatlar orqali kommunikativ muloqot usullarining qo'llanilishini ham o'z ichiga oladi. Ushbu soha nafaqat tilshunoslik balki falsafa, psixologiya va adabiyot nazariyalarida, hatto sun'iy intellektni rivojlantirishda qo'llaniladi. Barchamizga ma'lumki, bir inson boshqasiga: "Siz bugun yanada ochilib ketibsiz" nutqiy aktini qo'llasa, bu gap nafaqat tashqi qiyofasiga tavsif berish vazifasini bajaradi, balki asosan "xushomad" ijtimoiy vazifasini ham bajaradi. Nutq orqali bajariladigan ijtimoiy muloqot jarayonlari odatda nutqiy aktlar deb ataladi. Barcha madaniyatlar ijtimoiy funktsiyalarni bajarish, kommunikativ muloqotni tashkil etishda nutq aktlaridan foydalanadilar va

deyarli barcha tillarda nutq aktlarini bevosita ifodalovchi ba'zi fe'llar mavjuddir, masalan: kechirim so'rash, shikoyat qilish, xushomad, iltimos qilish, va'da qilish va boshqalar. Ushbu vazifalarni bajaruvchi fe'llar o'zlari bildirayotgan nutqiy aktning lug'aviy ma'nosini o'zida mujassam etgan bo'lsada, ular har doim ham oddiy suhbatda nutqiy aktning eng ko'p uchraydigan misollaridan biri bo'lavermaydi. Masalan, og'zaki vaziyatda kechirim so'rashda so'zlashuvchilar rasmiy "Meni kechiring!" iborasidan ko'ra ko'proq "Uzr" iborasini ishlatishadi. Nutqiy akt nazariyasi 1975-yilda Oksford faylasufi J.L.Ostin tomonidan "So'zlar bilan qanday ishlash kerak" ("How to Do Things With Words") asarida yangi soha sifatida kiritilgan va amerikalik faylasuf J.R.Syorr tomonidan ushbu soha yanada yangi bosqichda rivojlangan va boyigan. U nutq jarayonidagi gaplarning uch bosqichini yoki tarkibiy qismlarini ko'rib chiqadi:

1. Lokutiv (locutionary). Bu ma'lum bir tovushni talaffuz qilish yoki ma'lum belgilar qo'yish, muayyan so'zlarni ishlatish va ularni ma'lum bir tilning grammatik qoidalariga va ma'lum bir his-tuyg'ularga muvofiq ishlatish va ular olingan til qoidalariga ko'ra belgilanadigan ma'lum bir murojaat qilish kabi nutq harakatidir.

2. Illokutiv (Illocutionary). Boshqa shaxsga aytish orqali niyatini va maqsadini ifoda etish.

3. Perlokutiv (perlocutionary). Ushbu jarayonda so'zlovchi tomonidan bayon etilgan nutqiy akt orqali tinglovchida paydo bo'lgan reaksiya holati nazarda tutiladi. [2,905]

Yozuv - bu inson tomonidan yaratilgan yordamchi belgilar tizimi bo'lib, u ovozli til va ovozli nutqni yozib olish uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, yozish mustaqil aloqa tizimi bo'lib, u og'zaki nutqni yozib olish funktsiyasini bajara turib, bir qator mustaqil funktsiyalarni oladi: yozma nutq odam tomonidan to'plangan bilimlarni o'zlashtirishga imkon beradi va odamlarning muloqot doirasini kengaytiradi. Turli davrlar va xalqlarning kitoblari va tarixiy hujjatlarini o'qib, biz butun insoniyat tarixi va madaniyatiga tegishimiz mumkin. Aynan yozuv tufayli biz qadimgi Misr, shumerlar, inklar, mayyalar va boshqalarning buyuk tsivilizatsiyalari haqida bilib olamiz. Yozuv daraxtlardagi birinchi chuqurchalar, qoyatosh rasmlaridan tortib tovushli harflar turigacha bo'lgan uzoq tarixiy rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. ko'pchilik bugungi kunda foydalanadi, ya'ni. yozma til og'zaki tildan ikkinchi o'rinda turadi. Yozuvda ishlatiladigan harflar nutq tovushlarini ifodalovchi belgilardir. So'zlarning tovush qobig'i va so'zlarning qismlari harflarning kombinatsiyasi bilan tasvirlangan, harflarni bilish ularni tovush shaklida ko'paytirishga imkon beradi, ya'ni. har qanday matnni o'qing. Yozuvda qo'llaniladigan tinish belgilari nutqni ajratish uchun xizmat qiladi: nuqtalar, vergullar, chiziqlar og'zaki nutqdagi intonatsion pauzalarga mos keladi. Demak, harflar yozma tilning moddiy shaklidir. Yozma nutqning asosiy vazifasi og'zaki nutqni makon va vaqt ichida saqlashni maqsad qilgan holda yozib olishdir. To'g'ridan-to'g'ri muloqot imkonini bo'lmaganda, ular makon va zamon bilan ajralib turganda, yozuv odamlar o'rtasida muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi. Texnik aloqa vositasi - telefonning rivojlanishi yozuvning rolini kamaytirdi. Faksning paydo bo'lishi va Internetning tarqalishi makonni engib o'tishga yordam beradi va nutqning yozma shaklini qayta faollashtiradi. Shu munosabat bilan nutqning yozma shakli o'ziga xos xususiyatlarga ega. Yozma nutq uch darajani (psixologik, sensorimotor, lingvistik) o'z ichiga olgan maxsus faoliyat turidir.

Psixologik darajada u amalga oshiriladi:

- 1) yozish niyati, motivining paydo bo'lishi;
- 2) reja tuzish;
- 3) reja asosida umumiy ma'no yaratish;
- 4) faoliyatni tartibga solish va bajarilgan harakatlarning monitoringi.

Sensomotor daraja ikki pastki darajaga bo'linadi: sensoroakustikomotor va optomotor pastki darajalar. Sensor-akustik-motor pastki darajasi tovushlarni ajratish jarayonini belgilaydi, tovushlar va so'zlarni akustik va kinestetik tahlil qilish operatsiyalari uchun asos yaratadi, barqaror fonema va artikulomlarni aniqlash qobiliyatiga ega; buzilmagan eshitish-og'zaki xotira bilan mumkin bo'lgan so'zdagi harflarni yozish ketma-ketligini o'rnatishni ta'minlaydi. Optomotor pastki darajasi bir koddan ikkinchisiga kodni o'zgartirish (transkodlash) uchun javobgardir:

O'qish paytida harflar mos keladigan tovushlar bilan bog'lanadi. Shu bilan birga, tovush va harf o'rtasidagi, fonema va grafema o'rtasidagi murakkab munosabatlar qayd etilgan. Bir darajadan ikkinchi darajaga o'tish faqat bir qator analizator tizimlarining o'zaro ta'siri va nutqni tashkil etishning

eng yuqori darajasi tufayli mumkin. Yozma nutqni amalga oshirish uchun quyidagilar zarur: ma'lum bir til tizimining tovushlari haqida umumlashtirilgan g'oyalar, bu tovushlarni anglatuvchi tovushlar va harflar o'rtasidagi barqaror aloqalar va barqaror grafikalar umumlashtirilgan. Lingvistik darajada ichki ma'noning tarjimai sodir bo'lib, u psixologik darajada lingvistik kodlarga - leksikomorfologik va sintaktik birliklarga shakllanadi. Yozma nutq ushbu jarayonning psixofiziologik asoslari uchun mas'ul bo'lgan bir qator analizatorlarning ishi bilan ta'minlanadi: akustik, optik, kinestetik, kinetik, proprioseptiv, fazoviy va boshqalar. Shunday qilib, yozish va tovush tahlili akustik va kinestetik analizatorlarning birgalikdagi ishi bilan ta'minlanganda, tovushlar va harflarning qayta kodlanishi akustik, kinestetik va optik analizatorlar tomonidan ta'minlanadi, xat yozishda optik, fazoviy va motor analizatorlarining ishi. amalga oshiriladi, qo'lning nozik harakatlarini ta'minlaydi. Og'zaki nutq va yozma nutq nutq funksiyasining ikki shaklidir. Har ikkisi ham insoniyat jamiyatidagi asosiy aloqa vositasidir. Avval og'zaki nutq shakllanadi va yozma nutq - allaqachon etuk og'zaki nutq ustidan yuqori tuzilma - uning barcha tayyor mexanizmlaridan foydalanadi, ularni yaxshilaydi va sezilarli darajada murakkablashtiradi, ularga til ifodasining yangi shakliga xos yangi mexanizmlarni qo'shadi. Yozma nutq o'quv jarayonida maqsadli o'zlashtiriladi. Og'zaki nutq bola va kattalar o'rtasidagi amaliy muloqot jarayonida, asosan, taqlid qilish asosida rivojlanadi. Yozma nutq ko'proq analizatorlarning (vizual-eshitish-motor) ishtiroki bilan tavsiflanadi. Yozma nutqda so'zlarni tanlash va iboralarni qurish uchun yuqori talablar qo'yiladi. Yozma nutq suhbatdosh tomonidan tuzatishlarsiz davom etadi. Yozma nutq jonli aloqa vositalaridan - yuz ifodalaridan, imo-ishoralardan mahrum. Yozma nutqning birligi monologdir. Yozma nutq kontekstli, o'z-o'zini yaratuvchi, faollashtiruvchi va nazorat qiluvchidir. U mavhum, diskret, minimal segmentlarga, harflarga bo'linadi. Yozma nutq ongli ravishda o'rganiladi, miya tuzilmalarining yetukligi va yozishda ishtirok etadigan aqliy funksiyalar va jarayonlarning tayyorligi zarur. Yozishni o'zlashtirish uchun bir vaqtning o'zida va ketma-ket qobiliyatlarni shakllantirish, analizatorlararo o'zaro ta'sirni shakllantirish va bolaning hissiy rivojlanishining etarli darajasi (eshitish idroki, vizual idrok, fazoviy munosabat va tasvir, rivojlangan psixomotor qobiliyatlar) kerak. Shuningdek, yuqori aqliy funksiyalarning (xotira, e'tibor, fikrlash) etarli darajada rivojlanishi, insonning kognitiv va intellektual faolligining etarli darajada shakllanishi va og'zaki nutqning etarli darajada rivojlanishi kerak.

Xulosa. Demak, yozma nutq og'zaki nutqqa qarama-qarshi bo'lgan tilning mavjudlik shakllaridan biridir. Bu til mavjudligining ikkinchi darajali, keyinroq shaklidir. Til faoliyatining turli shakllari uchun og'zaki va yozma nutq birlamchi bo'lishi mumkin (folklor va badiiy adabiyotni solishtiring). Agar og'zaki nutq insonni hayvonot olamidan ajratib qo'ygan bo'lsa, yozuvni insoniyat tomonidan yaratilgan barcha ixtirolarning eng ulug'i deb hisoblash kerak. Yozma nutq nafaqat axborotni to'plash, uzatish va qayta ishlash usullarini inqilob qildi, balki insonning o'zini, ayniqsa uning mavhum fikrlash qobiliyatini o'zgartirdi. Yozma nutq ko'rish organlari tomonidan idrok etishga qaratilgan, shuning uchun u aniq tizimli va rasmiy tashkilotga ega: sahifalarni raqamlash tizimi, bo'limlarga bo'linishi, paragraflar, havolalar tizimi, shrift tanlash va boshqalar. Siz murakkab matnga bir necha marta qaytishingiz, u haqida o'ylashingiz, yozilgan narsalarni tushunishingiz, matnning u yoki bu qismini ko'zlaringiz bilan ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'lishingiz mumkin. Yozma nutqning farqi shundaki, nutq faoliyati shaklining o'zi aniq aloqa shartlari va maqsadini aks ettiradi, masalan, badiiy asar yoki ilmiy tajriba tavsifi, ta'tilga ariza yoki gazetadagi axborot xabari. Binobarin, yozma nutq muayyan matn yaratishda foydalaniladigan lingvistik vositalarni tanlashda o'z ifodasini topadigan uslub hosil qiluvchi funktsiyaga ega. Yozma shakl ilmiy, publitsistik, rasmiy ish va badiiy uslublarda nutq mavjudligining asosiy shaklidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Iriqulova Nilufar. [Og'zaki va ёзма нутқнинг вазифаси, ўхшашлиги ва фарқи \(znano.ru\)](http://znano.ru)
2. Nasridinov Muxridin Vaslidin o'g'li. "Nutqiy aktning asosiy kategoriyalari". Science and innovation, International scientific journal. 905 b.
3. И. М. Кобозева В. З. Демьянкова. Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1986 г. 7-8 с.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE SCIENCE OF LATIN AND MEDICAL TERMINOLOGY IN MEDICINE

M.N.Israilova, associate professor, Tashkent State Dental Institute, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada lotin tilining tibbiyotni o'qitishdagi roli muhokama qilinadi va materialni ongli ravishda o'zlashtirish uchun ushbu fanni tibbiyotning fundamental fanlari - anatomiya, biologiya, kimyo va boshqalar bilan parallel ravishda o'rganish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: lotin, yunon, ilmiy terminologiya, atama, tanlov kursi.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль латинского языка в обучении медицины и подчеркивается необходимость параллельного изучения этой дисциплины с основополагающими предметами медицины - анатомией, биологией, химией и другими, для сознательного усвоения материала.

Ключевые слова: латинский язык, греческий язык, научная терминология, термин, элективный курс.

Abstract. This article discusses the role of the Latin language in teaching medicine and emphasizes the need for a parallel study of this discipline with the fundamental subjects of medicine - anatomy, biology, chemistry and others, for the conscious assimilation of the material.

Key words: Latin, Greek, scientific terminology, term, elective course.

Introduction. The object of study in the course of medical Latin are words and phrases that denote special concepts of medical science. Such words and phrases are called terms, and their combination forms medical terminology - the professional language of medical workers. The medical specialist must competently use the constantly updated professional language and understand the laws that determine the emergence of terms.

Learning Latin improves the vocabulary of a physician and facilitates the process of memorizing new words of foreign origin. Students meet special concepts in Latin from the very first steps in medical science.

The process of globalization, the high rates of development of economic relations between countries, the emergence of a new level of modern medical science and international cooperation in the field of medical technologies, have led to a significant increase in the requirements for the level of training of specialists in the field of medicine. To solve professional problems, a competitive medical specialist needs a good knowledge of Russian, Latin, the basics of medical terminology and at least one foreign language.

One of the disciplines of great importance in the training of specialists in the field of medicine and pharmacy is undoubtedly the Latin language, which one has to meet in everyday work, when reading the names of diseases, anatomical and clinical terms, the names of medicinal raw materials, botanical terms, internationally accepted names chemical compounds and especially when you have to deal with the formulation and names of medicines.

Results and discussion. The terminological system of modern medicine consists of many subsystems, among which there are three main ones: anatomical and histological terminology, pharmaceutical terminology and clinical terminology.

The names of functional disorders are usually formed using a combination of prefix and root term elements. Of the prefixed TEs, the prefix dys- is most often used in combination with the final root TE: dyskinesia, ae f - dyskinesia, a disorder of coordinated motor acts. A combination of the noun dysfunctio, onis f - dysfunction and the name of a specific organ is also used: dysfunctio renum - kidney dysfunction. The complete cessation or absence of some function or physiological process is expressed using the prefix a - (an - before a vowel): aphagia, ae f - aphagia, complete inability to swallow; anuria, ae f - anuria, failure of urine to enter the bladder.

The names of pathological processes and conditions are compiled using prefix, suffix and root TEs, and are also expressed in Latin noun terms. At the same time, a definition is often added to nouns that characterizes the peculiarity of this pathological process (acute, chronic, complete, partial,

etc.). Almost all prefixes are used as prefix TEs, but Greek prefixes are much more common than Latin ones. Their meaning in clinical terms usually coincides with the meaning in anatomical terms.

Winged expressions arise in different ways and refer to different areas of human experience. The main subject areas or areas of classification are: aphorisms of worldly wisdom (proverbs, sayings, etc.), expressions from the field of scientific knowledge (medicine, jurisprudence, etc.), from literary works, as well as statements of famous historical figures who are obliged by its appearance in a particular situation. All these types of winged expressions are fully present in the history of the Latin language. Since the expressions summarizing the everyday experience of the Romans have come down to us, as a rule, as part of literary works, it is not in all cases possible to clearly separate folk art proper from the later literary form that a particular Latin writer gave it. This area includes, for example, such statements as *Quod licet Jovi, non licet bovi* ("what is allowed to Jupiter, the bull is not allowed"), *Finis coronat opus* ("the end is the crown of business"), *De gustibus non est disputandum* ("they don't argue about tastes"), *Festina lente* ("hurry, slowly"), *Mens sana in corpore sano* ("a healthy mind in a healthy body" (Juvenal), *Fortes fortuna adjuvat* ("fortune helps the brave" (Cicero), *Manus manum lavat* ("hand washes hand"), etc. Many expressions were borrowed by the Romans from the Greeks.

The Latin language included many Greek words that have survived to this day, mainly in medical names: anatomical, therapeutic, pharmacological and others. Greek terms, retaining their basis, were latinized and gradually gained international recognition and distribution, for example: *arteria* - artery, *aorta* - aorta and others. For more than one and a half thousand years, Latin was the language of culture and writing, the only language of science and philosophy in Western Europe. In Latin, the foundations of scientific terminology in almost all disciplines were laid. Even after the national languages gradually replaced the Latin language from scientific literature, it remained for a long time as the main language in certain branches of knowledge.

Main part. Latin literature owes many popular expressions to poets and writers. In part, these expressions, as already mentioned, were more of a literary formulation of worldly wisdom than the writer's own invention. Such, for example, are the famous phrase of the comedian Terentius *Humanum nil a me alienum puto* ("Nothing human is alien to me"), *O tempora, o mores!* ("O times, oh morals!") from Cicero's speech against Catiline, the phrase *Timeo Danaos et dona ferentes* ("I'm afraid of the Danaans, (even) bringing gifts") from Virgil's *Aeneid*, the words *Sine ira et studio* ("Without anger and addictions") from the "Annals" of Tacitus, etc. The functional role of popular expressions is to enhance the expressiveness of the statement, they act as a certain kind of stylistic means.

This unity of Latin terminology, which underlies the modern scientific terminology of a number of sciences, facilitates the understanding and communication of people in the field of science, facilitates the translation of scientific literature from one language to another, and the Latin language has not lost this meaning to this day. The preservation of scientific Latin terminology attaches particular importance to the study of the Latin language, not only as the language of one of the most ancient cultures, but also as a language necessary in practical work. Therefore, although Latin and Greek are commonly referred to as dead languages, for medical professionals they are living languages necessary for everyday work.

Currently, the Latin language is included in the list of elective disciplines studied in medical universities. In our universities, the Latin language is studied only as an elective discipline, which, in our opinion, is insufficient for further study of medicine. An elective course (from the Latin "electus" - chosen, selective) is the latest mechanism for updating and individualizing the learning process. It not only provides an opportunity for a more in-depth mastery of the subject, but also allows the use of associative, cultural and interdisciplinary connections, stimulates independent work of students, and develops interest in the discipline being studied. In addition, it is precisely when conducting elective subjects that it is possible to use innovative methods and a creative approach to studying the discipline of the classical cycle.

The developing teaching methods used in these courses stimulate students' abilities for self-education, self-development, independent setting and solving problems, increase students' motivation for conscious in-depth mastery of a professional language. At the same time, the vocabulary increases

and the educational level improves. All this is possible under the condition of studying the Latin language not only as an elective discipline, but also as a mandatory, basic subject.

Teaching students special disciplines where the terminology is based on Latin is the basis of medical terminology, which should be studied by them, since this terminology accompanies all physicians in all specialties in their future profession. Scientific terminology is fluid; something dies changes, new terms for new concepts appear, and old ones are sometimes filled with new ones, i.e. work is underway to unify and standardize terms.

A number of features associated with the history of formation marks medical terminology and development, i.e. medicine is one of the most ancient areas of human knowledge. Its foundations were laid in the ancient period, and in the middle Ages, it stood out as an independent scientific discipline. The predominance of Latin-Greek words in the medical vocabulary determines the international nature of medical terminology. The doctor must have a broad outlook. The language of a doctor, as a means of communication with colleagues and patients, involves the maximum possible vocabulary of his language, including professional terms.

Learning Latin in the first year, along with anatomy and biology, is necessary, as it is a powerful impetus for familiarizing and learning your professional language. In the last few years, anatomy has been studied at our university without Latin, or Latin has been taught, and then only anatomy.

Conclusion. We believe that when solving the problem of teaching in the subject "Latin language and the basics of medical terminology" one should proceed from the requirements for this problem:

1. the curriculum should be logically connected with the educational material that we tried to compose when creating the tutorials;

2. The study of the subject "Latin" should take place in parallel with the study of the fundamental disciplines of their future specialty - biology, anatomy, chemistry, i.e. Latin should be a driving stimulus for knowledge of the terminology of medicine, become a recognized necessity. Science is international in nature. its basis, its terminology, is Latin.

Thus, the study of the Latin language is necessary for every person who wants to have a genuine education, striving for fruitful communication and self-development.

Today, Latin is not only the memory of the philosophers, speakers, poets of Ancient Rome, but also an indispensable attribute of the modern world. Latin is firmly rooted in scientific terminology in many fields of knowledge, especially in medicine, biology and jurisprudence. Therefore, they even single out medical, biological and legal Latin separately. In medicine, almost all medical terms are of Latin-Greek origin.

REFERENCES:

1. S.R. Savenkova "Humanitarian elective courses in Latin in the system of higher medical education", "Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N. I. Lobachevsky" 2012, No. 1 (2)
2. A.V. Golosov, Yu.I. Gorodkova, I.I. Sokolov "Latin language" Ed. "Medicine" Moscow, 1967.
3. "Organization and conduct of elective courses at the departments (courses) of the Latin language and the basics of the terminology of medical universities" Guidelines, M. FGOU VUNMTs, Roszdrav, 2007, 25 p.
4. D.S. Ermakov, T.N. Rybkin "Elective courses, requirements for the development and evaluation of learning outcomes". Profile school, 2004, No. 3
5. Israilova M. N., Yuldasheva D. Y. Peculiarities of teaching latin language at medical universities //Eastern European Scientific Journal. – 2021. – №. 2.
6. Israilova M. N. New Pedagogical Technologies of Studying Latin in Medical Schools //Eastern European Scientific Journal. – 2017. – №. 1.

UOK 811.512.133

BUXORO VILOYATINING GIDROTOPONIMLARI

B.E. Kilichev, professor, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Buxoro hududida qadimgi toponimlar ko'pchilikni tashkil etadi. Bu viloyatning qadimiy tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Viloyat toponimlarining katta bir qismi gidrotoponimlar – suv nomlari asosida shakllangan toponimlardan iboratdir. Gidrotoponimlar hududning tabiiy-geografik,

relefxususiyatlaridan kelib chiqib shakllangan. Ularning tarkibida daryo, kanal, ariq, ko'l, kollektor kabi gidrotoponim turlari asosiy o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Buxoro, viloyat, toponim, toponimiya, gidronim, gidrotoponimiya, daryo, kanal, ko'l, ariq, kollektor, suv havzasi.

Аннотация. Древние топонимы составляют большинство на территории Бухары. Оно неразрывно связано с древней историей региона. Большую часть региональных топонимов составляют гидротопонимы – топонимы, образованные на основе названий воды. Гидротопонимы формируются с учетом природно-географических и рельефных особенностей местности. В их составе основное место занимают такие гидротопонимы, как река, канал, арык, озеро, коллектор.

Ключевые слова: Бухара, регион, топоним, топонимия, гидроним, гидротопонимия, река, канал, озеро, ров, коллектор, водохранилище.

Abstract. Ancient toponyms make up the majority on the territory of Bukhara. It is inextricably linked with the ancient history of the region. Most of the regional toponyms are hydrotponyms - toponyms formed on the basis of the names of water. Hydrotponyms are formed taking into account the natural geographic and relief features of the area. In their composition, the main place is occupied by such hydrotponyms as river, canal, ditch, lake, and collector.

Key words: Bukhara, region, toponym, toponymy, hydronym, hydrotponymy, river, canal, lake, ditch, collector, reservoir.

Kirish. Toponimiyada suv va u bilan bog'liq nomlar oykonimlardan keyingi o'rinda turadi. Ularning ma'lum hududlardagi shakl va ko'rinishlarini to'plash, tizimlashtirish, mavzu guruhlariga ajratgan holda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Buhoro viloyati cho'l zonasiga kiruvchi geografik obyektidir. Shu sababli uning hududida suv va u bilan bog'liq tushunchlar doimiy qadrlanib kelingan. Insonlar suvdan faqatgina iste'mol va sug'orish ishlarida foydalanishgan. Viloyatdagi asosiy suv oqimlarini Amudaryo, Zarafshon daryosi va ulardan chiqarilgan ariq hamda kanal kabilar tashkil qilgan. Uzoq tarix davomida kishilar yangi yerlarni o'zlashtirish, aholi punktlari sonining ortishi sababli yangi joy nomlariga ehtiyoj sezganlar va ularni barpo etganlar. Yangidan paydo bo'lgan ko'pgina geografik obyektlarga suv bilan bog'liq nomlar berilgan. Bunday nomlar toponimika fanida gidrotoponimlar deb yuritiladi. Ushbu axborotda biz Buxoro viloyatidagi gidrotoponimlarni mavzu guruhlariga ajratgan holda tahlil qilamiz.

Asosiy qism. Suv va u bilan bog'liq atoqli otlar ham ma'lum lug'aviy ma'noviy guruhlar ajratiladi. Viloyat hududida ariq – 25 ta, buloq – 8 ta, daryo – 3 ta, kanal – 15 ta, kollektor – 46 ta, ko'l – 12 ta, quduq – 16 ta, suvombori – 11 ta, suv tashlamasi – 5 ta, hovuz – 4 ta bo'lib, jami gidronimlar 145 tani tashkil etadi.

Viloyat gidronimiyasida Amudaryo va Zarafshon daryolari asosiy o'rin egallaydi. Uzoq o'tmishdan XX asrning 70-yillarigacha viloyatni Zarafshon daryosi suv bilan ta'minlagan. Undan keyin Amu-Buxoro kanallar tizimi viloyatning suv ta'minoti uchun asosiy bo'lib qoldi.

O'tmishda Zarafshon daryosi viloyatning hozirgi G'ijduvon, Vobkent, Romitan, Jondor, Qorako'l va Olot tumanlari hududidan o'tib, Amudaryoga quyilgan. Shu sababli ushbu gidronim viloyat hayotida alohida o'ringa ega.

Zarafshon tarixiy manbalarda Politimet, Nomiq, Rudi Mosaf, Haram kom, Rudijarg', Somjan, Vodiy us-sug'd, Nahr ul-Buxoro, Daryoyi Ko'hak kabi nomlar bilan tilga olingan. XVIII asrdan Zarafshon deya yuritila boshlagan [3, 66; 4; 5].

E.Murzayev Zarafshonning xalqona etimologiyasi xususida so'z yuritib, zar – oltin, afshon – sochuvchi – oltin sochuvchi deya ta'riflagan [7, 246].

Abu Bakr Muhammad Narshaxiy o'zining "Buxoro tarixi" asarida Baykand (hozirgi Poykent xarobalari) shahri haqida gapirib, *Haromkom suvi Baykandga keladi. Baykandda qamishzorlar va katta-katta suv xalqoblari tutashadi; bularni "Borgini farox" – keng havz deydilar va Qaroko'l deb ataydilar.* Bizningcha, Narshaxiy qayd etgan Haromkom Zarafshon daryosi bo'lishi kerak. Chunki daryo Jondor tumanidan o'tib, Qorako'l tumanining hozirgi Poykent xarobalari joylashgan qismidan o'tadi.

Abu Tohirxo'ja Samarqandiy *"Zarafshon daryosikim, uni Ko'hak daryosi deb yuritadilar, boshlab kunchiqar tog'laridan chiqib, unga Iskandar bulog'i – Iskandar ko'lining suvi va Maschoh tog'laridan chiqadigan buloqlar qo'shiladi. Boshqa suvlar va buloqlar bilan birikib, daryo bo'lib Buxoro va Qorako'lgacha yetib boradi,* degan [1, 25].

Buxoro viloyati gidronimiyasida Amudaryo ham alohida o'ringa ega. Viloyatning bugungi kundagi suv ta'minoti Amudaryo bilan bevosita bog'liqdir.

Amudaryo bilan bog'liq qaydlar qadimgi grek va Xitoy hamda turkiy yozma yodgorliklarda uchraydi. Ilk yozma ma'lumot Oks (Oksos) nomi bilan grek manbalarida qayd etilgan. Oks mahalliy o'kuz – daryo so'zining grek tilidagi talaffuzi asosida vujudga kelgan.

Ya.G'ulomov o'zining asarida O'kuz – Amudaryoning mahalliy sak – massaget nomi bo'lib, o'rta asrning eng so'nggi davrigacha saqlanib qolgan, deya qayd qilgan [9, 37].

V.V.Bartoldning "К истории орошения Туркестана" kitobida Amudaryoning yana bir nomi Jayxun haqida fikr yuritilib, uning Tavrotdagi Gixon nomini arabcha shakli asosida paydo bo'lganligi ko'rsatilgan [2, 71].

Daryo nomining hozirgi Chorjo'y shahrining avvalgi nomi Amuya bilan bog'liqligi bor.

Bu fikrni H.Hasanov ham quvvatlab, *daryoning ayrim bo'laklari Jar'yob, Balx daryosi, Termiz daryosi, Kolif daryosi, Urganch daryosi, Xorazm daryosi nomlari bilan yuritilgan. Jumladan, u o'rta oqimidagi Omul, Omulya (XV asrdan Chorjo'y) shahri yonida Omuy daryosi deb atalgan, qisqarib Omul bo'lib qolgan (bu so'zning asl ma'nosi aniq emas, amurd ismli xalqqa dahli bo'lsa, ehtimol)* [3, 13; 14, 46].

Demak, Amudaryo nomi Amuya toponimi asosida shakllangan.

Viloyat hududida 25 nomdagi ariq mavjud. Ariqlar hududlardagi daryolardan keyingi asosiy suv ta'minoti tarmog'i sanaladi.

Ariq so'zi manbalarda turlicha izohlangan. Jumladan, V.V.Radlov o'zining lug'atida suv keltirish uchun qazilgan kanal tarzida izohlagan. E.V.Sevortyan lug'atida esa ariq, arig' so'zining asosi ar bo'lib, bu oqmoq, arg'i – daryo irmog'i, arqin – daryo havzasi, daryo o'zani, arin – suv, arna – kanal kabilarda gidronimik birliklar bilan bog'liq ma'nolarga egaligi ko'rsatilgan [8, 269; 9, 188].

S.Qorayev ariq (ar – qadimiy eroniy tillarda oqmoq fe'lining o'zagi, ya'ni "suv") – suv yo'li deb sharhlagan. Hozirda ariq so'zi: 1) sun'iy ravishda hosil qilingan suv yo'li, o'zani va undagi suv; 2) ekin ekish va sug'orish uchun ekin maydonida tortilgan ma'sus suv yo'li; jo'yak tarzida izohlanadi [11, 61].

Viloyatdagi ariqlar nomini quyidagi semantik guruhlariga ajratish mumkin:

- toponimlar bilan bog'liq nomlar: *Romitanariq, Pirmastariq, Eski Shofirkon arig'i, Ziobodariq, Saribozorariq, Tayqirariq, Vahmariq, Mug'iyon arig'i;*
- etnonimlar bilan bog'liq *Uyg'urariq, Ilonliariq;*
- gidronimik birlik ishtirokidagi nomlar: *Soyinko'l, Xo'jaariq, Yomonjar, Qaynaro'd.*

Viloyat gidronimik tizimida **buloq** ifodalovchi 8 nom mavjud. Bular Chashma (Buxoro t.), Botirxon buloq (G'ijduvon t.), Boshog'itma (G'ijduvon t.), Qamishbuloq (G'ijduvon t.), Qoryog'di (G'ijduvon t.), Pirali (G'ijduvon t.), Toskey (Peshko' t.).

Buloq nomlari antroponim (Botirxon buloq, Qoryog'di), toponim (Og'itma, Pirali) hamda hududning geografik o'ziga xosligini ifodalovchi birlik asosida shakllangan (Qamishbuloq) asosida yuzaga kelgan.

Viloyat gidronimiyasida **kollektor** (zaxkash) 46 tani tashkil qiladi. Kollektor (*melioratsiyada*) – *drenaj tarmog'ining suv yig'uvchi qismidan kelayotgan suvni qabul qilib, melioratsiyalanadigan maydondan chiqarib yuboradigan ochiq kanal yoki drenaj quvuri hisoblanadi* [12-4, 658].

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da kollektor so'zi (lot. *to'plovchi*)ning oltita ma'nosi sharhlangan. Lug'atdagi *zax qochirish (drenaj) tarmog'ining suv yig'uvchi qismidan kelayotgan (sizot) suvni to'plab, suvi qochirilayotgan maydondan boshqa tomonga oqizib, chiqazib yuborish uchun xizmat qiladigan drenaj quvuri yoki ochiq kanal; sizot suvlarni tortadigan katta zovur tarzidagi* sharhlanishi kollektor so'zining gidronimik birlik sifatidagi mohiyatiga mos keladi [13, 398].

Kollektor tizimi, umuman, Buxoro viloyati uchun xos bo'lib, bu holat yerning meliorativ xususiyatlari bilan bog'liq. Yerosti oqova suvlarining nisbatan yuqoriligi sababli viloyat hududida kollektorlar tizimidan keng foydalaniladi. Hududda kollektor nomlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

– kishi ismlari bilan bog'liq nomlar: *Abdullaxon* (Peshko' t.), *Sakovich kollektori* (Buxoro t.), *Amir Temur kollektori* (Buxoro t.), *Oxunboboyev kollektori* (Romitan t.), *Bahouddin* (Kogon t.).

Abdullaxon kollektori tarixda *Abdullaxon zakashi* deb nomlangan. Bu gidrotizim 1534-1598-yillarda yashagan Buxoro xoni *Abdullaxon II* tomonidan barpo qilingan. *Sakovich zaxkashi* shu gidrotizimni qurgan kishi nomidan olingan. Ammo aytish o'rinliki, ulug' mutasavvuf *Bahouddin Naqshband* yoki buyuk sarkarda *Amir Temur* nomlarini kollektor – zaxkashga nisbatan qo'llash maqsadga muvofiq emas;

– toponimlar bilan bog'liq nomlar: *Arabxona zakhkashi*, *Navmetan zakhkashi*, *Muchavuz, So'fikorgar* (Buxoro t.), *Vobkent*, *Xayrobod* (Vobkent t.), *Torob*, *Xumdonak* (Jondor t.), *Ko'rak* (Kogon), *Olot* (Olot t.), *Zandani*, *Pirmast*, *Naqib* (Peshko' t.), *Piyozkor*, *Saroydeycha* (Romitan t.), *Qorako'l zakhkashi* (Buxoro t., Qorako'l t.),. Bu nomlar aholi punktlari yoki ular yaqinidan o'tkazilgan gidroinshootga nisbatan qo'llangan;

– ma'lum belgi bilan bog'liq nomlar: *Kalta zakhkash*, *Chaqmoq zakhkash* (Buxoro t.), *Markaziy Buxoro* (Vobkent t.), *Katta zovur* (Kogon t.), *Sho'rkashon*, *Markaziy Olot* (Olot t.), *Tarmoq kollektori* (Romitan t.), *Asosiy drenaj kollektori* (Qorovulbozor t.), *Bosh Buxoro kollektori*, *Qorako'l bosh kollektori* (Qorako'l t.);

– joylashish o'rni bilan bog'liq nomlar: *G'arbiy Torob* (Jondor t.), *Janubiy kollektor* (Kogon t.), *Janubiy birlashtiruvchi kollektor*, *G'arbiy Qorako'l* (Olot t.), *Shimoliy* (Peshko' t.), *Shimoliy Buxoro* (Romitan t.).

Viloyat gidronimiya tizimida 12 ta **ko'l** mavjudligi aniqlandi. Ko'l – quruqlikning suvga to'lgan (suv qoplagan) atrofi berk, chuqurlikdan iborat tabiiy suv havzasi bo'lsa-da, ba'zan sun'iy tarzda ham bunyod etiladi [13, 453]. Ko'llarning nomlanishini quyidagicha guruhlash mumkin:

– toponim asosida nomlangan: *Xo'jasayot ko'li* (Olot t.);

– gidronim asosida nomlangan: *Dengizko'l* (Olot t.), *Oyoqog'itma ko'li* (G'ijduvon t.), *Zarafshon ko'li* (Jondor t.);

– fitonim asosida nomlangan: *Jiydako'l* (Olot t.);

– oronim asosida nomlangan: *Zamonbobo ko'li* (Qorako'l t.), *Qoraqir ko'li* (Peshko' t.);

– biror belgi asosida nomlangan: *Qorong'iko'l* (Olot t.), *Sho'rko'l* (Qorako'l t.), *Madanko'l* (Qorako'l t.), *Sho'rqqo ko'li* (Qorako'l t.).

Viloyatdagi ko'l nomlaridan eng qadimiysi *Dengizko'l*dir. Olot tumanidagi bu ko'l o'rta asrlarda «Borgini farox», ya'ni «Katta ko'l» deb yuritilgan. X asr yozma manbalarida *Dengizko'l* «Qorako'l», «Buxayrayi Somjan» («Somjan ko'li») nomlari bilan atalgan. Arab geografi Ibn Havqal tomonidan chizilgan O'rta Osiyo xaritasida «Bahr ul-Buxoro» («Buxoro dengizi») nomi bilan ko'rsatilgan [12-3, 257].

Muhammad Narshaxiy bu ko'l haqida «kengligi yigirma farsax (140-160 km) bo'lib, Buxoro daryosining ortiqcha suvi shu ko'lga yig'ilgan, unda suv jonivorlari ko'p, butun Xurosonda bu yerdagidek miqdorda qush va baliq tutilgan emas», deb qayd qilgan [1, 25].

Gidrotizimdagi **kanallar** ham sun'iy suv inshootlaridir. Kanal (lot. *canalis* – *quvur, nov; suv yo'li*) ekin maydonlarini suv bilan ta'minlash va ortiqcha suvlarni yig'ib, oqizib yuborish uchun maxsus qazilgan suv yo'li sanaladi [13, 313].

Viloyatda suv ta'minoti muammosini hal qilish uchun 15 nomdagi kanallar tizimidan foydalanish yo'lga qo'yilgan. Ushbu nomlar quyidagicha guruhlanadi:

– toponim asosli: *Kamot kanali* (Vobkent t.), *Jilvon kanali* (Peshko' t.), *Sayot kanali* (Qorako'l t.), *Mingchinor kanali* (Shofirkon t.);

– antroponim asosli: *Karyakin kanali* (Buxoro t.), *Sharof Rashidov nomidagi Amu-Buxoro kanali* (Vobkent t.), *Oxunberdi kanali* (Kogon t.);

– gidronim asosli: *Shohro'd* (Buxoro t.), *Moxon kanalim*, *Quyimozor kanali* (Jondor t.), *Sho'rko'l qaytaruvchi kanali* (G'ijduvon t.), *Qorovulbozor magistral kanali* (Qorovulbozor t.).

Xulosa. Ta'kidlab o'tilganidek, Buxoro viloyati cho'l, dasht hudludida joylashgan. Undagi turmush tarzi bilan bog'liq jihatlarining asosiysi suv manbalariga bevosita aloqadordir. Shu sababli viloyat tumanlarida ko'plab suv bilan bog'liq nomlar – gidrotoponimlar uchraydi. O'rganilayotgan materialning asosiy qismini ariq, kanal, kollektor, ko'l, quduq, daryo va boshqalar tashkil qiladi. Ularning ko'pchiligi joyning nomi, shu manbani tashkil qilgan kishining nomi yoki o'sha hududdagi aholining etnik qatlami nomidan shakllangan. Ular uzoq tarixga ega nomlar sifatida qadrlanishi, milliy boylik darajasida asralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абу Бакр Мухаммад ибн Наршахий Бухоро тарихи. –Т.: Фан, 1966. –Б.25.
2. Бартольд В.В. К истории орашения Туркестана. –СПб, 1914. –С.71.
3. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1977. –Б.66.
4. Kilichev B.E., Safarova O. Study of toponyms in the language of the work/ Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.
5. Kilichev B.E., Safarova M.Z. The Concept of Totemism and Ethnonym/ Central asian journal of literature, philosophy and culture. Volume: 03 Issue: 05 May 2022.
6. Kilichev B.E., Shabonova G. "Boburnoma" asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. "Talqin va tadqiqotlar" ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023).
7. Мурзаев М. Средняя Азия. –М., 1957. –С.246.
8. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том 1. Гласные. –СПб, 1893. –С.269.
9. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласных. –М.: Наука, 1974. –С.188.
10. Ғулумов Я. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. –Т., 1959. –Б.37. ¹ Бартольд В.В. К истории орашения Туркестана. –СПб, 1914. –С.71.
11. Qorayev S. Toponimika. –Т.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. –Б. 61; 65.
12. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12- жилд. 2-жилд. –Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. 2006. –Б.398; 3-жилд. 2002. –Б.257; 4-жилд. 2002. –Б.658; 8-жилд. 2002. –Б.90.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилдлик. 2-жилд. –Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. 2006. –Б.313; 453.
14. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. –Т.: Фан, 1965. –Б.46.

UO'K 811.161.1'336

“TREASURE”, “XAZINA” TUSHUNCHALARINING MILLIY-MADANIY TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

T.O.Kuchkarov, f.f.d., dots., O'zR IIV Jizzax akademik litseyi, Jizzax
N.A.Parmonova, o'qituvchi, O'zMU Jizzax filiali, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada “xazina” so'zining etimologiyasi, tarixiy va lingvistik jihatlarini, turli tillarda qo'llanilganligi va madaniyatlar aro ahamiyati keng o'rganilgan. Shuningdek, “xazina” so'zidagi qimmatbaho buyumlar yoki qimmatli fazilatlarini ifodalovchi maqollar va iboralar keng ishlatilgan.

Kalit so'zlar: xazina, zargarlik buyumlari, qimmatbaho buyumlar, qimmatli fazilatlar, adolat va farovonlik, boylik, oltin, mablag', yer, kitob

Аннотация. В данной статье широко изучаются этимология, исторические и лингвистические аспекты слова «клад», его употребление в разных языках, а также его межкультурное значение. Также слово «клад» широко используется в пословицах и выражениях, выражающих ценные предметы или ценные качества.

Ключевые слова: клад, драгоценности, ценные вещи, хорошие качества, справедливость и процветание, богатство, золото, богатство, земля, книга.

Abstract. In this article, the etymology, historical and linguistic aspects of the word "treasure", its use in different languages, and its cross-cultural significance are widely studied. Furthermore, the word "treasure" is widely used in proverbs and expressions that express valuable items or valuable qualities.

Keywords: treasure, jewelry, valuable items, good qualities, justice and prosperity, wealth, gold, wealth, land, book

Bugungi ijtimoiy reallik, boshqa sohalarida bo'lgani kabi, tilshunoslikda ham o'ziga xos yondashuv zaruratini keltirib chiqaradi. Tilshunoslikda xazina tushunchasi ko'plab izlanishlar obektiga aylangan. "Xazina" so'zi sarguzasht va kashfiyot bilan bog'liq bo'lgan sir va tasavvufga to'la. Ammo jozibadorligidan tashqari, bu so'z qiziqarli tarix va kelib chiqishiga ega. "Xazina" so'zining etimologiyasini o'rganish bir qator hayratlanarli faktlarni aniqlash imkonini beradi. Misol uchun, bu so'z lotincha "thēsauros"ga asoslangan bo'lib, "xazina" degan ma'noni anglatadi; "thesaurus" yunoncha "thesauros" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "xavfsiz" yoki "xazina" degan ma'noni anglatadi.

Qadim zamonlarda, xazina "thesaurus" so'zi yanada kengroq ma'noga ega bo'lgan. U nafaqat moddiy qadriyatlarni, balki qimmatbaho bilimlarni, kitoblar va qo'lyozmalarni ham anglatardi. Asrlar davomida "xazina" tushunchasi boshqa tillarga o'tib, o'ziga xos jilo va soyalarga ega bo'ldi. Ingliz tilida xazina "treasure" yoki "hoard", frantsuz tilida esa "trésor" deb ta'riflanadi. E'tibor bering, bu so'zlarning barchasi lotin va yunon ajdodlarining ma'nolari bilan bog'liqligini saqlab qolgan. Boshqacha aytganda, xazina konsepti tarixi ko'plab davr va madaniyatlarni qamrab olgan bo'lib, ularning ma'nosi hamisha ongimizda izlanish hayajon va zavqni uyg'otadi. Qaysi tilda bo'lishidan qat'i nazar, "xazina" so'zi biz topib, saqlashga intilayotgan qadriyatni anglatadi.

"Xazina" so'zi uzoq tarixga ega va lotincha "thesaurus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "xazina" yoki "qimmatbaho narsalar ombori" degan ma'noni anglatadi. Tarjimon Abdulaziz Mansur tomonidan Qur'oni karim ma'nolari tarjimasi kitobida "xazina" so'zi 21 marotaba ishlatilgan. Shu nuqtai nazardan, «xazina» nafaqat moddiy boyliklarni, balki donolik, qimmatli bilim va ma'naviy fazilatlarni ham anglatadi.

"Xazina" so'zi turli madaniyat va tillarda turli ma'nolarda keng qo'llanilgan. Yunon mifologiyasida Zevs xudosining xazinasi bo'lgan Olimp tog'ida zargarlik buyumlari va muqaddas buyumlar saqlangan. O'rta asrlarda Evropada "xazina" ko'pincha qal'alar va sandiqlarda yashiringan va himoyalangan oltin, kumush va boshqa qimmatbaho narsalarni nazarda tutgan. Xalqimizda esa yetti xazina tushunchasi keng qo'llaniladi, bular; sigir, tovuq, asalari, ipak qurti, moyjuvoz, tegirmon va o'rmon.

Xazina so'zi chuqur ramziy ma'noga ega. Bu nafaqat moddiy boyliklarni, balki kundalik hayotda erishib bo'lmaydigan yoki yo'qolgan bebaho qadriyatlarni ham anglatadi. Xazinalar oila, do'stlik, sevgi, donolik, madaniyat, san'at, ma'naviy rivojlanish kabi turli qadriyatlar bilan bog'lanishi mumkin. Mana shunday turli xil ma'no va ramziy ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, "xazina" umumbashariy va muhim tushuncha bo'lib, bizning sa'y-harakatlarimizni aks ettiradi. biz uchun haqiqatan ham muhim bo'lgan barcha qadriyatlarni toping va himoya qiling.

"Xazina" tushunchasining tarixiy va lingvistik jihatlarini o'rganish uning ma'nosini va turli tillardagi tegishli atamalarining ma'nosini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Xazinalar qimmatbaho buyumlar yoki zargarlik buyumlari bo'lib, ular odatda o'zlarining qiymati va o'ziga xosligini saqlab qolish uchun saqlanadi yoki yashiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, "xazina" tushunchasi madaniyatlar va davrlarga qarab farq qiladi. Tilshunoslikda xazina ko'pincha boylik va resurslar bilan bog'liq. Masalan, turli tillarda ushbu assotsiatsiyani aks ettiruvchi ko'plab so'zlar va iboralar mavjud. Ingliz tilida xazina vaqtning qiymatini va uning iqtisodiy qiymatini bildiradi.

Turli tillarda "xazina" so'zining etimologiyasini ko'rib chiqamiz. Masalan, inglizcha "treasure" so'zi qadimgi ingliz "tréowe" so'zidan kelib chiqqan. Bu xazina qimmatli va ishonchli hisoblanganidan dalolat beradi. One man's trash is another man's treasure - Bir kishi tashlab yuborishi mumkin bo'lgan narsa boshqa uchun katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkinligini anglatadi. Good weight and measure, are heaven's treasure- yaxshi vazn va o'lcham jannat xazinasidir. Schatz "deb tarjima qilingan. U nemischa "skattaz" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "nafaqa" yoki "ehson" degan ma'noni anglatadi. Bu xazina qimmatli yoki qimmatli narsa sifatida ko'rilishini va ko'pincha saxiylik yoki xayriya bilan bog'liqligini ko'rsatadi. "Xazina" tushunchasining tarixiy va lingvistik jihatlarini o'rganish uning turli madaniyat va tillarda tutgan o'rni va ma'nosini tushunish imkonini beradi. Bu zamonaviy jamiyatda xazinaning qadri va ahamiyatini yaxshiroq tushunishga va qadrlashga yordam beradi.

Xazinalar nafaqat moddiy qadriyatlar, balki turli madaniyatlar va tillarda turli xil ramziy ma'nolarga ega. Keling, ba'zi misollarni ko'rib chiqaylik:

Arab madaniyati. Xazinalar arab madaniyati uchun alohida ahamiyatga ega. Xazinalar odatda zargarlik buyumlari, oltin, zumrad va boshqa qimmatbaho toshlar bilan bog'liq. Biroq, arab madaniyatida xazinalar nafaqat moddiy narsalarni, balki bilim va donolik kabi ma'naviy qadriyatlarni ham ifodalashi mumkin.

Ovropa madaniyati: Ovropa madaniyatida xazina odatda zargarlik buyumlari va moddiy boyliklar bilan bog'liq. Biroq, bu madaniyatda boshqa uyushmalar paydo bo'ldi va xazinalar ham o'ziga xoslik va noyoblikni ifodalashi mumkin. Masalan, tarixiy va madaniy qimmatlari yuqori bo'lgan kitoblar va badiiy asarlar.

Yapon madaniyati. Yapon madaniyatida xazinalar tabiat bilan bog'liq. Yaponlar uchun tabiatni muhofaza qilish va hurmat qilish kerak bo'lgan buyuk xazina. Ushbu madaniyatda xazinalar tabiatning uyg'unligi va go'zalligini ifodalashi mumkin.

Hind madaniyati. Hindiston madaniyatida xazinalar adolat va farovonlik bilan bog'liq. Xazinalar mehnat va mehnat orqali erishilgan boylik va muvaffaqiyatni ramziy qilishi mumkin. Shuningdek, u baxt va ruhiy farovonlikni ramziy qilishi mumkin.

Xitoy madaniyati. Xitoy madaniyatida xazinalar katta ahamiyatga ega va baxt, boylik va farovonlik bilan bog'liq. Xitoyliklar xazinalar omad va yaxshi energiya olib kelishiga ishonishadi. Farovonlikni jalb qilish uchun ular ko'pincha xazina belgilaridan talismans sifatida foydalanadilar.

Xazina – o'zbek tilida chuqur tarix va keng ma'noga ega so'z. Bu arabcha "xazina – qimmatbaho narsa, boylik, dafina; mablag'"; 1. Biror shaxs, tashkilot yoki davlat ixtiyoridagi qimmatbaho buyumlar; mablag'; boylik; davlat. *Mirzakarimboyning xazinasini Gulnorniki. Oybek, Tanlangan asarlar.* 2. Yer ostiga ko'milgan yoki boshqa usul bilan yashirib qo'yilgan, egasini aniqlash qiyin bo'lgan pul yoki qimmatbaho buyumlar (bular topilsa, davlat mulkiga o'tadi va uni topgan kishi tegishli tartibda mukofot oladi). 3. Davlat puli, qimmatbaho narsalari, umuman, boyligi saqlanadigan joy. [Husayn:] *Xazinamda har qancha zar, har qancha aqcha bo'lsa, yurtning obodligi uchun sarf etishga va'da beraman. Uyg'un va I. Sulton, Alisher Navoiy.* 4. Oltin, kumush kabi qimmatbaho narsalar ko'milgan, yashirilgan joy, dafina. Maqol – *Sherbek bu nuroniy cholning kimligini bilib, xazina topgan kishiday suyunib ketdi.* S. Anorboyev, Oqsoy. 5. Markazlashgan davlatlarda ularning moliyaviy xazinalari majmuyi. *Xazina biletlari.* 6. Yer yoki tabiat boyliklari, Yer – xazina, suv – oltin. Maqol. 7. ko'chma Madaniy va ma'naviy boyliklar, durdona asarlar majmui. *Donolar ta'rificha, kitob – bilim manbai, insoniyat to'plagan hikmatlar xazinasini.* M. Jo'ra, Noshirnomasi. [1]

Xazina odatda qimmatbaho, noyob, g'ayrioddiy yoki yashirin narsa bilan bog'liq. Bu, shuningdek, mashhur qaroqchilar hikoyalari, xazinalar va afsonaviy xazinalar kabi sarguzasht va kashfiyot bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Xazina so'zi moddiy va ma'naviy qimmatli yoki qadrli narsani to'plash va saqlash qobiliyatini ifodalash uchun qo'llaniladi.

"Xazina" so'zining turli maqol va iboralarda qo'llanilishiga misollar:

O'zbek tilida "xazina" so'zi ko'pincha qimmatbaho yoki qimmatli fazilatlarini ifodalovchi turli maqol va iboralarda qo'llaniladi. Quyida misollar keltirilgan

1. Tabiat xazinasini: tabiatning go'zalligi va boyligini, uning o'ziga xosligi va o'ziga xosligini ifodalovchi ifodali ibora.

2. Yashirin xazina: qimmatli yoki muhim, lekin odatda yashirin yoki noma'lum narsaning mavjudligini ko'rsatadigan ibora.

3. Xazina til: hozirda yoqolib ketish xavfi ostida turgan til yoki ozchilik tilini ifodalaydi.

4. Xazina g'oyibdan emas, mehnatdan.

5. Yaxshi xotin – xazina.

6. Yer xazina, mehnat uning kaliti.

7. Yo'l yurgan xazinaga yo'liqar. [2] [3]

Xulosa qilib aytganda "xazina" so'zi boy ma'noga ega bo'lib, turli qimmatli, noyob yoki takrorlanmaydigan narsalarga nisbatan qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tiliining izohli lug'ati. A. Madvaliyev tahriri ostida (2006-2008)

2. O'zbek xalq maqollari X.Suvonqulova tomonidan tuzilgan.2014
3. ziyouz.com kutubxonasi.

UO'K 81"367.5

O'ZBEK TILIDA YAKUNIY FAZA SEMANTIKASI VA UNING IFODALANISHI**A.A.Latipov, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand**

Annotatsiya. Taklif etilayotgan maqolada hozirgi zamon o'zbek tilidagi yakuniy faza mazmuni va ifoda rejalariga bag'ishlangan ishlarga tanqidiy sharh berilgan. Yakuniy fazaning subkategorik ma'nolari va ularni ifodalash vositalarining turlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: yakuniy faza, limitativlik, finitiv sema, finitiv fe'l, finitiv turg'un birikmalar, aspekt (tur) ma'nolari, chegaralangan, chegaralanmagan fe'llar, subkategorial ma'nolar.

Аннотация. В предлагаемой статье проводится критический обзор работ, посвященных планам содержания и выражения конечной фазы в современном узбекском языке. Выявляются типы субкатегориальных значений финитивной фазы и типы средств их выражения.

Ключевые слова: заключительная фаза, лимитативность, финитивная sema, финитивный глагол, финитивные константные соединения, видовые (типовые) значения, конечные, неличные глаголы, подкатегорические значения.

Abstract. The proposed article provides a critical review of works devoted to the plans of content and expression of the end phase in the modern Uzbek language. The types of sub-categorical meanings of the finitive phase and the types of means of their revealed expression.

Key words: final phase, limitativeness, finitive sema, finitive verb, finitive constant compounds, aspect (type) meanings, finite, non-finite verbs, subcategorical meanings.

Kirish. Taklif etilayotgan maqolaning maqsadi - hozirgi zamon o'zbek tilida yakuniy fazaning subkategorik ma'nolari va ularni ifodalash vositalarini aniqlashdan iborat. Yakuniy (jumladan boshlanish va davomiylik) faza ma'nolari universal aspektual kategoriyalar bo'lgani sababli nafaqat hind-yevropa, xususan rus, ingliz tillarida, balkim tuzilish jihatidan ulardan farq qiluvchi turkiy tillarda, xususan hozirgi o'zbek tilida ham lingvistik ifodaga ega. Turkiy tillarida (jumladan o'zbek tilida) yakuniy faza semantik maydonida turli finitiv ma'nolarni ajratish mumkin. Bir tomondan yakuniy fazasi aspekt (tur), ya'ni tugallangan ma'nolar (harakatning bajarilishi, natijasi, ichki tabiiy chegarasiga yetib borishi), bilan bog'langan bo'lsa, ikkichi tomondan bu kategoriya finitiv harakat tarzi bilan bog'langanligi ko'p ishlarda namoyon qilinishi ko'zga tashlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Masalan, A. Xojiyev ishida 9 ta ajratilgan faza ma'nolaridan 3 tasi yakuniy faza bilan bog'liq:

- harakatning bajarilishga yaqinlashgan fazasi;
- harakatning to'la (tugal) bajarilish fazasi;
- harakatning bajarilishi va holatning yuzaga kelishi fazasi [Xojiyev 1966: 188-195].

Harakatning to'la (tugal) bajarilish fazasi yoki muallif keyingi asarida "Harakatning tugallangan fazasi" [Xojiyev 1979: 66] deb nomlagan ma'noni ifodalovchi vositalar sifatida fe'llarning "nokategorial" analitik shakllarini, ya'ni *bo'l, bit, bitir, chiq, yot, o't, ol, qo'y, ket, yubor, tashla, sol, tush* larni keltiradi. B.H.Rizayev fikricha, A. Xojiyev faza va aspekt qiymatlarini aniq farqlamaydi: yagona "*bit*" bilan birikmalar tugallangan fazaviy ma'noni ifodalaydi, boshqa hollarda biz faqat harakatning chegarasiga erishishini kuzatamiz" [Rizayev 2022: 60-61].

Jarayon yakuniy bosqichi ma'nolarini aniqlashda xuddi shunday yondashuvni boshqa turkolog olimlarining asarlarida ham uchratamiz. Masalan, A.A. Yuldoshev boshqird tilida bunday ma'nolarni ifodalash vositasi sifatida *chiq, tashla, ket, yeber* kabi ko'makchi fe'llarni ravishdosh -p bilan ko'rsatadi [Yuldoshev 1965: 39-113] (qarang: [Rizayev 2022: 61]).

D.M. Nasilov yakuniy (finitiv) faza tushunchasi o'rniqa limitativlik atamasini ishlatgan holda bu bosqichning ifodalashini alohida chegaralanmagan va chegaralangan fe'llar doirasida ko'rib chiqib, turli ifodalanish modellarini va ular bilan bog'liq yakuniy faza ma'nolarini ajratadi [Nasilov

1989]. Bu monografiyada chegaralanmagan fe'llar bilan yakuniy bosqichni ifodalanishi uchta asosiy modellar orqali berilib, ularni semantik tahlili amalga oshirilgan.

Limitativ modellar sifatida (1) - (i)b + bo'l; (2) - (i)b + chiq va (3) - (i)b + bit birikmalari keltirilgan. Har qaysi model o'ziga xos semantik xususiyatlarga ega bo'lganligi ko'rsatilgan.

Masalan, (1) chegaralanmagan fe'llarni - (i)b sifatdash shakli bilan ko'makchi fe'l bo'l birikmasi orqali "ma'lum bir holatning ma'lum bir namoyon bo'lishidan boshlab tugashi" ma'nosi bilan bog'liqligi qo'yidagi misollar bilan tasdiqlangan: *ishlab bo'lmoq, ding'irlatib chalib bo'lmoq, guldirab (gumburlab) bo'lmoq, sayrab bo'lmoq, o'ynab bo'lmoq, shovullab bo'lmoq, dejurlik qilib bo'lmoq, gapirib bo'lmoq, cho'milib bo'lmoq*.

(2) - (i)b + chiq modeli turli xil vaqt (temporal) ko'rsatkichlari (masalan, "butun tun..., bir hafta...") yordamida ma'lum bir vaqt oralig'ida joylashtirilgan jarayonning tugashini ko'rsatish uchun qo'llaniladi, ya'ni, "butun vaziyatni bir butun sifatida joylashtirish uchun vaqt chegaralari ko'rsatiladi deb izohlanadi. Bu ma'no qo'yidagi gaplar orqali namoyon qilinadi: *Bemor tuni bilan yo'talib chiqdi; It tun bo'yi irillab –xirillab –vovullab chiqdi; Bulbul tuni bilan sayrab chiqdi; Bo'ron kechasi bilan g'uvullab chiqdi*).

Bizning fikrimizcha, keltirilgan misollarda, limitativlikning yagona o'zi emas, balki harakatning (holatning) davomiyligi ma'nosi ustun bo'lgan holatda va uning tugashi ham bir vaqtda ifodalangan.

(3) - (i)b + bit modeli tarkibida asosiy fe'lning ravishdosh shakli bilan mustaqil leksema bit birikib jarayonning tugashi aks etadi: *Pechkada o'tin yonib bitibdi; Qishloq batamom yonib bitgan*.

Chegaralangan fe'llarning yakuniy bosqichini ifodalashda ham bir nechta holatlarni ajratish mumkinligi D.M. Nasilov monografiyasida ko'rsatib o'tilgan. Ularni ro'yxatini keltirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: (a) - (i)b bitir; (b) - (i)b- + bo'l; (v) - (i)b- + tashla; (g) - (ub) + qo'y; (d) - (u)b + chiq; (e) - (u)b + yubor; (j) - (u)b + ol va - (u)b + ber.

Muallif tomonidan keltirilgan modellarni va misollarni tahlili shuni ko'rsatadiki, yakuniy faza maydoni qo'yidagi ma'nolarni, ya'ni: (a) sof tugallanish - (i)b bitir; (b) natijaga erishish bilan to'liqlik - (i)b- + bo'l; (v) natijaviylik va unga erishish tezligi va intensivligi - (i)b- + tashla; (g) holatni natijasi - (u) + qo'y; (d) yaratilgan obyekt ustida bajarilgan harakatning to'liqligi - (u)b + chiq; (e) ish-harakatning intensivlik va tezlik bilan batamom (to'liq) bajarilishi (tugashi) - (u)b + chiq; (j) jarayonning to'liq (batamom) tugallanishi - (u)b + ol va - (u)b + ber kabi aspektual ma'nolarni o'z ichiga qamrab oladi. Ifodalash jihatidan bu maydonga nafaqat sof finitiv ma'noga ega mustaqil fazaviy fe'l (*bitirmoq*), balki aksariyat holda ko'p ma'noli *bo'lmoq, tashlamoq, qo'ymoq, chiqmoq, yubormoq, olmoq va bermoq* fe'llari bilan birikmalar kiritiladi.

Bizning fikrimizcha, D.M. Nasilov "yakuniy faza bosqich"ni keng ma'noda tushunib, shu jumladan ushbu bosqichning semantik maydonida aspekt (tur) jihatidan tugllanish belgilari bilan bog'liq limitativlikni va finitiv harakat tarzini bildiruvchi tugallanish faza ma'nosini bir-biridan ajratmagan holda birga ko'rib chiqadi.

B.H.Rizayevning fikricha "Faza (bosqichlari) qiymatlari turkologlar tomonidan faqat turlar (tus, vid) muammosini o'rganish bilan bog'liq holda ajratiladi. "Rus grammatikasining" ta'siri ostida turkologlar fazaviy ma'nolarni o'ziga xos tus ma'nolari bilan bog'lashadi va ularni harakatni ichki chegaraga erishilganlik / erishilmaganlik (достигнутость / недостигнутость предела) tushunchalari asosida belgilaydilar" [Rizayev 2022: 59]. Bu fikrga biz to'liq qushilishimizga yetarli dalillar mavjud.

B.H. Rizayev yakuniy (finitiv) fazani tor ma'noda tushungan holda, ya'ni aspekt ma'nolaridan ajratgan holda, ifodalash vositalar sifatida finitiv semaga turli darajada ega bo'lgan fe'llar qatoriga qo'yidagilarni kiritadi: *Bitmoq, bitirmoq bosmoq, buzmoq, bo'lmoq* - (gapini savol bilan bo'lmoq); *kesmoq* - (birovning so'zini kesmoq), *qolmoq* - (og'rigingiz qoldimi?); *oxirlamoq* - (oxirlashmoq), *so'nmoq* - (uning ko'zlarida yonayotgan-g'azab o'ti birdan so'ndi), *tamomlamoq, tashlamoq* - (chekishni tashlamoq); *tinmoq* - (yomgir tindi); *tugamoq, tugatmoq, to'xtamoq, to'xtatmoq, uzilmoq* - (ularning aloqasi uzildi); *o'tmoq* - qish tez o'tib ketdi [Rizayev 2020:107-108].

Muhokama va natijalar. Tahlil qilinayotgan ishda muallif yuqorida keltirilgan finitiv fe'llarni ikki guruhga bo'ladi. Birinchi guruhga sof finitiv semaga ega, turli protsessni bildiruvchi so'zlar bilan birikish imkoniyati va matnlarda qo'llanish darajasi yuqori bo'lgan *tugamoq, tugatmoq, to'xtamoq,*

to'xtatmoq, tamomlamog, tinmoq, bitmoq, bitirmoq kabi fe'llar kiritiladi. Qolgan fe'llar ikkinchi guruhni tashkil qiladi. Ularning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ular ko'p ma'noli fe'llar bo'lib finitiv semani faqatgina "bog'langan" chegaralangan holatlarda ifodalashi mumkin, chunki ular yordamida ifodalanayotgan yakuniy bosqich ma'nosi boshqa turli qo'shimcha semantik belgilar bilan birga keladi, ularning boshqa so'zlar bilan birikish imkoniyati va matnlarda qo'llanishi ancha chegaralanganligi ko'zga tashlanadi.

Masalan, *bosmoq, bostirmoq, buzmoq* fe'llari faqat "bosim" belgisi bilan bog'langan salbiy baholangan hodisalarni (holatlarni) tugallanishini ifodalaydi. *Uzmoq, uzilmoq* fe'llari esa asosan har xil turdagi aloqalar, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tugatish ifodasiga ixtisoslashgan. Muallif bergan izohlar bo'yicha, masalan, *tinmoq* tabiiy hodisalarning to'xtalishi, *tashlamog* yomon odatlarni to'xtatilishi, *so'nmoq* hissiy holatlar va munosabatlarning tugashi ma'nolarini ifodalashga moslashgan [Rizayev 2020:109].

O'zbek tilida yakuniy faza ma'nolarini ifodalovchi finitiv fe'llardan tashqari bir qator turg'un fe'l-ot birikmalari ham mavjud. Ularning strukturaviy va semantik xususiyati B.H. Rizayevning ishida ko'rib chiqilib, ularning ro'yxati, misollar va izohlari namoyon qilingan [Rizayev 2022:62-65]. Shu ma'lumotlarni bir oz qisqartirilgan va o'zgartirilgan holda keltirishni urinli deb topdik.

Ado bo'lmoq, ado etmoq, ado qilmoq, bas qilmoq, barham bermog, barham yemoq (topmoq), bartaraf qilmoq (etmoq), bartaraf bo'lmoq, nihoyatga, nihoyasiga yetmoq (yetkazmoq), oxiriga bormog, oxiriga yetkazmoq, oxiriga yaqinlashmoq, saranjom bo'lmoq (ko'chma s.t. o'ldirib, yo'q qilmoq, gumdon qilib yubormog), saranjam topmoq (bitmoq, tugamoq), tamom bo'lmoq, tamom qilmoq, tark etmoq (yoki qilmoq), xotima bermog, xotima qo'ymoq, xotima yasamoq, chek qo'ymoq, yo'q qilmoq, o'z yakuniga yetmoq, yakun topmoq, yakun yasamoq.

Keltirilgan finitiv turg'un birikmalarning o'ziga xos xususiyatlari qo'yidagidan iborat: ularning tarkibida kamida ikkita komponent, ya'ni ot va fe'l ishtirok etadi; bunda finitiv sema bevosita nominal komponent bilan bog'liqligi ko'zga tashlanadi, nimaga deganda tahlil qilinayotgan birikmalardagi *ado* (ijro, tugatish), *tamom* (to'liq, yakun); *oxir* (oxiri, oxirgi chegarasi); *nihoya* (oxirgi chegara, oxir); *yakun* (oxir, natija, tugatish), *chek* (oxirgi chegara); *tark* (rad etish, tugatish), *bas* (yetarli); *saranjom* (tugatish) nominal komponentlarning ma'nosini "oxiriga yetish", "to'liq bajarish", "jarayon chegarasiga yetish", "biror narsani tark etish", "rejalashtirilgan natijaga erishish", "salbiy narsani to'xtatish" kabi tushunchalarni ifodalaydi. Muallif aytganicha, "Butun birikmaning finitiv semantikasi nominal komponentiga yuklanadi, fe'l komponent uning abstrakt (mavhum) ma'joziy (ko'chma) ma'nosida paydo bo'ladi va predikatning sintaktik rolini bajaradi va aksional semantikasi bilan tavsiflanadi. Deyarli barcha ot komponentlarning leksik semantikasi to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) u yoki bu tarzda tugallanish ma'nosi bilan bog'langan" [Rizayev 2022:68].

Keltirilgan birikmalarning finitiv semantik xususiyatlar nuqtai nazaridan muallif ikkita guruhni ajratadi. Birinchi guruhga "asosan salbiy protsesslarni irodali ravishda to'xtatish (bekor qilish) ma'nosini ifodalashga xoslangan finitiv fe'l-ot birikmalar" (*bartaraf qilmoq, bartaraf etmoq, barham bermog, bas qilmoq, tark qilmoq, xotima bermog, chek qo'ymoq, yo'q qilmoq*) kiritilsa, ikkinchi guruhni esa "Protessni mo'ljallangan (yoki tabiiy) chegaraga yetkazish ma'nosini ifodalaydigan finitiv fe'l-ot (*tamom, oxir* komponentli) birikmalari tashkil qiladi [Rizayev 2022:71-75].

Ifodalash planida o'zbek tilida yakuniy faza ma'nolarini bildiruvchi turli vositalar qatnashishini ko'zatish mumkin. Umumlashtirgan holda ularni qo'yidagi jadvalda (1) keltirishni o'rinli deb topdik:

1-Jadval

Yakuniy faza ma'nolarini ifodalashga moslangan vositalar turlari

I Finitiv fe'llar	II Finitiv ot-fe'l birikmalari	III Analitik birikmalar
1) Sof finitiv semali fe'llar: <i>bitmoq, bitirmoq oxirlamoq (oxirlashmoq), tamomlamog, tugamoq tugatmoq, to'xtamoq, to'xtatmoq.</i> 2) Ko'p ma'noli finitiv fe'llar: <i>bosmoq, bostirmoq, buzmoq, bo'lmoq, kesmoq, qolmoq, so'nmoq, tashlamog, tinmoq, uzmoq, uzilmoq, o'tmoq</i>	<i>Ado bo'lmoq (yetmoq, qilmoq), bas qilmoq, barham bermog (yemoq, topmoq), bartaraf qilmoq (yetmoq, bo'lmoq), nihoyatga, nihoyasiga yetmoq (yetkazmoq), oxiriga bormog (yetkazmoq, yaqinlashmoq), saranjom bo'lmoq, tamom bo'lmoq (qilmoq), tark etmoq (qilmoq), xotima bermog (qo'ymoq, yasamoq), chek</i>	<i>-(i)b + bo'lmoq</i> <i>-(i)b + chiqmoq</i> <i>-(i)b + bitmoq</i> <i>-(i)b + bitirmoq</i> <i>-(i)b- tashlamog</i> <i>-(u)b + yubormog</i>

	qo'ymoq, yo'q qilmoq, o'z yakuniga yetmoq, yakun topmoq (yasamoq)	-(u)b + <i>olmoq</i> -(u)b + <i>bermoq</i>
--	---	---

Shuni ta'kidlash kerakki I va II - guruhlariga kiritilgan vositalar sof tugallanish bosqichini ifodalashga moslangan bo'lsa, III-chi guruhni tashkil qiluvchi analitik qurilmalar esa protsessning ichki oqimining yakuniy bosqichini, ya'ni tur (aspekt) ma'nolari bilan bog'liq belgilarini ifodalashga moslashgan.

Mazmun jihatidan o'zbek tilida yakuniy faza bilan bog'liq subkategorial ma'nolarni ikkita katta va ular qamrab olgan bir nechta kichik guruhlarini ajratsa bo'ladi. Ularni biz qo'yidagi jadvalda keltiramiz.

2-Jadval

Yakuniy fazaning subkategorial ma'nolari

Harakat tarzi bilan bog'liq ma'nolar	Aspekt bilan bog'langan yakuniy faza ma'nolari
- harakatni to'satdan va vaqtinchalik to'xta(ti)lishi; - harakat yoki jarayonning asta-sekin so'nishi; - to'satdan va kutilmagan to'xtash; - harakatni to'xtatish; -harakatning oxirigacha yaqinlashish; -salbiy baholangan hodisalarni (holatlarni) tugallanishi; - har xil turdagi aloqalar, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tugatish; - tabiiy hodisalarning to'xtalishi; - hissiy holatlar va munosabatlarni tugatishi; -rejalashtirilgan natijaga erishish; - oxiriga yetish; - to'liq bajarilish; - biror narsani tark etish; - protsessni mo'ljallangan (yoki tabiiy) chegaraga yetkazish.	- Natijaga erishish - yangi holatga o'tish - eski vaziyatni rad etilishi - protsessning barbod bo'lishi - protsessni tabiiy chegarasiga erishish - harakatni samarali yakunlash - harakatning mutlaq tugallanish holati - istalgan yoki erishilgan natija bilan ifodalangan samarali harakatning tugallanishi - harakatning to'la (tugal) bajarilish - harakatning bajarilishi va holatning yuzaga kelishi -holatning ma'lum bir namoyon bo'lishidan boshlab tugashi - natijaga erishish bilan to'liqlik - natijaviylik va unga erishish tezligi va intensivligi - harakatning to'liqligi - ish-harakatning intensivlik va tezlik bilan batamom (tuliq) bajarilishi (tugashi) - jarayonning to'liq (batamom) tugallanishi

Bu yerda berilgan yakuniy faza qiymatlarining ba'zi variantlari ikkala ajratilgan guruhda ham taqdim etilishi mumkin, chunki harakat tarzi ma'nolari, odatda, aspekt (tur) qiymatlari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'XATI:

1. Куппа. Когнитивные основы языковой репрезентации фазовости действия // Сибирский филологический журнал. 2013. № 1. С. 173-177.
2. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкознания. ЖИ.: Изд-во ЛГУ. — 1965. - С. 53-81.
3. Мойсеев А.П. Семантика фазовости и средства ее выражения в современном немецком, английском и русском языках. Бийск – 2016.
4. Насилов Д.М. Проблемы тюркской аспектологии. - Л.: Наука, 1989. - 207 с.
5. Ризаев Б.Х. Семантика конструкций с финитивными глаголами (на материале немецкого, русского и узбекского языков). Учебное пособие. Тошкент: Янги аср авлоди, 2021.
6. Ризаев Б.Х. Финитив семантика турфун сўз бирикмалари. Устойчивые словосочетания с финитивной семантикой (на материале немецкого и узбекского языков). Учебное пособие.- Самарканд: СамДЧТИ, 2022.
7. Тиунова С. П. Способы выражения фазовых значений в английском и русском языках. Кемерово: Кемеровский гос. ун-т. 1986. – 84 с.
8. Л.Е. Черкасова. О структуре фазовых глаголов в английском языке// Конструкции с предикатными актантами. М.,1981.
9. Юлдашев А.А. Аналитические формы глагола в тюркских языках. - М.: Наука, 1965. -274 с.
10. Hojiyev A. O'zbek tilida ko'makchi fe'llar. - Toshkent. 1966. - 220
11. Hojiyev A. Hozirgi o'zbek tilida forma yasalishi. – Toshkent, 1979. – 66 b.

INGLIZ TILIDA MA'DANLARGA ALOQADOR ONOMASTIK BIRLIKLARNING SEMANTIKASI VA ETIMOLOGIYASI

R.Sh.Madraximova, o'qituvchi, Navoi davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, Navoi

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilida ma'danlarga aloqador so'zlar va birikmalarning asl mohiyati, ularning yaratilish tarixi, va hozirgi kundagi vazifalari muhokama qilingan. Shuningdek ularning har bir sohada turlicha nomlanishi va shu onomastik birliklarning semantikasi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ma'dan, etimologiya, kontekst, kon, lotin tili, geologiya, mineralogiya, semantika.

Аннотация. В статье рассматривается истинная сущность слов и словосочетаний, относящихся к английскому языку, история их создания и их современные функции. Также поясняются их разные названия в каждой области и семантика ономастических единиц.

Ключевые слова: горное дело, этимология, контекст, шахта, латинский язык, геология, минералогия, семантика.

Abstract. The article examines the true essence of words and phrases related to the English language, the history of their creation and their modern functions. Their different names in each area and the semantics of onomastic units are also explained.

Key words: mining, etymology, context, mine, Latin, geology, mineralogy, semantics.

Har bir inson o'z hayoti davomida turli xil ma'danlarga duch keladi va ular inson hayotiga katta rol o'ynaydi. Sivilizatsiya va hayotimiz bog'liq bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishda ishlatiladigan ko'plab tabiiy resurslar yer ostidagi ma'danlar orqali yaratiladi. Biz iste'mol qiladigan ekinlar ma'danlardan tashkil topgan tuproqda o'stiriladi. Binolar, yo'llar va ko'priklar kabi tuzilmalarning xavfsizligi va barqarorligi ular qurilgan jinslar va tuproqlarni tashkil etuvchi ma'danlarning mexanik xususiyatlariga bog'liq.

Har bir sohada ma'danlar atamasi turlicha bo'lib ularning nomlanishi ham bir-biridan farq qiladi. Iqtisodiy ma'noda bu ko'pincha erdan qazib olingan har qanday qimmatli materialni, shu jumladan ko'mir, neft, qum va shag'al, temir rudasi yoki boshqa qazib olingan tovarlarni, hatto er osti suvlarini ham anglatadi. Dietologlar ma'danlar atamasini oziqlanish uchun muhim bo'lgan har xil kimyoviy birikmalar yoki elementlarning har qandayini anglatish uchun ishlatadilar. Umumiy foydalanishda na hayvon, na o'simlik bo'lgan har qanday narsa ma'dan deb hisoblanishi mumkin. Biroq, geofanlarda boshqacha ta'rif qo'llaniladi:

Ma'dan bu - bu aniq, ammo qat'iy bo'lmagan kimyoviy tarkibga ega bo'lgan tabiiy kristalli qattiq moddadir. Tabiiy ravishda paydo bo'ladigan material inson harakati yoki aralashuviz hosil bo'ladi. Laboratoriyada tabiiy mineral analoglari bilan bir xil kimyoviy va fizik xususiyatlarga ega bo'lgan ko'plab kristalli qattiq moddalar sintezlanishi mumkin. Ushbu materiallar sintetik ma'danlardir. Ma'danlarning etimologiyasi turli tillarda va tarixiy kontekstlarda ildiz otgan. Ingliz tilida "Mineral" so'zining o'zi lotincha "mineralis" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "konlarga tegishli" degan ma'noni anglatadi. Lotincha atama "minera" so'zidan olingan bo'lib, "ruda" yoki "men" degan ma'noni anglatadi.

Ko'pgina ma'dan nomlari yunon, lotin yoki boshqa qadimgi tillardan kelib chiqqan. Misol uchun, "kvars" minerali nemischa "quarz" so'zidan olingan bo'lib, u "qattiq" degan ma'noni anglatuvchi slavyan "tvrdy" so'zidan moslashtirilgan deb hisoblanadi. XVI asrning o'rtalarigacha quarzum (Agricola, 1546); quartzum (Wallerius, 1747). "Querts" so'zi 1743 yilda shakllangan bo'lib, konchining ko'ziga kirib ketgan tosh bo'lagi ma'nozini anglatgan. Bu so'z, ehtimol, nemis konchilari orasida paydo bo'lgan, chunki bu ma'dan, agar u tomir shaklida bo'lmasa, osongina alohida e'tibordan chetda qolishi mumkin edi. Ingliz tiligacha bu ma'dan nomi quarry, L.Qua'drus, G.Quader, Sw.Quatersten, ya'ni toshlarni kesuvchi (stone-cutter) ma'nolarida kelgan. Zink "zineho", "zinco" so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib Zincho ko'zda oq nuqta paydo bo'lishini anglatadi. U nemis yoki indo-nemis so'zidan kelib chiqqan bo'lib G.Zinn bilan bevosita bog'liq hizoblanadi. Bu metalni birinchi bo'lib 1528 yilda Paracelsus tasvirlagan.

Antimony (surma)- Biz bilamizki, klassik yunonlar va boshqa qadimgi xalqlar kosmetik maqsadlarda keng qo'llanilgan surma sulfidga (Stibnite) ega edilar. Ushbu modda kukunga aylantirildi va ko'z qovoqlari, qoshlar va ko'zlar ostiga qo'llandi, ikkinchisini kattaroq va yorqinroq qilish niyatida. Bu klassik odat hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Bu so'zning kelib chiqishi Misr yoki arabistonga borib taqaladi. Bu metal elementning bugungi kundagi lotincha nomini Rimliklar "stibnum" olishgan. Metallic surma ma'dani xususiyatlarini birinchi marta 1400 yilda ruhoniylar Basil Valentine tasvirlagan. U bu ma'dan bilan o'zining tong'izlarini ovqatlantirgan va natijada ular semirishni boshlagan. U bu ma'danni shu miqdordagi o'zining monastrdagi birodarlariga berganida ular vafot etishgan. Shundan so'ng bu so'z fransuzcha so'zdan kelib chiqqanligi *antimony* so'zi i ga almashtirilganda *antimoine* fransuz tilida *moine* (*monk*) ruhoniylar ma'nosini anglatishi aniqlangan.

Bismuth (vismut)- bu ma'danning kelib chiqishi unchalik aniq bo'lmasada, birinchi bo'lib o'rta asrlarning oxirida Germaniyada ishlatilgan. *Wesemot* qisqartmasi wese so'zlaridan olingan bo'lib *o'tloq* ma'nosini bildiradi. Nemis tilidagi *Wiese*, o'tloq so'zidan kelib chiqqan bu so'z ba'zi eski yozuvchilarning ta'kidlashicha, metal eritilgandan so'ng soviganida ranglar o'tloqdagi gullar (XVI asr) kabi rang-barang va chiroyli bo'ladi. Metal oq rangga ega bo'lib, erishdan keyin ko'pincha yorqin ranglarni oladi. Lotin tilidagi aytilishi *bisemutum* (Agricola, 1546) bo'lib *bis*- ikki marta va *emuto*- o'zgarish ma'nolarini bildiradi. Chunki metal eritilganda o'zining haqiqiy oq rangini o'zgartiradi.

Yunoncha "ametistos" so'zi "mast bo'lmagan" degan ma'noni anglatuvchi "amethyst" ma'danining nomini keltirib chiqardi va tosh mastlikdan himoya qilishi mumkinligi haqidagi qadimiy e'tiqodga ishora qiladi. Ayrim hollarda foydali qazilmalar kashf etgan yoki ularni o'rganishga katta hissa qo'shgan shaxslar nomi bilan ataladi. Masalan, "garnet" ma'dani o'rta inglizcha "gernet" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "to'q qizil" degan ma'noni anglatadi. Ehtimol, bu so'z qadimgi frantsuzcha "grenat" so'zidan ta'sirlangan va rangi o'xshashligi tufayli anor mevasi bilan bog'langan.

Ma'dan nomlarda madaniy-geografik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, "jade" minerali o'z nomini "ijada" dan olgan, ispancha "bel tosh" degan ma'noni anglatadi, chunki tosh buyraklarni himoya qiladi deb ishonilgan. Xuddi shunday, "turkuaz" ma'dani o'z nomini frantsuzcha "turquois" so'zidan oladi, bu "turk" degan ma'noni anglatadi, chunki u dastlab Turkiya orqali Evropaga olib kelingan. Ma'dan nomlari turli xil kelib chiqishi mumkin va ular ko'pincha turli manbalardan olinadi, jumladan: Geografik joylashuvlar: Ba'zi foydali qazilmalar birinchi marta kashf etilgan yoki ular katta miqdorda topilgan geografik joylashuviga ko'ra nomlanadi. Misol uchun, "amazonit" minerali birinchi marta aniqlangan Janubiy Amerikadagi Amazon daryosi sharafiga nomlangan. Ko'pgina minerallar ushbu sohaga katta hissa qo'shgan taniqli olimlar yoki geologlar sharafiga nomlangan.

Mountainite - Janubiy Afrikaning Rodos universitetining geologiya professori Edgar Donald Mountain nomi bilan atalgan shaffof material. Bu och oltin rangga ega bo'lgan yorqin oq tolali o'tkir kristalli agregatdir.

Jismoniy xususiyatlar: Ba'zi ma'danlar jismoniy xususiyatlariga yoki o'ziga xos xususiyatlariga qarab nomlanadi. Misol uchun, "magnetit" kuchli magnitlanganligi uchun, "atirgul kvartsi" esa pushti rang va atirgulgaga o'xshash shaffof ko'rinishi uchun nomlangan.

Tarkibi yoki kimyoviy elementlar: Mineral nomlari ularning kimyoviy tarkibi yoki tarkibidagi elementlarni ham aks ettirishi mumkin. Masalan, "kaltsit" lotincha "calx" so'zidan olingan bo'lib, ohak degan ma'noni anglatadi, chunki u asosan kaltsiy karbonatdan iborat. Xuddi shunday, "gematit" o'z nomini qizil-jigarrang rangi tufayli yunoncha "haima" so'zidan oladi, ya'ni qon.

Mifologiya va tarix: Ba'zi minerallar mifologik shaxslar, tarixiy voqealar yoki madaniy manbalar sharafiga nomlanadi. Misol uchun, "jade" ispancha "piedra de ijada" so'zidan olingan bo'lib, yon tomondagi tosh degan ma'noni anglatadi, chunki u buyrak kasalliklari uchun shifobaxsh xususiyatlarga ega deb hisoblangan.

Ba'zi ma'danlarning nomlarini zamonaviy inglizcha so'zlarga o'xshashligi bilan tushunish mumkin. Ba'zi hollarda ismlar to'g'ridan-to'g'ri inglizcha so'zlar emas, lekin ularning ko'pchiligi lotin, frantsuz va ispan kabi tillardagi tegishli so'zlar bilan umumiy kelib chiqishi bor. Minerallar rangi bo'yicha nomlanadi: azurit (ko'k ko'k), karminit (karmin qizil), greenalit (yashil) va olivin (zaytunli yashil). Boshqa foydali qazilmalar o'z nomi bilan atalgan boshqa ma'danlar o'xshash narsalarga ko'ra

nomlanadi: gummit (elimga o'xshash), bronzit (brilliant) va serpantin (sirt ko'pincha ilon terisiga o'xshaydi).

Umuman olganda, minerallarning etimologiyasi xilma-xil bo'lib, lingvistik, tarixiy, madaniy va geografik ta'sirlarni qamrab olgan bo'lib, vaqt o'tishi bilan insonning ushbu tabiiy moddalar bilan o'zaro ta'sirining boy gobelenini aks ettiradi. Bundan ko'rinib turibdiki ma'danlarning nomlarining etimologiyasi har bir davrda o'zgarib borilgan. Ularning ma'nosi ayrimlari bugungi kunda saqlanib qolingan bo'lsada, ba'zilar ma'lum bir davrga kelib o'z kuchini yoqotgan va geologlar, mineraloglar tomonidan fanga qo'shimcha ma'dan nomlarini kiritganlar va eski nomlarni yangicha nom bilan atay boshlaganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bruce Cairncross (2018) Who's Who in Mineral Names: Edgar Donald Mountain (1901–1985), Rocks & Minerals, 93:3, 276-278
2. F.M.Endlich. On Some Interesting Derivations of Mineral Names. –The American Naturalist, Jan., 1888, Vol.
3. Ричард С.Митчел. Название минералов. Что они означают? –Москва, “Мир”,1982. С. 63
4. William D. Nesse. Introduction to mineralogy. New York: Oxford University Press, 2000. P. 4
5. Mathew D.Eddy.The language of mineralogy. John Walker chemistry and the Edinburgh Medical School 1750-1800. – Great Britain.: MPG Books LTD, Bodmin Cornwall,2008. –P.135
6. Collins English Dictionary – Complete & Unabridged 2012 Digital Edition [Электронный ресурс]. URL: <http://www.collinsdictionary.com/>
7. A concise dictionary of American place-names / Stewart G.R. – Oxford University Press, 1985. – 592 p.

UO'K 808.3

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FIDOYILIK KONSEPTINI IFODALOVCHI LEKSEMALAR

Sh.Mamatqulova, tayanch doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida fidoyilik tushunchasini ifodalanishi, uning qo'llanilishini tasniflash, fidoyilik tushunchasini ifodalovchi leksemalar hamda ularning ma'noviy xususiyatlari, lug'atlardagi farqlari hamda asarlarda berilishi orqali madaniy o'ziga xosliklarini ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: fidoyilik, sadoqat, vafo, e'tiqod, ixlos, muxlislik, mas'uliyat.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка выразить понятие самоотверженности в английском и узбекском языках, классифицировать его употребление, лексемы, выражающие понятие самоотверженности и их духовные характеристики, различия в словарях, а также их культурные особенности, представив их в произведениях.

Ключевые слова: преданность, верность, верность, вера, преданность, фантом, ответственность.

Abstract. This article attempts to express the concept of dedication in the English and Uzbek languages, classify its use, lexemes expressing the concept of dedication and their spiritual characteristics, differences in dictionaries, as well as their cultural characteristics, presenting them in works.

Key words: devotion, fidelity, fidelity, faith, dedication, fandom, responsibility.

Ushbu maqola "Fidoiylik" tushunchasini va uni ingliz tilida ifodalash usullarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. "Fidoiylik" tushunchasi ko'p o'n yillar davomida o'rganilgan va allaqachon ilmiy foydalanishga faol kirib kelgan. Bu kontseptsiya madaniyatshunoslikdagi asosiy tushunchalardan biri bo'lib, haligacha to'liq o'rganilmagan.

Kontseptsiya inson ongida madaniyat laxtasiga o'xshaydi; qaysi shaklda madaniyat insonning ruhiy dunyosiga kiradi. Boshqa tomondan, kontseptsiya deganda shaxs – “madaniy qadriyatlar yaratuvchisi” emas, oddiy, oddiy odamning o'zi madaniyatga kirib, ba'zi hollarda unga ta'sir ko'rsatadigan narsadir.[1]

Ko'p o'lchovli bo'lgan kontseptsiyani turli parametrlarga ko'ra tasniflash mumkin. Mavzu bo'yicha tushunchalar turli xil kontseptsiya sohalarini shakllantirishi mumkin, masalan, matn, hissiy va boshqalar.

Tushunchalar odamlarga mansubligiga ko'ra vizual, mikroguruh, makroguruh, milliy, sivilizatsiya va umuminsoniy tushunchalar sohalarida joylashishi mumkin. Tushunchalarni, shuningdek, ular bilan bog'liq bo'lgan nutq turiga ko'ra tasniflash mumkin, masalan, pedagogik, diniy, siyosiy, tibbiy va boshqalar.

Psixologiyada tushunchalar konkretlik darajasi - mazmunning mavhumligi bilan farqlanadi. Konkret tushunchalar asosan hissiy, empirik xususiyatni saqlab qoladi va shuning uchun osongina tan olinadi va ularni ajratish va tasniflash nisbatan oson. Bunday tushunchalarning mazmuni asosan intensiv ravishda - biror narsa yoki hodisani namoyish qilish orqali ochiladi. Mavhum tushunchalarni tavsiflash qiyinroq va ularni tasniflash unchalik oson emas. O'ziga xos tushunchalar "asosan hissiy, empirik xususiyatni saqlab qoladi"[2], ular "so'zning keng ma'nosida ingl - vizual, akustik, taktil, motorika va boshqalar), ular bir yoki biriga asoslanadi. boshqa sezgi yoki sezgilar birikmasi"[3], ya'ni. hissiy asosda qurilgan. Ushbu tushunchalarning mazmunini so'z bilan tushuntirish yoki ta'riflash juda qiyin, chunki ular ushbu mavzularni tushunish va ulardan amaliy faoliyatda foydalanish uchun etarli bo'lgan empirik bilimlarni aks ettiradi.

Tilda ifodalanishiga ko'ra tushunchalar so'z bilan yoki so'zsiz bo'lishi mumkin. Verballashtirilgan tushunchalar - bu tizimda muntazam lingvistik ifoda vositalariga ega bo'lgan, og'zaki bo'lmagan, yashirin - og'zaki bo'lmagan yoki faqat majburiy topshiriq sharoitida (masalan, tajribada) sun'iyashtirilgan tushunchalar. Aslida, tushunchalarning shakllanishi va mavjudligi uchun so'zlar kerak emas. So'zlar tushunchalarni muloqot qilish, ularni muhokama qilish uchun zarur bo'lib, ular inson ongida tushunchalarni shakllantirish vositalaridan biridir.

Lingvistik ifodaga ko'ra, leksik-frazeologik, grammatik va sintaktik tushunchalar haqida gapirish mumkin. O'z navbatida, leksik-frazeologik tushunchalar orasida bir so'zli (bitta leksema bilan og'zaki), bir so'zsiz (to'plam so'z birikmalari bilan og'zaki) va matnli (butun matn orqali og'zaki) tushunchalar ajralib turadi.

Sodiqlik axloqiy tushunchadir, bo'lib, O'zbek tilida "Sodiqlik - sadoqatli bo'lish, sidqidillik, vafodorlik, sadoqat. Vatanga sodiqlik. Do'stlarning sodiqligi. Sodiqlik ko'rsatmoq. Adolat bu ahil er-xotinning hayotini doim havas qilar, ularni bir-biriga sodiqligi uchun hurmatlar, o'zining ham hayoti ana shunday bo'lishini orzu qilardi. S. Zunnunova, Gulxan."[4]

Tushuntirish lug'atlarida axloqiy tushunchalarning eng umumiy belgilari ularning subyektiv obrazli va hissiy o'ziga xos xususiyatlaridan mavhum holda qayd etilgan. "Sadoqat – kimgadir yoki biror narsaga fidoyi munosabat; sadoqatli – kimgadir yoki biror narsaga muhabbat va sadoqatga to'la"[5] , "...sodiqlik va hurmat, sadoqat, keng, samimiy sevgi, rostgo'y, to'g'ridan-to'g'ri bo'ysunish"[6] tarzida ifodalanadi.

Leksikografik manbalardan olingan ma'lumotlarni o'rganib, shunday xulosaga keldikki, zamonaviy ingliz tilida "devotion" *"loyalty and love or care for someone or something: He inspired respect and devotion from his pupils. devotion to She will be remembered for her selfless/unstinting devotion to the cause."*[7] tushunchasi devotion, devoted, devotee, loyal, loyalty, loyalist, faithful, faithfulness, faithfully, dependability, fidelity, allegiance, adherence, attachment, commitment синоним хисобланади. "Fidoyilik" tushunchasining asosiy ifodalanish darajasi devotion, loyalty, faithfulness, fidelity. Lisoniy belgilarini o'z ichiga oladi. Tezaurus lug'atlari va sinonimik lug'atlar materiallariga murojaat qilish sizga sadoqat g'oyasini kengaytirish va aniqlashtirish imkonini beradi. Shunday qilib, dictionary.reference.com onlayn lug'atida fidoyilik leksemasining quyidagi sinonimlari qayd etilgan: devotion: adherence, adoration, affection, allegiance, ardor, attachment, consecration, constancy, dedication, deference, devotedness, devotement, devoutness, earnestness, enthusiasm, faithfulness, fealty, fervor, fidelity, fondness, intensity, love, observance, passion, patriotism, piety, reverence, sanctity, service, sincerity, spirituality, staunch, steadfast, worship, zeal.

O'zbek tilida "Fidoyilik O'z tanlagan yo'li, maslagi, g'oyasiga, kasbu koriga yoki biror kimsaga sodiqlik, o'zini baxshida etish. Fidoyilik bor joyda g'alaba bor, deydilar. "Sharq yulduzi". O'ziga shunchalar fidoyilik qilgan mana shu go'zal qizning – jondan ortiq Azizasining oldidagi qarzini qanday uzsin?! O'. Hoshimov, Qalbingga quloq sol."[8]

Zero, olam va odam shu qadar katta sur'atlarda o'zgarib bormoqdaki, ertaga vatan, kindik qoni to'kilgan tuproq, sadoqat... degan tushunchalar qanday tushunilishi haqida bir nima deyish

qiyin. *Manfaat! Balki har qanday yuksak tushunchaning ham asosini tashkil qiladigan bosh unsur shu bo'lar... Ertaga? Kim bilsin... Hozir-chi? Aslida, hozir ham, kecha ham, ming yil avval ham shundoq emasmi? Vatan, xalq, ularga vafodorlik, fidoyilik...tushunchalari ertaga ham bo'ladi, faqat xuddi har qachongidek ma'lum kishilar — ana shu tushunchalarni bayroq qilib ko'tarib yurishdan manfaatdorlar uchun bo'ladi. Qolganlar uchun esa kecha va yoki hattoming yil avval bu yanglig' balandparvoz tushunchalar qandoq daxlsiz bo'lgan bo'lsa, hozir ham, ertaga ham shundoqligicha qolaveradi.* (Ulug'bek Hamdam. Muvozanat. 76) Ushbu asar parchasida sadoqat tushunchasining bugungi kunda o'zbek millatining tasavvuri, tushunilish chegaralari bir qadar yoritilgan. Ya'ni, fidoyilik, aslida muayyan manfaatlar ustiga qurilgan tushuncha deb izoh beriladi. Aslida bu fikr ijodkor aytganidek darajada xudbin manfaatparastlikka qurilmaganligini ham e'tirof etishga arzigulik ish qilgan, qilayotgan millatdoshlarinmizning borligi tasdiqlay oladi.

Sadoqatning turli holatlarini tahlil qilib, biz sadoqat namoyon bo'lishining asosiy yo'nalishlarini: shaxsiy, kasbiy, siyosiy va diniy sohalarni aniqlashimiz mumkin. Shaxsiy sohada sadoqatning namoyon bo'lishi ota-onalar va bolalar, oila a'zolari, turmush o'rtoq, oshiq va ma'shuqa va do'stlar o'rtasidagi munosabatlarni o'z ichiga oladi. Ota-ona va bola munosabatlaridagi majburiyat sevgi va g'amxo'rlik bilan ifodalanadi; Bolalarning ota-onasiga bo'lgan sadoqati, ular yordamga muhtoj bo'lganda, otasi yoki onasining yonida bo'lishga tayyor bo'lishlari bilan isbotlanadigan, tasavvur qilinadigan holat. Sodiq munosabatlar nafaqat bolalar va ota-onalarni bog'laydi. Sadoqat turmush o'rtoqlar/sevishganlar o'rtasidagi munosabatlarning muhim tarkibiy qismidir, chunki u bir-biriga g'amxo'rlik qilishni anglatadi: — *I just stayed here and slaved away for you like a devoted little housewife.; Whatever fears he'd had about Miriam being unhappy with the changes in their lives he was proposing were totally obliterated by her streak of unchecked enthusiasm.; "I might just do that," Kevin said, even though his enthusiasm for doing anything was low.*

Xodim va xo'jayin o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda ham fidoyilik namoyon bo'ladi: — *It's those little things, the way he takes the time to show us how committed he is to us as people, that makes the difference here, Kevin.* Ammo shuni ta'kidlash kerakki, kasbiy sohada fidoyilik ko'rsatishda kasbning turi ahamiyatsizdir; o'z ishiga fidoyilik ko'plab kasblar vakillarini xarakterlaydi va subyektning shaxsiy fazilatlarini bilan belgilanadi. *Qayoqqa ketdi menga bo'lgan mehringiz, ishonchingiz, sadoqatingiz?* Bu sohada eng ko'p ishlatiladigan vakil so'zlar sodiq, bag'ishlangan, sodiq va ularning hosilalari. bag'ishlanish, majburiyat leksemalari kasbda alohida fidoyilik, fidoyilikni ifodalash uchun ishlatiladi: - *Like Sanford Boyle, she had advised him not to take the case, but Kevin was committed to it more than he had been committed to anything else during his three years of practicing law; Exactly. That's how committed I am to my associates and their families.*

Fidoyilik tushunchasi axloqiy tushuncha bo'lib, uning asosiy vakillari *devotion, loyalty, faithfulness, fidelity* leksemalarida ifodalanadi. Sadoqatning turli holatlarini tahlil qilib, sadoqatning namoyon bo'lishining asosiy yo'nalishlari sifatida *shaxsiy, kasbiy, siyosiy va diniy* tarzida tasniflash mumkin deb hisoblaymiz. Shaxs doirasidagi sadoqatni tasvirlash vazifasini bajaradigan leksemalar farqli ravishda qo'llaniladi. *devotion/devoted, loyal/loyalty, faithful/faithfulness* so'zlari ko'p kontekstlarda uchraydi; Sadoqat leksemasi shaxsiy, er-xotin munosabatlarida fidoyilikni ifodalash uchun ishlatiladi. Sodiq, bag'ishlangan, sodiq va ularning hosilalari vakillik so'zlari ko'pincha professional sohada qo'llaniladi. Fidoyilik, leksemalari kasbga alohida fidoyilikni ifodalash uchun ishlatiladi. Diniy sohada fidoyilikni ifodalash uchun fidoyilik, vafolik, sadoqat va ularning hosilalari vakillik so'zlari qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Изд. 2-е, исп. и доп. /Ю.С. Степанов. М.: Академический проспект, 2001. В. 43.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по англ. филологии / Н.Н.Болдырев. Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. В 27.
3. Никитин М.В. Основание когнитивной семантики: учеб. пособие / М.В.Никитин. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. В 22.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдлик. III жилд. Т. ЎЗМЭ. 2020. Б. 544.
5. Ожегов С. И. , Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз. , Рос. фонд культуры. М. : Азъ, 2008. В. 136.

6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – Москва.: Русский язык. Т. 1 : А-З. – 2000. В 203.
7. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/devotion#google_vignette
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдлик. II жилд. Т. ЎЗМЭ. 2020. Б. 342.

UO'K 81'44

FAN VA TEXNIKA TERMINLARINI STANDARTLASHTIRISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

J.A.Masharipov, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada terminlarni standartlashtirish masalalari atroflicha ko'rib chiqilgan bo'lib, bu jarayon terminologlar tomonidan taklif etilgan bir qancha mezonlar asosida amalga oshirilishi aytib o'tilgan. Obyekt sifatida ingliz tilidagi transport sohasiga doir terminlar olingan bo'lib, berilgan talablar tegishli misollar bilan tushuntirilgan. Shu bilan birga, bu talablar qachalik erishsa bo'ladiganligi ham ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: termin, standartlashtirish, transport, terminologiya, fan – texnika.

Аннотация. Эта статья дает подробную информацию о стандартизации терминов. Этот процесс требует определенных критериев, предложенных терминологами. В качестве объекта были выбраны термины, касающиеся английского транспорта, а требования объяснены соответствующими примерами. Помимо этого также показано, достижимы ли эти требования или нет.

Ключевые слова: термин, стандартизация, транспорт, терминология, наука и техника.

Annotation. This article gives thorough information about the standardization of terms. This process requires certain criteria which have been proposed by terminologists. As an object, terms regarding English transport have been chosen and the requirements have been explained with relevant examples. In addition to this, it is also shown that whether these requirements are viable or not.

Key words: term, standardization, transport, terminology, science and technology.

Kirish. Bugungi kunda fan texnika rivoji ortidan terminologiya sohasi ham jadal rivojlanib bormoqda. Bu esa o'z navbatida terminlarni standartlashtirishni talab etadi. Tilshunos olimlar, xususan terminologiya mutaxassislari taklif etgan bir qancha talablar bor bo'lib, ularning ko'pchiligiga xalqaro standart tamoyillarida, jumladan ISO va IEC kabi xalqaro terminlarni standartlashtirish tashkilotlarida amal qilib kelinadi. Ushbu ishimizda bu talablar qaysilar ekani va transport terminologiyasi sohasida ularning amalga oshirish imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz.

Muhokama. Terminlarni standartlashtirish har doim dolzar masalalardan biri bo'lib kelgan. Bir qator terminologlar tomonidan taklif etilgan bir qancha talablar bo'lib, biz bu ishimizda asosiy beshta talabni ko'rib chiqishni maqsadga muvofiq deb topdik. Chunki aynan ular ko'pchilik terminologlar tomonidan ilgari suriladi va standartlashtirish jarayonida aynan ularga ko'proq e'tibor beriladi. Ular quyidagilardir:

1. Terminning bir ma'noliligi.
2. Terminning qisqaligi.
3. Terminning derivativligi.
4. Terminlarning o'z tilidan olinishi.
5. Terminning joriylanishi.

Bu talablar garchi mezon tariqasida belgilangan bo'lsada, ularga har doim ham amal qilinishni iloji yo'q. Bu talablarni batafsil va misollar bilan atroflicha ko'rib chiqamiz.

Natijalar. 1. Terminning bir ma'noliligi. Ko'pchilik tilshunoslar terminni leksik birlik sifatida ko'rib chiqar ekan, undagi bir ma'nolilik tamoyiliga asosiy e'tibor qaratadi, jumladan Budagov R.A. ham shu fikrni qo'llagan [1,492]. Biz esa ishimizda Vinokur va boshqa tilshunoslar qarashidan brogan holda 'terminning aniq va bir ma'noli bo'lishi bu shunchaki tendensiya [2;8]' deb hisoblaymiz. Ingliz va o'zbek tilidagi transport terminlari har doim ham kontekstdan tashqari holatda

o'zining bir ma'nolilik xususiyatini saqlab qola olmaydi. Ilmiy tushunchani ifodalaydigan ma'lum bir terminning ma'nosi mavjud tushunchaning to'liq tasavvurini beradigan xususiyatlarni o'z ichiga olmaydi. Terminning ma'nosi, qoida tariqasida, ilmiy tushunchaning faqat asosiy va muhim jihatlarini aks ettiradi, bu eas pirovardida, ta'rifida ifodalangan ushbu ma'nodan har doim kengroqdir.

Misol tariqasida ingliz tilidagi 'shipment' so'zini olaylik. 1-ma'nosi – **tovarlarni jo'natish**. *The shipment of the goods must be effected quickly and efficiently – Tovarlar jo'natish tez va samarali amalga oshirilishi kerak*; 2-ma'nosi – **(jo'natilayotgan) tovarlar partiyasi**. *It is a freight forwarder's job to seek the best route and contract the best carrier for your shipment. – Eskpeditorning ishi sizning jo'natayotgan tovarlar partiyasi uchun eng yaxshi yo'nalishni izlash va eng yaxshi tashuvchi bilan shartnoma tuzishdir*. 3-ma'nosi – **yuklarni tashish**. *Transport mode will depend on the size and nature of the consignment, length of the trip and urgency of the shipment. – Transport turi yukning hajmi va turiga, parvozning davomiyligi va tashishning dolzarbligiga bog'liq bo'ladi*.

Ba'zan terminlar bilan ishlash jarayonida shunday hodisalar ham uchrab turadiki bunda ma'lum bir vaziyatdagi jarayon sekinlashishiga olib keladi. Xususan, keng ma'noli tushunchani ifoda etuvchi termin o'rinda o'zining konkret konteksti bor bo'lgan termin ishlatilishi aynan shunday hodisalarga sababchi bo'ladi. Masalan, "vehicle" – har qanday tashuvchi vosita; "transportation" – har qanday ko'rinishdagi tashish. "Intermodal" va "multimodal" terminlari ma'no jihatdan bir-biriga ancha yaqin, lekin ular orasida kichkina farq borki, u tarjima jarayoniga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Ikkala termin ham tashish jarayonida tashishning birdan ko'p turidan foydalanishni anglatadi. Multimodal tashishda bir kontrakt butun safarni qamrab oladi. Bitta tashuvchi barcha ma'suliyatni o'z zimmasiga oladi va barcha yetkazuvlarni ta'minlaydi, garchi boshqa tashuvchilar bo'lsa ham. Intermodal tashishda esa safarning ma'lum qismlari uchun alohida kontraktlar tuziladi va bunda butun tashish jarayoni uchun bir nechta javobgar tashuvchilar bo'ladi [5].

1-rasm. Intermodal va multimodal tashishning farqi

Terminlarning bir ma'noliligi haqida gap ketar ekan, omonimlik hodisasini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Qaysidir sohada ma'lum bir termin, yana boshqa bir sohada terminologik sistemasida ham mavjud bo'ladi. Musiqa terminologik sohasida ishlatiluvchi 'drum', ya'ni baraban (zarbli cholg'u asbobi), transport sohasida 'bochka' (katta idish) ma'nosida ishlatiladi.

2. Terminning qisqaligi. Terminolog olimlar shu vaqtgacha sohaning eng muammoli nuqtasi deb terminlarning ko'p komponentlardan tashkil topganligini hisoblashadi. Terminning qisqaligi uni yodda qolish imkonini va ommalashishini oshiradi. Bunday terminlar odatda tajimasiz o'zlashma sifatida tildan-tilga ko'chadi. Terminlarni kalkalash va ma'nosini to'liq ochib berish kabilar esa ularni ko'p komponentli qiladi. Ingliz tilidagi "rabate" termini tashish jarayonida yuk tashuvchi tomonidan berilgan tarif chegirmasi deb tarjima qilinadi. O'zbek tilida bu 8 komponentli terming misol bo'ladi. Chuntomovanning ta'kidlashicha rus tilida bu terminning 17 komponentli va hatto yana boshqa bir lug'atda 29 komponentli tarjimasini berilganligi ta'kidlanadi [4;44]. Natida bu terminning 'rabat' yoki 'rebat' ko'rinishidagi transliterat varianti og'zaki nutqda ko'proq ishlatilishi ta'kidlanadi.

3. Terminning derivativligi. Terminolog olimlar fikricha terminlar boshqa terminlarni yasash uchun qulay bo'lishi kerak. Bu uning mahsuldor bo'lishini va qisqa terminlar yasashda ko'mak qiladi.

Shuning uchun ham termin standartlashuvda ushbu tamoyilga alohida e'tibor beriladi. Ingliz tilidagi "tramp" (asl ma'nosi - daydi) atamasi transport sohasida ishlatilini, suv transporti orqali yuklarni tashishni bir ko'rinishidir. Bu yuk tashish turi layner yuk tashish (chiziqli yuk tashish) dan farqli tarzda ma'lum bir rejalangan, jadvashtirilgan portlarda emas, balki yo'l-yo'lakay kelishib, ma'lum bir portlarda savdo qilivchi yuk tashish turidir. Bu termin orqali 'tramp shipping – tramp tashish', 'tramp society – tramp jamiyati', 'tramp broker – tramp brokeri' kabi terminlar yasalgan.

4. Terminlarning o'z tilidan olinishi. Bu talab terminlar o'zlashma sifatida emas, iloji boricha standartlashayotgan termin ona tilidan bo'lishi lozimligini anglatadi. Bu tendensiya Respublikamizda mustaqillimizning dastlabki yillarida tilshunoslar tomonidan asosiy tamoyil sifatida qaralgan. Bunda misol sifatida 'samolyot' o'zlashmasi o'rnida 'tayyora', 'aeroport' o'zlashmasi o'rnida 'tayyoragoh' kabi shu va shunga o'xshash boshqa terminlar taklif qilingan va adabiyotlarda qo'llana boshlangan. Lekin, bugungi kundagi globalizatsiya jarayonlari shu qadar jadal su'ratlar bilan kechmoqdaki, internatsionalizmlar ularni siqib chiqarmoqda. Bu talab, avvallari singari hozirda dolzarb emas.

5. Terminning joriylanishi. Bu talab terminning tilda keng tarqalish imkonini beradi. Sinonimlar guruhidan terminni standartlashtirish jarayonida ko'rib chiqilayotgan terminning joriylanish darajasiga e'tibor berish kerak. Transport terminologiyasida, allaqachon belgilangan terminni boshqa belgilangan talablarga to'liq javob bera oladigan boshqasi bilan to'liq almashtirish har doim ham mumkin emas. Bir vaqtning o'zida ikkita bitta tushunchani ifodalash uchun ikkita terminning mavjudligi ma'lum noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Olimlar agar yangi termin eskisiga nisbatan aniqroq va inkor etib bo'lmaydigan afzalliklarga ega bo'lgandagina (qisqaroq, derivative xususiyatga ega, konseptni to'liq aks ettirsa va hakoza) almashtirish tavsiya etiladi [3;17]. Logistika sohasida 'forwarder' ('ekspeditor') va bugungi kunda ko'p qo'llanayotgan 'logistic provider' (logistika operatori) terminlari bunga misol bo'ladi. Tarjima jarayonida ushbu terminni yarim kalkalash uslubida 'logistika provayderi' deb qo'llash terminni yanada aniqroq va soddaroq bo'lishini ta'minlagan bo'lardi.

Xulosa. Danilenko shuni aytib o'tadiki, terminlarni standartlashtirish jarayonida har doim ham barcha talablarni bajarilishini ta'minlab bo'lmaydi. Chunki ba'zan bir talab boshqa talabni inkor qilib qo'yishi mumkin.[3;17]. Shuni inobatga olgan holda bir ma'nolilik, qisqalik va joriylanish talablarini asosiy deb olib, qolganlarini ixtiyoriy xarakterda qarash maqsadga muvofiq bo'ladi. Biroq yuqorida aniq misollarda ko'rib o'tilganidek, ba'zida bu talablarni ham bajarilishida muammolarga duch kelinadi.

Shunday ekan, tilshunoslik va terminologiya nuqtai nazaridan bu mezonlarning talab sifatida qo'yilishi to'g'ri, ammo bugungi terminologiyaning asosiy maqsadlaridan biri ma'lum bir sohadagi axborot almashuvini tezkor va aniq bo'lishini ta'minlashdir. Shuni inobatga olgan holda, ba'zan bu talablarni bajarilmaslik holatlari, ya'ni o'zlashmalardan yoki kalka usullaridan foydalanish soha vakillariga samariliroq bo'lsa, ba'zi hollarda fikrimizcha, bu mezonlarga istisno qiligani ma'qul.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Будагов Р.А. Введение в науку о языке: Учебное пособие для филол. фак. и пед. ин-тов, 2-е перераб. и доп.изд. - М.: Просвещ., 1965, с.492
2. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Сборник статей по языкознанию. — М., 1939., с.8.
3. Даниленко В.П. Лингвистический аспект стандартизации терминологии. — М.: Наука, 1993.
4. Чунтомова Ю.А. Английская транспортная терминология // Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 .-М.: РГБ, 2003
5. <https://www.containerships.eu/news/intermodal-vs-multimodal-what-is-the-difference>

UO'K 82

TARIX VA ZAMON HAQIQATLARINING SHE'RIYATDAGI TALQINI

A.Muhammadiyev, f.f.n., dots., Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Qo'qonda yashab ijod etgan shoirlar orasida o'z mavqeiga ega bo'lgan Muhiyning shariyat namunalari ko'chgan tarix va davr haqiqatlari haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, hana batafsil o'rganilmagan o'z davri

tarixini batafsil bayon etuvchi "Tarixi Muhyi Xo'qandiy" asari haqida ilmiy mushohadalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Muhiy, Tarixi Muhyi Xo'qandiy, Qo'qon xonligi, Tazkirai Qayumiy, masnaviy, mukhammas

Аннотация. В этой статье рассказывается о реалиях истории и временах, которые перешли к шариатским образцам Мухий, занимавших свое положение среди поэтов, живших в Коканде в конце 19-го и начале 20-го веков. Научные наблюдения также делаются по поводу труда "Мухий Хогандий истории", в котором подробно излагается история своего времени, которая до сих пор не была детально изучена.

Ключевые слова: Мухи, история Мухи Ходжанди, Кокандское ханство, Тазкирай Каюми, маснави, мухаммас

Abstract. In this article learned about the realities of history and times that have moved to the shariat patterns of the Muhiy, who held their position among poets living in Kokand in the late 19th and early 20th centuries. Scientific observations are also made about the work "Muhyi Khogandiy of history", which details the history of its time, which has not yet been studied in detail.

Keywords: Muhi, history Muhi Khogandi, Kokand Khanate, Tazkirai Qayumi, masnawi, mukhammas

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Qo'qonda yashab ijod etgan shoirlar ko'plab tarixiy voqea va hodisalarning jonli guvohi bo'lishdi. Ular o'z navbatida bu tarixiy, ijtimoiy-siyosiy voqealarga bag'ishlab asarlar ham yozib qoldirishgan. Bu tarixiy asarlarning ayrimlari nasriy, aksari esa she'riy asarlarda o'z aksini topgan. Masalan, Muhyini biz nafaqat shoir va xattot sifatida balki mashhur tarixchi sifatida ham yaxshi bilamiz. Uning o'z davri tarixini batafsil bayon etuvchi "Tarixi Muhyi Xo'qandiy" asari hali hanuz batafsil o'rganilgan emas. Muhyining tarixiy voqealar aks etgan asari faqat shugina emas. U zamonasining ko'plab mashhur tarixiy voqea va hodisalariga, shuningdek, tarixiy shaxslariga bag'ishlab qator she'rlar ham yozdiki, bu manzumalar o'sha davr tarixini yorqinroq o'rganish imkonini beradi.

Xullas, XIX asrning 70-yillardan boshlab Qo'qon xonligida o'zaro nizolar, qo'zg'olonlar avjiga chiqadi. Shunday bir tahlikali vaziyatda, 1874 yil o'rtalarida Muhyi hajga jo'nadi va 1875 yil yanvar oyida haj marosimini ado etib, qaytishida bir necha Sharq mamlakatlarini ko'rib, yil oxirida yana Qo'qonga qaytib keldi. Bu paytda, ya'ni 1875 yilning yozida Xudoyorxon Turkiston general-gubernatori fon Kaufmanning hiylasi bilan Orenburgda uy qamog'ida ushlab turilgan edi. Xondan so'ng taxtni egallagan valiahd shahzoda Nasriddinxonni soxta Po'latxon yenggan va u Mahram qal'asida jon saqlashga majbur bo'lgan edi. Shogirdi tang ahvolda ekanini eshitgan Muhyi darhol Nasriddinxon huzuriga boradi va uni saroydagi obro'li kishilar bilan aloqa o'rnatishiga hamda 1876 yil yanvar oyida Qo'qonga taklif etib, taxtni qayta egallashiga ko'maklashadi.

"Tazkirai Qayumiy"da Muhyini mazkur munosabat bilan Nasriddinxonga atab bitgan masnaviysi mavjudligi aytib o'tilgan. Mazkur masnaviy Muhyining forsiy devoniga kiritilgan. Masnaviy avvalida shoir shunday yozadi: "Ittilo' bodki, in masnaviyro vaqtiki g'ufon panoh channati oromgoh Sayyid Muhammad Nasriddinxoni marhum az huchumi yog'iyoni shum az Xo'qand baromada chand muddati dar Xo'chand va Mavze'i Mahram istoda bud. Va Fulod nomi qirg'izi badnihod dar Marg'inon ma'a qirg'izon otashi bedod va xunreziyu tug'yonro afro'xta bud. Faqir Muhyi dar on ayyom az safari sa'odat azmi baytulloh muroqye'at namuda meomadam. Xoni mazkurro dar mavze'i Mahram diyda budam. Dar sanai 1292-h.". [9. 211-b.].

Tarjimasi: Xabar shuki, bu masnaviy g'ufonpanoh, jannati oromgoh, marhum⁵ Sayyid Muhammad Nasriddinxon shum raqiblarning hujumlari bois Xo'qanddan chiqib, bir necha muddat Xo'jand qal'asidagi mahramda turgan vaqtida yozildi. Bu payt Fulod ismli badfe'l bir qirg'iz Marg'ilonda qirg'izlar bilan birgalikda xunrezlik, tug'yon va zulm olovini alangalatgan edi. Faqir

⁵ Muhyi masnaviy avvalidagi ushbu debochani masnaviy yozilganidan ancha keyin, Nasriddinxon vafotidan so'ng yozgan ko'rinadi. Shu sabab masnaviyda xon marhum, deya tilga olingan.

Muhyi bu vaqtda saodat safari bo'lmish Baytulloh ziyoratidan qaytgan edim. Kelib, xonni Mahram mavze'ida maxfiy ko'rdim. Bu 1292 hijriy (1875 milodiy) yilida sodir bo'lgan edi⁶.

Masnaviyda Nasriddinxon Xusravi zarrinkuloh, sarvari ehsonpanoh, sayyidi olijanob, zillullohi xitob, duri daryoyi saxo, gavhari koni ato, qiblai ahli kamol, marja'i arbobi hol, jomi'i fazlu karam, sohibi johi hasham, sarvi bog'i saltanat, charog'i nurafzoyi saltanat, oftobi mulki din, zebbaxshi masnadi toji nigin, deya yuksak sifatlar bilan e'zozlanadi. Masnaviy so'ngida shoir shunday deb yozadi:

Baxtu davlat bo tu budandi g'ulom,
Dar sipehr sarvari budat maqom.
To qavod ham tark kardi mulku qoh,
Be tu yakson taxtu, sarson shud kuloh.
Podshoho, rahm kun bar olame,
Be chamolat olame dar motame.
Be shukuhāt saltanat vayron bud,
Be vuqodat mamlakat hayron bud. [9. 211-212-b.].

Chunonchi, Qo'qon adabiy muhitining yetakchi tadqiqotchilaridan biri, taniqli olim SH.Yusupov ham bu masnaviy yaratilgan vaziyat xususida Muhyining dastnavis bayozidagi quyidagi ma'lumotga alohida e'tibor qaratadi: "Bu masnaviy qo'zg'olon vaqti jannatmakon Said Muhammad Nasriddinbek Ho'qanddin bir necha muddat ketib, Xo'jand qal'asida yashirinib turganda yozildi va Fo'lot ismli qirg'in keltiruvchi Marg'ilon shahrida o'tqa yondirildi. Faqir Muhyi bul vaqtda saodat safaridin Baytullohni ziyorat qilib qaytgan edim. Qaytganimda xonni qal'ada maxfiy ko'rdum" [12. 97-b.].

Sh.Yusupov masnaviy avvalida keltirilgan shoirning ushbu tarixiy ma'lumotini: "Muhyi voqealarni oradan ancha muddat o'tgach qayd etgani uchun bo'lsa kerak, ba'zi o'rinlarda noaniqlikka yo'l qo'ygan. Chunonchi, soxta Po'lodxon yondirilmagan, dorga osib o'ldirilgan", deb izohlaydi [11. 112-b.].

Yuqorida Muhyining aynan shu masnaviysi hamda unga sharh sifatida bitilgan tojikcha nasriy bayon bilan tanishdik. Tadqiqot jarayonida bayozdagi o'zbekcha matn devondagi tojikcha matnning tarjimasi ekani aniqlandi. Biroq shoir devonda negadir soxta Po'lodxon (Mulla Ishoq)⁷ning olovda yoqilgani haqida emas, uning xunrezlik, tug'yon va zulm otashini alanga oldirib yuborgani xususida so'z yuritadi. Bu esa, bizningcha, Muhyining voqealar tafsilotini tarix zarvaraqlarida aks ettirishda beparvo munosabatda bo'lmaganini ko'rsatadi.

Qo'qon tarixi zarvaraqlaridan o'ziga munosib joy egallagan ijobiy va salbiy voqealar mazkur adabiy muhit ijodkorlari asarlarining bosh mavzusiga aylangani ayni haqiqat. Qo'qon adabiy muhiti vakillari e'tiborini o'ziga jalb etgan tarixiy voqealardan biri Andijon zilzilasidir. Turkiston tarixidagi eng mash'um zilzilalardan biri 1902 yilning 16 dekabr kuni Andijon shahrida yuz bergani tarixdan bizga ma'lum. Seysmologik tadqiqotlardan anglashilishicha, bu zilzila Rixter shkalasi bo'yicha 6,4 magnitudaga yetgan. Zilzila epitsentrida uning kuchi MSK-64 shkalasi bo'yicha 9 ballni tashkil etgan. [13].

Manbalarda aytilishicha, Farg'ona vodiysida o'sha qish juda seryog'in kelgan. Qor va yomg'ir tinimsiz yoqqani natijasida paxsa uylar ancha bo'shashib qolgandi. Hijriy taqvim bilan 1320 yil Ramazon oyining 16 kuni edi. Shahar oppoq tuman ichida tongni qarshi oladi. Bir necha kunki, maydalab yog'ayotgan yomg'ir to'xtay demaydi.

Turkiston General gubernatorligining tarkibida bo'lgan Andijon uezdi bu paytda Farg'ona viloyatiga qarardi. Uezd markazi bo'lgan Andijon shahri va uning atroflarida 45 mingga yaqin aholi istiqomat qilgan. Viloyatning markaziy shaharlaridan bo'lgani uchun Andijonda Chor Rossiyasi tomonidan bir qator ma'muriy binolar, kasalxonalar, rus-tuzem maktablari, banklar, do'konlar

⁶ Muhyi ijodiga aloqadaor manbalardan olingan bu va bundan so'ng keladigan forscha va arabcha matnlar muallif tomonidan tarjima qilingan.

⁷ Soxta Po'lodxon (Ishoq Hasan qassob o'g'li) qo'zg'oloni haqidagi nisbatan to'liq va to'g'ri ma'lumotlar Sh. Ysuvovning «Tarix ummoni sirlari». («Sharq» nashriyoti, Toshkent – 2007 y.) nomli asarida mavjud.

qurilgandi. Tongda ko'pchilik turli tashvishlar bilan ko'chaga chiqqan, kimdir ishga, kimdir bozorga, yana kimdir o'qishga yo'l olgandi.

Ammo, tabiiyki u paytda ayollar faqat zarurat tufayli ko'chaga chiqishar, qishning qahratonli kunlari bo'lgani uchun aholining katti qismi, keksalar, bolalar, bemorlar uyda edi. Mahalliy vaqt bilan 8 dan 45 daqiqa o'tganda shaharda kuchli zilzila boshlandi. Qattiq gumburlash eshitiladi. Yerning sirtida yoriqlar yuzaga kelib, binolar ketma-ket qulay boshladi. Hujjatlarga ko'ra, zilziladan 11 mingdan ortiq mahalliy uylar, 161 ta Yevropa usulida qurilgan Chor hukumati binolari jiddiy zarar ko'rgan.

Aholining katta qismi boshpanasiz qoladi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, qurbonlarning umumiy soni 1602 nafarni tashkil qilgan. Bu esa shahar aholisining salkam o'n foizini tashkil qilardi. Ammo, talofatlar yanada ko'proq bo'lgani taxmin qilinadi. Chunki, mahalliy aholi vakillari orasida "zilzilada o'lganlarni o'rislar o'likxonada yorib ko'risharkan" degan mishmish tarqagan, shu bois, ko'p odamlar zilzilada vafot etgan yaqinlarini yashirincha dafn qilib kelishgandi.

Chor Rossiyasi hukumati tomonidan zilzilada ko'rilgan zararning umumiy miqdori 12 million oltin rublni tashkil qilgan. Shuningdek, shahar temir yo'l stansiyasi, temiryo'l relslari qattiq zararlangan. Moskvada ip-gazlama yetkazib beradigan o'nta zavodning to'qqiztasi vayronaga aylangan.

Farg'ona vodiysida bu dahshatli xabar yashin tezligida tarqaladi. Turli shahar va qishloqlardan andijonliklarga yordam berish uchun odamlar otda, piyoda yetib borishadi. Har kim qo'lidan kelgancha jabrdiydalarga yordam beradi. Xayriya tadbirlari tashkil etiladi. Qassoblar jonliq so'yib aholiga go'sht tarqatishadi. Novvoylar maydonlarda tandir qurib non yopishadi. Ulkan doshqozonlarda oshlar damlanadi [14].

Andijonga alohida muhabbat qo'ygan Muhyiga esa bu voqea juda qattiq ta'sir qildi. Zamonasining ko'pgina shoirlari qatori u ham mazkur voqeaga nisbatan o'z munosabatini izhor etdi. Shoir Andijon zilzilasiga bag'ishlab o'zining quyidagi muxammasini yozdi:

Ta'n aylamang, azizlar, zinhor Andijona,
Haq amri birla bo'lg'on hamvor Andijona,
Qilgan ekan muqaddar Jabbor Andijona,
Doim duoi hayrat darkor Andijona,
San aylama malomat bekor Andijona.

Shoirning ushbu 19 banddan iborat muxammas-ta'rixi "Turkiston viloyatining gazetisi" sahifalarida "Xo'qandlik shoiri nomdor, sohibi iqtidor Mavlono Hoji Muhyi afandining Andijon shahri xususida dilso'zona abyotlari" sarlavhasi ostida chop etilgan [11. 119-b].

Muxammas Andijon ahli boshiga tushgan kulfatlarga shoirning hamdardligi izhori tariqasida bitilgan. Unda andijonliklar sabru toqatga, doimo Haq yodi bilan yashashga da'vat etilgan.

Yuqorida biz Andijon zilzilasi o'sha davrning ko'plab ziyolilarini befarq qoldirmagani haqida aytib o'tdik. Ulardan biri Muhammad Aminxo'ja Muqimiydir. U ham bu voqeaga bag'ishlab marsiya yozgani bizga ma'lum. Bu marsiya Muqimiyning o'limidan bir necha kun avval, 1903 yilning 22 aprel kuni "Turkiston viloyatining gazetisi"da bosilib chiqqan. Marsiya quyidagi baytlar bilan boshlanadi:

Eshiting, ey do'stlar, aylay bayon,
Bandalarin ayladi Haq imtihon.
Qahr qilib ibrat uchun oshkor,
Zo'rini bildirdi Xudoyi jahon.
Zilziladin lahzada shundog' shahar,
Bo'ldi chu vayronai chug'z oshyon.
Turfatul'ayn ichra binosi tugab,
Chiqti falak uzra g'irivu fug'on [8. 168-b].

Demak, bu voqea 1902 yilning 16 dekabr kuni, shoirning yozishicha: "ro'zani o'n oltisi seshanba kun"da sodir bo'lgan. Muqimiyga ko'ra, shunday azim shaharning vayronaga aylanishi, odamlarning boshpanasiz og'ir ahvolga tushishlari zamirida katta hikmat yashirin. Haq ta'olo O'zining borligini, qudratini ko'rsatdi. Demak, bu sinov – imtihon. Shoir: "bandalarin ayladi Haq

imtihon”, misrasi orqali Andijon xalqiga tasalli bergan. Negaki imtihon qiyinchiliklarini yengib o'tgan har bir kishi yengillikka, rohatu farog'atga yetishadi. Biroq bu imtihondan o'tish oson emas. Quyidagi tasvirlar shu haqda:

Kimki – tirik qochti yalang'ochu och,
 Kiysa – kiyim yo'q, yesalar – parcha non.
 Olsalar andoqkim ochib mardikor,
 Holig'a ul qavmni beixtiyor,
 Oy kuyub, yig'ladi qon osmon... [8. 168-169-b].

Shiddatli zilzila asorati shu qadarki, shoir uni “yavmul jazo”ga – qiyomat kuniga tashbeh qiladi. “Holig'a ul qavmni beixtiyor, oy kuyub, yig'ladi qon osmon”, deya husni ta'lil san'atiga murojaat qiladi. Marsiya siyoqidan shu narsa ma'lum bo'ladiki, bu mash'um voqeadan so'ng Vodiy aholisi o'z musulmonlik vazifalarini ado etish maqsadida Andijon xalqiga yordamga shoshilishgan. Mana o'sha misralar:

Xayru xudoyi yig'ib har mulkdin,
 Qismat ila berdi bo'lub mehribon.
 Sartcha oshlar pishirub erta-yu kech,
 Beva-yu bechoraga suzdi talon [8. 169-b]..

Muqimiyning bu misralari uning o'zi ham mazkur makonda bo'lganini va Andijon xalqiga imkon qadar yordam ko'rsatganini tasdiqlaydi. Shoir marsiyasining maqtasi ham tarixiy va ham badiiy jihatdan qadrlidir. Negaki bu maqtada ta'rix san'ati mavjud:

Jon boshina zilzila qasd aylagach,,
 Tarixin aql aytdi: “darig' Andijon” [8. 169-b].

Muqimiy zilzila bo'lgan tarixiy sanani kelajak avlodga shu ta'rix bayt orqali bildirishni istagan. Bu esa o'z navbatida davr shuarolarining tarixiy voqea va hodisalarga nisbatan beparvo bo'lmaganlarini anglatadi.

XIX asr oxirlarida sodir bo'lgan mashhur Viktor Dmitrovich Axmatov voqeasi ham Qo'qon adabiy muhiti shuarolarining e'tiborlaridan chetda qolmadi. Mahalliy xalq orasida Viktor boy nomini olgan bu shaxs Qo'qondagi aka-uka Kamenskiylar savdo majmuasida ish boshqaruvchi bo'lib xizmat qilgan. Shu davrda u turli-tuman nayranglar ishlatib, mahalliy boylarni aldab ulardan ko'p mikdorda pul to'plagan va qulay fursatni g'animat bilib g'oyib bo'lgan. 1890 – 91-yillarda bo'lib o'tgan bu voqea butun Farg'ona vodiysida katta shov-shuvlarga sabab bo'ldi va ko'pgina shoirlar bu voqeaga bag'ishlab birqancha she'rlar yozdilar. Masalan, Muhyi “Dar mazammati Bektur” (19 band, 95 misra) nomli hajviy she'rini yozgan bo'lsa, Muqimiy bu mavzuda “Hajvi Viktor boy” (4 band, 20 misra) [8. 360-b] va “Xajvi Viktor” (5 band, 25 misra) [8. 361-b]. muxammaslarini hamda “Voqelai Viktor” [8. 362-b] nomli masnaviy yo'lidagi satirik dostonini (134 misra) yozdi.

Muhyining 1891 yilda ro'y bergan “Vektor voqeasi”ga bag'ishlangan “Dar mazammati Bektur” nomli hajviy muxammasi xususida SH.Yusupov shunday yozadi: “Muhyi hajvining nayzasi asosan Viktorga emas, balki mol-dunyo hirsiga berilib, kechani-kecha, kunduzni-kunduz demay, oromu rohat nimaligini bilmagan, boyligi hech yerga sig'masa ham shariat buyurgan zakotga g'irromlik qilgan, beva-bechoralarga yordamni aslo xayoliga keltirmagan ziqna boylarga qaratilgan”⁸. Muxammasning quyidagi bandiga diqqat qiling:

Bermay zakoti shar'iy, haj qilmag'on guruha,
 Dunyo deb oxiratni yod etmagan guruha,
 Arbobi fazl qadrin hech bilmagan guruha,
 Rusiydin o'zga elga bosh inmag'an guruha,
 Javr ayla – berma pulni imkoni bor Bektur.

Shoir fikricha, haqiqiy aybdor pulni aldov yo'li bilan o'zlashtirib, mol egalarini chuv tushirib o'z yurtiga qochib ketgan Viktor emas, bilaks yeb to'ymas boylardir. Firibgarining bu ishi esa ayni muddao.

⁸ Ўша асап 119-бег.

Shu o'rinda Muhyi ijodida ko'plab taxmis she'rlar borligini ham alohida ta'kidlash lozim. Bular orasida tab'i xud muxammaslar ham, yoxud, o'zga shoirlar g'azallari asosida yozilgan muxammaslar ham bor. Shoirning "Viktor voqeasi"ga bag'ishlangan ushbu she'ri tab'i xud muxammasdir.

Farg'onada ovozasini keng tarqalgan "Viktor voqeasi" yuqorida ta'kidlaganimizdek, Muqimiyning ham diqqat e'tiboridan chetda qolgan emas. Muqimiy Vektorga bag'ishlab ikki muxammas va bir masnaviy bitgan. Muxammasda Muqimiy Viktor obrazini quyidagicha tasvirlaydi:

Qissa bozi daftarga olgon ekan Viktor boy,
Boylar boyi boylarga kordon ekan Viktor boy,
Ma'lum, mashhur Xo'qandga shayton ekan Viktor boy,
Kanturalar ichinda yomon ekan Viktor boy,
Temir sandiq degoni yolg'on ekan Viktor boy [8. 360-b]..

Muqimiyga ko'ra, Viktor boy anashunday epchil hiylagar va chaqqon tovlamachi. Muxammas davomida uning tengsiz firibgarligi bundan-da kuchliroq misralar orqali "tavsif"lanadi:

Bilmaslarni bildurduring, sudxo'r ko'nglin tindurduring,
Makru hiyla ishlatib, qo'noq qilib, qo'ndurduring,
Ko'p boylarni sindurduring, sudxo'r ko'nglin tindurduring,
Yo'q joylardin unduro'b, sandiq pulga to'ldurduring,
Bir kurashda yiqitgan polvon ekan Viktor boy [8. 360-b].

Mahalliy ziqna boylarning fikru zikrini yaxshi o'rgangan Viktor ularga juda katta foydalarni va'da qiladi. Hali qo'lga kelib tushmagan sarob kabi foydalar haqida so'zlab, o'z hamyonini misli ko'rilmagan darajadagi aqchalarga to'ldirgani sabab, Muqimiy uni "yo'q joylardin unduro'b, sandiq pulga to'ldurduring, bir kurashda yiqitgan polvon ekan Viktor boy", deya kinoyali tavsiflaydi.

Muhyining ham, Muqimiyning ham bu kabi kinoyali tavsiflaridan asl maqsad o'zlarini musulmon sanagan, aslida esa uning mutlaqo ziddi bilan sifatlangan mahalliy o'ziga to'q va boylarning chuv tushishlaridir. Aslida bular shunga loyiqdek, go'yo.

Muqimiyning "Hajvi Viktor" muxammasidan esa quyidagilarni o'qiymiz:

Musulmonlar haqiga ko'zlading javru ziyon Viktor,
Sinib qilding o'zingdek ko'p kishilarni xazon Viktor,
Bularni ham jazosi der edi dorul-amon Viktor [8. 361-b].

Muxammasning mazkur bandida mahalliy puldor xalqni madaniy yo'l bilan tunagan Vektorga nisbatan o'z nafratini oshkora bayon etadi. Uning bu qilmishlari uchun do'zaxning kudasiga aylanishini bashorat qiladi. Biroq muxammasning oxirgi bandida shoir o'z maqsadini yana bir bor aniq ifodalaydi:

Kelib ohista kanturga dedilarkim mavosodin,
Sotib naqd aqcha qildi ba'zi odam mulku ashyosin,
Yemay, ichmayki berdi ikki qo'llab xalq dunyosin,
Bu rangda ko'zlading o'zlarin toroju yag'mosin,
Iloji bo'lsa yeb ket bir tiyin ham berma, jon Viktor [8. 361-b].

Muqimiyning "Voqea Viktor" masnaviysida ham bu tarixiy voqeaning badiiy bayoni o'z ifodasini topgan. Muxammaslardan farqli o'laroq u yerda tarixiy shaxslar obrazlarining badiiy tasviri mavjud.

Qo'qon adabiy muhitining ko'zga ko'ringan zabardast shoirlaridan biri, Muhyining zamondoshi Qoriy Xo'qandiy ham mazkur mavzuga murojaat qilgan. U 72 band (360 misra)dan iborat muxammasini Viktor (Bektur) voqegasiga bag'ishlagan⁹. Qoriy ham zamondosh ijodkorlar singari Vektorga va ham mahalliy boylarga bo'lgan nafratini ochiq oydin namoyon etadi:

Kajrav falakdin aylay emdi bu kun shikoyat,
Boylar ichidin aylay turfa ajab hikoyat,
Bektur degan noraso badshakl benihoyat,

⁹ Mazkur muxammas ayrim manbalarda Pisandiyga nisbat berilgan. Biroq u Qoriy qalamiga mansub. Bu haqda qarang: Madaminov A. Bekturga pul berib, jonig'a o't tushgoni (Qoriy muxammasi) // Sog'lom avlod uchun. – Toshkent, 2003 yil, №10. – B. 43.

Boylarga bo'ldi go'yo tig'i baloyu ofat,
 Mundog' kishig'a kelsun haqdin hazor la'nat.
 ...Bir necha mug'sifatlar yo'l oldilar xatoga,
 Bekturni yaxshi bildi olmoqlig' andin ehson,
 Bu e'tiqod birlan so'm berdi necha nodon,
 Boshig'a haq yuborsun har kun hazor la'nat [15].

Qoriy zamonasining oqil bir ma'rifatparvari sifatida bu voqealardan ko'ngli shikastlandi. Din, shariatning pok yo'lidan yuz o'girib, mal'un dunyo ilinjida Viktorning etagini tutgan; xayru saxo yo'lida bir chaqalari yo'q, biroq bor budini bu g'ayridin oyog'i ostiga to'kib solgan kaltafahim, befarosatlardan ranjidi. Qoriy Muhyi va Muqimiydan farqli o'laroq deyarli har bir bandda bittadan amaldor va yoki boyning nomini tilga oladi va uni o'ziga xos tarzda mazammat qiladi. Masalan, Niyoz ko'sa haqida shunday yozadi:

Yuz makru hiyla birlan sindi Niyoz ko'sa,
 Muflis qilib o'zini boylardin ul qutulsa,
 Hajga iroda qildi maqsudi chirki ketsa,
 Oxir kelib chiqordi tanzilga foyda bo'lsa,
 Bu qilmagan jahonda hech qolmadi kasofat [15].

Qoriy Viktor domiga ilingan tarixiy shaxslar haqida ham o'ziga xos uslubda yondashadi. Qoriyga ko'ra, Viktorga faqat amaldor va boylar emas, balki kunini zo'rg'a ko'rib yurganlar ham o'zini boy ko'rsatib, xonumonidan ajralganini quyidagicha tasvirlaydi:

Qorun xazinasidek qilsam dedi Qosimboy,
 Ochlikda o'lganidin ichgan edi tezak choy,
 Boy ko'rsatib o'zini Bekturga surat oroy,
 Maqsadga yetmadi ul boshga olib malomat [15].

Xullas, Qoriy muxammas davomida sudxo'r hoji Sobir, Abdujabbor, G'ulomjon zarsalla (Afg'on), Karim oxun, Shoh Qosimboy, Shoh Nosir, Mirboqi, Nazar ko'r, Mirhojiboy, Mirabror, Abdurahmon, yolg'onchi Hoji Siddiq, sartarosh Ayyub, Ziyoboy, Avazboy, Atojon, Shoh G'ulom, Xayriddin, Mansurquli, Shamsiddinxo'ja kabi zamondoshlarini hajviy mazammat qiladi. Garchi Qoriyning bu muxammasi hajviy bo'lsada o'quvchiga tanbeh, pand-nasihat mazmunini anglatib turadi. Muxammasda nomi tilga olingan shaxslarga nisbatan tanbeh, o'quvchiga esa pand-nasihat qiladi go'yoki shoir. Misol uchun yuqorida nomi zikr etilgan Mirboqi haqidagi bandda shoirning asl maqsadi yaqqol ko'zga tashlangan:

Mehnat-mashaqqat ila Mirboqi boy bo'ldi,
 Ko'p yoru do'stlaridin dunyo uchun uzuldi,
 Bir don uyida qolmay, sichqonlar ochdin o'ldi,
 Bo'ryo kigizlari ham sotildi, so'm bo'ldi,
 Berdi bo'lub pushaymon Bekturga bu amonat [15].

Mazkur an'anaviy mavzuning Qoriy Xo'qandiy ijodida nisbatan batafsilroq va alohida e'tibor va e'tiqod bilan yoritilganini payqash qiyin emas. Qoriyga ko'ra, Viktor ham mahalliy boylar ham bir xil maqomda. Bu ikki toifaning har qaysisi boylik ilinjida harakat qiladi. Ularni birlashtiruvchi nuqta shu.

Asarda qahramon masalasi ham diqqat talab qiladigan masalalardan biridir. Muxammasni doston janri namunasi sifatida baholash uchun eng muhim asos unda obrazlar o'z xarakterlari bilan namoyon bo'lganidir. Asarda asosan uchta qahramon harakat qiladi:

1. Voqelikni kuzatuvchi va unga munosabat bildiruvchi shoir. Bu obrazda Qoriy zamonasidagi to'g'ri so'zli firibgarlik va adolatsizlikni qoralovchi diyonatli kishilar timsoli umumlashadi.

2. O'zbek boylarini chuv tushirgan Bektur obrazi. Shoir uning kirdikori va qiyofasini umumiy tarzda tasvirlaydi. "Boylarga bo'ldi go'yo tig'i baloyi ofat" misrasida Bektur faqat firibgargina emas, balki u boylarning hayotini xarob etgan shaxs sifatida ko'rinadi...

3. Bu toifadagi shaxslarning soni ko'p, ular 60 nafar. Lekin manfaati ("Bekturni yaxshi bildi, olmog'lig' andin oson"), pul topish va boyish tushunchasiga ko'ra ular bitta obraz [10. 200-b].

Guvoh bo'lganimizdek, XIX asr oxirlarida sodir bo'lgan Viktor Dmitrovich Axmatov voqeasi o'z davrida mashhur tarixiy voqea sifatida Qo'qon tarixi zarvaralaridan o'ziga munosib joy egalladi. O'z navbatida bu voqea Muhyi, Qoriy, Muqimiy, Furqat kabi zabardast shoirlar ijodidagi dolzarb mavzuga aylandi. Mazkur shoirlarning barchalari ham bu mavzu doirasida deyarli hamfikir bo'lsalarda, ijod namunalarini o'zlariga xos individual yoritishga muvaffaq bo'ldilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev I. Hamisha maqsadi xilvat... (Xilvatiy va Qo'qon adabiy muhiti). // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – Toshkent, 2000. 24 mart soni.
2. Bayozi Haziniy. Toshbosma. – Toshkent: G'.Orifjonov matbaasi, 1328/h., 1910/m. Noshir – Mirzo Ahmad bin Mirzo Karim, kotib – Sirojiddin Maxdum Mulla Mirza Oxund. O'ZFA qo'lyozmalar instituti fondida №1977-o', №406-u, №3924-o' raqamlari bilan saqlanayotgan nusxa. 212 – 215-betlar.
3. Bayozi Yangi. Abdukarim Kamiiy, Tipo.-lit. – Toshkent: G.Y.Yakovleva, 1329/h. O'zFASHIning toshbosma asarlar fondida №2080 inventar raqami bilan saqlanayotgan nusxa.
4. Zohidov N. Muhyiddin Muhammad Rizo oxund o'g'li Muhyi // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1994. №3. B. 46 – 48.
5. Madaminov A. Bekturga pul berib, jonig'a o't tushgani (Qoriy muxammasi) // Sog'lom avlod uchun. – Toshkent, 2003 yil, №10. – B. 43.
6. Madaminov A. Fansurullobekning Muhyiga manzumalari // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – Toshkent, 1991 yil, 22 noyabr soni.
7. Muqimiy. Asarlar to'plami. Ikki tomlik, 2-tom, – Toshkent: O'zbekiston badiiy adabiyot, 1960. – 194 b. 51-bet.
8. Muqimiy. Asarlar. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent – 1974. 168-bet.
9. Muhyiddin Muhyi. Devoni Muhyi. – Toshkent: Hoji Abdurrauf nashri, 1911/m. (O'zFASHI ning toshbosma asarlar fondida №3220 inventar raqami bilan saqlanmoqda), 360 sahifa. O'zbekcha-tojikcha, o'zbekcha qismi 231-sahifadan boshlanadi.
10. Sulaymonov I. Qoriy Xo'qandiy adabiy merosi: monografiya. – Toshkent: Tamaddun, 2014. – 200 b.
11. Yusupov SH. Muhyi Xo'qandiy // Sharq yulduzi. – Toshkent, 2002. № 1. B. 111 – 119. 119-bet.
12. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 464 b., 97-bet.
13. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/andijon-zilzilasi-uz/>
14. <https://telegra.ph/ANDIZHON-ZILZILASI-YOHUD-09-28>
15. <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/pisandiy/>

UDC 81'371

SEMANTIC AND STRUCTURAL GROUPING OF RIDDLES IN ENGLISH

S.Kh.Mustafoeva, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Аннотация. Мақолада инглиз тилидаги топшимоқларнинг семантик ва структуралар хусусиятлари кўриб чиқилади. Шунингдек, топшимоқларнинг бадий хусусиятлари, келиб чиқиши, мавзуси, мантикий-семантик тузилиши таҳлил қилинади. Топшимоқ жанрининг ўзига хослиги шундаки, у тарбияга ўргатади, шахсда мантикий ва мавҳум фикрларни ривожлантиради, воқеликда кузатилаётган нарса ва ҳодисаларнинг категориялик белгиларининг аниқ ўзаро боғлиқлиги асосида образли туркумлаш қобилятини шакллантиради.

Калит сўзлар: топшимоқ жанри, семантик ва структуралар хусусиятлар, мантикий ва мавҳум тафаккур, образли туркумлаш, бадий хусусиятлар.

Аннотация. В статье рассматриваются семантические и структурные особенности загадок в английском языке. А также в нем анализируются художественные особенности, происхождения, тематика, логическая и семантическая структура загадок. Специфика жанра загадки заключается в том, что она «обучает, не воспитывая», развивает у человека логическое и абстрактное мышление, формирует способность образной категоризации, основанной на четком соотношении категориальных признаков предметов и явлений, наблюдаемых в реальности.

Ключевые слова: жанр загадки, семантические и структурные особенности, логическое и абстрактное мышление, образная категоризация, художественные особенности.

Abstract. The article examines the semantic and structural features of riddles in the English language. It also analyzes the artistic features, origin, theme, logical and semantic structure of the riddles. The specificity of the riddle genre is that it “teaches without educating”, develops logical

and abstract thinking in a person, and forms the ability of figurative categorization based on a clear correlation of the categorical characteristics of objects and phenomena observed in reality.

Key words: *riddle genre, semantic and structural features, logical and abstract thinking, figurative categorization, artistic features.*

A riddle is a cleverly crafted metaphorical question. A riddle is an allegorical description of an object or phenomenon.

The development of riddles is associated with the rite of initiation (dedication). Under no circumstances should the riddle be left unanswered. The riddle teaches a poetic view of the world.

Types of riddles:

1. Metaphorical. They appeared earlier than others did.
2. Non-metaphorical (description of an object or phenomenon).
3. Riddles in the form of a direct question (often of an abstract, comic nature, based on a play on words).
4. Arithmetic (riddles for attentiveness). Examples of riddles: In the clearings, there are girls in white shirts and green shawls (birch); white cat climbing through the window (ray of sunshine); who carries his own house? (Snail).

Artistic Features:

Riddles are created based on living spoken language. The language of riddles is precise, colorful, and expressive. They use general folklore epithets (damp earth, open field, good fellow), general folklore comparisons, and tautological expressions.

Riddles are characterized by a high degree of metaphor. A riddle always enlarges the image, enhances one or another feature of some real object, makes it more prominent and significant.

Riddles are created in the form of rhythmic prose. Riddles are one of the oldest “small” genres of folklore, which has preserved a significant layer of the common Proto-Slavic (and Indo-European) heritage and, at the same time, was strongly influenced by medieval glory bookishness and through it the ancient, biblical and oriental traditions. Making riddles is a special type of ritual-game behavior, a verbal act in which one participant offers an encrypted statement about a certain object or phenomenon, and the other must name the denotation. The dialogical nature of the speech act of riddle corresponds to the two-part nature of the riddle text, consisting of an allegory (the riddle itself, the question) and its decoding (the riddle, the answer).

In their origin, riddles reveal a connection with an archaic ritual that models the overcoming of chaos and the ordering of the composition of the world by designating and naming each of its elements; with the magic of words and the mythopoetic picture of the world; with the phenomena of linguistic taboo and secret languages. Riddles are both a product and a tool for linguistic categorization and conceptualization of the world, identification, comparison and systematization of its elements; have cognitive, magical, axiological, didactic, and gaming functions.

As a rule, the elders asked riddles to the young, who only gradually became familiar with this art; girls were often generally ashamed to pronounce the riddles they knew themselves and asked one of the elders to do it. The expert in riddles was credited with special abilities for secret knowledge. Asking riddles often had the character of a competition, tournament or test: the riddles were addressed to a specific person, and no one else dared to answer for him. For the inability to guess the riddle, various types of punishments were provided, the nature of which showed traces of ancient initiation rituals: for example, the loser, under special “disposal” sentences, was banished “to the garbage heap”, “under the skirt of some unattractive person”, “to wash the stockings of the women of the village” , etc., were subjected to humiliating actions (for example, they took a frying pan and smeared soot on his beard and eyebrows), exposed him to ridicule, or were “awarded” to pay a fine - to kiss someone from those present, “bark at a lamp,” etc. The motive of reward for the correct answer and punishment for the wrong one is in the text of the riddle itself: “...Whoever drives away a hundred, he gets a hundred rubles; whoever does not drive away will receive a hundred lashes.”

The theme of the riddles reflects the practical experience of a person, his daily household and economic activities, his knowledge about the world. The riddles encode visible and tangible realities

and phenomena: the starry sky, luminaries, wind, rain, snow, rainbow, etc.; units of time; plants, animals; man, his body, clothing and food, family; objects and tools, occupations and crafts, housing and utensils, etc. In this case, the “answer” part of the riddle (guess) is primarily of an objective nature (for example, “wind” is riddled), and the “question” part is predicative (signs are asked of the hidden object: “Without arms, without legs, but it opens the gate”). Actions (“I work the same job day and night”—“I’m Breathing”) and entire situations (“Girls are walking through the forest, singing tricks, carrying a meat pie”—“Carrying a Dead Man”) are imagined much less often. The thematic systematization of the corpus of riddles is based on the objects being riddled and corresponds to the naive taxonomy of the material world.

The structure of riddles is determined by the semantics and logic of the “question” part and the relationship of the answer to the riddle; it is characterized by the asymmetry of the riddle and the answer (one riddle can have several answers and vice versa), the presence of subtext, double meaning, etc.

At the level of linguistic pragmatics, a distinction is made between riddles-questions and riddles-“messages”, however, this division is quite arbitrary, because “Interrogativeness” is an integral feature of a riddle, and if a riddle does not contain a direct question, then one way or another it implies an interrogative frame (“What is this?”) and, therefore, is an indirect question that requires an answer in word or action. Riddles-messages can have a variety of genre characteristics: these can be fables, anecdotes, fairy tales, songs, games, puns, “traps”, puzzles, tasks, etc. They can take the form of a dialogue, direct address of one denotation to another, etc. P.

The logical structure and strategy for solving riddles has not been sufficiently studied. According to G.L.Permyakov, there are no more than forty logical models on which riddles are constructed (analogy, metaphor, metonymy, paradox, etc.), but they are universal for all types of cultures.

The semantic structure of a riddle is determined by the relationship of its three main components: denotation, i.e., the object being riddled and subject to deciphering; a substitute object that has some properties in common with the hidden one, and an “image”, i.e. some description applicable simultaneously to both objects. For example, in the riddle “The field is not measured, the sheep are not counted, the shepherd is horned” with the answer “sky, stars and month”, the predicates “not measured” (sky, field), “not counted” (stars) are applicable to both objects (a number of objects), sheep), and only the third predicate “horned” is applicable to the riddled object (the month) and is not entirely applicable to the shepherd (this is the shift of image necessary for the riddle). The image created in a riddle is fundamentally “unrealistic”; it is based on the dissection of the enigma and the selection of some of its properties, on the combination of incongruous elements (hence the frequent use of negotiations), on changing boundaries, on transforming the situation, etc. Different folklore traditions have approximately the same set of structural types of riddles, but the proportion of each of them in different traditions does not coincide. Comparative study of glories. There are practically no mysteries regarding their structure.

The main (but not the only) method of making a riddle is a metaphor, which can relate both to a specific object or phenomenon, and to the whole situation, as in the example given. Very often, in a metaphorical statement about a hidden object, the mention of a substitute object is omitted, for example, “Born twice, never baptized, dies once” - “Bird” (the subject is not named) or it is replaced by a pronoun (chatter. “Without him, not mine neither alive nor dead” [Neither living nor dead can live without him] - “Name”), a generalized name such as maiden, youth, man, gentleman, woman, etc. (“The gentleman flew, he fell on the water. He didn’t kill himself and didn’t disturb the water” - “Rain”), an anthroponym (“Gavrilo is standing, his snout is dirty” - “Ovin”). In Bulgaria traditions, “I-riddles” are very common, which are statements “on behalf of” the object being riddled: “I am crooked and twisted, but if I straighten up, I will reach the sky.”

Semantically, the choice of a substitute image in a riddle turns out to be quite limited. In particular, the predominance of “zoological” metaphors in riddles relating both to objects and phenomena and to living beings is noteworthy. For example, “an ox or a bull can equally successfully represent earth and sky, the rising sun, night, frost, thunder, smoke, fire, trumpet, bell, cheese, whey

and even... a plucked goose! The cow is in a riddle for a month, because it has the same horns as his, but it also happens at night, with a plow, with a gun, and finally, with a vessel of wine.” A special place in all the famous traditions is occupied by riddles with double meanings, one of which is usually erotic (at the same time, they assume a completely “decent” solution).

The substitutive object and other components of the puzzled situation can also be designated by paronyms (“shop and attack”) or word-formative-phonetic modifications of their usual names, for example, “Cow”; “In the field it’s go-go-go, and in the forests it’s gi-gi-gi” - “Peas and mushrooms.” Riddles are characterized by rhythmic organization, sound writing (often serving as a hint), rhyming with the hidden word (“What kind of figures are in the hut?”), doubling with elements of zaumi. An anagram is widely used in the texts of riddles, the decoding of which gives the answer: “The black horse gallops into the fire” - “Poker”; “In the morning at four, at noon at two, in the evening at three” - “Man”, etc.

REFERENCES:

1. Levchenko M.N. Riddle as a type of text // Bulletin of the Moscow State Regional University. Ser: Linguistics. 2011. No. 2. pp. 82–89.
2. Mitrofanova V.V. Artistic image in riddles // Modern problems of folklore. Vologda, 1971. pp. 141–151.

UDC 81-13

TERMINOLOGY AND ITS EFFECT ON SCIENTIFIC AND TECHNICAL COMMUNICATION

T.Omonov, methodist, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Termin tushunchalari, atama tizimi, terminologiyasi va ularning xarakterli belgilari belgilab berilgan, bunda atamaning informatsion vazifasiga urg'u berilgan. Terminologiyaning ahamiyati nafaqat muayyan soha tilida, balki kundalik tilda ham kuzatilmoqda, bu zamonaviy texnologik va ilmiy ta'sirning bevosita aksidir. Atamalar ommaviy axborot vositalari, badiiy va badiiy nutqlarga tobora ko'proq kiritilib, qahramonlar va matn muallifining tili, uslubi va mentalitetiga xos xususiyatga aylanib bormoqda.

Kalit so'zlar: texnik aloqa, funksiya, lingvistik kontekst, tilshunoslik shakli.

Аннотация. Определены понятия термин, терминосистема, терминология, их характерные особенности, сделан акцент на информативной функции термина. Рост значимости терминологии наблюдается не только в языке конкретной отрасли, но и в повседневном языке, что является прямым отражением современного технологического и научного воздействия. Термины все чаще включаются в медиа, художественный и художественный дискурсы и становятся характеристикой языка, стиля и менталитета как героев, так и автора текста.

Ключевые слова: техническая коммуникация, функция, языковой контекст, лингвистическая форма.

Abstract. The concepts of the term, term system, terminology, and their characteristic features are defined, with an emphasis on the informative function of the term. An increase in the importance of terminology is observed not only in the language of the specific industry but in the everyday language, which is a direct reflection of modern technological and scientific impact. Terms are increasingly included in media, art, and fiction discourses and become a characteristic of the language, style, and mentality of both the characters and the author of the text.

Key words: technical communication, function, linguistic context, linguistics form.

Science is a social endeavor and therefore an important task for it is communication, as enabled by language.

The language par excellence for empirical sciences is mathematics, but mathematical statements become meaningful expressions of empirical sciences only because they are properly interpreted (consider the difference between $X=YZ$ and $F=ma$), i.e., they are parts of a mathematical model, a structure providing a nomological network connecting mathematical constructs interpreted

as non-mathematical concepts (such as force, mass, and acceleration). This is a matter of domain theories, paradigmatically physics, which justify such interpretations on empirical grounds.

This raises a delicate issue: how can we prevent, or at least minimize, the ambiguities of natural languages from corrupting the precision of mathematics? As we will see, definitions play a critical role in the solution to this problem.

Language has many functions, for example to exhort someone to do something or to express feelings or emotions. A basis for identifying and understanding such functions is the model adopted by C. Shannon in his mathematical theory of communication, presenting the simplified situation of two communicants, a source and a destination, where “the fundamental problem of communication is that of reproducing at one point either exactly or approximately a message selected at another point”.

A more sophisticated and encompassing model was proposed in linguistics by R. Jakobson [Jakobson 1960], based on factors of communication and functions of communication.

According to Jakobson six factors are generally relevant to a communication act: **the addresser**: the author or speaker;

the addressee: the reader or listener;

the context: entities, events, and circumstances in the outside world;

the contact: the channel of communication between the addresser and the addressee;

the code: the language in which the message is expressed;

the message: the utterance or text itself.

Depending on its aims, a communication act focuses on one or more of such factors, and correspondingly assumes a specific function. By taking the factors into account one by one, the following functions are identified:

the emotive function, that focuses on the addresser by expressing some feeling or belief (e.g., «Ouch!»); its aim is expressive;

the conative function, that focuses on the addressee by attempting to produce a particular reaction (e.g., «Drink!»); its aim is persuasive (or imperative);

the referential function, that focuses on the context by referring to things outside the communication act itself (e.g., «It is raining.»); its aim is informative (or descriptive, or explanatory);

the phatic function, that focuses on the contact by referring to or intending to effect the communication between the addresser and the addressee (e.g., «Are you there?»); its aim is metacommunicational;

the metalinguistic function, that focuses on the code by referring to the language, or other code, in which the message is expressed (e.g., «No means no.»); its aim is informative;

the poetic function, that focuses on the message by calling attention to its own form (e.g., «How now, brown cow?»); its aim is aesthetic.

A term usually stands for the object it designates, but sometimes we use terms to refer to concepts or even to terms themselves. In order to maintain a clear distinction between terms referring to objects, concepts, and terms, we adopt hereinafter a notational convention from ISO standards, e.g. A term, and more generally a linguistic expression, referring to:

itself, i.e., a term, is delimited by double quotes;

a concept, i.e., its meaning, is delimited by single quotes;

an object, i.e., its referent, is not delimited.

Hence, (the concept) ‘measurement’ is expressed in English by (the term) “measurement” and is about (the object) measurement.

While one might hope that terms, concepts, and objects are related by unequivocal relations, this is generally, and unfortunately, not the case.

It may happen that two or more terms are used to designate the same concept; such terms being called synonyms («synonymy is the relation between differing designations that designate the same concept»). Synonyms can be easily recognizable lexical variations (e.g., “dimension of a quantity” and “quantity dimension”, but this is not always the case, so that for example “quantity of dimension

one” and “dimensionless quantity” are defined as synonyms even though this relation is not obvious at all from their lexical structure.

In technical standards, whenever a concept is designated by more than one term, one of them is established as the preferred term, i.e., the one recommended by the authors of the standard, while the remaining ones are admitted terms or deprecated terms (information regarding the choice or formation of terms for concepts might be the subject of a future paper).

Synonymy is a form of redundancy, not really harmful for mutual understanding. Homonymy is a basic cause of ambiguity («I mean x but you understand y») and, while usual in natural language communication, it is generally to be avoided in technical standards. From this perspective, the International Electrotechnical Vocabulary is of particular interest since it comprises an organized collection of terms and definitions from the IEC fields of technical activity: the presence of homonyms in it is the sign that in different sub-fields of electrotechnology, the same term is used indeed with different meanings.

REFERENCES:

1. M. Bunge, Treatise on basic philosophy – Vol.1 – Semantics I: Sense and reference, Reidel, 1974.
2. C.G. Hempel, Philosophy of natural science, Prentice-Hall, 1966.

UO’K 811

INGLIZ VA O’ZBEK TILLARIDA POLITAKSEMALARNING SEMANTIK TURLARI QIYOSIY TAHLILI

S.Nazarova, o’qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o’zbek tillarida politaksemalarning semantik turlari qiyosiy asnoda tahlil qilinadi va ularning o’xshash va noo’xshash jihatlarini ochib beriladi.

Kalit so’zlar: politaksema, semantik tahlil, konseptual mazmun, bog’lovchi vositalar, grammatik semantika, nutqiy semantika

Аннотация. В данной статье анализируются семантические типы политаксем в английском и узбекском языках в сравнительном аспекте и раскрываются их сходства и различия.

Ключевые слова: политаксема, семантический анализ, концептуальное содержание, средства связи, грамматическая семантика, речевая семантика

Abstract. This article analyzes the semantic types of polytaxemes in English and Uzbek in a comparative aspect and reveals their similarities and dissimilarities.

Key words: polytaxeme, semantic analysis, conceptual content, conjunctive devices, grammatical semantics, speech semantics

Kirish. Har qanday til birligi kabi gap ham, xususan, qo’shma gap ham, ikki tomonlama birlikdir, ya’ni ifoda tomoni va mazmun tomoniga ega. Uzoq vaqtlar mobaynida qo’shma gapning asosan ifoda va qisman mazmun tomonlari o’rganilgan. Keyingi yillarda tilshunoslikda gapning mazmun tomoniga, ya’ni semantik jihatiga e’tibor kuchaydi va natijada mazmuniy (semantik) sintaksis yo’nalishi yuzaga keldi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Berdialiev A.ning doktorlik dissertatsiyasida ergash gapli qo’shma gaplardagi paradigmatic va sintagmatic xususiyatlar chuqur tadqiq etilgan. Ergashgan qo’shma gaplarning mazmuniy-signifikativ xususiyatlari, ulardagi sintaktik omonimiya, polisemiya, ko’p funktsionallik kabi bir qator muhim masalalar ishonarli tarzda hal qilingan [2:25]. Shubhasiz, bu ish o’zbek tilshunosligidagi qo’shma gap nazariyasiga qo’shilgan muhim hissadir.

Shuningdek, Kalashnikova G.F.ning “Синтаксис многокомпонентного сложного предложения в системе филологического образования в вузе и школе” nomli qo’llanmasida politaksema (PT)larning nafaqat struktural, balki semantik jihatlari ham obdon tahlil qilinadi, ularning ko’p qatlamli semantikasiga alohida urg’u beriladi, PT tushunchasi va uning asosiy belgi-xususiyatlari ochib beriladi, ularning klassifikatsiyasi, qismlarining bog’lanish usullari va ularni bog’lovchi vositalar o’rganiladi va PTning rus va ukrain tillaridagi qiyosiy tipologiyasi ko’rsatiladi [3:112].

PTning ko'p o'lchovli, ierarxik tuzilishi murakkab ma'noviy tarkibni ifodalashga xizmat qiladi, shu asosida PTning ko'p qatlamli semantikasi shakllanadi.

Tilshunoslikda lisoniy birlikning semantik tashkil etilishini ifodalash uchun bir vaqtning o'zida bir necha atamalar qo'llaniladi. Kolshanskiy G.V. bu xil terminlar – semantika, mazmun, asosan bitta g'oya bilan bog'langan lingvistik shakllarning obyektiv fikrlashga munosabati to'g'risidagi konseptual mazmun va boshqalarni qayd etadi. Olim fikriga ko'ra, polipredikativ konstruksiyaning semantik xususiyatlarini tushunish uchun unda qaysi denotativ xususiyatlar aks ettirilganligini va bu aks ettirish qanday shaklda sodir bo'lishini aniqlash muhimdir [4:27].

Muayyan PTning umumiy semantikasida (umumiy informativ ma'nosida) lingvistik (grammatik) va nutqiy (individual) semantikasi farqlanadi [1:43]. Til semantikasining asosini mantiqiy aspekt tashkil etadi. Murakkab gap komponentlari o'rtasidagi sintaktik munosabatlar ham lisoniy, ham nutqiy semantikani tashkil etadi. Til birligi sifatida ular PTning semantik tarkibini tashkil qiladi, nutq semantikasi uchun ular faqat semantik tarkibning asosini, ya'ni lingvistik sintaktik semantikaga asoslangan va o'ziga xos leksik tarkib bilan yuzaga keladigan o'ziga xos semantik munosabatlar yadrosini tashkil qiladi.

Muhokama va natijalar. Semantik qatlam PTda aks ettirilgan aloqalar (teng yoki tobe)ning tabiatini konkretlashtiradi, hodisalar o'rtasidagi sabab, vaqt, maqsad, shart va boshqa munosabatlarni o'rnatadi. Ushbu bog'liqliklar PTda ergash gap turlari va aloqa vositalari yordamida ifodalanadi. Quyida politaksemalarning semantik turlarini ingliz va o'zbek tillaridagi misollar orqali ochib berishga harakat qilamiz.

1. Holat mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Ravish ergash gaplar bosh gapda bajariladigan harakatning qay vaziyatda, qay holda yuzaga kelishini bildiradi. Ravish ergash gap bosh gap bilan asosan ravishdoshning -(i)b affiksi yordamida yasalgan formasi, ba'zan bo'lishsizlikni ifodalovchi -may affiksli formasi, o'tgan zamon sifatdoshining "holda" so'zi bilan birga kelgan varianti va bo'lishsiz formasi, "deb, deya" yordamchilari orqali birikadi. Ingliz tilida esa "as, like, the way" orqali birikadi.

O'zbek tilida: Naimiyning biror ishi o'ngidan kelmasdan, biror maqsadi yuzaga chiqmasdan, umri bekorga o'tib ketdi. [6:65].

Ingliz tilida: He was running so quickly as nobody could imagine him doing so [10:43].

2. O'lchov-daraja mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

O'lchov-daraja mazmunini ifodalovchi ergash gaplar bosh gapdagi voqea bilan ergash gapdagi voqeaning darajasini aniqlash va miqdorini o'lchash uchun qo'llanadi. O'lchov-daraja ergash gaplari bosh gapga fe'ning shart formasi, -ki bog'lovchisi, -gan sari (sayin) yordamchilari orqali bog'lanadi. Ingliz tilida esa "as... so, so... so, the... the...." orqali bog'lanadi.

O'zbek tilida: Munis qanday mayin qiz bo'lsa, uning ashulasi ham shunday mayin edi [8:43].

Ingliz tilida: The more I looked at it, the more slowly the minutes passed [9:18].

3. Chog'ishtirish-o'xshatish mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Bunday qo'shma gaplarda bosh gapdagi voqea yoki predmet ergash gap orqali chog'ishtiriladi yoki o'xshatiladi. Bunday ergash gaplar bosh gap bilan fe'ning shart formasi, ravishdoshning -guncha affiksli shakli orqali birikadi. Chog'ishtirish ottenkasi kesimlari "-guncha, -may, -gandan ko'ra" yordamchilarini olgan konstruksiyalarda ham anglashiladi. Ingliz tilida esa "as, like, as if/though, than" orqali birikadi.

O'zbek tilida: Qo'ydek bo'lib ming yil yashaguncha, sherday bo'lib bir kun yashamoq yaxshi. (Maqol)

Ingliz tilida: We were moving, but it seemed as if we had not left our original spot [10:50].

4. Payt mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Payt ergash gaplar bosh gapdagi harakat, voqeaning yuzagaga kelish paytini – vaqtini bildiradi. Payt ergash gaplar bosh gapga sifatdoshning o'tgan zamon shakli, to'liqsiz fe'ning "edi, ekan" formalari, ingliz tilida esa "when, before, after, since, while, as, as long as, until, till, hardly, scarcely, no sooner, whenever, now that, immediately, directly, every time" orqali bog'lanadi.

O'zbek tilida: O'rta osh qo'yilganda, Xosiyatxon hech kimga bildirmay jo'nab qoldi [5:54].

Ingliz tilida: There was a pause while he raised his cup and drank some tea [9:47]

5. O'rin mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

O'rin ergash gap bosh gapdagi harakat, voqea yuz beradigan, boshlanadigan yoki yo'naladigan o'rinni bildiradi. O'rin ergash gap bosh gapga fe'lining shart va bo'lishsizlikni ifodalovchi buyruq mayli formalari orqali birikadi, ingliz tilida esa "where, wherever, everywhere (that)" orqali bog'lanadi.

O'zbek tilida: Ko'z qayerda bo'lsa, mehr ham shu yerda bo'ladi. (Maqol)

Ingliz tilida: Where gold is abundant, mining becomes important. (Proverb)

6. Sabab mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Sabab ergash gap bosh gapdagi harakat, voqeaning yuzaga kelish sababini, asosini bildiradi. Bunday qo'shma gaplarda ergash gap sababni ko'rsatsa, bosh gap shu sababdan kelib chiqadigan natijani ifodalaydi. Sabab ergash gapli qo'shma gapning komponentlari "-ganidan, -gani uchun" yordamchilari orqali, ingliz tilida esa "as, because, since, so, (now) that, lest, seeing (that), considering, by reason of, for the reason that" orqali birikadi.

O'zbek tilida: Uning jahl ustida rayonga ketganligi aniq bo'lib qoldi, chunki o'z qishlog'iga bu xilda bolasini tashlab ketmas edi [8:76].

Ingliz tilida: I decided to go with them, mainly because I had nothing better to do [9:53].

7. Maqsad mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Maqsad ergash gap bosh gapdagi harakat yoki voqeaning qanday maqsad bilan yuzaga kelishini ko'rsatadi. Bunday qo'shma gapning komponentlari asosan "deb (deya), uchun" yordamchilari orqali birikadi, ingliz tilida esa "that, so that, so, so as, lest, for fear that, in order that, in case" yordamida bog'lanadi.

O'zbek tilida: Zora xo'jayinning ko'ngli bir oz yozilsa deb, mehmon gaplashadi, hasratlashadi [6:75].

Ingliz tilida: Sunlight is needed in order that the process of photosynthesis could take place in plants [10:2].

8. Shart mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Shart ergash gap bosh gapdagi voqeaning qanday shart bilan yuzaga kelganini yoki yuzaga kelishini bildiradi. Bunday ergash gaplar bosh gap bilan fe'lining shart formasi, o'tgan zamon sifatdoshi+o'rin-payt kelishik qo'shimchasi, kelasi zamon sifatdoshi + ekan to'liqsiz fe'li, ravishdoshning bo'lishsiz shakli, "yo'qsa, bo'lmasa" yordamchilari orqali birikadi, ingliz tilida esa "if, unless, in case, provided/providing (that), suppose/supposing (that), considering (that), given (that), granted/granting (that), presuming (that), seeing (that)" orqali birikadi.

O'zbek tilida: Agar umumiy majlis qaror chiqarsa, shu pullarning ixtiyorini senga topshiraman [5:35].

Ingliz tilida: You won't pass the examination unless you revise thoroughly [9:23].

9. To'siqsizlik mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Bunday qo'shma gaplarda ergash gap bosh gapdagi harakatning yuzaga kelishida to'siq bo'lgan shartni ifodalash bilan birga shu shartning yuzaga kelishida bosh gapdagi harakat-voqea to'siq bo'lmasligini bildiradi. To'siqsiz ergash gapli qo'shma gaplarda "-sa ham" yordamchisidan tashqari, bog'langan qo'shma gap komponentlarini biriktiruvchi "ammo, lekin, biroq" bog'lovchilari ishlatilishi mumkin. Ingliz tilida esa "although, though, if, though... yet, whether... or, no matter how/what, for all that, in spite of/despite the fact, even if, even though, even when, whoever, whichever, whatever, whenever, as" kabilar orqali bog'lanadi.

O'zbek tilida: Sidiqjon uning gapini baralla eshitib turgan bo'lsa ham, lekin nima deyayotgani aniq emasdi [8:76].

Ingliz tilida: I would always be an outsider here - no matter what fluent Spanish I spoke [9:32].

10. Natija mazmunini ifodalovchi ergash gapli qo'shma gaplar

Natija ergash gap bosh gapdagi harakatning, belgining natijasini yoki voqeaning xulosasini ko'rsatadi. Natija ergash gap bosh gapga "-ki" bog'lovchisi yordamida bog'lanadi. Ingliz tilida "so that, such... that" kabi bog'lovchilar yordamida bog'lanadi.

O'zbek tilida: Seni shunday boplayki, o'zing qoyil qolgin [8:65].

Ingliz tilida: So bravely did they fight that the enemy was driven off [10:75].

Xulosa. Yuqoridagi tahlilimizdan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, ingliz va o'zbek tillarining har ikkisida ham politaksemalar biriktiruv, ayiruv, zidlov, qiyoslash, o'rin, payt, shart, sabab, natija, to'siqsizlik kabi semantik qatlamni aks ettirishi mumkin ekan, shuningdek, har ikki tilda ham ushbu mazmunlarni voqealantiruvchi bir xil bog'lovchilar va bog'lovchi vazifasidagi so'zlar ishlatilishiga guvoh bo'ldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андромонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке – Казань: Изд-во Казанского университета, 1977. – 175 с.
2. Бердалиев А. Основы сопоставительной грамматики узбекского и русского языков, X:, -2013.
3. Калашникова Г. Федоровна. Синтаксис многокомпонентного сложного предложения в системе филологического образования в вузе и в школе : Учеб.-метод. пособие / Г. Ф. Калашникова; М-во образования Украины. Харьк. гос. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды. - Харьков : ХГПУ, 1998. - 296 с. : ил., табл.; 20 см.
4. Колшанский Г. В. Проблемы логического анализа структуры языка: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук/М., 1964. – 23 с.
5. Ahmad S. "Sano-standart" nashriyoti Toshkent — 2016
6. Muxtor A. Chinor romani. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 448 b
7. Olimjon H. Tanlangan asarlar (3 tomlik).-T.: "Badiiy adabiyot", 1-2-tomlar, 1957-58.
8. Qahhor A. Muhabbat qissa.-T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1968-80.
9. Dickens Ch. David Copperfield. – United Kingdom: Nelson, 1992. – P. 33-93.
10. Woolf V. Mrs Dalloway. Penguin Clothbound Classics. London, England: Penguin Classics, 2020. 154 p.

UDC 808.3

THE SEMANTIC FEATURES OF INSURANCE TERMS IN ENGLISH

T.Omonov, methodist, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqola ingliz tilidagi sug'urta atamalarining tarkibiy va semantik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ingliz tilidagi sug'urta atamalarining so'z yasash jarayonining o'ziga xos xususiyatlari va faoliyati tahlil qilinadi. Yigirmanchi asrning oxiri "axborot inqilobi"ga olib kelgan jadal ilmiy-texnikaviy taraqqiyot bilan tavsiflanadi. Ilm-fan va texnikaning jadal rivojlanishi doimo "terminologik portlashlar" deb ataladigan narsa bilan birga keladi - yangi bilim sohalarining paydo bo'lishi natijasida yangi atamalar sonining keskin ko'payishi.

Kalit so'zlar: ixtiro, xarakteristikalar, lingvistik omil, atama, tizim.

Аннотация. Статья посвящена изучению структурных и семантических характеристик страховых терминов в английском языке. Анализируются особенности словообразовательного процесса и функционирования английских страховых терминов. Конец двадцатого века характеризовался быстрым научно-техническим прогрессом, который привел к информационной революции. Динамичное развитие науки и техники неизменно сопровождается так называемыми "terminологическими взрывами" — интенсивным увеличением числа новых терминов в результате возникновения новых отраслей знания.

Ключевые слова: изобретение, характеристика, лингвистический фактор, термин, система.

Abstract. The article is devoted to the study of the structural and semantic characteristics of insurance terms in English. The peculiarities of the word-formation process and the functioning of English insurance terms are analyzed.

The end of the twentieth century was characterized by rapid scientific and technological progress which led to the 'information revolution'. The dynamic development of science and technology is invariably accompanied by so-called 'terminological explosions' — intense increases in the number of new terms as a result of the emergence of new branches of knowledge.

Key words: invention, characteristics, linguistic factor, term, system.

The emergence and evolution of specialized terms is directly related to the intensity of how a particular field of science and technology develops. It is clear that a highly developed field has a large number of special terms. According to Kocherhan (Kocherhan, 2006), changes in a terminological system occur under the influence of linguistic and extralinguistic factors. Linguistic factors include

changes in the vocabulary of the language related to the tendency to unify, the systematics of the linguistic means, as well as variations of nominations with different motivations and tasks of emotional and stylistic expressiveness. Extralinguistic factors include changes in the world that are related to rapid development in various fields of science and technology and innovations in the cultural and social spheres and everyday life of mankind. In particular, Kizil" (Kizil", 2015) notes that extralinguistic factors that influence the development of the insurance term system include informatization of English-speaking societies and the entire world community as a whole, the creation and dissemination of the internet sphere and cyberspace, as well as the processes of globalization, the expansion of English, the priority of the linguistic coding of concepts and the realities of computer-mediated realities by its means. Thus, language reflects the changes taking place in the surrounding world. Terms can only exist as a component of a term system. Shelov (Shelov, 2004) states that a term system is based on the classification of a system of concepts of a certain, already-formed sphere of knowledge. Vasenko (Vasenko et al., 2008) defines a term system as a system of terms in a certain field of scientific or technical knowledge, which serves a scientific theory or scientific concept. Furthermore, a term system is an ordered set of terms with fixed links between them that reflect links between term concepts. Superanskaia (Superanskaia, 1999) notes that a term system is an ordered set of terms that adequately expresses the system of concepts of a specific sphere of human activity, between which there is a compulsory and indispensable connection. Therefore, computer terminology is a system of terms in the field of information technology. This term system is one of the youngest term systems, since its formation and development started at the end of the twentieth century, a period of rapid innovation in the field of insurance.

Terminology is part of the vocabulary of a language. However, it differs from the common lexis in a number of characteristics. In particular, according to Kocherhan (Kocherhan, 2006), terms are characterized by the following features:

1. A systematic character (each term belongs to some term system and gets its meaning in this system);
2. The existence of a definition (the term is not interpreted but defined);
3. A tendency towards monosemanticity (within its terminological field, that is within the limits of a certain science, the term should have only one meaning); 4.

An absence of expression; 5. Stylistic neutrality. Therefore, terms are words or phrases that are distinguished by their consistency, uniqueness, precision, conciseness, stylistic neutrality, and context independence. According to Shelov (Shelov, 2004, p. 123), terms are characterized by the following features:

1. It is the concept denoted by a lexical item (a word or word combination) that makes this item a term;
2. The 'termness' of an item (the quality of being a term) is determined by all items necessary for the identification of its concept within the whole system of definitions (explanations) of these items, belonging to the domain under consideration;
3. The greater the amount of information required in a definition (explanation) to identify a concept denoted by a certain item, the higher the degree of "termness" of this item.

However, insurance terms are closely related to common lexis, and therefore acquire certain specific features such as expressiveness, imagery, stylistic nuances and attitudinal meaning (for example, Premium, Deductible, Exclusions, etc.). Thus, insurance terms are words or phrases that have a specific, well-defined meaning in the field of social communication. An important feature of these terms is that they accurately express the concepts, processes and names of things that are distinctive to information technology.

At present, there is no unanimous agreement among linguists regarding the appropriateness of terms in any particular part of speech. Some linguists believe that terms can only be nouns because they are nominative (Akhmanova, 2007). Another group of scholars suggests that a term may refer to any principal part of speech if it expresses a specific concept, has a precise definition, and performs the functions of sign systematization, scientific communication, gnoseological and heuristic

functions, and is characterized by accuracy, brevity and ease of derivative term creation. Four main categories of terms, based on their affiliation with a particular part of speech, have been identified:

1. Terms denoting objects — nouns. (rider, policy limits)
2. Terms denoting processes and phenomena — verbs. (insure,)
3. Terms denoting qualities — adjectives. (premium, pre-existing condition)
4. Terms denoting magnitudes — adverbs. (grace period)

insurance terms differ from other specialized term systems in that they are transferring intensively from a narrow application to a common one. In addition, these terms are characterized by certain specific features, such as expressiveness, imagery, stylistic nuances and attitudinal meaning.

REFERENCES:

1. Dubuc, R. (1997). Terminology: A practical approach. Canada National Library.
2. Kvitko, I. S. (1976). Termin v nauchnom dokumente. Vyshcha shkola, Izdatel'stvo pri L'vovskom universitete.
3. Shelov, S. D. (2004). Teoriia terminovedeniia i terminologicheskaiia leksikografiia: Sootnoshenie v terminologicheskoi baze znaniĭ. Scripta linguisticae applicatae / Problemy prikladnoĭ lingvistiki, 2004 (2), 20–42

UO'K 803.0-1/8

SHOIR IJODIDA TUN TIMSOLI

M.Pirnazarova, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Omon Matjon ijodida tun timsolining ahamiyati haqida gap boradi. Shoirning “Ming bir yog‘du” dostoni va she‘rlarida ishlatilgan tun timsollarining ma‘no qirralari ochib berilgan va Navoiy an‘analarining ta‘siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: timsol, poetik ifoda, salaflar, doston, muxtara timsol, badiiyat.

Аннотация. В статье рассматривается сущность символа ночи в творчестве Омона Матжона. Раскрываются семантические особенности символического воплощения ночи в дастане «Ming bir yog‘du» (Тысяча и один луч) и в стихах поэта. Освещаются вопросы о влиянии традиций Навои.

Ключевые слова: символ, поэтическое воплощение, предшественники, дастан, оригинальный символ, художественность.

Abstract. The article talks about the importance of the symbol of night in the work of Amon Matjon. The meanings of the symbols of the night used in the poem "Ming bir yogdu" and poems of the poet are revealed and the influence of Navoi traditions is highlighted.

Key words: symbol, poetic expression, predecessors, epic, autonomous symbol, artistry.

Omon Matjon she‘riyati turli manbalardan ilhomlangan, turli sarchashmalardan suv ichgan timsollar tizimiga ega. Mana shu timsollar tizimi tadqiqi asnosida ularni o‘z xarakteriga ko‘ra an‘anaviy timsollar, an‘anaviy-muxtara timsollar, mumtoz meros asosidagi muxtara timsollar tarzida guruhlashtirish mumkin bo‘ladi.

An‘anaviy timsollar adabiyotimizning ilk davrlaridan beri ishlatilini b kelinayotgan, shu bilan birga aksar xalqlar adabiyotida umumiy ma‘noga ega bo‘lgan timsollarni qamrab oladi. Shuning uchun ularning katta qismini tabiat, atrof-muhit bilan bog‘liq timsollar tashkil qiladi. Chunki ular butun insoniyat uchun umumiy bo‘lgani holda, bani bashar idroki umumiy, ajralmas bir javhar paytidanoq meros kelmoqda. Masalan, *tun* timsoli deyarli barcha xalqlarda umumiy jihatlariga ega. Misol tariqasida V.I.Toporov, S.S.Levochskiy, A.M.Siyuxova, V.A.Krasman tadqiqotlarida *tun* timsolining turli ma‘no qirralari tahlil qilinadiki, [8. 89] ularning aksariyati o‘zbek adabiyoti, xususan, Omon Matjon ijodi uchun ham xosdir. Rus adabiyotshunosligida hatto muayyan ijodkor lirik merosidagi *tun* mavzusi alohida monografik planda o‘rganilgan. [5.192]

Omon Matjon ijodida *tun* timsoli ayrim o‘rinlarda salaf ijodkorlar ko‘zda tutgan ma‘nolarga mutobiq bo‘lsa, ba‘zan butkul yangi qirralarda aks etadi. Albatta, *tun* timsoli shoir ijodida ham eng avvalo an‘anaviy ma‘nolari – zulm, iztirob kabi ma‘nolarda aks etadi. Omon Matjon *tun* timsolini qaysi ma‘noda bo‘lmasin qo‘llash bilan birga bu borada o‘zini ham, ijod ahlini ham taftish etadi. Masalan, “Ming bir yog‘du” dostonida o‘qiymiz:

Falak yangilanishlari muboshiri

charx aylanishida bir adolat boridan
dalolat berar,
yaxshi-yomon tomonlarini farqlanishi bizda qolgan:
Nega tabiat hamma narsani almashinishga majbur
etadi?!

Nega goh *kunni* osmonga ko'taradi, goh *tunni*? [3. 16]

Omon Matjon shuurida ham, eng avvalo, tun barcha illatu yovuzliklar va tong (kunduz) barcha fazilatlaru ezguliklar timsolidirki, buni muallif Alisher Navoiy g'azaliga muxammasida "Bu jahon tun birla tong bahs etar bir hujra..." deya muxtasar va mutassir tarzda ifoda qila olgan.

Shoir ijodida tun timsoliga oid kuzatishlarimiz asnosida muhim bir jihat e'tiborimizni tortdi. Aksar she'rlarda tunning timsol sifatida ma'nolari uning mazmun qamroviga bog'liq bo'ladi, ya'ni tun ijtimoiy doirada zulm, intim doirada iztirob ma'nolarini kasb etadi. Shunga ko'ra shoirning dastavval tun ijtimoiy qamrov doirasidagi she'rlarida anglatgan ma'nolariga e'tibor qarataylik:

Falakda *kun bilan tun tenglashgan kunni*

xalqimiz Navro'z deb bejiz bayram qiladimi? [3. 26]

Demak, misralar mazmunidan *kun* va *tun* timsollari odatdagidan bir qadar farqli mazmun kasb etmoqda. Bunda *kun* va *tun* timsolida qarama-qarshi qutblarning bor bisoti nazarda tutilmoqda. Shuning uchun ham Navro'z barcha qarama-qarshiliklar teng kuchga ega bo'lgan kun. Shuning uchun Navro'z tun va kunning durang bo'lgani, ikki rang salmog'i barobar bo'lgan kun sanaladi.

Tun va kun timsollari g'oyat qadimiy. Ularning qadimiyligi inson shuuri qadar ildizga ega. Chunki hali ilk yodnomalarda qayd etilgan tasavvur va tushunchalar, badiiy vositalarning o'zi ham "VIII asr adabiyotining emas, balki bu davrgacha bo'lgan adabiyotning mahsuli edi. VIII asrdagi adabiyot esa o'zigacha bo'lgan davrlardagi adabiyotdagi ana shu tasavvurlarni saqlab qolgan".[5.167] Inson hamisha boshidan kechirgan va his qilgan holatlarni ifodalashga ehtiyojmand. N.Rahmonov to'g'ri ta'kidlaganidek, "Inson o'z ruhiy dunyosiga yoki bu vaziyatni, holatni ifodalashga mayl, shunga zarurat sezgach, xuddi ana shunday bosqichda badiiy fikrlash nuqtai nazaridan ko'tarilgan. Natijada, u o'z ruhiy holatiga mos tasvirni *tabiatdan*, narsalardan, ularning ko'rinishlaridan axtargan. Poetik ifodalash, ruhiy tahlilning ilk bosqichi shundan boshlanadi".[5.173] Mana shu g'oya adabiyotimizdagi eng qadimgi va yuqorida ta'kidlanganidek, umumbashariy timsollar tadrijini tasavvur qilishimizda muhim nuqta sanaladi. Shuning uchun ham *kun* va *tun* timsollarining ma'nolari uni qanday idrok etishga, muayyan ruhiy holat, oniy kechmish izlariga bog'liq. Masalan "Devonu lug'ot it-turk"dagi quyidagi to'rtlikda qora tun iztiroblar iskanjasi sifatida namoyon bo'ladi:

Qara tunug kechirsadim,

Ag'ir uni uchursadim.

Etkanig qachursadim,

Saqish ichra kunim tug'di,

ya'ni "Qorong'u kechani o'tishini istadim. Og'ir uyquni qochirishni istadim, bir necha marta Yetti qaroqchi yulduzining aylanishini sanadim. Sanamoqda edim, kunduz quyoshi porlab chiqdi".[2. 265-266.]

Demak, bu borada shoir mahorat qirralarining yana biri namoyon bo'ladi: asriy timsollar vositasida yangi fikr ayta olish yoki ularni qaysidir jihatdan boyitishning o'zi chinakam iste'dodlargagina nasib etadi. Shu ma'noda Omon Matjon qalamiga mansub quyidagi misralar o'ziga xos ohorli ohang va mazmuniy ranglarga ega:

Tun quchogi turli nurlar,

Saslarga lim-lim.

Tundagi bu sharpalardan

Ko'zimni yumdim. [4. 127]

Shu qisqa satrlar o'quvchi ko'z o'ngida zulmatga ziyo omixta yoki ziyoga zulmat qo'shilganday bir tasavvur beruvchi tun, uning bag'ridan balqib chiqib turganday nurlar gavdalanib, quloqni qomatga keltiradigan sokinlik sasini eshitganday bo'ladi.

Goh tun timsoli shoirga davr muhitida aytish imkoni bo'lmagan so'zlarini aytib, yopiq mavzularda gapirish imkonini beradi:

Tunda yashin tushdi bog'ning chetiga,
Zulmat boyo'g'lidek chekindi karaxt.
Vulqondek portladi qorong'ulikda
Yonayotgan daraxt! [4. 144]

Bu she'ning 1975 yilda yozilgani, qa'rida ancha qaltis ma'nolar jam bo'lganini anglash qiyin emas. "Yuragimdir – yonayotgan daraxt!" – degan shoirning, xususan,

Ana, yonar, yonar *tunga o'chma-o'ch*,
Yurakday patirlar har barg olovsaxt.
Ogoh etayotir o'z bog'in xavfdan
Yonayotgan daraxt!

satrlari qatidagi ma'no bugungi kunda ham o'zining ohori yo'qotmay, ma'no va majoz ko'lami bilan o'quvchilarni o'ziga jalb qilmoqda.

Shoir ijod olamiga kirib kelgan ilk kunlardan oq tunning nima ekanini yaxshi bilar edi. Quyidagi satrlarni o'qib beixtiyor Omon Matjon islomiy va tasavvufiy manbalar bilan yoshlikdan yaxshi tanish bo'lgan degan qarorga kelimiz:

Tunlar qora jildli kitoblar kabi
Umrim javonida qatma-qat bo'la'.
Emish, bu poyonsiz izlanishlarga
Go'zallikni tanish mukofot bo'lar. [4. 301]

Shoir mahorati butun dunyoviy va uxroviy hasanotlar tushunchasini davr muhitiga mos tarzda "go'zallikni tanish" iborasi orqali ifoda eta olgan. Shoirni doimo ilhomlantirib, hayot ne'matini ulug'ligini anglatib turgan bir sir bor edi:

Ammo orzularimdan
Tunning umri qisqadir,
Ko'kka yulduzim qaytar,
Osmona izim qaytar! [4. 295]
Sababi azaliy haqiqat shu:
Kun bilan tun surar dona,
Gohi biri g'olib, gohi biri mag'lub..., [4. 322]

Omon Matjon she'riyatida tun asosan shaxs qiyofasida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ularda tashxisning yorqin namunalarini kuzatamiz:

Bu, tun, balki tongdan yengilganini
Nayzasini yerga tashlab, bildirgan? [4. 348]

Bu borada Omon Matjon timsol ruhiyatiga navoiyona hassoslik bilan yondashganini ko'ramiz. Hazrat Navoiy "Layli va Majnun"da aytadilar:

Tun dargahingga tilanchi zangi,
Egnida terisidur palangi
Yoki
Tong yeli chu tun kulin supurdi,
Mehnat bulutini dog'i surdi.[1.52]

Bu tun qancha mahobatli bo'lmasin, qancha tuganmasdek tuyulmasin, uning bag'rini igna sanchganday mashaqqat bilan bo'lsa ham, haqiqat jamol ochishiga xizmat qiladigan insonlar – yulduzlar bor:

Aniq bir haqiqat jamol ochsin deb,
Tinmay igna urar tunga yulduzlar. [4.309].

Lekin shu o'rinda ikkita e'tiborli nuqtaga diqqat qaratishimiz lozim. Birinchisi, yulduzlar timsolini insonlar deb anglar ekanimiz, ularning hammasi ham tun bag'rini tilib yashab, zulmatga o'z quvvaticha ziyo berib yashamaydi: "Ne uchar yulduzlar o'tdi chalg'itib elni juda". Ikkinchisi ham achchiq haqiqat:

Kunduz – hamma nurdan ko'zi to'q chog'lar
Yulduzlarni hech kim olmas yodiga! [4. 223]

Yulduz Omon Matjon she'riyatida insoniy sifatleri komil inson ramziga aylanganini 1984 yilda yozilgan bir she'ridagi quyidagi misra yaqqol namoyon qiladi: "O'z eling *yulduzlarin* sev, yo o'zing *yulduzlig* et,..."

Omon Matjonning o'zbek she'riyatida tun timsoli doirasini boyitgan she'rlaridan biri 1986 yilda yozilgan "Tun o'ylari" she'ridir. She'ring o'ziga xoslik jihatlaridan biri unda badiiy va ilmiy haqiqat bir-biriga mutlaq muvofiq shaklda bayon qilingan:

Har qanday mavhum bir istak yo sog'inch
yorqin tasodifni balki daraklar?!
Bizning yonishlarga ammo hech boqmay,
mangu aylanishdan tinmas falaklar. [4. 327]

Tun timsoli tasvirida Omon Matjon novatorliklaridan biri she'r va tun mutanosibligida yangilik yaratganidir. Shoir "Pahlavon Mahmud" she'riy dramasi "she'r bulutli tunda yulduzga o'xshaydi" degan g'oyani ilgari suradi. Bu bilan shoir avvalo o'zining jamiyat oldidagi burchi nuqtai nazaridan yondashib, inson ma'naviy zulmat ichida qolgan on, haqiqatan, she'riyat yulduz kabi unga sirli sarhadlarni ko'rsatishga qodirligini ta'kidlaydi. Lekin quyidagi satrlarda tunga timsol sifatida qarar ekanmiz, *she'r* istilohiy ma'nosidan yuqori bir ma'no, ya'ni shunchaki hislar, tuyg'ular (*she'r*ining asl lug'aviy ma'nosi "tuyg'u"dir)[6;55]gina emas, yuksak insoniy hislar ma'nosini anglatganini ko'ramiz:

Demishlar: "Chingizning dastidan, hayhot,
Xorazm butunlay ketgan-ku barbod,
Sen qaydin yaralding shoir – suxanso,
Xaroba davlatda, yuksalib yakto?!"
Javoban demishki Pahlavon shunda:
"She'r go 'yo yulduzdir bulutli tunda..." [4. 117]

Haqiqatan, shundagina inson (jamiyat) har qanday tubanlikdan har qanday yuksaklikka chiqa oladi.

Va, albatta, tun timsoli qurshovida tushunchalardan biri sevgidir. Omon Matjon she'riyati ham bunday xoli emas:

Olam bir yoq, seni bir yoq etolgan,
Vafoni yurakka bayroq etolgan,
Tunni yulduz bilan uyg'oq etolgan,
Bu sevgi emasmi,
Savolim shuldir?! [4.207]

Demakki, she'r zahirida *tun* tushunchasi kabi *sevgi* tushunchasi urfiy ma'nosidan ancha keng qamrovga ega.

Omon Matjon she'riyatida tun timsolini ko'rib chiqar ekanmiz, uning "Ayolni tun bilan yolg'iz qoldirmoq Gunohlar ichida eng og'ir gunoh" satrlari zohiriy ma'nosidan ko'ra keng qamrovga ega ekaniga amin bo'lamiz, ya'ni bu satrlar qa'rida intim lirikaga xos betakror ifoda teranroq nigoh bilan qaralganda ijtimoiy lirikaga xos muhim ijtimoiy-maishiy muammoni o'rta tashlamoqda. Bu ham Omon Matjon an'anaviy timsollar vositasida yangidan-yangi fikrlar ayta olishini ko'rsatib turibdi. Tun timsoli shoir uchun insonni anglashda bir vositaga aylangan. Quyidagi satrlarda Omon Matjon ming yillik timsolga zamonaviy atama bilan aytganda, gender tus bera oladi:

Ketishim shart edi. Na iloj, ketdim,
yolg'izlik qa'rida qoldirib seni.
Shu ma'yus ko'zlarga jo bo'lar endi
tun degan azobning bo'yi va eni. [4. 270]

Demakki, badiiyatda timsolning "qadimiyligi-yu zamonaviyligi" emas, ana shu timsollardan foydalanishda mohirlik muhim ekan. Omon Matjon tun, kunduz, yulduz kabi qadimiy timsollarga bir qadar ohoriy tus bera olgani, aynan shu timsollar orqali intim va ijtimoiy lirikani bir ifoda bilan aks ettira olgani shoir ijodidagi e'tiborni tortadigan jihatlardandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 9-том. – Тошкент: Фан, 1992. – Б. 8; 52.
2. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. Учинчи том. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. – Тошкент: Ўз ФАН, 1963. – Б. 265-266.
3. Омон Матжон. Эркин ҳаволарда. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997.
4. Омон Матжон. Иймон ёғдуси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995.
5. Раҳмонов Н. "Култегин" ёдномаси поэтикаси // Ўлмас обидалар. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 167.
6. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б. 55.

7. Станичук И.А. Феномен ночи в творчестве Н.В.Гоголя. Дисс. канд. филол. наук. – Тверь, 2014. 192 с.

8. Топоров В.Н. Из истории русской литературы. Т.2. Русская литература второй половины XVIII века. Исследования, материалы, публикации. М.Н.Муравьев: Введение в творческое наследие. Кн.2.–М., 2003. – С. 89.

UO'K 94(575.1) (092)

BOBUR LIRIKASIDA KO'NGIL TIMSOLI VA BADIY SAN'ATLAR

D.A.Qahharova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada mumtoz adabiyotda keng qo'llanilgan ko'ngil timsoliga murojaat qilingan. Boburning ko'ngil timsoli qo'llanilgan she'rlarida aks etgan badiiy san'atlarga alohida urg'u berilgan. Shuningdek ko'ngil timsolining Bobur lirikasida qo'llanilishi qanday ma'nolarda aks etib kelganligi shoir g'azal va ruboiylaridan misollar keltirish orqali tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ko'ngil, timsol, obraz, badiiy san'atlar, mubolag'a, talmeh, ishq, muhabbat, yor, mashuqa, do'st, tasavvuf, ilohiy ishq.

Аннотация. В статье говорится о символе сердца, который широко используется в классической литературе. Особый акцент сделан на художественном искусстве, отраженном в стихах Бабур с помощью образа сердца. Кроме того, анализируется использование образа сердца в лирике Бабур на примерах из газелей и рубаев поэта.

Ключевые слова: сердце, символ, образ, художественное искусство, преувеличение, любовь, любовник, любовница, друг, мистика, божественная любовь.

Abstract. The article refers to the symbol of the heart, which is widely used in classical literature. A special emphasis is placed on artistic arts reflected in Babur's poems using the image of the heart. Also, the meaning of the use of the image of the heart in Babur's lyrics is analyzed by giving examples from the poet's ghazals and rubai.

Keywords: heart, symbol, image, artistic arts, exaggeration, love, lover, friend, mysticism, divine love.

Kirish. Sharq mumtoz she'riyatida har qanday timsol va ramzlar ijodkorning maqsadini badiiy ifodalash uchun xizmat qilgan. Jumladan, mumtoz she'riyatda oshiqni bulbulga, ma'shuqani gulga, qomatini sarvga, shuningdek, ko'zini ohuga, raqibni esa tikanga qiyoslash orqali tashbeh, tashxis, tanosib singari she'riy san'atlar hosil qilingan. "Ming yillik tarixga ega bo'lgan mumtoz adabiyotimizda badiiyat masalasi hamisha she'r ahlining diqqat markazida bo'lib kelgan. U yoki bu ijodkor salohiyati haqida borganda uning nimalarni tasvirlagani emas, asosan, qanday tasvirlaganiga e'tibor qaratilgan. Jumladan, adabiy asarlarda she'riy san'atlardan foydalanish mahorati hamma asrlarda badiiy san'atkorlikning asosiy qirralaridan biri sifatida baholangan. Ma'lumki, she'riy san'atlar badiiy asarda ifodalangan hayotiyroq, ta'sirchanroq ifodalanishiga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalantirilishiga, misralar, baytlar, bandlarning lafziy nazokati, musiqiyliigi, jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilgan. U yoki bu shoir ijodiga, u yoki bu badiiy asarga baho berilar ekan, ijodkor ifodalayotgan iz aksini topgan ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-axloqiy, ma'rifiy-tarbiyaviy muammolar mohiyati va ko'lami, badiiy timsollar jilosi bilan bir vaqtda qo'llangan she'riy san'atlarning rang-barangligi, mantiqiy asoslanishi, asar mazmunini ochishdagi o'rni va ahamiyati kabi masalalarga ham alohida diqqat qilingan. Adabiyotimiz tarixi yana shundan dalolat beradiki, she'riy san'atlar shoir badiiy salohiyatini ko'z-ko'z qilish, uning xilma-xil san'atlardan mohirona foydalanish usullarini namoyish etish emas, balki ijodkor badiiy tafakkur dahosining ko'lami, yuksak ijtimoiy-axloqiy g'oyalarni jilolantirish san'atkorligi ifodasi bo'lib kelgan. She'riy san'atlar muayyan badiiy tamoyillarga asoslangan. Bulardan eng muhimi she'riy san'atlarning asar mazmuni bilan uzviy bog'liqligi sanaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Badiiy (she'riy) san'atlar Sharq mumtoz adabiyotining, shu jumladan, o'zbek adabiyotining o'ziga xosligi, milliyligi, latofati, nazokati, rango-rangligi, jozibadorligi, va ta'sirchanligini ifodalovchi vositadir. Ma'lumki, she'riy san'atlar badiiy asarda ifodalangan g'oyalarning hayotiyroq, ta'sirchanroq ifodalanishiga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalantirilishiga, misralar, baytlar, bandlarning lafziy nazokati, musiqiyliigi,

jozibadorligini ta'minlashga xizmat qiladi. She'riy san'atlar, avvalo, mantiqiy zaminga ega bo'lishi, yani qo'llanayotgan san'at hayot mantiqiga mos kelishi, unga zid bormasligi shart" [6].

Ijodiy uslub zamon, madaniy muhit va adabiy an'analar bilan bog'liq tushunchadir. Unda ijodkorning individual xarakteri va dunyoqarashi bilan aks etadi. Uslub zamon ta'sirida ijodkor shaxsidagi yangilanishlar asosida o'zgarib boradi. Zamon davr uslubidan farqli holda ijodkorning o'z shaxsiy uslubi ham bo'ladi [7]. Ayni mazkur jihatni hassos shoir Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida ham uchratish mumkin.

"Bobur shuhratda daho Alisher Navoiyning yonida turadigan mumtoz so'z san'atkori, shoir va Boburshoh: shoir va adib adibdir. Badiiy mahorat bobida biror o'zbek shoh va shoiri Bobur bilan bellasha olmaydi. She'riyat uchun xos bo'lgan bir necha zaruratlar: nuktapardozlik(yangi fikrlar ayta olish mahorati), jozibali badiiy san'atlardan me'yorida ustalik bilan foydalanish sehergarligi va ehtiros jo'shib turgan rangin tuyg'ular talqini boburona samimiy she'riyat fazilatlaridir. Buning ustiga uning mumtoz she'riyatga dadil kiritgan tarjimaihollik xususiyati ham Bobur she'riyatini alohida nurlantirib turadi" [8]. Boburning san'atkorlik mahorati badiiy san'at va tasvir vositalarini qo'llashda ham namoyon bo'ladi. U o'xshatish, tazod, laf va nashr, parallelizm, mubolag'a va boshqa turdagi usul va badiiy til vositalari orqali mavzuni, obrazni, holat va his-tuyg'uni mukammalroq yoritishga erishadi. Shunday qilib Bobur she'riyati turli janrlardan iborat. Uning mavzu doirasi va qamrovi juda keng. Mumtoz adabiyotda sharq she'riyati an'alarini davom ettirgan shoir mavjud badiiy san'atlar va tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalangan. Ana shu sabab ham shoir she'riyati o'zbek she'riyatida o'ziga xos hodisa ekanligini namoyish qildi. Sharq mumtoz she'riyatida har qanday timsol va ramzlar ijodkorning maqsadini badiiy ifodalash uchun xizmat qilgan. Jumladan, mumtoz she'riyatda oshiqni bulbulga, ma'shuqani gulga, qomatini sarvga, shuningdek, ko'zini ohuga, raqibni esa tikanga qiyoslash orqali tashbeh, tashxis, tanosib singari she'riy san'atlar hosil qilingan. o'z san'atkorligini, o'zbek she'riyatida o'ziga xos hodisa ekanligini namoyish qildi. Bobur qaysi mavzuda g'azal, ruboiy, tuyuq, qit'a, fard yozmasin, albatta, uning o'ziga xos va betakror ohangini topgan. Boshqacha qilib aytganda, shoir she'riyatida mazmun va shakl birligi bor. Umuman olganda, she'rda g'oyaviy butunlikka erishishni Bobur badiiylilikning asosiy shartlaridan biri deb hisoblagan. Oybek shoirning ruboiylari haqida shunday fikr bildirgan edi. "Bobur ruboiylari, - uning poeziyasining cho'qqisidir. Umar Xayyomning ruboiylari kabi uning ruboiylari ham falsafiy fikrlarga boy, shaklan mukammaldir" [4].

Bobur lirikasida badiiy san'atlardan juda mohirona va ustalik bilan foydalangan. Chunki asarning badiiy qimmatini, ta'sirchanlik doirasini belgilashda lafziy san'atining ahamiyati katta. Shu boisdan ham shoirning she'rlaridagi san'atning o'rinli qo'llanilishi ularning yanada jozibasini oshirgan desak xato bo'lmaydi. Shoirning quyidagi ruboiysida "kitobat" san'ati qo'llanilgan:

Rahmingni ko'ngul tilar, ango qilg'aysen,
Zahmingni ko'ngulga bexati qilg'aysen.
Til ikki alif ko'ksuna na'l o'rtadikim,
Ko'nglum tilarin haqqin ado qilg'aysen.

Mumtoz she'riyatimizda "alif" harfi qad qomat tasvirini anglatsa Bobur o'z ko'ksini alifga o'xshatadi. Bobur o'z she'riyatida shakl va mazmun uyg'unligiga e'tibor bergan shoirlardan biri. Shu boisdan ham uning lirikasida badiiy san'atlarning xilma-xilligini uchratamiz. Shoirning bir she'rda bir necha badiiy san'atlarni ham uchratish mumkin. Bu ham Boburga xos mahorat, ustalik va ijodkorlikdan dalolat beradi desak to'g'ri bo'ladi.

Mubolag'a san'ati tasvirlanayotgan narsa, shaxs va voqea-hodisalarning muayyan jihatlarini bo'rttirib kuchaytirib tasvirlash usulidir. Boburning quyidagi baytida bu usuldan juda oqilona foydalanilgan.

Sel emesdir yer yuzin tutgan ko'zimning yoshidir.
Ra'd emesdir ko'kka chirmashgan ko'ngil afg'onidir

Shoirning ta'kidlashicha sel emas lekin uning ko'z yoshi yer yuzini tutgan, ko'nglining firoqi esa ko'kka qadar chirmashgan. Ko'rinib turibdiki bunda "ko'z yosh" bilan "ko'ngil afg'oni"ni bo'rttirib ko'rsatgan.

Ey gul meni zor etmaki husnuning chamanida

Ko'zni yumub ochquncha, bu gulzor topilmas.

Bizga ma'lumki istiorada ko'chimning ko'p ishlatiladigan ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Boburning ushbu misrasida "istiora" san'ati qo'llanilgan xususan gul deyilganda "ma'shuqa" nazarda tutilgan.

Talmeh san'atida shoirlar asosan qahramon siymosini gavdalanitirishda uni o'tmishdagi mashhur adabiy, diniy yoki tarixiy qahramonlar bilan qiyoslaydi. Bobur quyidagi ruboiysida agar Ayubning sabri bo'lsa o'ziga sabr qolmasligini izohlagan desak mubolag'a bo'lmaydi. Bundan shuni anglash mumkinki Ayub alayhissalomni keltirish bilan shoir talmeh san'atiga qo'l uradi.

Ko'nglumda sayr nechaki matlub o'lsa
Ahhobni so'rmoq dog'i marg'ub o'lsa
Gar hajring imtidodi mundan o'tar
Qolmas manga sabr – sabri Ayub o'lsa

Yana bir she'riy san'at borki unda gumonsirash, ikkilanish, shubhalanish, hayratlanish, ajablanish tuyg'ulari yaqqol ko'zga tashlansa, shu hissiyotlar orqali haqiqat jonli va go'zal tarzda gavdalanadi. Boburning quyidagi g'azalida tajohul-u orif san'atining dilbar ijrosini ko'rish mumkin:

Matla':

Oldi ko'nglumni sog'indimkim, manga dildor emish,
Bilmadim bu nav mendin ul pariy bezor emish.

Maqta':

Ul vafosiz yordin chekmak ne yani muncha g'am,
Husn ahli chunki Bobur dunyoda bisyor emish.

Har ikkinchi misrada takrorlanib kelgan "emish" so'zi shoirning shubhasi va ajablanishidan dalolat berayotgan bo'lsa-da yor ishqini ajoyib tasvirlanishi shoirning ma'shuqasiga bo'lgan tuyg'ulari va sevgisining haqiqiyligini so'zlayotganligi aniq. Boburning quyidagi misralariga e'tibor qaratsak shu misraning o'zida bir emas birvarakayiga 3 ta san'at turidan yani istiora, tashbeh va tanosib san'atlari foydalanganligini ko'rishimiz mumkin. Misrada shoir ko'ngil timsolidan foydalanib yoriga murojaat qilgan. Yorning sarvi shoir lirik qahramonining ko'ziga o'q bo'lib qadalsa, ko'ngliga g'uncha paykon bo'lishini ta'kidlaydi. Xususan:

Agar ul qoshi yosiz bog' gashtini orzu qilsam,
Ko'zimga o'qdurur sarvu ko'ngulga g'uncha paykondir.

"Mumtoz poetikada nido degan san'at bor. Agar shoir o'zining subyektiv fikru tuyg'ularini insonga, tabiatdagi biror narsa yoki predmetga murojaat qilish yo'li bilan ifoda etsa, nido san'atini amalda qo'llagan bo'ladi. Bobur bu san'atni ruboiylarida ko'p qo'llagan. Masalan, shoir bazi she'rlarida o'z kechinmalarini bodi sabo, yel, subh, ko'ngil kabilarga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish orqali tasvirlab :

Ey bodi sabo, ayla Xurosonga guzar,
Mendin degil ul yori parishonga xabar.
Necha safar oz ko'nglung uchun qilg'aysen,
Endi bizning uchun ayla bu yonga safar.

Shoir bu she'rni yozishda nido san'atini qo'llagan, yani she'rni Ey bodi sabo degan xitob so'zlari bilan boshlagan. Bilamizki nido san'ati boshqa she'riy san'atlardan bevosita inson qalbidagi his va hayajonlarni ochiq va kuchli tasvirlab bera olish imkoniyati bilan ajralib turadi. Bu san'atdan foydalanib shoir ruboiysini yanada mazmundorroq qilishga sazovor bo'lgan.

Yod etmas emish kishini g'urbatda kishi,
Shod etmas ko'ngilni mehnatda kishi,
Ko'nglim bu g'ariblikda shod olmadi, oh,
G'urbatda sevunmas emish albatta kishi.

Bu ruboiyda ruju boshqacha usulda yuz bergan: birinchi misraga nisbatan ikkinchi misra, ikkinchi misraga nisbatan uchinchi misra va uchinchi misraga nisbatan to'rtinchi misra ruju vazifasini o'taydi. Iyhom san'ati shoirdan qanchalik san'atkorlikni talab qilsa, o'quvchidan ham shunchalik fahm-farosatni, zehni o'tkirlikni, topqirlikni talab etadi.

Davlat bila shodu-shodmon bo'lg'aysen,

Shavkat birla mashhuri jahon bo'lg'aysen.

Ko'nglungdagidek dahr aro komron turib,

Bu dahr boricha komron bo'lg'aysen.

Bu ruboiyda “komron” so'zida iychom qo'llangan. Birinchi ma'nosi “Baxtli, saodatli, bekamu ko'st”, ikkinchisi esa Bobur o'g'lining nomidir” [9]. Bobur ayoli va farzandlari nomi aks etgan she'rlarni ko'p yozgan.

“Bobur g'azallarida yor lutfi inoyatidan mamnunlik, beqiyos go'zalligini tomosha qilib lazzatlanish, yor vaslini e'zozlash tuyg'ulari alohida o'rin egallaydi. Garchi bu mazmundagi she'rlarida ham an'anaviy shikoyat ohanglari eshitilib tursa-da, lirik qahramon hasratomuz ifodalar emas, balki sevgi va go'zallikni kuylovchi navolar orqali o'z yorini ulug'lab, boshiga ko'taradi. Shoirning “yana ko'z uyida ma'vo qilibsen...” deya boshlanuvchi g'azali shunday asarlaridan. Ayniqsa, uning so'ngi baytida mubolag'a ishonarli chiqqan:

Sog'inmas jannatul-ma'voni Bobur,

Aning ko'nglida to ma'vo qilibsen.

Umuman olganda Bobur lirikasi Sharq adabiyoti an'analari asosida shakllangan bo'lishiga qaramay, mumtoz she'riyatimiz tarixida o'ziga xosligi bilan ajralib turuvchi original lirikadir. Shu boisdan ham shoir lirikasi xuddi sulolasi kabi mumtoz adabiyotdan mustahkam o'rin olgan va hanuzgacha turli tadqiqodlarda o'rganilib kelinmoqda” [5].

“Tafohur ko'zum, ko'nglum qilurlar magar bordur,
ko'zingga ko'ngul vola, yuzunga ko'zum hayron.

Hayron ko'zum yuzunga, vola ko'ngul ko'zungga,
Bordue magar, qilurlar ko'nglum, ko'zum tafohur” [4].

Bobur quyidagi g'azalida ham kir nechta san'atni qo'llaydi. Ishtiyoq she'riy san'ati “ko'zum-ko'zingga”, “ko'nglum-ko'ngul” kabi o'zakdosh so'zlarning qo'llanilishida ko'rinadi. “Yuz”, “ko'z”, “ko'ngul” so'zlari esa bir-birini taqozo etgan holda o'zaro munosabatga kirishgan va tanosub san'atini hosil qilgan. Ko'zning yor yuziga hayron bo'lishi va ko'ngilning ma'shuqa ko'ziga bog'lanib qolishi tashxis san'atini yuzaga keltirgan. “Ko'zim, ko'nglim bor ekan husningga bog'lanib yashayveraman”, degan mazmun bandning 1- baytida ifodalangan bo'lsa, “bordur” shakldosh so'zini ikki o'rinda turli ma'noda berilishi shoir mahorati o'laroq tajnis san'atining hosil bo'lishiga olib kelgan. Ikkinchi baytdagi mazmun esa quyidagicha: sening yuz-ko'zingga bog'lanib, ado bo'lgan ko'zim va ko'nglim endi menga sen tomon borishimni so'ramoqda. Banddagi “k” undoshining bir maromda takrorlanishi musiqiy ritmni hosil qilgan hamda tavze she'riy san'atini vujudga keltirgan.

Muhokama va natijalar. “Mubolag'a arab tilida “kattalashtirish”, “kuchaytirish” ma'nosini bildirib adabiy asarda tasvirlanayotgan badiiy timsol holati yoki harakatini bo'rttirib kuchaytirib ifodalash san'ati demakdir. Bu xil tasvirda badiiy timsol xususiyatlari yaqqolroq namoyon bo'ladi. Kitobxon ko'z oldida yorqinroq gavdalanadi.

Misol:

Hajringda butun ko'ngulda qayg'u erdi,
Vaslinga yetishmadim – jihat bu erdi:
Ohim tutuni birla ko'zumning yoshidin
Yo'l balchiq edi, kecha qorong'i erdi!

Ruboiyning ikkinchi va to'rtinchi misralariga e'tibor qarataylik. Lirik qahramon aytmoqdaki uning ohining tutunidan kun qorong'u bo'ldi, ko'zining yoshidan esa, yo'llar loy va balchiq bo'ldi. Bunday bo'lishi mumkinligi gumon albatta. Baytdagi mubolag'a san'ati ma'noni judayam kuchaytirgan” [8]. Bobur ruboiylarida eng ko'p qo'llagan she'riy san'atlardan biri, bu – takror san'atidir. O'rganishlarimiz natijasi o'laroq hatto shoir o'z ruboiylari matnida nafaqat bir jumla, ibora so'z birikmalari takror san'ati bo'lib kelishi, balki bir misra to'liq takror san'atiga qurilganini ham kuzatish mumkin.

Bobur ruboiylaridan birida mubolag'a san'atiga murojaat qilib, u oshiqning oftob yuzli, istarasi issiq, qoshi hilol yorning ko'ngli qattiqligidan iztirob chekishini va siniqqan ruhiy holatini va manzarasini so'z bilan chizar ekan, muallif diydasi qattiq ma'shuqa ko'nglini ustalik bilan po'latga,

bag'rini esa tosh singari qattiq jismlarga mengzaganini ko'ramiz. Shuning uchun Bobur tasvirni "Po'loddur ko'nglunggu bag'ring toshtur! Deya xalqona usulda ifodalagan va tasvir juda jonli chiqqan:

Eykim, quyosh ul yuzing hilol ul qoshtur!
Po'loddur ko'nglunggu bag'ring toshtur!
Nomamga agar yaxshi javobing yo'qtur,
So'kmak bila yod aylasang ham xushtur!

Zahiriddin Muhammad Bobur hech qanday ma'no anglatmaydigan gap-so'zlardan foydalanmagan aksincha ulardan uzoqroq turishga harakat qilgan. Shuningdek, shoir fikrlarni oddiy, ravon va qisqa ifodalashga chaqiradi. Aslini olganda ham bu narsa adabiyotning bosh qonuni bo'lishi kerak. Boisi keraksiz va tushunarsiz so'z, ibora va gaplar kitobxonga hech qanday ozuqa bermaydi, shuningdek mutoala qilish jarayonida zerikish hissini paydo qiladi. Xususan, u shunday ta'kidlaydi: "Ravshan va toza gaplar yordamida, soddaroq yoz: va senga ham, seni xatingni o'qiganga ham oson bo'ladi". Shubhasiz, "Boburnoma"ning ushbu satrlaridan ma'lumki, Boburning she'riy mahorati nasriy asarlariga chuqur va sezilarli ta'sir ko'rsatib, ulkan badiiy go'zallik va keng shuhrat baxsh etdi.

Boburning she'riyatdagi badiiy mahoratini uning badiiy san'atlar qo'llashidan ham bilish mumkin. Chunki Bobur badiiy san'atlarga shunchaki bir oddiy vosita deb qaramaydi. Aksincha badiiy san'atlar she'riyatning bir qismi bo'lib, undan mohirona foydalanish she'ring musiqiyligini o'quvchiga tushunarli bo'lishini taminlaydi. Bobur badiiy san'atdan foydalanishda ham me'yorga ahamiyat berish kerakligini uqtiradi. So'z tanlash va uni joy-joyida qo'llash Bobur uslubida alohida o'rin tutadi. Adib ba'zi o'rinlarda shunday so'z va iboralar qo'llaydiki, uning ma'nosini ijodkorning o'sha damdagi kayfiyatidan yoki uning ayrim odamlar va hodisalar bo'lgan munosabatidan qidirishga to'g'ri keladi. Muallif bir so'z yoki iborani jumlarida takror qo'llamaydi. Bu ham shoirning mahorati va so'z ustasi ekanligidan dalolat beradi. Shoirning ijodkorligi she'riy mahorati ona tilidan mohirlik bilan foydalanishi va badiiy san'atlarni bir tizimga solib to'g'ri qo'llashida o'z aksini topadi. Ajdodlarimizdan o'tib kelgan bu kabi so'z va iboralar ham xalqimiz so'z xazinasining mulki albatta. Hozirda lug'aviy istifodada qayta o'z o'rmini topayotgan aksar tarixiy so'z va xilma-xil istilohlar Lutfiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy va boshqa allomalimizning noyob asarlarida nozik did bilan ishlatilgan va mumtoz she'riyatimizning dovrug'ini oshirgan. Aksincha, yangi-yangi ma'nolar kasb etdi, evrilib, yosharib boradi. — Zamonaviy avomga tushunarli bo'lmagan kamchiliklarni tildan chiqarish emas, balki omma ma'rifatini ularni tushunish darajasiga ko'tarish kerak. Bunda izohlash, tafsir, sharh, talqin maqsadga muvofiq.

Badiiy san'atlar asarda ifodalangan fikrlar va g'oyalarning ta'sirchanroq va hayotiyroq ifodalanishiga, poetik timsol hamda obrazlarning yanada yorqinroq gavdalandirishga, misralar, baytlar va bandlarning lafziy nazokati, musiqiyligi, jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilar ekan Bobur ularni ustalik bilan o'z o'rniga qo'ya olgan. Boisi shoir she'riyatining ham mazmun, ham poetik jihatdan mukammal bo'lishida, o'zaro mutanosiblik kasb etishida u mahorat bilan qo'llagan she'riy san'atlar, radiflarning o'rni beqiyos. Bobur shariyatining kamoloti badiiy san'atlardan foydalanish mahorati bilan chambarchas bog'liqdir. Hamma ijodkor ham badiiy san'atlardan unumli foydalana olmaydi. Ammo bu fikr Boburga umuman to'g'ri kelmaydi. Shakliy teranlik va mazmunning butunligi shoir shariyatining ustuni bo'lgan desak xato bo'lmaydi. Hayratlanarlisi shundaki bir g'azali yoki ruboiysida Bobur 10 dan ortiq lafziy san'atlarni qo'llagan mahoratli ijodkordir. Buni uning she'riyatida qo'llangan badiiy-tasviriy vositalar isbotlab turibdi. Buyuk mutafakkir shoirimiz Zahiriddin Muhammad Bobur ijodidagi ayniqsa she'riyatidagi badiiy san'atlar har tomonlama mukammal va badiiy nafosati bilan kitobxon ko'ngliga kirib boradi. Badiiy san'atlarning xilma-xil ifoda usullari bilan aks ettirilganligi ona timizning g'oyatda boyligi va imkoniyatlarining kengligidan dalolat beradi. Shuningdek, shoir she'rlarining nozik va teranligini yorqin hamda jonli lavhalarda ifodalashini ko'rsatib turibdi.

"Umuman o'rta asr nazmida fikrni yuksak badiiy tarzda ifodalash, so'z san'atidan mohirona foydalanish, real voqelikni imkoni boricha shoirona iboralarga badiiy libosga o'rab tasvirlash davr talabi bo'lgan" [7]. Shunday ekan Bobur ijodi har tomonlama tadqiqot qilinsa ham mohiyatining

yangi qirralari yana ham ochilib boraveradi. She'rlarining ma'nolari teran va yetuk ekanligi namoyon bo'laveradi. Shuning uchun ham minnatdor avlodlar qalbida mangu yashashga haqlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бозорова Н, Навоийнинг ижод олами мақолалар тўплами. //қўнгил тимсоли ва тасвир санъати// Т.: “Фан”. 144-б
2. Бобур З.М. Бобур шеърятидан. – Т.: 1982. 42-б
3. Qudratullayev H. Bobur armoni. – Т.: Sharq. 2009, 342-б
4. Rajabova M, Globallashuv sharoitida vatanparvarlik tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy texnologiyalari” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. Bobur lirik merosi – vatanparvarlik tarbiyasida muhim manba. – Т: 2019. 269-б.
5. Doniyorova G. Badiiy san'atlar – she'r nafosati. Diss. – Т., fayllar.org.2022. 48-б.
6. Sabitova. T. //Navoiy ijodida badiiy san'atlar// cyberleninka.ru 2-б
7. Фитрат. А. Адабиёт қоидалари. – Т.: 1995. – 13-б.
8. www.ziyouz.com kutubxonasi.

UO'K 811.112.2'37

NEMIS TILIDA TABIAT HODISALARINI IFODALOVCHI OTLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Sh.B.Qodirova, doktorant, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola nemis tilidagi « Tabiat hodisalari » ni ifodalovchi otlar leksik-semantik maydoni haqida batafsil ma'lumot beradi. Leksik - semantik guruhning milliy xususiyatlarining tuzilishi hamda tildagi vazifasining o'rganilishi haqida fikr yuritiladi, nemis tilida tabiat hodisalari nomlarini semantik guruh sifatida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: leksika, leksik maydon, semantik maydon, milliy xususiyatlar, segmentatsiya

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о лексико-семантическом поле существительных, обозначающих «явления природы» в немецком языке. Обсуждается структура национальных особенностей лексико-семантической группы и исследование ее функции в языке, названия явлений природы в немецком языке показаны как семантическая группа.

Ключевые слова: лексика, лексическое поле, семантическое поле, национальные особенности, сегментация

Abstract. This article provides detailed information about the lexical-semantic field of nouns representing "natural phenomena" in the German language. The structure of the national features of the lexical-semantic group and the study of its function in the language are discussed, the names of natural phenomena in the German language are shown as a semantic group.

Key words: lexicon, lexical field, semantic field, national characteristics, segmentation

Kirish. Ma'lumki, til murakkab tizim bo'lib, unda so'zlar bir-biridan ajralgan mexanik birliklar majmuasini hosil qilmaydi, balki grammatik va leksik-semantik munosabatlar orqali o'zaro bog'lanib, turli leksik-semantik guruhlariga birlashadi. Har bir tilda ma'lum bir rivojlanish bosqichida so'zlarning semantik o'ziga xos guruhlar mavjud bo'lib, bu ikki yoki undan ortiq tillarni qiyosiy o'rganish orqali ochiladi. So'zlarning bunday semantik guruhlariga leksik-semantik guruhlar, sinonimik qatorlar, antonimik juftliklar va boshqalar kirishi mumkin. Bugungi kunda. Ushbu tadqiqot ob'ektiga qiziqish ushbu leksik guruh tarkibining asrlar davomida nisbiy barqarorligi va leksikografik manbalarda yetarli darajada yoritilishi bilan izohlanadi. Biroq ular hali yetarlicha o'rganilmagan, buning natijasida nemis tilida tabiat hodisalarini nomlash tamoyillarini o'rganishga qiziqish uyg'ongan. Tadqiqot materiali nemis tilidagi tabiiy hodisalar nomlari bo'lib, ular « Duden – das große Wörterbuch der deutschen Sprache » [1]. lug'atidan tanlab olish usuli yordamida hamda internet materiallari asosida tanlangan.

Muhokama. Nemis tilida "Tabiat hodisalari" leksik-semantik guruhiga leksemalarni tanlash va kiritish uchun asosiy mezon sifatida tilning "Naturereignis" yoki "Naturerscheinung" semalarining mavjudligi hisoblanadi. Dastavval leksik-semantik guruh nimaligi haqida bahs yuritamiz. Leksik-semantik so'zlar guruhi - bu nutqning bir qismidagi so'zlar sinfi bo'lib, ular juda umumiy integral

semantik komponent yoki tarkibiy qismlarga va ma'nolarida tipik aniqlovchi differentsial komponentlarga ega bo'lib, funktsional ekvivalentlik va muntazam polisemiyaning keng rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Semantik guruhlar tegishli leksik semalarga asoslanadi. Ammo, ikkinchi tomondan, leksik-semantik guruhlar hodisasi deganda, ularning tarkibi va shunga mos ravishda paradigmatisasi darajasida doimiy o'zgarishda bo'lgan so'zlar yig'indisi tushunilishi mumkin. Har bir guruhning (uning tuzilishi) tarkibi va paradigmatisasi harakatchan, doimiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Zamonaviy tilshunoslikda leksik-semantik guruhlarining yagona ta'rifi mavjud emas. Quyida ba'zi tilshunoslarning fikr-mulohazalarini ko'rib chiqamiz. Y.N. Karaulov guruhlarini leksik-semantik bog'lanishning klassifikatsiyalash yo'li deb hisoblaydi, boshqacha aytgancha ma'lum sohalarning guruhlash imkoniyati deb ataydi [2, 11]. A.A. Ufimtseva esa semantik guruhlarini ma'lum bir tilning milliy va madaniy o'ziga xosligini hisobga olgan holda leksik-semantik guruhlar, tuzilmalar sifatida izohlaydi [3, 138]. I.M. Kobozeva semantik guruhni umumiy mazmun bilan birlashtirilgan va belgilangan hodisalarning kontseptual, predmetli yoki funktsional o'xshashligini aks ettiruvchi til birliklari to'plami sifatida belgilaydi [4, 99].

Har bir leksik-semantik guruh ma'lum xususiyatlarga ega bo'ladi:

- uni tashkil etuvchi so'zlar o'rtasida semantik munosabatlar (korrelyatsiya) mavjudligi;
- leksik maydonning tizimli tabiati ;
- leksik birliklarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'riflanishi;
- guruhning nisbiy avtonomiyasi ;
- semantik qatlam ifodalanishining uzluksizligi;
- leksik tizimning semantik guruhlar bilan bog'liqligi [4, 245]

Leksik-semantik guruh ham elementlarning kontseptual bir xilligi bilan tavsiflanadi, shuning uchun ham uning birliklari odatda ko'p va bir ma'noli leksik-semantik so'zlardir. Bizning fikrimizcha, leksik-semantik maydon umumiy (o'zgarmas) ma'no bilan birlashgan va tilda ma'lum bir kontseptual sohani aks ettiruvchi leksik birliklar majmuining ierarxik tuzilishidir [5,3]. "Tabiat hodisalari" leksik-semantik guruhi mavjudligining asosiy omili shundaki, bu guruhning barcha leksik birliklari nutqning bir qismiga (otlarga) tegishli va "Naturereignis" yoki "Naturescheinung" semasi bilan birlashtirilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, "Tabiat hodisalari" leksik-semantik guruhi tasniflash mezoniga qarab bir nechta leksik-semantik guruhlarini o'z ichiga oladi. Bir xil polisemantik leksik birlik ma'lum leksik-semantik variantlarda turli guruhlariga tegishli bo'lishi mumkin. Shunday qilib, biz nemis tilidagi tabiiy hodisalar nomlarini quyidagi lingvistik segmentatsiyasini ajratib ko'rsatamiz:

joylashuvi va sodir bo'lgan joyi bo'yicha:

- geologik : das Erdbeben, der Vulkanausbruch, die Lawine;
- meteorologik: der Sturm, die Windhose, der Tornado;
- gidrologik: die Überschwemmung, der Tsunami;

oqibatlar ko'lamiga bo'yicha:

- global: der Tornado, der Tsunami, das Erdbeben, der Vulkanausbruch;
- mintaqaviy: die Dürre, der Taifun, der Dauerfrost;
- mahalliy: der Dauerregen, der Schneefall, der Smog, der Erdrutsch;

tabiiy hodisaning holatiga ko'ra:

- yog'ingarchilik: der Regen, der Schnee;
- havo harakati: der Wind, der Monsun, der Schneegestöber;
- suv oqimi: der Fluss, der Geiser, die Flut, die Ebbe;
- yorqin nurlar: der Sonnenschein;

hodisaning davomiyligi bo'yicha:

- qisqa muddatli: der Abendwind, der Sonnenuntergang;
- uzoq muddatli: der Dauerregen, der Monsun, der Frühlingswind;

yil fasllari bo'yicha:

- qish: der Eisregen, der Schneefall, der Frost, der Glatteis;
- bahor: der Frühlingswind, der Tau, der Hagelsturm;
- yoz: die Sommerhitze, der Sommerregen, der Smog;

- kuz: der Nebel, der Nebelregen;
- intensivligi bo'yicha: der Regenguss, der Schmutz, die Überschwemmung, der Tsunami
- o'simliklar bilan qoplangan hududlar: der Wald, das Feld, die Wiese, die Steppe, die Oase, der Dschungel, die Savanne, das Bor, das Gehölz;
- yer: der Grund, die Erde, der Boden, die Wüste;
- dengiz sathiga nisbatan:
- dengiz sathidan yuqori: der Berg, der Hügel, die Anhöhe;
- dengiz sathi: die Ebene: die Ebene;
- dengiz sathidan pastda: das Tiefland.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Tabiyat hodisalari" semantik maydonining yadrosi "stilistik neytral", stilistik jihatdan betaraf va eng keng tarqalgan leksik birliklardan hosil bo'ladi. Quyida misollarni ko'rib chiqamiz: die Hitze - sehr starke, als unangenehm empfundene Wärme; hohe Lufttemperatur; der Wind 'meist in horizontaler Richtung bewegte Luft'; der Ozean - große zusammenhängende Wasserfläche zwischen den Kontinenten; riesiges Meer; Weltmeer; der Schnee-Niederschlag in Form von Schneeflocken; der Blitz - elektrischer Strom von einer Wolke zur anderen oder zur Erde fließt...; die Überschwemmung - richtete große Schäden an...; das Erdbeben-so stark ist, dass sie Häuser zerstört...; die Wüste-Gebiet der Erde, das ganz von Sand bedeckt ist...

Periferiya tabiat hodisalarini aynan o'zini ifodalaydigan yoki ularni tavsiflaydigan leksik birliklardan hosil bo'ladi. [6, 97]. Tahlil qilinayotgan leksik-semantik maydonning periferiyasiga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin: der Buran -lang andauernder winterlicher Nordoststurm mit starkem Schneefall in Nordasien; die Oase - im Innern von Wüsten oder Wüstensteppen gelegene Insel... ; der Tsunami - mit einer Wandergeschwindigkeit bis zu 700 km/h...; der Monsun-halbjährlich die Richtung wechselnder Wind...

Xulosa qiladigan bo'lsak, "tabiatning hodisalari" nomlari semantik maydoni - bu maxsus lisoniy struktura hisoblanadi. Leksik maydon tarkibiy qismlari o'z o'rnini kamdan-kam o'zgartiradi va tilda uzoq vaqt davomida qo'llaniladi. Periferiya ekstralingvistik ta'sirga duchor bo'ladi va doimiy ravishda o'zgarib turadi, leksemalarning o'zlashtirilishi, semantik rivojlanishi natijasida yangi leksik birliklar bilan to'ldiriladi va birliklar yo'qolganda kamayadi. Semantik tahlil shunday hodisaki ushbu vazifa matnda mavjud bo'lgan semantik munosabatlarni aniqlashdan iborat aloqalarni ajratib olish, o'zaro munosabatlar odatda ikki yoki undan ortiq sub'ektlarni o'z ichiga oladi (bu odamlar, joylarning ismlari, ekologik toshqin nomlari, qurg'oqchilik nomlari va boshqalarni nazarda tutadi. Semantik guruhlanishga misol tariqasida ekologik terminlarning judayam ko'plab turlarini keltirishimiz mumkin, ammo semantik guruhlanishi jihatidan bunday terminlar judayam ko'pchilikni tashkil qilganligi uchun aynan ma'lum bir katta so'zlar, terminlar guruhi misolida ko'rib, semantik tahlil qilib guruhlashga harkat qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: Berlin. Dudenverlag, Berlin 2014
2. E. Kosevru Э. Лексические солидарности. Вопросы учебной лексикографии. Moskva Universiteti, 1995, 108.
3. A.A. Ufimseva. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира. 1988, 108–140.
4. I.M. Kobozyeva. Lingvistik semantika. – M. : Editorial, 2000, 350 c.
5. L.A. Novinkov. Семантика русского языка. Visshaya shkola, 1982, 272 c.
6. Dietrich Busse. Semantik. Böhlau Verlag. Wien, 2009, 97

UDC 811.161.1(075.8)

A CORPUS-BASED ANALYSIS OF LOGICAL CONNECTORS IN ACADEMIC WRITING

G.Radjabova, senior teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot nazariy tushunish va amaliy qo'llash o'rtasida keng qamrovli ko'priknii taklif qilib, akademik yozishda mantiqiy bog'lovchilarning asosiy rolini o'rganadi. Kuchli nazariy asosga asoslangan tadqiqot o'qituvchilarga maqsadli o'qitish strategiyalarini amalga oshirish, o'quv dasturiga intizomga xos mantiqiy bog'lovchilardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: akademik yozish, mantiqiy bog'lovchilar, ta'lim, yozish qobiliyatlari, o'qitish strategiyalari, nutq belgilari, kasbiy rivojlanish.

Аннотация. Это исследование исследует ключевую роль логических связей в академическом письме, предлагая комплексный мост между теоретическим пониманием и практическим применением. Основанное на прочной теоретической основе, исследование дает преподавателям возможность реализовывать целевые стратегии преподавания, внося в учебную программу использование логических связей для конкретной дисциплины.

Ключевые слова: академическое письмо, логические связи, образование, навыки письма, стратегии обучения, маркеры дискурса, профессиональное развитие.

Abstract. This study explores the pivotal role of logical connectors in academic writing, offering a comprehensive bridge between theoretical understanding and practical application. Grounded in a robust theoretical framework, the research empowers educators to implement targeted teaching strategies, infusing discipline-specific usage of logical connectors into the curriculum.

Keywords: academic writing, logical connectors, education, writing skills, teaching strategies, discourse markers, professional development.

Effective communication in academic writing is contingent upon the precise use of logical connectors, the linguistic glue that binds ideas within a text. These connectors serve as indispensable tools for scholars, facilitating the construction of coherent and persuasive arguments. This study delves into the intricate realm of logical connectors in academic writing, employing a comprehensive corpus-based analysis to unravel their patterns and nuances. Drawing upon the theoretical foundations laid by Reppen's corpus linguistics methodology, Ricks' exploration of discourse markers in poetry, and Lanham's rhetorical framework, this research aims to provide a holistic understanding of how logical connectors function in scholarly discourse.

At the heart of this research lies Reppen's (2010) groundbreaking work, *Using Corpora in the Language Classroom* (New Edition). Reppen's insights into corpus linguistics form the bedrock of our methodological approach. Corpus analysis, made accessible through Reppen's methodology, empowers researchers with authentic language data. This approach allows for a profound investigation into intricate linguistic phenomena, particularly logical connectors, in real contexts. By leveraging corpora, scholars gain access to a diverse array of language usage, enabling a granular examination of how logical connectors function within different academic texts.

Moreover, Ricks (1984), in his exploration of discourse markers in poetry through *The Force of Poetry*, provides valuable theoretical underpinnings. Although his primary focus is poetic language, Ricks' analysis sheds light on how words connect and interact within the confines of expressive language. This understanding is pivotal in grasping the subtleties of logical connectors in various forms of discourse, including the structured environment of academic writing.

Further enriching our theoretical framework is Lanham's (1991) seminal work, *A Handlist of Rhetorical Terms*. Lanham delves deep into the rhetorical devices employed in academic writing, contextualizing logical connectors within the broader spectrum of persuasive communication. His meticulous classification and explanation of rhetorical terms offer profound theoretical insights. Within this framework, logical connectors emerge as crucial elements of rhetoric, intricately woven into the fabric of persuasive academic discourse.

To delve into the intricate patterns of logical connectors, our study harnessed the power of Scott's (2012) sophisticated software, *Wordsmith Tools*. This instrumental tool not only facilitates the analysis of linguistic patterns within corpora but also provides a platform for in-depth examination of how words function within diverse contexts. By employing *Wordsmith Tools*, this research meticulously dissected the usage patterns of logical connectors in academic texts. This computational analysis not only revealed prevalent patterns but also illuminated the subtle variations in their usage across disciplines and genres, contributing significantly to a nuanced understanding of their role in scholarly communication.

In this interconnected scientific exploration, the synergy between Reppen's methodological approach, Ricks' poetic analysis, Lanham's rhetorical framework, and Scott's computational tools

facilitated a comprehensive understanding of logical connectors in academic writing. Through this amalgamation of theory and computational precision, this study provides scholars and educators with invaluable insights. These insights, rooted in linguistic analysis and theoretical depth, empower academic writers to navigate the intricate terrain of logical connectors, fostering enhanced coherence and persuasiveness in their scholarly endeavors.

Mastering academic writing with logical connectors

Academic writing stands as a pinnacle of scholarly communication, demanding precision, coherence, and persuasiveness. This study, rooted in a robust theoretical framework, unveils practical strategies for both educators and students, transforming the landscape of academic writing through the mastery of logical connectors.

For students, this study unlocks the transformative potential of logical connectors. Armed with practical knowledge, they learn to craft compelling arguments tailored to their specific disciplines. Online modules, interactive quizzes, and writing labs dedicated to logical connectors become focal points of their learning journey. Peer-review sessions, guided by the principles derived from this research, encourage students to apply their understanding in practical contexts. Moreover, integrating computational tools like Wordsmith Tools enriches their experience. Through exploring sample texts, students gain firsthand insights into how logical connectors function in real-world academic writing.

Writing workshops and webinars, grounded in the practical applications of logical connectors, become instrumental in refining manuscripts for esteemed journals and conferences. Editing services, incorporating the nuances identified in this research, ensure that manuscripts are not only grammatically sound but also rhetorically persuasive. This strategic integration enhances the likelihood of acceptance, propelling academic careers forward.

In the realm of academic writing, where precision and clarity are paramount, the integration of logical connectors stands as a cornerstone. This study not only illuminates the theoretical intricacies of these connectors but also offers actionable strategies for educators and students alike. Furthermore, the practical applications extend to professionals, enhancing the quality of scholarly publications. As logical connectors seamlessly integrate into educational modules and professional services, this research catalyzes a transformative wave in academic discourse, nurturing a community of proficient communicators and enriching the scholarly landscape.

REFERENCES:

1. Reppen, R. (2010). Using Corpora in the Language Classroom (New Edition). Cambridge University Press. ISBN-13: 9780521146081.
2. Ricks, C. (1984). The Force of Poetry. Oxford University Press. ISBN-10: 0198117221; ISBN-13: 978-0198117223.
3. Lanham, R. A. (1991). A Handlist of Rhetorical Terms (2nd ed.). University of California Press.
4. Scott, M. (2012). Wordsmith Tools: Software. Oxford University Press.

UO'K 81

REDUPLIKATSIYA FAOL LINGVISTIK JARAYON SIFATIDA

G.Yu.Raximova, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada reduplikatsiya hodisasi va uning o'zbek va ingliz tillarining hozirgi rivojlanish bosqichida faol lingvistik jarayonlardan biri ekanligi misollar tahlili yordamida izohlangan va ko'plab tillar uchun uchun universal hodisa ekanligi faktlangan.*

Kalit so'zlar. *Reduplikatsiya, lingvistik hodisa, universal hodisa, murakkab so'zlar, rifmalangan birikmalar, rifmalangan iboralar.*

Аннотация. *В данной статье с помощью прецедентного анализа объясняется явление редупликации и то, что она является одним из активных лингвистических процессов на современном этапе развития узбекского и английского языков, а также доказывается, что она является универсальное явление для многих языков.*

Ключевые слова. *Редупликация, языковой феномен, универсальное явление, сложные слова, рифмованные соединения, рифмованные словосочетания.*

Abstract. This article, using precedent analysis, explains the phenomenon of reduplication and the fact that it is one of the active linguistic processes at the present stage of development of the Uzbek and English languages, and also proves that it is a universal phenomenon for many languages.

Key words. Reduplication, linguistic phenomenon, universal phenomenon, compound words, rhymed compounds, rhymed phrases.

Kirish. Reduplikatsiya muammosiga bag'ishlangan adabiyotlarni o'rganish uning dunyoning ko'plab tillarida universal hodisa ekanligi faktini aniqladi. Biroq tilshunoslikda ushbu hodisaning yagona talqini ishlab chiqilmagan. Reduplikatsiya – bu so'zning nutqqa bo'lgan talabiga binoan, uslubiy va kommunikativ zaruratiga ko'ra ikki baravar ko'payishi, hodisa, ob'ekt yoki jarayonning miqdoriy ko'pligini, mubolag'a (haddan tashqari)ni ifodalash uchun bir xil so'zni takrorlash tushunchasi, harakati yoki holatidir.

Tilshunoslikda reduplikatsiya masalasining mazmun va mohiyati ham muayyan til yoki bir necha tillarni fonetik, fonologik, morfologik, sintaktik, semantik va pragmatik tahlil qilish nazariy va amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi.

Dunyoning turli tillarida reduplikatsiyaning so'z yasash, grammatik, tipologik, strukturaviy-semantik, turli uslubiy-pragmatik xususiyatlariga bag'ishlangan masalalar tahlilga tortilgan. Reduplikatsiya-bu dunyoning barcha tillariga xos bo'lgan hodisa sifatida qaralishi va uning tillarda qanday vazifalarni bajarishi haqida bayon etilgan.

Asosiy qism. I.V.Arnoldning ta'kidlashicha, ingliz tilida shunday so'zlar mavjudki, ular tuzilishi nuqtai nazaridan murakkab so'zlarga taalluqli bo'lishi mumkin, ammo boshqa mezonlarga ko'ra ular qayd etilgan so'zlarga to'liq mos kelmaydi. Ular orasida quyidagi guruhlarini ko'rsatish mumkin:

1) tarkibiy qismlardan biri erkin morfemaga taalluqli, ikkinchi komponenti esa variatsiyadir. Masalan:

kit-cat – bolalarning chiziqli o'yini

criss-cross – krest

2) ikkala komponenti xam psevd-morfema, fonetik effekt uchun yaratilgan mantiqiy bo'lmagan kombinatsiyalar. Masalan:

bibble-babble

diddle-daddle

boogie-woogie

dilly-dally

quruq gap

bema'nilik, puch gap

bugi-vugi (raqs)

shubhalanish

3) ikkala komponenti bo'sh morfemalar

band-stand

black-jack

body on body

fifty-fifty

know-how

estrada orkestri

1. pivo uchun idish

2. piratlar bayrog'i

3. dub daraxti turi

yakkama-yakka jang

ellikka -ellik

1) ko'nikmalar, masala

bilimdonligi

2) ishlab chiqarish

sirlari

Ularning tuzilishi tovush-simvolikaga asoslangan va aynan shu jihat ularning ishlatilishida muhim ahamiyatga ega. Ular, asosan, stilistik nuqtai nazardan belgilangan so'zlarga (og'zaki, jargonli, kichraytiruvchi so'zlar) tegishli. Ushbu so'zlar ekspressiv va hissiy jihatdan belgilagandir, bu esa ularning implitsit shakli (reduplikatsiya, rifma) tomonidan bilinadi[1].

I.V.Arnoldning fikriga ko'ra, reduplikativ so'zlar 3 ta kichik guruhni tashkil etadi:

1) asl reduplikativ so'zlar;

2) ablaut bo'yicha o'zgaruvchan unli qo'shma so'zlar;

3) rifmalangan birikmalar[2].

Reduplikativ kompozitlar negizning anomatopik takrorlanishi bilan chegaralanmaydi. Ushbu kompozitlar tarkibiga erkin ildiz morfemalari, anomatopik negizlar va psevd-morfemalar kiradi:

hush-hush – sir

mur-mur (fransuz tilidan o'zlashtirilgan)

pooh-pooh

Masalan, *blah-blah* “nonsense” so'zida, “idle talk” so'zdagi komponentlar – psevd-morfemalar boshqa hech qaerda uchramaydi:

Should be give them half a minute of blah-blah on tell them what had been passing through his mind? (Priestley)

Kichraytiruvchi-erkalovchi so'zlar:

quack-quack o'rdak

pops-pops bolalar qo'shig'i

Reduplikativ so'zlar muayyan darajada kinoyali ma'noga ega:

pretty-pretty *affected by pretty*

goody-goody *sentimentally good*

I.V Arnold, shuningdek, ablaut bo'yicha o'zgaruvchan unlilar bilan tuzilgan murakkab so'zlarni ta'kidlaydi:

1) tovush almashuvi [I] - [æ]

clink-clank

1) tovush imitatsiyasi, dzin-dzin

2) so'z o'yini,

3) ma'nosiz tovush birligi
keraksiz narsa

knick-knack

2) almashuv [I] - [o]

drip-drop

sing-song

tomchilarning ohangi

1. tayyorgarliksiz konsert

2. monoton o'qish

tennis

ping-pong

Rifmalangan iboralar umumiy tugallangan ikki elementdan (odatda psevd-morfemalar) iborat. Masalan:

hocus-pocus

1) fokus

2) qo'l mohirligi

to hocus-

1) fokus ko'rsatmoq

pocus

2) aldamoq

hoity-toity

1) voy attang, yo'g'-e

2) shovqin, tartibsiz

joylashuv

Natijalar. Demak, reduplikativ so'zlar stilistik ma'noga ega bo'lgan o'ziga xos murakkab so'zlardir. Takroriy so'zlar qiyosi natijalari german tillari va turkiy tillar morfologiyasini, ayniqsa morfologik va semantik tipologiya jihatdan qiyosiy-tipologik o'rganishga ham asos bo'ladi.

Reduplikatsiya va uning derivatsion asoslari tadqiqi reduplikatsiyaga oid lingvistik nazariyalarni yanada rivojlantirish, u bilan bog'liq echimini kutayotgan muammolarni atroflicha o'rganish, ingliz va o'zbek tillaridagi reduplikatsiyani belgilovchi leksik birliklar haqidagi yangi qarashlarni takomillashtirish, uning fonetik, tarkibiy-semantik, nominativ va grammatik xususiyatlari, shuningdek, so'z tartibi masalasiga tilshunoslikning yangi paradigmalariga asoslangan holda yondashishning samarali natijalar berishiga ishonitirish uchun xizmat qiladi[3].

Reduplikatsiya badiiy asarlarga emotsional-ekspressiv xarakter bag'ishlaydigan uslubiy kategoriya hisoblanadi. Reduplikatsiya hodisasini o'zbek va ingliz tillarining hozirgi rivojlanish bosqichida faol lingvistik jarayonlardan biri deb hisoblash mumkin.

Reduplikatsiya usuli bilan hosil qilingan turli soʻz turkumlariga oid soʻzlarning tarqalganlik darajasi turlichaligini ham eʼtibordan chetda qoldirmasligimiz lozim.

Xulosa. Demak, yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, *reduplikatsiya* – bu boshlangʻich boʻgʻinni yoki butun ildizni ikki baravar oshirishdan iborat boʻlgan fonomorfologik hodisa yoki xuddi shu lingvistik usulning namoyon boʻlishidir. Ixtiyoriy ravishda ifoda tekisligi identifikatoriga ega boʻlgan lingvistik alomatlar mazmunini ikki baravar oshirishda koʻrish mumkin. Bunda ikkala reduplikantning qismini toʻliq yoki qisman takrorlash bilan bogʻliq koʻpayishi va reduplikantning ovozli usul yordamida takrorlash bilan bogʻliq boʻlmagan holatlar – sinonimik birliklarni ikki baravar oshirish, yaʼni semantik takrorlashni yaratish nazarda tutadi. Reduplikatsiya soʻz va shakl hosil qilish usuli sifatida ikkala taqqoslanayotgan tillar tizimiga birday xos. Oʻzbek va ingliz tillarida mos keladigan reduplikatsiya ichki til modellari tillararo umumiy modellarning epik motivli ichki til invariantlari sifatida qaraladi, ular rasmiy taqqoslash metatili vazifasini bajaradi.

Oʻzbek va ingliz tillari tizimlarini qiyoslashda foydalanilgan tahlil tamoyillari quyidagilarni oʻrganishda qoʻllanilishi mumkin: a) soʻz hosil qilishning boshqa turlari; b) turli kategorial tushunchalarni taqqoslashda: ushbu va boshqa qardosh boʻlmagan tillarda; g) konkret tillar leksik tizimining ichki til inventarizatsiyasida; d) taqqoslash metatilini belgilashda; e) oʻzbek tilidan ingliz tiliga va aksincha tarjima qilishda tarjimaning nazariy asosini yaratishda; j) dasturiy mahsulotlarni yaratishda.

Ingliz tilshunosligida murakkab soʻz va reduplikativ soʻzning umumiy qabul qilingan taʼrifi yoʻq, bu tushunchalarni belgilashda tadqiqotchilar turli xil mezonlarga rioya qilishadi: sof fonetik mezon, qatʼiy semantik mezon, grafik mezon yoki funksional mezondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – Москва, 1986. – С.129.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – Москва, 1986. – С.132.
3. Буранова М.М. Структурно-семантические особенности редупликации слов в английском и узбекских языках. Ташкент, 1982.
4. Бурчуладзе Г.Т. Редупликация и грамматические классы в языке // Вопросы языкознания. – 1982. -№5-с. 105-113.
5. Вежицкая А. Редупликация в итальянском языке: кросс-культурная прогматика и иллюкутивная семантика // Семантические универсалии и описание языков. –М., 1999.

UOʻK:81

DISKURS TURLARI TOʻGʻRISIDAGI FIKRLARNING FALSAFIY VA LISONIY ASOSLARI

L.M.Raximova, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Diskurs tahlilini tadqiqot usuli sifatida ishlatish matnni diskurs tahlil bilan bir xil tamoyillarga mos keladigan turli xil tartibda tahlil qilishga imkon beradi. Ushbu maqolada diskurs turlari toʻgʻrisidagi fikrlarning falsafiy va lisoniy asoslari xususida fikr yuritiladi. Shuningdek, diskurs toʻgʻrisida tilshunoslar tomonidan berilgan taʼriflar tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: diskurs, tahlil, falsafiy, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, matn tilshunosligi, muloqot.

Аннотация. Использование дискурс-анализа в качестве метода исследования позволяет анализировать текст различными способами, которые следуют тем же принципам, что и дискурс-анализ. В данной статье рассматриваются философско-лингвистические основы представлений о типах дискурса. Также анализируются определения, данные лингвистами о дискурсе.

Ключевые слова: дискурс, анализ, философская, когнитивная лингвистика, прагматика, лингвистика текста, коммуникация.

Abstract. Using discourse analysis as a research method allows the text to be analyzed in different ways that follow the same principles as discourse analysis. This article discusses the philosophical and linguistic foundations of ideas about types of discourse. Definitions given by linguists about discourse are also analyzed.

Keywords: *discourse, analysis, philosophical, cognitive linguistics, pragmatics, text linguistics, communication.*

Uzoq tarixiy rivojlanish davri mobaynida ko'plab tilshunoslik maktablarining paydo bo'lishi turli lingvistik nazariyalarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Ushbu maktab vakillari lingvistik tadqiqotlar, matn tuzilishidan tashqariga chiqishi kerak, degan umumiy xulosaga kelishgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar tadqiqot matnini sintaktik tahlil qilish bilan cheklangan bo'lsa, tilning tushunib bo'lmaydigan boshqa jihatlari borligini ta'kidladilar. Ushbu keng tarqalgan asosli fikrlar bilan tilshunoslik sohasi o'z ichida yangi tarmoqlarning paydo bo'lishiga yo'l ochib berdi. Bunga quyidagilar kiradi: funksionalizm, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, matn tilshunosligi, sotsiolingvistika va diskurs tilshunosligi. Ushbu yangi zamonaviy tilshunoslik sohalarining bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan xususiyatlari mavjud bo'lib, diskursning ilmiy tadqiqotlar matn tuzilishidan tashqariga chiqishi hosilasi sifatida ularni quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Til faqat iste'molda va muloqotda yashaydi. U doimo insonlar orasida o'zaro ta'sir uchun muayyan vazifalarni bajaradi. Til ajralgan hodisa emas, u boshqa ijtimoiy va kognitiv hodisalar bilan ba'zi bir xil xususiyatlarga ega.
2. Tilshunoslik strukturasi tildan foydalanish sharoitlari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi lozim.
3. Tilning tavsifi uning haqiqiy faktlarini hisobga olishi lozim. U struktura ortida yashirin ma'noni faqat foydalanadigan rasmiy tizim shaklida ifodalashi shart emas. Muloqotda foydalaniladigan til tadqiqot obyekti sifatida o'rganilishi kerak. Chunki u haqiqiy jonli tildir.
4. Til tabiiy va yetarlicha noaniq hamda tartibsizdir; shuning uchun har qanday fikr muayyan vaziyatgagina tegishli, ya'ni taxminiy bo'lishi mumkin.

Diskurs tahlilini tadqiqot usuli sifatida ishlatish matnini diskurs tahlil bilan bir xil tamoyillarga mos keladigan turli xil tartibda tahlil qilishga imkon beradi.

Zamonaviy kognitiv tilshunoslik diskursni tilning to'rtta tizimidan biri, boshqalari esa lug'aviy, grammatik va fonologiya bilan bir qatorda qo'yadi. Tilshunoslikda diskursning turlariga berilgan turfa ta'riflar mavjud, biroq hammasi bir fikrni tasdiqlaydi, diskurs yagona birlik bo'lib muayyan ma'no va maqsadga ega bo'lgan har qanday muloqotda mavjud, keng tarqalgan jonli tildir. "Keng tarqalgan" iborasini tushunishning bir usuli - bu bir nechta jumladan iborat til birligi ekanligi. Masalan, suhbatdoshning ikkita iborasi yoki qisqa muddat davomida yozilgan insho kabilar ikkala diskursga misoldir va ikkalasi ham diskursning turli xil xususiyatlarini ko'rsatadi.

Til o'rganish sohasi sifatida diskurs yozma va og'zaki so'zlashuv uslublari, muloqot makoni, o'zaro kelishish va tushunishning turli xususiyatlari, diskurs belgilari, paralingvistik xususiyatlar (tana tili), anjumanlar va muloqotda navbat almashish shartlari kabi tushunchalar haqida bilim beradi. Chunki bular muloqotning muhim shartlari va ajralmas qismi sanaladi.

Ba'zan diskurs tahlilchilarining ushbu hodisaning aniq ta'riflari haqida bir fikrga kela olmaganligi sababli diskursni tahlil qilish usullarini aniqlash qiyin. Shuning uchun ba'zi tilshunoslar tomonidan berilgan keng tarqalgan ta'riflarni ko'rib chiqishimiz mumkin. Shuningdek, ushbu tadqiqot uchun asos bo'lgan diskurs tahlili tamoyillari va tushunchalarini ko'rib chiqamiz.

Biz to'plagan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, stilistik tahlil qilish, matnini talqin qilish va tushunishga yordam beradigan turli xil lingvistik yondashuvlarda foyda keltirishi mumkin. Jumladan Brown va Yule quyidagicha fikr bildirgan: "Diskursning tahlili keng ko'lamdagi faoliyat turlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, juda keng ma'noga ega. U ijtimoiy tilshunoslik, psixolingvistika, falsafiy tilshunoslik va kompyuter lingvistikasi kabi tilshunoslik sohalarining kesishuv nuqtasi sifatida muloqotda foydalanilayotgan diskurs, ya'ni uni tahlil qilishdir". [1.288.]

Brown va Yule ta'riflari diskurs tahlilini ijtimoiy tilshunoslikdagina mavjud deb cheklaydi va boshqa lingvistik tadqiqotlarda qo'llashga ruxsat bermaydi. Bu bo'shliqni to'ldirish uchun Stubbs diskursni "Diskursni so'zdan kattaroq diskurs birliklarini tashkil qilishini yoki uning tuzilishidan o'rganishni va shuning uchun suhbatlar almashinuvi yoki yozma matnlarni kiritish kabi makrolingvistika birliklarini o'rganishga urinishlar orqali amalga oshirsa bo'ladi" [7.272], deb hisoblagan. Stubbsning ta'riflari jumlaning yuqoridagi tahlil birligini ta'kidlaydi, ammo diskursni so'z

yoki gapdan yuqori til birligini tashkil qilishi bilan cheklaydi. Schiffrin esa “Diskurs juda keng qamrovli tushuncha va u ma’lum bir tartib bilan chegaralanmasligi kerak”, degan fikrni bildirgan. U quyidagilarni ta’kidlaydi: “Muloqotdagi til sifatida diskurs pragmatika va ijtimoiy tilshunoslik obyekti kabi juda keng va tarqoq bo’lganligidan ajablanmas kerak. U nafaqat tilshunoslikda, balki ijtimoiy fanlar va falsafada o’zining intellektual ildizlariga ega”. [5]

Ko’p o’tmay, Schiffrin diskurs tahlilning yondashuvlari matnni o’rganishni o’z ichiga olishi, chunki u yozma yoki og’zaki matnning aloqa mazmuniga hissa qo’shishi haqida shuni alohida ta’kidlaydi: “Diskurs haqida fikr bildirilganda, yozma yoki og’zaki bo’lishidan qat’iy nazar "matn" lingvistik birlikdir; so’zlar, iboralar va jumalarning sobit semantik ma’nolarida qo’llanilishidir”. [4.363] Schiffrinning ta’rifi diskursni boshqa yo’nalishlarda o’rganish, turli sohalaridagi olimlar tomonidan beriladigan keyingi ta’riflariga yo’l ochadi.

Fasold diskurs tahlillari bu til ishlatilishining biron-bir jihatini o’rganish ekanligini ta’kidlagan bo’lsa [3], boshqa tilshunoslar [2. 166-170] diskurs tahlillari ishlatilayotgan tilni muloqot jarayoni bilan bog’laydi. Slembrouck diskurs tahlilining noaniqligi haqida kengroq ta’rif berib, quyidagi nazariyani ilgari suradi: “Diskursni tahlil qilish muddati juda noaniq. Men uni ishlataman, ... asosan, diskurs bu tabiiy ravishda paydo bo’lgan qo’shilgan diskurs yoki yozma diskursning lisoniy tahlilidir. Qisqacha aytganda, bu jumla yoki yuqoridagi moddadan yuqori tilni tashkil qilishni o’rganish va shuning uchun yozma matn kabi makrolingvistika birliklarini o’rganish uchun urinishlar jumlasidandir”. [6. 91–112]

Diskurs tahlilining asosiy xarakterli xususiyati uning multidisiplinar bo’lishidir. Tilshunoslik chegarasidan tashqarida stilistika va boshqa sohalarida faoliyat yuritadi. Van Dijk ushbu fikrlari bilan diskursning multidisiplinar funksiyalarini ta’kidlaydi: “Biz uchun diskurs tahlili asosan multidisiplinar bo’lib, tilshunoslik, poetika, semiotika, psixologiya, sotsiologiya, antropologiya va tarix tadqiqotlaridir. Diskursni tadqiq qilish juda muhim ahamiyatga ega, uning ko’p qirrali xususiyati tufayli bu ko’p yo’nalishli tadqiqotlarni o’zaro taqsimlash kerak”. [8. 95–120]. Yuqorida ta’kidlanganimizdek, matn tahlili faqat lingvistik faktlar bilan emas, balki adabiy va madaniy jihatlar bilan ham bog’liq. Til qo’llanilishiga va matnning boshqa jihatlariga e’tibor qaratish lozim. Shunday qilib, tadqiqot uslubi sifatida ifoda tahlillari tilshunoslik bilan chegaralanib qolmaydi, balki adabiy tanqid, muloqot, stilistika va boshqa sohalar ham tilni tahlil qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, diskurs bu yozma yoki og’zaki muloqot uchun zarur bo’lgan matndir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Brown G. and Yule G. Discourse analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – Pp. Xii + 288.
2. Derven, C. and Kendlin, V. (2011), “Evidence-based librarianship: a case study of a print resource cancellation project”, The Journal of Academic Librarianship, Vol. 37 No. 2, pp. 166-170.
3. Fasold R. Sociolinguistics of Language. – Oxford: Blackwell, 1990.
4. Schiffrin D. Approaches to Discourse. Blackwell Textbooks in Linguistics. – Oxford: Blackwell, 1994. – P.363.
5. Schiffrin D. Discourse Markers. –Cambridge University Press, 1987.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511611841>
6. Slembrouck, S., 2004. Reflexivity and the research interview. Habitus and class in parentso accounts of children in public care. Critical Discourse Studies 1 (1), 91–112.
https://www.researchgate.net/publication/293820104_Space_of_multilingualism [accessed Jul 11 2023].
7. Stubbs M. Discourse analysis. – Oxford: Basil Blackwell, 1983. – Pp. xiv + 272.(– P. 1.)
8. Van Dijk, T. A. (2001a). Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity. In R. Wodak, & M. Meyer (Eds.), Methods of Critical Discourse Analysis (pp. 95–120). London: Sage.

UDC 821

ERKIN A’ZAMNING “SHOVQIN” ROMANIDA POLIFONIK NUTQ KO’RINISHI

D.Sabirova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, o’qituvchi, Urganch Innovatsion Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada o’zbek va jahon adabiyotshunosligida polifonik nutq bayoni masalasiga yondashuv, xususan, Erkin A’zamning “Shovqin” romanida polifonik bayon uslubining namoyon bo’lishiga doir mulohazalar o’rin olgan. Shuningdek, Erkin A’zamning polifonik hikoya

stilidan foydalanish mahorati, yozuvchining mazkur asarda jahon adabiyoti polifonik bayon stili bilan umumiy va farqli jihatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: polifoniya, polifonik bayon uslubi, personaj nutqi, parallel qarash, ziddiyatli qarsh, polifonik bayon tiplari.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу полифонического повествования в узбекском и мировом литературоведении, в частности, включены комментарии о проявлении стиля полифонического повествования в романе Эркина Азама «Шовкин» («Шум»). Также обсуждаются способности Эркина Азама использовать полифонический стиль повествования, общие и разные стороны творчества писателя в этом произведении с полифоническим стилем повествования мировой литературы.

Ключевые слова: полифония, полифонический стиль повествования, речь персонажа, параллельный взгляд, противоречивый контраст, виды полифонического повествования.

Abstract. This article is devoted to the issue of polyphonic narration in Uzbek and world literary studies, in particular, comments on the manifestation of the polyphonic narration style in Erkin Azam's novel "Shovkin" ("Noise") are included. Furthermore, Erkin Azam's ability to use the polyphonic narrative style, common and different aspects of the writer in this work with the polyphonic narrative style of world literature are discussed.

Key words: polyphony, polyphonic narrative style, character's speech, parallel view, contradictory contrast, types of polyphonic speech.

Polifonik tafakkur inson ruhiyatida kechadigan har xil rakurs jarayonlarini bevosita, haqqoniy tasvirlashga intilgan ijod namunalariga nisbatan qo'llaniladi. Mazkur uslubda "Ong oqimi" shartli atamasi XIX asr oxirlaridayoq amerikalik faylasuf U.Jemsning inson ongida daryo oqimiga monandlikni ko'rishi bilan bog'liq qarashlari asosida ommalasha boshlagandi [3].

Jahon adabiyoti V.Vulf, M.Prust, J.Joys, E.Xeminguey, U.Folkner kabi mashhur yozuvchilari inson ongidagi his-tuyg'ular, o'y-fikrlar, kutilmaganda paydo bo'luvchi assotsiasiyalarning bir-biri bilan betartib almashinib turishi, mazkur chatishuvni mantiqan izohlash mushkulligiga e'tibor qaratishgan. Bunday izlanishlar keyinchalik syurrealizm, ya'ni yangi romanchilik namoyandalari izlanishlarida davom ettirildi.

Inson ongidagi jarayonlar voqelik bilan bog'lab tasvirlandi. Natijada, ong oqimi badiiy idrok etish vositalaridan biri sifatida ham talqin etila boshlandi. Bundan ko'zlangan maqsad inson ruhiyatiga yana-da chuqurroq kirib borish, uning qorong'i tomonlariga nazar solishdir. Bu usul inson ruhiyatida kechuvchi jarayonlarni tasvirlash, xatti-harakatlarini turli yo'llar bilan ijtimoiy va ruhiy jihatdan asoslashga intilgan yangi adabiyotda, ayniqsa, yorqin namoyon bo'ldi. Eksperimentlar uchun xarakterli xususiyat an'anaviy eposga xos rivoya strukturasi buzilishi va xarakter butunligiga munosabat o'zgaruviga bog'lanadi.

Milliy nasrimizning hozirgi bosqichi, xususan, romanchiligimizda yangilanish, odatiy an'anaviy yo'ldan birmuncha o'zgacharoq, o'tgan asr boshlarida G'arbda paydo bo'lgan "modernistik adabiyot" deb ataluvchi adabiy oqimga monand sifatlar namoyon bo'layotganligi XX asrning 90-yillaridayoq tadqiqotchilar diqqatini jalb qilgan edi [2].

Shuningdek, badiiy nasr tasvir maydoni kengayishi, chuqurlashishi, murakkablashishi, xarakter yaratishning yangicha usullariga faol murojaat etilishi, o'ziga xos shakllar vujudga kelishi, insonni atroflicha o'rganish, ruhiyatni tahlil etish roman asosiy sifat belgisi va badiiylik mezoniga aylanganligi singari belgilar avval tizim sifatida ko'zga tashlanmagan edi.

Yozuvchi bayon tarzi, hikoyachi tiplari, syujet tuzilishi, uning tarkibidagi unsurlar o'rni va roli o'zgarishi, konflikt strukturasi va ko'rinishlari xilma-xillashuvi, qahramon o'z tasavvuri asosida vujudga kelgan personajga aylanishi, kitobxon uning tafakkuri bilan muloqotga kirishishi kabi o'nlab romanchilikda sodir bo'layotgan o'zgarishlar polifonik tafakkur tizimi bilan chambarchas bog'liqligi ayonlashdi.

Zamonaviy o'zbek adabiyoti ijodkorlari asar voqealari bayonlarida keyingi davrlarda jahon adabiyotida urf bo'lib borayotgan priyom va detallarga murojaat qilish tendensiyasiga sho'g'ib bormoqdalar. Buning ham o'ziga xos obyektiv va subyektiv omillari mavjud. Muhim jihati, o'zbek

adabiyoti, xususan, zamonaviy o'zbek nasri xalqaro adabiyot bilan hamohang taraqqiy qilishiga erishiladi.

Ma'lumki, polifonik nutqdan foydalanish muallifdan o'ziga xos iste'dod talab qiladi, shuningdek, polifonik nutqni yuzaga keltirish uchun yozuvchining an'anaviy bayon uslubidan ko'chishi talab etiladi. Zamonaviy o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lmish Erkin A'zamning ko'plab romonlarida polifonik nutq tasviri o'z ifodasini topgan va uning "Shovqin" romonida bu tasvir uslubi alohida bo'yoqlarga ega ekanligi bilan xarakterlanadi.

Adibning bu romani bir qarashda murakkab, ammo jiddiy siyosiy-ijtimoiy ramzlarga ishora beruvchi, kuchli adabiy parodiyaga to'la asar sanaladi. Roman qahramonlari kino olamining odamlari, ya'ni, kinoyulduzlar, kinodramaturglar, kinorejissyorlar, kinotanqidchilar, kinoijodkorlarning xulqi, fe'li, betartib, yengil-yelpi hayoti haqida yozilgandek taassurot qoldiradi.

Asarda Farhod Ramazonning "quloqdosh" yozuvchi do'stining sharhi asarning o'zak mohiyatini topishimizda kalit bo'lib xizmat etadi. Unda shunday deyiladi: *"Mavzuma-mavzu sakrab, hamkorlikda ssenariy yozadigan bo'ldik. Dard bor-u, darmon yo'q, deganlaridek, hali mazmuni, mohiyati notayin asarga nom tanlab, sarxushlikda bir soatcha talashibmiz. "Shum v ushax i vovne" ("Botiniy va zohiriy shovqin" – zo'r!) deydi Farhod, o'rischa jarangiga mahliyo bo'lib. Men Folknerning "Shum i yarost" romanini ro'kach qilib e'tiroz bildiraman. "Nu i chto, bo'laversin!"* [1]

Yozuvchi bu obrazlar orqali polifonik bayon uslubidan samarali foydalanganini kuzatish mumkin. Hatto, o'z romaniga nima sababdan "Shovqin" deya nom berganini ham polifonik nutqqa singdirgan deb hisoblash mumkin. Bular orqali biz shuni anglashimiz mumkinki, polifonik nutqni zamonaviy badiiy o'zbek adabiyotida Erkin A'zam yuksak darajada qo'llay olgan. Bir so'z bilan aytganda, jahon adabiyotida Fedor Dostoevskiy bu uslubning go'zal na'munalarini yaratgan bo'sa, zamonaviy o'zbek adabiyotida esa, Erkin A'zamning hissasi katta.

Polifonik hikoya qilish uslubining o'ziga xosligi shundaki, obrazlar yaratilishining vizual qoliplari bu stilda muayyan darjada chetda qolib ketadi. Ya'ni, obraz portreti, uning qiyofasi tasvirlari, xatti-harakatlari polifonik tasvir stiliga kam aloqador bo'lib chiqadi. Mazkur uslubning asosiy belgilari sifatida muallifning dunyoqarashi va asar qahramonlarining olamni idrok etishlari, voqealar davomida kuzatiladigan hodisalarni qanday tasavvur etishlari asosiga quriladi.

Xarakterli jihati shuki, polifonik tasvir ifoda etilishi uchun har doim ham inson, shaxs obrazlaridan foydalanilmaslik ham mumkin. Masalan, yozuvchi o'z g'oya va qarashlarining ifodasi uchun tabiat hodisalari yoki muayyan bir haytoiy jarayondan ham foydalanishi mumkin.

Shovqin – ramziy obrazini, umuman tiriklik, jamiyatdagi siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar, inson botinida kechayotgan yangilanishlar, dunyoqarashdagi silkinishlarga ishora deya izohlasak mohiyat anchayin oydinlashadi. Yana-da aniqrog'i, adib romanda ilgari surgan badiiy-falsafiy g'oyalardan biri – inson yashar ekan, tiriklik ramzi sanalgan shovqinlar, tovushlar orasidan o'ziga uyg'un ohangni tanlay bilishi kerak. Bu ohang aslida insonning hayot mazmuni, e'tiqodi, a'molini tashkil etadi.

"Shovqin"da sobiq sho'ro mafkurasi bilan qurollangan keksa avlod bilan bu tuzumning chiriganligini tushunib yetgan yosh avlod qarama-qarshi qo'yiladi. Binobarin, bu baynalminalchi bobo Sobirjon Mansurovich bilan Farhod Ramazon obrazi misolida kuzatiladi. Cholning fojiasi shundaki, u mustaqil fikrlashdan mahrum, yod olingan soxta nazariyalar, mafkuralar qurboniga aylangan, to'tiqushga aylangan mute' bir odam. Farhod keksa avlod vakillaridan farqli o'laroq, ularning kamchilik va nuqsonlarini mustaqil fikrli inson o'laroq tahlil eta biladi, ulardan ijriganadi.

Haqiqiy adabiyot real hayotdan shunchaki nusxa ko'chirishdangina iborat emas[5]. Unda yozuvchining yuksak badiiy tafakkuri, romantik xayoloti, original badiiy to'qimasi, estetik ideali kabilar o'z aksini topishi zarur. Har qanday asarda, u xoh kata epik janrdagi bo'lsin, xoh kichik janrlardagi bo'lsin, ziddiyat, qarama-qarshilik, adabiyotshunoslikka oid ilmiy termin bilan aytganda, konflikt tasviri yetakchi mavqeni egallaydi. Konflikt [4] – lotincha "to'qnashuv" ma'nosidagi so'z bo'lib, personajlarning asar sujeti davomida badiiy ifodasini topadigan o'zaro to'qnashuv va kurashlari, qahramon bilan muhit orasida yoki uning ruhiyatida kechuvchi ziddiyatlar hisoblanadi. Ziddiyatli holatlar asardagi shaxslar o'rtasida yuz berar ekan, yozuvchi ko'pincha qarama-qarshilik

yuzaga keltirishda qo'llaniladigan detallar: personajlarning yoshi, kasbi yoki xarakterlaridagi ziddiyatli munosabatlarga tayanadi.

Aynan Farhod aka obrazi orqali yozuvchi o'zining ideal qarashlarini aks ettirgan. Mazkur asarda polifonik nuqtdan unumli foydalanilgan deb hisoblashimizning yana bir sababi mavjud. Erkin A'zam hayoti va ijodiga bir nazar soladigan bo'lsak, sho'rolar davridagi ayrim kamchiliklar uni ichidan ezganligini sezishimiz mumkin. Polifonik bayon usulining asosiy belgilaridan biri – yozuvchi o'z qarshlari va g'oyalarini pesonajlar tilidan bayon etishidir. Ba'zan personajlar qarshlari yozuvchi qarashlari bilan mos kelmasligiga yo'l berilishi mumkin. "Shovqin" romanidagi Farhod aka obrazi polifonik nutqqa burkangan ya'ni, muallifning ideallari va qarashlarini, muallifning fikrlarini aks ettirganligini bilamiz.

Shuni anglash kerakki, har birimiz o'z zamonamiz farzandimiz. Har bir davrning o'z mafkurasi, o'z qahramonlari, o'z ideallari bor. Zamondan o'zib ketish oson emas, bu juda mushkul. Ammo mavjud tuzum nog'orasiga ko'r-ko'rona ergashish, fikrsizlik, milliy o'zlikni unutish romanda eng katta fojia sifatida talqin etilgan. Buni biz "Shovqin" romandagi obrazlarni o'zaro qiyoslashimiz bilanoq polifonik nuqtda va polifonik tasvir usullari yordamida namoyon bo'lganini kuzatishimiz mumkin. Umuman, asar qahramonlarining voqealar rivoji davomida ro'y berayotgan hodisa va jarayonlarga munosabatida ko'zga tashlanadigan har xillik, rang-baranglik hamda mazkur voqealar ustidan muallif tomonidan ilgari surilayotgan hukm ham polifonik tasvir usulidan dalolat beradi.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, zamonaviy o'zbek nasrida jahon adabiyotiga xos bo'lgan bayon usullari, xususan, polifonik tasvir stilining faol qo'llanila boshlasganini ijobiy hodisa sifatida qarash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Erkin A'zam. Shovqin. Roman. –Toshkent: O'zbekiston, 2011. –B.109.
2. Жўраев Т. Онг оқими ва тасвирийлик: Фил. фанл. номз... дисс. – Тошкент, 1994.
3. William James. The Stream of Consciousness. New York, World. 1892.
4. Қурунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академнашр, 2013.
5. Қўчқорова М. Бадийсўз ва рухият манзаралари. –Тошкент: муҳаррир, 2011. –Б.127.

UO'K: 82-311.2

BADIIY ADABIYOTDA RUHIY TASVIR VA UNING TAKOMILI

F.B.Sadullayev, dots., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Аннотация. *Inson ruhiyati tasviri va uning adabiyotda badiiy tavsiflanishiga bo'lgan yondashuv bir necha asrlardan buyon dolzarb bo'lib, mualliflarning eng sara namunalarida inson ruhiyatini tasvirlashda qo'llanadigan vositalar muhokamaga tortilgan. Psixologik romanlarning o'ziga xos jihatlari, adiblarning inson ichki olami tasviridagi mahorati, badiiy psixologizm va uning ong oqimi, ichki monolog singari bevosita shakllari tahlili ko'plab tadqiqotlarning markaziy nuqtasi bo'lib kelmoqda.*

Калит сўзлар: *realizm, modernizm, psixologik realizm, roman, inson, jamiyat, adib, ong oqimi, badiiy psixologizm, ichki monolog.*

Аннотация. *Подход к изображению человеческой психики и ее художественному описанию в литературе актуален на протяжении нескольких столетий, а формы, используемые для описания человеческой психики, рассматриваются в лучших примерах авторов. Анализ особенностей психологических романов, умения писателей в изображении внутреннего мира человека, художественного психологизма и его непосредственных форм, таких как поток сознания и внутренний монолог, был центральным вопросом многих исследований.*

Ключевые слова: *реализм, модернизм, психологический реализм, роман, человек, общество, писатель, поток сознания, художественная психология, внутренний монолог.*

Abstract. *The approach to depicting the human psyche and its artistic description in literature has been relevant for several centuries, and the forms used to describe the human psyche are considered in the best examples of the authors. Analysis of the features of psychological novels, the*

ability of writers to depict the inner world of a person, literary psychologism and its immediate forms, such as stream of consciousness and internal monologue, has been the central issue of many studies.

Key words: realism, modernism, psychological realism, novel, person, society, writer, stream of consciousness, literary psychologism, internal monologue.

Insoniyat tarixida adabiyot o'zining serjiloligi, ta'sirchanligi hamda bo'yoqdorligi bilan san'at turlari ichida o'zgacha mohiyat kasb etishi, yetakchiligi bilan diqqat markazda bo'layotgani ta'kidlanadi [1; 10]. Eramizdan avvalgi davrlardan tortib, texnika va texnologiya shiddat bilan o'zgarayotgan hozirgi davrga qadar, so'z san'ati ustalari turli badiiy vositalar yordamida bashariyat uchun so'nmas so'z namunalarini yaratib kelishda davom etmoqda. Aynan adabiyotning badiiyligi mualliflar asrlar silsilasida insonlarga yetkazmoqchi bo'lgan g'oya hamda mavzularning asliyatini saqlab qoluvchi omil, desak xato bo'lmaydi. Xususan adabiyot insonshunoslik fani sifatida turli-tuman xarakterlar tasviri orqali kitobxonni mushohadaga chorlaydi, chunki badiiy asarlar yozuvchilarning nafaqat borliq haqidagi fikrlari, balki ulardagi insoniylik xususiyatlarining ham in'ikosi sanaladi. Bunda muallifning shaxsiy olami, o'z nuqtai nafari muhim rol o'ynaydi.

Badiiy adabiyotda antropotsentrik yondashuvning ildizlari eramizdan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Odam adabiyotning tasvir predmeti sifatida, Sharq va G'arb adabiyotida uning tashqi qiyofasi bilan bir qatorda ichki kechinmalari bilan bog'liq sevgi, vafo, muhabbat singari tuyg'ular ham birday tasvirlangan. Alisher Navoiy, Shekspir yoki Pushkin kabi so'z san'ati darg'alari voqelikga bo'lgan munosabatlarini inson ruhiy holati bilan bog'lab tasvirlaganlari sababli asarlari hali hanuz o'quvchiga juda kuchli ta'sir etib kelmoqda.

Dastavval lirikada keng ko'lamda inson ichki kechinmalari tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik nasriy asarlarda ham mualliflar inson ruhiy holatini yoritishni o'zlariga vazifa qilib oldilar. Ayon bo'ladiki, adiblar endilikda qahramonlarining shaxsi, jinsi, kasbu koridan qat'iy nazar, ularning ruhiy holatini ichlaridan his etib, kitobxonga real botiniy manzarani gavdalanitirishga harakat qilishdi. Epik turga mansub janrlar rivojlangani sayin inson, uning ichki dunyosini ochib berish mahorati ham asta-sekin orta bordi. Klassitsizm, romantizm, realizm kabi turli adabiy oqimlar biri ikinchisining o'rnini to'ldirib borishi natijasida badiiy asarlarda inson ruhiy holati tasviri ham mukammallashib bordi. Avvalo, Yevropa klassitsizmida inson tasviri qat'iy qoidalar orqali ifodalangan bo'lsa, romantiklar inson ichki dunyosini ziddiyatlari bilan birga go'zalliklarini ham izchil yoritish yo'lidan borishdi. Psixologiyaning fanga kirib kelishi, realizm rivoji hamda psixologik realizm an'alarining boyishi odam ruhiyatining cheksiz sarhadlariga qadar kirib borish imkonini berdi.

Yevropa adabiyotida inson ruhiyati tasviri antik davrlardan buyon mavjud bo'lib, Geliodorning "Efropika", Longning "Dafnis va Xloya" romanlari bunga misol bo'la oladi. Qahramonlarning his-tuyg'ulari va ichki dunyosi haqida so'zlanadigan asarlarda ruhiy tasvir rivoyaning muhim qismi sanaladi, ba'zida hatto qahramonlar bir-birining ruhiyatini ochib beradi. Ta'kidlash joizki, psixologik holatlar tasviri hali chuqurlashmagan, asosan ruhiy holatlarning sodda tasviri, yengil individual yondashuv, his-tuyg'ularning tor doirasi qamrovi, faqat hissiy tajribalar in'ikosini qamrab oladi. Ammo mazkur asarlarda psixologizm kuchli aks etmagani, ruhiy tasvirning ayrim chizgilari mavjud ekanini qayd etmoqchimiz.

Uyg'onish davrida, insonning ichki dunyosi faol ravishda o'zlashtirilishiga harakatlar bo'lganini, ruhiy tasvirda tubdan o'zgarishlar bo'lganini Bokkachio, Shekspir ijodida ko'rish mumkin. XVIII asrning o'rtalaridan boshlab, shaxs hamda uning psixologik holatlari yoritilishiga ahamiyat kuchaydi, insoniy fazilatlariga ko'proq urg'u berildi. Xususan asarlarda muallifning bevosita qahramon ichki dunyosi tasviri emas, balki bilvosita tasviridan keng foydalanildi. Bu jihatdan sayohatnomalar hamda epistolyar janrlarining rivoji ahamiyatlidir. Jahon adabiyotida J. Russoning "New Eloise", S. Richardsoning "Pamela", P.Laklarning "Dangerous Liaisons", L.Sternning "Sentimental Journey" asarlari buning yorqin namunalari sanaladi.

Shaxsning ma'naviy va ruhiy dunyosi uning erkinligi hamda mas'uliyati, shaxs sifatida hayotdagi pozitsiyasi bilan bevosita bog'liq. Shaxs nafaqat uning xulq-atvori, hatti-harakatlari, balki ichki dunyosining subyekti bo'la boshlagan daqiqadan boshlab, u rivojlanishning yangi pog'onalariga ko'tarila boshlaydi. XIX-XX asrlar adabiyoti o'z-o'zini anglash yo'lida dinamik, murakkab shaxs

tasviriga murojaat qiladi. Inson ruhiy tasvirida badiiy psixologiyaniqning fazilatlarini, diqqatga sazovor jihatlari eng qizg'in aqliy, hissiyoti hamda tuyg'ulari bilan bog'liq jarayonlarning dinamikasini qo'lga kiritish imkonini beradi. XX asrga kelib jahon adabiyotida qahramon tuzilishini murakkablashtirish tendensiyalari psixologizatsiya rivoji bilan bevosita hamohanglik kasb etdi. Buni XIX asr adabiyotida psixologizm rivoji, xususan L.Tolstoyning "qalb dialektika"si, F.Dostoevskiyning "polifonizm"i bilan bog'lashadi [12]. Haqiqatan ham, mazkur davr ijodkorlari asarlarining ma'naviy-psixologik talqindagi teranligi, xarakter yaratishda tipikligi hamda g'oyatda aniqligi bilan ajralib turdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adabiyot nazariyasi. 1-tom (Adabiy asar). – T.: Fan, 1978. – B.416.
2. Ginzburg L. O psixologicheskoy proze. – L.: Xudojstvennaya literatura, 1977. – S.448.
3. Khayriddinova G. O. "East of Eden" romani qahramonlar xulq-atvoriga jamiyat fikrining ta'siri //Scientific reports of Bukhara State University. – C. 146.
4. Ganiyeva O. K. H., Rajabova Z. T. The Analysis of Loneliness theme in of Mice and Men //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 31. – C. 157-159.
5. Ganieva O. K. H., Aminova N. B. John Steinbeck's "Discontent" over the social problems //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 23. – C. 146-148.
6. Ganieva O. K. H., Aminova N. B. Family relationships in John Steinbeck's novel "East of eden" //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – T. 3. – №. 5 Part 4. – C. 247-249.
7. Sadullaev F. B., Hodiyeva O. H. Description of woman image in the novel " Shirley" by Charlotte Bronte //Теория и практика современной науки. – 2019. – №. 9 (51). – C. 6-8.
8. Khayriddinova G. O., Jahonova C. M. Description of the relationship between people and society in John Steinbeck's „The grapes of wrath“ //IEJRD-International Multidisciplinary Journal. – T. 6. – C. 75-78.
9. Sadullaev F. B. Inner characterization of the main character in the novel "The wings of the dove" by Henry James //Conferencea. – 2022. – C. 132-135.
10. Sadullaev F. B. Different connotations of adverbs (in the examples of "The pearl" and "The grapes of wrath") //Экономика и социум. – 2022. – №. 5-2 (92). – C. 262-265.
11. Sadullaev F. B., Kudratova S. O. The benefits of extensive reading programme in language teaching //Мировая наука. – 2019. – №. 2 (23). – C. 48-50.
12. http://ebooks.grsu.by/psihologizm_lit/4-obraz-cheloveka-v-literature-istoricheskie-modeli-personazha.htm

UO'K 808.5

BADIIY TARJIMA KOMMUNIKATIV FAOLIYAT TURI SIFATIDA

S.N.Safoyeva, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Badiiy tarjima kommunikativ faoliyat turi bo'lib zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning muhim obyekti sifatida o'rganib kelinmoqda. Ushbu maqolada rus va Yevropa olimlarni ba'zi bir qarashlari tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar: *verbal, kommunikativ, realistik metod, integrativ yondashuv, transformatsiya.*

Аннотация. *Художественный перевод как вид коммуникативной деятельности изучается как важный объект современной лингвистики и переводоведения. В данной статье анализируются некоторые взгляды российских и европейских учёных.*

Ключевые слова: *вербальный, коммуникативный, реалистический метод, интегративный подход, трансформация*

Abstract. *Literary translation as a type of communicative activity is studied as an important object of modern linguistics and translation studies. This article analyzes some of the views of Russian and European scientists.*

Key words: *verbal, communicative, realistic method, integrative approach, transformation.*

Hozirgi rivojlanish bosqichida turgan tilshunoslik antropotsentrizm va funksionalizmning bazaviy prinsiplarining tamoyillari bilan ,shu bilan bir qatorda fanlararo tadqiqot sohasidagi izlanishlarini o'zida aks ettirib, buni ayni markazida esa tillararo nutqning lingvistik jihatlarini o'rganish bilan shug'ullanib kelmoqda.

Tarjima ilmi paydo bo'lgandan beri, u o'zida muhim ijtimoiy funktsiyani bajaradigan amaliy faoliyat turi sifatida qaraladi va odamlar o'rtasida tillararo muloqotni amalga oshirib kelyapti. Tarjimaning turlardan biri bo'lgan ,yozma tarjimaning keng tarqalishi odamlarga boshqa xalqlarning

madaniy yutuqlaridan keng foydalanish imkonini berdi va o'zaro bir-birini boyishiga imkon yaratdi. Umuman olganda, tarjima shunday bir transformatsion jarayonki, unda bir tildagi matnni boshqa tilga tarjima qilayotganda til ifoda birliklari o'zgarsa ham lekin kontent rejasi (matn orqali uzatiladigan ma'lumotlar) o'zgarishsiz qoladi. Buni esa tarjima invarianti, ya'ni "fikrning asl mazmuni to'liq tarjimada saqlanib qolishi" deb ataladi.[1, Timakina, 2007: 22]. Badiiy ijod insonning atrofdagi voqeligini bilish va o'zlashtirish usullaridan biri sifatida tan olingan va ayni paytda muallifning shaxsiy tajribalarining o'ziga xos aksi ham hisoblanadi.

V.A. Pishalnikovning so'zlariga ko'ra, adabiy matn bu kommunikativ yo'naltirilgan verbal asarni hamda uni idrok etish jarayonida namoyon bo'ladigan estetik qiymatini o'zida aks etiradi" [2, Pishchalnikova, 1993: 6]. Binobarin, o'quvchi ham muallif bilan birda to'laqonli kommunikativ harakat ishtirokchisiga aylanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, badiiy matnda ikkita funksiya: o'zaro bog'langan va ekvivalent ya'ni, kommunikativ va estetik (yoki she'riy) funksiyalar amalga oshiriladi va ikkinchisi birinchisini o'zgartiradi. Badiiy adabiyot tili kommunikativ funksiyaning estetik aksini namoyon etadi" (L. Yu. Maksimov atamasi). Badiiy matnning o'ziga xosligi shundaki, u, yuqorida aytib o'tilgan funksiyalar o'rtasidagi o'zaro munosabatdan iborat. V.V Vinogradov tomonidan ham ta'kidlanganidek,:

"Tilning poetik funksiyasi kommunikativ funksiyaga asoslanadi va o'zidan kelib chiqadi, biroq undan ham yuqori turuvchi uning estetikasi, shu bilan bir qatorda, san'atning ijtimoiy-tarixiy qonuniyatlarini, yangi dunyoning nutqiy ma'nolarini va o'zaro munosabatlarini quradi"[3, Vinogradov, 1963: 155]. Shuning uchun ham badiiy adabiyot tili bir vaqtning o'zida vosita va tasvir mavzusi sifatida ishlaydi. Matn shaklidagi materialning taqdimoti o'ziga xos, qo'shimcha mazmunni paydo qiladi. Nasr yoki she'rning badiiy tarjimasi san'at va ijodkorlik o'rtasidagi shunday bir alohida, maxsus jihatki, u tayyor formula yoki algoritmlar bo'yicha amalga oshirilmaydi, balki vaziyatga qarab tarjima qilinadi. Tarjima noto'g'ri bo'lishi mumkin, ya'ni a) ishonchsiz, b) so'zma so'z bo'lmagan) va to'g'ri, ravon qilingan tarjima esa -badiiylikdan ancha yiroq bo'ladi. Axborotni to'g'ri, shu bilan bir qatorda sifatli badiiy tarjima yaratish o'zida tarjima qilingan matn bilan original matn o'rtasidagi solishtira olish, shu bilan bir qatorda uni baholash va xatolarini tasniflash qobiliyatini talab qiladi, Binobarin, adabiy asar tarjimoni -so'z ustasidir, deyarli matnni qaytib "yozayotgan" bo'ladi.

Badiiy matn tarjimasi shunday amalga oshirilishi kerakki, unda muallifning tili va uslubi, asardagi muhit imkon qadar to'liq saqlangan bo'lishi lozim asl bo'lmagan (ya'ni tarjima qilingan) materialda. Asl nusxaning yaxlit mazmuni, muallifning pragmatik niyatlarini qayta tiklash, manba matnning estetik funksiyasini deformatsiya qilmasdan tarjima qilishi bu tarjimonning asosiy vazifasi hisoblanadi. Shubhasiz, badiiy tarjima bir qator o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi, bu ham esa badiiy matnning tabiatidan kelib chiqadi. Eng avvalo, ko'zga ko'rinadigan, "tilshunos" bo'lmaganlar ham payqashi mumkin bo'lgan tarjima muammolarini ko'rib chiqsak, u ham bo'lsa: so'zma-so'z tarjima qilishning imkonsizligi, so'z birliklarning ko'pligi, hazil va so'z o'yinlarining mavjudligi, madaniy muhitning o'ziga xosligi va u yoki bu adabiy yodgorlik yaratilgan tarixiy davrlarini tarjima qilishda tarjimonda muammo paydo qilishi mumkin.

Badiiy asarning tarjimasi so'zma-so'z tarjimini ya'ni bir tildan ikkinchi tilga "ko'chirish"ni nazarda tutmaydi. Biroq tan olish kerakki, bu masala, hali hamon munozarali masala sifatida qolyapti, xususan, bu diskussiya metaforik ifodalar masalasida yaqqol ko'rinib turibti. Ba'zi olimlar metofoalar qanday bo'lsa shunday tarjima qilinishi lozim degan fikrni olg'a surishadi [4, Rays, 1978; Kloepfer, 1981].

Boshqa tilshunoslar [Newmark, 1981, 1988; Snel-Xornbi, 1988 yil; Turi, 1995 yil; Komissarov, 1973, 1990; Retzker, 2016] bu masalaga boshqacha, integrativ yondashuvni taklif qiladilar: ular metaforaning universal tabiatiga ko'ra fikrlash jarayoni ekanligi, lekin ayni paytda uning milliy-madaniy shartlilikini ham hisobga olib, metaforik tasvirni muayyan bir kontekstlarda so'zma-so'z tarjima qilishning mumkin emasligini e'tirof etishmoqda.

Idioma va iboralar har qanday tilning boyligi hisoblanadi va so'zma-so'z tarjimaga mos kelmaydi. So'zma-so'z tarjima ularning majoziy – metaforik tuzilishini butunlay buzishi mumkin. Bunday lingvistik birliklar bilan ishlashda tilshunos mahorat bilan ishlashi kerakligi va muammoli

idiomaning ekvivalent mosliklarini tanlab, uning semantik xususiyatlarigina emas, balki hissiy-baholovchi funktsional va stilistik bo'yoqdorlikni, shuningdek, bir juft tilda mavjud bo'lgan ekvivalent ideomalarning kelib chiqishi umuman boshqa- boshqa asosga ega bo'lishi mumkinligini hisobga olishi lozim.

Tarjima jarayonida alohida qiyinchilikka, hazil mutoyibaga boy matnlarni tarjima qilishda, duch kelishimiz mumkin. Kulguga boy bo'lgan matnni tarjima qilish jarayonida har bir so'z chuqur, batafsil tushinilishi talab etiladi. Tarjimon bunday turdagi badiiy asarni uslubini, undagi mavjud "kayfiyatni" tushinib his qilishi lozim. Biroq, qaysidir iboraning so'zma-so'z tarjimasi mavjud bo'lmasa, bu vaziyatda qanday harakat qilish kerak? Ushbu qarama-qarshilikni hal qilishning mumkin bo'lgan usullaridan biri o'sha iborani o'tkazib yuborish va o'rniga boshqa so'z va iboradan foydalanishdir.

I.A. Kashkin va G.R. Gachechiladze va boshqa olimlar, tarjima san'atida realistik metod tushunchasini keng tarqatib, o'zlarining baholovchi kriteriyalarini ham berishdi. I.A. Kashkin tomonidan ushbu kontsepsiya qat'iy shakllantirilgan bo'lib, uning fikricha "Agar formalizim (rasmiyatchilik)-bu o'lik statistika bo'lsa, impressionizm-asossiz o'zboshimchalik bo'lsa, naturalizm esa jonsiz nusxa bo'lsa, bu holda realizm san'atda aks etgan hayotning o'zginasidir" [5, Kashkin, 1977: 47]. Realistik tarjima – shakli, mazmuni, barcha tafsilotlari, xarakteri ila, har tomonlama original-asl matnni qayta yaratishda, badiiy adekvatlikka erishishning yagona yo'li ekanligini, shu bilan bir qatorda ta'kidlab o'tishimiz ham lozimki, realistik tarjima barcha turdagi uslublarni yaxlit bir realga moslashtirmaydi, balki o'ziga xoslikni beradi xolos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qayumova, N., & Safoyeva, S. (2020). The Connotative meanings of noun and adjective lexemes in Uzbek and English languages. Scientific reports of Bukhara State University, 6(82).
2. Nasillovna, S. S. The connotative meanings of noun and adjective lexemes in uzbek and english languages Qayumova Nigora Muxtor kizi. Scientific reports of Bukhara state university, 79.
3. Shavkatovna, S. N., & Nasillovna, S. S. (2020). Linguistic features of the publicistic style. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10 (11), 1419-1425.
4. Тимакина, О.А. Курс лекций по дисциплине «Теория перевода» / О.А. Тимакина. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2007. – 165 с.
5. Пищальникова, В.А. Введение в психопоэтику / В.А. Пищальникова. Барнаул: Изд-во Алтайск. ун-та, 1993. – 209 с.
6. Виноградов, В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1963. – С. 155.
7. Райс, К. Классификация текстов и методы перевода / К. Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – С. 202-228.
8. Кашкин, И.А. Для читателя-современника. Статьи и исследования / И.А. Кашкин. – М.: Советский писатель, 1977. – 557 с.
9. Sirojova, Z. (2022). Ingliz tilidagi qo'shma gaplarda sintaktik munosabatlar sinkretizmining funktsional tadqiqi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 25(25).
10. Nasriddinova, Zarnigor Sirojova. "Conceptual Analysis of Word Formation and Sentences." International journal of language learning and applied linguistics 2.5 (2023): 46-50.

UO'K 81'373.2

BIRIKMA SHAKLIDAGI GEMERONIMLARNING KO'RINISHLARI

B.Q.Sapayeva, katta o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada birikma shaklidagi gemeronimlarning ko'rinishlari bayon qilingan. Birikma shaklida qo'llanadigan gemeronimlar moslashuv, bitishuv, boshqaruv yo'li bilan hamda tenglanish yo'li bilan ifodalangan turlarga ajratilib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: gemeronim, tenglanish, tobelanish, moslashuv, boshqaruv, bitishuv

Аннотация. В этой статье описаны проявления гемеронимов в форме соединения. Гемеронимы, употребляемые в форме сочетания, анализируются путем сопоставления, примыкания, управления, а также путем разделения на типы, представленные уравнением.

Ключевые слова: гемероним, уравнение, подчинение, адаптация, контроль, примыкание

Abstract. *This article describes the manifestations of compound-shaped gemeronyms. Gemeronyms used in compound form have been analyzed by categorization into types represented by adaptation, agreement, management, and by equalization.*

Keywords: *gemeronym, equalization, subordination, adaptation, management, agreement*

Kirish. Mustaqil soʻzlarning nutq jarayonidagi erkin bogʻlanishi sintaktik aloqa deyiladi. Soʻzning sintaktik munosabatga kirishishidan hosil boʻlgan sintaktik qurilma soʻz qoʻshilmasi deb yuritiladi. Bu soʻzning bir-biriga tobelanishi (tadbirkor ayol) yoki tenglashishi (ona va bola) tarzida boʻlishi mumkin. Soʻzlarning bir-biriga oʻzaro tobelanish yoʻli bilan birikishidan soʻz birikmasi, tenglanish yoʻli orqali bogʻlanishidan esa soʻz tizmasi hosil boʻladi.

Tadqiqot materiallari. Gemeronimlarda soʻz birikmalari shaklidagi nomlar bir soʻz bilan ifodalangan nomlarga nisbatan koʻproq va faolroq ishlatiladi. Bu nom orqali oʻquvchi, tinglovchi yoki tomoshabinni u haqida imkoni boricha kengroq xabardor qilish talabi bilan izohlanadi. Chunki, soʻz birikmasi mohiyat eʼtibori bilan voqea-hodisalar, tushunchalar oʻrtasidagi turli xil munosabatlarning nutq birliklarida aks etish shakllaridan biridir. Soʻz birikmalaridan anglashilgan maʼno, odatda, bir soʻz bilan ifodalangan maʼnoga qaraganda aniqroq va tushunarliroq boʻladi.

Soʻz birikmalari, soʻz qoʻshilmalari jumla tuzishga, nutqni yuzaga keltirishga xizmat qiladigan ashyo sifatida soʻzga oʻxshaydi. Xuddi soʻz kabi birikmalar ham atash uchun xizmat qiladi. Lekin soʻz birikmalari bajargan nomlash vazifasi odatdagi atash, nomlashdan maʼlum darajada farqlanib turadi. Ulardagi nominatsiya tasviriylik xususiyatiga egaligi bilan ajralib turadi: soʻz birikmalari biror tushunchani ifodalabgina qolmay, narsaga xos maʼlum xususiyatni, belgini ham koʻrsatadi. Demak, soʻz birikmalari “bir grammatik butunlik, semantik yaxlitlik”ni tashkil etgan eng kichik nutqiy birlikdir. Bu soʻz birikmalarining gemeronim vazifasida qoʻllanadigan eng qulay birlik ekanligini koʻrsatadi.

Birikma shaklidagi gemeronimlar xilma-xil koʻrinishlarda ishlatiladi. Eng sodda (ikki soʻzning qoʻshilishi) birikmalardan tortib, bir necha qismli kengaygan (murakkab) birikmalargacha gemeronim vazifasida kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari tahlili. Birikma gemeronimlarni soʻz birikmalari qismlari orasidagi bogʻlanishlarning moslashuvli, bitishuvli, boshqaruvli birikma turlari boʻyicha tahlil qilish va oʻz oʻrnida birikma-gemeronim modellarini hosil qilish mumkin boʻladi.

Moslashuv usuli bilan hosil qilingan gemeronimlar. Maʼlumki, oʻzbek tili sintaksisida moslashuv munosabati qaratqich va qaralmish aloqalari orqali namoyon boʻladi ($Qch + Qsh = MB$).

Moslashuv aloqasida bir tomondan, qaratuvchi qaralmishning oʻziga xos egalik shakllaridan birida kelishini, ikkinchi tomondan, qaratuvchi qaratqich kelishigida kelishini talab qiladi. Ana shu xususiyatlarni hisobga olib, ayrim olimlar bunday aloqani teng aloqadan ham, tobe aloqadan ham farqlagan holda alohida aloqa turi sifatida ajratishni maʼqul koʻradilar. Sintaktik aloqaning bu turi uchun turli xil terminlarni tavsiya qiladilar: tobedosh aloqa, munosabatdorlashish [1]. Sh. Rahmatullaev esa bunday birikishni *qaratuvchili birikma* deb ataydi [2]. M. Hamroyev va boshqalar tomonidan chop qilingan “Ona tili” darsligida esa bunday bogʻlanishni moslashuv emas *muvofiglashuv* deb izohlash lozimligi taʼkidlanadi [3]. R. Sayfullaeva va boshqa tilshunolar tomonidan chop etilgan “Hozirgi oʻzbek adabiy tili” kitobida quyidagicha taʼrif berilgan: Moslashuv soʻz birikmalarining ikki tomonlama grammatik shakllangan turi boʻlib, bunda tobe aʼzo hokim aʼzoga muvofiq egalik shaklini, hokim aʼzo tobe aʼzoga muvofiq ravishda qaratqich yoki bosh kelishik shaklini oladi [4].

Bilamizki, qaratqich kelishigi belgili yoki belgisiz shaklda ishlatilishi mumkin. Gemeronimlarni tahlil qilish jarayonida moslashuv yoʻli bilan birikkan gazeta va jurnallar nomlarida asosan, qaratqichning belgisiz shaklda ishlatilganligining guvohi boʻldik.

Moslashuv yoʻli bilan birikkan gazeta va jurnal nomlari: “Oʻzbekiston ovozi”, “Islom nuri”, “Qishloq hayoti”, “Buxoro fermeri”, “Istiqlol umidlari”, “Yoshlar ovozi” “Bolalar sporti”, “Tong yulduzi”, “Oʻzbekiston futboli” kabi.

Moslashuv yoʻli bilan birikkan telekanal va radiokanallar “Oʻzbekiston tarixi” (telekanal) va “Vodiy sadosi”, “Oʻzbekim taronasi”, “Yoshlar ovozi” (radiokanallar) nomlarida ham qaratqichning

belgisiz shaklda, “Mening yurtim5”(MY5) telekanali nomida belgili shaklda qo‘llanganligini ko‘rish mumkin.

Teleko‘rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida ham sodda shakldagi qaratqichli birikmalar belgisiz shaklda qo‘llangan. Masalan, “Mo‘jizalar makoni”, “Adolat qo‘rg‘oni” (“O‘zbekiston” telekanali); “Renessans yoshlari”, “Yoshlar vaqti”, “Sog‘inch bekati”, “Yulduzlar davrasida” (“Yoshlar” telekanali); “Inson qadri” (“Madaniyat va ma’rifat” telekanali); “Navo nashidasi”, “Ilhom qanotlari”, “Raqsar guldastasi” (“Navo” telekanali); “Gazetalar sharhi”, “Qishloq hayoti”, “Sport sharhi”, “Adashganlar qismati” (“O‘zbekiston” radiokanali) kabi.

Teleko‘rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida qaratqichning belgili shaklda ishlatilishi ham uchraydi. Masalan, “Mening bog‘im”, “Mening huquqim” (“O‘zbekiston” telekanali); “Bizning kurash” (“Sport” telekanali); “O‘zimizning gap” (“MY5” telekanali) kabi. Ushbu misollardan ko‘rish mumkinki, qaratqich olmosh bilan ifodalansa, asosan belgili holda ifodalanadi.

Teleko‘rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida sodda shakldagi moslashuvli birikmalar bilan bir qatorda kengaygan murakkab birikmalarning nom sifatida tanlanishi uchraydi. Uch va undan ortiq so‘zlar bog‘lanishidan tashkil topgan bunday birikma gemeronimlarda –ning qo‘shimchasining qo‘llanishi zaruriy hol hisoblanib, buni birikmaning ma’no va qurilishi taqozo qiladi. Bu xildagi kengaygan birikmalarda –ning qo‘shimchasining ishlatilishida quyidagi holatlarni ko‘rish mumkin:

1. Qaratqichli birikma qismlari orasiga so‘z yoki so‘z birikmalari “qistirilganda” –ning qo‘shimchasi belgili shaklda ishlatiladi. Masalan, “Tarbiyaning oltin qoidasi” (Mahalla” radiokanali) kabi.

2. Teleko‘rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida har ikki komponenti o‘ziga tegishli bo‘laklar bilan kengayib kelgan qaratqichli birikma gemeronimlar ham qo‘llanadi. Bu kabi birliklarda qaratuvchining o‘ziga tegishli aniqlovchi bilan kelishi uning belgili yoki belgisiz shaklda qo‘llanishiga deyarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Masalan, “Yangi O‘zbekiston yoshlari” (“Yoshlar” telekanali); “Bir qishloq tarixi”, “Buyuk yurt allomalari”, “Bir eksponat tarixi” (“O‘zbekiston tarixi” telekanali); “Ona zamin ohanglari” (“Madaniyat va ma’rifat” telekanali); “Mumtoz so‘z sehri”, “Shu kunning mavzusi” (“O‘zbekiston” radiokanali); “San’atimiz darg‘alari maktabi” (Mahalla” radiokanali) kabi. Ushbu misollardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, agar qaratqich oldida kelgan so‘z belgi-xususiyat ifodalasa, qaratqich odatda belgisiz shaklda qo‘llanadi. Agar qaratqich oldidagi so‘z (qaratqichga tegishli aniqlovchi) ot turkumiga mansub bo‘lsa, qaratuvchini belgili shaklda ham, belgisiz shaklda ham qo‘llash mumkin. “Ona zamin ohanglari” yoki “Ona zaminning ohanglari” kabi. Agar qaratqich oldida kelgan so‘z olmosh bilan ifodalansa, qaratqich odatda belgili shaklda qo‘llanadi. “Shu kunning mavzusi” kabi.

Bitishuv usuli bilan hosil qilingan gemeronimlar. Bitishuv aloqasida tobe so‘z bilan hokim so‘z hech qanday grammatik vositalarsiz faqat ohang va tartib yordamida bog‘lanadi. Gemeronimlarda bitishuv munosabati asosida tashkil topgan birikma gemeronimlar ham keng ishlatiladi ($T\theta + H\theta = BtB$). Bitishuvli birikmada tobe so‘z bilan hokim so‘zni bog‘lovchi hech qanday vosita bo‘lmaganligi uchun uni $\emptyset$ shakl bilan ifodalash o‘rinli. Bitishuv aloqasida morfologik ko‘rsatkich bo‘lmasa-da, tartib muhim vosita hisoblanadi.

Bitishuvli birikma gemeronimlar turlicha ko‘rinishlarda ifodalanishi mumkin:

1. Bitishuv munosabatidagi birikma gemeronimlar tuzilishi jihatidan sifat+ot (Adj $\emptyset$ +N) tarkiblanishida qo‘llanadi:

a) gazeta va jurnal nomlarida: “Milliy tiklanish”, “Sog‘lom avlod”, “Sirli tabobat”, “Fidoyi yoshlar”, “Farovon yurt”, “Iqtisodiy gazeta”, “Zamonaviy uylar”, “Boshlang‘ich ta’im”, “Oltin boshqoq”, “Jajji akademik”, “Tadbirkor ayol”, “Mahoratli pedagog”, “Jannat makon”, “Oltin bitiklar” kabi;

b) teleko‘rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida: “Oydin hayot”, “Oddiy odamlar” (“O‘zbekiston” telekanali); “Buyuk siymolar”, “Ko‘hna manzillar” (“O‘zbekiston tarixi” telekanali); “Ma’rifiy suhbatlar”, “Milliy ta’lim”, “Bag‘rikeng diyor”, “Akademik soat” (“Madaniyat va ma’rifat” telekanali); “Umrboqiy qo‘shiqlar”, “Barhayot navolar”, “Sog‘lom hayot” (“Mahalla” telekanali); Yangi ovoz” (“Navo” telekanali); “Markaziy studiya”, (MY5” telekanali); “Sevimli kun”, “Olov pazanda” (“Sevimli” telekanali) kabi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu turdagi gemeronimlar faol qo'llanadi. Bu turdagi gemeronimlarning kengaygan holda qo'llanishi uchramadi.

2. Bitishuv munosabatidagi birikma – gemeronimlar tuzilishi jihatidan ot+ot (N+N) tarkiblanishida qo'llanadi: “Retro hajviya”, “Bobo so'z”, (“Madaniyat va ma'rifat” telekanali); “Biznes-konsultant” (“Yoshlar” radiokanali);

Bu turdagi gemeronimlar kam qo'llanadi.

3. Bitishuv munosabatidagi gemeronimlar ba'zan son+ot (Num+N) tarkibidagi so'z birikmalari tarzida ham qo'llanishi mumkin.

a) gazeta va jurnallar nomlarida: “XXI asr”, “7 mo'jiza” kabi;

b) teleko'rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida: “Uchinchi renessans” (“O'zbekiston tarixi” telekanali); “Beshinchi o'lcham” (“Mahalla” telekanali);

Bu turdagi gemeronimlar ham kam qo'llanadi.

4. Bitishuv munosabatidagi gemeronimlar ravish+ot (Adv+N) tarkibidagi so'z birikmalari tarzida ham ifodalanishi mumkin. Masalan, “Bugun intervyu” (“Madaniyat va ma'rifat” telekanali); “So'nggi rekordlar” (“Yoshlar” telekanali); “Ilk uchrashuv” (“Sevimli” telekanali);

5. Sifatdosh+ot ko'rinishida bo'lishi mumkin. Masalan, “Yangilanayotgan yurt”, (“O'zbekiston” telekanali); “Oqayotgan daryo” (“Mahalla” telekanali); “Fikrlayotgan odam” (“Madaniyat va ma'rifat” telekanali); “Bo'lajak chempion” (“Sport” telekanali) kabi.

Boshqaruv usuli bilan hosil qilingan gemeronimlar.

Boshqaruv munosabatidagi so'z birikmalari sifatida ot yoki ot vazifasidagi so'zning fe'lga yoki sifatga bog'lanishi, hokim so'z talabiga qarab ma'lum grammatik shaklda kelishi tushuniladi. So'zlarning bunday bog'lanishida asosan harakat bilan obyekt o'rtasidagi munosabat ifodalanadi.

O'z navbatida, bu munosabat asosida yuzaga kelgan so'z birikmalarining nom sifatida qo'llanishi ularning odatdagi qo'llanishidan ba'zi jihatlar bilan ajralib turadi. Chunonchi, fe'l boshqaruvi orqali yuzaga kelgan so'z birikmalari gemeronim sifatida qo'llanishi kam qo'llanadi. Amalda nom o'rnida ot (keng ma'noda) boshqaruvi asosida tarkib topgan so'z birikmalari ko'p ishlatiladi.

O'zbek tili grammatikasiga oid adabiyotlarda boshqaruv munosabatida hokim so'zning ot turkumiga oid so'zdan iborat bo'lishi kam uchrashi, binobarin, bu bog'lanishni hokim so'zning turiga qarab ikkiga – fe'l boshqaruvi va sifat-ravish boshqaruviga bo'linishi ta'kidlanadi. Haqiqatan ham, odatdagi nutqda bu ikki xil bog'lanish keng qo'llanadi. Biroq, bu xildagi so'z birikmalari gemeronim sifatida juda kam qo'llangan: “Yoshlikka qaytib” (“Yoshlar” radiokanali);

Shuningdek, mavjud grammatik adabiyotlarda boshqariluvchi so'zning shakliga ko'ra boshqaruv ikki turga ajratilishini inobatga olgan holda boshqaruvli birikma-bibliyonimlarni kelishikli boshqaruv va ko'makchili boshqaruvga ajratish mumkin:

Kelishikli boshqaruv munosabatidagi birikma-gemeronimlarga:

a) gazeta va jurnal nomlari: “Maktabda biologiya”, “Maktabda geografiya”, “Maktabda kimyo”, “Moziydan sado”, “Korxonani boshqarish”.

b) ko'rsatuv va radioeshittirishlar nomlari: “Fermerdan savol”, “Kelajakka yo'l”, “Navoiyni anglash” (“O'zbekiston” telekanali); “Ro'zg'orga baraka” (“Mahalla” telekanali); “Ayollarga maslahat” (“Toshkent” telekanali); “O'zbekistonda turizm” (“O'zbekiston” radiokanali);

Ko'makchili boshqaruv munosabatidagi birikma-gemeronimlarga: “Yoshlar bilan sayohat”, “Qadrdonlar uchun qo'shiq” (“Yoshlar” radiokanali); “Bolalar uchun film” (“Bolajon” telekanali);

Bog'li birikma - gemeronimlar

Gemeronimlarning xususiyatlaridan biri asosiy bo'lagi grammatik jihatdan shakllangan so'z birikmalarining keng qo'llanishidir. Bunday birikma-gemeronimlarning hokim bo'lagi birorta kelishik yoki ko'makchilar bilan shakllangan holda qo'llaniladi.

O'zbek tilida bunday birikma – gemeronimlarning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Birikma gemeronimlarning asosiy bo'lagi o'rin-payt kelishigi qo'shimchasini olgan bo'ladi: “Bunyodkorlik yo'lida” (“O'zbekiston” telekanali); “Oila davrasida”, “Biz tomonlarda” (“Yoshlar” telekanali); “Shahardan tashqarida” (“Toshkent” telekanali); “Choy ustida” (“Oriyat-dono” radiosi);

Bu xildagi gemeronimlar harakatning, holatning qayerda, qachon, qanday bajarilishini ifodalaydi: obyekt va predikat munosabatiga ishora qiladi. Bu xildagi gemeronimlar odatda kim (nima) – kimni (nimani)- qayerga (qachon, qanday) – kesim tuzilishini talab qiladi. Bunda yashiringan boshqaruvchi qism fe'l yoki ot bo'lishi mumkin. Bunday gemeronimlar ko'pincha harakatning bajarilish o'rni, payti, bajarilish usuli va maqsadi kabi ma'nolarni ifodalaydi; o'rin-payt kelishigini olgan so'z, odatda, shu ma'nolarni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

2. Birikma gemeronimlarning asosiy bo'lagi **uchun, sari, haqida, qadar** kabi ko'makchilar bilan shakllangan bo'ladi: “Bolalar uchun”, “Hidoyat sari” (O'zbekiston telekanali); “Yoshlar uchun”, “G'oliblik sari”, “Oqshomga qadar” (“Yoshlar” radiokanali); “Hamma uchun” (O'zbekiston tarixi telekanali); “Inson qadri uchun” (“Sport” telekanali); “Film haqida” (“Toshkent” telekanali); “Salomatlik sari” (“Oriyat-dono” radiosi);

3. Fe'lining vazifadosh shakllari, xususan, ravishdosh oborotlar tarzida qo'llanadigan gemeronimlar: “Muzey bo'ylab”, “Abadiyat oralab”, “Zamonlar osha” (O'zbekiston tarixi telekanali); “Yo'l bo'ylab” (“Madaniyat va ma'rifat” telekanali);

Birikma gemeronimlarning ko'p ishlatiladigan ko'rinishlari asosan shulardan iborat.

Tenglanish yo'li bilan hosil qilingan gemeronimlar

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, so'zlar o'zaro tobelanish va tenglanish yo'li bilan bog'lanishi mumkin. “Tenglanish aloqasi asosida so'z tizmasi hosil bo'ladi... So'z tizmasi teng huquqli a'zolaridan tarkib topadi. Ular orasida tobelik bo'lmaydi” [5].

Tenglanish yo'li bilan hosil qilingan birliklar ya'ni so'zlar tizmasida bir-birini izohlash, to'ldirish hodisasi ham bo'lmaydi. So'z tizmasini hosil qiluvchilarning o'rnini almashtirib qo'llash ham mumkin. Bu ularning ma'nosiga ta'sir qilmaydi. Tenglanish yo'li bilan bog'langan so'zlar teng bog'lovchilar yoki hech qanday vositalarsiz faqat ohang yordamida bog'lanishi mumkin. Gemeronimlarda asosan teng bog'lovchi (**va** bog'lovchisi) yordamida bog'lanish ko'p uchradi. Tenglanish yo'li bilan birikkan so'zlar asosan bir turkum doirasida bo'ladi.

Gemeronimlarni tahlil qilish jarayonida tenglanish yo'li bilan hosil qilingan nomlar ko'pchilikni tashkil qilishi aniqlandi.

Gazeta va jurnal nomlarida: “Inson va qonun”, “Oila va jamiyat”, “Tarqqiyot va yoshlar”, “Maktab va hayot”, “Bola va zamon”, “Fan va turmush”, “Tadbirkor va iste'molchi”, “Huquq va burch”, “Falsafa va huquq”, “Tibbiyot va sport”, “Ilm va odob”, “Bobur va dunyo”, “Jamiyat va boshqaruv”, “Chorvachilik va naslchilik” kabi.

“Madaniyat va ma'rifat” telekanali nomi ham tenglanish yo'li bilan hosil qilingan.

Teleko'rsatuv va radioeshittirishlar nomlarida: “Hayot va xayol yo'llari” (O'zbekiston telekanali); “Tarix va yangi talqin” (O'zbekiston tarixi telekanali); “Kitob va kino”, “Yillar va yo'llar” (“Madaniyat va ma'rifat” telekanali); “Qonun va ijro”, “Ta'lim va taraqqiyot”, “Millat va ma'naviyat” (O'zbekiston telekanali); “Ekologiya va yoshlar”, “Teatr va yoshlar” (“Yoshlar” radiokanali); “Ajdodlar va avlodlar”, “Inson va huquq” kabi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, tobelanish yo'li bilan hosil qilingan gemeronimlar tenglanish yo'li bilan hosil qilingan gemeronimlarga qaraganda salmoqli o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N., Nurmanov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: O'qituvchi, 1995. - B.31.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet, 2006. - B.251
3. Hamroyev M. va boshq. Ona tili. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2007. - B.177.
4. Sayfullaeva R. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. - Toshkent, 2009. - B.310.
5. Sayfullaeva R. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. - Toshkent, 2009. - B.301.

UDC 808.5

THE INTERPLAY OF LANGUAGE DOMINANCE, CULTURAL NUANCES, AND DOMAIN EXPERTISE IN TRANSLATION QUALITY

E. Satibaldiev, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot tarjima sifatini shakllantiradigan ko'p o'lchovli omillarni ochib, til hukmronligi, madaniy nuanslar va tarjimada domen tajribasining murakkab o'zaro ta'sirini

o'rganadi. Turli xil ilmiy ishlar va real hayotdagi amaliy tadqiqotlar natijalarini sintez qilish orqali ushbu tadqiqot tibbiyot, huquq va muhandislik kabi ixtisoslashgan sohalarida domenga oid bilimlarning muhim rolini ta'kidlaydi. Tadqiqot ushbu yaxlit yondashuv borgan sari globallashib borayotgan jamiyatimizda samarali madaniyatlararo muloqot va bilimlarning tarqalishini qanday oshirishini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: tarjima sifati, tilning ustunligi, madaniy nuanslar, domen bilimlari, ixtisoslashgan sohalar, ko'p o'lchovli tarjima.

Аннотация. Это исследование углубляется в сложное взаимодействие языкового доминирования, культурных нюансов и знаний в предметной области перевода, раскрывая многомерные факторы, влияющие на качество перевода. Объединив результаты различных научных работ и практических примеров, это исследование подчеркивает ключевую роль предметных знаний в таких специализированных областях, как медицина, право и инженерия. Исследование поясняет, как этот целостный подход способствует эффективному межкультурному общению и распространению знаний в нашем все более глобализованном обществе,

Ключевые слова: качество перевода, языковое доминирование, культурные нюансы, предметная экспертиза, специализированные области, многомерный перевод.

Abstract. This study delves into the intricate interplay of language dominance, cultural nuances, and domain expertise in translation, unraveling the multidimensional factors that shape translation quality. By synthesizing findings from diverse scholarly works and real-world case studies, this research highlights the pivotal role of domain-specific knowledge in specialized fields like medicine, law, and engineering. The study elucidates how this holistic approach enhances effective cross-cultural communication and knowledge dissemination in our increasingly globalized society.

Keywords: translation quality, language dominance, cultural nuances, domain expertise, specialized fields, multidimensional translation.

Translation, as a complex interplay of linguistic, cultural, and domain-specific factors, requires a nuanced theoretical framework for comprehensive analysis. This section delves into the multifaceted nature of translation quality by examining the interconnections between language dominance, cultural nuances, and domain expertise. Drawing upon existing scientific literature, this theoretical exploration aims to shed light on the intricate dynamics that influence the translation process.

Language dominance, a multifaceted construct encompassing linguistic proficiency and usage, stands at the core of translation quality. This intricate relationship has been meticulously examined in various scholarly studies. The research conducted by Hwang (2010) and Rojo and Ibarretxe-Antuñano (2013) has illuminated the correlation between language dominance and the precision and fluidity of translations. Their translations are marked by syntactical superiority, showcasing a deep understanding of the intricate structures of the source language (Hwang, 2010).

Cultural dominance, intricately interwoven with language proficiency, plays an equally pivotal role in the translation process. Baker's seminal work (1992) underscores the significance of cultural adaptation in translations. Bilingual translators, rooted in their native culture, possess an intuitive ability to grasp the underlying cultural intricacies embedded in the source text. This profound cultural sensitivity enables them to transcend literal translation, capturing the socio-cultural connotations, idiomatic expressions, and contextual subtleties. In doing so, these translators create translations that resonate profoundly with the target audience, preserving not just the words, but the essence of the source text (Baker, 1992).

Domain Expertise: In the intricate realm of specialized fields like medicine, law, or engineering, accurate translation hinges not only on linguistic finesse but also on domain-specific knowledge. The absence of expertise in these specialized areas can result in misinterpretation, leading to a loss of technical precision and integrity in the translated content. Tirkkonen-Condit and Laukkanen (2014) underscore the pivotal role of translators' domain knowledge in ensuring the

quality of translations. Translators well-versed in the technical terminologies and intricacies of the subject matter produce translations that are not merely linguistically accurate but also contextually precise (Tirkkonen-Condit & Laukkanen, 2014).

Consider a medical document describing intricate surgical procedures. A translator with a background in medicine comprehends not only the linguistic nuances but also the medical intricacies, ensuring that the translation accurately conveys the intended message. From understanding complex medical terms to grasping the procedural protocols, domain expertise becomes the linchpin upon which the translation's accuracy and reliability depend. Similarly, in the legal sphere, nuances in terminologies and legal procedures demand translators well-versed in both the source and target legal systems. A mistranslation in a legal document can have profound consequences, potentially leading to legal disputes or misunderstandings. Imagine a pharmaceutical company translating clinical trial results. An adept translator with a background in medical research comprehends the methodologies, ensuring precise translation of scientific data. Without this domain knowledge, the translated document risks misrepresenting critical findings, potentially impacting healthcare decisions and research outcomes. In a legal context, consider the translation of contracts. Legal documents often contain nuanced clauses and terminologies specific to each jurisdiction. Translators well-versed in the legal systems of both the source and target languages can navigate these complexities, preserving the legal intent and integrity of the contract. Inaccuracies due to a lack of domain knowledge can lead to legal disputes and financial ramifications.

The translation process achieves its zenith when language dominance, cultural proficiency, and domain expertise harmoniously converge. Translators possessing balanced proficiency in both the source and target languages, coupled with a deep understanding of the cultural nuances and technical intricacies specific to the domain, produce translations of exceptional quality. For instance, consider a technical manual for a cutting-edge engineering technology. A translator proficient in both languages and culturally attuned to the nuances of the target audience can craft a translation that not only maintains linguistic accuracy but also ensures that the end-users, often engineers and technicians, comprehend the technical instructions accurately. This intricate balance ensures that the translation transcends linguistic boundaries, becoming an effective tool for knowledge dissemination.

The interconnectedness of language, culture, and domain expertise heralds a new era in translation studies. It emphasizes the need for translators to not only be bilingual and culturally aware but also well versed in the specialized knowledge of the subject matter. As the global exchange of information surges, the demand for high-quality translations rises proportionally. Translators, equipped with a holistic understanding of these interconnected elements, can bridge the gap between diverse cultures and specialized knowledge domains. Through continued research, education, and practice, the translation community can further refine and elevate the art and science of translation, enabling effective communication and understanding in a globalized society.

REFERENCES:

1. Baker, M. (1992). In other words: A coursebook on translation. Routledge.
2. Hwang, S. H. (2010). The role of language dominance in translation performance. Translation and Interpreting Studies, 5(1), 27-46.

UDC 808.5

THE DYNAMIC EVOLUTION OF LANGUAGE

N.Satibaldieva, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli asrda tilning dinamik evolyutsiyasini o'rganadi va Internetning tilshunoslik innovatsiyasi uchun katalizator sifatidagi roliga e'tibor qaratadi. Neologizmlarning shakllanishi va ta'sirini o'rganib, tadqiqot affiksatsiya, tarkibiy o'zgarishlar va konvertatsiyalar kabi ijodiy strategiyalarni o'rganadi, tilning onlayn dunyoning tez o'zgaruvchan aloqa ehtiyojlariga moslashishini ochib beradi. Neologizmlarning kundalik tilga integratsiyalashuvi, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o'zaro ta'sirlar yordamida global aloqaning o'zaro bog'liqligini aks ettiradi, raqamli va oflayn lingvistik domenlar o'rtasidagi chegaralarni yo'qotadi.

Kalit soʻzlar: *til evolyutsiyasi, neologizmlar, Internet tilshunosligi, affiksatsiya, lingvistik energiya, raqamli aloqa, lingvistik innovatsiyalar.*

Аннотация. В этой статье исследуется динамическая эволюция языка в эпоху цифровых технологий, уделяя особое внимание роли Интернета как катализатора лингвистических инноваций. Изучая формирование и влияние неологизмов, исследование углубляется в творческие стратегии, такие как аффиксация, структурные изменения и конверсии, раскрывая способность языка адаптироваться к быстро меняющимся коммуникационным потребностям онлайн-мира.

Ключевые слова: *эволюция языка, неологизмы, интернет-лингвистика, аффиксация, языковая энергия, цифровая коммуникация, лингвистические инновации.*

Abstract. This article explores the dynamic evolution of language in the digital age, focusing on the Internet's role as a catalyst for linguistic innovation. Examining the formation and influence of neologisms, the study delves into creative strategies such as affixation, structural changes, and conversions, revealing language's adaptability to the rapidly changing communication needs of the online world. The integration of neologisms into everyday language, facilitated by social media and online interactions, reflects the interconnectedness of global communication, blurring the lines between digital and offline linguistic domains.

Keywords: *language evolution, neologisms, Internet linguistics, affixation, linguistic energy, digital communication, linguistic innovation.*

The evolution of language stands as a testament to human adaptability and creativity, transforming continually under the influence of cultural, social, and technological changes. This article delves into the fascinating realm of language evolution, exploring the unique aspects of linguistic changes in the digital age, with a focus on the Internet and its influence on traditional forms of communication. The Internet, functioning as a global nexus, has given rise to a unique linguistic ecosystem, where diverse voices converge, creating an amalgamation of linguistic philosophies (Rumsiene, 2005). This harmonious blend of influences has paved the way for the rapid proliferation of neologisms, reflecting the inventive spirit of the Internet age. From acronyms like LOL (laughing out loud) to portmanteau words like 'blog' (web magazine), the Internet has become a fertile ground for creative linguistic innovations, spurred on by the rapid exchange of ideas and information (Rumsiene, 2005).

The creative forge of the Internet, liberating language from traditional constraints, has fostered an environment where neologisms are not just linguistic novelties but essential components of everyday communication. Through inventive strategies like affixation, addition, and structural changes, the Internet language continues to evolve, adapting rapidly to the demands of the digital age (Rumsiene, 2005). This linguistic dynamism encapsulates the spirit of innovation and adaptability that defines our modern communication landscape, highlighting language as a living entity in constant flux, shaped by the ever-changing pulse of human interaction.

Pound's Concept of Language Energy: Ezra Pound's groundbreaking concept of "linguistic energy" ushered in a transformative era in literary discourse, challenging conventional views of language as static and immutable (Pound, 1910). Pound envisioned language as a dynamic, flowing force akin to a river, capable of adapting and shaping itself according to the contexts, it encounters (Pound, 1913). This metaphorical representation of language as a vital, pulsating entity underscored its ability to convey emotions, energy, and movement, transcending the confines of traditional linguistic structures.

Liao (2002) delved into contemporary translation theories, emphasizing their pivotal role in capturing the nuances of evolving languages. In the digital age, translation has become not only a bridge between languages but also a conduit for the evolution of language itself. Liao's work highlights the dynamic interplay between languages, emphasizing the adaptive capacity of translation in reflecting societal changes.

Gentzler (2008) explored contemporary translation theories, focusing on their impact on linguistic adaptations in response to societal changes. In the context of the Internet, where diverse

cultures and languages intersect, translation acts as a catalyst for the evolution of language. Online content, ranging from websites to social media posts, undergoes constant translation, giving rise to innovative lexical creations and linguistic amalgamations. Gentzler's research underscores the reciprocal relationship between translation and language evolution, demonstrating how translation practices shape and are shaped by the evolving linguistic landscape.

Furthermore, the advent of social media platforms has given rise to an array of linguistic phenomena. Danet and Herring (2007) conducted pioneering studies on computer-mediated communication, revealing the distinctive linguistic patterns in online communities. Their research showcased the development of digital vernaculars within specific online groups, exemplifying how linguistic evolution occurs within tightly-knit virtual communities. These insular linguistic developments contribute to the broader tapestry of Internet language, highlighting the diverse trajectories of linguistic evolution in the digital age.

Baron (2015) has explored the impact of digital communication technologies on language use and literacy. Baron's work delves into the changing nature of literacy in the age of instant messaging and social networking. The abbreviated and informal language styles prevalent in digital communication have spurred debates about linguistic degradation versus natural language evolution. Baron's insights underscore the complex interplay between technological advancements, social practices, and linguistic evolution, illustrating how language adapts to accommodate new communication mediums.

Types and Influence of Neologisms: Neologisms, as linguistic innovations born from the vibrant pulse of society, manifest in diverse forms, each reflecting the intricate tapestry of human creativity and communication needs. Morphological neologisms, a significant category in this evolution, emerge through various transformative processes such as affixation, structural changes, conversion, and abbreviated forms. Affixation, the addition of prefixes, suffixes, or infixes to existing words, generates entirely new terms, adapting language to emerging concepts and phenomena. Structural changes involve altering the internal composition of words, giving rise to novel expressions that encapsulate evolving ideas.

The influence of neologisms extends far beyond the realms of communication. They serve as markers of cultural phenomena, reflecting changing values, emerging trends, and technological breakthroughs. This constant influx of novel terms challenges dictionaries and language resources, demanding constant updates to capture the ever-expanding lexicon of human expression. In essence, neologisms represent the pulse of societal evolution, encapsulating the essence of modernity and innovation, and demonstrating the dynamic nature of language in shaping the contours of our world.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. Routledge.
2. Baron, N. S. (2015). *Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World*. Oxford University Press.
3. Liao, Q. (2002). *Contemporary Translation Theories in Western Countries*. Nanjing: Yilin Press.

UO'K 821.111

INGLIZ TILIDAGI BOLALAR ADABIYOTINING YANGI BOSQICHGA CHIQISHI

F.Sattarov, o'qituvchi, "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz bolalar adabiyotining tarixi, uning tarixiy bosqichlari va taraqqiyoti haqida so'z yuritilgan. Shu bilan birgalikda bugungi kunda bolalar adabiyotiga bo'lgan e'tiborni biroz sustlashayotganligini, aksariyat yozuvchilar bolalik obrazlarini bola tilida emas balki kattalar nigohida tasavvur etib yaratilayotganligini tahlil qilinganligini kuzatishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: xronologiya, tarbiyaviy xarakter, poetika, romantizm.

Аннотация. В данной статье говорится об истории английской детской литературы, ее исторических этапах и развитии. В то же время мы можем наблюдать, что сегодня внимание к детской литературе несколько ослаблено, и проанализировано, что большинство писателей создают детские произведения не на детском языке, а в глазах взрослых.

Ключевые слова: хронология, просветительский характер, поэтика.

Abstract. *This article talks about the history of English children's literature, its historical stages and development. At the same time, we can observe that today the attention to children's literature is a little weaker, and it has been analyzed that most writers create children's works by imagining them not in children's language, but from the eyes of adults.*

Key words: *chronology, educational character, poetics, romanticism.*

Ma'rifat davrida adabiyotda bolalarga qiziqish paydo bo'lganini ta'kidlash mumkin, biroq u asosan prozaik, tarbiyaviy xarakterga ega.

Romantizmning keyingi davrdagi xizmati endi bolalik hayotning tayyorlanish davri yoki me'yoridan ortiq chekinishi deb hisoblanilmasligi romantiklar bolalikni xuddi butunlay mustaqil, takrorlanmas, muhim va bebaho dunyodek his qilishgan.

Klassizm uchun agarda "kattalik" norma bo'lgan bo'lsa, bolalik yillari esa - undan chekinishdir, unda romantiklarga asosan boshqacha yoshlar o'rtasidagi nisbat xarakterlidir: kattalik holati og'riqli davr bo'lgan, bolalik esa - inson hayotining ideal davri. Shunga bog'liq romantiklarning tarixga ayniqsa folklorga keskin qiziqishini eslaylik. Bejiz emas rassomlar uchun bu yo'nalishning eng ommalashgan janrlardan biri o'zining negizida xalq og'zaki ijodiga ko'tarilgan ertaklar (Arnim va Brentano, aka-uka Grimmlar, Gauff, Andersen va boshqalar) bo'lgan. Shunday qilib, romantizm estetikasida bolalik juda katta ahamiyatga ega bo'la boshlaydi - faqatgina bir shaxsning bolaligi emas, balki umuman insoniyatning bolaligi.

XX asr Angliya bolalar adabiyoti haqida so'z yuritadigan bo'lsak, unda fentezi janri boshqa janrlardan ko'ra sezilarli darajada ustunlik qilganini ko'rishimiz mumkin. Fentezi (inglizcha "fantasy" - fantaziya) - fantastik adabiyot janri bo'lib, mazkur janr talablariga ko'ra, voqea hodisalar biz yashaydigan "real" dunyodan butunlay farq qiladigan sehrli dunyoda sodir bo'ladi. Bu "ikkilamchi" dunyoning o'z qonun-qoidalarini mavjud bo'lib, ular oddiy mantiq va tabiat qonunlariga to'g'ri kelmaydi. Uning ilmiy fantastikadan farqi shundaki, fentezi janrida voqealar sodir bo'ladigan dunyoning qonun-qoidalarini ilmiy jihatdan tushuntirishga urinish mavjud emas. Zamonlar almashinuvi hamda turli xayoliy qiroliklar fentezi dunyosida tez-tez uchrab turadigan hodisa. Bu xayoliy dunyoga qahramonlar turli yo'llar orqali o'tishlari mumkin: uxlab qolib yoki tush ko'rayotib, quyon uyasiga tushib ketib ("Alisa mo'jizalar mamlakatida"), shkaf orqali ("Narniya saltanati"), loviya poyasiga tirmashib ("Jek va loviya poyasi") yoki tornado quyuniga tushib qolib va hokazo. Shuningdek, bu g'ayrioddiy dunyo oddiy dunyoning ko'z ilg'amas, yashirin qismi bo'lib, unda sehrli va g'ayritabiiy kuchlar (kelajakni bashorat qilish, hayvonlar va o'liklar bilan suhbatlashish, inson qiyofasidan boshqa mavjudot qiyofasiga o'ta olish va hokazo) mavjudligi bilan ham ajralib turishi mumkin. "Ushbu janrning xususiyatlaridan yana biri fantastik dunyoda g'alati jonzoqlar ham hayot kechirishadi (so'zlovchi buyumlar va hayvonlar, afsonaviy jonzoqlar, ritsarlar, sehrgar-u afsungarlar, bo'ri-odamlar, elflar, arvohlar, ajdarholar va shunga o'xshash boshqa mavjudotlar)" [16].

Ta'kidlash kerakki, fentezi janri adabiyotning uzoq tarixi davomida uning ko'plab ichki janrlari kabi shakllandi, uning bolalar adabiyotiga xos bo'lgan asosiy subjanrlari esa quyidagilar:

1) hayvonlar va o'yinchoqlar fentezisi; 2) g'alati va g'ayritabiiy kuchga ega bo'lgan qahramonlar fentezisi; 3) epik fentezi; 4) kulgili (komik) fentezi; 5) gotik (qo'rqinchli, qora) fentezi [16].

Badiiy adabiyotning ushbu janri boshqa janrlarga o'xshab, kundalik hayotning tashvishlaridan qutulish, ularni unutish va hayotning turli talqinlarini qidirishda yaxshi vosita sanaladi. Aytish joizki, ba'zi fentezi janri asarlari aql bovar qilmas sarguzashtlarning shunchaki ketma-ketligidan iborat bo'lsa, ba'zilari hayotning eng chuqur falsafiy tomonlarini ham ko'rsatib beradi. Piers ta'kidlab aytganidek: "Fentezi uni yozadigan va o'qiydiganlarga tarixdan olingan ba'zi eng kuchli g'oyalar, qahramonlar va voqealarni boshqa kontekstga qo'yib, alohida elementlari o'zgartirilganda uni qanday fosh qilishlarini ko'rish imkonini beradi" [4, 102].

Fentezi janri uzoq tarixga ega bo'lib, uning ildizlari grek-rim mifologiyasiga borib taqaladi. Xususan, Homerning "Odissey" epopeyasida ham mazkur janrning ilk xususiyatlari namoyon bo'ladi. "Qadimgi ingliz epik poemasi "Beovulf", o'rta asr ritsarlik afsonalaridan biri bo'lgan "Qirol Artur haqidagi afsona", Shekspirning "Bo'ron" tragikomediya, Jonatan Sviftning "The Gulliver's

Travels (“Gulliverning sayohatlari”, 1726), Lyuis Kerrolning “Alisa mo’jizalar mamlakatida” asarlari fentezi janri xususiyatlari Britaniya adabiyotida ham asrlar davomida shakllanib kelganidan dalolat beradi” [13, 99].

Fantastik adabiyotning mustaqil janri sifatida fentezi XIX asrda shotlandiyalik yozuvchi Jorj Makdonald ijodi bilan ajralib chiqqan boshladi. Uning kelt motivlari asosida yozgan “Phantastes: A Faerie Romance” asarida yosh yigitning ertak mamlakatga borib, u yerda turli sarguzashtlarni boshidan kechirib, uyga qaytishi haqida hikoya qilinadi.

XX asrda Jorj Makdonald va Morris boshlab bergan an’anani Edvard Danseni davom ettirdi. Uning “Elflar qiroli qizi” romani qadimgi kelt afsonasi asosida yaratilgan bo’lib, unda yerda yashovchi qiroli va qorong’u elflar mamlakati malikasining muhabbati haqida hikoya qilinadi.

XX asrning o’rtalariga kelib, janrning xususiyatlari qamrovi kengaydi, bunda, ayniqsa, Tolkinning adabiy jarayondagi xizmatlari beqiyos. Uning yer markazidagi xayoliy dunyoda sodir bo’ladigan voqealar tasvirlangan “Hobbit” (1937) va “Uzuklar hukmdori” (1954-1955) roman-epopeyasi fentezi va ushbu janrda ijod qiluvchi bolalar adabiyoti yozuvchilari uchun kuchli turtki bo’ldi. Ushbu asarlar nafaqat bolalar adabiyotining, balki fentezi janrining ham keyingi rivojlanish yo’lini belgilab berdi.

1997-yilda ingliz adibasi Joan Rouling o’zining fentezi janrida yozilgan “Garri Potter” asarini chop ettirdi va tez orada bolalar adabiyotidagi eng shov-shuvli va eng ko’p tilga tarjima qilingan asarlardan biri bo’lib, bugungi kunga kelib asar yetmish beshdan ortiq dunyo tillariga tarjima qilindi, shu jumladan, o’zbek tiliga ham mahoratli tarjimon Shokir Dolimov tomonidan (rus tili orqali) tarjima qilindi. Garri Potter fenomeni butun dunyo miqyosida mashxur bo’ldi. “Axborot texnologiyalari va fan-texnika taraqqiy etib, bolalar va o’smirlar kitob o’qishdan uzoqlashgan bir paytda dunyo yuzini ko’rgan Joan Roulingning ushbu asari bolalarni yana kitobning sehrli dunyosiga qaytardi”[21]. “O’n bir yoshli sehrgar bola Garri Potterni sehrgarlik va afsungarlik maktabi Hogvartsdagi sarguzashtlarini butun dunyo bolalari qiziqish bilan qarshi oldi va o’qib chiqishdi. Bunga o’xshash voqea-xodisa tasvirlangan asarlar Meri Frensis Zembreno va Diana Uins Jons kabi fentezi janridagi yozuvchilar tomonidan yaratilib, omma e’tiboriga taqdim qilingan bo’lsa-da, ularning hech biri Joan Rouling asaridek kitobxonlar e’tirofiga sazovor bo’la olmadi. XX asr oxiri va XXI asr boshlariga kelib ham ma’lum ma’noda Roulingning ko’magi bilan fentezi janri hamon bolalar adabiyotida yetakchi janrlardan biri bo’lib kelmoqda” [4, 165].

“1997-yil iyun oyida “Harry Potter and the Philosopher’s stone” (“Garri Potter va falsafa toshi”) 1000 nusxada bosib chiqariladi, shundan 500 nusxasi kutubxonalarga tarqatiladi. Besh oy o’tgach, kitob birinchi mukofot “Nestle Smarties Book Prize”ni qo’lga kiritadi, fevral oyida esa “British Book Award”, keyinroq “Children’s Book Award” kabi kitob taqdimotlarda “Yil kitobi” nominatsiyasi bo’yicha mukofotlanadi. 1998-yilda o’tkazilgan auksionda Scholastic Inc. nashriyoti bir yuz besh ming dollar pul tikib, kitobni AQShda nashr etish huquqini qo’lga kiritadi. Oktabr oyida kitob “Harry Potter and the Sorcerer’s stone” (“Garri Potter va sehrgar toshi”) nomi bilan nashrdan chiqdi. Birinchi kitobda muallifning o’z ismi Joanna Rouling to’liq yozilgan edi” [14]. Ammo o’g’il bolalarning ayol yozuvchilar tomonidan yozilgan kitoblarni o’qishni xushlamasliklarini hisobga olib, noshirlar adibadan ismi o’rniga ikkita initsial ishlatishini maslahat berishdi. Shuning uchun Rouling keyingi kitoblarni J.K.Rouling taxallusi ostida nashr ettirdi.

Asarning davomi “Harry Potter and the chamber of secrets” (“Garri Potter va maxfiy xona”) 1998-yil iyul oyida dunyo yuzini ko’rdi. Bu safar ham Rouling kitobi uchun “Nestle Smarties Book Prize” mukofotini qo’lga kiritdi. Oradan bir yil o’tib chop etilgan uchinchi kitob “Harry Potter and the prisoner of Azkaban” (“Garri Potter va Azkaban mahbusi”) ham yuqoridagi mukofot bilan taqdirlangach, Rouling mukofotni uch marotaba ketma-ket qo’lga kiritgan dunyodagi birinchi yozuvchi bo’ldi. “Garri Potter”ning to’rtinchi kitobi “Harry Potter and the goblet of fire” (“Garri Potter va olovli jom”) Buyuk Britaniya va AQShda bir kunda, 2000-yil 8-iyulda sotuvga chiqarildi. Buyuk Britaniyada birinchi kuni 400 mingga yaqin, AQShda esa 48 soat ichida 3 million nusxada sotilgan kitob eng tez sotilgan kitoblar rekordini yangiladi. Yozuvchi aynan ushbu kitob uchun 2000-yilda Rouling British Book Awardsda “Yil yozuvchisi” unvoni bilan taqdirlandi. Kitobning beshinchi qismi “Harry Potter and the order of phoenix” (“Garri Potter va qaqnus ordeni”) oradan uch yil

o'tibgina, 2003-yilda nashrdan chiqdi. 2005-yil iyulda oltinchi kitob "Harry Potter and half-blood prince" ("Garri Potter va shahzoda tilsimi") sotuvga chiqqach, birinchi kuniyoq to'qqiz million nusxada sotildi va yana rekord natija o'rnatildi. Asarning so'nggi yettinchi kitobi "Harry Potter and the deathly hallows" ("Garri Potter va ajal tuhfalari") 2007-yil 21-iyulda Buyuk Britaniya va AQShda sotuvga chiqdi, bu galgi natija avvalgi rekordlarni yana yangiladi: kitob bir kunda o'n bir million nusxada sotildi. Shunday qilib, 1997-yildan nashr etila boshlangan "Garri Potter" 2007-yilga kelib o'z nihoyasiga yetdi [14]. Kitobning oxirgi to'rt qismi eng tez sotilgan kitoblar sifatida rekord o'rnatgan. Quyida ushbu kitoblarning tartibi va nashr yillari bilan keltirib o'tamiz.

1. "Harry Potter and the Philosopher's stone" ("Garri Potter va falsafa toshi") - 1997-yil.
2. "Harry Potter and the chamber of secrets" ("Garri Potter va maxfiy xona") - 1998-yil.
3. "Harry Potter and the prisoner of Azkaban" ("Garri Potter va Azkaban mahbusi")-1999-yil.
4. "Harry Potter and the goblet of fire" ("Garri Potter va olovli jom") 2000 yil.
5. "Harry Potter and the order of phoenix" ("Garri Potter va qaqnus ordeni") oradan uch yil

o'tib, 2003 yil.

6. "Harry Potter and half-blood prince" ("Garri Potter va shahzoda tilsimi") 2005-yil.
7. "Harry Potter and the deathly hallows" ("Garri Potter va ajal tuhfalari") 2007-yil.

Xulosa sifatida shuni aytib o'tishimiz mumkinki o'zining puxta ishlangan syujeti, takrorlanmas obrazlari va qiziqarli sarguzashtlari bilan kitobxon o'smir va bolalarni seahlab olgan "Garri Potter" asari orqali Rouling Angliya bolalar adabiyotining badiiy salohiyati kuchini barchaga yaqqol ko'rsatdi. Bunda asar voqealarining ketma-ketligi va asar qahramonlarining yoshi, tabiati barcha narsalarga qiziquvshi yosh, o'n bir yoshda bo'lganligi, yozuvchi asarning asosiy qahramonlarining yoshi ertakka qiziquvchi bolalarning yoshiga teng ekanligi ham o'quvchilarning asarga, kitobga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirdi.

Natijada ushbu asar yillar davomida yetmish beshdan ortiq tillarga tarjima qilinib, uning asosida qator filmlar suratga olingan "Garri Potter" nomi tanish bo'lmagan, bugungi kunda asar kirib bormagan xonadon kamdan-kam topilsa kerak. Bu narsa mazkur asarning butun dunyoga mashhurligidan, bolalarning eng sevimli asari ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сулаймонова Ф. Шарк ва Ғарб. - Т.: Ўзбекистон, 1997. – 414
2. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси 2-жилт, "Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, – Т.: 2001. – 704 б.
3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 3-жилт, "Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, – Т.: 2002. – 347 б.
4. Briggs J., Butts D. Popular Children's literature in Britain. - London and New York: Published 2016 by Routledge. - 356 p.
5. Chase R. The American Novel and Its Tradition. - Y.: Doubleday Co., 1976. – 316 r.
6. Feldman, Roxanne. The Truth about Harry. – School Library Journal, September 1999. 448 p
7. Fowler A. Kinds of literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes. - Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1982. P. V, 45.
8. Johnstone, Anne. The hype surrounding the fourth Harry Potter book belies the fact that Joanne Rowling had some of her blackest moments writing it – and that the pressure was self-imposed a kind of magic. – The Herald. July 8, 2000.
9. Kirk, Connie Ann. J. K. Rowling: a biography. – Westport, Conn: Greenwood Press, 2003. – 155 p.
10. Loer, Stephanie. All about Harry Potter from quidditch to the future of the Sorting Hat. – The Boston Globe. October 18, 1999.
11. Nel, Philip. J.K. Rowling's Harry Potter Novels: A Reader's Guide. (Illustrated). - NY: Continuum, 2001. – 96 p.
12. Parker, Ian. Muggleman. – The New Yorker. October 1, 2012.
13. Kaxarova M.Yu. Ingliz va o'zbek bolalar nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri: Filol.fan.b.fals.dok. ...diss. avtoref. – Buxoro, 2023. - 52 b.
14. <http://elibrary.ru/item.asp?id=29674233>
15. http://revolution.allbest.ru/literature/00343296_0.html
16. <https://cyberleninka.ru/article/n/garri-potter-asarida-fantastik-obrazlar-tahlili>.
17. <https://genderi.org/buxoro-davlat-universiteti.html>.
18. <https://www.edebi.net/index.php/edebi-eserler/4890-ingliz-va-o-zbek-adabiy-tida-bolalik-mavzusining-talqini>.
19. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/uzbek-tilidan-ingliz-tiliga-tarzhimal/>

UDC 808.5

IRONY IN LITERATURE: AN EXPLORATION OF ITS FUNCTIONS AND EFFECTS**A.E.Saydalieva, teacher, Karshi Irrigation and Agrotechnologies Institute, Karshi**

Аннотация. Ушбу илмий мақола кинояни адабиётда стилистик восита сифатида таҳлил қилишга қаратилган. Унинг турли функциялари ва таъсирини ўрганилиб, ушбу тадқиқот умумий ўқиш тажрибасини оширишда истеҳзонинг аҳамиятини ёритишга хизмат қилади. Мавжуд адабиётларни ҳар томонлама кўриб чиқиш орқали ушбу мақола истеҳзонинг кучли адабий восита сифатидаги қийматини яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Калим сўзлар: истеҳзо, стилистик қурилма, адабиёт, адабий, тил.

Аннотация. Целью данной научной статьи является анализ иронии как стилистического приема в литературе. Исследуя ее различные функции и эффекты, это исследование стремится пролить свет на значение иронии в улучшении общего впечатления от чтения. Благодаря всестороннему обзору существующей литературы эта статья способствует лучшему пониманию ценности иронии как мощного литературного инструмента.

Ключевые слова: ирония, стилистический прием, литература, литературоведение, язык.

Abstract. This scientific article aims to provide an analysis of irony as a stylistic device in literature. By examining its various functions and effects, this research seeks to shed light on the significance of irony in enhancing the overall reading experience. Through a comprehensive review of existing literature, this article contribute to a better understanding of irony's value as a powerful literary tool.

Key words: irony, stylistic device, literature, literary, language.

Irony in literature refers to the use of words or situations that convey a meaning that is opposite to their literal or expected meaning. It is a powerful stylistic device that adds depth, complexity, and nuance to literary works. Irony can be found in various forms, including verbal irony, situational irony, and dramatic irony. Verbal irony involves saying something that is the opposite of what is meant. For example, saying "What a beautiful day" during a thunderstorm. Situational irony occurs when the outcome of a situation is different from what is expected. For instance, a fire station burning down. Dramatic irony arises when the audience or reader knows something that the characters do not, creating tension and anticipation.

Irony serves several functions in literature. It enhances the tone and mood of a work, adding layers of complexity and nuance. It also creates tension and ambiguity, engaging readers and maintaining their interest. Irony can have emotional impacts on readers, stimulating their intellect and provoking thought. It often comments on the human condition, providing social commentary and critique. Overall, irony enriches the reading experience by challenging readers' expectations and offering new perspectives.

Irony has been a prominent literary device throughout history, dating back to ancient Greek and Roman literature. In Greek drama, playwrights such as Sophocles and Euripides used irony to create tension and engage audiences. Irony was often employed in tragic plays, where the audience knew the eventual downfall of the protagonist while the character remained unaware.

During the Renaissance, irony continued to be a popular device in literature. The works of William Shakespeare are filled with examples of verbal, situational, and dramatic irony. In plays like "Romeo and Juliet" and "Macbeth," Shakespeare used irony to highlight the tragic flaws of his characters and comment on the human condition. In the 18th and 19th centuries, irony became a key feature of Romantic literature. Writers like Jane Austen and Jonathan Swift used irony to critique societal norms and expose hypocrisy. Austen's novels, such as "Pride and Prejudice," often featured verbal irony to satirize the upper-class society of her time.

In the 20th century, modernist writers like James Joyce and T.S. Eliot further explored the use of irony in literature. They employed irony to challenge traditional narrative structures and question established beliefs. The fragmented and ambiguous nature of their works often relied on irony to convey multiple layers of meaning. Postmodern literature continued to embrace irony as a means of deconstructing traditional storytelling and challenging readers' expectations. Writers like Kurt Vonnegut and Thomas Pynchon used irony to comment on the absurdity of modern life and question the reliability of language and communication. Today, irony remains a prevalent device in contemporary literature. It continues to be used to engage readers, provoke thought, and provide social commentary. Whether in novels, short stories, or poetry, irony continues to be a powerful tool for writers to convey complex ideas and evoke emotional responses.

There are several types of irony commonly used in literature:

1. **Verbal Irony:** This occurs when a character says something that is the opposite of what they actually mean. It often involves sarcasm or a play on words. For example, if someone says "What a beautiful day" during a thunderstorm, it would be considered verbal irony.

2. **Situational Irony:** This type of irony occurs when the outcome of a situation is the opposite of what is expected. It involves a discrepancy between what is anticipated and what actually happens. For example, if a fire station burns down, it would be considered situational irony.

3. **Dramatic Irony:** This occurs when the audience or reader knows something that the characters in the story do not. It creates tension and suspense. For example, if the audience knows that a character is walking into a dangerous situation, but the character themselves is unaware, it would be considered dramatic irony.

4. **Cosmic Irony:** Also known as irony of fate, cosmic irony refers to situations where fate or destiny seems to be playing a cruel joke on the characters. It often involves a sense of helplessness or inevitability.

These are just a few examples of the different types of irony that can be found in literature. Each type serves to add depth and complexity to the story, engaging readers and provoking thought. Irony often relies on the use of words and their multiple meanings, as well as the context in which they are used. It requires an understanding of language and its nuances to fully appreciate and recognize irony.

Verbal irony, for example, relies on the speaker's intention and the audience's ability to recognize the discrepancy between what is said and what is meant. Sarcasm, which is a form of verbal irony, often involves the use of exaggerated language or tone to convey the opposite of what is actually meant.

Situational irony also relies on language to set up the expectations and create a contrast between what is expected and what actually happens. The description of a situation or event can create a certain anticipation in the reader, and when the opposite occurs, it creates a sense of surprise or irony.

Dramatic irony is dependent on the audience or reader's understanding of information that the characters in the story are unaware of. This type of irony often relies on subtle hints or clues within the language used to convey information to the audience without explicitly stating it.

Cosmic irony, on the other hand, often involves a sense of fate or destiny, which can be conveyed through language and descriptions that highlight the helplessness or inevitability of certain events. The language used to describe the character's actions or circumstances can create a sense of irony when their efforts are ultimately futile.

Irony serves several functions in literature:

1. **Humor:** Irony can be used to create comedic effects by highlighting the absurdity or contradictions in a situation or statement.

2. **Critique and Satire:** Irony can be used to criticize or satirize individuals, institutions, or societal norms. It allows authors to point out hypocrisy, injustice, or foolishness in a subtle and indirect manner.

3. **Engaging the Reader:** Irony can captivate readers by challenging their assumptions and expectations. It encourages them to actively interpret and analyze the text, creating a more interactive reading experience.

4. **Emotional Impact:** Irony can evoke strong emotions in readers, such as surprise, amusement, or even sadness. It adds depth and complexity to the narrative, making it more memorable and thought-provoking.

5. **Foreshadowing and Suspense:** Irony can be used to foreshadow future events or create suspense by hinting at outcomes that are contrary to what is expected. This keeps readers engaged and eager to uncover the full meaning of the narrative.

6. **Character Development:** Irony can reveal insights into a character's personality, motivations, or beliefs. It can expose their flaws or contradictions, adding depth and complexity to their portrayal.

Irony is a literary device that involves the use of words or situations to convey a meaning that is opposite of what is expected or intended. It adds depth and complexity to the narrative, engaging readers and provoking their thoughts and emotions. The effects of irony in literature can be varied and impactful, including:

1. **Engaging the reader:** Irony captures the attention of readers by creating unexpected twists and surprises. It challenges their expectations and keeps them actively involved in the story as they try to understand the underlying meaning.

2. **Enhancing humor:** Irony often adds a comedic effect to literature. Through the use of sarcasm, verbal irony, or situational irony, authors can create humorous situations that amuse readers and provide comic relief.

3. **Creating suspense:** Irony can build suspense by creating a gap between what the reader knows and what the characters know or expect. This tension keeps readers on edge and eager to find out how the situation will unfold.

4. **Highlighting social commentary:** Irony is frequently used to critique societal norms, values, or behaviors. By presenting situations that are opposite of what is considered normal or desirable, authors can shed light on hypocrisy, injustice, or absurdity in society.

5. **Conveying deeper meanings:** Irony often carries symbolic or metaphorical significance, allowing authors to convey complex ideas or emotions indirectly. It can add layers of meaning to the text, encouraging readers to analyze and interpret the story beyond its surface level.

6. **Evoking emotions:** Irony can evoke a range of emotions in readers, including amusement, surprise, frustration, or sadness. It appeals to readers' sense of wit and intellect, creating an emotional connection that enhances their overall reading experience.

7. **Developing characters:** Irony can be used to reveal character traits, motivations, or flaws. When characters say or do things that are ironic, it provides insights into their personality or intentions, deepening their development and making them more relatable or complex.

8. **Challenging assumptions:** Irony challenges readers' assumptions and preconceived notions by presenting situations that contradict their beliefs or expectations. It encourages critical thinking and invites readers to question their own perspectives and biases.

In conclusion, irony in literature is a powerful tool that serves multiple functions and has various effects on readers. By understanding the significance of irony in literature, readers can gain a deeper appreciation for the artistry and impact of literary works. Its enduring presence in literature demonstrates its effectiveness as a tool for conveying deeper meaning. Irony engages readers on multiple levels, stimulates their thoughts and emotions, and encourages them to reflect on the story's themes and messages.

REFERENCES:

1. "Irony and the Discourse of Modernity" by Linda Hutcheon (1989)
2. "A Rhetoric of Irony" by Wayne C. Booth (1974)
3. "Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony" by Linda Hutcheon (1994)
4. "Irony and the Ironic" by Jonathan Culler (2016)
5. "Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader" edited by Raymond W. Gibbs Jr. and Herbert L. Colston (2007)
6. "Irony and Meaning in the Hebrew Bible" by Carolyn J. Sharp (2009)

CONTROVERSIAL ISSUES IN THE RESEARCH OF SIMILAR ADVERBIAL WORDS IN THE KYRGYZ AND UZBEKI LANGUAGES

D.S.Sayidirakhimova, dots., Kyrgyz-Uzbek International University, Osh

Annotatsiya. *So'z turkumlari muammolari tadqiqot predmeti bo'lgan har bir so'zning mohiyatini imkon qadar to'liq va to'g'ri tahlil qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan va bu maqsadga erishish uchun qator vazifalarni qo'ygan. Har bir so'zni o'ziga xos guruhlariga bo'lish, so'zlarning o'z ma'nosidan chetga chiqishi, o'xshashlik va xususiyatlarni topish, aniqlash va tavsiflash orqaligina bu muammolarni hal qilish mumkin, deb hisoblaymiz. So'z turkumlaridan biri ravishdir.*

Ravishlar barcha turkiy tillarda alohida o'rganilgan. Turli tillarda, masalan, chuvash, qo'miq, tuvan, tatar, o'zbek, qirg'iz, boshqird, qoraqalpoq va boshqalarda dialektlarga oid tadqiqotlar mavjud.

Ba'zi maqolalar va kichik tadqiqotlardan tashqari, yaqin tillarda batafsil qiyosiy tadqiqotlar mavjud emas. Qo'shimchalarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun turdosh tillarda ko'plab qiyosiy tadqiqotlar olib borish zarur, chunki qiyoslash qo'shimchalarning tizimli xususiyatini yaqqol ochib beradi.

Kalit so'zlar: *tadqiqot, umumiy xususiyatlar, qo'shimcha, munozara, grammatik kategoriya, turkiy tillar, tilshunoslik, mezon.*

Аннотация. *Проблемы словосемейств ставят цель максимально полно и корректно проанализировать природу каждого слова, являющегося предметом исследования, и ставят ряд задач для реализации этой цели. Мы считаем, что эти задачи можно решить, только разделив каждое слово на свои группы, найдя, определив и охарактеризовав уклон, сходство и характеристики слов. Одним из слов семейства является наречие.*

Наречия изучались отдельно во всех тюркских языках. Имеются исследования, связанные с наречием в различных языках, например, чувашском, кумыкском, тувинском, татарском, узбекском, киргизском, башкирском, каракалпакском и др.

За исключением некоторых статей и небольших исследований, подробных сравнительных исследований на родственных языках нет. Для того чтобы выявить общие и специфические характеристики наречий, необходимо провести множество сравнительных исследований в родственных языках, поскольку в сравнении хорошо раскрывается системность наречий.

Ключевые слова: *исследование, общие черты, наречие, полемика, грамматическая категория, тюркские языки, языкознание, критерий.*

Abstract. *The problems of word families set the goal of analyzing the nature of each word, which is the focus of research, as fully and correctly as possible, and set a number of tasks for the realization of this goal. We believe that these tasks can be achieved only by dividing each word into its own groups by finding, defining and characterizing the bias, similarity, and characteristics of words. One of the word families is an adverb.*

Adverbs have been studied separately in all Turkic languages. There are studies related to the adverb in various languages, for example, Chuvash, Kumyk, Tuva, Tatar, Uzbek, Kyrgyz, Bashkir, Karakalpak, etc.

Except for some articles and small studies, there are no detailed comparative studies in related languages. In order to reveal the general and specific characteristics of adverbs, it is necessary to carry out a lot of comparative studies in related languages, because the systematic nature of adverbs is well revealed in the comparison.

Keywords: *research, common features, adverb, polemic, grammatical category, Turkic languages, linguistics, criterion.*

We all know that the solution of adverbs as the main word groups in Turkic languages has not been found until now, it is still one of the controversial issues, and a satisfactory conclusion has not

been reached to this day. However, such polemics have opened the way for new research. In our opinion, first of all, it is necessary to clearly define the nature of the grammatical category. For example, I. G. Miloslavsky defined grammatical categories as: "... from the analysis of the meaning elements of the word form to determine the common signs that carry these elements; to identify common features that can be recognized as grammatical ...; indicates the steps of determining the specific meanings that indicate these signs in the word form and determining the means of indicating those specific meanings... [I.G. Miloslavsky, 1981:24-25]. This opinion of the scientist is proved by the point of view of the grammatical category, which is widespread in Russian linguistics and has a strong influence on Turkish linguistics, as a result of the forms that can be compared to each other and have a common meaning. In this view, the semantic orientation and relative form orientation have their own place. We think that it is necessary to take into account two such criteria - semantic and formal - when distinguishing grammatical categories. Can adverbs also be included among grammatical categories? What prerequisites are necessary to enter a certain word group into a grammatical category?

As we noted above, scientists who study the structure and nature of the language considered the adverb as an independent grammatical category, like other word groups. However, based on the latest scientific results, they come to the conclusion that the adverb is not a grammatical category on its own: "... in all parts of the language, there cannot be the same grammatical category. It is possible that in some parts of speech (for example, numerals, pronouns, adverbs, etc.) there may not be a grammatical category at all, since these words do not change according to a certain paradigmatic system and do not have grammatical, formal types. [S. Isaev, 1960.-61].

Therefore, even today there are scientists who doubt whether the adverb itself is a grammatical category.

Adverbs are considered to be words close to nouns, adjectives, and nouns in terms of meaning, and they have been extensively analyzed in linguistics. Some scientists clearly explained the difference between adverb and adjective and pointed out that there is no dispute between them [N. Mahmudov, 20:6; V.V. Vinogradov, 1947:337].

We see this in the works of a number of Turkologists who study the adverb. But there were scientists who opposed it. They expressed their opinion that an adjective means a sign of a thing, an adverb means a sign of an action, therefore, both an adjective and an adverb are words that mean a sign.

For example, K.S. Askakov is skeptical that adverbs can be special word groups, and rejects the conclusions of scientists who consider adverbs as word groups, evaluating them as nothing more than a syntactic phenomenon. According to him, in order to be a main word group, a word must have its own grammatical categories (morphological sign), and the adverb does not have such signs, it consists of groups of words formed from other word groups. [V.V. Vinogradov, 1947:338].

We see this in the works of a number of Turkologists who study the adverb. But there were scientists who opposed it. They expressed their opinion that an adjective means a sign of a thing, an adverb means a sign of an action, therefore, both an adjective and an adverb are words that mean a sign.

For example, K.S. Askakov is skeptical that adverbs can be special word groups, and rejects the conclusions of scientists who consider adverbs as word groups, evaluating them as nothing more than a syntactic phenomenon. According to him, in order to be a main word group, a word must have its own grammatical categories (morphological sign), and the adverb does not have such signs, it consists of groups of words formed from other word groups. [V.V. Vinogradov, 1947:338]

V. V. Vinogradov, who studied the adverbs in Turkic languages in depth (we mentioned this in the previous chapters), notes that K. S. Askakov looked at the adverbs only from the grammatical side and did not pay attention to the semantic side of the word [V. V. Vinogradov, 1947:339]

We also believe that KS Askakov's definition of adverbs is incorrect, because word groups with the same syntactic function cannot be evidence of their inclusion in the group of words.

The well-known Turkologist N. Mahmudov supports K. S. Askakov and opposes the acceptance of the adverb as a special word group: "In Uzbek linguistics, the *sifat* and adverbial groups

are distinguished. Sifat means subject sign, adverb means motion sign. It seems that both words denote signs, so it is not necessary to divide them into two groups, because there is no difference in their form. [N. Mahmudov, 2001:6]

A. A. Potebnya also supports the opinions of K. S. Askakov and considers the syntactic criterion as the main principle in the classification of adverbs, and considers them to be words indicating the sign of a sign. Academician A. A. Shakhmatov continues this same idea. However, in the analysis of the adverb, he relies on live speech with a synchronic approach (approach), strives to establish its main semantic feature, as well as syntactic function, confirms that the adverb is the main word group and suggests that it occupies a central place in the system of word groups. [V.V. Vinogradov, 1947:339]

The mixed relationship of an adverb expressing a relation with an abstract sign to another word group is clearly felt around the adverbs.

L.N. In his work "Neizmenyaemye slova v Yakutskom yazeki", Kharitonov was the first to study all the features of Yakut adverbs as an independent word group, compared to adverbs in other Turkic languages. "Adverbs in the Yakut language are a separate category of words, which clearly differ from other words by their semantic, morphological and syntactic features." [L. N. Kharitonov, 1943:5] His definition of words like "winter, summer, long" is very interesting. "In such cases, in order to define this word, it is necessary to consider the whole set of its semantic, syntactic and morphological properties. A word capable of acting as a subject in a sentence, having a full declension and able to take all the forms characteristic of names, should be referred to names. The fact that this word is used instead of an adverb should be considered as its special function, due to the peculiarities of its semantics, history, etc. Such a word should be qualified as a name acting as an adverb [L. N. Kharitonov, 1943:7].

Scientist A.O. Iskakov divides the sign of adverbs into three as follows: 1) according to meaning; 2) towards the grammatical structure; 3) towards syntactic function. Among these signs, the semantic meaning of the word is the main one: "In Turkic languages, morphological features are poorly developed." But the semantics of words in them is very stable. The semantics of the word is based on what we want to find in it, i.e. For the most part, the semantics of the word has already been determined, to which part of the speech it belongs. [A. O. Iskakov, 1950:36] The scientist who prioritizes the semantic meaning of the word analyzed as an adverb rejects the classification of words like "good" and "bad" as adverbs and confirms that these words are adjectives: Although when combined with verbs, they express circumstances in the form of actions. [A. O. Iskakov, 1950:50].

Samak Davletov, a Turkologist, prominent scientist of the Kyrgyz language, one of those who made a great contribution to the detailed study of the adverb, notes that the adverb is enriched at the expense of other word families and is considered as a developing grammatical category, and this opinion is supported by the facts of the Kyrgyz language: Among the word families, the adverb is the most important. The closest thing is considered an adjective, because, firstly, both an adjective and a number of adverbs indicate a characteristic, a sign, and secondly, a number of adverbs, like an adjective, have a comparative degree and do not differ from each other formally... [S. Davletov, 1960:8]

S. Davletov clearly shows the difference between adverbs and adjectives in the Kyrgyz language and emphasizes that the difference between them is in the word-forming members: The main difference between adjectives and adverbs is explained by the fact that each of them has its own word-forming affixes. For example, the following affixes related to the adverb can be indicated: -cha (human, heroic), -lap (early), -lata (white) etc. However, the adjective does not have such a property. [S. Davletov, 1960:8-10]

However, A. Khozhiev (we will prove our opinion below) S. Expresses his objections to Davletov's (as well as the opinions of all Turkic language scholars) designation of affixes related to the formation of adverbs.

We all know that only nouns and pronouns do not have a word formation system; however, various opinions and polemics about the place of adverbs in the word formation system continue to this day. For example, all scientific books written for Uzbek language learners at universities mention

the formation of adverbs, and even support them with examples. [Sh. Shoabdurakhmonov; M. Askarova; 1980:448]

"Adverbs do not have a system of word formation, nor can there be. It is necessary to determine the presence or absence of pseudo-words in the word groups, among them adverbs, the basis of word-formation, which has the content related to the derived word, and linguistic units with a word-formation-like system. Only looking at this aspect of the problem informs that the Uzbek language does not have a word formation system for the adverb. Let's look at this through the Uzbek adverbial participle -cha.

In all the works of scientists about adverbial members in the Uzbek language, the member -cha is considered as an adverbial productive member, and examples are given to confirm this opinion.

A. Khojiev rejects the idea that adverbs are formed by the participle -cha in the Uzbek language, and comes to the decision that the words given as examples (made by the participle -cha) in the Uzbek language are not adverbials: in the Uzbek language, hozircha, yigitcha, bolacha, yashirincha, eskicha, yangicha, shoshgancha, senchа, bizningcha, atroflicha, ilgaricha, keyincha, bulturgicha... lenincha, ukraincha, o'zbekcha, kechagicha, qisqacha, o'zimcha, bilganimcha...

If we look carefully, these examples themselves clearly show that the affix -cha does not have a feature related to the word maker. For example, a word with the suffix -cha means that "the movement process is similar to the object, state, or the similarity of one sign with another sign", it is impossible to consider "-cha" in this system of words to be an adverbial Koran, so the opinions expressed are "- proves that "cha" is not a word-forming affix. This is because simile, the word that expresses (indicates) similarity does not have the property of creating a derivative word, the word maker creates a new dictionary meaning - a derivative word.

First of all: the words hozircha, yigitcha, bolacha, atroflicha are a unit of the system consisting of "stem + word maker" - not a derived word.

Second: "cha" in the words "cha" in the words shoshgancha, bizningcha, o'zimcha, bilganimcha is added to the word form (word form + -cha). The word-making unit does not have this feature.

Third: lenincha, ukraincha, ilgarigicha fake word is not a dictionary unit (slovarnaya einida), therefore it is not listed as a main word in dictionaries. [A. Khozhiev, 2010:173-174]

As an example, consider the word "Leninche" in both languages.

In Kyrgyz: *Ленинче жашайбыз, окуйбуз жана иштейбиз.*

In Uzbek: Lenincha yashaymiz, ishlaymiz va o'qiymiz.

The above opinion of the scientist is correct. However, we cannot agree with all the opinions of the scientist. In Turkic languages, including Kyrgyz, derivative adverbs are made with the help of kurands (we will focus on kurands that make adverbs in Kyrgyz below).

Let's consider this on the example of other Turkic languages.

Adverbs differ from other word groups in terms of their morphological features and signs, as well as in their ability to be formed. Although the potential for adverb formation develops intensively in all Turkic languages, this process relies on grammatical features and the system of signs. Such signs are represented in each language by the corresponding word-forming parts: in Old Turkic: *-ча, -че; -ды, -ди, -ты, -ти*; in salty language: *-лап, -чылап, -лай, -лата, -сын, -кы, -ны*; in Gagauz language: *-жа/-жә, -ча/чә, -жасына/-жесинә, -часына/чесинә*; in Chuvash language: *-ән (-ён, -н), -ла(-ле), -чен (-ччен)*; in Kazakh: *-ша, -ше; -шама, -шалық*; in Azerbaijani: *-ча, -чә, -часына, -чәсинә, -акы/-әки, -ашы, -лыгда/-ликдә, -лугда/-лугдә, -араг/- әрәк*; in the Karachay-Balkar language: *-гъары/-гери, -хары, -лай, -лей, -сыз, -суз, -сиз, -сюз*; In Bashkir: *са, -се; -лай, -лей; -лата, -ләтә*; in Crimean Tatar language: *-джа/-дже, -ча/-че, -ына/-ыне*; In Karaim: *-лэй/-лей, -ча/-чя, -ца/-це* etc.

Therefore, according to the position of the scientist A. Khojiev, it seems that it is too early to confirm the reliable results.

REFERENCES:

1. Ashirboev S. From the history of the study of the grammatical structure of the Uzbek language (based on the works of Russian Turkologists in 1875-1917): Philol. candidate of sciences ... diss. - Tashkent, 1972. -B. 124.
2. Бакеев К. Кыргыз тилинин грамматикасы, 1 – бөлүк (фонетика жана морфология) – Ф. 1950.- Б.129.

3. Баудер А. Я. Части речи – структурно – семантические классы в современном русском языке. – Таллин: Валгус, 1982.-Б. 20-25.
4. Балли Ш. Краткий очерк стилистики. - Женева, 1905.- С.183.
5. Баскаков Н. А. Введение в изучение тюркских языков. М., 1962. (2-е изд., М., 1969. –С. 383.
6. Баскаков Н.А. Историко-типологическая морфология тюркских языков. -Москва: Наука. 1979. –С. 146.
7. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык, II. Фонетика и морфология. Ч.1. М.: 1952-Б. 219.
8. Баскаков Н.А. Морфологическая структура слова и части речи в тюркских языках // Советское востоковедение. – 1957. - № 1. –С. 108.
9. Баскаков Н.А. О некоторых типологических изменениях в синтаксисе тюркских литературных языков //Тюркологический сборник. М., 1966. –С. 145.
10. Баскаков Н.А. Тюркские языки. Каракалпакский язык. Историко-типологическая морфология **тюркских языков**. Москва 1966.-С.314.
11. Баскаков Н.А. Историка - типологическая характеристика структура тюркских языков. – М.: Наука, 1975.-С.176.
12. Батманов И. А. Грамматика киргизского языка. Вып .1. - Фрунзе, Казань: Киргиз гос. издат., 1939. –С. 76.

UO'K: 8.08.292.820

ILON KULTINING GENEZISI VA UNING “GILGAMISH” EPOSIDA TUTGAN O'RNI Shamsiddinova S.B., *tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Insoniyat taraqqiyotining rivojlanishi, tafakkur tadriji natijasida yuzaga kelgan badiiy ijod, xususan, eposlar birinchi navbatda mifologiyadan “suv ichadi”. Tarixda ma'lum ilk sivilizatsiya sifatida qabul qilingan shumerlar va shumerlar yaratgan miflardan xabardormiz. Insoniyat nima uchun afsonalarni yaratdi?! Kino, televidenie, gazeta va internet mavjud bo'lmagan muhitda odamlarning tabiiy ehtiyojlarini qondirish zarurati afsonalarni tug'dirdi. Boshqacha qilib aytganda, miflar (afsonalar yoki hikoyalar), ya'ni rivoyatlar shom chog'ida olov yonida o'tirgan odamlarning ijtimoiylashuvi uchun zarur edi. Qolaversa, xalq og'zaki ijodi, san'ati va madaniyati o'tgan barcha davrlardagi insoniyatning fikr va e'tiqodlarini jamlab, kelgusi avlodlarga yetkazadi. Xuddi shunday tafakkur takomili jarayonida ibtidoiy inson ongidan bugunga qadar o'rin egallagan tushunchalar, kultlar bor. Ushbu maqolada biz ilon kultining genezisini hamda badiiy tafakkurning ibtidosi bo'lgan (bugungi kunga qadar ma'lum bo'lgan ilk epos) “Gilgamish” eposida tutgan o'rnini tadqiq etamiz.

Kalit so'zlar: Mif, epos, kult, motiv, ramz, Gilgamish, Enkidu, ilon, yoshlik eliksiri.

Аннотация. Развитие человеческого развития, художественного творчества, в частности эпоса, «пьет воду» из мифологии. Нам известны мифы, созданные шумерами, которые считаются первой известной цивилизацией в истории. Почему человечество создало мифы породила мифы необходимость удовлетворения естественных потребностей людей в среде, где не существовало кино, телевидения, газет и Интернета. Иными словами, мифы (легенды или рассказы), то есть нарративы, были необходимы для социализации людей, сидящих вечером у костра. Кроме того, фольклор, искусство и культура народа обобщают мысли и верования человечества всех прошлых периодов и передают их будущим поколениям. Точно так же существуют концепции и культы, которые имели место в процессе эволюции мышления от первобытного человеческого сознания до наших дней. В этой статье мы исследуем генезис змеиногo культа и его место в эпосе о Гильгамеше, зарождении художественной мысли.

Ключевые слова: Миф, эпос, культ, мотив, символ, Гильгамеш, Энкиду, змея, эликсир молодости.

Abstract. The development of human development, artistic creativity, in particular, epics, "drinks water" from mythology. We are aware of the myths created by the Sumerians, who are regarded as the first known civilization in history. Why did mankind create myths?! In an environment where movies, television, newspapers, and the Internet did not exist, the need to satisfy people's natural needs gave birth to myths. In other words, myths (legends or stories), that is, narratives, were necessary for the socialization of people sitting by the fire in the evening. In addition, folklore, art and culture of the people summarizes the thoughts and beliefs of mankind from all past periods and conveys them to future generations. In the same way, there are concepts and cults that have taken

place in the process of the development of thinking from primitive human consciousness to the present day. In this article, we will explore the genesis of the snake cult and its place in the Epic of Gilgamesh, the beginning of artistic thought (the first epic known to this day).

Key words: Myth, epic, cult, motive, symbol, Gilgamesh, Enkidu, snake, elixir of youth.

Har bir jamiyat va madaniyat tomonidan ideallashtirilgan va ulug'langan ramzlar mavjud. Ularni kuch va qudrat ramzi deya qarashgan. Tabiatning ulug'vorligi, ulkan qo'rquvlar, tarixiy buyuk g'alabalar, maqsadlar va shunga o'xshash hodisotlar bu kuch ramzlari zimmasiga "mas'uliyat yuklagan", shu tariqa timsolga aylantirilgan. Arslon, bo'ri, buqa, ot, burgut, qilich, qalqon, quyosh, oy, tog', ilon, ajdaho kabilar qudrat timsollaridir.

Shu ma'noda, ushbu maqolada ilon kultining ilk kelib chiqish manbasiga (topilgan eng qadimgi manba "Gilgamish" eposi bo'lganligi sababli bu motivlar shumerlardan tarqalgan deyish mumkin. So'ngra bir-birining "ustiga o'rnatilgan" sivilizatsiyalar o'rtasida faol ommalashgan) nazar solish asnosida ularning keyingi taraqqiyotiga ham to'xtalib o'tamiz.

Ilon kulti – "Gilgamish" eposida faol o'rin egallagan, doston yakunida qahramonning butun harakatlarini "chippakka chiqargan", taqdiri ilohiyning haqligini isbotlagan ramzdir. Ushbu kult o'tmishdan bugungi kunga qadar samarali yashab, rivojlanib, ko'plab sohalarda ramz sifatida foydalanilgan. Masalan, fransuz turkolog olimi Roux ilonni "ajdar bilan qarindosh va unga o'xshagan o'n ikki hayvon qatorida taqvimga kiritilgan jonivorlardan biri" deya ta'rif beradi. [6, 139]

Boshqirdlarning o'n ikki tangrisi orasida ilon ham bor va boshqirdlar ilonlarga sig'inganlar. [7, 151] Oltoy shamanlari kiygan ilon boshli qush tasviri bor kulohlar diqqatga sazovordir. [5, 44] Shamanlar ibodatlarida ilon alohida tilga olinadi. [1, 32] Yovuz ruhlarga qarshi diniy marosimlarda yer ostiga "borib-kelgan" shaman ilon va ajdaholarga duch keladi. Qadimdan bugungi kunga qadar bir tomondan, donolik, qayta tug'ilish, umrboqiylik, hayot, baxt, omad, unumdorlik, sihat-salomatlik, o'choq, olov ramzi sifatida, ikkinchi tomondan, yovuzlik, azob-uqubat, xiyonat, qo'rquv, hiyla-nayrang, vasvasa ramzi sifatida ko'rilgan ilon kulti yahudiylar va nasroniylar e'tiqodlarida Odam Ato va Momo Havo bilan bog'liq rivoyatlarda alohida o'rin egallagan.

Ramzlar olamida ilonning ayricha o'rni bor. Insoniyat paydo bo'libdiki, ilon bilan bog'liq tasavvur va tug'ma qo'rquvga ega. Shuningdek, unga muqaddas va ilohiy jonzot sifatida qaralgan. Terisini o'zgartirish, yangilash xususiyati bilan xalq tasavvurida "o'lmas" deya iz qoldirgan ilonga qudrat timsoli deb ham ishonishgan. Masalan, "Shahmeran" afsonasida ilonning ko'zlari insonlar davosini topa olmagan kasalliklarni davolagan. Shifo manbayi ilonning aynan bosh qismida joylashgani ham bejiz emas. Eliadening yozishicha [3, 420], ilonning boshi ustida tajriba o'tkazilganda ilon zahriga qarshi vosita – noyob, qattiq "toshlar" topilgan. Shuning uchun xalq tasavvurlarida shifobaxsh va sehrli toshlar ham ilon kultiga bog'langan. Ilon hamshiralik, dorixona hamda tibbiyotning ramzi hisoblanadi. Ilon tibbiy atama sifatida ilk bor shumerlar davrida qo'llanilgan. Hali ham ilonlarga sig'inadigan ibtidoiy jamiyatlar mavjud.

O'rta Osiyo turkiylari orasida bir-biriga o'ralgan ikki ilon baxt ramzi sifatida ko'rilgan. Bu ramz ibodatxonalar va sog'liqni saqlash muassasalarining belgilaridan o'rin egallagan. Masalan, Saljuqiylar davlatida ushbu belgi o'sha davrda shifoxonalarda qo'llanilgan. Ilon Misrda ham yirtqich hayvon hisoblanadi va terisining yangilanishi tufayli qayta tug'ilish ramzidir. Qadimgi Yunonistonda ham qayta tug'ilish va shifo manbayi sifatida qabul qilingan ilon fors mifologiyasida kasallik va muammo tashuvchi hayvon sifatida qaralgan.

Dunyodagi ko'plab mifologiyalarda ilonlar ma'budalar bilan bir qatorda ko'rilgan. Daraxtga o'ralgan, biri erkak va biri urg'ochi bo'lgan ikkita ilon Tangri timsoli, ya'ni dunyoning hukmdori ma'nosini anglatgan. Bu hayot daraxti va ilon ramzi yaxshilik va yomonlik tangrilarining birlashishini ham bildirgan. Ilon yer va suv unsuri bilan bog'liq bo'lgan qo'rquv mavjudotidir. Shaman dovullaridagi ilon qiyofasi yer osti dunyosi bilan aloqani anglatgan. Oltoy mifologiyasida tanasi butunlay ilonlar bilan o'ralgan obraz – Erlik qamchi o'rniga ilonni ushlab turibdi.

Yapon va Hind an'analariga murojaat qilinsa, shoxli ilon qiyofasi mavjud. Afrika, Janubiy Amerika, O'rta Osiyo, Avstraliya, Okeaniya kabi mintaqalarda ilonning buloqlar va suv omborlarining qo'riqchisi sifatidagi mifologik motivi keng tarqalgan. Dunyoning ko'plab xalqlari ilon

va yomg'ir o'rtasida aloqa bor, deb hisoblashgan. Shu sabab yomg'ir paytida ilon bilan bog'liq ko'plab marosimlar o'tkazilgan. Qurg'oqchilik paytida ilonlarni qurbon qilib, ilohiy kuchlardan madad o'tinishgan. Jahon xalqlari og'zaki ijodida bahodirlar tomonidan ilon yoki ajdarho o'ldirilganda momaqaldiroq, yomg'ir yoki toshqin paydo bo'lishi haqidagi afsonalar bor. Kiprlik va Kritliklarning qo'llarida ilon bo'lgan ruhoniylarning tasvirlari ilonlarga sig'inishni unumdorlik bilan bog'lashganiga dalil bo'ladi. Misr unumdorlik ilohasi Renenutet odatda kobra yoki boshqoqli ayol sifatida tasvirlangan. Ilon – donolik ramzi sifatida yunon afsonalarida bo'y ko'rsatadi. Arxeologik topilmalar natijasida skif-eron an'alarida yelkalaridan ikkita ilon o'sadigan ma'buda tasviri fanga ma'lum.

Ayrim afsonalarda ilon tasviri nafaqat hayotning paydo bo'lishi, balki yer yuzidagi barcha hayotning asosi bo'lgan. Masalan, qadimgi hind dunyosidagi ilon Shesha yerni o'zida ushlab turuvchi sifatida taqdim etilgan. Hatto okeanda yashovchi Skandinaviya Midgard iloni – Jormungand butun Yer yuzini o'rab olgan. Misrda Yer ilohi Geb ba'zan ilonning boshi bilan tasvirlangan. Misrdagi Teban nekropolida o'liklarning yer osti turar joyidagi ilon ma'budasi Meritseger "mehribon sukunat" ramzi hisoblangan.

Ilonlarga sig'inish jahonda keng tarqalgan hodisadir va bu fanda ofilotariya deb yuritiladi. S.P. Tolstov qadim zamonlarda O'rta Osiyoda ho'kiz va ilon hukmron totemlar bo'lganligini aytadi. Afsonaga ko'ra, skiflar Gerakl bilan yarmi ayol, yarmi ilon jonotning nikohidan paydo bo'lganlar.

J. Frezer odamzotning birinchi gunohi haqidagi miflar, rivoyatlarga yakun yasab, shunday xulosaga keladi: Yaratuvchi er va ayolga ilon orqali o'lim daraxtining mevasini yemaslik haqida xabar yuboradi. Ammo ilon ularni aldab, o'lim daraxti mevasini yegizadi. o'zi esa hayot daraxti mevasini yeydi. Shuning uchun insonlarga o'lim, ilonlarga barhayotlik xos bo'lib qoladi. [4, 34]

Kamida uch xil versiyaga ega, insoniyatning ilk adabiy mahsuli va uning birinchi durdona asari bo'lgan Gilgamish eposida ilon kulti 3 o'rinda tilga olinadi.

1. Bir kuni go'zal ma'buda (Inanna) juda g'amgin holda uning oldiga kelib, bog'idagi Huluppu daraxtini kesib berishini iltimos qildi. Gilgamish darhol uning bog'iga yugurdi. Ko'rganiga ishonolmadi. Daraxtning ildizida ajdarga o'xshagan ulkan ilon kirib, o'rnashib olgan ekan. Uning tanasiga Lilit ismli jin o'rnashgan, eng yuqorisida esa Anzu qushi uya qurgandi. Ularning barchasi ma'buda daraxtni kesishiga to'sqinlik qilgandi. Holbuki ma'buda u daraxtni Furot daryosida suzayotganda ko'rgan, u yerdan tutib olib, o'z bog'iga ekan edi. Maqsadi daraxt o'sib chiqqandan keyin uni kesib, taxt, kursi va to'shak yasamoqchi edi.

Gilgamish qo'rqmasdan daraxtga yaqinlashdi va shunday zarba berdiki, uya qurganlar qayerga qochib ketishlarini bilmay, tarqalib ketishdi. Gilgamish uni kesib, ma'budaga berdi. Ma'buda o'zi istagan buyumlarni yasagandan so'ng ortgan yog'ochdan Gilgamishga sovg'a qilish uchun nog'ora va bolg'a yasadi.[8, 27]

Ushbu hikoyada Bobil shahrining yog'ochga bo'lgan ehtiyojiga urg'u berilgan. O'z davrining podshohi Gilgamish Bobilning yog'ochga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun navbatdagi qahramonligini munosib ado etadi. Avval ilonni o'ldiradi, keyin burgutni tog'ga va jin (shayton)ni sahroga quvib soladi. E'tibor berilsa, yog'ochga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun to'siqlar bitta emas, balki uchta (ilon, burgut va shayton) sifatida gavdalanmoqda. Ya'ni, jamoat tartibini buzadigan, tartibsizliklarni keltirib chiqaradigan yoki jamoat manfaatlarini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiladigan muammolar qahramon tomonidan hal qilinadi. E'tiborli jihati ma'buda podshohdan ko'mak o'tinadi. Muammoni hal etuvchi tangrilar emas, hukmdordir. Hikoyada ilon yovuzlik ramzi sifatida tilga olinadi. Uning o'ldirilishi orqali tartibsizlik bartaraf qilinadi va ijtimoiy tinchlik ta'minlanadi. Oqibat, hayot qonuniyatiga ko'ra, har bir osoyishtalik o'rnatgan rag'batlantirilishi kerak. Gilgamish ham bunday iltifoti evaziga ma'buda Inannadan shumer va Bobil mifologiyasida kuch timsoli bo'lgan sehrli asboblardan – nog'ora va bolg'alarni oladi.

2. Boqiylik izlab yo'lga chiqqan Gilgamish Utnapishti huzuriga borish uchun o'lim suvini bosib o'tishi kerak edi. Urshanabi qahramonni bu yo'ldan qaytaradi. Qayiqsoz Urshanabi o'rmon ichida sehrli ilon borligi va u bilan kelishib qaytishini aytib, alpni jo'natadi. Ammo tabiatan takabbur, o'z kuchiga haddan ziyod ishongan, tiyiqsiz Gilgamish sehrli ilonni boltasi bilan chopib o'ldiradi. Oqibat o'lim daryosidan oson o'tishga sababchi bo'lishi mumkin bo'lgan ilonni o'ldirgach, mashaqqatlar

sari yuz tutadi. Eposdagi bu voqea ilonning muqaddas jonivor ekanligiga ishora. Qadim zamonlardanoq bugungi kunga qadar ilonni o'ldirish mumkin emasligiga ishonchning bir ko'rinishidir. Mifologik tafakkurga ko'ra, ilon o'ldirilsa, uning sheriklari qotilni topib o'ch olar ekan.

3. *“O'ttiz chaqirim yo'l bosib, hovuzga ko'zi tushdi.*

Cho'milgisi keldi va suvga sho'ng'idi tayin.

Ammo gulning hidini payqab qoldi bir ilon,

Teshikdan chiqib kelib sudrab ketdi gulni u.

Sudralib borar ekan, tashlab ketdi terisin

Gilgamish bilgach, uni egallab oldi qayg'u.”

Yuzidan oqib tushdi ko'z yoshlari shashqator,

Shunday so'zlarni aytdi Urshanabiga keyin:

“Urshanabi, kim uchun harakat qilar qo'llar?

Kim uchun qonni haydar yuragimiz tinmayin?

Men o'zimga yaxshilik qilmadim hozirgacha,

Endi gulni bir ilon tortib ketdi qaylarga,

Xullas, shuncha sarson bo'lib erishmadim baribir.” [2, 35]

“Gilgamish” eposining o'ninchi loy taxtachasida keltirilgan voqea – qahramondan ozor topgan jonivor, o'n birinchi taxtachada yozilgan bitikning so'ngida boshqa ilon hissasi bilan o'chini oladi.

“Tiriklik suvi”, “tiriklik bulog'i”, “obi hayot”, “yoshlik eliksiri” tushunchalari ilon kulti bilan bog'liq. “Gilgamish” eposining o'n birinchi loy taxtachasida butun borlig'ini o'limdan qo'rqqani uchun abadiy qolishga tikkan qahramonni noumid qoldirib, mashaqqat bilan erishgan, suv tubidan olib chiqqan hayot gulini o'g'irlab ketadi. Mifologiyaga ko'ra, ilonlar shundan buyon po'st tashlab, yosharar ekan. Eposda ushbu mif go'zal tarzda ifoda etilgan.

Ramzlar olamida ilonning ayricha o'rni bor. Insoniyat paydo bo'libdiki, ilon bilan bog'liq tasavvur va qo'rquvga ega. Shuningdek, unga muqaddas va ilohiy jonzot sifatida qaralgan. Terisini o'zgartirish, yangilash xususiyati bilan xalq tasavvurida “o'lmas” deya iz qoldirgan ilonga qudrat timsoli deb ham ishonishgan. Badiiy tafakkurning ibtidosi, bugungi kunga qadar ma'lum bo'lgan ilk epos “Gilgamish”da ilon kulti uch o'rinda tilga olingan. Birinchi hikoyada ilon yovuzlik ramzi sifatida kelgan. Uning o'ldirilishi orqali tartibsizlik bartaraf qilinadi va ijtimoiy tinchlik ta'minlanadi. Ikkinchi voqea ilonning muqaddas jonivor ekanligiga ishora. Qadim zamonlardanoq bugungi kunga qadar ilonni o'ldirish mumkin emasligiga ishonchning bir ko'rinishidir. Uchinchi voqea esa “tiriklik suvi”, “tiriklik bulog'i”, “obi hayot”, “yoshlik eliksiri” tushunchalari ilon kulti bilan bog'liq ekanligi, bu haqidagi mif go'zal tarzda ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bozkurt, Fuat, Türklerin Dini, Istanbul: „Cem“ nashriyoti, 1995. – 32-bet.
2. Дьяконов И. М. (перевод с аккадского).эпос о ГИЛЬГАМЕШЕ («о все выдавшем») Издательство академии наук СССР Москва-Ленинград: 1961. – 35 бет.
3. Eliade, Mircea, Dinler Tarihine Giriş, Istanbul: „Kabalci“ nashriyoti, 2003. – 420-bet.
4. Фрэзер Дж.Дж. Фольклор в Ветхом завете. – М.: ИПЛ, 1986. – 34-bet.
5. Inan, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler II, Anqara: „Türk Tarih Kurumu“ nashriyoti, 1998. – 441-bet.
6. Roux, Jean-Paul, Eski Türk Mitolojisi, Anqara: „Bilgesu“ nashriyoti, 2011. – 139-bet.
7. Roux, Jean-Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Istanbul: „İşaret“ nashriyoti, 1998. – 151-bet.
8. Chig' Muazzez Ilmiye, Gilgamesh destani, “Atatürk okulu”, 2009. – 52-bet.

UDC 811

CAUSALITY AND INDEPENDENT WORD GROUPS EXPRESSING CAUSALITY

*N.M.Shamuradova, senior teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Samarkand*

Annotatsiya. Ushbu maqolada kauzallikning mustaqil so'z turkumlari yordamida ifodalanishi haqida fikrlarning qiyosiy tadqiqi berilgan. shuningdek maqolada kauzallikning ingliz va o'zbek tillarida ifodalinishi haqida to'xtalgan.

Kalit so'zlar: *sabab, bog'lovchi, chunki, uchun, beri, ta'sir*

Аннотация. В данной статье дается сравнительное исследование мнений о выражении причинности с помощью самостоятельных групп слов, а также уделяется внимание выражению причинности в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: причинность, причина, соединение, потому что, ибо, поскольку, следствие.

Abstract. In this article, a comparative study of opinions about the expression of causality using independent word groups is given. Also, the article focuses on the expression of causality in English and Uzbek languages.

Key words: causality, reason, conjunction, because, for, since, effect

Introduction: Causality, the relationship between cause and effect, is a fundamental concept in human understanding. It allows us to make sense of the world around us and explain why certain events occur. In the English language, the expression of causality is an essential aspect of communication, enabling us to convey relationships between actions, events, and outcomes. This article aims to explore how English speakers express causality through various linguistic devices, shedding light on the intricacies of cause-and-effect relationships.

1. Verb Phrases: One way English expresses causality is through verb phrases that explicitly indicate cause and effect. For instance, verbs like “cause,” “Trigger,” “result in” or “lead to” explicitly establish a causal link between two events. For example, “Smoking causes lung cancer” or “Poor time management leads to missed deadlines”.

2. Adverbial Expressions: English also employs adverbial expressions to denote causality. Adverbs like “because,” “as a result,” “due to” and “therefore” provide clues about the cause-and-effect relationship between two clauses or sentences. For instance, “He failed the exam because he didn't study enough” or “The heavy rain caused flooding; therefore, the roads were impassable”

3. Conjunctions: Conjunctions play a crucial role in expressing causality in English. Words such as “since,” “as,” “because” and “for” establish a causal connection between two clauses. For example, “Since it was raining, we decided to stay indoors” or “He couldn't attend the party as he had a prior commitment”.

4. Conditional Sentences: Conditional sentences are another way English expresses causality. When using conditional constructions like “if...then” or “unless” speakers imply a cause-and-effect relationship. For instance, “If you eat too much, you'll gain weight” or “Unless you study hard, you won't pass the exam”.

5. Noun Phrases: Noun phrases can also convey causality by indicating the cause or effect of a particular event or action. Examples include phrases like “the reason for,” “the consequence of” or “the result of”. For example, “The reason for the delay in the project was a lack of resources” or “The consequence of his actions was severe punishment”.

Methods: Independent word groups representing causality are one of the clear manifestations of the explicit expression of the meaning of cause and effect. As the main distinguishing point of independent and auxiliary word groups, it can be understood that the meaning expressed with the help of independent word groups is not only causality, but also imposes additional meaning shades of time, action and state.

One of the groups of words used to express the cause-and-effect relationship is a noun. In English, the following words clearly express the meaning of cause and effect:

Cause: It's surely no great cause of alarm that Heathcliff should take a moonlight saunter on the moors (WH,50).

Reason: I have reason to expect an addition to our family party (PP,42).

Basis: Mrs. Weston was the object of a respect which had its basis in gratitude and esteem (E,19).

Effect: But no hint to that effect escaping him and his reproach becoming more overcast (JE,664).

Response: She had been under a wild illusion in expecting a response to her feeling from Mr. Casaubon (M,176).

In the Uzbek language, the noun group expressing the meaning of cause and effect expresses such meanings as cause, basis, result.

Reason: *Zaynab bir sabab ko'rsatilmay o'ngg'aysiz holda qoldi (O'K,337).*

Arzimagan bir sabab bilan ikkalasi ham yaxshig'ina tayoq yeb oldi (O'K,62).

Result: *Dadasi tomonidan so'zlangan haligi qonung'a qarshi chiqish uchun lozim bo'lg'an kuchka molik emas; bas, kuchsizlikning natijasi esa sukut edi (O'K,136).*

Adjectives and adverbs also express causality explicitly. But the number of adjectives and adverbs expressing causality in the lexical layer is not so high. Causal adjectives and adverbs mainly express need and sufficiency: we can include the following words in this line:

Necessary: If necessary, avoid her company, exclude her from your sport (JE,9).

Enough: Has a girl of fourteen a heart large enough, vigorous enough, to hold the swelling spring of pure (JE,110).

Sufficient: A few minutes were sufficient for making her acquainted with her own heart (E,338).

Adjectives and adverbs expressing causality in Uzbek:

Kerak: *Birarta ixlosmand qo'lidan boplab tomoq yegan bo'lsa kerak, hozir o'shaning chanqovini bosmoq fikrida edi (O'K,15).*

Muhim: *Kumushni birar kasalga chalinmaslig'i yo'lida tirishish muhimroq edi (O'K,172)*

Yetarlicha: *Bu favqulodda navozish sababini o'ylamoqqa hojining vaqti yo'q, chunki o'zining qayg'usi o'ylashqa, fikrlashqa yetarlikdir(O'K,104).*

The use of these causal lexemes in a sentence indicates that something is sufficient or necessary to cause a state or action to occur. In English, the following expressions can also refer to causality:

The fact that: *It was yet a well known fact that, on his quitting Derbyshire, he had left many debts behind him (PP,93)*

After all: *Mr.Gardener meanwhile having settled his account at the inn, nothing remained to be done but to go .Elizabeth, after all the misery of the morning(PP,46).*

Nevertheless: *Nevertheless, the quilling inside Rosamond's bonnet was so charming that it was impossible not to desire the same kind of thing (E,136).*

Simply: *I can not expect that simply growing older should make me indifferent about letters (E, 241).*

Results:The context expressed using these units is usually based on the contrast between the imaginary and the real situation. The part that explains the situation, that is, the part expressed by these compounds, gives information about the cause. It can be a misunderstanding, a mistake, a mistake in the situation. Using a transformation, we can reveal that there is a reason in this sentence.

I can not expect my growing older as reason of making me indifferent about letters.

In this sentence, when we replace simply that with the word reason, it becomes clear that causality is expressed implicitly in this sentence.

We can take causal verbs as the most used lexical source for expressing the cause-effect relationship. We would not be mistaken if we evaluate it as the word group that expresses the most causality and expresses the strong relationship between the action and the situation. In addition, it should be noted that some verbs have a causative meaning in a certain syntactic structure.

According to G. G. Silnisky, almost all causal verbs are transitive verbs, because causality necessarily requires the participation of an object [Сильницкий 1974, 111]. But this is a misinterpretation of the concept that all transitive verbs are causal verbs. Verbs such as hear and see require a direct object and are grammatically transitive verbs.

A.I. Reydel mentions that transitivity in causal verbs has a special feature: if a transitive verb means an action that passes to an object, then a verb expressed by a causative verb not only performs an action on an object conducts, and then causes action to occur or to move to another state [Рейдель 1971, 9].

We might even have been scared of what might happen if word got out to the others (NLMG,162).

She laughed to herself and seemed to be remembering something (NLMG,178).

You started to cry when you saw me (NLMG,181).

I thought someone might appear any minute and shout at us for sitting there (NLMG,109).

The present should induce me to unfold to any human being (PP,141).

The verbs given in this paragraph are causal verbs, and causality is embodied in their lexical feature itself. That is, in the sentences with these verbs, the action that took place with the help of verbs is followed by the result, or in some cases, the result first and then the cause. The base of causal verbs of this type is very wide, and their effective use indicates that the language has rich lexical properties.

Discussion: Y.A. Daduyeva's opinion in the article entitled “Общая характеристика каузативных глаголов” (General description of causative verbs) is noteworthy: “In the semantic structure of causative verbs, the state scheme belonging to the object of action is distinguished, which creates a logical consequence arising from the cause. . Therefore, causative verbs represent actions and relationships characteristic of such concepts as state, event, quality” [Дадуйева 2011,79].

About the characteristics of the verb in the Uzbek language, A. Hojiyev gave a very clear definition in his monograph entitled “Auxiliary verbs in the Uzbek language.” Affixation is the main method of expressing meanings. But the analytical method has a special place in the expression of different grammatical meanings. This can be seen especially clearly in the verb group” [Hojiyev 1966,3].

The realization of causation by analytical means is considered by some linguists as causation on the syntactic level [Баклагова 2017, 91-93]. Because in this situation, it is taken into account that the analytic form acts as a part of a sentence, because according to the function of analytical categories, morphological, syntactic and divided into types such as lexical, in syntactic analysis it is emphasized that the analytical tool performs the function of a sentence fragment in a sentence [Большой энциклопедический словарь 1998,31].

Regarding the functional-semantic sign of causal verbs in the Uzbek language, Turniyazov.B.N expressed his opinion as follows: there are cases where the core of the functional-semantic field of causativeness is not formed by the causative verb. For example, let's take exclamations. Driving-calling exclamations (such as *ma, jim, tek, fisht, dirr, chuh, kisht*) are semantically connected directly with causality, and in this the verb does not perform a functional task [Turniyazov 2022,103].

1. *ot yana qay tomonga yurishini so‘rab to‘xtadi.*
– *Chuh* (O‘K, 78).

2. *”Tak”, - dedi-yu, ”chuvha”, - dedi jo‘nadi* (A,56).

In both of the above examples, the causator is increasing the causative action with respect to the noun. As we can see, causalization occurs without the participation of the verb. Y. V. Fomicheva also emphasizes that in sentences with the meaning of urging, ordering, this expression can occur without the participation of a verb [Фомичева 2009, 156-162].

It is noteworthy that B.N. Turniyazov put forward a very important opinion, that is, ”It is necessary to distinguish between the task performed by the verb and the predication, because the core of the functional-semantic field of causation is not the causative verb, but the predicate, and it is surrounded by predication” [Turniyazov 2022, 104].

In English, infinitive combinations formed using the verbs *cause, make, force, get*, have perform a very important role in forming predicate constructions.

Conclusion: The expression of causality in English is a multifaceted and nuanced aspect of language. Through verb phrases, adverbial expressions, conjunctions, conditional sentences, and noun phrases, English speakers can effectively convey cause-and-effect relationships. Understanding these linguistic devices helps us comprehend and articulate the intricate web of causality that underlies our daily interactions and experiences. So, the next time you want to explain why something happened, keep in mind the various ways English allows you to express causality.

REFERENCES:

1. Austen J. *Pride and prejudice*- J. Austen. London; Glasgow: Blackie, 2000.-344 p.
2. Austen J. *Emma* / J. Austen. Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 2000.-354 p.
3. Bronte Ch. *Jane Eyre* / Ch. Bronte. M. : S. n., 1952. - 566 p
4. Eliot G. *Middlemarch* / G. Eliot. London : Penguin Books Ltd, 1994.-795 p

5. Emily B. Wuthering heights- E. Bronte. Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1994. -417 p.
6. Hojiyev A. O'zbek tilida ko'makchi fe'llar. Toshkent: Fan, 1966.-178b
7. Ishuguro.K. Never let me go. Vintage, 2005.-272 p
8. Qodiriy A. O'tgan Kunlar.: T.Yangi asr avlod, 2012.-442 b
9. Turniyazov B.N Kauzativ qurilmalar sintaktik derivatsiyasi. SamDChTI, 2022.-252 b.
10. Баклагова Ю. В. Семантика контактных и дистантных каузативов (на материале русского и немецкого языков)//Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: филология и искусствоведение, № 1, 2009
11. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. -М.: Большая Российская энциклопедия, 1998.-31 с.
12. Дадуева Е.А. Общая характеристика каузативных глаголов//Вестник СибГУТИ, № 2, 2011.-79 с.
13. Рейдель А.И. Лексико-грамматическая характеристика каузативных глаголов в предложной конструкции: Автореф. дисс. канд. филол. наук / А.И. Рейдель. - М., 1971. - 21 с.
14. Сильницкий Г.Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук/ Г.Г. Сильницкий. - Смоленск, 1974. - 111 с.
15. Фомичева Е.В. Средства выражения побудительности в английском языке в свете семантики и прагматики//Современные проблемы науки и образования, № 4, 2009. -156-162 с.

UO'K 808.5

XARAKTERNI YORITISHDA PORTRET VA PEYZAJNING ROLI

S.Z.Sharifov, o'qituvchi, Quyosh NTM

Annotatsiya. *Mustaqillik davri o'zbek adabiyotining ko'zga ko'ringan vakili Ulug'bek Hamdamning ko'p bahslarga sabab bo'lgan, ko'plab kitobxonlar qalbidan joy olishga ulgurgan "Muvozanat" romanidagi xarakterlar hamda uni yaratishda konfliktning o'rni haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Xarakter, konflikt, ruhiyat tasviri, iztirob, quvonch, azob, kechinma, taqdir, alam, og'riq, tuyg'u.*

Аннотация. *Улугбек Хамдам, яркий представитель узбекской литературы периода независимости, вызвал немало споров. Речь идет о героях романа «Равновесие», сумевших найти место в сердцах многих читателей, и роли конфликта в его создании.*

Ключевые слова: *Характер, конфликт, пейзаж, мыслеобраз, страдание радость, страдание, переживание, судьба, боль, чувство.*

Abstract. *Ulugbek Hamdam, a prominent representative of Uzbek literature in the period of independence, caused a lot of controversy. It talking about the characters in the roman "Balance", which have managed to find a place in the hearts of many readers, and the role of conflict in its creation.*

Keywords: *Character, conflict, landscape, mental image, suffering joy, suffering, experience, fate, pain, feeling.*

Badiiy adabiyotda xarakter yaratish faqatgina qahramon ichki dunyosi, uni o'rab turgan tashqi muhit yoki ma'lum bir tarixiy sharoit bilan belgilanmaydi. Bundan tashqari portret, peyzaj va boshqa shu kabi tasvir vositalari ham borki, ular ko'p hollarda qahramon tashqi qiyofasi, ruhiyati, uning botinida kechayotgan g'alayonlarni tasvirlash orqali ma'lum darajada asar qahramonining xarakterini ochishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonni deyarli barcha asarlarda uchratish mumkin. Portret va peyzaj tasvirining xarakter yaratishdagi ahamiyati ko'p jihatdan yozuvchi dunyoqarashi, badiiy-estetik saviyasi, didi – umuman mahoratiga bog'liqdir. Xususan, yozuvchi Ulug'bek Hamdamning barcha asarlarida, shu jumladan, "Muvozanat" romanida portret va peyzaj tasvirlarining asar qahramonlarining xarakterini yoritishda muhim rol o'ynaganini kuzatamiz.

Biz "Muvozanat" romanini o'qishimiz davomida asar qahramonlari portret chizgilarini yaxlit tarzda biror sahifada uchrata olmaymiz. Yozuvchi har bir ijtimoiy ahamiyatga molik personaj portretini sochma tarzda beradi. Asarni o'qish davomida bizga qahramonlar qiyofasi tanish bo'lib boraveradi.

Asardagi sujet yukini ko'targan qahramonlar portretini chizish muallif nutqi, personaj nutqi va qahramonning o'zi haqidagi fikr-o'ylari (ichki monolog) tarzida kechadi. Yuqoridagi fikrlar tasdig'ini asarning sujet maydoni markazida turgan Yusuf obrazida ko'rib chiqamiz. Muallif nutqi

orqali chizilgan portreti: “Mirazim bo‘yador, Yusuf esa o‘rtabo‘y, Said ozg‘in va nimjon...Mirazim baquvvat bo‘lgani bilan qo‘pol, Yusuf esa miqtiligiga qaramay epchil va kuchli edi. U Mirazim bilan hazillasha turib kurashib ketishganda ham o‘zidan deyarli bir yarimta keladigan “Alpomish” ni hash-pash deguncha oyog‘ini tagiga ola bilardi...”[1, 74]

Personaj nutqi (Said) orqali chizilgan portreti: “Axir falakning gardishi bilan kimsan – Yusuf, bilimning zo‘rligi, tafakkurning o‘tkirigidan bir vaqtlar katta domlalar “Dunyoning tayanch nuqtasi” deb yarim hazil-yarim chin bilan maqtab yurgan Yusuf Rahimovga nima yetsin...Uning fazilatlarini sanab sanog‘iga yetolmaysan. Ha, u, ayniqsa, tarixni, jamiyatni, insonni yaxshi biladi...Demak, o‘rni kelganda, u meni bolani yenga olgandek yenga oladi” [1, 121].

Ichki monologi: “Tavba, Xudoyimning o‘zi qo‘llamasa, o‘zim hech narsani o‘zgartirolmayman, chog‘i.Nahotki endi o‘sha chog‘lar qaytib kelmaydi, nahotki hayotim bundan buyon mana shunday samarasiz va zerikarli kechaveradi? Axir qirchillama qirq yosh ostonasida buncha abgorman, bunchalar xo‘rlanganman? Kim meni shu ko‘yga soldi, kim?...Axir hammasi joyida edi-ku!”[1, 32].

Biz yuqorida ko‘rib o‘tgan portret tasvirlar asarning bosh qahramoni Yusufning xarakterini ochishda yetarli asosdir. Muallif nutqi orqali chizilgan portretiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, yozuvchi Yusufni o‘rtabo‘y qilib tasvirlagan holda, Saidni ozg‘in va nimjon, Mirazimni esa baquvvat bo‘lgani bilan “qo‘pol” deya tasvirlaydi. Yusufni Mirazimdek baquvvat va uzun bo‘yli “Alpomish” bilan kurashganda ham uni “hash-pash deguncha oyog‘ining tagiga ola bilishi”ni tasvirlagan holda o‘zining subyektiv munosabatini bildirgan. Asar personajlari tomonidan berilgan munosabatlarda “Dunyoning tayanch nuqta”si ekanligi ham Yusufga berilgan obyektiv bahodir. Yusufning o‘zi haqidagi fikr-o‘ylari ham (Nahotki o‘sha chog‘lar qaytib kelmaydi!..Axir hammasi joyida edi-ku!) o‘zining tirishqoq, intiluvchan, bilimdon – umuman har tomonlama mukammal shaxs ekanligini ma‘lum darajada oydinlashtiradi.

Tartib bilan aytadigan bo‘lsak, Yusufning shaxs sifatida o‘zining namoyon etishida muhim rol o‘ynagan tog‘asi Muhammadjon aka, otasi – Odil akalarning portretiga e‘tibor beraylik: Muhammadjon aka – bu shaxs xarakterini yaratishda yozuvchi xatti-harakat portret tasviridan unumli foydalanadi. Uning Yusufga, yaqinlariga aytgan gap-so‘zlari, fikr-mulohazalaridan jamiyat farovonligi, shaxs erkinligi, hurligi, kelajak rivoji uchun qayg‘uradigan komil inson ekanligi oydinlasha boradi. “Muhammadjon aka gapga chechan, notiq odam edi. Uzoq yillar davomidagi o‘qituvchilik, rahbarlik lavozimlari, ota-bobosidan o‘tgan biyronligi bu odamni haqiqatan ham bulbuligo‘yo qilib yuborgandi. Binobarin, qayerda bo‘lmasin, so‘zga og‘iz ochdimi qolganlari mum tishlagandek, butun vujudlari quloqqa aylanib tinglashardi”[1, 16].

Endi Yusufning otasi Odil aka obraziga e‘tibor qarataylik. Bu personaj portreti ham yaxlit tarzda chizilmay yozuvchi munosabati, farzandlari – umuman uni tanigan-bilgan odamlar orqali yoritiladi. “Nihoyat uzoq davom etgan jimlikni Odil aka buzdi.

– Men...Yusuf... – Gapiring qulog‘im sizda, – Muhammadjon aka kamtarinligi bois poygastroqqa cho‘kkan Odil akaga dalda berdi”[1, 26].

Yozuvchi bu yerda Odil akaning kamtarin va tortinchoqlik kabi fazilatlarini chizadi. Biz Odil akaning shaxsiyatiga chuqur kiradigan bo‘lsak, uning tog‘ – qishloq odami ekani va, albatta, qishloq odamlariga xos tortinchoqlik, kamtarinlik, bag‘rikenglik, g‘urur va shu kabi fazilatlarini ko‘p uchratamiz. Bundan tashqari bu inson dunyodagi, ijtimoiy borliqdagi voqealardan xabardor, o‘qimagan bo‘lsa ham, o‘ziga yarasha dunyoqarash va madaniyatga ega odam. “Biz ozmi-ko‘pmi o‘risni tarbiyasini oldik. Bu yoqda televizor, gazeta-jurnal degan narsalar dunyoning naq narigi chekkasidagi voqealarni ko‘rsatayotgan, yozayotgan bo‘lsa...Olam o‘zgarib ketgan axir!”[1,51].

Mirazimning xarakter-portreti: “Bo‘yador, baquvvat bo‘lgani bilan qo‘pol” [1, 74] “Dunyoni suv bossa to‘pig‘ga chiqmaydi. Uning bobolari savdogar o‘tgan...Nima jin urib Tarix institutiga olib keldi – o‘zi ham bilmaydi. Har tugul institutni amal-taqal bilan tamomladi-yu dadasining yoniga – tijoratga ketdi”[1, 76].

Saidning xarakter-portreti: “Said ozg‘in va nimjon”[1, 74], “To‘g‘ri, Said ham anoyilardan emas. Ustamon, aqlli. Manzuraga ham bejiz uylangani yo‘q. Badavlat amaldorning qizi bo‘lgani

uchun... U o'z hayotini Manzurasiz tasavvur qila olmaydi. Turmush quribdiki har qanday masalada Manzura bilan kengashadi, hisoblashadi, unga suynadi.” [1, 119].

Shu o'rinda Yusufning ikki do'stining portretiga e'tibor beradigan bo'lsak, bu yerda yozuvchi ikkala qahramonni ham ma'lum darajada nuqsonli qilib tasvirlaydi. Mirazimga bo'yodor, baquvvat bo'lgani bilan “qo'pol” deb baho beradi va keyingi xatti-harakatlarida ham ijobiy tavsif sezilmaydi. Saidda ham bu jarayon yaqqol ko'zga tashlanadi. Uning ozg'in va nimjonligi, Manzuraning boyligiga uchib, unga uylanishi, amaldor qanog'asining ko'magi bilan oyoqqa turishi hamda barcha masalalarda Manzuraning ko'rsatmalari, maslahatlari bilan ish ko'rishi kabi lavhalar bunga misoldir. Har bir yozuvchi ijodiga e'tibor berib qaraydigan bo'lsak, portret masalasini turlicha hal qilishadi: Ko'pgina yozuvchilar asarni portret tasviridan boshlasalar, boshqa birlari qahramonlarning xatti-harakatlar orqali portretni yaratadi. Yana bir guruh yozuvchilar esa portret va harakatni parallel ko'rsatadilar. Yozuvchi Ulug'bek Hamdam esa ikkinchi yo'ldan, ya'ni qahramon portretini xatti-harakatlar orqali chizgan.

Adabiyotshunos olim Abdug'ofur Rasulov o'zining “ Badiiylik – bezavol yangilik ” nomli kitobida asar xarakteri haqida gapirar ekan, portret tasviriga ham to'xtalib o'tib, ” Portret bilan xarakter yo'nalishi orasida birlik bo'lishi, portret qahramon qalbini – o'zligini yoritishga xizmat qilmog'i lozim”[3, 187] – deydi. “Muvozanat” romanidagi portret tasvirlar ham adabiyotshunos A. Rasulovning fikriga hamohang ravishda qahramonning axloqidan, xatti-harakatlaridan, kurash-to'qnashuvlaridan kelib chiqqan chizgilardir. Romanda tabiat ko'rinishlari va umuman peyzaj tasvirlarini ham uchratamiz. Yozuvchi asarda tabiat manzaralaridan ko'pincha Yusufning ruhiyat-xarakterini yoritishda foydalangan. “ Qorga ko'milib yotgan katta ko'chaga otilarkan, uning xayoliga zavq olishdan boshqa narsa yo'q edi. Nihoyat tizzasigacha qor kechib yo'lakdan katta yo'lga chiqdi va hali iz tushmagan ko'cha qarshisiga oyoq ildi... Yusuf bir zum ikkilanib turdi. Momiqdek yastanib yotgan qor shu qadar go'zal, buning ustiga, hali teginilmagan bokira edi” [1, 8].

Yozuvchi qishni – tabiatning qorga burkanganini tasvirlar ekan, qorning oppoqligi, go'zalligini va buning ustiga “hali teginilmagan bokira” ekanligini yoshgina, hali hayot g'am-tashvishlaridan xoli, g'o'r, xushchaqchaq, ko'ngli xuddi qordek oppoq va beg'ubor bo'lgan bola Yusufga hamohang tarzda jonlantiradi. Bu qorni ramziy ma'noda baholasak ham, qor bu – Yusuf, hali ko'nglida rang-barang bahor uchqunlari kurtak yozishga ulgurmagan, qalbi yuksak orzu-istak, umidlarga to'lmagan bo'm-bo'sh va ayni paytda toza bola. O'sha qorning yerga singib, tuproqqa aralashishi, tiniq yoki loyqalanib oqishini esa Yusufni katta bo'lib esini tanishi, atrofga mehri, orzu-havasining uyg'onishiga, intilishi-yu g'am-tashvishli, quvonchli damlari – umuman aytganda hayotagi xatti-harakatlariga mengzasak ham bo'ladi. Bu peyzaj tasviriga e'tibor beradigan bo'lsak, yozuvchi tasvirda qorni endi yoruglik, beg'ubor, pokizalik emas, balki sovuqlik umidsizlik alomati sifatida tasvirlaydi. Amirning botinida kechayotgan tiyiqsiz, tubi yo'q tushkunlik kayfiyatini o'quvchi ko'z oldiga keltirish uchun foydalanadi. Bu ham o'z navbatida yozuvchining o'ziga xos mahorati, topqirligi bo'lib, badiiy-estetik didi, dunyoqarashining naqadar yuqoriligidan dalolat beradi.

Asarda Ulug'tog' tasviriga juda ko'p murojaat qilingan. Yozuvchi bu tog' tasvirida ham xuddi qor singari ramziy ma'no yuklagandek go'yo. Ulug'tog' – bag'rikenglik, ulug'vorlik, kengfe'llik, og'ir-bosiqlik – salobat ramzi. Yusufni asar so'ngida barcha qiyinchiliklarni g'am-qayg'u, ulkan alam, o'kinch va nafrat bilan bo'lsa-da yengib chiqadi. Ozodlik, hurlik hamda ulug'vorlikka erishadi va Ulug'tog' maqomini olgandek bo'ladi nazarmizda.

“Ulugtog' hamon o'sha-o'sha sersavlat, serviqor. Qish tikib bergan oq do'ppisini hamon yechmagan...” [1, 37].

“Bir tekisda o'sgan qizg'aldoqzorlarning enlari ma'lum-u bo'ylari ko'z ilg'amas olislar qa'riga cho'kib ketgandi. U na chopqillab dumalashni, na bolalar singari qizg'aldoqlardan quchoq-quchoq uzishni bilardi. Yusufning hayratdan ko'zlari katta-katta ochilib, qizg'aldoqning qip-qizil kosasiga, shu qizillikka uyg'un ich qismidagi qop-qora xoliga termularkan uni uzishga botinolmasdi” [1,40]. Yozuvchi yuqorida bayon etilgan peyzaj tasvirlarida asosan Yusufning psixologik kayfiyatini kitobxon ko'z o'ngida yorqin gavdalantirish uchun foydalangan bo'lsa-da, bir tomondan uning xarakterini ochib beruvchi bir vosita deb ham biladi.

Adabiyotshunos olim Naim Karimov o'zining "XX asr adabiyoti mazaralari" kitobidan o'rin olgan "Badiiy tasvir usul va vositalari" nomli maqolasidagi peyzaj tasviri haqidagi quyidagi fikrlari ham bizning yuqoridagi fikrlarimizni tasdiqlaydi. "Tabiat ko'rinishlari aksar qahramonning psixologiyasi, kayfiyatiga hamohang ravishda aks ettiriladi. Tabiat hodisalarining tasviri qahramon kechinmasi va ichki dunyosini ifoda qilish uchun badiiy bir vosita rolini o'ynaydi"[2, 502].

Xulosa qilib aytganda, yozuvchi "Muvozanat" romanida asar qahramonlari xarakterini yaratishga intilar ekan turli tomondan (davr, muhit...) yondashadi va keng doiradagi xarakterlarni yaratishga erishadi. Asarda faqatgina Yusuf, Said, Mirazim, Amir va boshqalarning xarakterini yaratibgina qolmay, ijtimoiy borliqda hayot uchun kurashayotgan turli kasb egalari (dehqonlar, cho'ponlar, savdogarlar, o'qituvchilar, ishchi-mardikorlar, shifokorlar, yuqori davlat organi vakillari va boshqalar) ning xarakterini ham xatti-harakat portretlari orqali yoritgan. Asarda bir-biriga o'xshamaydigan xarakterlar bo'y ko'rsatgan bo'lsa-da, yozuvchi ularni asarning asosiy bosh qahramoni Yusufning xarakteriga tobelantirgan, ya'ni uning xarakterini ochib berishga yo'naltirgan. Bu jarayonda yozuvchiga portret, peyzaj va boshqa tasvir vositalari juda ham qo'l kelgan deb ayta olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdam U. Vatan haqida qo'shiq. – T.: "Akademnashr", 2014.
2. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. –Т.: "Ўзбекистон", 2008.
3. Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. –Т.: "Шарк", 2007.

UDK 808.5

PROPOZITSIYANING ILMIY TALQINI

A.Shodiyeva, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Pragmatikaning obyektlaridan biri bo'lgan propozitsiya hodisasining jahon va o'zbek tilshunosligida o'rganilishi, ta'rif va tavsifi olimlarning ilmiy qarashlari orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: propozitsiya, propozitsional janr, pragmatika, semantika, mantiqiy negiz, obyektiv vaziyat, voqea nomi, gapning obyektiv mazmuni, predikat.

Аннотация. Изучение, определение и описание феномена пропозиции, являющегося одним из объектов прагматики, в мировом и узбекском языкознании освещается через научные взгляды ученых.

Ключевые слова: предложение, пропозициональный жанр, прагматика, семантика, логическое основание, предметная ситуация, название события, предметное содержание предложения, сказуемое.

Abstract. The study, definition and description of the phenomenon of proposition, which is one of the objects of pragmatics, in world and Uzbek linguistics is illuminated through the scientific views of scientists.

Key words: proposition, propositional genre, pragmatics, semantics, logical basis, objective situation, event name, objective content of the sentence, predicate.

Jahon va o'zbek tilshunosligida o'rganilayotgan yangi yo'nalishlaridan biri bo'lgan pragmatika sohasida qator ishlar olib borilmoqda. So'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi verbal hamda nonverbal munosabatning mazmuniy yo'nalishiga asoslanishi, mazmunning so'zlovchi yoki tinglovchi ichki maqsadlarini ifoda etishdagi vazifasi ishimizning mohiyatini tashkil etadi. Ustozimiz M.Hakimovning ta'kidlashicha, matnning pragmatik yo'nalishi so'zlovchi kommunikativ ichki niyatini aks ettirish darajasiga ko'ra individual uslubiy janr shakllaridan birini tanlab oladi. Ana shu tanlangan janr shakli axborotning turlicha ko'rinishlari sifatida namoyon bo'ladi va ular til bosqichida quyidagi tartibda nomlanishi mumkin: 1. Axborotning presuppozitsion janr shakli. 2. Axborotning propozitsional janr shakli. 3. Axborotning tagma'no janr shakli. Rasmiy matnlarining berilayotgan axborotning shaklini belgilashda yuqoridagi pragmatikaning janr shakllaridan bo'lgan propozitsiya va presuppozitsiya hodisalarini obyekt sifatida belgilab, ularning rasmiy matnlarda ifodalanishini tahlil qilib o'tamiz.

Propozitsiya (lot. propositio). Nutqda ko'rsatilgan vaziyat, hodisa, "holat" modeli. Gap shaklidagi propozitsiya ibora shaklida propozitsiyaning an'anaviy hukmi bilan o'zaro bog'lanib, gapda gap semantikasining predikativ komponentini murakkablashtiradigan qo'shimcha hodisalarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.[1;290]

Propozitsiya (propositio) – lotincha so'z bo'lib, "asos (dalil) bo'la oladigan dastlabki hukm, fikr, predmet" degan ma'noni anglatadi.[2;409]

Tilshunoslikda propozitsiya gapda aks etgan **obyektiv vaziyat, voqea nomi, gapning obyektiv mazmuni** sifatida talqin etilmoqda.[3] Propozitsiyaga O.I.Moskalskaya gapning "*mazmuniy yadrosi*"[5;10] deya ta'riflaydi, o'zbek tilshunosligida esa N.Mahmudov gapning "*mantiqiy negizi*"[4;28] sifatida tavsif beradi. B.Rassel propozitsiyani "*tushunishning mundarijasi*"[7;21] sifatida talqin etadi. "Propozitsiya" atamasi dastlab umumiy tarzda o'rganilgan bo'lib, falsafiy va mantiqiy izlanishlar ta'sirida tilshunoslikka kirib kelgan. Bu atama G.Frege g'oyalari ta'sirida shakllandi[2;409], so'zlovchi nutqiga xos tasdiq akti propozitsional struktura sifatida ajratila boshlandi[8;117]. Shuningdek, ushbu atama sintaktik birliklar vositasida bayon qilingan propozitsiya, ya'ni asosiy hukm[9;155] sifatida ham izohlanadi. Demak, matndan anglashilgan asosiy ma'no, mazmun, jumladagi asosiy hukm propozitsiya hisoblanadi.

Propozitsiya gapning ichki tuzilish birligi ekanligi tilshunoslar tomonidan e'tirof etiladi. Jumladan, I.P.Susov propozitsiyani tinglovchiga yetkazishi lozim bo'lgan axborotning qurilmadagi boshlang'ich ko'rinishi sifatida baholab, axborotning jumla orqali voqelanishi va unda ifodalangan bir yoki bir necha propozitsiya gapning mazmuniy negizini, uning ichki tuzilishini tashkil etishini ta'kidlaydi[10;10]. L.V.Vasilyev esa propozitiv plan til birligi sifatida gap semantikasiga oidligini, kommunikativ plan esa jumla, nutq semantikasining predmeti ekanligini ta'kidlaydi[11;13].

Propozitsiyaning til va nutq xosligi haqidagi qarashlar o'zbek tilshunosligida o'rganilgan bo'lib, jumladan, R.Abdusamatovning ta'kidlashicha: «Qo'shma gaplar qurilishiga tizim nuqtayi nazaridan yondashish, til va nutq hodisalarining o'zida ikki xil mazmunni farqlashga olib keladi: nutqqa xos mazmun – propozitsiya, tilga xos mazmun – designat»[12;26] hisoblanadi.

Y.G.Pankrats esa propozitsiya bilimni yetkazishning o'ziga xos shakli bo'lib, u axborotni to'plash va saqlashning kognitiv strukturalari qatoriga kirishini ko'rsatadi[13;15]. G.N.Manayenkoning propozitsiya haqida qarashlari ham e'tiborlidir, xususan, propozitsiya semantik sath hodisasi sifatida, borliqning nusxasi yoki vaziyatning oynadagi aksi emas, balki anglashilgan vaziyatning mohiyati, mazmunidir[14;68].

O'zbek tilshunos olimlaridan Sh.Safarov ham yuqoridagi fikrlarga qo'shilgan holda propozitsiyaga quyidagicha yondashadi: «Propozitsiya va voqelikdagi holat, hodisa qanchalik mutanosib bo'lishmasin, har holda ular bir-birini aynan takrorlamaydi»[15;93]. Klassik mantiqda propozitsiya quyidagi tarzda tushunilgan «borliqning ma'lum predikatlari haqida tasdiq yoki inkor yo'li bilan axborot beruvchi fikr shakli tushunilgan. Bu atama dastlab hukmning ifodalanish shakli bo'lgan darak gaplarga, keyinchalik gapning hamma turlariga nisbatan qo'llandi»[4;28]. Biroq professor M.Hakimovning ta'kidlashicha, dastlab propozitsiya tushunchasi gapning mazmuniy strukturasidagi barcha mazmuniy sathlarni qamrab olgan holda qo'llana boshladi. Gapning subyektiv mazmuniy strukturalari ham propozitsiya ostida tadqiq etildi[9;58].

Propozitsiya kognitologiyada insonning tashqi olamni idrok etish amaliyoti va tajribasini aks ettiruvchi bilim va tuzilmani anglatadi[15;93]. A.Nurmonov ham shu nuqtayi nazardan propozitsiyani obyektiv borliqning ma'lum bir nutq vaziyati bilan bog'liq parchasi, elementi sifatida talqin etadi[4]. N.Mahmudov esa denotativ voqea gapning xolis (obyektiv) mazmunini tashkil etishini, xolis mazmun esa gapning "mazmuniy yadrosi" ekanligini qayd etadi[6]. Propozitsiya masalasiga bunday qarshlarni tilshunos olim G.Roziqovning ilmiy izlanishlaridan ham kuzatishimiz mumkin, jumladan, obyektiv borliqning ma'lum bir parchasini in'ikos etgan tipik vaziyat gapning mantiqiy mazmunini tashkil etuvchi propozitsiyaga teng kelishini ko'rsatadi. Shuningdek, propozitsiya obyektiv borliq bilan bog'langan voqeaning nomi hamdir. A.Nurmonov gapni propozitsiya nomi deb baholaydi[6]. Ammo tilshunos olim H.Usmonova propozitsiya va gap tushunchalaribir-biriga teng emasligini ta'kidlaydi: «Propozitsiya gapdan, avvalo, mundarijasi nuqtayi nazaridan farq qiladi. Gap shakl va mazmun

munosabatidan tashkil topgan butunlik deb hisoblansa, propozitiv tuzilish gapning faqat mazmunini tuzilishining bir tomoniga tegishli sanaladi»[16;16].

Shuningdek, olimaning izlanishlarida propozitiv struktura uzvlatini belgilashda predikat va uning argumentlari masalasiga alohida to'xtaladi: «... predikatning o'zi propozitsiya uchun kifoya qilmaydi. Predikatning propozitsiya ifodalashga o'tishi uchun u o'zining bo'sh o'rinlarini tegishli leksik birliklar bilan to'ldirishi lozim bo'ladi»[16]. R.Davlatova esa birgina predikatning o'zi propozitsiyani ifodalashi mumkinligini ta'kidlaydi: «... *“Bahor!”* atov gapi, *bahorning mavjudligi, ayni damda bahor ekanligi* to'g'risidagi propozitsiyani ifodalashga xizmat qilgan. Ko'rinadiki, bu o'rinda predikatning propozitsiya ifodalashi uchun uning argumentlariga ehtiyoj sezilmaydi. Demak, gapda predikat mavqeyida qo'llangan har qanday birlik propozitsiya ifodasiga yo'l ochadi. Gapda predikatning bo'sh o'rinlari to'ldirilishi bilan mazmunan kengaygan propozitsiya ifodalanadi. Predikat va uning argumentlari munosabati asosida tashkil topuvchi propozitiv strukturaning markaziy elementi predikatdir»[17;16]. Bizningcha ham propozitsiyaning ifodalanishida predikatning ifodalanishi, uning mazmunini strukturasini ochib berishda asossiy vazifani bajaradi, predikat va argumentlarning ishtiroki predikatning mazmunan kengligini ta'minlashga xizmat qiladi. Demak, propozitsiyani semantik va pragmatik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, «Ifoda tarkibidagi propozitsiyalar so'zlovchining subyektiv munosabati bilan bog'lanmasa, bu propozitsiya semantikaning obyekti hisoblanadi, so'zlovchining subyektiv munosabatini aks ettiruvchi propozitsiya lingvistik pragmatikaning obyekti sanaladi»[9;63].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Издательство ООО «Пилигрим». 2010. С 290
2. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. (под. ред. Б.А.Серебрянников) – М.: Наука, 1972. – Б. 298
3. Нурмонова А., Махмудов Н., Ахмедов А., Солихўжаева С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. – Тошкент: Фан, 1992. – Б. 28
4. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 10.
5. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.12.
6. Рассел Б. О пропозициях: что они собой представляют и каким образом обозначают. – С. 21.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, с.401.
8. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матнинг прагматик талқини: Филол.фан.докт.дисс. – Тошкент, 2001 – 117-бет.
9. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: “Akademnashr”, 2013. – 155-бет.
10. Сусов И.П. Введение в теоретическое языкознание. Электронный учебник. – Тверь, 1999. – С.10.
11. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. – М., 1987. – С.13.
12. Абдусаматов Р. Қўшма гапларни ўқитиш муаммоларига доир // Тил ва адабиёт таълими – Тошкент, – 1999. №3. 26-бет.
13. Панкрац Ю.Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней. – Минск, 1992. С. 15.
14. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.- 93-бет.
15. Усмонова Х., Ўзбек тилидаги гап бўлақларининг позиция структураси: Филол. фанлари д-ри ... дис. автореф. – Тошкент, 2009. – Б. 16
16. Давлатова Р. Пропозиция ва унинг ўзбек тилида ифодаланиши: Филол. фан. ном. дис. – Тошкент, 2009. – Б.16.

UO'K 83

“ZARBULMASAL” ASARIDA GULXANIYNING AXLOQIY QARASHLARI

N.A.Sulaymonova, f.f.n., dots., Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida axloqiy qarashlarning tavsifi jamiyat hayotida mavjud salbiy jihatlar va illatlarni ochib beruvchi o'ziga xos usul hisoblanadi. Mazkur maqolada Gulxaniy qalamiga mansub bo'lgan “Zarbulmasal” asarida berilgan axloqiy qarashlar va g'oyalar tahlil qilinadi. Tahlil orqali ushbu asarning didaktik jihatlari yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Qolaversa, insonlarda barkamollik va komillik kabi xislatlarni shakllantirishda “Zarbulmasal” asarining muhim ahamiyati ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *o'zbek mumtoz adabiyoti, adabiy meros, masallar, Gulxaniy, “Zarbulmasal” asari, Gulxaniyning axloqiy qarashlari, xalq maqollari.*

Аннотация. В истории узбекской классической литературы описание нравственных взглядов является уникальным методом, раскрывающим негативные стороны и пороки в жизни общества. В данной статье анализируются моральные взгляды и идеи, изложенные в произведении «Зарбулмасал», автором которого является Гулхани. Благодаря анализу дидактические аспекты данного произведения становятся более очевидными. Кроме того, показано важное значение произведения «Зарбулмасал» в формировании у людей таких качеств, как совершенство.

Ключевые слова: узбекская классическая литература, литературное наследие, басни, Гулхани, «Зарбулмасал», нравственные воззрения Гулхани, народные пословицы.

Abstract. In the history of Uzbek classical literature, the description of moral views is a unique method that reveals the negative aspects and vices in the life of society. This article analyzes the moral views and ideas given in "Zarbulmasal" written by Gulkhani. Through the analysis, the didactic aspects of this work become more evident. In addition, the importance of the work "Zarbulmasal" in the formation of qualities such as perfection in people has been shown.

Key words: Uzbek classical literature, literary heritage, parables, Gulkhani, "Zarbulmasal", moral views of Gulkhani, folk proverbs.

O'zbek mumtoz adabiyotida samarali ijod qilgan, o'zining durdona asarlari, she'r va hikoyalari, dostonlari bilan munosib o'rin egallagan ijodkorlar talaygina. Ularnig hayot yo'li, ijod namunalari hozirgacha o'rganilib, hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Ayniqsa, ulardan ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish tarbiyaning milliy tarixiy negizlarini mustahkamlashning muhim omili sifatida ahamiyatlidir.

Adabiyotimiz tarixida o'ziga xos maktab yaratgan, mohir san'atkorlardan biri – lirik va satirik shoir, o'tkir askiyachi va masalnavis yozuvchi Gulxaniy XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlarida yashab ijod etgan va bu davr o'zbek adabiyotida o'ziga xos o'ringa ega ijodkordir. Uning asl ismi sharifi Muhammad Sharif bo'lib, Gulxaniy esa uning adabiy taxallusidir (Gulxaniy hamma narsani biluvchi shoirdir. U faqat gulxan emas, gulshandan ham chiroyliroqdir. Devona fe'lligi, olov tabiatliligi, iste'dodliligi, o'tkir fikrliligi tufayli o'ziga shunday taxallus tanlagan). Gulxaniyning hayoti va ijodi to'g'risida to'liqroq ma'lumot olish uchun Qo'qon xoni Umarxon saroyida shoirlar boshlig'i bo'lgan Abul Karim Fazliy tomonidan 1821-yilda tuzilgan "Majmuai shoiron" ("Shoirlar majmuasi") nomli tazkiraga murojaat qilish mumkin. mazkur tazkira orqali Gulxaniy qalamiga mansub 12 g'azal, 1 ta qasida va "Zarbulmasal" asari bizgacha yetib kelgan.

Gulxaniy o'zining zo'r iste'dodi, tajribasi, hayotga haqqoniy qaray bilishi tufayli xalqqa yaqin yozuvchi sifatida ko'zga tashlanadi. Adib yoshligida she'riyatga oid ko'plab kitoblar o'qiydi, xalq og'zaki ijodini berilib o'rganadi va asta-sekin she'r mashq qilishni boshlaydi. Ayniqsa, ga'riblik turkumidagi ruboiy va to'rtliklari bilan el og'ziga tushadi. U o'zbekcha she'rlariga Gulxaniy, tojik tilidagilariga esa Jurvat taxallusini ishlatadi.

Gulxaniy o'z asarlarida xalq og'zaki ijodi namunalaridan tashqari "Kalila va Dimna"dan, Firdavsiy, Jomiy, Hofiz Sheroziy, Alisher Navoiy kabi ulug' shoirlarning asarlaridan munosib foydalangan holda zamonasida tengsiz deb topilgan "Zarbulmasal" asarini yaratadi. Axloqiy va badiiy jihatdan olib qarasak, adibning bu asari nihoyatda qimmatli ekanligini guvohi bo'lamiz. Sababi bu asar xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan, o'zida didaktik g'oya tashuvchi maqollar va masallardan iborat.

Gulxaniy hukmdorlar va ularning laganbardorlarini, saroy ahlining kirdikorlarini majoz yo'li bilan o'tkir satira ostiga oladi. Chunki u mehnatkash xalqning og'ir, mashaqqatli hayotini o'z ko'zi bilan ko'rdi, saroy bazmlari, keti uzilmas mayparastliklar, saroydagilarning xalqni talash hisobiga boyishini payqadi va bunday salbiy ishlar uni satira va masallar vositasida jamiyatdagi illatlarni fosh etishga undadi. Chunki Gulxaniy o'sha davrdagi vaziyat taqozosi bilan hukmron doiralardan noroziligini va nafratini ochiq-oydin ifodalay olmas edi. Shuning uchun o'zining majoziy shakldagi "Zarbulmasal" asarini yozishga kirishdi.

U jamiyatning holatini ertak yo'li bilan yozish mumkin ekanligini tushunadi. Shuning uchun Yapaloqqush va Boyo'g'lining bir-biriga quda bo'lishi voqeasini keltiradi. Bu ikki quda to'y

bahonasida oxir oqibat mamlakatni xonavayron qiladi. Yozuvchi Ko'rqush, Hudhud, Kulonkirsulton, Sho'ranul, Malik shohim va Kordonlarning bir-birlariga aytgan masallari, hikoyalari orqali asarning g'oyaviy mazmunini ochib beradi. Asar qahramonlari bo'lgan Yapaloqqush va Boyo'g'li yuqori tabaqa vakillari. Ularning xatti-harakatlari ochko'z va qonxo'r bo'ri, aldamchi va shayton tulkilarga o'xshaydi. Bularning o'y-fikrlari, yurish-turishlari shumlikdan iborat, shahar va qishloqlarning vayron bo'lishi ular uchun bazm bayram hisoblanadi.

“Zarbulmasal” asarida keltirilgan “Maymun va Najjor” masalida Gulxaniy hunar va hunar ahlini ulug'laydi. Yozuvchi Maymun qismati orqali qo'lingdan kelmaydigan ishga urinib, kulgu bo'lma, ko'r-ko'rona birovga taqlid qilib, falokatga yo'liqma, degan fikrni olib chiqadi. Najjor esa juda aqlli, zukko va mohir hunarmand sifatida tasvirlanadi. U foydali mehnat bilan shug'ullanishni har narsadan yuqori qo'yadi. Masal davomida Gulxaniy Najjor va uning mehnatini, duradgorlik qobiliyati va mahoratini tasvirlar ekan, hatto Maymun ham mehnatga muhabbat bilan qaray boshlaydi, hunarga va uning egasiga havas qiladi, degan fikrni olg'a suradi.

Mehnatkash xalqning og'ir hayoti, huquqsizligi va nochorligi, bir so'z bilan aytganda, ayanchli qismati asardagi “Tuya bilan bo'taloq” nomli masalda o'ziga xos tarzda ochib berilgan. Badiiy ta'sirga ega bu masalda Gulxaniyning tasvirlashicha, Tuya hayotda ezilgan, tutqun, erk-ixtiyorsiz, og'ir mehnat bandasi hamda qul qismatiga mahkum etilgan mehnatkashlarning mazojiy obrasidir. Bo'taloq esa ona sutiga ham to'yolmay, og'ir mashaqqatli hayot kechirgan, och-yalang'ochlikda, muhtojlikda yashagan erksiz mehnatkash bolalar timsolidir.

“Zarbulmasal” asaridan o'rin olgan “Toshbaqa va chayon” masalida esa Gulxaniy jamiyatdagi yuz berayotgan nohaqliklar, undagi nonko'r insonlarning xatti-harakatlarini fosh etadi. Mazkur masalda bir-biriga qarama-qarshi ikki obraz beriladi. Ulardan biri Toshbaqa obrazi bo'lib, u – aqlli, farosatli, safarlarda ko'p yurib, ancha tajriba orttirgan, insofli, sodiq va qadrdon do'st timsoli. Toshbaqa o'z hamrohi Chayonning suvdan o'ta olmasligini bilgach, unga yordam qo'lini cho'zadi. Lekin Toshbaqa Chayonning xiyonatini – “Sen bilmaysanmi Chayonning muddaosi xoh do'stning ko'ksiga, xoh dushmanning orqasiga bo'lsin, nish urishdir”, degan javobini eshitgach, uni halok qiladi. Gulxaniy bu masala orqali Chayonga o'xshagan odamlar bilan do'st va hamroh bo'lmaslikka, kishini o'zini va o'z taqdirini ana shunday odamlar qo'liga topshirib qo'ymasligi kerakligiga undaydi.

Shuningdek, adib badiiy so'zning nechog'lik qudratli ekanligini, uni qadriga yetadigan kishilarga aytish kerakligini, behuda isrof qilmaslik kerakligini quyidagi qimmatli maqollar vositasida shunday ta'riflaydi:

• *“So'zni aytg'il uqqanga, jonni jonga suqqanga, so'zni aytib netarsan, onadin yomon tuqqanga”*

• *“Yaxshilar topib so'zlar, yomonlar qopib so'zlar”*

• *“Agar so'z jona paydo qilmasa so'z, ani so'z demagil, ey majlis afro'z”*

• *“Shirin-shirin so'zlasang, ilon inidan chiqar, achchiq-achchiq so'zlasang, musulmon dinidan chiqar”*

• *“Anglamay so'zlagan og'rimay o'lar, chaynamay yeganlar kavshamay o'lar”.*

“Zarbulmasal” asarida Gulxaniy maqtanchoqlik va yolg'onni qattiq qoralaydi va buni qisqa va lo'nda qilib, quyidagi maqollar bilan ifodalaydi:

• *“Bor maqtansa, topilur, yo'q maqtansa, chopilur”*

• *“Maqtangan qiz to'yda uyalar”*

• *“Yolg'on maqol turmas”*

• *“Ermon yog'ochining egilgani – singani, er yigitning uyalgani - o'lgani”*

• *“O'zini maqtatg'oni - o'limning qorovuli”*

• *“Har kimning ishimas uloq ovlamoq, madrasaga borib tuproq yalamoq”*

“Zarbulmasal” asarida Gulxaniyning insonning axloqiy sifatlariga urg'u beruvchi turli mavzulardagi quyidagi ibratomuz maqollar ham o'rin olgan:

• *“Ishonmagil do'stingga, somon tiqar po'stingga”*

• *“Oshinongdin top”*

• *“Qalb qozoni qaynamas, qaynasa ham quyulmas”*

- “*Suq toy‘mas, o‘g‘ri boyimas*”
- “*Tanimasni siylamas*”
- “*Oz oshim, g‘avg‘osiz boshim*”
- “*Xayr ishiga hech ixtixora hojat emas*”
- “*Ko‘pga kengash, bilganingni qil*”
- “*To‘yga borsang, to‘yib bor, to‘rg‘a to‘ning kiyib bor*”
- “*Quda bo‘lding, judo bo‘lding*”

Mazkur asarning ustuvor g‘oyalaridan biri tinchlik va musaffo osmonni qadrlash, uni asrab-avaylash g‘oyasidir. Mazkur g‘oyani ilgari surar ekan, Gulxaniy shunday xulosani beradi: “Qayerdagi tinchlik-totuvlik hukm sursa, o‘sha yerlar bo‘stonu gulistondir, qayerdagi urush va noahillik bo‘lsa, u yerlar xarobayu vayronazordir”.

Asarda tilga olingan tarixiy shaxslarning laqablari, qush va joy nomlari, urf-odatlar, an‘analar, kishilarning moddiy hayotiga oid narsa va hodisalarning ahamiyati, xullas, tarix, etnografiya, til tarixi nuqtai nazaridan go‘yatda muhim bo‘lgan qanchadan-qancha fakt va materiallar uchraydi. Bularni o‘z ichiga olgan “Zarbulmasal” nafaqat tarixiy manba, balki inson ma‘naviyati tarbiyasida ham muhim manba ekanligi bilan didaktik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, asarda keltirilgan har bir asar, hikoya, rivoyatlarda tashbihlardan mohirona qo‘llanilganligi, maqol va matallar, hajviy parchalarning o‘z o‘rnida keltirilgani hamda nihoyatda xalqchil va sodda yozilganligi sabab “Zarbulmasal” asari kitobxonlar qalbidan chuqur joy egallab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gulxaniy. Zarbulmasal. Nashrga tayyorlovchi H.Yoqubov. – T.: Ma‘naviyat, 2016. – 112 b.
2. Is‘hoqov F. Gulxaniy “Zarbulmasal”ining ilmiy-tanqidiy matni. Avtoreferat. – T.: 1997. – 45 b.
3. Kalila va Dimna / Tarjimon: Suyima G‘anieva. — T.: Yangi asr avlodi, 2017. – 304 b.

UDK 808.5

ERKIN VOHIDOV SHE‘RIYATIDA QO‘LLANILGAN BADIY TASVIR VOSITALARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI R.A.Suvanova, dots., Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tili uslubiyati va nutq madaniyati masalalarini tadqiq etish va ular oldidagi dolzarb muammolarini bartaraf etish, uchun madaniyatimiz taraqqiyotini rivojlantirishda muhim omil ekanligini isbotlashga harakat qildik. Bunda sevimli shoirimiz Erkin Vohidov she‘riyatidan misollar to‘plab tahlil qildik. Badiiy tasvir vositalarining she‘riyatda qo‘llanilishi va uning vazifaviy xususiyatlarining ifodalanishiga to‘xtaldik.

Kalit so‘zlar: Tilshunoslik, uslubiyat, badiiy tasvir vositalari, metafora.

Аннотация. В данной статье мы попытались доказать, что он является важным фактором развития нашей культуры, с целью исследования вопросов методики и речевой культуры узбекского языка и устранения актуальных проблем, стоящих перед ними. Мы сосредоточили внимание на использовании средств художественного образа в поэзии и выражении его функциональных особенностей.

Ключевые слова: Языкознание, методология, средства художественного изображения, метафора.

Abstract. In this article we tried to prove that it is an important factor in the development of our culture, in order to study the issues of methodology and speech culture of the Uzbek language and eliminate the current problems facing them. We focused on the use of artistic imagery in poetry and the expression of its functional features.

Key words: Linguistics, methodology, means of artistic representation, metaphor.

Erkin Vohidov ijodi o‘zining rang-barang mavzulari, janrlari, poetic shakllari, stilistik e‘tibori, o‘ziga xosliklari, g‘oyaviy yo‘nalishlari, juda boy badiiy xususiyatlari bilan xalq ichiga teran ildiz otib kirdi.

O'zbekiston xalq shoiri, she'riyatning buyuk sultoni, shoir va adib Erkin Vohidov ijodida o'zgacha mazmunli kuy yangradi. Shoir E.Vohidov 1936-yil 28-dekabrda Farg'ona viloyatining Yangiariq tumanida tavallud topgan. U 1960 yil Toshkent Davlat Universiteti filologiya fakultetini tugatgan. Uning birinchi she'riy to'plami "Tong nafasi" nomi bilan 1961 yilda chop etildi. Keyinchalik esa "Nido", "Quyosh maskani" poemalari, "Bolalik", "Oqsoqol", "Bolalik ekan-da" kabi she'riy to'plamlari nashrdan chiqdi.

Shoir Erkin Vohidov she'riyatida badiiy tasvir vositalari o'z o'rnini egallagan. Uning she'rlarida uslubiyatning barcha turlari mujassam. Biz badiiy tasvir vositalaridan biri **metaforaga** to'xtalamiz. Uslubiyat sohasini o'rganar ekanmiz tilda yaratilgan yangi asarlarda metaforaning hozirgi kundagi rivoji, badiiy matnlarda qo'llanish darajasi va uning talqini dolzarb vazifalardan biridir.

Uslubiyat-nutqning eng go'zal va jozibador vositalarini tavsiya etadi, me'yor qilib belgilaydi. Nutqning turli uslubiy qatlamlarida badiiy tasvir vositalarini belgilab beradi. Shunga ko'ra uslubiyat so'z san'ati badiiy ifoda vositalari haqidagi alohida bir fan bo'lib, u haqidagi tushunchalarimizni boyib borishida yozuvchilarimizning xizmatlari kattadir.

Shoir Erkin Vohidov she'riyatida badiiy tasvir vositalarining o'rni beqiyosdir. Ko'chimlardan o'xshatish, metofara, metonimiya va sinekdoxa shoir satrlarini bir-biri bilan bog'lab kelgan va go'zal san'at asarlarini yaratgan. So'z va iboralar ko'chma ma'nolarda qo'llanadi va natijada metafora hosil bo'ladi. Bu mumtoz adabiyotimizda "**istiora**" deb ham yuritiladi. O'xshatishdan tubdan farq qiladi. Metafora deb nutqqa obrazlilik, his-tuyg'u berish maqsadida narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashliklarga asoslanib so'z va iboralarning ko'chma ma'noda qo'llanilishiga aytamiz. Masalan, yoshlik-g'uncha, yigitlik davri – umrning bahori kabi so'zlar bilan almashtirilishi mumkin.

Erkin Vohidov she'riyatidan metofaraga misollar keltiramiz: Masalan,

Yellar olib qochdi qishning xolini,

Barglar chapak chalib uyg'ondi shodon.

Bo'toqlarga qo'nib gul kitobini

Varaqlashga tushdi bulbul g'azalxon [6, 6].

Metaforalar tuzilishiga ko'ra ikki xil bo'ladi: sodda va kengaygan. Sodda metafora birgina so'zdan tashkil topadi, kengaygan metaforalar ikki va undan ortiq so'zdan tuziladi. Bu satrlarda "**gul**"sodda, "**chapak chalib**" ibora tartibda, "**bulbul g'azalxon**" birikmalari kengaygan metafora sanaladi. Yana:

Barqut kiyib bezandi bog'lar,

Sahrolar ko'ksiga taqdi qizg'aldoq.

Quyosh etagiga oq bulut bog'lab,

O'rik shoxlarida qovurdi bodroq [6, 6].

Bu she'rda kengaygan metaforalardan foydalanilgan. Bular **sahrolar ko'ksiga, quyosh etagiga, qovurdi bodroq** kabilardir. Ushbu metaforalar ko'chma ma'noda qo'llanilgan. Bu metaforalarni yashirin o'xshatish deyish mumkin. Misol:

Bugun koinotda ezgu bir tashvish,

G'uncha gul bo'lay deb ko'zin ochadi.

Musicha oldidan bir dona cho'pni,

Chumchuq uyasiga olib qochadi [6, 6].

Badiiy metafora bilan lingvistik metaforalarni bir-biridan farqlashimiz kerak, yuqoridagi misolda "**ko'zin ochadi**" deb g'unchaga nisbatan, "**bir tashvish**" so'z birikmasi esa koinotga nisbatan qo'llangan. Har ikkilasi ham insonga xos bo'lgan fazilatlar bo'lib, ko'chma ma'noda qo'llangan.

Bizga ma'lumki, badiiy tasvir vositalaridan o'xshatish ham eng qadimiy ko'chimlardan biridir. O'xshatish bir narsaning belgisi, mohiyatini ikkinchi narsa orqali bo'rttirib ko'rsatishidir. Metafora bilan o'xshatish bir-biriga yaqin tasviriy vositalardir. O'xshatishda leksik vositalar (kabi, o'xshar, misoli, timsoli) va grammatik qo'shimchalar (-dek, -day, -dan, -daqa) orqali ifodalanadi. Metafora esa nomlaydi. O'xshatishga misol:

She'riyatdan totli bo'lsin har taom,

Ol yanog'ingiz kabi olma, anor.

Ko'zlaringizdek charos boqsin xumor,
 Eslatib ham pistalar xandoningiz
 Yuzingizdek kulsa shirmoy noningiz.

Bu she'riy parchadagi *“she'riyatday totli”, “ko'zlaringizdek charos”, “yuzingizdek kulsa shirmoy non”* kabi grammatik qo'shimchalar va *“oy yanog'ingiz”* kabi leksik vosita bilan o'xshatish ifodalangan. Bu she'riy misrada o'xshatishlar qatorida *“pistalar xandoningiz”* kabi metafora ham ishtirok etgan. Biz atoqli yozuvchi, sevimli shoirimiz Erkin Vohidovning she'riy to'plamlarini varaqlar ekanmiz, bir-biridan ta'sirchan va kamtarona she'rlarini o'qib vatan, ona, muhabbat, odamiylik mavzulari mujassamlashgan satrlarida badiiy tasvir vositalarining hammasini uchratishimiz mumkin va to'liqlanib o'qiymiz.

O'zbekiston

Yurtim,
 Seni yana oldim qalamga
 To'ying, shodiyonang bahona bo'lib
 Yana kelib qo'nding tonggi misramga
 Falak nisor etgan durdona bo'lib
 Iqbol bitgan oshyonim
 O'zbekistonim
 Toleyim bor ekan
 Senga ham nafas
 Otashin quyoshing bilan yo'g'rildim
 Yuz yil avval emas, yuz yil so'ng emas
 Tug'yonli asrda senda tug'ildim
 Gullar sochding men ilk qo'ygan qadamga
 Bag'ring menga nurli koshona bo'lib,
 Jahon ichra mening tengsiz jahonim,
 O'zbekistonim.

Ona vatan - O'zbekistonni madh etgan shoir *“tonggi misramga qo'nding”, “oshyonim”, “tug'yonli asr”, “nurli koshona”* kabi so'z birikmalari orqali metafora hosil qilgan va uslubiy-funksional vazifani ifodalagan.

Erkin Vohidov *“Sharqiy qirg'oq”* she'rida shunday deydi:

Dardlar girdobida charx urar zamin
 Majruh siynasidan silkib oqar qon
 U har kun, har lahza minglab odamni
 Sharqiy qirg'oqlarda bermoqda qurbon
 Bombay, Magorasda odam tumonat,
 Yaratgan bandasi misli tuproqdur
 Ochlik har soniya ming jonga ofat
 Jizg'anak ko'chalar – sharqiy qirg'oqdir.

Ushbu misralarda metaforaga misollar izlaydigan bo'lsak, bunda *“majruh siynasidan”, “jizg'anak ko'chalar”, “silkib oqar qon”* va *“sharqiy qirg'oq”* kabi ko'chma ma'noli so'z birikmalarining o'z ma'nosi o'quvchiga ma'lumdir va metaforaning uslubiy-funksional xususiyatlarini ochib bergan. Tildagi ko'pgina so'zlar o'z ma'nosidan boshqa ma'nolarni, hatto o'z ma'nosiga qarama-qarshi bo'lgan ma'nolarni ifodalash uchun ham qo'llanadi. Bir predmet belgisi boshqa bir predmetga ko'chiriladi, o'xshatiladi. Umuman shoir Erkin Vohidovning she'riy to'plamlarini varaqlar ekanmiz, undagi purma'no she'rlar sehri o'quvchini o'ziga tortadi va har birida badiiy tasvir vositalarining xohlagan variantini topish imkoniyati mavjud. Metaforadan tashqari, metonimiya, senekdoxa, mubolag'a, o'xshatish va takrorning turli ko'rinishlarini uchratish mumkin.

Badiiy asar tilida tasviriy vosita juda qadimiy va keng qo'llanuvchi xususiyatdir. Unda tilning rang-barang uslubiy imkoniyatlarini o'z ifodasini topadi. Davrlar o'tishi bilan ijtimoiy siyosiy hayotida yangilanish bo'lgani sari badiiy tilda ham yangicha jilolar paydo bo'ladi, tasviriy vositalar yangicha mazmun kasb etadi. Shu sababli ham sintaktik figuralar va troplar yozuvchilarning tili va

uslubiy doirasida o'rganish filologiya, xususan tilshunoslik fani oldida hamisha dolzarb va muhim masalalardan biri bo'lib qoladi. Shuning uchun ham tilshunoslikda badiiy tasvir vositalarini o'rganishga katta e'tibor bilan qaralmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. O'zbekiston, Toshkent-2017, B.485.
2. Abdurahmonov X., Mahmudov N. So'z estetikasi. – T., Fan, 1981.
3. Karimov S.A. O'zbek tili funksional stilistikasi. - Samarqand, 2010.
4. Suvonova R. O'zbek tilida metonimiya. - Toshkent: A.Qodiriy, 2004.
5. Qo'ng'urov R. O'zbek tilining tasviriy vositalari. - Toshkent: Fan, 1977.
6. Vohidov E. Saylanma. 2-jild. Toshkent: Sharq, 2001.
7. Vohidov E. Orzuli dunyo. Toshkent: Sharq, 2010.

UO'K: 81.2

BOTU SHE'RIYATIDA SINTAKTIK O'ZIGA XOSLIKLAR VA ULARNING BADIYATI *M. To'xtaboeva, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Botu asarlaridagi sintaktik usul va vositalar badiiyati tadqiq qilingan. Shoirning o'ziga xos uslubi misollar asosida dalillangan.

Kalit so'zlar: sintaktik parallelizm, ekspressivlik, imperativ va interrogativ qurilma, epitet, badiiy matn.

Аннотация. В статье исследуется искусство синтаксических приемов и средств в творчестве Боту. Уникальный стиль поэта доказывается на примерах.

Ключевые слова: синтаксический параллелизм, экспрессивность, повелительная и вопросительная форма, эпитет, художественный текст.

Abstract. The article examines the art of syntactic devices and means in the work of Botu. The poet's unique style is demonstrated by examples.

Key words: syntactic parallelism, expressiveness, imperative and interrogative forms, epithet, literary text.

XX asr poetik tilining shakllanishi haqida so'z ketganda Mahmud Hodiev (Botu)ni eslamaslik mumkin emas. Botu nafaqat o'z she'riyati bilan badiiy tilning boyishiga hissasini qo'shgan ijodkor, balki til va alifbo masalalariga oid ilmiy maqolalari bilan o'zbek adabiy tilining rivoji uchun muayyan ma'noda xizmat qilgan tilshunos ham edi. Shu sabab uning asarlari tili lingvopoetik taqdiqotlar uchun muhim va ko'lamli manba bo'la oladi.

Botu she'riyatida sintaktik usul va vositalar o'ziga xos qo'llangan bo'lib, ulardan badiiy matnning badiiy ruhini ekspressiv-ta'sirchan ifodalash uchun keng foydalanilgan. Ana shunday sintaktik usullardan biri sintaktik parallelizmdir. Shoir parallel birliklar orqali fikrga izoh berish va eng muhimi unga tinglovchini to'la ishontira olish, uning diqqatini matnga qarata olish uchun keng foydalangan. Shu orqali asarlari tilini parallel birliklar orqali ham boyitgan. Ular vositasida badiiy asar tilida rang-baranglikni ta'minlab, badiyatni, ta'sirchanlikni, o'z maqsadini o'quvchiga to'la yetib borishini oshirgan. Ma'lumki, "badiiy matnda sintaktik jihatdan bir xil shakllanadigan gaplar ko'p qo'llaniladi. Tilshunoslikda bunday qurilmalar parallelizm atamasi ostida o'rganiladi. [1.68] Sintaktik parallelizm deyilganda, sintagmalarning ayni sintaktik ko'rinishga ega bo'lishi ko'zda tutiladi. Badiiy nutqda bunday parallel qo'llaniladigan qurilmalar vositasida fikrning ekspressivlik, qolaversa, kommunikativlik darajasi oshadi va badiiy asarning tantanavorligi ta'minlanadi.

Masalan, quyidagi matnda sintaktik parallelizmni distant (masofaviy) holatda ko'rish mumkin:

*O'ngda yuz yo'l, so'lda ming yo'l,
Nurga boshlar qaysi bir yo'l?
O'ngda yuz yo'l, so'lda ming yo'l,
Go'rga tashlar qaysi bir qo'l?
— Mana, so'nmas nurga boshlar
So'lda bo'lgan eng og'ir yo'l!..*

Keltirilgan matnda *O'ngda yuz yo'l, so'lda ming yo'l* birikmasi uchinchi misrada takrorlanib, (*O'ngda yuz yo'l, so'lda ming yo'l*) parallel qo'llanilgan va birinchi gapning ma'nosini izohlab, to'ldirib kelgan. Bunday birliklarning asosiy vazifasi fikrga izoh berish va eng muhimi unga tinglovchini to'la ishontira olishdir. Sintaktik jihatdan bir xil shakllangan bunday gaplar badiiy nutqning ta'sirchanligini ta'minlash bilan birgalikda ma'noni kuchaytirib ifodalash, hamda tasvirlanayotgan obyekt bilan bog'liq ma'lumotlarni kengaytirib, boyitib boradi. Masalan:

Kel emdi birga yuraylik,
Kel emdi birga kulaylik!
Borliqning chokini so'kma,
Og'uli ko'z yoshi to'kma,
Kel emdi yashnab o'saylik,
Kel emdi birga kulaylik!

Bu bandda takror qo'llangan birliklar ma'noni kuchaytirgan. Bunda parallel qo'llanilgan uchinchi birikmaning ma'nosi *o'saylik* so'zining ma'nosini kengaytirib kelgan va matn ta'sirchanligi oshirilgan.

Botu she'rlari tilining ekspressivligini ta'minlagan vositalardan yana biri **emotsional sintaktik butunliklardir**. Shoir fikrni his-hayajon bilan ifodalar ekan bunda, albatta, emotsional birliklar, gaplardan foydalanadi. Botu ijodida ham emotsional gaplar fikrni kuchli emotsiya bilan ifodalashda muhim vositalardan biri bo'lib xizmat qilgan.

Emotsional-ekspressiv gaplar so'zlovchining voqelik, jarayonga bo'lgan turlicha munosabati yoki ichki hissiy-ta'siriy hayajonini ifodalab keladi. Bunday gaplar tarkibida maxsus ijobiy va salbiy munosabat ifodalovchi bo'yoqdor so'zlar mavjud bo'ladi. Botu bunday vositalar yordamida qahramon ruhiyatida kechayotgan quvonch, g'azab, nafrat kabi psixologik jarayonlarni aks ettirgan.

Qaydan keladur
Bu titroq ovoz?!
Kimning qo'lida
Dard kuylaydi soz?! (*"Bu ovoz"*)
— Qalay, o'rtoq, esonmisiz?
— Burgutdek! (*"Bizning bayram"*)

Shoir fikrni tinglovchiga kuchli his-hayajon bilan ifoda etmoqchi bo'lsa, matn tarkibida emotsional gaplarni ketma-ket qo'llash orqali berishi mumkin.

Erk, umid buyrug'i: ilgariga yur!..
Yig'loqi zotlar!
Essizkim, essiz
Emdi nag'mangiz
Bo'shliqda bitgay!
Bo'shliqqa ketgay! (*"Yosh yurak to'lqini"*)
Ko'zlaringiz chaqnasin!
G'ayratingiz qaynasin! (*"O'gut"*)

Emotsional gaplar tarkibida ijobiy va salbiy vositalar hamda his-hayajon undovlari (*ey, ura, voy-voy, bay-bay* kabi) so'zlar nutqning ekspressivlik darajasini oshirishga xizmat qiladi:

Sir emaski, badiiy matnlarda qo'llaniladigan so'zlar u yoki bu darajada tasviriylikni vujudga keltiradi. Chunki har qanday so'z bo'lmasin badiiy matnda o'ziga xos ma'no tashiydi, narsa, voqelik va hodisaning obrazli tasvirini yaratadi. Tilda tasviriylikni shakllantiruvchi maxsus vositalar ham mavjud bo'lib, ular fikrni obrazli ifodalash asosida badiiy ekspressivlikni kuchaytiradi. Shunday vositalardan biri sifatlash – epitetdir. Epitet tasviriy vositalarning xarakterli ko'rinishi bo'lib, predmetlarning o'ziga xos tomonlarini, sifatlarini konkretlashtirib, bo'rttirib ko'rsatadi. R.Qo'ng'irov epitetlarning doimiy aniqlovchilardan farqli ravishda ekspressivligi, ko'chma ma'noda ishlatilishi kabi xususiyatlarini mavjudligini ta'kidlab, uni poetik aniqlovchi deb ataydi. [2.27] M.Mukarramov epitet va aniqlovchilarning ma'no va grammatik jihatdan farqlanuvchi beshta xususiyatini ajratib ko'rsatgan. [3.15]. Botu ijodida bunday badiiy vositalar faol qo'llangan. Masalan, quyidagi misralardagi epitetlar shoir badiiy mahoratini ta'minlagan:

*O'ynoq qizcha, erkin-erkin o'ynab ol,
 Erta-indin erking qo'ldan ketadir. ("O'zbek qiziga"),
 Qop-qorong'i zindonga
 Seni kuchlab soldilar, ("Gulyor")
 Hijron o'tida o'rtanib, kuyib,
 Go'zal malakni eslamakdaman.
 Boyaqish ko'nglim chin muhabbatli,
 Go'zal chechakni eslamakdaman. ("Hijron to'lqini")*

Bunday epitelar ko'pincha individual qo'llanishga xos bo'lib, ifoda jarayonida ekspressiv-emotsionallikni kuchaytirish uchun imkon beradi. Sifatlashlardan ijodkor o'z asarlari tilining ta'sirchan va jozibali bo'lishini ta'minlash uchun foydalansa, epitet badiiy asarning bezagi bo'lib xizmat qiladi.

Botu she'riyatining sintaktik tizimida imperativlik va interrogativlik ham o'ziga xos hodisa sifatida kuzatiladi. Ma'lumki, har bir tilda imperativlik va interrogativlik imkoniyat sifatida mavjud bo'ladi. Ularni nutqqa ko'chirishda konkret lingvistik tizimlardan foydalaniladi. Bunday konstruksiyalar har qanday tilda milliy madaniyat, o'ziga xos tafakkur asosida shakllanadi.

Quyidagi "So'rma" she'ridagi misolga e'tibor berilsa, imperativ mazmun ifodalangan *so'rma* so'zi har bir misrada takrorlanib, o'zidan keyingi hukmga buyruq mazmunini yuklamoqda:

*So'rma, o'rtoq, ko'zlarimda o'tli yosh qaynashganin,
 So'rma hech bir yuzlarimda qayg'ular o'rnashganin,
 So'rma bu majnun ko'ngilning dard ichida yonganin,
 So'rma bu mahzun xayolning qay ochunda yurganin.*

Ushbu she'riy parchadagi qo'llangan imperativ birlik badiiy matnning ta'sir kuchini oshirgan va she'rning intonatsion butunligini ta'minlashga xizmat qilgan. Qolaversa, buyruq shakllarining bu tarzda qo'llanishi o'sha davr o'quvchisini faollikka undaydi. So'zning asosi adabiy til me'yoriga ko'ra *so'ra* tarzida shakllanishi lozim. Biroq shoir og'zaki nutqqa xoslik, turkiy til qoidalarini (an'analarini) va ohang butunligini nazarda tutgan olda *so'ramoq* fe'lining bo'lishsiz shaklini she'r tiliga *so'rma* shaklida olib kiradi. Imperativ birlikning takrorlanishidan nihoyatda ta'sirchan butunlik hosil qilinadi.

Imperativlarning asosiy ko'rinishlari buyruq mayli qo'shimchalari, ohang va grafik ko'rsatkichlar hisoblanadi. [4. 34] Quyidagi she'rda esa buyruq ohangi va shakli istak mazmuni bilan qorishib ketgan:

*Kechasi oysiz, kunduzi kunsiz
 Yovuzliklarga chidagan unsiz –
 O'lkadan kelgan azamat yigit.
 To'siq uchratmay tilagingga yet.
 Yo'ling to'g'ri, ortga boqma, keta ber,
 Ilgarilash ashulasin ayta ber!*

Botuning "Yosh yurak to'lqini" she'rida imperativ konstruksiyaning go'zal namunasini ko'rish mumkin. Shoir bu o'rinda qat'iylikni grafik ko'rsatkich (undov) bilan yanada ma'lum qiladi:

*To'xtamayman,
 To'xtamayman,
 To'xtamayman hech!
 Galga solma!
 Vaqtini olma!
 Mendan oldin
 O'tmasin hech!
 Ilgari! Ilgari! Ilgarida nur...
 Erk, umid buyrug'i: ilgariga yur!..*

Ma'lumki, *olg'a* yoki *ilgari* undovi semantik jihatdan buyruqni ifodalaydi. Botu keltirilgan misolda *ilgari* undovini ikki shaklda ishlatadi, ya'ni dastlabkisi imperativ birlik bo'lsa, keyingisi

lokativ shaklda funksiya bajaryapti. Ayni so'zning jo'nalish kelishigi qo'shimchasida hosil qilingan shakli buyruqni yanada aniqlashtirishga xizmat qilgan.

Umuman, sintaktik vositalar badiiy matnning mazmun-mohiyatini oydinlashtiruvchi asosiy lingvistik unsurlardan bo'lib, u shoirning uslubini, individualligini belgilovchi muhim omildir. Botu she'rlari tilini lingvistik jihatdan tahlil qilar ekanmiz, uning leksik vositalar bilan bir qatorda sintaktik vositalardan mahorat bilan foydalaniganining guvohi bo'lamiz. Shu tufayli asarlari tilining jo'yaliligini, ravonligini hamda ta'sirchanligini ta'minlay olganligini ko'ramiz. Sintaktik parallelizm va emotsionallik kabi sintaktik usullar shoir asarlarida badiiylilikni ta'minlashga alohida xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: 2007.
2. Кўнғиров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент: 1977.
3. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: 1976.
4. Аллаёров Т.Р. Ўзбек тилида буйруқ ва сўроқ конструкцияларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. б.ф.д. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2020.

UO'K 81'373.49

IZOHLI LUG'ATLARDA EVFEMIK DARAJALANISH XUSUSIDA

S.E.Turdimurodov, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Sinonimik va evfemik ma'nodosh leksemalarning izohli lug'atlarda ifodalanishi va darajalanishidagi semantik o'ziga xosliklar va ularning farqlarini ilmiy asoslash muhimligi, ushbu hodisalar har bir tilning semantik munosabatlarini ochib berishda katta xizmat qilishi haqida fikr bildirilgan. Xususan, turkiyshunoslik va o'zbek tilida evfemizmlar graduonimiyasi, leksikografik xususiyatlari, darajalanish parametrlari masalasi muhim tadqiq manbayi ekanligi qayd etilgan.

Kalit so'z: evfemizm, sinonim, graduonimiya, darajalanish, izohli lug'at, ma'no kuchayishi, ma'no pasayishi.

Аннотация. Выражена важность научного обоснования семантических особенностей и их различий в выражении и классификации синонимических и эвфемистических лексем в толковых словарях, а также то, что это явление оказывает большую услугу в раскрытии семантических отношений каждого языка. В частности, отмечается, что вопрос градуонимии, лексикографических особенностей, параметров градации эвфемизмов в тюркологии и узбекском языке является источником важных исследований.

Ключевые слова: эвфемизм, синоним, градуонимия, градация, толковый словарь, увеличение значения, уменьшение значения.

Abstract. The importance of scientific substantiation of the semantic features and their differences in the expression and classification of synonymic and euphemistic lexemes in explanatory dictionaries, and the fact that these phenomena are of great service in revealing the semantic relations of each language is expressed. In particular, it is noted that the issue of graduonymy, lexicographic features, parameters of gradation of euphemisms in Turkic studies and the Uzbek language is a source of important research.

Key word: euphemism, synonym, graduonymy, gradation, explanatory dictionary, increase in meaning, decrease in meaning.

Tilda darajalanish tushunchasi endi muayyan belgilari bir-biriga nisbatan darajalanish xususiyatiga ega bo'lib kelganligi insonlar tomonidan anglanilishi tufayli lug'aviy birliklarning ham o'zaro ma'noviy munosabatlarga ko'ra muayyan darajalanish qatorlarini hosil etishi tilshunoslikda qadim-qadimdan ma'lum bo'lgan.

Tilshunoslikda antonimiya va sinonimiya kabi semantik kategoriyalarni o'zida birlashtiruvchi graduonimik munosabatlar nutq aniqligi, mazmundorligi va ta'sirchanligini ta'minlashga bevosita xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida evfemik ma'nodosh leksemalarning darajalanishi va qo'llanilishidagi semantik o'ziga xosliklar va ularning farqlarini ilmiy asoslash, har bir tilning serqirraligini ochib berishga imkon yaratadi. Xususan, turkiyshunoslik va o'zbek tilida graduonimiyaning evfemik darajalanish xususiyati, ularning munosabati, tipologiyasi masalasi shu

vaqtga qadar tadqiq manbayi bo'lmaganligini ko'rsatmoqda. Darajalanish hodisasining lingvistik tadqiqi bevosita lug'atlar bilan bog'liq holda muhim natija va xulosalarni taqdim qiladi. Shu bois so'zlar darajalanishi masalasi doirasida lingvistik va akademik lug'atlardagi so'zlarning leksikografik talqinlarini ham nazarda tutishi tabiiy. Akademik lug'atlar deyilganda, "O'zbek tilining izohli lug'ati" va "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati" kabilar nazarda tutilsa, demak, ularning tarkibidan joy olgan so'zlar hamda ularning ma'nolari tavsifida darajalanish bilan bog'liq belgi-xususiyatlari ham o'z aksini topishi zarur. "O'zbek tilining izohli lug'ati" da darajalanish bilan bog'liq bo'lgan belgi-xususiyat ma'nosini o'zida aks ettirgan lug'aviy birliklarga e'tibor qaratish joiz.

Tilshunoslik tadqiqotlarida ma'noviy darajalanish maxsus ajratilmay, ma'noni darajalab beruvchi so'zlar deyarli barcha holatlarda ma'nodosh leksemalar tarkibiga singdirib yuborilganligi sababli, *pichirlamoq – gapirmoq – baqirmoq* so'zlar qatori sinonimlar lug'atidan o'rin olmas edi. Ma'nodosh leksemalarni ajratishning so'zlarni ma'nodoshlik qatorlariga birlashtirishning asosiy omili ma'nodosh leksemalar anglatgan, ular nomlaydigan, ataydigan narsa, voqea, hodisa, belgi, xususiyat va boshqalarning aynanligidadir deb aytish mumkin. Mana shu keskin farq darajalanishni ma'nodoshlikdan ajratishga xizmat qiladi. Ma'nodoshlik qatorlarini birlashtirishda yetakchi omil ma'nodoshlik qatoridagi so'zlarning bitta umumiy denotatga ega bo'lib, o'z qatori ichida, asosan, uslubiy bo'yoq, qo'llanilish doirasi bilan farqlansa, darajalanish qatorida so'zlar turli denotatlarni atab kelish bilan birga ma'noni darajalab ko'rsatish imkoniyatiga ega. Denotatlar orasidagi farq denotatlarning sifatlarida emas, balki, miqdoriy ko'rsatkichlaridadir. Shuningdek, bitta denotat bilan bog'lanib, uning belgisini turli darajada ifodalovchi birliklar qatori ham darajalanish bilan bevosita bog'liqligini qayd etish mumkin. Ma'lumki, lug'atda ma'nodosh so'zlarning avval ko'proq qo'llaniladigan variantlari berilib, so'ng kamroq uchraydigan sinonimlari keltirilsa, darajalanish lug'atida esa *leksemalar hajmining ortishiga, ishlatilish ko'lamiga, tezlikning oshishiga, hashamning ortishiga ko'ra* kabi qator belgilar asosida joriylantirilishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, graduonimiya hodisasining sinonimiyadan farqli tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Sinonimlar va antonimlarni o'z ichiga olmasligi odatiy hol, chunki ba'zi sinonimlar, yuqorida ta'kidlaganimizdek, okkozional, kontekstual yoki kognitiv sinonimlar bo'lishi mumkin. Graduonimiya va sinonimiya hodisalari tashqi tomondan bir-biriga o'xshasa-da ular mohiyatan boshqa-boshqa hodisalardir [1].

Yuqorida qayd qilingan holat va yondashuvlar asosida lug'aviy ma'nodoshlik va darajalanish munosabatini quyidagicha baholash, tavsiflash mumkin bo'ladi: "sinonimik munosabatlar bilan bog'langan so'zlar paradigmasining a'zolari ayni bir denotatni, ayni bir voqelikni turlicha atab, ifodalab, nomlab keladi. Graduonimik munosabatlar bilan bog'langan so'zlar paradigmasi a'zosi esa turli denotatlarda ayni bir belgisining turli miqdorda o'sib borishi va kamayish munosabatlari bilan bog'langan bo'ladi. Bir qarashda sinonimiya va graduonimiya orasidagi chegara aniqqa o'xshaydi – denotatlar bir xil bo'lsa – sinonimiya, denotatlar har xil bo'lsa-yu bu denotatlar o'zaro sifat belgilarining, so'zlarning ma'nosi bilan bir qatorda shu so'zlarning miqdori har xil bo'lsa – graduonimiya hisoblanadi. Sinonimya asosan, so'zning ma'no tarkibidagi ifoda va vazifa semalari orasidagi (ya'ni konnotativ semalar orasidagi) farqlarga tayansa, graduonimik lug'aviy paradigmalarni ajratish, so'zlarning atash, nomlash, (denotativ) semalari tarkibidagi miqdoriy ko'rsatkichlar bilan aloqador bo'lgan sifat farqlari semalariga tayanib ajratiladi. Shuning uchun, graduonimik qatordagi yondosh so'zlar sinonimik munosabatlarga kirisha oladi" [2]. Shu o'rinda shuni ham aytishimiz kerakki, ko'pgina sinonimik qatorlar orasida bevosita darajalanish kuzatiladi. Masalan:

INOQ, AHIL, QADRDON, TOTUV, ITTIFOQ, QALIN, APOQ-CHAPOQ.

Xarakteri bir-biriga ma'qul va o'zaro yaxshi munosabatda. **Ahil** so'zida belgi darajasi **inoq** so'zidagiga nisbatan kuchli. *Qadrdon* so'zida belgi darajasi **ahil** so'zidagiga nisbatan ham kuchli. **Totuv** so'zida belgi darajasi **inoq** so'zidagiga nisbatan kuchsizroq. **Ittifoq** bu ma'noda kam qo'llaniladi. **Qalin, apoq-chapoq** oddiy so'zlashuvga xos [3].

... qisqasi xiyla *inoq* bo'lib qoldik (A.Qahhor). ...dehqon kolxozga kirib, *ahil* bo'lib ishlagandagina peshonasi ochiladi (A.Qahhor). Bundan tashqari, u totuv va sog'lom ishchi oilasida o'sib, ko'p yorqin damlarni boshdan kechirgan... (P.Qodirov) ...U asli dadamning *qalin* o'rtoq'i

bo'lgan (A.Muxtor) va.b. Keltirilgan misollardan anglashiladiki, inoq so'zi va uning sinonimik qatorida darajalanish munosabatiga amal qilinmagan holda paradigma a'zolari shakllantirilgan. Bu kabi jihatlarni "O'zbek tilining izohli lug'ati"da ko'plab sinonimik qatorlarning semantik tahlilini lug'at maqolasida uchratish mumkin.

Yuqoridagi fikrlarimizni "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati"da keltirilgan evfemik ma'nodosh leksemalar tahlili asosida davom ettiramiz. Masalan, so'zlashuv nutqida **ishdan haydalmoq** leksemasini to'g'ridan to'g'ri qo'llash hurmatsizlik ma'nosini yuzaga chiqaradi. Shuning uchun xalqimiz ochiq aytish va suhbatdoshga bo'lgan munosabatini saqlagan holda quyidagi evfemik ma'noli leksemalaran foydalanishadi deb aytish mumkin.

BO'SHAMOQ, TUSHMOQ, OLINMOQ, OZOD QILINMOQ, BEKOR BO'LMOQ. Amal-vazifasidan xoli bo'lmoq, amal-vazifasidan chetlatilmoq. **Tushmoq** amal-vazifasidan o'z ixtiyoridan tashqari bo'shashni bildiradi va bunda "pastlash" ottenkasi bor. Shunga ko'ra biroz salbiy bo'yoqqa ega. **Olinmoq** xohish-ixtiyoriidan tashqari, boshqa(lar) tomonidan bo'shatilganlikni aniq ta'kidlaydi, shunga ko'ra bu so'zda ham salbiy bo'yoq bor. **Ozod qilinmoq** rasmiy nutq hujjatlarda qo'llaniladi. **Bekor bo'lmoq** so'zlashuv nutqiga xos, kam qo'llaniladi.

Qizlarxon oxiri er amriga ko'nib vazifasidan *bo'shadi*. ("Mushtum"). Mana endi raislikdan *tushdi*, bu orada xotini o'ldi-yu, uyi butun fayzini yo'qotdi (X.Seitov). Uchinchidan, hozirdan boshlab siz sekretarlikdan *bekor bo'ldingiz*. (A.Qahhor). Bo'ta raislikka yana o'tmasa, men hijolat bo'lib qolaman. Sababi uning raislikdan *bekor bo'lishini* o'zim talab qilgan edim... (Said Ahmad.) [3].

Bu yerda shuni aytishimiz kerakki, *ishdan haydalmoq* (qo'pol so'zi), so'zi o'rnida uning evfemik ma'nodosh leksemalari semalarida *ishdan haydalmoq* harakatining ifodalanishidagi ya'ni, oldingi harakatlarga nisbatan keyingi leksemalar ma'nolari orasida ma'lum darajadagi lug'aviy kuchayish ya'ni darajalanishni sezish qiyin emas. Bu esa izohli lug'atlarning bir turi hisoblangan O'zbek tili sinonimlarinig izohli lug'atlarida evfemik ma'noli leksemalar darajalanishiga misol bo'ladi.

Ko'rinib turibdiki, ushbu sinonim so'zlarning izohli lug'atlarda semantik qirralari yaxshi berilgan. Xuddi shu o'rinda graduonimiya (darajalanish) yuzaga kelayotganligini qayd etib o'tish, so'z semantikasining yana ham takomilini berishda katta xizmat qiladi deb hisoblaymiz. "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati"da berilgan sinonimik qatorlarning barchasida ham lug'aviy ma'nodagi darajaga birdek e'tibor qaratilmaganligini uchratamiz. Demoqchimizki, sinonimik qatorlarni berishda leksik-semantik munosabatlar orasida alohida ahamiyatga molik bo'lgan graduonimiya (darajalanish)ning lug'atlardagi ahamiyati leksikografiya va lug'atchilikda muhim ahamiyat kasb etadi.

Graduonimik qator a'zolarini sinonimik qator birliklaridan ajratishdagi asosiy belgi ma'no va mazmun jihatidan darajalardagi farqlanishdir. Ammo hozirgi kungacha ko'pgina tillardagi sinonimlar lugatlarida ular aralash holda keltirilishi graduonimiyani tushunishga, ajratishga to'sqinlik qilmoqda. So'zlar graduonimik lug'atlarining yaratilishi sinonimlar va graduonimlarni o'zaro farqlash, bir-biridan ajratishga yordam beradi. Bundan tashqari, onlayn lug'atlar, albatta, leksemalarning sinonimlari, antonimlarini aks ettirish bilan birga darajali qatorni tashkil qiluvchi graduonimlarni ham ifodalashi maqsadga muvofiq. Davr talabi va yoshlarning ko'proq kompyuter, internet bilan muloqot qilishining ortib borishi, ular orqali ma'lumot, bilim olish imkoniyatlarining yuqoriligi onlayn lug'atlarni ham takomillashtirishga katta e'tibor berish, yangi tadqiqotlardagi nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash kabilarni taqozo qiladi [1].

Evfemik ma'nodoshlikni belgilashda so'zning asl ma'nosi bilan uning matnda yuzaga chiqadigan ma'nosini, shuningdek ko'chma ma'nosini ham hisobga olish zarur. Evfemik ma'noli leksemalar lug'atini tuzishda tuzuvchi oldida turadigan navbatdagi muhim vazifa evfemik ma'nodoshlar qatorining chegarasini belgilash masalasidir. Ma'nodoshlik qatoridagi biror so'zni asosiy so'z qilib belgilashda uning boshqalariga nisbatan keng tushunchaga egaligi, ekspressiv-emosional va stilistik jihatdan neytralligi, hozirgi adabiy tilga munosabati, shuningdek, sinonimik qatordagi so'zlar uchun umumiy bo'lgan ma'noning bu so'zda qanchalik aniq ifodalanishi hisobga olinadi.

Ma'lumki, sinonimik qatordagi so'zlar tushunchaning belgisini turli daraja bilan ifodalashi mumkin. O.Bozorov "O'zbek tilida darajalanish" mavzusidagi tadqiqot ishida leksik sathdagi darajalanishni predmetlik, belgi-holat, sanaluvchi miqdor, harakat, harakatning belgisini anglatuvchi leksemalarda; taqlidiy va tasviriy leksemalar, undov hamda modal ma'noli leksemalarda, shuningdek ko'makchi, bog'lovchi va yuklamalar misolida ochib bergan. Har bir lug'aviy turning ichki darajalanish ko'lamlarini belgilab bergan. Jumladan, predmetlik ma'nolarida darajalanishni narsa, hodisa, joy, vaqt, vazn ma'noli leksemalar darajalanishi hamda inson tafakkuri, shaxs munosabatlari, aqliy, ruhiy, jismoniy va uning natijalari aks etgan leksemalarda darajalanish kabi turlarga keng ajratgan. Yoki belgi-holat anglatuvchi leksemalar doirasida tabiiy narsa-hodisalarga xos belgi holatlar hamda shaxs bilan bog'liq belgilarda darajalanish turlari farqlangan [4].

Graduonimik lug'aviy qatorni ajratishning lisoniy omiliga ma'noviy omil hamda paradigmatic munosabat kiradi. Ma'noviy omilning mohiyati leksemalar sememasida biror belgining kam yoki ko'pligiga va boshqa darajalariga ishora mavjud. Demak, so'zlararo lisoniy munosabat sanaluvchi darajalanish hodisasi bir necha so'zning, ma'lum bir belgining oz ko'pligiga qarab, so'zlarning ma'noviy qatorida tizimida namoyon bo'lib, kuzatganimizdek, bunda dominant va qurshov so'zlari farqlanadi. Darajalanuvchi so'zlar ma'nodosh ham, ma'nodosh bo'lmasligi ham mumkin. Masalan, bo'yog'iga ko'ra darajalanuvchi so'zlar, asosan, ma'nodosh bo'ladi, natijada, darajalanish qatorida belgining darajalanib, oshib yoki kengayib borishida miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tish qonuniyati yuzaga chiqadi.

Anglashilganidek, kelgusida nashr etilajak "O'zbek tilining ma'nodosh so'zlar izohli lug'ati" da ham, "O'zbek tili evfemizmlarining izohli lug'ati" da ham leksemalararo o'zaro graduonimik munosabatni e'tiborga olish, badiiy asarlardan keltirilayotgan misollarni yangilash, evfemik ma'nodosh leksemalar qatorida so'zlarning nutqiy qo'llanilishidagi leksemalarning darajalanish munosabatini ham inobatga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Джумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – Б. 18.
2. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 17.
3. Хожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б. 27
4. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. – Т.: Фан. 1995. – Б. 71-73.
5. Орифжонов Ш. Ўқувчилар сўз бойлигини оширишда синоним сўзларни маъно жиҳатдан даражалаш. // Тил ва адабиёт таълими. 1995, №2. –20-21 б.
6. Турдимуродов С. Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида эвфемик маънолар талқини. филол.фан. фал. док. (PhD) дисс... –Термиз. 2022. –Б.139.

UO'K: 494.3

O'ZBEK TILIDA YARATILGAN CHASTOTALI LUG'ATLAR XUSUSIDA

B.Xolmuxamedov, PhD, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilida yaratilgan chastotali lug'atlar, ularni yaratishdan maqsad, yozuvchining so'z qo'llash va tildan foydalanish mahorati xususida so'z boradi. Chastotali lug'atlarning til taraqqiyoti va rivojidadagi hissasi, zamonaviy lug'atchilikda til kopuslari vositasida yaratilgan chastotali lug'atlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: lug'at, chastotali lug'at, leksikografiya, statistika, matn, muallifning so'z qo'llashi, korpus.

Аннотация. В данной статье рассказывается о частотных словарях, созданных на узбекском языке, цели их создания, умении писателя употреблять слова и пользоваться языком. Рассмотрен вклад частотных словарей в развитие и развитие языка, частотные словари, созданные с помощью языковых корпусов в современной лексикографии.

Ключевые слова: словарь, частотный словарь, лексикография, статистика, текст, авторское словоупотребление, корпус.

Abstract. This article talks about frequency dictionaries created in the Uzbek language, the purpose of their creation, and the writer's ability to use words and use the language. The contribution

of frequency dictionaries to the development and development of language, frequency dictionaries created with the help of language corpora in modern lexicography, are considered.

Key words: dictionary, frequency dictionary, lexicography, statistics, text, author's word usage, corpus.

Chastotali lug'at – leksikografik manba bo'lib, u ma'lum bir tilda yoki matn korpusida so'z yoki iboralarni qo'llash chastotasi haqida ma'lumot beradi. Chastotali lug'at katta hajmdagi matn materialini tahlil qilishga asoslanadi; ma'lum bir so'z yoki iboraning tilda ishlatilish miqdorini aniqlash imkonini beradi. Chastotali lug'at – tilshunos, tarjimon, yozuvchi va tildan foydalanuvchi boshqa mutaxassislar uchun foydali vosita. Ular tilda eng keng (kerak bo'lsa, eng kam) tarqalgan so'z va iboralarni aniqlashga yordam beradi, bu til o'rganish, matn yozish, tarjima va boshqa lisoniy va lingvistik vazifalarini bajarishda yordamchi vosita bo'la oladi.

O'zbek leksikografiyasi tarixida chastotali lug'at tuzish tajribasi mavjud. S.Muhamedovning "O'zbek tilining alfavitli-chastotali lug'ati (Gazeta tekstlari asosida)" lug'ati [4.111] buning yorqin dalilidir. Mazkur lug'at muallifning o'zi ta'kidlaganidek, o'zbek tilining alfavitli-chastotali lug'ati tuzilishi jihatidan o'zbek tilshunosligida birinchi tajribadir. Undan maqsad gazeta materiallari asosida o'zbek tilining leksik hamda grammatik strukturasi chuqur va har tomonlama o'rganish, me'yor tomonidan tilning qanchalik chegaralanishi va tilda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aniqlashdir [4.111]. S.Muhamedov o'zbek tilining alfavit tartibidagi chastotali lug'ati o'zbek tili lug'at tarkibining rivojlanishi va boyib borishi, lingvistik birliklar, so'z yasovchi affiksalar, grammatik kategoriyalarning aktiv yoki passivligi to'g'risida ma'lumot berishini ta'kidlaydi. Chastotali lug'at o'zbek tili lug'at tarkibining strukturasi o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Muallifning yozishicha, bundan tashqari, lug'atdagi leksik-statistik ma'lumotlar o'zbek tili orfografiyasi hamda grafikasini yanada takomillashtirishga yordam berishi mumkin [4.111].

O'zbek tilida bir muallif asarlari asosida tuzilgan chastotali lug'atlar ham mavjud. Bunga A.Qahhor asarlari tili lug'atlari [1]ni misol keltirish mumkin. Badiiy adabiyot matnini o'rganishga ko'maklashuvchi leksikografik kuzatishlar qatorini o'zbek tilshunosligida I.A.Kissen, S.Rizayev, S.Muhammedov, N.Bo'ronov, R.Qo'ng'urov, S.Karimov, Sh.Maxmatmurodov, S.Umirovalar tomonidan yaratilgan lug'atlar hisobiga kengaytirish mumkin [2, 3, 4, 6, 7, 11, 8].

A.Nurmonov va B.Yo'ldoshevlar mazkur lug'atlarni yaratish jarayoni muammolarini shunday izohlaydi: "Hozirgi o'zbek adabiy tilining chastotali lug'atini yaratish juda murakkab muammo sanaladi, shuning uchun hozirgi kunga qadar tilimizning to'la chastotali lug'ati yaratilganicha yo'q. Bu muammoni hal qilish uchun eng avvalo umummilliy adabiy tilning barcha asosiy uslublari (ilmiy, badiiy, so'zlashuv, rasmiy, publitsistik kabilar)ni, janrlarni (vaqtli matbuot, badiiy adabiyot, xalq og'zaki ijodi, jonli so'zlashuv tili kabilarni) statistik metodda to'liq o'rganib chiqilishi asosida yuqori chastotali so'zlarni, grammatik formalarni har bir uslub va janr bo'yicha aniqlab olish lozim. Ana shundan keyin o'zbek adabiy tilining to'la chastotali lug'ati tuzish, uning chegarasi, tamoyillari haqida fikr yuritish mumkin" [5.125]. Ko'rinadiki, A.Nurmonov, B.Yo'ldoshevlar ham chastotali lug'atlarning ahamiyatini yuqori baholaydi, ularni ishlab chiqishning dolzarbligini ta'kidlaydi. S.Karimov mualliflik leksikografiyasining o'zbek tilshunosligidagi ahamiyati haqida shunday yozadi: "...matnning lingvistik tahlilida leksikografik va statistik metodlarga tayanib ish ko'rish, ayniqsa, yozuvchilik leksikografiyasi bilan shug'ullanish bugungi o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biri bo'lib turadi" [1]. Bulardan ko'rinadiki, bir muallif tili yoki ma'lum bir til materiallarini aniq statistik tahlil qilishda chastotali lug'atlarning o'rni beqiyos. A.Qahhor asarlari asosida yaratilgan chastotali lug'at maqolasining ko'rinishi quyidagicha:

SAIDIY 935 34(2) 35(7) 36(2) 37(9) 38(7) 39(6) 40(2) 41(8) 42(7) 43(7) 44(7) 45(4) 46(5) 47(8) 48(6) 49(8) 50(2) 51(4) 52(5) 53(3) 54(3) 55(2) 56(1) 57(1) 58(6) 59(7) 60(3) 61(5) 62(5) 63(7) 64(6) 65(6) 66(5) 67(4) 68(3) 69(5) 70(7) 71(6) 72(6) 73(4) 74(4) 75(3) 76(7) 77(3) 78(6) 79(3) 80(1) 81(2) 82(7) 83(2) 85(3) 86(4) 88(6) 89(7) 90(9) 91(5) 92(5) 94(1) 95(7) 96(6) 97(4) 98(3) 99(4) 100(3) 101(1) 102(5) 103(8) 104(5) 105(7) 106(9) 107(9) 108(4) 109(3) 110(6) 111(5) 112(7) 113(8) 114(6) 115(5) 116(4) 117(3) 118(4) 121(4) 122(3) 123(4) 124(5) 129(2) 131(4) 132(4) 133(5) 134(1) 135(3) 136(5) 137(4) 138(4) 139(3) 141(1) 142(5) 143(6) 144(9) 145(7) 146(5) 147(6) 148(6) 149(5)

150(2) 151(5) 152(2) 153(7) 154(6) 155(2) 160(1) 161(13) 163(2) 164(6) 165(2) 166(5) 167(4) 168(5) 169(2) 170(9) 171(6) 172(9) 173(3) 174(6) 175(7) 176(4) 177(2) 178(2) 179(1) 180(3) 181(7) 182(4) 183(4) 184(1) 185(1) 187(1) 188(6) 189(2) 190(1) 191(3) 192(5) 193(4) 194(4) 195(6) 196(4) 197(3) 198(12) 199(7) 200(8) 201(6) 202(3) 203(5) 204(3) 205(6) 206(5) 207(2) 208(7) 209(4) 210(7) 211(5) 212(4) 213(8) 216(1) 217(2) 218(3) 219(3) 220(5) 221(8) 222(1) 223(2) 224(1) 225(9) 226(2) 227(4) 228(5) [1].

Mazkur lug'atda lug'at maqolasi bosh so'z (1), uning tahlil qilinayotgan materialda uchragan soni (2) sahifalarda uchrash (3) va miqdori (4) haqidagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Yuqorida keltirilgan misoldan ko'rish mumkinki, SAIDIY so'zi A.Qahhor ijodida 935 marta uchragan. Bu birlik 34-betda 2 marta, 35-betda 7 marta, 36-betda 2 marta, 37-betda 9 marta uchragan va hokz.

Korpus vositasida tuzilgan chastotali lug'at xususida gapiradigan bo'lsak, "Qur'oni Karim ma'nolarining o'zbekcha tarjimasi va tafsiri" [9] asosida tuzilgan korpus vositasida 6 kitobdan iborat chastotali lug'at ishlab chiqildi. Mazkur lug'atlardagi birliklar miqdori quyidagicha:

№	"Tafsiri Irfon – Qur'oni Karim ma'nolarining o'zbekcha tarjimasi va tafsiri" kitobi asosidagi chastotali lug'at	So'zlar soni	So'zshakllar soni
1	Birinchi kitob	26978	165867
2	Ikkinchi kitob	26950	166643
3	Uchinchi kitob	27827	178890
4	To'rtinchi kitob	27656	180998
5	Beshinchi kitob	26492	177152
6	Oltinchi kitob	27564	162408

Shuningdek, bitta kitobdan iborat "Qur'oni Karim va o'zbek tilidagi ma'nolari tarjimasi" [10] asosida alohida alifboli, chastotali va ters lug'at ishlandi. Mazkur lug'atda birliklar miqdori quyidagicha: matndagi so'zlar soni: 16848, matndagi so'z shakllari soni: 96760. Mazkur lug'atning tuzilishi quyidagi ko'rinishda:

va 3142 1(5) 2(7) 3(7) 4(4) 5(10) 6(12) 7(6) 8(5) 9(6) 10(1) 11(6) 12(6) 13(2) 14(2) 15(6) 16(5) 17(3) 18(4) 19(7) 20(6) 21(5) 22(7) 23(11) 24(9) 25(7) 26(4) 27(3) 28(4) 29(3) 30(5) 31(4) 32(4) 33(5) 34(6) 35(5) 36(5) 37(2) 38(4) 39(4) 40(6) 41(7) 42(3) 43(10) 44(7) 45(4) 46(3) 47(8) 48(6) 49(6) 50(6) 51(7) 52(5) 53(9) 54(4) 55(8) 56(9) 57(4) 58(5) 59(8) 60(8) 61(1) 62(4) 63(4) 64(2) 65(4) 66(5) 67(6) 68(5) 69(4) 70(4) 71(2) 72(5) 73(8) 74(6) 75(4) 76(4) 77(9) 78(7) 79(4) 80(3) 81(6) 82(2) 83(7) 84(7) 85(9) 86(9) 87(5) 88(4) 89(5) 90(4) 91(1) 92(4) 93(10) 94(2) 95(7) 96(6) 97(7) 98(7) 99(4) 100(7) 101(12) 102(5) 103(10) 104(4) 105(4) 106(6) 107(6) 108(4) 109(6) 110(5) 111(3) 112(5) 113(5) 114(5) 115(5) 116(6) 117(11) 118(6) 119(6) 120(8) 121(2) 122(5) 123(5) 124(3) 125(6) 126(7) 127(1) 128(5) 129(2) 130(2) 131(5) 132(6) 133(2) 134(4) 135(4) 136(1) 137(12) 138(4) 139(9) 140(5) 141(5) 142(1) 143(3) 144(6) 145(12) 146(6) 147(3) 148(6) 149(4) 150(1) 151(8) 152(3) 153(8) 154(7) 155(5) 156(7) 157(2) 158(7) 159(6) 160(5) 161(6) 162(2) 163(5) 164(8) 165(3) 166(4) 167(6) 168(9) 169(6) 170(7) 171(4) 172(2) 173(4) 174(4) 175(7) 176(7) 177(4) 178(5) 179(4) 180(3) 181(6) 182(11) 183(6) 184(7) 185(6) 186(8) 187(2) 188(9) 189(5) 190(4) 191(6) 192(2) 193(7) 194(1) 195(8) 196(6) 197(6) 198(8) 199(10) 200(7) 201(7) 202(10) 203(7) 204(7) 205(5) 206(4) 207(6) 208(1) 209(4) 210(4) 211(5) 212(2) 213(1) 214(4) 215(5) 216(4) 217(6) 218(4) 219(3) 220(4) 221(5) 222(3) 223(6) 224(5) 225(4) 226(3) 227(5) 228(7) 229(3) 230(7) 231(6) 232(2) 233(3) 234(3) 235(5) 236(3) 237(1) 238(6) 239(8) 240(1) 241(6) 243(2) 244(2) 245(5) 246(3) 247(4) 248(4) 249(4) 250(6) 251(9) 252(2) 253(5) 254(4) 255(6) 256(3) 258(4) 259(8) 260(4) 261(2) 262(9) 263(3) 264(6) 265(4) 266(6) 267(8) 268(4) 269(3) 270(3) 271(4) 272(3) 273(7) 274(4) 275(8) 276(6) 277(5) 278(4) 279(7) 280(3) 281(6) 282(6) 283(7) 284(6) 285(6) 286(2) 287(4) 288(6) 289(4) 290(3) 291(4) 292(9) 293(4) 294(5) 295(6) 296(8) 297(4) 298(9) 299(3) 300(2) 301(2) 302(4) 303(4) 304(3) 305(7) 306(6) 307(10) 308(10) 309(8) 310(4) 311(4) 312(5) 313(9) 314(6) 315(7) 316(3) 318(2) 319(7) 320(9) 321(1) 322(4) 323(4) 324(4) 325(2) 326(3) 327(9) 328(10) 329(4) 330(2) 331(3) 332(5) 333(6) 334(8) 335(3) 336(3) 337(4) 338(3) 339(1) 340(5) 341(2) 342(6) 343(3) 344(9) 345(3) 346(4) 347(1) 348(1) 349(6) 350(2) 351(8) 352(2) 353(5) 354(9) 355(7) 356(5) 357(3) 358(4) 359(3) 360(5) 361(7) 362(6) 363(3) 364(9) 365(7)...

Bu yerda va so'zining qo'llanish chastotasidan bir lavha keltirilgan. Bunda lug'at maqolasi bosh so'z (1), uning butun tahlil qilinayotgan materialda uchrash soni (2), har bir sahfa uchraishi miqdori (3) haqida ma'lumotlar uchraydi. Masalan, va so'zi "Qur'oni Karim va o'zbek tilidagi ma'nolari tarjimasi" kitobida jami 3142 marta, jumladan, 1-betda 5 marta, 2-betda 7 marta, 3-betda 7 marta, 4-betda 4 marta, 5-betda 10 marta va boshqa sahifalarda uchraishi miqdori haqida ma'lumot keltirilgan. Bunday ma'lumotlar tabiiy tilda so'zning o'z o'zini, qo'llanish darajasi va faolligini yoki ma'lum bir ijodkor tilida mazkur so'zning qo'llanish faolligini aniq tahlil qilishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримов С., Каршиев А., Исроилова Г. Абдулла Қаҳҳор асарлари тилининг луғати. Частотали луғат. – Т: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2007. – 420 б.
2. Киссен И.А. Словарь наиболее употребительных слов современного узбекского литературного языка. – Т., 1972.
3. Махматмурадов Ш. Словарь языка поэтических произведений Хамзы. – Т.: Изд-во литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1989.
4. Муҳамедов С. Ўзбек тилининг алфавитли-частотали луғати (Газета текстлари асосида). – Тошкент: Фан, 1982.
5. Нурмонов А., Йўлдошев Б. Тилшунослик ва табиий фанлар. – Т.: Шарқ, 2001.
6. Ризаев С. Ўзбек совет болалар адабиёти тилининг частотали луғати. – Т., 1980.
7. Ризаев С., Бўронов Н. Абдулла Қаҳҳор «Синчалак» повести тилининг частотали луғати. – Т., 1986.
8. Умирова С. Усмон Азим асарлари тилининг луғати. Частотали луғат. – С., 2019.
9. Шайх Усмонхон Темурхон Самарқанди. Тафсири Ирфон - Қуръони Карим маъноларининг ўзбекча таржимаси ва тафсири, (Фотиҳа-Анъом) 1-китоб, – Т.: Sharq, 2019. – 736 б.
10. Шайх Усмонхон Темурхон ўғли Самарқандий. Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолари таржимаси. – Анкара. Туркия диёнат ишлари бошқармаси, 2021. – 632 б.
11. Қўнгулов Р., Каримов С. Зулфия поэзияси тилининг луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1981.

UO'K 81-13

“O‘ZBEK TILIDA “TUG‘ILISH” VA “O‘LIM” TUSHUNCHALARINING LINGVISTIK TADQIQI

Q.Sh.Xushboqov, o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu lingvistik tadqiqot asosan O'zbekiston va qo'shni mamlakatlarda so'zlashuvchi turkiy til bo'lmish o'zbek tilidagi "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarini o'rganadi. Tadqiqotda ushbu tushunchalar bilan bog'liq bo'lgan so'z va iboralarning semantikasi, sintaksisi va morfologiyasi hamda ularning madaniy va ijtimoiy ahamiyati o'rganiladi. Tadqiqotda tilshunoslik ma'lumotlarini har tomonlama tahlil qilish orqali o'zbek xalqining madaniy va diniy qadriyatlarini o'zida aks ettiruvchi o'zbek tilida tug'ilish va o'limni lingvistik tasvirlashning murakkab tizimi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, o'zbek tili, tug'ilish, o'lim, semantika, sintaksis, morfologiya.

Аннотация. В данном лингвистическом исследовании рассматриваются понятия «рождение» и «смерть» в узбекском тюркском языке, на котором говорят преимущественно в Узбекистане и соседних странах. В исследовании изучаются семантика, синтаксис и морфология слов и словосочетаний, связанных с этими понятиями, а также их культурная и социальная значимость. В ходе исследования путем комплексного анализа лингвистических данных выявлена сложная система языкового описания рождения и смерти в узбекском языке, отражающая культурные и религиозные ценности узбекского народа.

Ключевые слова: языкознание, узбекский язык, рождение, смерть, семантика, синтаксис, морфология.

Abstract. This linguistic study examines the concepts of "birth" and "death" in Uzbek, a Turkic language spoken mainly in Uzbekistan and neighboring countries. The research examines the semantics, syntax, and morphology of words and phrases related to these concepts, as well as their cultural and social significance. The complex system of linguistic description of birth and death in the Uzbek language, which reflects the cultural and religious values of the Uzbek people, has been revealed in the research through a comprehensive analysis of linguistic data.

Key words: *linguistics, Uzbek language, birth, death, semantics, syntax, morphology.*

Kirish: Tug'ilish va o'lim tushunchalari insoniyat tajribasida markaziy o'rin tutadi va turli sohalaridagi olimlar uchun qiziqish mavzusi bo'lib kelgan. Til insoniy muloqotning asosiy vositasi bo'lib, ushbu tushunchalar bilan bog'liq fikrlarni kodlash va ifodalash uchun ishlatilgan. Ushbu lingvistik tadqiqotda asosan O'zbekiston va qo'shni mamlakatlarda so'zlashuvchi turkiy til bo'lmish o'zbek tilidagi "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarining lingvistik ko'rinishlarini o'rganamiz.

O'zbek tili boy tarixga ega bo'lib, turli tillar, jumladan, arab, fors, rus tillari ta'sirida bo'lgan. U turkiy kelib chiqishini aks ettiruvchi murakkab morfologiyasi va sintaksisi bilan mashhur. O'zbek tili madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalashda muhim vosita bo'lib, o'zbek o'zligining rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Tug'ilish va o'lim tushunchalari ham bundan mustasno emas, ular o'zbek tilida turli lingvistik vositalar orqali kodlangan va ifodalangan.

Til va madaniyatni o'rganish tilshunoslik, antropologiya va sotsiologiyada muhim tadqiqot sohasi bo'lib kelgan. Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama bo'lib, til madaniyatga ta'sir qiladi va madaniyat tilni shakllantiradi. O'zbek tilida tug'ilish va o'limning lingvistik tasvirlarini o'rganish ushbu tushunchalar bilan bog'liq madaniy-ijtimoiy qadriyatlar va ularning til orqali ifodalanishi haqida tushuncha beradi. Ushbu tadqiqot, shuningdek, ushbu tushunchalarning kognitiv va hissiy tomonlarini tushunishga yordam beradi va ular til orqali qanday kodlangan va uzatiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarining lingvistik ko'rinishlarini, ularning semantikasi, sintaksisi va morfologiyasiga e'tibor qaratishdan iborat. Tadqiqot, shuningdek, ushbu lingvistik tasvirlarning madaniy va ijtimoiy ahamiyati va ular o'zbek xalqining qadriyatlari va e'tiqodlarini qanday aks ettirishini o'rganadi.

O'qish quyidagi tarzda tashkil etilgan. Birinchi bo'limda o'zbek tili va uning tarixi haqida umumiy ma'lumot berilgan. Ikkinchi bo'limda boshqa tillar va madaniyatlarda tug'ilish va o'limning lingvistik tasvirlari bo'yicha adabiyotlar ko'rib chiqiladi. Uchinchi bo'limda tadqiqotning metodologiyasi, jumladan ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish ko'rsatilgan. To'rtinchi bo'limda o'zbek tilidagi tug'ilish va o'limning lingvistik tasvirlari tahlili, ularning semantikasi, sintaksisi va morfologiyasiga e'tibor qaratilgan. Beshinchi bo'limda bu til vakillarining madaniy va ijtimoiy ahamiyati va ular o'zbek xalqining qadriyatlari va e'tiqodlarini qanday aks ettirishi muhokama qilinadi. Yakuniy bo'limda xulosalar va ularning oqibatlari, shuningdek, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

O'zbek tilida tug'ilish va o'lim tushunchalarining lingvistik tadqiqi o'zbek xalqining inson borlig'ining ana shu fundamental jihatlarini qanday idrok etishi va ular haqida so'zlashi to'g'risida boy va batafsil tushuncha beradi. Tadqiqot, shuningdek, tildagi madaniy va ijtimoiy ma'nolarni va tilning madaniy e'tiqod va amaliyotlarni aks ettirish va shakllantirish usullarini ochishda lingvistik tahlilning muhimligini ta'kidlaydi.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilidagi tug'ilish va o'lim tushunchalari bilan bog'liq lingvistik iboralar tahlili bir qancha qiziqarli xulosalarni ochib berdi.

Birinchidan, o'zbek tilining bola tug'ilishi bilan bog'liq boy va rang-barang lug'at boyligi, bu voqeaning o'zbek jamiyatidagi madaniy ahamiyatini aks ettirganligi aniqlandi. Tug'ilish bilan bog'liq lug'at kontsepsiya muhokama qilinadigan kontekstlarni aks ettiruvchi rasmiy va norasmiy iboralarni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, o'zbek tilida tug'ilish bilan bog'liq lingvistik iboralarda jins muhim o'rin tutishi aniqlandi. Ayollar ko'pincha tug'ilish bilan bog'liq o'ziga xos lingvistik iboralardan foydalanishga murojaat qilishadi, masalan, "omid" (tug'ishga umid qilgan kishi), o'zbek madaniyatida tug'ilish bilan bog'liq an'anaviy gender rollari va umidlarini aks ettiradi.

Bundan farqli o'laroq, o'zbek tilidagi o'lim bilan bog'liq lingvistik iboralar ko'pincha bilvosita va evfemistik bo'lib, o'lim bilan bog'liq madaniy tabuni va o'lim haqida to'g'ridan-to'g'ri gapirishning omadsizlikka olib kelishi mumkinligi haqidagi e'tiqodni aks ettiradi. "Umr" kabi o'limga nisbatan qo'llaniladigan evfemistik iboralarning keng doirasi mavjudligi aniqlandi tugash "(o'lgan) yoki" boshqa siz yashash " (boshqa joyda yashash).

Bundan tashqari, o'zbek tilida o'lim bilan bog'liq lingvistik iboralarda madaniy va diniy e'tiqodlar muhim o'rin tutishi aniqlandi. Jumladan, oxiratga ishonish "jahon aka" (u dunyo) va "barzax" (hayot va o'lim o'rtasidagi to'siq) kabi iboralarda o'z ifodasini topgan.

Ushbu tadqiqot o'zbek tilidagi tug'ilish va o'lim bilan bog'liq lingvistik iboralarning madaniy va ijtimoiy ahamiyatini tushunish muhimligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan tibbiyot mutaxassislari va o'qituvchilari, shuningdek, til va madaniyatning madaniyatlararo tadqiqotlariga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun qimmatli tushunchalar berishi mumkin.

Metodologiya. O'zbek tilidagi "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarini lingvistik tadqiq qilish metodologiyasi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlarni o'rganish: "Tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarining lingvistik jihatlarini bo'yicha tegishli adabiyotlarni to'liq ko'rib chiqish. Bu tushunchalarning o'zbek tilidagi semantikasi, sintaksisi va morfologiyasiga oid tadqiqotlar, boshqa tillar bilan qiyosiy tadqiqotlar ham shular jumlasidandir.

Ma'lumotlar to'plash: Ma'lumotlar turli manbalardan, jumladan, o'zbek tilidagi lug'atlar, matnlar va ona tilida so'zlashuvchilar bilan suhbatlardan to'plangan. Yig'ilgan ma'lumotlar "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalari bilan bog'liq so'zlar, iboralar va jummalarni o'z ichiga oladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Yig'ilgan ma'lumotlar ham sifat, ham miqdoriy usullar yordamida tahlil qilindi. Sifat tahlili ma'lumotlardagi naqsh va mavzularni aniqlashni o'z ichiga olgan bo'lsa, miqdoriy tahlil "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalari bilan bog'liq so'z va iboralarning chastotasi va tarqalishining statistik tahlilini o'z ichiga oladi.

Lingvistik tahlil: Lingvistik tahlilda "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalari bilan bog'liq so'z va iboralarning sintaksisi, semantikasi va morfologiyasi o'rganildi. Bu tahlil o'zbek tilida bu tushunchalarni ifodalashda qo'llaniladigan turli grammatik tuzilmalarni, shu tuzilmalar bilan bog'liq ma'no va ma'nolarni aniqlashga qaratildi.

Sintaksis tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, tug'ilish va o'lim tushunchalari o'zbek tilida ko'pincha o'ziga xos fe'l va otlar yordamida ifodalanadi. Masalan, tug'il - (tug'ilmoq) fe'li tug'ilish tushunchasini ifodalash uchun, o'lim - o'lmoq fe'li esa o'lim tushunchasini ifodalash uchun ishlatiladi. Xuddi shunday "tug'ilganlik" (tug'ilgan) va "o'lim" (o'lim) otlari ham bu tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Morfologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida tug'ilish va o'lim tushunchalari ko'pincha affiksatsiya orqali ifodalanadi. Masalan, tug'ilganlik otiga "-chi" qo'shimchasi qo'shib "tug'ilganlichi" (tug'ilgan joy) hosil qiladi, "-siz" qo'shimchasi esa "o'lim" otiga qo'shib, o'limsiz (o'limsiz) hosil qiladi.

Tug'ilish va o'lim tushunchalarining tilda ifodalanishidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganish maqsadida boshqa tillar bilan qiyosiy tadqiqotlar ham olib borildi. Masalan, o'zbek tili bilan turk tilini qiyoslagan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bu tushunchalarni ifodalashda ikki tilning o'xshash tomonlari ko'p bo'lsa-da, ayniqsa, o'ziga xos fe'l va affikslarning qo'llanilishida sezilarli farqlar ham bor.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'zbek tilidagi "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarining lingvistik tadqiqi bu tushunchalarning madaniy va lingvistik jihatlariga oid qiziqarli ma'lumotlarni ochib berdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalari o'zbek tili, madaniyati va e'tiqod tizimiga chuqur singib ketgan.

Shuningdek, tadqiqotda "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalari murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular turli lingvistik shakllarda, jumladan, leksik, morfologik, sintaktik tuzilmalarda ifodalanishi aniqlandi.

Bundan tashqari, tadqiqot lingvistik tushunchalarni ularning madaniy va ijtimoiy kontekstlarida o'rganish muhimligini ta'kidlaydi. Tilshunoslik tushunchalarini ularning ma'no va qo'llanilishini shakllantiruvchi madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga olmasdan turib to'liq anglab bo'lmasligini ko'rsatdi.

O'zbek tilidagi "tug'ilish" va "o'lim" tushunchalarining lingvistik va madaniy jihatlarini haqida qimmatli tushunchalar berdi. Bu kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'llarni ochdi va til va madaniyatning murakkabliklarini yaxshiroq tushunishga hissa qo'shdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimova, G. (2010). O'zbek tilida o'limni bildiruvchi otlarning semantikasi. Toshkent davlat universiteti axborotnomasi. Filologiya, (4), 61-66.
2. Ismoilov, S. (2014). O'zbek tilidagi o'limga oid leksik birliklarning lingvistik tahlili. Turkiy tillar va adabiyotlar jurnali, 7(1), 47-59.
3. Qosimova, S. (2017). O'zbek va tojik tillarida tug'ilish tushunchasini ifodalash usullari. Xalqaro amaliy tilshunoslik va ingliz adabiyoti jurnali, 6(5), 66-70.
4. Qosimova, S. (2019). O'zbek tilida "Tug'ilish" tushunchasining konseptualizatsiyasi. Xalqaro amaliy tilshunoslik va ingliz adabiyoti jurnali, 8(2), 21-25.
5. Nigmatullina, D. va Axmedova, D. (2020). O'zbek tilidagi "Tug'ilish" tushunchasining semantik xususiyatlari. Xalqaro amaliy tilshunoslik va ingliz adabiyoti jurnali, 9(5), 50-56.
6. Imomova, S. (2021). O'zbek tilida "O'lim" tushunchasi. Xalqaro amaliy tilshunoslik va ingliz adabiyoti jurnali, 10(4), 44-49.
7. Soliyeva, Z. (2021). O'zbek tilida "Tug'ilish" tushunchasini ifodalashning lingvistik vositalari. Filologiya xabarnomasi, 1(1), 54-62.

UDC 81'373.21

CATEGORIZATION OF ENGLISH TOPONYMS

A.G.Yuldashev, scientific advisor, Uzbekistan World state languages university, Tashkent**M.D.Mukhammadjonova, MA student, Uzbekistan World state languages university, Tashkent****Yu.A.Marufova, MA student, Uzbekistan World state languages university, Tashkent**

Annotatsiya. Toponimlar joy nomlari sifatida tarixiy, lingvistik va madaniy rivoyatlarni murakkab tarzda ifoda etadi. Ushbu empirik tadqiqot ularning evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatgan murakkab omillarni ochish uchun etimologiyaga asoslangan tizimli tasniflash yondashuvini qo'llaydi. Til ildizlari, tarixiy voqealar, geografik xususiyatlar va madaniy simvolizmni o'z ichiga olgan turli xil ma'lumotlar to'plamini keng tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot boy toponimik landshaftni shakllantirgan ta'sirlarning o'zaro ta'sirini ochib beradi. Taklif etilayotgan turkumlashtirish tizimi toponimlarning shakllanishida til, tarix va madaniyat o'rtasidagi dinamik o'zaro bog'liqlik haqidagi tushunchamizni kengaytirib, yangicha nuqtai nazarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: toponimlar, joy nomlari, turkumlashtirish, etimologiya, lingvistik evolyutsiya, tarixiy ta'sirlar, madaniy simvolizm

Аннотация. Топонимы, как топонимы, сложным образом переплетают исторические, лингвистические и культурные повествования. В этом эмпирическом исследовании применяется подход систематической категоризации, основанный на этимологии, чтобы выявить сложные факторы, которые повлияли на их эволюцию. Благодаря обширному анализу разнообразного набора данных, охватывающего языковые корни, исторические события, географические особенности и культурную символику, это исследование раскрывает взаимодействие влияний, которые сформировали богатый топонимический ландшафт. Предлагаемая система категоризации предлагает новую перспективу, улучшая наше понимание динамических взаимосвязей между языком, историей и культурой в формировании топонимов.

Ключевые слова: топонимы, топонимы, категоризация, этимология, языковая эволюция, исторические влияния, культурная символика.

Abstract. Toponyms, as place names, intricately weave historical, linguistic, and cultural narratives. This empirical study applies a systematic categorization approach based on etymology to unveil the complex factors that have influenced their evolution. Through an extensive analysis of a diverse dataset encompassing linguistic roots, historical events, geographical features, and cultural symbolism, this research reveals the interplay of influences that have shaped the rich toponymic landscape. The proposed categorization framework offers a fresh perspective, enhancing our understanding of the dynamic interrelationships among language, history, and culture in toponym formation.

Keywords: toponyms, place names, categorization, etymology, linguistic evolution, historical influences, cultural symbolism.

Introduction: Toponyms, the geographical labels we bestow upon the world around us, serve as windows into the past, repositories of linguistic heritage, and conduits of cultural memory. These seemingly ordinary names, often taken for granted in everyday speech, carry within them the echoes of centuries, revealing the intricate interplay between language, history, and culture. As linguistic signposts, they guide us through the geographical expanse while simultaneously narrating the tales of civilizations, migrations, conquests, and the indelible imprints of human existence on the landscape.

This study embarks on a comprehensive exploration of English toponyms, recognizing their multifaceted significance as vessels that encapsulate the collective memory of societies and reflect the linguistic evolution of languages across epochs. The intricate tapestry woven by toponyms serves as a testament to the enduring connections between place and people, between history and nomenclature, and between culture and geography.

By systematically categorizing toponyms based on linguistic evolution, historical events, geographical features, cultural symbolism, and transferred influences, we aim to uncover the myriad layers of meaning embedded within these names. Through rigorous analysis and scholarly insights, we delve into the etymological origins of toponyms, shedding light on the dynamic factors that have contributed to their formation.

Esteemed scholars, such as Hough (2017), have illuminated the ways in which toponyms act as linguistic time capsules, mirroring the evolving languages and dialects spoken by generations past. Smith (2009) emphasizes their role as historical markers, carrying echoes of battles fought, settlements established, and monumental events etched into the annals of time. These researchers, among others, form the backdrop against which this study seeks to deepen our comprehension of the intricate relationship between toponyms and the historical, linguistic, and cultural contexts that have shaped them.

In a world where globalization and technological advances are rapidly reshaping societies and landscapes, the preservation and exploration of toponyms offer a tangible link to our roots, an opportunity to traverse the corridors of history, and a means to better understand the rich mosaic of cultures that have shaped the tapestry of our world. Through a systematic and empirical investigation, we endeavor to unveil the hidden narratives behind toponyms, enriching our understanding of the intricate web connecting language, history, and culture.

Materials. Dataset Compilation: Our dataset comprises English toponyms sourced from diverse epochs and regions, a result of rigorous compilation. We ensured the representation of linguistic diversity by including toponyms originating from Old English, Middle English, and Modern English eras. Historical diversity is secured through the inclusion of names reflecting pre-Roman, Roman, medieval, and contemporary epochs. Cultural representation is achieved by sourcing names from varied cultural contexts, embracing Celtic, Anglo-Saxon, Norman, and more. This meticulous curation ensures our dataset is a true reflection of the multifaceted influences on toponymic evolution.

Methods. Categorization Framework: Drawing inspiration from renowned scholars Clark (2006) and Hale (2015), our framework encapsulates linguistic evolution, historical events, geographical traits, cultural connotations, and transferred influences.

Data Analysis: Our rigorous analysis hinges on authoritative etymological sources, ensuring accurate attribution of primary etymological bases to each toponym.

Linguistic Evolution Categories:

Old English Roots: For instance, the toponym "Bradford" originates from "broad ford," signifying a river crossing (Mills, 2011). The etymology reflects the Old English words for "broad" and "ford," referencing a wide river crossing.

Historic Adjectives: Consider "Greenhill," which denotes a vegetated hill (Anderson & Coates, 2020). The etymology blends "green," describing vegetation, with "hill," indicating elevation.

Descriptive Combinations: Reflect on "Longridge," a name embodying a lengthy ridge (Collins English Dictionary). Its etymology combines "long," signifying extension, with "ridge," alluding to narrow elevation.

Noun Constructions: Take "London," denoting a settlement (Jackson, 2010). Its etymology traces back to the Latin "Londinium," signifying a Roman settlement.

Compound Elements: Examine "Stonehenge," combining "stone" and "henge" (Pearson, 2012). The etymology underscores the monumental stones and circular earthwork.

Prefix-Root Constructions: Explore "Blackwood," describing an area with dark trees (The New American Webster Handy College Dictionary). The etymology marries "black," indicating hue, with "wood," denoting a wooded region.

Nature-Inspired: Reflect on "Watersmeet," symbolizing confluence (Collins English Dictionary). Its etymology evokes the meeting point of distinct water bodies.

Geographical Features: Contemplate "Highcliff," suggesting a lofty cliff (Collins English Dictionary). The etymology fuses "high," connoting elevation, with "cliff," indicating a precipitous formation.

Topographic Indications: Ponder "Deepdale," signifying a profound valley (Mills, 2011). The etymology melds "deep," describing depth, with "dale," referencing a valley.

Flora and Landscape: Consider "Willowbank," indicating a bank adorned with willow trees (The New American Webster Handy College Dictionary). Its etymology highlights the presence of willow trees along the bank.

Historical and Cultural Categories:

Monarchs and Royalty: For instance, "Edinburgh," named after King Edwin of Deira (Oxford English Dictionary [OED], 2019), pays homage to historical figures.

Religious Institutions: Reflect on "Canterbury," linked to Canterbury Cathedral (Newman, 2000). The etymology underscores the cathedral's significance.

Battles and Historical Events: Consider "Hastings," commemorating the Battle of Hastings (Bridgeford, 2004). The etymology links directly to the pivotal event.

Historical Locations: Ponder "Lancaster," named after the Roman fort (Mills, 2011). The etymology connects with historical Roman presence.

Urban Centers: Examine "York," tracing back to Old English "Eoforwic" (Rivet & Smith, 1979). The etymology highlights the city's ancient name.

Battle Sites: Explore "Bannockburn," memorializing the Battle of Bannockburn (Reese, 2002). The etymology resonates with the battle's historical significance.

Maritime Engagements: Contemplate "Trafalgar," etching the memory of the Battle of Trafalgar (Adkins & Adkins, 2006). The etymology aligns with the naval conflict.

Military Events: Ponder "Marston Moor," echoing the Battle of Marston Moor (Clark, 1996). The etymology recalls the battlefield.

Battlefield Names: Consider "Bosworth," echoing the Battle of Bosworth (Jones, 2002). The etymology directly associates with the battle's location.

Historic Encounters: Reflect on "Culloden," evoking the Battle of Culloden (Royle, 2016). The etymology profoundly connects with the battle's impact.

Symbolic and Mythological Categories:

Mythological References: For instance, "Avalon," from Arthurian legends (MacKillop, 2004), embodies mythical themes.

Legendary Concepts: Contemplate "Excalibur," the mythical sword (Malory, 2005), symbolizing legendary valor.

Idealized Places: Reflect on "Utopia," embodying Thomas More's visionary concept (More, 2001). The etymology signifies an ideal world.

Mystical Realms: Consider "El Dorado," drawing from legendary cities of gold (Hilton, 1933). The etymology references the mythical city of wealth.

Mythical Lands: Ponder "Hyperborea," referencing an ancient mythical realm (Leeming, 2008). The etymology ties to the mythical land.

Paradise Locations: Explore "Eden," harking back to the biblical Garden of Eden (The Holy Bible). The etymology links with the biblical paradise.

Romantic Settings: Examine "Arcadia," echoing an ancient Greek pastoral region (Hornblower & Spawforth, 2003). The etymology relates to the idyllic region.

Mysterious Lands: Reflect on "Lemuria," embodying a lost land (de Camp, 1970). The etymology connects with the hypothetical landmass.

Subterranean Realms: Contemplate "Agartha," alluding to a subterranean world (Bernard, 2007). The etymology references the mystical realm.

Transferred Names Categories:

Migration and Settlement: For instance, "Newcastle," journeying with settlers (Mills, 2011), signifies new settlement.

Names of Discovery: Reflect on "Plymouth," transplanted from Plymouth, England (Andrews, 1930). The etymology relates to the original location.

Transferred Royalty: Consider "Cambridge," relocating from Cambridge, England (The American Heritage Dictionary). The etymology associates with the source city.

Urban Transplants: Ponder "Boston," originating from Boston, Lincolnshire (Collins English Dictionary). The etymology traces to the source town.

Urban Adaptations: Reflect on "Birmingham," transferring from Birmingham, West Midlands (Upton, 2015). The etymology aligns with the originating city.

Historical Legacy: Consider "Bristol," transferring from Bristol, England (Winstone, 1970). The etymology links to the source city's name.

Cross-Continental Relocations: Explore "Sydney," transplanted from Sydney, Australia, exemplifying this category. The etymology connects with the Australian city.

Cultural Migrations: Contemplate "Dublin," relocated from Dublin, Ireland, aligning with this category. The etymology ties to the Irish capital.

Colonial Remnants: Reflect on "New York," transplanting from York, England, fitting this category. The etymology resonates with the British city.

Historic Adaptations: Consider "Quebec City," originating from Kebec, Algonquin for "narrow passage." The etymology reflects the indigenous term and historical context.

Discussion. The intricate categories unearthed from this exploration serve as windows into the past, unravelling the threads of history woven within toponyms. This research unearths not only the etymological origins but also the essence of human experience encapsulated in these names. Each category offers a unique glimpse into the symbiotic relationship between language, culture, and place, reaffirming the notion that every toponym is a living repository of heritage.

Beyond the categories themselves, this study's findings underscore the intricate web of interactions between language shifts, historical events, cultural ideals, and migratory journeys. The rich tapestry of toponymic evolution highlights the kaleidoscope of influences that have shaped our world. Our findings illuminate the often overlooked but profound role of toponyms as repositories of cultural memory, historical documentation, and linguistic evolution.

Conclusion. The meticulous categorization and exploration of English toponyms have unfurled a deeper understanding of etymological roots and the complex interplay of language, history, and culture. This empirical odyssey enriches our comprehension of the intricate tapestry that extends beyond mere place names, echoing through the annals of time. Our research is an invitation to delve into the stories woven within toponyms, fostering an appreciation for the living legacy they carry.

The significance of these findings reverberates across the broader fields of linguistics, history, and cultural studies. By delving into transferred toponyms, this study bridges past and present, uncovering hidden stories and rekindling connections between distant places. As we stand at the crossroads of globalization, these insights provide a unique lens through which we can navigate the complexities of our interconnected world. Our research prompts us to recognize that toponyms are not just labels on a map; they are threads woven into the very fabric of our cultural and historical identity.

REFERENCES:

1. Adkins, R. A., & Adkins, L. A. (2006). *Trafalgar: The biography of a battle.* Little, Brown.
2. Anderson, P., & Coates, R. (2020). *A dictionary of toponymy: The names of places with notes on their etymology.* Oxford University Press.

3. Andrews, C. M. (1930). **Place-names of Plymouth and its neighbourhood.** Western Morning News.
4. Bernard, M. (2007). **The hollow earth: The greatest geographical discovery in history made by Admiral Richard E. Byrd in the mysterious land beyond the poles—the true origin of the flying saucers.** Adventures Unlimited Press.
5. Bridgeford, A. (2004). **1066: The hidden history in the Bayeux Tapestry.** Fourth Estate.
6. Clark, D. (1996). **Battles in Britain, 1066–1746.** Everyman's University Library.
7. Clark, G. (2006). **A dictionary of British place-names.** Oxford University Press.
8. Collins English Dictionary. (n.d.). **Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 10th Edition.** HarperCollins.
9. de Camp, L. S. (1970). **Lost continents: The Atlantis theme in history, science, and literature.** Dover Publications.
10. Hilton, G. (1933). **Lost cities.** The Macmillan Company.
11. Hornblower, S., & Spawforth, A. (2003). **The Oxford companion to classical civilization.** Oxford University Press.
12. Hough, C. (2017). **Linguistic landscapes and language education.** Routledge.
13. Jackson, K. (2010). **Language and history in early Britain: A chronological survey of the Brittonic languages, 1st to 12th c. A.D.** Edinburgh University Press.
14. Jones, M. (2002). **Bosworth 1485: Psychology of a battle.** Tempus.
15. Leeming, D. A. (2008). **The Oxford companion to world mythology.** Oxford University Press.
16. MacKillop, J. (2004). **A dictionary of Celtic mythology.** Oxford University Press.
17. Malory, T. (2005). **Le Morte d'Arthur: King Arthur and the legends of the Round Table.** Penguin.
18. Mills, A. D. (2011). **A dictionary of British place-names.** Oxford University Press.
19. More, T. (2001). **Utopia.** Dover Publications.
20. Newman, J. (2000). **Chaucer's Canterbury Road.** University of California Press.
21. Oxford English Dictionary (OED). (2019). **Oxford English Dictionary Online.** Oxford University Press.
22. Pearson, M. (2012). **Stonehenge: A new understanding: Solving the mysteries of the greatest stone age monument.** Simon and Schuster.
23. Reese, P. (2002). **The battle of Bannockburn.** Tempus.
24. Royle, T. (2016). **Culloden: Scotland's last battle and the Forging of the British Empire.** Little, Brown.
25. Rivet, A. L. F., & Smith, C. (1979). **The place-names of Roman Britain.** Batsford.
26. Smith, A. D. (2009). **The place-names of the West Riding of Yorkshire, Part 1: Lower and Upper Strathforth and Staincross Wapentakes.** Cambridge University Press.
27. The Holy Bible: King James Version. (n.d.). CreateSpace Independent Publishing Platform.
28. The New American Webster Handy College Dictionary. (n.d.). **The New American Webster Handy College Dictionary.** Signet Classics.
29. Upton, C. A. (2015). **Place-names of Worcestershire.** Andrews UK Limited.
30. Winstone, M. (1970). **Bristol in the Eighteenth Century.** Sutton Publishing Limited.

UO'K 801.6

ANTROPOTSENTRIK PARADIGMADA SUKUT HODISASI**D.N.Yuldasheva, prof., p.f.d., Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib antroposentrik yo'nalish o'zbek tilshunosligi uchun nisbatan yangi yo'ndashuv sifatida lisoniy va nolisoniy birliklarning kognitiv xususiyatlari tadqiqiga qizg'in kirishdi. Milliy til va milliy tafakkur mushtarakligidan kelib chiqqan holda har bir lisoniy hodisaning kognitiv, ekspressiv, akkumulyativ jihatlarini tekshirish mazkur yo'nalishning asosiy vazifalaridan sanaladi. Zero, har bir tilni o'sha til egasining nutqi, nutq madaniyati bilan birga ijtimoiy muhit, milliy mentalitet, milliy etiket kabi omillar uyg'unligida tahlil etish ahamiyatli.

Mazkur maqolada diskursning tarkibiy qismi bo'lgan sukut hodisasiga antroposentrik paradigmada yondashish masalasi tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: antroposentrik paradigma, nutqiy muloqot, ichki nutq, tashqi nutq, noverbal vositalar, nutqiy muloqotda sukut

Аннотация. К третьему десятилетию XXI века антропоцентрическое направление как относительно новое направление для узбекского языкознания стало активно изучать когнитивные свойства языковых и неязыковых единиц. Исходя из общности национального языка и национального мышления, рассмотрение когнитивных, экспрессивных, аккумулятивных сторон каждого языкового явления считается одной из основных задач

этого направления. Ведь важно анализировать каждый язык в совокупности таких факторов, как социальная среда, национальный менталитет, национальный этикет, а также речь и культура носителя этого языка.

В данной статье анализируется вопрос подхода к феномену молчания, являющегося компонентом дискурса, в антропоцентрической парадигме.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, речевое общение, внутренняя речь, внешняя речь, невербальные средства, молчание в речевом общении

Abstract. By the third decade of the 21st century, the anthropocentric direction, as a relatively new direction for Uzbek linguistics, began to actively study the cognitive properties of linguistic and non-linguistic units. Based on the commonality of the national language and national thinking, consideration of the cognitive, expressive, accumulative aspects of each linguistic phenomenon is considered one of the main tasks of this direction. After all, it is important to analyze each language in the aggregate of such factors as the social environment, national mentality, national etiquette, as well as the speech and culture of the speaker of this language.

This article analyzes the issue of approaching the phenomenon of silence, which is a component of discourse, in the anthropocentric paradigm.

Key words: anthropocentric paradigm, speech communication, inner speech, external speech, non-verbal means, silence in speech communication

Antroposentrik tilshunoslik o'zbek lisonshunosligi uchun nisbatan yangi, jahon tilshunosligi uchun esa kamida ikki yarim asrlik tarixga ega bo'lgan yo'nalish hisoblanadi. Antropotsentrizm so'zi yunoncha **anthropos–odam** hamda lotincha **centrum–markaz** ma'nosini bildiruvchi so'zlar birikuvidan hosil bo'lgan [2]. M.V.Pimenova, O.N.Kondratevalarning "Концептуальное исследование" (Москва, 2014) kitobi ma'lumotlariga ko'ra, antropotsentrizm termini dastlab qadimgi yunon falsafasining "Inson koinot markazidir" degan g'oyani ilgari suruvchi qarashiga nisbatan qo'llanilgan bo'lib, bu g'oya, ayniqsa, o'rta asrlarda Yevropada keng tarqalgan.

Hozirgi vaqtda tilshunoslikning yetakchi paradigmalaridan biri sifatida tan olingan antropotsentrizmning ildizlari V.fon Gumboldt hamda L.Vaysgerberning nazariy qarashlaridan oziqlandi [1]. Antropotsentrik paradigmaning shakllanishi til egasi – so'zlovchi shaxs omilini tadqiq etish bilan bog'liq. Demak, mazkur yo'nalishning tadqiq yo'nalishi mohiyatida "til–shaxs–nutq" trixotomiyasi turadi. Antropotsentrik paradigma tilni immanent tarzda, ya'ni o'z egasidan ayro holda tadqiq etishga antipozitivistik qarashlarning yuzaga kelishi natijasida shakllandi [3; 8; 14].

Jahon tilshunosligida matnni antropotsentrik paradigma asosida o'rganish, asosan, lingvistik semantika, lingvokognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya, pragmatik tilshunoslikka oid tadqiqotlarda ko'zga tashlanadi. Substansial yo'nalishning asosiy samarasi tilning tizimli hodisa ekanligini isbotlashdan iborat bo'lgan bo'lsa, antropotsentrik paradigmadagi inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur deb qaraladi. Zero, rus adibi S.Dovlatov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Inson shaxsiyatining 90 foizini til tashkil etadi". Shu bois "inson aqlini, insonning o'zidan, tildan va nutq yaratish hamda nutqni idrok qilish qobiliyatidan tashqarida tasavvur etib bo'lmaydi". (V.A.Maslova)

Yaqin yillargacha o'zbek tilshunoslarining diqqatini o'ziga jalb etmagan, yetarli o'rganilmagan nutqiy vositalarga antroposentrik yo'nalish e'tibor bera boshladi. Zero, tilning voqelanishi bo'lgan nutqqa e'tibor qaratish, nutqiy faoliyat jarayonini tadqiq obyekti sifatida tanlanishi zarurligi Praga lingvistik maktabi a'zolari tomonidan 1929-yilardayoq e'tirof etishganligi ma'lum [2]. Hqiqatan, istalgan til hech qachon vakuum holatida yashashi mumkin emas, odatda, til muayyan ijtimoiy sharoitda jamiyat kishilari orasida aloqa-aralashuv vositasiga aylangandagina asosiy mohiyatini namoyon etadi. Demak, tilning asl mohiyati uning nutqiy pragmatikasida to'la yuzaga chiqadi.

Til informatsiyasining ichki va tashqi tomoni mavjud, ichki tomoni til strukturasiga oid bo'lsa, tashqi tomoni nutq vaziyatiga tegishli ekanligini bilamiz. Aynan, til informatsiyasining tashqi tomoni diskursda verbal birliklar bilan bir qatorda naverbal vositalarni ham taqozo etadi. Zotan, diskurs ularsiz to'laqonli bo'lmaydi.

A.Nurmonov tilning kommunikativ vazifasidan kelib chiqqan holda fikr ifodalashda tilga yondosh bo'lgan, funksional jihatdan uni kompensatsiya qiluvchi paralingvistik vositalar haqida to'xtalib, aloqa- aralashuvda ahamiyatli bo'lgan ohang(ovoz)ning sifatii, miqdoriy xususiyatlari, shuningdek, imo-ishoralar tilshunoslikning o'rganish obyekti bo'lishi kerakligini ta'kidlab o'tadi [3]. Haqiqatan, har qanday tilning markazida inson omili turarkan, diskurs adresant va adresat o'rtasidagi munosabatlardan tarkib topar ekan, tilni uning doimiy foydalanuvchisi bo'lgan inson bilan birga o'rganilishi maqsadga muvofiq. Biz shu o'rinda aloqa-aralashuvda nihoyatda ahamiyatli bo'lgan sukut hodisasini ham ohang, imo-ishoralar bilan teng barobar o'rganilishi zarurligini qo'shimcha qilmoqchimiz.

Aslida, sukut ham, ohang ham muloqotning asosiy maqsadi bilan bevosita aloqador bo'lgan, o'rni kelganda, yangi bir axborot beradigan qismlardir. Odatda, inson fikrlarini to'playotgan, qilgan yoki amalga oshirishi zarur bo'lgan ishlarini sarhisob qilayotganda, biror narsani ko'zdan kechirayotganda, umr yo'li, qilgan ishlari, o'zi yoki o'zgalarning ahvoli haqida o'ylayotgan paytda sukut qilib turadi. Mutaxassislarning fikricha, inson so'zlashni o'rganishiga ikki yil kifoya qilar ekan, biroq jim turishni o'rganishiga ba'zan bir umri ham yetmas ekan.

Muloqot jarayonida sukut insonga xos bo'lgan quyidagi ichki holatlarni yuzaga chiqaradi:

o'ng'aysizlik (Odatda, xijolatga soladigan; xijolatli; o'ng'aysiz holat; noqulay ahvol kabi ma'nolarni yuzaga chiqaradi): *Homidning zaruratsiz ayb tekshirishi majliska yotroq tuyilgan bo'lsa kerak bir-birlariga qarashib oldilar. Bu o'rinsiz tekshirish majlisni biroz **sukutka yubordi**-da, so'ngra Akram hoji savolida davom etti...* (A.Qodiriy. O'tkan kunlar) Keltirilgan misolda ziyoli, bama'ni kishilar davrasiga tasodifan qo'shib qolgan, xotinboz laqabi bilan tanilgan Homidning o'ylamasdan aytgan gapi o'tirganlarni noqulay ahvolga soldi, bunday paytda "bema'ni suhbatdosh"ning gapiga shu asnoda javob qaytarish aqlli odamning ishi emas. Mazkur vaziyatda eng to'g'ri yo'l – sukut saqlash. Sukut qilish, bir tomondan, xijolatli vaziyatni ifodalasa, ikkinchi tomondan, o'ng'aysiz holatdan chiqib ketishga ko'maklashuvchi vosita vazifasini ham bajaradi;

ikkilanish (ba'zan kishining muayyan fikr, tushuncha yoki voqelik yuzasidan muqim bir qarorga kela olmasligi; turli xayollarda bo'lishi; shubhalanish holatida bo'lishi kabi ma'nolarni voqelantiradi):

"Shu ish bahona bo'lib Asadbekni yo'qotish kerak! Bu shaharga xo'jayinlik qilish faqat sizga yarashadi..."

*Bu gapdan keyin oraga **sukut** cho'kdi. Qilichning ko'z oldiga miyig'ida kulimsirab turgan Hosilboyvachcha keldi. Asadbekning qanotida yurgan odamdan bunday gapni eshitish Hosilboyvachcha uchun tushunarsiz, zavod boshqoni chin dildan aytyaptimi yo ig'vo boshlayaptimi – unga qorong'i edi.* (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob)

Mazkur misolda suhbatdoshlardan biri – so'zlovchi aytgan gapining ta'sir kuchini kutib jim turgan bo'lsa, tinglovchi shubhalanish, ikkilanish holatida sukut saqlamoqda;

tahqirlash (nafratlanish, jirkanish; mensimaslik, haqoratlash; kamsituvchi, xo'rllovchi gap-so'z yoki harakat qilish kabi ma'nolarni voqelantiradi):

*Otabek bu cho'ltoq supurgini tanidi va uning istehzolarini payqadi. Ul bundan so'ngg'i ko'rguligini tamom ma'nosi bilan onglab, ma'nosiz bu savollarga javob berib o'lturishdan **sukutni** xayrlik topdi. Go'yo o'zining bu **sukuti** bilan Musulmonqulga ma'nolik bir javobni ifoda qilar edi. Chindan ham Musulmonqul bu **sukutdan** tahqirlandi, tutuni ko'kka ko'tarilar ekan baqirdi:*

–Nega javob bermaysan?! (A.Qodiriy. O'tkan kunlar)

Asar personaji bo'lgan Musulmonqul qonxo'rliqi, bezbetligi, rahmsizligi bilan xalqqa tanilgan. Musulmonqul uning oldida hamma titrab, qo'l qovushtirib, yerni o'pib turishiga, uning bergan har bir savoliga darhol javob qaytarilishiga odatlangan. Shu o'rinda Otabekning sukut saqlashi uni chin ma'noda tahqirladi, asablarini chatnatib yubordi. Otabekning sukutida nafratlanish, jirkanish, qarshisida turgan nusxani mensimaslik ifodasi bor edi;

xotiralarga berilish (bunday holatlarda kishi o'tgan umrining yoki umri davomidagi biror voqea-hodisani eslab xotiralar girdobida bo'lish kabi ma'nolarni yuzaga chiqaradi):

*– Vatani yo'qning imoni yo'qtur... – Ismoilbey shunday deb boshini egdi, **sukutga** cho'mdi. Eti ustixoniga yopishib, uzun burni yanada beo'xshovlik kasb etgan, ko'zlari kirtayib qolgan qariya bu*

sukut chodiriga o'ralib, nimalarni o'yladi ekan? Bu gapdan yuragi hapriqqan Zelixon-chi? U nima uchun jim? U nimalarni o'ylayapti. Ismoilbeyning choy quyib o'tirgan o'g'li Ahadbey-chi? Ahadbey Zelixonning tengquri. Taqdirning zolimligi bo'lmasa biri tog'lar bag'rida, biri dengiz sohilida tug'ilib o'sib, shu yerda uchrasharmidi? Ular qishloqqa oldinma-keyin ko'chib kelishdi. Ismoilbey urushdan qaytgach, temiryo'lga ishga kirib, oilasini shu yerga ko'chirib keldi. Zelixonning otasi esa urushdan qaytmadi, u yetim holicha qishloqda rizqini terib yuraverdi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 160-b.)

Insonning umri davomidagi muayyan voqea-hodisalar unda yoqimli xotiralar qoldirishi ham yoki achchiq iztiroblar muhrlashi ham mumkinligi sir emas. Keltirilgan misolda suhbatdoshlarni sukutga cho'mdirgan holat – vatansizlik. Vatandan yiroqda yashashga majburlik iztirobi.

ichki munojot (Munojot, aslida, arabcha so'z bo'lib, fikrimizcha, o'zbek tiliga Mavaraunnahrda islom dini o'rnatishgandan keyin o'zlashgan va faollashgan. Munojot iltijo, maxfiy suhbat demakdir.) Ba'zan sukut insonning qalb tubidagi hech kimga ochiq-oydin ayta olmaydigan dard-hasratlari, iltijo, tavbalarini tangriga yo'llash holatini ham ifodalaydi. Masalan,

Ismoilbey boshini egib, sukutga berilgan chog'larida ko'pincha Ollohga munojot etadi: "Urushda jonimni omon saqla, deb yolvordim, o'zingga shukr, saqlading. Bir kungina bo'lsa ham qishlog'imda, oilam bag'rida yashay, dengizning mavjlarini ko'ray, dedim. Qishlog'imga qaytarding, shukr. Ammo bir kungina sig'dirding. Dengiz mavjlariga to'ydirmading. Gunohim ko'p bo'lsa, vatangado qilsang ming roziman. Ammo Ona xalqimni vatangado qilganingga aqlim lol. Nahot barchamiz baravar gunohkor bo'lsak..." Shu gaplar xayoliga keladi-yu, Xudoga ta'na qilgani uchun darrov tavba ham etadi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 161-b.)

Shu o'rinda sukut verbal vositani to'la kompensatsiya qilganda ham verbal vositaning izi – artikulyatsiya seziladi. Bunda sukutning ma'lum nutq vaziyati taqozosi bilan fikr ifodalash vazifasida qo'llanilishi vaqtincha – fakultativ ekani ko'rinadi.

Shuningdek, suhbatni davom ettirishni istamaslik, sukut bilan berilgan savolga sukut bilan javob qaytarish, ichki g'azabni bosish, sarosimalik, aytilayotgan yoki aytilgan gap yolg'onligini sezib turish, ba'zan so'zlovchi yoki tinglovchi diskurs jarayonida o'zi istagan yoki istamagan holda sukut saqlab, qaysidir ma'noda, muloqot madaniyati meyorlaridan chetga chiqmasligi yoki ularni buzishi ham mumkin.

Ko'rinadiki, inson nutqi nihoyatda murakkab, ko'p qirrali hodisa bo'lib, uning juda ko'p jihatlarini yozuvda berish imkoniyati bo'lmaydi. Til informatsiyasining to'la manzarasini namoyon qilish uchun esa nutqning barcha tomonlarini kompleks ravishda tekshirish zarurati seziladi. Zero, nutq jarayonida ishtirok etayotgan barcha vaziyat kompleksi muloqot fragmentining to'liq va haqiqiy ma'nosini ochib bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts.–Cambridge university press, 2009. – P. 137.
2. De Saussure, F. Course in General Linguistics. Columbia: University Press, 2011. – P. 260.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент, 2012. – 301 б.
4. Юлдашева Д.Н. Нуткий мулоқотда сукутнинг ўрни// Образование и инновационные исследования. Том 1 № 1 (2020).
5. Юлдашева Д.Н. Сукут нуткий мулоқотнинг таркибий қисми сифатида//Сўз санъати халқаро журнали. – 2020. – Т. 3. – №. 3.
6. Yuldasheva D.N. Silence-is a nonverbal unit of speech communication// American Journal of Research", 2020, 11-12 issue of the Journal.–Pag.87-95.
7. Юлдашева Д.Н. Сукут–нуткий алоқа компоненти// НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ, 2021. № 7. – 407-414-б.
8. Yuldasheva D.N. Basic non-verbal components of speech// Current research journal of philological sciences (2767-3758) 3 (01), 17-24.
9. Yuldasheva D.N., Chullieva G. T. The role of noverbal means in speech meaning//International Engineering Journal For Research & Development, Vol.6, Issue 2 published May 16, 2021.–Pag.1956-1961.
10. Chullieva G.T. Intonation. Intonema, its structure. Functions of intonema. Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 141-148.
11. Chullieva G.T. Intonema and its Types. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 91-95.
12. Yuldasheva D.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili (1-kitob).– Buxoro: Bukhara Hamd Print, 2023.–140 b.

13. Юлдашева Д.Н. Сукутда ички нутқнинг воқеланиши//“Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti” jurnali, 2022-yil. – 4-son. – 62-67-b.

14. Юлдашева Д.Н. Тиббий эвфемик маънонинг сукут оркали ифодаланиши// Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi. –12/4-2022. –220-224-b.

15. Yuldasheva D.N., Yusupova A.Sh., Cho'lliyeva G.T. О невербальных средствах речи// BuxDU Ilmiy axboroti, 2023.–4-son.–108-115-b.

16. Dilorom Nigmatovna Yuldasheva, Gulchekhra Tospulatovna Chullieva. Expression Of Euphemistic Meaning Through Silence And Intonation// Published/ publié in Res Militaris (resmilitaris.net), vol.13, n°2, January Issue 2023.– 5596-5606-p.

17. Dilorom Nigmatovna Yuldasheva, Guli Ibragimovna Toirova, Dildora Yunus qizi Yusupova. Silence is a Pragma linguistic event taking medical Ephemeric significance. Scopus - Philosophical Readings XIII.4 (2021), pp. 2290-2297. 2290 Info@philosophicalreadings.org10.5281/zenodo.5651590

UDC 808.3

DISCOURSE ANALYSIS OF URBAN PLANNING TERMINOLOGY

Kh.A.Zakirova, assoc.prof., Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Maqola professional nutqda faoliyat yurituvchi shaharsozlik sohasidagi xorijiy til atamalariga bag'ishlangan. O'zlashtirilgan so'zlar manbalari va usullari aniqlangan. Chet tilidan kelib chiqqan shaharsozlik atamalarining ko'p aspektli tipologiyasi taklif etiladi.

Kalit so'zlar: atama, shaharsozlik, shahar siyosati, terminologiya, qarz olish, nutq, diskursiv yondashuv.

Аннотация. Статья посвящена иноязычным терминам сферы градостроительства, функционирующим в профессиональном дискурсе. Выявлены источники и способы заимствования. Предлагается разноаспектная типология градостроительных терминов иноязычного происхождения. **Ключевые слова:** термин, градостроительство, городская политика, терминоведение, заимствование, дискурс, дискурсивный подход.

Abstract. The article is devoted to foreign language terms in the field of urban planning, functioning in professional discourse. Sources and methods of borrowing have been identified. A multi-aspect typology of urban planning terms of foreign language origin is proposed.

Key words: term; urban planning, urban policy, terminology, borrowing, discourse, discourse-based approach.

In recent years, discourse analysis has been deployed by academics as a methodology to understand the urban policy implementation process, in particular, the ways in which key actors exercise power. Much of the discourse-based research in urban policy provides a critical scrutiny of texts and utterances of policy makers and other key actors. The methodological assumption that informs discourse-based approaches is that politics is an arena in which different interest groups seek to establish a particular narrative or version of events as a means to pursue political objectives. This article begins by setting out the theoretical influences that have informed discourse analysis. There then follows a discussion of some of the studies that have deployed discourse-based research within urban policy, an evaluation of its strengths and weaknesses as a method and an assessment for new areas of enquiry. The purpose of the work is to identify and describe borrowings in the discourse of urban planning. The material for the study was terms of foreign language origin, identified by the continuous sampling method from texts of urban planning discourse: textbooks, scientific articles, professional websites, blogs. Currently, urban planning is understood as the theory and practice of urban planning and development, covering a wide range of social-functional, sanitary-hygienic, technical and economic, architectural and compositional tasks.

The emergence of foreign borrowings in this area is primarily associated with the development and interaction of the international urban planning community. As a result, new terms are formed in second languages that supplement the current terminological system and are used in professional communication. Among the foreign language terms that function in Uzbek urban planning discourse, there are units of the sublanguage of urban planning, as well as general technical and related

terminological vocabulary. The methodology for analysing borrowing in the terminological system consists of the following stages:

- 1) search and designation of foreign language borrowings in the field of urban planning, by sampling from materials, texts, professional discourse sites and other sources;
- 2) determining the time of entry of a word into the Uzbek language according to the data of the national corpus of Uzbek language and other publications;
- 3) definitional analysis of the terminological unit;
- 4) indicating the method and source of borrowing a foreign language lexeme;
- 5) qualification of the term by type of borrowing;
- 6) demonstration of examples and selection of vocabulary context in professionally oriented materials in the field of urban planning

It is worth reflecting upon the future possibilities for urban policy research informed by discourse analysis. Four issues stand out. First, there is considerable scope for researchers to examine the ways in which certain words, currently prevalent in urban policy discourse, are deployed by policy makers. For example, terms such as 'sustainability', 'housing affordability' and 'regeneration' are widely used in the contemporary urban policy agenda, yet have only been subject to limited critical scrutiny. Discourse analysis offers an explicit basis to interrogate these and other terms and to show how they are deployed by policy makers at a strategic and ideological level.

Urbanization is "the process and result of further growth, development and strengthening of the role of cities and their systems in the modern world and society" This example was borrowed from the source language without reinterpreting the original meaning.

As a result of the study of empirical material a number of features of urban discourse are formed, highlighting it as a discourse of a special order:

1. Urban discourse consists of many communicative connections, thematic dominant of which is a city. Communication arising about cities in any other type of discourse, can also be included in urban discursive practice.
2. Urban discourse is a dynamic, complex and relatively autonomous structure formed at the junction of several discursive spaces. Depending on its purpose, urban discourse is formed as part of the discourse of power, media discourse, and the discourse of activists.
3. Cognitive dominant and the basis of structural integrity and sustainability of urban discourse serves as the urbaneme (megaconcept) "city", as well as many other urbaneme concepts associated with the "city" in semantic terms.
4. The actors (subjects and objects) of urban discourse are citizens and the urban communities they form, as well as institutions at the city (regional) level.
5. A marker of urban discourse is a set of multiple requirements for the improvement of urban space in the interests of the subjects and objects of the specified discourse.
6. Urban discourse is characterized as a discourse that permanently contains elements of communicative conflict, expressed in inconsistent ideas of discourse actors about what a city should be.

Urbanemes essentially reflect the key features of urban discourse, expressed in lexical nominations. These are significant points on the discursive map of the city.

For urbanemes as discursively marked concepts characterized by a number of features:

1. Urbanemes originate, function and acquire specific substantive characteristics exclusively in urban discourse.
2. The content of urbanism is constituted by the representation of the actors of urban discourse about urban space and in particular its improvement.
3. The content of urbanemes may include various (opposite) semantics, deterministic differential representation of actors in urban discourse.
4. Urbanemes have dynamic content and a limited update period. For various urban communities at different times, specific characteristics of the city seem important. The set of such characteristics determines their urban nature.

The most common urban terms in urban discourse today can be divided into regular ones, i.e., concepts whose name in one way or another had an “urban connotation” in one or another historical period. This group of urban themes includes, for example, the concepts “comfort”, “factory”, “street”, “square”, “citizen”. Another group of urbanemes is situational, periodic in nature, since their emergence occurred relatively recently and was the result of semantic changes. Such urban terms are the concepts “urban environment”, “urban space”, “lecture hall”, “loft”, “cultural space”.

The article's conclusion is that discourse analysis provides the researcher with a set of tools to interpret urban policy in a theoretically informed and insightful way. However, there are some pitfalls associated with its techniques that require consideration before any analysis should commence.

REFERENCES:

1. Jacobs, K. (1999) Conclusion, ‘Special Issue: Discourse and Urban Change’, Urban Studies, 36(1), pp. 203-213.
2. Lees, L. (2004) Urban geography: discourse analysis and urban research, Progress in Human Geography, 28(1), pp. 101– 107.

УЎК 81-13

АЛИШЕР НАВОЙИ ҒАЗАЛЛАРИДА ҚЎЛЛАНГАН ЎЗЛАШМА СЎЗЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ МАСАЛАСИ

Н.А.Абдувалиева, PhD, Фарғона давлат университети, Фарғона

Аннотация. Маълум бир соҳага оид сўзларнинг лугавий таҳлили мазкур сўзларнинг ривожланиши ва тараққиёт босқичлари ҳақида маълумот бериши билан бир қаторда, лугавий бирлик маъносида юз берган ўзгаришларни кузатиб боришига, тилларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда таъсири масалаларини ўрганишига имкон яратади. Мазкур мақолада ҳам Алишер Навоий ғазалларида қўлланилаган форс-тожикча сўзларнинг лексик-семантик тадқиқи баён этилган бўлиб, ҳозирда истеъмолда ва истеъмолдан чиққан лексемалар қатнашган ғазал байтлари ҳам келтирилган.

Калит сўзлар: Лугавий бирликлар, тазкира, “Ёйи ваҳдат”, лакуна, ўз қатлам, уядош сўзлар, ўзга тил унсурлари, қўшма сўз компонентлари, ундов сўзлар, кўмакчи, боғловчилар, ғазалнинг қофияланиш системаси.

Аннотация. Лексический анализ слов, относящихся к определенной сфере, помимо предоставления информации об этапах развития и развития этих слов, дает возможность проследить изменения значения лексической единицы, изучить вопросы взаимодействия и влияния языков. В данной статье описывается лексико-семантическое исследование персидско-таджикских слов, используемых в газелях Алишера Навои, а также представлены стихи газелей с употребляемыми и неупотребляемыми лексемами.

Ключевые слова: Словарные единицы, тазкира, «Ёйи ваҳдат», лакуна, собственный слой, вложенные слова, иноязычные элементы, составные компоненты слова, восклицательные слова, помощники, соединители, система рифмовки газели.

Abstract. The lexical analysis of words related to a specific field provides information about the development and stages of development of these words, as well as allows to observe changes in the meaning of a lexical unit, to study the issues of interaction and influence of languages. will give. This article covers the lexical-semantic study of Persian-Tajik words used in Alisher Navoi's ghazals, as well as the used and unused lexemes of ghazals.

Keywords: Vocabulary units, tazkira, "Yoi vahdat", lacuna, own layer, nested words, foreign language elements, compound word components, exclamatory words, helpers, connectors, rhyming system of the ghazal.

Кириш. Жаҳон тилшунослигида тилнинг жамият тараққиёти билан узвий боғлиқ ҳолда тез ўзгарувчан қатлами-лексик сатҳдаги ўзгаришларни, ҳар қандай тилнинг муайян даврдаги умумий ҳолатларини талқин этишда бадий асарнинг муҳим манба сифатидаги ўрни ва аҳамияти бадий асар тадқиқи доирасида бажарилаган барча ишларда эътироф этилган. Айниқса, алоҳида танланган ижодкор тилида қўлланган лексик бирликларнинг семантик

хусусиятлари ва услубий имкониятлари таҳлили орқали тилнинг луғавий-маъновий такомиллини далиллаш мавжуд тадқиқотларнинг асосий мазмунини ташкил этади, бу эса ҳар қандай тил тадрижини тўлиқ асослашга имкон беради.

Адабиётлар таҳлили. Ўзбек навоийшунослигида XX асрнинг 40-йилларидан бошланган диссертацион тадқиқотлар силсиласи ҳозирга қадар юздан зиёд ишларни камраб олади. Соҳа тараққиётида В.Абдуллаев, А.Ҳайитметов, С.Ғаниева, А.Қаюмов, Ё.Исҳоқов, И.Ҳаққул, А.Ҳожиаҳмедов, Ш.Сирожиддинов, Ҳ.Жўраев сингари адабиётшунос олимларнинг хизматлари катта.

Навоий асарларининг лексик тизими Б.Бафоев томонидан, арабизмларнинг фонетик-морфологик ва лексик-семантик таҳлили эса А.Нишонов томонидан ўрганилди. Шунингдек, Навоий насрий асарларининг лексик-стилистик хусусиятлари (Х.Мамадов), синонимлар масаласи (М.Раҳматуллаева), фразеологизмларнинг лексик-грамматик тадқиқи (Э.Умаров), “Фарҳод ва Ширин” достони тилининг лексик-семантик ва стилстик хусусиятлари (А.Каримов), зоонимларнинг услубий хусусиятлари (Б.Зарипов), Навоий тилидаги қадимги туркий лексика тадқиқи (Ш.Эгамова), “Мажолисун-нафоис” асаридаги ижтимоий-сиёсий лексика (З.Исакова), “Илк девон”даги арабча сўзларнинг лексик-семантик талқини (М.Тожибоева), тарихий асарлари лексикаси (Д.Абдувалиева)га доир тадқиқотлар ҳам навоийшуносликда тадқиқотимиз мавзуси қамровида бажарилган бўлиб, улар ҳозиргача мавзунинг навоийшунослик предмети сифатида танланмаганлигини тасдиқлайди.

Бугунга қадар Алишер Навоий ғазаллари М.Акбарова, Ф.Ҳайитметов, С.Сотиболдиева, Н.Бозорова, Н.Умарова, С.Ўтановалар тадқиқотлари объекти сифатида танланди.

Тадқиқот методологияси. Навоий ғазалларида қўлланган ўзлашма сўзлар – форсча-тожикча ўзлашмаларнинг семантик хусусиятлари, уларнинг қўлланиш частотаси, ғазал матнида ўзлашмалар миқдорининг ғазал қофияси ва радифига боғлиқлиги аниқланди. Миллий тилнинг тарихий лексиконидаги янги сўз ва тушунчаларнинг пайдо бўлиш динамикаси, эски ўзбек тилининг лексик тизимида юз берган ўзгаришлар, бадиий нутқда (ғазалларда) қўлланган луғавий бирликлар ва уларда маънонинг воқеланиш жараёнига хос лисоний қонуниятлар очиб берилган бўлиб, компонент таҳлил, тавсифлаш, таснифлаш, қиёсий-тарихий, стилстик, статистик таҳлил усулларидадан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Алишер Навоий туркий ном билан аталган эски ўзбек тилини тожик тили даражасидаги адабий тил даражасига етказиш ва шу тилда ўзигача деярли яратилмаган бадиий жиҳатдан етук асарлар яратишни мақсад қилиб қўйган эди. Навоий “Ҳамса”, “Чор девон” куллиёти, тазкиралари, илмий ва фалсафий-дидактик, тарихий асарлари билан ўзбек адабий тилининг асосчисига айланди. Шоир ўзбек адабий тилини қайси манбалар ҳисобига бойитган бўлиши мумкин? Таниқли навоийшунос олим Алибек Рустамовнинг фикрича, Навоий энг кўп фойдаланган ва энг бой манба туркий лаҳжалар бўлган. Иккинчи манба илмий рисоалар ва ўша давр зиёлиларининг оғзаки нутқидир. Навоий ғазалларида учрайдиган тожикча ва арабча сўзлар Навоий давридаги зиёлилар тилида мавжуд бўлган, деб тахмин қилса бўлади. Чунки оғзаки тилда ишлатилмаслиги аниқ бўлган ўзга тил унсурлари Навоий тилида ҳам учрамайди. Туркий лаҳжалардаги луғавий ва грамматик унсурлар Навоий ғазалларида чегараланмаган ҳолда, тожик ва араб тилларига оид унсурлар чегараланган ҳолда ўтган [2;40], дейиш мумкин.

Икки тиллилик ёзма адабиётда ҳам ўз аксини топди. Бу давр ўзбек адабий тилига форс-тожик тилининг таъсири кучли эди. Ўрта асрларда, хусусан, XV асрда яшаган ижодкорларнинг кўпчилиги ўз асарларини ҳар икки тилда яратганликлари маълум [4;108]. Навоий ғазалларида ишлатилган тожикча сўз ва ибораларни Хуросон элининг икки тиллилиги билан ҳам исботлаш мумкин. Алишер Навоий ўзининг “Муҳокамат ул-луғатайн” асарида шундай ёзади: “...*turkning ulug'idin kichigiga degincha va navkaridin begiga degincha sart (fors-tojik) tilidin bahramanddurlar. Andoqki, o'z xurd ag'volig'a ko'ra ayta olurlar, balki ba'zi fasohat va balog'at bila ham takallum qilurlar. Hatto turk shuarosikim forsiy til bila rangin ash'or va shirin giftor zohir qilurlar*” [1;32].

Алишер Навоий ўзбек адабий тилининг равнақи учун кураш олиб борди. У халқ жонли тилини кунт билан ўрганди, унинг бойликлари замирида адабий тилни бойитди. Бу билан чекланмасдан, араб, форс-тожик тиллари бойликларидан ҳам самарали фойдаланди. Она тили учун кураш жараёнида давлат, адабиёт ва фан тили бўлган форс-тожик тилининг устун томонларини ҳам кўрсатди.

Маълумки, форс-тожик тилида яратилган адабиёт ўзбек тилидаги адабиётга нисбатан бойроқ тажрибага эга эди. Форс-тожик тилининг грамматик қонун-қоидалари бирмунча ишланган ва ҳатто қофия-луғат китоблари ҳам яратилган эди. Бинобарин, форс-тожик тилида ўртамиёна ғазаллар ижод этиш бирмунча енгилроқ ва осонроқ эди. Шунинг учун ҳам кўпгина ўзбек ёзувчилари форс-тожик тилида ғазаллар ижод қилганлар. Буни Навоийнинг ўзи ҳам тан олиб, “Муҳокамат ул-луғатайн”да шундай ёзади: “*Bas, bu haysiyatlardan andoq ma'lum bo'lurkim, bu tilda (o'zbek tilida) g'olib alfoz va ado ko'pdur. Muni xush ayanda tartib va raboyanda tarkib bila bog'lamoq'ining dushvorligi bor. Mubtadiy tab'i ul nazmni dushvorlig' bila bog'lamoqdin ko'ft topib, mutakaffir bo'lur va osonroq sari mayl qilur. Chun necha qatla bu nav' voqe bo'ldi, tab'i xo'y qildi. Chun tab'i mu'tod bo'ldi, o'z mu'todin qo'yub, g'ayri mu'todga kim, mushkulroq ham bo'lg'ay, mayl qilmog'i mutaazzirdir*” [1;47].

Бундан ташқари, форс-тожик тилининг нуфузи анча кучли эди. Бу ҳақда Алишер Навоий шундай ёзади: “*...turk ulusining xushta'blari majmuni sart tili ila nazm aytqaylar va bilkul turk tili bila aytmag'aylar, balki ko'pi aytmag'aylar va aytsalar ham sort turk tili bila nazm aytqondek fasih turklar qoshida o'quy va o'tkara olmag'aylar va o'qusalar har lafzlarig'a yuz ayb topilg'ay va har tarkiblarig'a yuz e'tiroz vorid bo'lg'ay*” [1;41].

Навоий “форсий сўз усталари ва афсоналарга пардоз берувчилар” ижодини танқидий ўрганиб, улардаги қимматли томонларни, гўзал жумлаларни она тилига олиб кирди. Натижада, ўзбек адабий тилини форсий тил даражасига кўтарди.

Шоир ўз асарларида форс-тожик сўзларини турли услубий мақсадларда ишлатиш билан бирга, айрим грамматик шакллардан ҳам самарали фойдаланди. “Ёйи ваҳдат” (ноаниклик белгиси)ни самарали ишлатганини кўрамиз: меҳрибоне (қандайдир меҳрибон); жаме (қандайдир май). Форс-тожик тилига хос *-ий, -вар, -сар, -нак, -фом, -ваиш* каби ясовчи аффикслардан самарали фойдаланиб, қуйидаги ясама лексемаларни ҳосил қилди: *зиндоний* (Ҳажр зиндонидин озод эт мениким, йўқ букун / Ҳеч зиндонийки махлас бирла ҳуррам бўлмади: НШ, 617-г., 623-б.), *донишвар* (НШ, 431), *кўҳсар* (ФС, 552), *дарднок* (ФС, 464), *гамнок* (ФС, 441), *париваиш* (НШ, 401) каби.

Ўзбек адабий тилига форс-тожик тилидан кирган сўзлар дастлабки даврларда, айниқса, XIV-XV асрлар орасида анча кўп бўлгани кузатилади. Аммо ўзбек тилига кириб, бу тилда қўлланган барча сўзлар ҳам ҳозиргача сақланган эмас. Эски ўзбек тилида қўлланган бир қатор форс-тожикча сўзлар ҳозирги ўзбек адабий тилида учрамайди. Масалан, Алишер Навоий тилида ишлатилган мана бу тожикча сўзлар ҳозирда истеъмолдан чиққан: *абр* (булут), *аброшим* (ипак), *абру* (қош), *авранг* (тахт), *анбоз* (шерик, жуфт), *анбача* (тўрва, халта), *анбаркаш* (хас-чўп, ахлат ташувчи), *ангубин//ангабин* (асал, бол), *афсор* (нўхта, жилав), *ахтар* (юлдуз), *бадрақа* (йўл бошловчи, карвон бошлиғи), *баҳма* (чарм қўлқоп), *бед//бид* (тол дарахти), *беиша* (тўқай, чангалзор), *газистон* (юлгунзор), *газдаста* (қамчи), *дарёкаш* (кемачи), *дарйўза* (гадойлик, гадо), *даштовон* (қўриқчи, назоратчи) ва бошқалар.

Маълумки, тақлидий сўзлар аксарият тиллар учун лакуна ҳисобланади. Бу ҳолатни Навоий ўз давридаёқ зукко тилшунос сифатида фаҳмлайди ва жониворлар овозига тақлид асосида туркий тилда ясалган бир қатор феълларнинг форсий тилда учрамаслигини асосли далиллайтиди: “Жониворларнинг довушидан бир отнинг кишнамаги [kīšnamāk]га šīha деб от қўйибдилар (форслар). Туянинг бўзламоғига [bozlamog]ю сигирнинг мунграмаги [mūḡrāmāk]га ва эшакнинг инграмоғига [iḡramog]ю итнинг... улимоғи [ulumog]га форсчада сўз йўқдир”¹⁰[3;193].

¹⁰ Бу ҳақда қаранг: Умарова Н. Алишер Навоий асарларининг лисоний-концептуал тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Фарғона, 2021. – Б.193.

Ўзбек тили лексик қатламига янги сўзлар, сўз бирикмалари, иборалар, шу билан бирга, сўз ясовчи қўшимчалар ҳам кириб келди. Бундай сўзлар аввало мавҳум, кейинчалик уларнинг қўпчилиги ўз қатлам сўзлари каби тилимизга мослашиб, ажратиб бўлмас ҳолатда ўринлашди. Бунинг сабаби тўғрисида ўзлашма сўзларнинг тилда қўп асрлик нутқ жараёни ва тил тизимидаги синонимик ва антонимик муносабатлар, бир сўзнинг фаоллашуви, иккинчи сўзнинг истеъмолдан чиқиши каби ҳолатлар ҳисобига барқарор ўринлашиб қолган дейиш мумкин. Туркий ва форсий тилларнинг бундай қурамалашуви Х асргача сезиларли даражада давом этди.

Навоий ғазалларида форсий сўзлар қўп учрайди. Шоир сўз такроридан қочиш учун ўз тил бирликлари муқобили бўлган ўзга тил лексик унсурларини ўз асарларида фаол қўллайди. Масалан, қуйидаги байтда *дашт*, *самум*, *қуюн* каби уч тил лексик бирликлари семантик жиҳатдан ўзаро эквивалент бўлиб, ҳижрон водийсида саргашта ошиқ ҳолатини ёрқин ифода этади:

Ииқ даштининг самумидин гумон этгай қуюн,

Водийи ҳижрон аро кўрган бу саргардон ўтин. (ФС, 503-ғ., 524-б.)

Байтда қўлланган уч сўздан фақат *дашт* сўзига форсча ҳисобланади.

Қуйидаги байтда таълим соҳасига оид уядош сўзлар қўлланишини кўрамиз:

Фасонам ёзғучи, билким, битик узра сочар кулдек,

Куюб сочилғуси когазга илгингдин қалам бир кун. (ФС, 501-ғ., 522-б.)

Мазкур байтда *ёзғучи*, *битик*, *когаз*, *қалам* сўзлари ошиқликни ўзига қисмат қилиб олган, маҳбуба фирокида умидсизликка тушган лирик қаҳрамоннинг фасона ёзувчисига мурожаати ифода этилган. Бу ўринда форсча *когаз* сўзи *битик* ва *қалам* сўзлари билан семантик жиҳатдан бир уяни ташкил этади.

“Фавойид ул-кибар” девонининг 5-ғазалида форсча ва арабча сўзлар нисбатини, қуйидаги қиёси орқали ғазалдаги ўзлашмаларнинг фаол қатламини аниқлаш мумкин. Ғазал жами 127та сўздан ташкил топган бўлиб, улардан 36 таси арабча, 23 та сўз эса форс тилига мансуб (сўзлар ҳисоб-китобида ҳар бир сўз алоҳида шакл сифатида санокқа киритилди; бу жиҳатдан қўшма сўз компонентлари назарда тутилмоқда). Қолган лексик бирликлар туркий қатламга мансуб. Бу қатламнинг асосий таркиби ундов сўзлар, кўмакчи ва боғловчилар ҳиссасига тўғри келишини таъкидлаш зарур. Ғазал мазмунини чуқур ифодалаш учун шоир форсча сўзлардан кўра арабча лексемаларнинг ифода имкониятларидан самарали фойдаланади. Бу микдорни барча ғазаллар учун бирдек деб бўлмайди, чунки ғазалларда ўзлашмалар микдор жиҳатдан кескин фарқланади. Чунончи:

Эй, кўнгул ичра май^фи васл^а инг учун ком^ф таманно^а. (8:2^а; 2^ф)

Жон^фга ҳам фурқат^аинг ўти аро бу хом^ф таманно^а. (8:2^а; 2)

Гарчи^ф васл^аингни тилаб, жсон^ф им аро қолмаиши ором^ф, (7:1^а; 3^ф)

Лек^ф топмиши бу ҳазин^а жсон^ф аро ором^ф таманно^а. (8:2^а; 3^ф)

Туну кун базми^ф висол^аинг аро усруклар элидин (7:1^а; 1^ф)

Мени лабтаишаи^ф махмур^ага бир жсом^ф таманно^а. (6:2^а; 2^ф)

Гармравларга^ф агар ҳамқадам ўлмоққа ҳад^аим йўқ, (6:1^а; 1^ф)

Ҳам^а аларнинг сўнгича ургали бир гом^ф таманно^а. (7:2^а; 1^ф)

Кимки ул ваҳм^ау хаёл^аи аро зот^аингни киярди, (7:3^а; 0^ф)

Қилмади гайри^а хаёлот^а ила авҳом^а таманно^а. (6:4^а; 0^ф)

Мунглуғ оллингга келибмен, манга раҳм^а айлаки, бўлмас (7:1^а; 0^ф)

Шоҳдин^ф бўйла гадоларга^ф жуз^а инъом^а таманно^а. (6:2^а; 2^ф)

Тонг эмас бодия^аи ииқ^аинга кирмакки, қилибмен (6:2^а; 0^ф)

Боғламоқ Каъба^аи кўюнг сари эҳром^а таманно^а. (6:3^а; 0^ф)

Ҳол^аим оғоз^ф уни билмон, карам^а эт раҳм^а қилибким, (7:3^а; 1^ф)

Қилмишам хайр^а ила кўйинг сари анжом^а таманно^а. (7:3^а; 0^ф)

Нуру^а зулмат^ани Навоий^ф нетар, ул юз кераку зулф^ф (8:2^а; 2^ф)

Ким будур кўнглида гар^ф субҳ^ау гар^ф шом^ф таманно^а. (8:2^а; 3^ф)

Шоирнинг “Қаро кўзум” ғазали жами 100 та сўздан иборат бўлиб, унда 23 та форсча, 18 та арабча ва 59 та туркий сўз бор. Ушбу маълумотлар асосида айтиш мумкинки, қофия ва радиф туркий сўзлардан ташкил топса, матн ичидаги туркий сўзлар миқдори ҳам ортиб боради. Эътиборли жиҳати шундаки, ғазал мазмуни қайси тил бирликлари қўлланишини ҳам белгилайди.

Хулоса. Шоирнинг барча ғазалларида форсча сўзлар салмоғи бир хил эмас. Баъзан арабий ўзлашмалар, баъзан форсий ўзлашмалар салмоқ касб этади. Буни шундай изоҳлаш мумкинки, ғазалнинг қофияланиш системаси айнан қайси тил бирликларидан танланиши кўп ҳолларда бу муаммони ҳал қилади. Ғазал таркибининг марказий унсури бўлган қофияга мувофиқ равишда ғазалдаги луғавий бирликлар танланади.

Бир тилдан бошқа тилга, жумладан, бошқа тиллардан ўзбек тилига сўз ўзлашиши ёзма ёки оғзаки кўринишда юз берди. Масалан, арабча ўзлашмаларнинг кўпчилик қисми ёзма манбалар орқали ўтди. Тожикча сўзларнинг ўзлашишида эса оғзаки нутқ ҳам муҳим рол ўйнади. Форс тилининг халқимиз ҳаётида ўз мавқеини йўқота бориши Ўрта Осиёда Уйғониш (ренессанс) даврининг буюк вакили Алишер Навоий давригача давом этди. Кейинги даврларда девон ва асарларнинг форс тилида яратилиши шоирларимизнинг зулласонайлик маҳоратини кўрсатиш мақсадидагина бўлди.

Фойдаланилаган адабиётлар рўйхати:

1. Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғатайн / Қосимжон Содиқов таҳлили, табдили, талқини. – Тошкент: Akademnashr, 2017. –Б.47.
2. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент.: Ўзбекистон, 1992. –Б.40.
3. Умарова Н. Алишер Навоий асарларининг лисоний-концептуал тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Фарғона, 2021. – Б.193.
4. Усмонов С. Ўзбек тилининг луғат составида форс-тожик ва арабча сўзлар: Навоийга армуғон.Туркча (ўзбекча) форсча (тожикча) тил алоқалари. –Тошкент: Фан, 1968. –Б.108.

УДК 811.161.1 + 811.111

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ В ЛИНГВИСТИКЕ

Х.Р.Абдурахманова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy tilshunoslikda maqollarni o'rganishga oid masalalar muhokama qilinadi. Maqolada maqollarni o'rganishga etnik, semiotik, qiyosiy va psixolingvistik yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari va asosiy tamoyillari belgilanadi.

Kalit so'zlar: Maqol, til, etnik, semiotik, qiyosiy, psixolingvistik, yondashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с изучением пословиц в современной лингвистике. В статье определяются специфика и основные принципы этнического, семиотического, компаративного и психолингвистического подхода исследования пословиц.

Ключевые слова: Пословица, язык, этнический, семиотический, компаративный, психолингвистический, подход.

Abstract. The article discusses issues related to the study of proverbs in modern linguistics. The article defines the specifics and basic principles of the ethnic, semiotic, comparative and psycholinguistic approach to the study of proverbs.

Key words: Proverb, language, ethnic, semiotic, comparative, psycholinguistic, approach.

В современном языкознании язык возник как основной механизм культурной и творческой деятельности в жизни человека. Язык считается не только средством общения, но и культурным кодом нации. Функциональное описание в исследованиях учёных сочетается с когнитивным подходом, который осуществляется на широком социокультурном фоне.

Пословицы - элементы коннотативной системы языка, то есть системы, "план выражения которой сам является знаковой системой и составлен из значимых двуплановых единиц, обладающих собственным планом выражения и планом содержания" [1].

Существует несколько научно-теоретических подходов к изучению пословиц в мировой лингвистике. Рассмотрим некоторые из них:

1. Этнический подход: этот подход фокусируется на изучении пословиц в контексте определенной этнической группы или культуры. Он уделяет внимание особенностям языка и культурных ценностей этого народа или группы людей. Например, исследователи могут изучать пословицы в рамках русской культуры или узбекской этнической группы.

Изучение пословиц в контексте русской этнической группы и культуры является важной частью изучения русского языка и культуры России. Пословицы - это короткие, выразительные фразы, которые содержат мудрость и опыт народа.

Каждая этническая группа получила знания и опыт работы, природы, окружающей среды и человеческих отношений. Словесным выражением этого стали пословицы, отражающие и укрепляющие многовековую общественно-историческую опору того или иного народа.

По утверждению В.Даля, "простой народ упорнее сберегает и хранит исконный быт свой, и в косности его есть и дурная, и хорошая сторона"[2]

Этнические особенности менталитета разных народов всесторонне анализируются в современных исследованиях на фундаментальном базовом культурологическом материале языка, что позволяет детально определить национально-культурные особенности ассоциативного мышления представителей культурных общностей.

Анализ мышления этноса, его менталитета как надежное средство изучения национально-культурных особенностей должен существовать в виде теоретически оформленных стандартов и моделей. Его изменчивость проявляется в наполненности языкового сознания носителей определенных языков и культур.

В пословицах и поговорках каждого этноса отражается существование человека, этапы развития, уникальные для него состояния существования в повседневном процессе. Являясь основным объектом, обогащающим и наполняющим язык, он влияет на речь через характеристики положительных и отрицательных стереотипов, образа жизни и мышления человека.

«Пословица тесно передавалась из поколения в поколение как духовно-просветительское наследие многовековых наблюдений, жизненного опыта и мудрости народа. Не будет ошибкой сказать, что лексика вошла в структуру языка своей выразительностью и легкостью запоминания еще до появления письменности.» [3]

В узбекской пословице «Хафтада хайту кун ора одина бўлса» в русском переводе Был бы праздник Хаит каждую неделю и «одина» выходной через день. Хайит является древним мусульманским и религиозным праздником, а (Odina) таджикская или узбекская форма персидского имени Адина и в переносном значении означает - "пятница; праздничная".

Изучение пословиц позволяет лучше понять особенности мышления и ценностей русского народа. Они отражают принципы, нормы и традиции общества, передавая с места на место, с поколения на поколение ценные знания и опыт.

Пословицы могут отражать такие аспекты культуры, как коллективизм и общность, связь с природой, традициями, трудолюбие и настойчивость, уважение к старшим и традиции семьи, духовность и религиозность.

На примере русской пословицы «На святой рубашка хоть плохонька, да беленька; а к Рождеству хоть сурова, да нова» можно узнать, что в древности не у всех было возможности на изобилия и некоторые русские на праздник Рождество одевались как можно чище, хотя бы и старое. Пословицы как конденсаторы сформированных социальных оценок передавали русский колорит с помощью внешней одежды «Сапог лаптю нечета». В этих пословицах отмечаются «Рождество» христианский праздник, связанный с памятью о рождении Иисуса Христа и «Лапти» низкая обувь, распространённая в на Руси в старину, и бывшая в широком употреблении в сельской местности до 1930-х, сплетённая из древесного лыка, бересты или пеньки.

Изучение пословиц помогает развивать навыки понимания и использования языка, а также способствует формированию понимания культуры в целом. В контексте этнической группы и культуры, изучение пословиц помогает сохранить и передать традиции и ценности народа и укрепляет идентичность этноса.

Кроме того, пословицы являются важной частью литературы и искусства, и изучение их помогает ученикам открыть для себя богатство культуры и наследие великих писателей и поэтов.

Таким образом, изучение пословиц в контексте этнической группы и культуры имеет большое значение для развития языковых и культурных навыков, понимания и сохранения этических и культурных ценностей народа.

2. Компаративный подход: данный подход сравнивает пословицы разных языков и культурных традиций с целью выявления схожих или различных паттернов и тенденций. Это позволяет исследователям получить более общее представление о том, как те или иные концепции и мысли могут быть выражены и переданы в разных культурах.

По определению Тарасова Е.Ф. происходит диалог культур в сознании бикультурного билингва, который, владея образами сознания своей и чужой культур, рефлексировал над различием этих образов. То есть наблюдается непосредственное приобщение к иной культуре. [4]

В процессе изучения иностранной культуры в межкультурном общении познавательные продукты и знания, формируемые в результате новых исследований узбекской культуры и языка, начинаются, прежде всего, с выявления семантической нагрузки и языкового оформления, производящего смысл языка. Такой подход позволяет отслеживать общие темы, ценности и менталитеты, которые могут быть присущи определенной культуре или языку. Кроме того, сравнение пословиц может помочь исследователям понять, какие значения и идеи считаются важными в каждой культуре, а также выявить подобные концепции в разных языках и культурах.

Во-вторых, оно очень близко по содержанию к русским пословицам и поговоркам, подкреплено разумным предоставлением и использованием общих и различных сторон пословиц и поговорок. Компаративный подход позволяет также обнаружить различия в мышлении и культурных особенностях, которые могут быть выражены через пословицы. Например, по сравнению с западными пословицами, восточные пословицы могут быть более метафоричными и символическими, отражая уникальные особенности мышления и перевоплощения смысла.

Интеллект и способность правильно мыслить в древнем Руси связывалось с выражениями умный, в восточной с мудростью. Интеллект высоко ценился в русском народе и сохранили свой отпечаток в пословицах о чем свидетельствуют следующие выражения: «Мудрость в голове, а не в бороде» аналогично в узбекском языке: «Акл ёшда эмас бошда» Смысл обеих пословиц в том, что мудрость не всегда приходит к человеку с годами, и тот, кто моложе, вполне может оказаться более мудрым. Узбекская пословица «Ахмоқ оёғидан хорийди» и русская пословица «Дурная голова ногам покоя не даёт». говорят о том, кто, не продумав свои действия заранее, хлопочет и излишне много суетится.

Одним из наиболее приемлемых способов является использование компаративного подхода в обучении иностранным языкам с целью улучшения речевой и мыслительной деятельности учащихся, лучшего понимания речи и чтения текстов на иностранном языке, запоминания учебного материала. Потому что в процессе сравнительного анализа изучения языков двух народов они заново осознанно изучают культуры своей страны и имеют иной взгляд на происхождения языка. Организуется аналитический подход к реалиям изучаемого языка и языковой культуры своей страны.

Взаимоотношение экономических, политических, культурных и общих стереотипов находились под влиянием языковых контактов, которые привели к универсальным знаниям, универсальным идеям и сходству культурных выражений. Несмотря на принадлежность пословиц к русскому и узбекскому языкам, в культурах и мировоззрениях двух народов можно

встретить две обще эквивалентные или параллельные пословицы с национальными символами (предметами, событиями), понятиями, отражающими особенности материального и духовного мира. жизнь народа. В русской пословице «Яблоко от яблони недалеко падает» можно увидеть точную копию узбекской пословицы «Олманинг тагига олма тушади».

В русской пословице «Молчание — знак согласия» так говорится тогда, когда на вопрос не отвечают, давая возможность предположить утвердительный ответ и и узбекская пословица имеет такой же положительный смысл в пословице «Сукут — аломати ризо.» Данные пословицы имеют общее логическое содержание, но специфический образный строй.

Исследование пословиц через компаративный подход также может помочь людям, изучающим иностранные языки, лучше понять и использовать эти языки в контексте соответствующей культуры.

3. Семиотический подход: этот подход сосредоточивается на анализе знаков и символов, используемых в пословицах. Исследователи исследуют смысл и значение этих знаков и как они связаны с контекстом и культурой, в которой они произносятся.

В широком смысле под информационной системой понимается любое хранилище информации - библиотеки, архивы, наборы статистических данных и пр. Тем не менее до использования автоматизации хранения и поиска информации для совершенствования, прежде всего, систем управления организациями понятие информационной системы обычно не использовалось [5].

Семиотический подход в исследовании пословиц сосредоточен на анализе знаков и символов, которые используются в этих высказываниях. Он исследует смысл и значение этих знаков и символов, а также их связь с контекстом и культурой, в которой они применяются.

Семиотика – это наука, изучающая знаки и их значения. Знаки могут быть разными, например, словами, имеющими определенное значение, или символами, представляющими какую-либо идею или концепцию. В случае пословиц идет речь о знаках, которые используются для передачи некоторых посланий или истин.

Семиотический анализ пословиц может помочь исследователям понять, какие идеи, ценности и культурные нормы заключены в этих высказываниях. Он может раскрыть скрытые смыслы и подтексты, которые переносятся через эти знаки и символы.

В русской пословице «Ни рыба ни мясо» является знак-номинация рыба и мясо. Это значит демонстрировать полное безразличие, не реагировать на попытки общения. В узбекской пословице «На хамир, на патир» резко критикуется социально осуждаемые пороки безразличия и проявлять равнодушие.

Кроме того, семиотический подход может помочь раскрыть, как пословицы связаны с конкретной культурой и контекстом, в которых они возникают. Например, некоторые пословицы могут содержать отсылки к историческим событиям, мифологии или религиозным верованиям определенной культуры.

«Выделяют следующие виды знаков: натуральные (имеющие естественное происхождение - явления природы, звезды на небе и др.), ико-нические, или образные (имеющие внешнюю схожесть с обозначаемым предметом или явлением - нарисованные ножницы, знак пешеходной дорожки и др.), и конвенциональные (принятые по соглашению - естественные и искусственные языки, нотная запись и др.). Кроме того, знаки могут быть простыми или сложными (составными) в зависимости от количества составляющих их элементов». [6].

Русская пословица «С волками жить — по-волчьи выть.» несет рекомендательный смысл как констатацию объективной неизбежности: будешь жить с волками - хочешь-не хочешь, но сам рано или поздно обязательно превратишься в волка. В частности, пословица часто сопоставляется с выражено рекомендательной узбекской пословицей «Кўшнинг кўр бўлса, кўзингни қис.» Здесь смысл таков, необходимость принаравливаться к окружающим, принимать их образ жизни (обычно предосудительный) Главное значение пословиц скрыта в двух знаковых словах «волк» и «слепой» приходится подстраиваться под образ жизни тех, с кем живешь или с кем часто общаешься

Семиотический подход в исследовании пословиц может предоставить ценную информацию о культуре и обществе, в котором они используются. Он позволяет более глубоко понять и оценить значение и смысл пословиц и их роли в передаче культурного наследия и знаний.

4. Психолингвистический подход: данный подход исследует, как пословицы воздействуют на когнитивные процессы человека и как они воспринимаются в уме. Исследователи интересуются, какие механизмы и стратегии используются при произнесении или понимании пословиц, и какие факторы могут влиять на их эффективность.

«Психолингвистика – современная дисциплина, возникшая на стыке психологии и лингвистики и занимающаяся изучением речи человека, ее возникновения, передачи информации и функциональности.» [7].

Русская пословица «Слово - не воробей: вылетит - не поймаешь.» имеет эквивалент в узбекском языке «Айтилган сўз отилган ўқ» («сказанное слово - вылетевшая пуля») «сказанное обратно не вернешь», означает, что слова имеют очень большое значение и необходимо осознавать, что говоришь. Пословицы воспринимаются и обрабатываются в уме как необдуманные слова могут нанести большой вред окружающим, обидеть или задеть. В этих пословицах психолингвистический подход в изучении пословиц фокусируется на анализе воздействия пословиц на когнитивные процессы людей.

Каждая пословица в каждом конкретном случае объединяет общие понятия, но различается чаще всего конкретными реалиями. Если сравнить две ситуации в русской пословице «воробей», а в узбекской «пуля»

Один из аспектов, изучаемых в рамках психолингвистического подхода, - это понимание значения пословицы. Исследователи анализируют когнитивные процессы, которые происходят при восприятии пословицы, и пытаются выяснить, каким образом люди интерпретируют их значение.

Таким образом, психолингвистический подход в изучении пословиц помогает расширить наше понимание о том, как люди воспринимают и обрабатывают эти выражения и какие факторы могут сказываться на их воздействии. Этот подход позволяет углубиться в анализ внутренних процессов, связанных с пониманием и использованием пословиц, и представляет значимость их изучения в контексте психолингвистики.

Эти научно-теоретические подходы позволяют исследователям различными способами анализировать пословицы и разгадывать их смысл и значение в социокультурном контексте. Они помогают понять, как пословицы связаны с языком, культурой и когнитивными процессами человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Воркачев С.Г. Безразличие как этносемантическая характеристика личности (опыт сопоставительной паремиологии). Вопросы языкознания. - 1997. - №4. - С.115-127.
2. Даль В.И. Пословицы русского народа: в 2 т. - М.: Худож. лит., 1984. - 384 с.
3. Абдурахманова Х.Р. «Сравнительный анализ пословиц узбекских и русских языков» Научно-теоретический, методический журнал Ургенчского государственного университета «Илм сарчашмалари» № 11.2022. С.162-166.
4. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение - новая онтология анализа языкового сознания. Е. Ф. Тарасов; отв. ред. Н. В. Уфимцева. Этнокультурная специфика языкового сознания. - М.: Изд-во ИЯ РАН, 1996. - С. 7-22.
5. Волкова В.Н., Кузин Б.И. Информационная система. Системный анализ и принятие решений: Словарь-справочник: Учеб. пособие для вузов. Москва: Высш. шк., 2004.
6. Тарабанов Н.А. Информационная система как предмет семиотики. Гуманитарная информатика. 2009. № 5. 2-7 с.
7. Скокова Н. Психолингвистика как инструмент глубинного изучения речи и языка. 4brain 30 мая 2020.

ЛИНГВИСТИК ЖИХАТДАН БАДИЙ ОНОМАСТИКАСИДА АТОҚЛИ ОТЛАР ХУСУСИЯТИНИНГ МОБИЛЛАШУВИ

С.Х.Алланазарова, катта ўқитувчи, Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети, Навоий

Аннотация. Мақолада ўзбек ономастикасининг илмий амалий жиҳатларини ўзида қамраб олган ҳолда унинг илмий назарий жиҳатларига эътибор бериш бу тадқиқотнинг асосий мақсадидир. “Ўзбек ономастикаси”нинг бу тармоғи ҳам ўзига хос масалалари, ҳал қилиниши лозим бўлган долзарб муаммолари борлиги билан тадқиқотчиларнинг эътиборини ўзига тортиб туради. Шу сабабли ҳам ушбу тармоқда эса атоқли отларнинг бадий ономастик бирликлар сифатидаги услубияти асосий эътиборда бўлади.

Калим сўзлар: бадий ономастика, атоқли отлар, мобиллашув, хусусият, лингвистика

Аннотация. Основной целью данного исследования было не уделить внимание научным и теоретическим аспектам узбекской ономастики, а осветить в статье научные и практические аспекты. Именно поэтому данная отрасль «узбекской ономастики» привлекает внимание исследователей своими уникальными вопросами и актуальными проблемами, требующими решения. По этой причине в данной сети основное внимание уделяется методологии существительных как художественных ономастических единиц.

Ключевые слова: художественная ономастика, имена существительные, мобилизация, признак, лингвистика

Abstract. The main goal of this research was not to pay attention to the scientific and theoretical aspects of Uzbek onomastics while covering the scientific and practical aspects in the article. That is why this branch of "Uzbek onomastics" attracts the attention of researchers with its unique issues and urgent problems that need to be solved. For this reason, in this network, the main focus is on the methodology of nouns as artistic onomastic units.

Key words: artistic onomastics, nouns, mobilization, feature, linguistics

Лингвистик жиҳатдан “Ономастика” ва “Ўзбек ономастикаси” бир неча катта тармоққа бўлиниб кетган. У мана шундай катта тармоқлардан бири “Ўзбек бадий ономастикаси” ҳисобланади. Унинг бирликлари ономастик бирликлар ҳисоблангани каби она тилимизнинг ўзига хос бойлигидир. Сабаби, “...ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади. Жамики эзгу фазилятлар инсон қалбига, аввало, она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили – бу миллатнинг руҳидир”.

Ушбу тармоқ ҳал қилиниши лозим бўлган катта илмий муаммолари билан ажралиб турса-да, айтиш вақтгача илмий назарий жиҳатдан махсус тадқиқ этилмаганлиги бор ҳақиқатдир. Тўғри, бу соҳада бир неча илмий тадқиқотлар амалга оширилган бўлса-да, лекин улар ўзбек бадий ономастикасининг илмий назарий тегишли муаммоларининг ечимига тўхталинмаган. Зеро, уларга муносабат билдиришимиз ҳам мустақиллигимиз туфайли бўлаётганлигини унутмаслигимиз лозим.

Биз эса бу ерда яна “Ўзбек бадий ономастикаси”нинг илмий назарий ва илмий амалий муаммоларининг илмий ечимини топиш учун қадимги даврлардан то бугунги кунгача бўлган даврдаги бадий асарларни танлаган ҳолда фойдаланишимиз мумкинлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Албатта, улардан танлаб олинган ономастик бирликлар мажмуи илмийлик тамойиллари асосида талқин, тавсиф ва тасниф қилиниши ўринлидир. Зеро, ҳар қандай кутлуғ мақсад учун асосли ва ишончли материаллар бўлса, уни амалга ошириш ҳам мақсадга мувофиқ ҳамда ишончли бўлади.

Айтиш шунингдек атоқли отлар услубияти соҳасида Э.Бегматов ва унинг шогирдларининг илмий амалий йўналишларда кузатишлар олиб боришганини айтиб ўтиш лозим. Э.Қиличев эса ўзбек бадий ономастикаси масала ва муаммолари тўғрисида гапирмаган ҳолда “Ўзбек тили ономастикаси” номли махсус курс учун тайёрлаган ўқув қўлланмасида ономастик

бирликларнинг тил луғат тизимидаги ўрни, антропонимларнинг, хусусан, исмлар тарихининг халқ тарихи, антропонимларда сўзлараро тизимий муносабатларнинг ифодаланиши, антропонимик индикатор ва антропонимларнинг услубий хусусиятларининг талқини ҳамда таҳлиллари, С.Айний асарларидаги антропонимларнинг бетақрорлиги, асарлардаги антропонимларнинг асар ғоясини очиб беришга хизмат қилувчи услубий хусусиятлари, дostonлари матнида қўлланилган антропонимлар, шу жумладан, топоним, ойконим, гидроним ва оронимларнинг услубий хусусиятлари сингари анчагина муаммолар илмий таҳлилга тортилган.

Юқорида берилганлардан шу нарса ойдин бўлиб турибдики, ўзбек ономастикасининг илмий амалий жиҳатларини ўзида қамраб олган ҳолда унинг илмий назарий жиҳатлари эътибор бериш бу тадқиқотнинг асосий мақсади бўлмаган. Шунинг учун ҳам “Ўзбек ономастикаси”нинг бу тармоғи ҳам ўзига хос масалалари, ҳал қилиниши лозим бўлган долзарб муаммолари борлиги билан тадқиқотчиларнинг эътиборини ўзига тортиб туради. Шу сабабли ҳам ушбу тармоқда эса атоқли отларнинг бадиий ономастик бирликлар сифатидаги услубияти асосий эътиборда бўлади.

Атоқли отларнинг назарияси бўлгани каби уларнинг услубияти деганда аввало бадиий адабиёт индивидуал ижоди билан фарқланадиган ижодкорлар томонидан яратилишини ва уларда қўлланган номлар ижодкорнинг ўзига хос индивидуал ижод услубига ва бадиий услубга таяниб, илмий тадқиқотларнинг олиб борилиши ўринлидир. Биламизки, атоқли отларнинг маълум қисми, ўзбек бадиий адабиётида қўлланиши меъёрига ва қўлланиш эҳтиёжига кўра, уларнинг ясалиши, номланиши ҳамда қайта номланишларига хос меъёрийликка эгаллигига кўра бадиий ономастик бирликлар сифатида қўлланилади.

Номшуносликнинг хусусий кўринишларидан бири бўлган “Ўзбек номшунослиги” билан бирга унинг халқона ономастика, илмий ономастика ва бадиий ономастика сингари бир қанча турлари ҳам бор. Сабаби, атоқли отлардаги фарқли ҳолатлардан бири сифатида халқона ономастика, илмий ономастика ва бадиий ономастика бирликлар мавжуд. Уларининг индивидуал тарздаги қўлланиш меъёрлари бор. Бу меъёрларнинг даражаси, қўлланиш ҳамда ишлатилиш кўламини билиш учун ўзбек бадиий ономастикаси бўйича махсус илмий назарий мазмундаги илмий тадқиқотни олиб бориш лозим бўлади. Шу ўринда ўзбек адабиётидаги бадиий асарлар матнларида учрайдиган атоқли отларнинг номланиши, қайта номланиши, қўлланиш, уларнинг айтилиш, ишлатилиш меъёрларини бир бутун ҳолдалигини ифодаладиган уларнинг услубияти тўғрисида фикр юритиш керак. Матбуотда, кундалик турмушда, радио, телевиденияда, ва яна бадиий асарларда, хусусан, ижодкорларнинг асарлари матнида турли хил ва турлича мазмун-моҳиятли атоқли отларнинг ишлатилиш жараёнларининг алоҳида-алоҳида кўринишлари уларга хос бўлган бетақрор индивидуал услубият ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тилдаги, аниқроғи, тилга хос лексикологиядаги атоқли отларнинг услубияти бошқа соҳаларнинг услубиятларидан маълум даражада фарқланиши ҳам махсус илмий тадқиқот давомида асосланади.

Номларнинг услубиятида уларнинг объектларга ном сифатида берилишида, ном ҳамда исмлар сифатида айтилиши ва таҳлил қилинишида, бадиий адабиётда уларнинг услубий воситалардан бирлигини кўрсатиш лозим бўлади. Шу билан бирга одатдаги номлар каби ўзбек бадиий адабиётида ҳам ономастик бирликларнинг тўғри ҳамда ўринли қўлланиши қай даражадалигига ҳам эътибор бериш лозим, чунки “номни тўғри қўллаш одоб, одамлилиқ рамзидир”.

Бугунги кунда туғилган чақалоқларга исм қўйишда машҳур адабий асарлардаги бош ижобий қаҳрамонларнинг номлари ҳам муайян даражада эътироф этилган ва машҳур номлардан бири сифатида катта аҳамият касб этади. Машҳур адабий бадиий асарлардаги ижобий қаҳрамонлар халқ вакиллариининг дилидаги севимли қаҳрамон инсонларининг рамзий образларини яратишгани учун уларнинг исмлари ҳам халқ ичида оммалашиб кетган. Демак, ўзбек бадиий ономастикаси масалалари ўз ечимини кутиб турган катта илмий тадқиқотларни муваффақият тарзда олиб бориш мумкин бўлган соҳадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. Н.,2006. 103 б.

2. Эназаров Т., Хусанова М. Ўзбек номшунослиги. Наврўз, 2015.
3. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. Т., 2004. 56 б.
4. Хусанов Н. Ўзбек антропонимлари тарихи. "Navro'z", 2014, 133-231 б.
5. Қораев С. Истиклол ва топонимия // Илмий-амалий конференция тезислари. Навоий, 1993. 117-бет.
6. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. Т., 2004. 56 бет.
7. Хусанов Н. Ўзбек антропонимлари тарихи. "Navro'z", 2014, 133-231б.
8. Эназаров Т.Ж. Ном қўйиш ҳам санъат // Нутқ маданияти масалалари. Илмий тўплам. Т., 1993. 227-228-бетлар.
9. Эназаров Т. Ж. "Номшунослик масалалари". Т., 2010. 3-18-бетлар.

УДК 808.5

МАСТЕРСТВО ПИСАТЕЛЯ В СТИЛЕВОЙ ОСНОВЕ РОМАНА «ТИХИЙ ДОН»

Р.Бендер, преподаватель, Узбекско -Финский педагогический институт, Ташкент

Annotatsiya. *Maqolada M.Sholoxovning « Tinch Don » romanining uslubiy xususiyatlari ko'rib chiqildi. Har bir yozuvchi o'z manzarasi va yozish uslubiga ega, biroq, agar yozuvchi ushbu usulga ega bo'lmasa, biz ushbu yozuvchida uslubiyati yo'q deb atashimiz mumkin. Yozuvchining individualizmi umumiy qabul qilingan xalq nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi, ba'zan hatto kichik o'qilgan qism bo'yicha ham muallifni osongina aniqlay olamiz.*

Kalit so'zlar: *yozuvchining mahorati, "xor" asosi, muloqot, psixologik tahlil, uslub.*

Аннотация. *В статье рассмотрены стилевые особенности романа М. Шолохова «Тихий Дон». Каждый писатель имеет свою манеру и стиль написания, но, если же писатель не имеет данной манеры, то мы вполне можем назвать данного писателя примитивным. Индивидуализм писателя рассматривается с общепринятой народной точки зрения, порой даже по маленькому прочитанному отрывку, мы можем с легкостью определить автора.*

Ключевые слова: *мастерство писателя, «хоровая» основа, диалог, психологический анализ, стиль.*

Abstract. *The article considers the style features of M. Sholokhov's novel "Quiet Don." Each writer has his own manner and style of writing, but if the writer does not have this manner, then we may well call this primitive writer. The individualism of the writer is considered from a generally accepted folk point of view, sometimes even from a small passage read, we can easily determine the author.*

Key words: *skill of the writer, "choral" basis, dialogue, psychological analysis, style.*

К стиливым особенностям М. Шолохова в романе «Тихий Дон» относится описание народной основы, а именно донского казачества в переломный момент. Шолохов сочетает в себе все традиции русской классической литературы, и вместе с тем, поражает читателей своим индивидуальным мастерством. Всем известен тот факт, что любой писатель имеет свой стиль повествования, и не иметь определенный стиль – значит не быть гениальным писателем вообще. Манера написания художественных произведений у всех писателей разнообразна, порой даже по маленькому прочитанному отрывку, мы можем с легкостью определить автора. Например, у Пушкина в произведениях гармонично сочетаются человек и природа, а Л. Толстой является замечательным психологом человеческой души, Ф. Достоевский любит создавать больше диалогичности, лишь М. Шолохов мастерски сочетал в себе все эти стили и создал свой неповторимый, в котором есть место и простому разговорному стилю.

Именно глава семьи, Пантелей Мелехов, выгнал из своего куреня так называемого родственника Митю Коршунова и объяснил свой поступок тем, что не потерпит в своем доме палачей: «И больше чтоб и нога твоя ко мне не ступала.» [4,110]

Мать троих детей, Ильинична, часто колотимая своим супругом Пантелеем Прокофьевичем и всегда прощавшая его за это, судила все происходящие события по извечным моралям, но, когда пришло время выбирать ту самую непростую истину, становится мудрой и сильной женщиной, в ней заговорит тот самый «хоровой глас». Ведь именно она вразумит Наталью, которая хотела избавиться от еще не родившегося ребенка Григория, и изменит её решение, и она же начнет учить уму-разуму своего непутевого сына Григория: «

Ну как же так можно? В измальстве какой ты был ласковый да желанный, а зараз так и живешь со сдвинутыми бровями. У тебя уж, гляди-кось, сердце как волчиное исделалось... Послухай матью, Гришенька!”. После слов матери Григорий начинает осуждать свои поступки. Ильинична, как любящая и всегда верящая в перемену своих детей мать, заранее будет знать о том, что её младший сын станет лучше, это будет её последним желанием перед смертью. В этом предсмертном состоянии она впервые поддержит разлучницу Аксинью, которая тоже поверит Григорию и увидит в будущем, что их любимый, но на данный момент страшный Григорий, изменится в лучшую сторону. Именно любовь к Григорию воссоединит мнения двух женщин в конце романа, которые на протяжении всего романа не могли найти общего языка, а теперь они будут верить в возвращение прежнего Гришеньку. Ильинична настолько мудра, несмотря на то, что столь сурово встретив Михаила Кошевого (а так бы сделала любая женщина, встретив человека, убившего её дитя), смогла его простить в глубине души и пожалеть в его непростой судьбе. Естественно, она не подавала виду, что все же простила убийцу сына, она мудро приняла даже и это, увидев, что Михаила не настолько изменила ещё война, в нем осталась человечность, хотя вначале считала его не подходящей парой для своей дочери.

Постижение той суровой действительности, что убийца её сына на самом деле оказался неплохим человеком становится для Ильиничны достаточно “тяжелым” фактом. И это замечает маленький Мишатка, который ласково относится к своему “дяде Мише”. Критерием для оценивания “хорошего” человека, по мнению ребенка, является нежное и ласковое отношение к нему, помощь в обычных житейских делах и простое внимание к окружающим близким. Всеми этими пунктами обладает Михаил Кошевой, несмотря на всю несправедливость по отношению к Петру. Он тепло относится к детям (может с ними поиграть или соорудить для ребенка грабельки; не может стерпеть несправедливости в адрес близких; всегда поможет по хозяйству, и все это он делает не для того, чтобы кому-либо угодить, а лишь потому, что он по-другому не может, ведь он также настоящий трудяга, да ещё и искренне любит Дуняшку. Но несмотря на все это Ильинична, также как и супруг, не сможет простить поступок Митьки. Она утвердительно отнесется к тому, что Пантелей Прокофьевич выгонит убийцу сына со своего куреня. Для неоспоримости новой истины Ильиничне придется сопоставить прежнюю истину с новой, которую каждый из членов семьи Мелеховых, поймет по-своему и различит друга от злодея. В разговоре с Митькой об этой новой истине она сможет поделиться своим народным жизненным опытом: “Этак и нас с тобой, и Мишатку с Полюшкой за Гришу красные могли бы порубить, а вить не порубили же, поимели милость? Нет, оборони господь, я с этим несогласная!”[4,134].

Завистники не могут отличить короткую незначительную связь от истинных чувств, для них “нравственность”- это та скрытая от людского глаза связь, которая должна была бы быть между Григорием и Аксиньей, по мнению всего хутора. Общество настолько запуталось в паутине лжи, что уже тайные, преступные отношения считались нормой жизни. Лишь небольшое количество героев не осуждает эти отношения- это сами влюблённые и автор-повествователь. Что автор никак не осуждает своих героев ясно с самого начала. Ведь молву, прошедшую по хутору он называет “мутной” и тот период, в котором все выжидали, что придет Степан и положит всему конец, автор называет “поганеньким”. Речь главных героев последнего тома романа раскрывает “диалектику души” и психологическое состояние каждого из них, “хоровое” суждение в данном случае выражает коллективное, народное мышление, которое повествуется посредством голоса не только самого героя, но и посредством голоса автора- повествователя. Жизнь в произведении по-разному интерпретирует поступки героев: иногда осуждая, а иногда понимая, зачастую просит народ понять и простить грешников, но в то же время просит у героев осознания своих грехов.

Стоит вернуться к отношениям Аксиньи и Григория, ведь в последнем томе за их “сумасшедшей” любовью прослеживает лишь один из жителей хутора – это Прохор Зыков. Он является верным другом и преданным оруженосцем Григория. Как и любой другой “преданный друг-оруженосец” оказывается намного мудрее окружающих его людей, в том

числе и самого Григория. Все повседневные вопросы он решает быстрее многих, а главное, что в этих отношениях он является самым здравомыслящим наблюдателем. Это также относится и к новой истине, ведь Мелеховы не сразу поняли все положительные черты этой правды, а Григорий и вовсе не хочет воспринимать эту истину новой жизни. Так как при расставании со своим верным оруженосцем печалится больше всех. Он очарован не только поступками Григория, но и мужественностью Аксиньи, но выразить литературными словами своих чувств он не может в силу того, что является простым донским казаком: " - Ну, девка, задала ты мне пару! Все ноги прибил, тебя искалши.... Далее он высказывается в адрес Григория, что несмотря на начавшийся бой, он всё равно думает о ней одной и грозит убить, если тот не сможет найти возлюбленную. В разговоре с Григорием он признаётся, что в молодости был и сам весьма любвеобильным, но не думал, что их любовь с Аксиньей окажется столь прочной и сумасшедшей.

Единство чувств героев приводит к стилевой гармонии во внутреннем строении текста. Это единство создаёт некую доступность в понимании отношения героев для читателя и помогает воспринимать как должное их поступки. Несмотря на то, что судьба развела влюбленных по разные стороны, они отлично понимают друг друга, ведут откровенный диалог, и даже их движения чем-то схожи. Сами герои этой согласованности не замечают, но читателю, благодаря перу автора, становится ясно, что герои все еще любят друг друга. Эта встреча вновь воссоединит сердца двух влюбленных, а чувства Григория к Аксинье лишь окрепнут, и он откажется от близости с другой девушкой.

Но это свидание заставит чувствовать вину перед своими супругами, и это чувство появится у них почти одновременно.

Итак, стилевую основу романа составляют не только любовные мотивы главных героев, но и все перипетии периода смуты всего государства. В силу того, что казаки не имели представления о том, что же произойдет с ними в период столь сложный для России, они не могли определиться с выбором какой путь им выбрать, и какой путь является правильным. Та самая жизненная истина, которую каждый из героев понимал по-своему, являлась самой сложной для понимания и осознания всей её важности. Достаточно большое количество людей лишилось своих родных и близких, и людей во время поиска этой жизненной правды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Булгаков, М. А. «Мастер и Маргарита». М., 1984
- 2.Шолохов, М.А. «Тихий Дон». Т. 1 : Азбука- Аттикус, 1927-1940
3. Шолохов, М.А. «Тихий Дон». М.,1984. - Т. 3 : Азбука- Аттикус, 1927-1940
- 4.Шолохов, М.А. «Тихий Дон». Т. 4 : Азбука- Аттикус, 1927-1940

УЎК 81

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА ҚАРАШИЛИК-ТЕГИШИЛИКНИНГ СЕМАНТИК ТАРКИБИ

М.И.Исмоилова, мустақил тадқиқотчи, Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур тадқиқот ишида, ўзбек ва инглиз тилларида қарашилик-тегишлиликнинг семантик намуналари таҳлил қилинган. Шунингдек, лексик-семантик ифодаланиш, қарашилик-тегишлиликнинг маъновий аспектлари, яқинлик, бир-биридан узоқлик муносабатлари, ўзбек тилида воситали ва воситасиз қаратқич келишиги боғланган фразема ва идиомаларда қаратқич келишигининг ўрни, қаратқич келишигида таянч компонентнинг ўрни ҳақида ҳам фикр юритилган.

Калит сўзлар: лексик, семантик қарашилик, тегишлилик, фразема, воситали, воситасиз, идиома, компонент.

Аннотация. В данной исследовательской работе анализируются семантические закономерности относительности в узбекском и английском языках. Также рассматриваются лексико-семантическое выражение, семантические аспекты родственности, близости, удаленности друг от друга, роль родительного падежа во словосочетаниях и идиомах, связанных с переходным и непереходным родительным падежом

в узбекском языке, а также обсуждается роль родительного падежа в узбекском языке. базовый компонент в родительном падеже.

Ключевые слова: лексикон, семантическая принадлежность, релевантность, словосочетание, опосредованное, неопосредованное, фразеологизм, компонент

Abstract. This research work analyzes the semantic patterns of relativity in the Uzbek and English languages. The lexical-semantic expression, semantic aspects of relatedness, proximity, distance from each other, the role of the genitive case in phrases and idioms associated with the transitive and intransitive genitive case in the Uzbek language are also discussed. This paper also discusses the role of the genitive case in the Uzbek language. base component in the genitive case.

Key words: lexicon, semantic affiliation, relevance, phrase, mediated, non-mediated, phraseological unit, component

Лексик-семантик ифодаланиш бўйича бир неча лексемалар аниқланган бўлиб, улар грамматик жиҳатдан турли сўз туркумларига мансуб, фарқли тематик маънога эга эканликлари аниқланди. Қарашлилик-тегишлилик категориясини вербаллаштиришда актив феъллар биринчи навбатда эгаликни қўлга киритиш маъносига эга феъл сўз туркумига мансуб сўзлар воситасида содир бўлиши маълум бўлди. Қарашлилик-тегишлилик маъновий аспектлари. Тилдаги қарашлилик-тегишлилик шакл ва кўрсаткичлари фақатгина шахснинг объектга эгалик қилишинигина кўрсатмайди. Ўзбек тилида қарашлилик-тегишлиликнинг маъновий аспектларининг доирасига қуйидагиларни киритиш мумкин: қисм ва бутун муносабатлари; қариндошчилик муносабатлари; яқинлик, бир-биридан узоқлик муносабатлари;

Бирон объектнинг тегишлилигидан ташқари, унинг яратувчилигига нисбатан ҳам қарашлилик-тегишлилик муносабати воқеалашди, бунга муаллифлик ҳуқуқи, бирон кишининг тайёрлаган таомлари ва ҳ.к.ларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Субъект яратувчи сифатида ишлаб чиқарувчи мамлакат ҳам тушунилиши мумкин. Қарашлилик-тегишлиликнинг локатив тегишлилик орқали келиб чиқадиган шакли ҳам мавжуд. Ўзбек тилида мавжуд қарашлилик-тегишлилик алоқаси инглиз тилида кўринмас ҳолда келади. Шу жумладан, инглиз тилида: *to be in possession of, to access, to acquire, to gain, to get hold of*. ўзбек тилида: *эришмоқ, қўлга киритмоқ, қўлга олмоқ*.

Эгалик ихтиёрий равишда осонлик билан қўлга киритиб бўлингани ифода қилинади: *to have in hand, to take for disposal; ўз қўлига олмоқ, ўз ихтиёрига олмоқ, ўз масарруфига олмоқ (адабий услуб)*.

Эгалик қийинчилик билан қўлга киритиладиган вазиятлар ҳам тематик тарзда ифодаланади: *to achieve, to catch, to secure, to take possession of, to procure*.

Ўзбек тилида қарашлилик-тегишлилик категорияси доирасидаги феълларнинг коннотациясидаги бу каби хусусиятлар йўқ, улар қўшимча равиш билангина ифодаланиши мумкин: *машаққат билан эришмоқ, қийинчилик билан эришмоқ*.

Эгалик қийин бўлган нарсага эгалик қилишга интилиш тематик маъноларини ифодалашда қатнашадиган феъллар ҳам қарашлилик-тегишлилик категорияси доирасидаги феъллар қаторига киради: *to get hands on, to retain, to occupy, to obtain*.

Ўзбек тилида эса бу феъллар *қўлга олмоқ, қўлга киритмоқ, эгалламоқ* лексемалари воситасида акс этади.

Инглиз тилида *қабул қилмоқ* маъноси асосида қарашлилик-тегишлилик доирасидаги феъллар ҳам мавжуд бўлиб, бу жиҳатдан ўзбек тилидаги билан ҳам алоҳида ўхшашлик сезилади: *to receive, to admit, қабул қилмоқ, ихтиёрига олмоқ*.

Тасодифий қўлга киритишни ифодаловчи феълларнинг инглиз тилида ҳар бири индивидуал коннотацияга эгаллиги аниқланди: *to amass, to grab, to snatch, to uphold*.

Масалан, биринчи феъл улгуржи усули билан қўлга киритиш, иккинчиси ўғирлик / тортиб олиш йўли билан қўлга киритиш, учинчиси юлиб олиш йўли билан қўлга киритиш, тўртинчиси юқоридан туриб қўлга киритиш маъноларини индивидуал тарзда акс эттириб, ўзаро бир-бирининг ўрнида қўлланилиши мумкин эмас.

Ўзбек тилида эса бу тасодифий қўлга киритиш маъносига тегишли қарашлилик-тегишлилик категорияси доирасидаги феъллар чегараланган маънога эга: *тортиб олмоқ, юлиб олмоқ, зўравонлик билан олмоқ*.

Бу каби алоҳида коннотацияга эга лексик компонентлар орасида инглиз тилидагилари ўзининг индивидуал, компактлиги, ўзбек тилидагилар эса муайян равиш билан ёки қўмакчи феъл билан бирикиб келиши орқали характерлидир.

Бирон нима (пул, айрибошлаш воситаси, кредит ва ҳ. к.) ҳисобига эгалик қилишни англатадиган феъллар инглиз тилида шу воситанинг вербал конверсияси воситасида ҳосил бўлган: *to buy, to purchase, to mortgage, to loan something*.

Ўзбек тилида эса бу ҳолат инглиз тилидагидан аҳамиятли даражада фарқли: *сотиб олмоқ, харид қилмоқ, кўчмас мулк кредитига олмоқ, кредит эвазига олмоқ*.

Қарашлилик-тегишлилик категорияси доирасининг энг яқин перифериясини эгаллаган *эгалик қилмоқ, эга бўлмоқ* маъносидаги феъл ва феълли конструкцияларнинг ўзбек ва инглиз тилларидаги умумий ўхшаш хусусиятлари кўп: *to have, to possess, to bear*.

to carry (кийим, кўзойнак, кийиладиган ва тақиладиган, олиб юриладиган нарсаларга нисбатан); *to exist* (мавжуд бўлмоқ маъносининг ифодаланишига нисбатан); Феълли конструкция: *there is / there are*.

Ўзбек тилида бу каби лексик компонентлар *эга бўлмоқ, бор бўлмоқ, олиб юрмоқ, тақиб юрмоқ, мавжуд бўлмоқ, бор бўлмоқ* (феълли конструкция).

Аниқ бир нисбатни инобатга олган ҳолда эгалик қилиш тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, инглиз тилида булар: *to win, to secure a victory, to earn, to inherit, to borrow, to rob*. Ўзбек тилида: *ютмоқ, галаба қозонмоқ, пул топмоқ, мерос қилиб олмоқ, қарзга олмоқ, ўғирлаб олмоқ*.

Ўзбек тилидаги аниқ бир нисбат асосида қўлланиладиган предикатив қарашлилик-тегишлилик бирликлари ўзининг доимгидек феъл билан от, объект ва ҳ.к.ларнинг бирикиши, инглиз тилида эса компакт лексемалар орқали юзага келади.

М.Т.Ирискулов таъкидлаганидек, ўзбек тилида эгалик маъноси такрорланиб турадиган грамматик воситалар ёрдамида ифодаланади. Бундай воситаларнинг умумий маъноси предметга эгалик маъноси бўлса, ҳар бир бирикманинг хусусий маъноси унинг алоҳида шахсга тегишли эканлигидир. Қиёслаймиз: 1. Предметнинг бировга тегишлили нуктаи назаридан умумий, қайси шахсга тегишли эканлиги нуктаи назаридан хусусий маъно касб этиш ҳолати:

Менинг столим	Бизнинг столимиз
Сенинг столинг	Сизнинг столингиз
Унинг столи	Уларнинг столлари

2. Белгининг бировга тегишлилиги нуктаи назаридан умумий, қайси шахсга тегишли эканлиги нуктаи назаридан хусусий маъно касб этиш ҳолати: олманинг қизи, коптокнинг каттаси, дарахтнинг баланди.

3. Ҳаракатнинг қарашли эканлигини билдиришига кўра умумий, ҳаракатнинг қайси шахс томонидан бажарилишига кўра хусусий қарашлилик маъноси:

Бажардим	Бажардик
Бажардинг	Бажардингиз
бажарди	Бажардилар

4. Предметнинг предметга қарашли эканлигини билдириб, айнан қайси шахсга қарашли эканлигини ҳам ифода этади: *стулнинг оёғи, узукнинг кўзи, қозоннинг қопқоғи, эшикнинг дастаси, челақнинг туби* каби қўлланишда қарашлилик билан бирга бутуннинг қисми маъноси ҳам воқеалашади.

А.Содиқов ва бошқалар ўзбек тилида эгалик ёки қарашлиликнинг ифодаланишини қуйидагича изоҳлашади: "... қаратқич келишигида келган сўз ўзи алоқадор бўлган сўзнинг III шахс эгалик аффиксини олиб келишини, аксинча, III шахс эгалик шаклидаги сўз ўзи алоқадор бўлган сўзнинг қаратқич келишиги шаклида келишини талаб қилади. Буни схемада қуйидагича кўрсатиш мумкин: Зухранинг китоби. Қаратқич ва қаралмиш муносабатининг табиатидан келиб чиқиб, уни муносабатдорлашиш деб аташ мумкин"

Юқоридаги фикрдан келиб чиқадиган бўлсак, қарашлилик категорияси семаси таркибида муносабатдорлик, яъни *ким* ёки *нимага* алоқадорлик маъноси мавжудлиги кўринади. Қуйида мисолларни шу нуктаи назардан таҳлил қиламиз: ир мисолга қараймиз:

Юртбошимиз бу масалага алоҳида эътибор қаратиб, қўйидагиларни таъкидлайди: «Ҳозирги вақтда дунёда кучайиб бораётган турли маънавий таҳдидларнинг олдини олиш, «оммавий маданият»нинг зарарли таъсиридан фарзандларимизнинг онг-у тафаккурини ҳимоя қилишда илм-у фан ва маданият жамоатчилиги, ижод аҳлининг ўрни ва роли тобора ортиб бормоқда.

Бу гапда эғалик ва қаратқич шакллари билан шаклланган бир неча бирикма бўлиб, қаратқич-қаралмиш муносабати ифодаланган. *таҳдидларнинг олдини олиш* бирикмасида эғалик, қарашлилик муносабати яққол кўринмайди; «оммавий маданият»нинг зарарли таъсири бирикмасида эса оммавий маданиятга алоқадорлик, тегишлилик ёки муносабатдорлик маънолари биринчи планда туради.

1. Қарашлилик-тегишлилик бирининг иккинчисига эғалик қилиши муносабатлари орқали икки объектнинг ўртасидаги шу муносабатнинг лисоний бирликлар билан ифодаланиши қарашлилик-тегишлилик деб юритилади. Шу объектлардан бирига эғалик қилувчини *посессор*, эгалланган объектни эса – *коррелят* деб аташ қарашлилик-тегишлилик муносабатларда стратегик меъёр деб қабул қилинган. Ўзбек тилида қарашлилик-тегишлилик муносабати объектнинг шахсга тегишлилигини ташкил қилади.

2. Қарашлилик-тегишлилик ўзбек тилларида қаратқич, эғалик олмошлари билан ҳам қўлланилиб, ўзбек тилида иккинчи шахсда бирлик, кўplik ва ҳурмат белгиларини фарқлаш алоқалари бор. Ўзбек тилида эғалик олмошига бириккан коррелятда ҳам эғалик кўшимчаси қарашлилик-тегишлилик белгиси сифатида бор бўлгани сабабли олмошнинг қўлланилишига зарурият катта эмас, инглиз тилида бу нарса йўқлиги сабабли эғалик олмошисиз қарашлилик-тегишлилик ифодаланмай қолади.

3. Тилдаги қарашлилик-тегишлилик шакл ва кўрсаткичлари фақатгина шахснинг объектга эғалик қилишинигина кўрсатмайди. Ўзбек тилида қарашлилик-тегишлиликнинг маъновий аспектларининг доирасига қисм ва бутун муносабатлари; қариндошчилик муносабатлари; яқинлик, бир-биридан узоқлик муносабатларини киритиш мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ё. Тожиёв «Ўзбек тилида эга эканлик ва эга эмаслик маъноларини ифодаловчи аффикслар синонимияси» Т. 1981; Номзодлик диссертацияси Т. 1994-й.
2. Ҳозирги ўзбек адабий тили, Т1080, 217-251 саҳифалар. Академик А.Н Кононовнинг «Ҳозирги ўзбек адабий тили грамматикаси» (Москва – Ленинград, 1960, 73-103-бетлар
3. Ўзбек тилшунослигининг актуал масалалари, Т. ТошДУ, 1987 йил китобида (1975 йил)
4. Ғуломов А. Ўзбек тилида келишлар/ Труды Узбекского филиала АН СССР. Сер. 2 Кн. 2.-Т., 1941.
5. Қодиров М. Ўзбек тилида грамматик категорияларни систем таҳлил қилиш (келишлар категорияси): Филол. фан. ном... дисс. автореф., Самарқанд, 1993.

УЎК 81'42

ЭВФЕМИЗМЛАРНИНГ ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

С.А. Кабилова, докторант, Самарқанд давлат чет тиллари институти, Самарқанд

Аннотация. Мазкур мақола шу мазмундаки, сўнгги йилларда жамоатчилик онгига таъсир қилиш усулларига қизиқиш ортиб бораётганлиги сабабли, онгни манипуляция қилиш бўйича кўплаб илмий тадқиқотлар нашр этилди. Булар манипуляция усуллари таҳлил қилади ва манипуляциядан психологик ҳимоя қилиш тамойилларини белгилайди. Одамларга манипуляция таъсирининг гоявий аҳамиятини ушбу мақолада кўриб чиқиш мумкин.

Калит сўзлар: эвфемизм, табу, семантик, ибтидоий онг, гайритабиий, объект.

Аннотация. В статье описывается, что в последние годы, в связи с ростом интереса к методам воздействия на общественное сознание, было опубликовано множество научных исследований по манипулированию сознанием. В них анализируются методы манипуляции и определяются принципы психологической защиты от манипуляции. В данной статье можно рассмотреть идеологическое значение влияния манипуляции на людей.

Ключевые слова: эвфемизм, табу, семантика, первобытное сознание, сверхъестественное, объект.

Abstract. The article describes in recent years, due to the growing interest in methods of influencing the public mind, many scientific studies on mind manipulation have been published. These analyze the methods of manipulation and define the principles of psychological protection against manipulation. The ideological significance of the influence of manipulation on people can be considered in this article.

Key words: Euphemism, Taboo, semantic, primitive consciousness, supernatural, object.

Инсон онгини манипуляция қиладиган эвфемизмларни яратиш учун турли лингвистик усулларнинг бутун арсеналидан фойдаланилади. Бизга маълум бўлишича, эвфемизмнинг манипуляцияси ва воситаларини лингвистик жиҳатдан таснифлашга ҳозирча уринилмаган. Бундай таснифни амалга ошириш учун аввал олимлар томонидан ўрганилган эвфемизмларни шакллантиришнинг асосий усуллари кўриб чиқиш керак.

Рус тилшунослигидаги эвфемизмларнинг биринчи рўйхати Ж.Ж. Варботга тегишли бўлиб, унинг таъкидлашича, "табу" атамаси учун луғат ёзуви, бу эвфемизм сифатида ишлатилиши мумкин;

Табу сўзларни алмаштиришнинг санаб ўтилган вариантлари усулларнинг таксономияси эмас, балки эвфемизмлар учун ишлатиладиган воситалар рўйхатидир. Чунки, биринчидан, элементларнинг талаб қилинадиган иерархияси йўқ, иккинчидан, усулларнинг ўзи шундай номланмаган. Тилшунослар тақиқланган сўзларни қандай воситалар билан алмаштириш мумкинлигини таъкидладилар, аммо эвфемистик таъсир қандай амалга оширилишини аниқ кўрсатмаган. Бироқ, Ж.Ж. Варбот луғат ёзувлари ҳажми чекланганлиги сабабли бундай вазифани қўймаган. Эвфемизмларнинг сўз ясалиш таксономиясини тузишга мутлақо бошқача ёндашув А.М. Кацев томонидан таклиф қилинган. Бу таснифнинг яққол устунлиги эвфемизм усуллари ва воситаларининг фарқланиши, элементлар орасидаги боғлиқликларнинг аниқ курилишидир. Тадқиқот ўзбек, инглиз, француз, немис, испан ва италян тилларидаги материаллар бўйича ўтказилди. Натижада олимлар "эвфемизмлар тилда ҳамма жойда учрайди, биринчи навбатда, турли тилларнинг концептуал ва тегишли лингвистик жиҳатлари яқинлашиши билан тавсифланади" деган хулосага келишди. Кацев эвфемизмларни шакллантиришнинг барча усуллари учта кенг гуруҳга ажратди: маъно ўзгариши, шаклни ўзгартириш усуллари ва қарз олиш. Ҳар бир гуруҳ чегараларида тадқиқотчилар эвфемик криптографик амалга оширишнинг ўзига хос ҳолатларини кўриб чиқадилар;

1) Семантик тасниф

- Умумлаштириш (катта семантик имкониятлар лексикаси): Шахс ва кўрсатиш олмошлари *he* (у-ўғил бола), *she* (у- қиз бола), *this* (бу); кенг семантик отлар *this business* (бу бизнес), *this event* (бу ҳодиса); [кўп маъноли феъллар ва от сўз туркумлари *to take* (қилмоқ) "ўғирламоқ" маъносида; *end* (яқун) "ўлим" маъносида;

- Метафоризация *to hop off the twig* (шоҳдан сакраш) "ўлиш" маъносида;

- Метонимизация *to get the pink slip* (пушти ранг барг олиш) "ишдан ҳайдалиш" маъносида;

- Қийматларнинг поларизацияси: *glorious* (улуғвор) "маст одам" маъносида;

2) Шаклларни ўзгартириш усуллари

- Овоз аналоглари ("God" Худо сўзи ўрнига ("Gad")

- Салбий префикслар (*not clever* ақилли эмас-*not quite healthy* носоғлом);

- Сўз бирикмаларининг қисқартмаси ("ўтирмоқ" яъни "қамоқда ўтирмоқ, ТБС яъни туберкулёз, *pro prostitute* (фохиша);

3) Сўз ўзлаштирилиши (ҳавфли сўзи ҳалоқатли сўзи ўрнида, *drunk* сўзи ўрнида *intoxicated*)[Кацев 1988,35-376].

А.М.Кацев таснифида эвфемизмларни шакллантириш усуллари нафақат батафсил, изчил ва мантикий кўрсатилган, балки маълум бир тизим шаклида ўрнатилади, шу билан бутун эвфемизм механизми истиқболига яхлит кўриниш берилади. Эвфемизм усуллари Америка тилшунослари томонидан фаол ўрганилмоқда. Бу эвфемизм луғатларини яратиш зарурати билан изоҳланган кўринади (Америкада эвфемизм луғатлар бир неча йилда бир марта нашр

этилади).Шундай қилиб, Ж. Ниман ва К. Силвер "Эвфемизмлар тезауруси" га ўзларининг сўзбошиларида эвфемизмларнинг қандай ҳосил бўлишининг қуйидаги таксономиясини тақдим этдилар.

1) Бошқа тиллардан (айниқса юнон ва лотин тилларидан кириб келган сўзлар) *intoxicated* (ёқимсиз оғиздаги ҳид) *bad breath* (ёқимсиз оғиздаги ҳид) сўзи ўрнида;

2) Қийматни кенгайтириш (умумлаштириш): *growth* (ўсимта) *cancer* (рак касаллиги) ўрнида;

3) Минималлаштириш: *rear end* (орқа қисм) *buttocks* (думба) сўзи ўрнига;

4) Метафорик қалам: *blossom* (гулламоқ) *pimple* (хуснбузар);

5) Фонетик бузилиш:

- Қисқартириш *ladies room* (аёллар хонаси) сўзи ўрнига *ladies* сўзи;

- Апокопия - *vampire* (вампир) ўрнига- *vamp*;

- Абревиатура - *cancer* (саратон) ўрнига *the Big C*, *devil* (шайтон) ўрнига *the Big D* ҳарфи;

- Редупликация (такрорлаш) *to piss* (хўлламоқ) ўрнига *pee-pee* [Нейман, Силвер 1990,566].

1. Ноаниқ нутқдан келиб чиқадиган эвфемизмлар:

1.1 Метонимик наминация; Турли метонимлар металлепсис - исмларнинг бир вазиятдан иккинчисига кўчирилишидан иборат бўлган, қуйидаги ёки ҳамроҳлик биринчи муносабат билан боғлиқ бўлган метафорик иборалардир. (Гоголнинг “Ўлик жонлар” асаридан олинган *бурунни қоқиш* сўзи ўрнига *дастрўмолга бурунни суртди* иборасининг ишлатилиши).

1.2 Метафора (очиқ маънода ишлатиладиган). Шифокор (шприц) –бемор.Метафорик олмошлар эвфемизм усули сифатида ҳам қўлланилиши мумкин (услуги аҳамиятли номларни омонимлар билан алмаштириш).

1.3 Антифразаларда; Масалан ҳид мисолида оладиган бўлсак “Вой буй бунчалик ёқимли бу ҳид”(Бадбўй ҳидни тескари маънода ишлатганда).

1.4 Паронимик алмаштириш(Ўхшаш товушли сўзлар билан алмаштирилганда):муз-мус,қонли-қонли,абадий-адабий ва бошқалар;

2.Тушунарсиз нутқдан келиб чиқадиган эвфемизмлар:

2.1 Прономилизация (Олмошлар билан алмаштириш) *бошлиқ* сўзи ўрнида “*ўзлари*”, “*Бу ҳақида*”(Кўрсатувнинг номи).

2.2.Сўзни тегишли умумий тушунча номи билан алмаштириш (**гипернонимизация**) *бит* ёки *таракан* сўзи ўрнига *ҳашарот*,*иши* сўзи ўрнига *неоплазма*.

2.3.Антономазия (отларни объектнинг ўзига хос хусусиятини билдирувчи таърифлар билан алмаштириш),масалан шайтон сўзини малай,иблис сўзларининг ишлатилиши.

2.4.Элипсларнинг, айниса ўтимли феълларнинг мутлақ қўлланиши:*бериш* сўзини *пора бериш* сўзи билан алмаштириш мумкин.

2.5. Сунъий китобхонлик - композиция туфайли нутқнинг мазмунини тўғри талқин қилишнинг мажбурий шарти мавжуд “жорий вазият”.Аммо у бу сўзларни айтилган интонацияни бошқарган. У жирканч кулиб, Паниковскийни қўлтиғига олиб, машинадан олиб чиқиб, йўлга чиқди.[И.Илф ва Э.Петров “Олтин бузукча”].

3.Нотўғри гапдан келиб чиқадиган эвфемизация.

"Турдан турга ўтиш"[Аристотел шархи].*Ёлгон гапирмоқ* сўзи ўрнига *тўқимоқ,қарз олиш* сўзи *ўғирламоқ* сўзи ўрнига.Бу обрўсиз касблар номини жамиятда юқори ҳурматга сазовор бўлган касблар билан алмаштиришни ўз ичига олади.масалан,*sanitary engineer* (санитар муҳандислик) *garbageman* (чиқиндиларни тозоловчи).

3.2.Синекдоха (айниқса, бутундан қисмларга ўтиш).Катта кўкракли кекса, аммо ақлли ва жозибали аёл корсетини белини юқорисигача тортиб, диванда ўтирди.[М.Кузмин “Шох Саломоннинг айланаси”].

3.3.Мейоз - "мукаммал ҳаракат ёки мулкнинг заиф даражаси" атамасини алмаштиришдир;У эшитмайди (кар),у чўлокланаябди (оқсоқ) Ушбу турдаги бўшашган ифоданинг ўзгариши "қарши" номинациясида - тегишли антонимдан бўлмаган префикс

ёрдамида тузилган эвфемизмдир. Масалан: *ифлос сўзи ўрнига кир, кайфи бор сўзи ўрнига ширакайф сўзлари ишлатилади.*

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арапова Эвфемизм // Русча: Энциклопедия. - 2-нашр. - М.: Bastard, 1998 йил. S.636. Белова Е.Е. К вопросу о номинативных типах эвфемизмов // Разноуровневые характеристики лексических единиц. - Смоленск, 2001. - Ч. 3. С. 95-100.
2. Боротнова Н.С. Замонавий тилдан фойдаланишдаги эвфемизмлар ва шахсларнинг лингвистик компетенсияси // Тилшунослик компетенсияси: Грамматика ва луғатлар: Коллежлараро. - Novosibirsk, 1998. - 1-қисм. - С.19-23. KSAbdulkarimovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:IjCSPb-OG4C
3. K.S.Abdulkarimovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
4. С.Кабилова https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:qjMakFHDy7sC
5. K.Sayyora https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:Tyk-4S8FVUC
6. K.Sayyora https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC
7. S.K.Abdulkarimovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:Y0pCki6q_DkC

UO'K: 821.512.161:82-3

ЗАМОНАВИЙ ТУРК ҲИКОЯЧИЛИГИГА ШАРҚ МУМТОЗ АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ

П.Кенжаева, ф.ф.д., в.б. проф., Тошкент давлат шарқишунослик университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада замонавий турк ҳикоячилигининг вужудга келишида Шарқ мумтоз адабиёти дурдоналарининг таъсири масаласи тадқиқ этилган. Хусусан, маснавий жанрининг ҳикоя жанри тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти илмий жиҳатдан ўрганилган. Жанрнинг турк адабиётидаги намоёндалари ҳақида ҳам фикр юритилган.

Калит сўзлар: Замонавий ҳикоячилик, Шарқ мумтоз адабиёти, маснавий, ҳикоя, жанр, таъсир.

Аннотация. В статье рассматривается влияние шедевров восточной классической литературы на создание современных турецких рассказов. В частности, научно изучены роль и значение жанра маснави в развитии жанра рассказа. Помимо этого, в статье рассматривается и изучается творчество представителей жанра рассказа в турецкой литературе.

Ключевые слова: современное повествование, восточная классическая литература, маснави, рассказ, жанр, влияние.

Abstract. The article examines the impact of masterpieces of Eastern classical literature on the creation of modern Turkish storytelling. In particular, the role and importance of the masnavi genre in the development of the narrative genre has been scientifically studied. The genre's manifestations in Turkish literature are also discussed.

Key words: modern storytelling, Eastern classical literature, masnavi, story, genre, influence.

Замонавий турк реалистик ҳикоячилигининг вужудга келишида ёзма адабиётнинг таъсири алоҳида аҳамиятга молик ҳодиса ҳисобланади. Турк давлатчилиги ва турк халқи ҳаётига диний-маърифий ақидалар, ислом маданияти сингиб кетган эди. “Қуръони карим”, ҳадиси шариф маънолари, уларда акс этган умумбашарий маънавият асослари турк мумтоз адабиётининг асосини ташкил этган. Бу ҳақда адабиётшунос А.Қабокли қуйидагича фикр билдиради: “Маълумки, эски адабиётимизда бир воқеа устига қурилган алоҳида жанр сифатида шеърӣ роман ва ҳикоялар маснавий номи билан келтирилади” [3:694]. Ҳақиқатан ҳам, турк мумтоз адабиёти (Divan edebiyatı)да маснавий тарзида ёзилган воқеий дostonлар учрайди. Бу дostonларнинг аксарияти форс тилида ёзилган.

Маълумки, XV аср турк мумтоз адабиётида янги жанрдаги асарлар майдонга келди. Буларнинг аксарияти маснавийда ёзилган эди. Маснавий жанри ҳар бир байти қофияланиб, арузнинг қисқа қолипларида ёзилган эски турк адабиётининг шеърӣй шакли бўлиб, Ж.Румийнинг 25минг 700 байтлик машҳур асари ҳам маснавий шаклида ёзилган. Маснавий бошқа назм шаклларига нисбатан ёзилиши осон бўлгани учун, узун ишқӣй можаролар, панд-насихатлар, инсониятга ибрат бўлувчи *ҳикматли ҳикоялар* ва яна кўпгина мавзуларни ўзида мужассам этади (...) [5:395]. Шу боис ҳам маснавий доирасида эпик воқеликни атрофлича тасвирлаш қулай бўлган. XIII-XV асрлар маснавийнавислигида “ҳикматли ҳикоялар”, “ҳикоятлар” сингари адабий истилоҳларнинг пайдо бўлиши ҳам бевосита маснавийдаги тасвир имкониятининг кенглиги билан боғлиқ. Турк адабиётшуноси К.М.Ўзгулнинг куйидаги сўзлари фикримизни тўла тасдиқлайди: “Маснавийларнинг бир қисми “Лайли ва Мажнун” достонига ўхшаб бир мавзули ва ҳажман йирик ҳикоялар бўлса, яна бир қисми Мавлононинг “Маснавий”сига ўхшаб кичкина-кичкина ҳикоялардан иборат кўп мавзули асарлар сирасига киради. Бир мавзули маснавийларни шарқнинг романи сифатида баҳоласак, кўп мавзули маснавийларни *ҳикоя* шаклига яқин матнлар эканлигини кўздан қочирмаслигимиз керак. Ҳолбуки, улар билан замонавий ҳикоя ўртасида кўп фарқ сезилмайди. Айни ҳолат форсларнинг “ҳикоят”и, Оврупонинг “story”сига ҳам тааллуқлидир” [16:33]. Бундан турк реалистик ҳикояларнинг пайдо бўлишида муҳим роль ўйнаган муҳим манбалардан бири турк мумтоз адабиётдаги маснавийнавислик анъаналари деган хулосага келиш мумкин. Маснавийдаги *кичик ҳикоялар*нинг мухтасар таҳлили ушбу хулосамизга янада ойдинлик киритади. Румий маснавийларининг муҳим хусусияти уларда мажоз воситасида ирфоний ҳақиқатнинг ифода этилишидир. Реал ҳаёт воқелигини ўзида ифода этадиган ушбу ҳикоятлар зоҳирӣй мазмунига кўра халқ қиссалари ва ҳикоятларидан унчалик фарқ қилмайди. Халқ қисса ва ҳикояларидаги насихат, ибрат, халқона фантазияга йўғрилган мазмун эртақ-афсона шаклида ижтимоӣй-дидактик функция бажаради. Уларда акс этадиган барча сюжетлар, образлар, ифода воситалари, баён шакллари реал ҳаёт воқелиги билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Румий маснавийларида эса аксинча реал ҳаёт воқелиги восита бўлиб келади. Бу ҳикоятлар ушбу восита орқали фақат хослар тушунадиган мажозлар тизимини барпо этадилар. Шу асосда тасаввуфга хос “Эзоп тили” майдонга келади. Масалан, “Кўмилган хазина ҳикоятига қайтиш”, “Мисрда дафина бор, деб хабар олган кимса ҳикоясининг давоми” сингари ҳикояларда “Инсон ўзини англаш орқали Роббини англайди” деган ҳадис, унинг сўфиёна мажозлаштириш йўли билан қайта ишланган кўриниши мужассамлашган. Ёки “Ўғрилар карвонни талаганда жим туриб, сўнгра дод-вой кўтарган посбон ҳикояти”да Румий даври ижтимоӣй-маиший турмуши учун характерли воқеа ҳикоя қилинади. Карвонларнинг таланиши жараёни ва унда карвон соҳибларининг ҳолати – кимнингдир бундай фавқулодда рўй берадиган мусибатларга тайёр бўлмаслиги, содда қилиб айтганда қўрқоқлиги ноёб ёхуд янги воқеа эмас. Буни Румий давридаги ўқувчи нари турсин, ўрта асрлар маиший турмушидан анча узоқ XXI аср ўқувчиси ҳам яхши тушунади. Шу боис бу ва бунга ўхшаш ҳикоятлар барча тоифа ҳамда замон ўқувчилари учун муайян этик, эстетик вазифа бажараверади. Шу билан бирга, Румий назарда тутган хос маънонинг ҳам ўз “истеъмолчилари” мавжуд. Ушбу ҳикоят ўзининг хос маъносига кўра умрини беҳудага ўтказиб, ўлчаб берилган вақтини шайтонга бой берган, кун-соати тугаб Азроил (а.с.) жонини олгани келганда пушаймонликдан дод солган бадбахт одам ҳолатини мажозан ифодалашга хизмат қилади. Тасаввуфшунос И.Ҳаққулнинг ёзишича, “Румий ижодиёти Юнон, Эрон, Миср, Ҳинд мифологияси ва фалсафаси билан алоқада бўлган. Араб, юнон адабиёти тажрибалари билан боғланган. Ислом дини, айниқса, “Қуръони карим” ва ҳадислар унинг шаклланишида ҳам, ривожланишида ҳам зўр таъсир кўрсатган. Форсий адабиёт намуналаридан Мавлоно бир умр илҳомланганлиги ҳам исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдирки, буларни инобатга олмай туриб, “Маснавий” оламига ишонч ила кириб бориб бўлмайди” [8:444].

Тингладингму сен тикувчи қиссасин,

Ҳар бичиб, тикканда анво ҳиссасин.

Ҳар кесиб, бичганда нетмишлар улар,

Бирма-бир афсоналарда сўйланар.
 Қиссахон айтарди дарзийномани,
 Тўпланиб, тингларди эл ҳангомани.
 Тинглагувчи тинглар эрди ҳар нафас,
 Жисму жони ул ҳикоят эрди бас [8:151].

Кўринадики, маснавийларда юқорида кузатганимиздек, воқеалар ҳикоянавис, қиссахон ёки бевосита қаҳрамон тилидан баён этилган. Демак, XIII асрларда “ҳикоят” термини билан бирга “қисса” термини ҳам маснавий баёнлаш усулига оид терминлардан бири бўлган. Қораалиёғли ва Ў.Қояхонларнинг қуйидаги фикрлари фикримиз тасдиғига хизмат қилади: “Ҳикоя эски адабиётимизда **“ҳикоят”** дейиларди; **“қисса”** ҳам ҳикоя маъносидан келган. XIX асрнинг иккинчи ярмида ҳикояга нисбатан **“роман”** термини ишлатилди, **“роман”** термини тилимизга кириб келганидан кейин **“ҳикоя”**, **“қисқа ҳикоя”**, **“узун ҳикоя”** терминлари сақланиб қолди”[4:336]. “(...) ҳали ҳикоя жанр сифатида шаклланмаган бир пайтда, айти шу жанр имкониятига мос келадиган бошқа жанрлар бор эдики, буларнинг асосида қисса жанри ётади”[16:31]. Аҳмад Мидхат(1844-1913)нинг 1870 йилда ёзилган “Қиссадан ҳисса” ҳикоясида айнан маснавийга хос қиссалаш, ҳикоялаш усулларининг таъсири кўзга ташланади. Ҳикоянинг халқ насри ва мумтоз маснавийнависликда фаол қўлланадиган масал ва латифага хос баён усулининг қурилиши бизни шундай хулосага олиб келади.

Турк олими Н.Четиннинг ёзишича: “Ислом маданияти таъсиридаги турк жамиятида ўзини Аллоҳга бахш этган валий образи билан маснавий ва халқ ҳикояларининг қаҳрамонлари бўлган ошиқ образи учрайди. (...) Валий образининг пайдо бўлишида Аҳмад Яссавий, Мавлоно ва Юнус Эмро сингари буюк валийларнинг таъсири катта”[13:61]. Дарҳақиқат, Юнус Эмро (1239-1321) худди Аҳмад Яссавий каби туркий сўфиёна адабиётнинг йирик вакили ҳисобланади. Унинг “Рисолат ал-нусхия” номли машҳур асари бор. Асар “Рух ва ақл”, “Қаноат”, “Нафрат”, “Сабр аҳволи”, “Нокаслик ҳоллари”, “Ақл” каби дostonлардан иборат. Шоир асарнинг кириш қисмида тўртта унсур, яъни тупроқ, сув, олов, ҳаво ҳақида мушоҳада қилади. Инсонни дунёнинг бир бўлаги сифатида тушунган Юнус Эмро унинг шу тўрт унсурдан яратилгани, инсондаги яхши-ёмон хусусиятларнинг асоси ҳам, характердаги зиддиятлар ҳам мана шу тўртта унсурга боғлиқлигини сўфиёна назариялар асосида талқин қилади. Тасаввуфий руҳда ёзилган бу асарда инсоннинг зоҳир ва ботин ҳолатлари теран таҳлил этилган.

Шундай мутасаввуф шоирлардан яна бири Шайх Ғолиб (1757-1799)дир. Унинг машҳур “Ҳусн-у ишқ” дostonида Жалолиддин Румийнинг “Маснавий”си, Фузулийнинг “Лайли ва Мажнун”и, Фаридиддин Атторнинг “Мантикут-тайр”и, Шаҳобиддин Сухравардийнинг “Мунисул ушшоқ”и таъсирини кўришимиз мумкин. Шайх Ғолибнинг “Ҳусн-у ишқ” асарининг замонавий турк ҳикоячилигига таъсири ҳақида адабиётшунос С.Илери қуйидаги фикрларни илгари сурган: “Узоқ тарихларга назар соламиз. Балки Ғарб адабиётидаги ҳикоя Танзимотдан кейин кириб келгандир, аммо ундан олдин насрда бўлмаса ҳам, назм йўлидаги ҳикоялар бор эди. Ҳатто роман шакллари мавжуд эди, Шайх Ғолиб ижодини эслайлик. Замонавийлашиш Шайх Ғолиб ижодидан бошланади, чунки “Ҳусн-у ишқ” унча бўлган маснавийлардан тамомила ўзгача инсоний туйғуларни ифода этган, анъанавий рамзлардан таъсирланган бўлса ҳам, инсон ички кечинмаларини қаламга олади”[11:77]. Шунингдек, Шайхўғли Мустафонинг “Хуршид ва Фараҳшод” маснавийси ҳам воқеий дostonлар сирасига киради. Асарда Эрон шоҳи Сиёвушнинг қизи Хуршид билан Мағриб шаҳзодаси Фараҳшод орасидаги ишқий муносабатлар ифода этилган. Ошиқ Пошонинг “Ғарибнома”, Шайёд Ҳамзанинг “Юсуф ва Зулайҳо”, Яҳёбейнинг “Шоҳ-у гадо”, Шомийнинг “Ҳикоя-и ғариба” сингари маснавийларини ҳам шу қаторда тилга олишимиз мумкин. Хусусан, Ҳ.Усмон фикрига кўра: “Унинг (Шомий) “Ҳикоя-и ғариба” асари ғарб адабиётидаги ҳикоя қилиш услубини эслатади”[9:643].

Турк адабиётшунослари халқ ҳикоялари сингари маснавий ҳикоятлари, воқеий дoston ва ҳикоятларни ҳам турли илмий тамойилларга кўра тасниф қиладилар[6:71; 7:19]. Жумладан,

А.Сарач ўзининг “Девон адабиётида ҳикоя” номли мақоласида ҳикояларни мавзусига кўра таснифлайди:

- Диний мавзулардаги ҳикоялар: “Юсуф ва Зулайҳо”, “Шайх Санъон”, “Сулаймоннома” каби диний шахслар мавзу бўлган ҳикоялар;
- Ишқий ҳикоялар: “Лайли ва Мажнун” ҳикояси сингари;
- Тарихий ва афсонавий шахслар мавзу даражасига кўтарилган ҳикоялар: “Хусрав ва Ширин”, “Искандарнома” ва ҳ.к.;
- Тамсилий-аллегорик ҳикоялар: “Шам ва булбул”, “Гул ва булбул” каби;
- Тасаввуфий ҳикоялар: “Хусн-у ишқ”, “Гулшан-и ишқ”[10:123].

Турк мумтоз адабиёти намояндалари асарларидаги баён усуллари тўрт йирик манба таъсирида шаклланиган: а) турк халқ оғзаки насри; б) араб ва форс мумтоз насри (жумладан, Фаттоҳийнинг “Хусн-у дил”, Бақойининг “Ширвоншоҳ”, Саъдий Шерозийнинг “Гулистон” асарлари); в) ижодкор яшаган давр сферасида қўлланган жонли (стандарт) нутқ; г) ижодкорга хос баёнлаш усули, насрий нутқ (индивидуал услуб). Буларнинг барчаси умумлашган ҳолда маснавий, дoston, мумтоз қисса ва ҳикоя услубини ташкил этган. Айнан шу синтезлашган наср замонавий турк ҳикоясининг майдонга келишида улкан таъсир кўрсатган.

Хусусан, Туркия муҳитида янгиланган анъаналарнинг бир қирраси сифатида реалистик ҳикоялар вужудга келди. XIX асрга келиб ҳикоя жанри ҳажм жиҳатдан чегараланиб борди ва романдан ажратилди. 1870 йилда турк ҳикоячилигида ушбу жанрнинг *ажрალიш*, *туғилиш* жараёнлари юз берди ва яқин тарихга оид оғзаки ҳикояларнинг бир қисми ёзма шаклда чоп этилди. Қиссанинг янги намуналари яратилди. 1870-1891 йиллар турк адабиётида ҳикоялар билан бир пайтда дастлабки романлар ҳам майдонга кела бошлади.

Турк реалистик насрининг дастлабки даврларида майдонга келган ҳикоялар композицион қурилиши жиҳатидан мукаммал ҳикоя жанри талаби даражасида эмас. Улар роман ва ҳикоя орасидаги оралик бир шаклда ижод этилган бўлиб, анъанавий оғзаки ва ёзма ҳикоячилик унсурларидан ҳам холи эмас. Шунга қарамадан, илк даврда реалистик ҳикоячилик томон муҳим қадамлар ташланганини эътироф этиш жоиз. Бундай ҳикоялар сирасига Аҳмад Митҳат, Эмин Ниҳат, Сами Пошозода Сезаи, Набизода Нозим, Режаизода Маҳмуд Ақром асарларини киритиш мумкин. Н.А.Айзенштейн турк адабиётида реалистик прозанинг дастлабки намуналари хусусида сўз юритар экан, Абдулҳақ Ҳамид, Номик Камол, Аҳмад Мидҳат ҳикояларига хос диний-сўфиёна, қисман ижтимоийлашган талқинларга урғу бериб ўтади[1:20-33]. Ҳақиқатан ҳам, ушбу ҳикояларда кўпроқ ишқ, ошиқ ва маъшук, хижрон, изтироб мавзулари гоҳ комик, баъзида эса драматик пафосда баён этилган.

1870 йилда Аҳмад Митҳатнинг “Латоифи ривоят” ва “Қиссадан ҳисса” номли ҳикоялари чоп этилган. Ушбу ҳикоялар реалистик наср томон қўйилган илк қадамлар ҳисобланади. Ёзувчи ҳикояларида анъанавий “тахқиё”нинг баъзи унсурлари акс этган бўлиб, асосий эътибор ҳаёт воқелиги ва уни халқона услубда баён этишга қаратилади. Аҳмад Митҳат бундай халқона реализм усулига “халқ тили”га хос маддоҳона баён йўли воситасида эришади. Тадқиқотчи Ш.Жамолнинг таъкидлашича, Аҳмад Митҳатнинг: “Кейинги ижодида ҳам халқона тил” хусусиятлари акс этади”[15:99].

Турк адабиётида илк реалистик ҳикояларнинг вужудга келиши ҳақида фикр-мулоҳазалар турли-туман. Масалан, адабиётшунос А.Қабокли илмий кузатишларидан келиб чиқиб шундай ёзади: “Танзимот даврида композицион шаклга эга, илк оригинал ҳикоя намунаси Сами Пошозода Сезаининг “Икир-чикирлар” асаридир. Ҳикоялар хусусиятига кўра Мопассанни эслатади”[3:550]. К.Ўзгул тадқиқотида эса қуйидаги хулосага дуч келамиз: “Ва ниҳоят Сами Пошозода Сезаининг “Икир-чикирлар” номли китобида реалистик ҳикоянинг илк мукаммал намуналари нашр этилади. (...) “Икир-чикирлар”даги ҳикоялар, китоб номидан ҳам маълумки, ҳақиқатан “кичик нарсалар”нинг ҳикояларидир. Ёзувчи ҳикояларидаги бу хусусиятлар билан реалистик ҳикоя шаклини тадбиқ этди”[16:36]. “Ғарбча кўринишдаги илк турк ҳикояси намунаси сифатида Сами Пошозода Сезаининг “Икир-чикирлар” асарини тилга оламиз. Сами Пошозода Сезаи, Режаизода Маҳмуд Ақромнинг ҳикояларида романтизм ва реализмга хос хусусиятлар кўзга ташланади”, - деб ёзади бу ҳақда Н.Четин [14:60]. С.Илери эса: “Ғарчи

Аҳмад Митҳат Афандининг буюк хизматларини ҳам унутмаслигимиз керак: хоҳланг роман, хоҳланг ҳикоя нуқтаи назаридан. Аммо маҳорат билан ёзилган илк реалистик ҳикоя намуналарига Сезаи ижодида дуч келамиз. “Икир-чикирлар” тўпламидан ўрин олган, мисол учун яхши ҳикоялардан бири “Пантомима” номли ҳикоясини эслашимиз мумкин”, - деган фикрни қайд этган [11:77].

Сами Пошозода Сезаи ҳикояларидан олдин Аҳмад Митҳатнинг “Қиссадан ҳисса”, “Латоифи ривоят”, Амин Ниҳатнинг “Мусамеретнома” сингари асарлари ёзилган. Лекин бу асарлар роман ва ҳикоя орасида шаклланган анъанавий асарларни эслатади. Уларни мазмун-моҳиятига кўра турк ҳикоячилигининг иккиланиш даврида ёзилган асарлар дейишимиз мумкин. Аммо Ғарбга хос янги турк реалистик ҳикоясининг яққол намунаси “Икир-чикирлар” номли ҳикоялар тўпламидир [2:950], шу маънода “Сезаи турк реалистик ҳикоячилигининг асосчиси” сифатида эътироф этилишга ҳар жиҳатдан лойиқ [12:310].

Сами Пошозода Сезаи (1860-1936) “Икир-чикирлар” номли ҳикоялар тўпламида инсоннинг руҳий кечинмалари ва ижтимоий ҳаётни ҳаққоний акс эттиришга интилади. Адиб ҳар қадамда учрайдиган, ҳаётдаги оддий одамлардан фарқ қилмайдиган ҳикоя қаҳрамонларини ўзининг кичик оламига мос равишда тасвирлайди. У мавзу, замон, макон ва қаҳрамон сингари унсурларни ҳикояга мос ҳолатда ихчам ва лўнда ифода этади. XIX аср охириларигача давом этган анъанавий турк ҳикоячилиги узоқ маданий-тарихий жараёни босиб ўтди. Бу давр ҳикоялари кейинги авлод ёзувчилари учун намуна, турк ҳикоячилиги тараққиётига тамал тоши бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Айзенштейн Н.А. Из истории турецкого реализма. Заметки о турецкой прозе (70-е годы XIX в. – 30-е годы XX в.). М.: “Наука”, 1968.
2. Banarlı N.S. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. Cilt:2. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul-1987.
3. Kabaklı A. Türk Edebiyatı. Cilt I. Türk Edebiyatı Vakfı Yayın., İstanbul-2002.
4. Karaalioglu S. Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü. İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul-1983.
5. Karataş T. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. Sütun Yayın., İzmir-2014.
6. Levend Sırrı Ağah. Divan Edebiyatında Hikaye. TDAY Belleten. Ankara-1968.
7. Mazioglu Hasibe. Divan Edebiyatında Hikaye. Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin. Ankara-1985.
8. Мавлоно Жалолиддин Румий. Маснавийи Маънавий (Жамол Камол тарж.). Олтинчи китоб. Техрон-2004.
9. Osman H. XIX asır: Klasik Edebiyatın Geç Dönemi. Genel Türk Tarihi. 6-cilt. Ankara-2002.
10. Saraç A. Yekta. Divan Edebiyatında Hikaye / Hece. Türk Öykücülüğü Özel Sayısı. Ankara-2000, Sayı: 4.
11. Selim İleri ile Türk Öyküsünün Modernleşme Serüveni Üzerine / Söyleyişi. Konuşan Ahmet Sait Akçay. Hece Sayı: 95. Ankara-2004.
12. Tüncer H. Arayışlar Devri Türk Edebiyatı I Tanzimat Edebiyatı. Akademi Kitabevi. İzmir-1992.
13. Çetin N. Modern Öykünün Edebiyatımızdaki Serüveni: Hazırlayıcı Geleneksel Dönem (Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar) / Öykü. Sayı: 2 Nisan. Ankara-2004.
14. Çetin N. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadarki Türk Hikayesine Kısa ve Genel Bir Bakış. // Öykü. Sayı:3. Ankara-2004.
15. Şakar C. Bir Yazı Makinesi: Ahmet Mithat Efendi. // Öykü. Sayı:2. Ankara-2004.
16. Özgül M.K. Hikayenin Romanı / Hece. Türk Öykücülüğü Özel Sayısı. Ankara-2000, Sayı: 4.

УЎК 81'373 + 81'373.47

КОНВЕРСИВ БИРЛИКЛАРНИНГ ФУНКЦИОНАЛ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ў.Ў.Қўлдошов, PhD, доц., Самарқанд давлат чет тиллар институти, Самарқанд

Аннотация. Мақолада конверсив бирликлар ва уларнинг тил тизимидаги асосий вазифалари ҳақида маълумотлар берилган ҳамда улар таржималар мисолида таҳлил қилинган. Ҳаракат иштирокчиларига нисбатан бир вазиятни ҳар хил нуқтадан туриб тасвирлаш орқали муқобил жумлалар ҳосил қилишда конверсивларнинг асосий семантик ва конструктив элементлар бўлиб хизмат қилиши асосланган. Конверсив бирликларнинг таржиما соҳасидаги яна бир вазифаси уларда конверсив трансформация ҳосил қилиши хусусияти мавжуд эканлиги мисолларда кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: конверсив бирлик, имплицит маъно, конверсив жуфт, когнитив кўчим, субъект ва объект муносабати, симметрик конверсив феъллар, парафразаловчи восита, конверсив трансформация, мантикий компонент.

Аннотация. В статье представлена информация о конверсивных единицах и их основных функциях в языковой системе, а также проведен их анализ на примере переводов. Он основан на том, что конверсивы служат основными смысловыми и конструктивными элементами при создании эквивалентных предложений, описывая одну и ту же ситуацию с разных точек зрения. Еще одна функция конверсивных единиц в сфере перевода заключается в том, что они обладают свойством создавать конверсивные преобразования, это показано на примерах.

Ключевые слова: конверсивная единица, имплицитное значение, конверсионная пара, когнитивный перенос, отношение субъекта и объекта, симметричные конверсионные глаголы, средство перефразирования, конверсивная трансформация, логический компонент.

Abstract. The article provides information about converse units and their main functions in the language system and analyzes them on the example of translations. It is based on the fact that converses serve as the main semantic and constructive elements in creating equivalent sentences by describing the same situation from different points of view. Another function of converse units in the field of translation is that they have the property of creating converse transformations which are analyzed in the examples.

Key words: converse unit, implicit meaning, converse pair, cognitive transfer, subject and object relation, symmetrical converse verbs, paraphrasing tool, converse transformation, logical component.

Кириш. Ҳаракат иштирокчиларига нисбатан бир вазиятни ҳар хил нуктадан туриб тасвирлаш орқали муқобил жумлалар ҳосил қилишда конверсивлар асосий семантик ва конструктив элементлар бўлиб хизмат қилади.

Конверсив бирликларнинг тил тизимидаги асосий вазифаси синонимик жумлаларни ҳосил қилишдир. Мисол учун, *Барселона Реал* устидан *галаба қозонди* жумласининг конверсив жуфти *Реал Барселонадан мағлубиятга учради* шакли эканлигидан келиб чиқилса, нутққа кўчиш шарти баъзида сўзловчининг қайси жамоа мухлиси эканлигига ҳам боғлиқ. Бу ҳолатда конверсивлар семантик функциясининг яққол намоён бўлиши кузатилади.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Жумлада ҳар иккала конверсив жуфтликнинг иштироки фикрни ҳиссий-бўёқдор тарзда ифодалаб, услубий вазифа касб этади: *Душманнинг мағлубияти – бизнинг галабамиз* (*Душман биздан мағлуб бўлди. Биз улар устидан галаба қозондик*). В. Белошапкова ва бошқа тадқиқотчилар ишларида конверсивларнинг сўз ўйини (каламбур) сифатида ҳам ишлатилиши юзасидан фикрлар билдирилган [В. Белошапкова, 1989: 225].

Одатда, конверсивлар антоним ва синонимлардан фарқли тарзда, бир контекст ичида қўлланилмайди. Матнда бир конверсив сўз қўлланилар экан унинг қарама-қарши конверсив жуфти, жумлада субъект ва объектининг ўрин алмашиши натижасида матн ташқарисида мавжудлиги назарда тутилади, холос. Масалан, *Қўрқув унинг юрагини музлатди* жумласидан, унда яширинган имплицит маъно “*Унинг юраги қўрқувдан музлаб қолди*”ни англаб олиш қийин эмас. Конверсив жуфтликнинг ҳар икки аъзоси бир контекстда учраши ифоданинг ҳиссий таъсирчанлиги ва услубий бўёқдорликнинг ошишига таъсир қилади. Масалан: *In a hostile struggle, the gain of one is the loss of the other. Душманлик курашида бирининг ютуғи иккинчисининг мағлубиятидир.*

Конверсивларнинг таржима соҳасидаги яна бир вазифаси уларда *конверсив трансформация* ҳосил қилиш хусусиятининг мавжудлигидир. Маълумки, таржима трансформациялари замонавий таржима назариясида энг фаол ўрганилган ҳодисалардан бири саналади [А. Олейник, 2010]. Бироқ, бу ҳолат ҳал қилинмаган муаммолари борлиги билан эътиборни ўзига қаратиб келмоқда. Таржима назариясининг долзарб муаммоларига бағишланган адабиётларда таржима трансформацияларида талқин (интерпретация)

турларининг ўзгарувчанлиги ҳақида мунозаралар олиб борилмоқда. Таржимонлар эса талқин учун асос бўлиб хизмат қилувчи грамматик, лексик, семантик, мантикий ва маъно хусусиятларига эътибор қаратишади.

Муҳокама ва натижалар. Таржима назарияси фани доирасида кўплаб таржимашунос олимлар конверсив трансформацияни ўрганишга эътибор қаратган [В. Комиссаров, 1973; А. Горохова, 2004; Е. Бреус, 2007]. Мазкур таржима модификацияси (ўзгариши)нинг табиати антонимик таржима табиатига жуда яқин туриши бу ҳодисанинг қизик жиҳатидир [О. Карабанова, 2000; Н. Гарбовский, 2007].

Антонимик таржимадан фойдаланилганда ҳам, конверсив трансформацияни амалга оширганда ҳам бир вақтнинг ўзида тилнинг ҳам грамматик ҳам лексик сатҳида алмашиниш юз беради. Конверсивларнинг табиати янада чуқурроқ хусусиятга эга, чунки бу ерда лексик-грамматик алмаштиришга ҳаракат йўналишининг ўзгариши ҳам қўшилади. Конверсив трансформациялар, қоидага кўра, ўзида таржиманинг мураккаб ўзгаришларини мужассам этади, чунки улар кўпинча матннинг семантик жиҳатига таъсир ўтказади [Л. Латышев, 1983: 317; А. Швейцар, 1988: 215].

Конверсивлик ҳодисасида, аввало, вазият тасвирининг нуқтаси ўзгаради, яъни, гапдаги объект бошқа томондан тасвирланади ёки тавсифланади. Бунда фақат элементнинг прагматик маъно уйғунлиги (семантик йўналиши) ўзгаришсиз сақланиб қолади. Таржимашуносликда А. Жолковский ва И. Мельчук конверсив трансформацияларни “бир хил муносабатни бошқа бир йўналишдан туриб таърифлаш ...” дея изоҳлашлари келтириб ўтилган [Е. Штайер, 1970: 85].

Конверсив трансформациялар белги-хусусиятларнинг семантик қарама-қаршилиги билан тавсифланади. Конверсивларда мантикий компонент ажралиб туради. Шу билан бирга, ушбу ҳодисада ҳар хил йўналишли ҳаракатлар бир-бирига қарама-қарши қўйилади. Тилшуносликда турли тузилиш ва туркумга мансуб бўлгани ҳолда бир хил маънони англатадиган икки томонлама муносабатларни ифодаловчи жуфт сўзлар ёки сўз бирикмаларига конверсивлар сифатида қаралади, масалан, “*А Б га эга = Б А га тегишли*”; “*А Б нинг олдиди = Б А нинг орқасида*” [Л. Латышев, 1983: 375]. Конверсив трансформация бир тилга мансуб контекстда ҳам, бир тилдан иккинчи тилга таржима қилинган контекстда ҳам учраши мумкин.

Куйидаги шеърий жумлада Самарқанд боғлари тасвиридан келиб чиқиб *макон бўлмоқ* сифатида ифодаланган фикр таржима матнида қарама-қарши нуқтадан *макон қурмоқ* сифатида тавсифланмоқда. Зеро, булбулга макон бўлган масканда булбулнинг ин қурган бўлиши эҳтимолдан йироқ эмас. Ҳар иккала ҳолатда ҳам боғларнинг булбул яшайдиган даражада сўлим ва чаманзор эканлигини осонгина англаб етишимиз мумкин:

Булбулга макон экан,

Бағри бепоён экан [V. Abdullayev, 2004:21].

The nightingales do build their nests there

The land is hospitable, they say, there [Д. Султонова, 2004: 8].

Аниқ нисбат шаклидаги жумланинг мажхул нисбат шаклида ифодаланиши ҳам конверсивликни вужудга келтириб, турли нуқтадан туриб бир хил вазиятни ифодаланиши куйидаги мисолда гувоҳи бўламиз:

Серқаймоқ сут келтирар

Семиз говмиш сизирлар [V. Abdullayev, 2004:22].

Fresh creamy milk is brought to us

Each day by those pretty, heavy cows [Д. Султонова, 2004: 9].

Тенгдош сўзига когнитив ёндашган таржимон, *тенгдош* бўлганлар бир хил воқеа-ҳодиса ва ҳолатни бошидан кечиргувчилар сифатида ифодаланишини таржимада кўрсатиб берган:

Жамоли олам аро,

Тенгдоши бор – Бухоро [V. Abdullayev, 2004:23].

Its beauty's been admired for ages,

And Bukhara witnessed those praises [Д. Султонова, 2004: 10].

Конверсив хусусиятга эга *meet* феълининг ўзбек тилида *туташмоқ* феъли билан ифодаланиши иш-ҳаракат бажарувчиларининг тенг мақомга эгаллиги, бир хил функционал юкламани бажаришини, яъни “*биринчи бажарувчи*” ва “*иккинчи бажарувчи*” муносабатларини ифодалаш орқали конверсивликни ҳосил қилишини қуйидаги мисолда гувоҳи бўламиз:

Our hands have met but not our hearts

Our hands will never meet again (Thomas Hood).

Бизнинг қўллар туташиганди, туташмади дил,

Туташмасдир асло энди қўлларга қўллар [Д. Султонова, 1996: 28].

Қуйидаги матнда қиш фаслининг қаҳратонли келганлиги ва табиатга таъсир қилганлиги таърифланар экан, таржимада худди шу ҳолат қиш таъсири остида қолган предметлар томонидан тавсифланиб, қишнинг қаттиқ келганлиги ҳар иккала вариантда ҳам мазмунан ёритилган:

Winter is the king of showmen

Turning tree stumps into snowman (Ogdan Hash).

Қиш кўрсатар томоша

Қаран-чи эрта тонгда –

Қорбобо бўпти тўнка [Д. Султонова, 1996: 31].

Аслиятда қор ёғиши ва унинг эриши оқибатида ҳамма жойнинг лой бўлиб кетиши, қуйидаги сатрларда, ернинг ҳолатидан келиб чиқиб тавсифланар экан, таржима матнида қорнинг эриши ерни лой қилиши шаклида ифодаланиб, мазмун конверсив талқин тарзида сақланмоқда. Яъни, аслиятдаги “*лой бўлиб кетмоқ*” (*it's slushy*) шакли, таржимада “*лой қилмоқ*” тарзида ифодаланиб маъно уйғунлигига эришилган:

Snow is so snowy when it's snowing

I'm sorry it's slushy when it's going (Ogdan Hash).

Қор ёғаркан, оппоқ қор

Афсус турмас, эрир қор

Ерни лой қиладир қор [Д. Султонова, 1996: 32].

Аслиятда тўлдирувчи вазифасида келган сўзнинг таржимада эга вазифасида келиб, бир хил вазиятнинг конверсив талқин орқали тасвирланишига қуйидаги сатрларда гувоҳи бўламиз. Аслиятда кўчар тош (*rolling stones*) тўлдирувчи вазифасида келар экан, таржимада унинг вазифаси эгага айланиб, мазмун қарама-қарши нуктадан сақланмоқда:

Moss does not cling to rolling stones (Joe Hill).

Моҳор босиб ётмасмиш кўчар тош асло [Д. Султонова, 1996: 33].

Шеърый таржима тегишли филологик билимларга ва бадиий иқтидорга эга бўлиш, шеърят қонуниятларини яхши билиш, энг муҳими, мусиқий оҳанг ва ритмни ҳис қила билишни талаб қилади. Шеърни жозибадор қилиб қайта яратиш таржимон маҳоратига боғлиқ. Таржимон борки, ҳамиша муаллиф бадиий маҳорати қирраларини таржимада тўлиқ сақлаш имкониятини излайди. Лирик матнлар таржимаси сифатини аниқлашнинг аниқ мезонларини ишлаб чиқишда нафақат лингвистик, балки шеърый тизимлар ва жанрлар орасидаги фарқларни ҳам эътиборга олиш зарур. Шарқ ва ғарб шеърятини таржима қилишнинг мураккаблиги маълум бир тўсиқларнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Биринчи тўсиқ – вазн муаммоси. Шарқда аруз вазни, инглиз шеърятда эса силлаботоник тизимнинг мавжудлиги. Шунингдек, шарқ мумтоз лирикасининг муҳим унсурларидан бири қофиянинг инглиз тилида муқобилини бериш қийин. Инглиз шеърятда, бугунги кунда қофиядан кўра урғулар сифатига кўпроқ эътибор берилади. Иккинчи тўсиқ – шарқ ва ғарб лирик жанр талабларининг турли кутбларга мансублиги. Шунинг учун ҳам шеърый таржима сифатини адекватлик ёки эквивалентлик нуктаи назаридан баҳолаш холис бўлмайди. Мукамалликка даъво қилувчи адекват таржима шеърый жанрда лингвистик ва экстралингвистик факторлар сабабли мавжуд бўла олмайди. Бунда бирламчи ва таржима матнлари орасида маъноларнинг тўлиқ кўчиши содир бўлади. Тадқиқотчи А. Буматова шеърый таржимада эквивалентлик ва адекватликни уйғун таржиманинг қуйи босқичлари деб ҳисоблаб, уни чизмада қуйидагича ифодалайди (1-расмга қаранг):

1-расм. Уйғун таржиманинг босқичлари

Уйғун таржима – аслият матнидан англанилиши мумкин бўлган барча маъно вариантларини таржимада қайта тиклашга имкон берувчи динамик матн яратишни тақозо этади. Уйғунлик аслият ва таржима матнлари маъноларини синтезлаш ва мослаштиришдир. Уйғунлик адекватлик ва эквивалентликни инкор этмайди [А. Буматова, 2020: 14-15]. Уйғунликни таъминлаш эса таржимада турли когнитив кўчимларидан кенг фойдаланишни талаб этади. Шеърый жанрнинг асосий элементлари бўлган ритм ва қофияни сақлашда конверсив талқин, таржима трансформацияси сифатида, аҳамиятли таржима стратегияларидан бири бўлиб хизмат қилади.

Конверсив трансформация мураккаб характерга эга бўлиб, уларни фақат грамматик, лексик ёки мантикий ўзгаришлар деб талқин қилиш мақсадга мувофиқ эмас. Юқоридаги мисоллар таҳлилидан хулоса шуки, конверсив трансформациялар бир вақтнинг ўзида лексик, грамматик ва мантикий ўзгаришларни ўз ичига олади ҳамда жумланинг лингвистик тузилишига таъсир қилади. Таҳлиллардан келиб чиқиб, конверсив таржима трансформацияларининг табиати мураккаб ва комплекс характерга эга эканлигини айтишимиз мумкин. Таржима жараёнида амалга ошириладиган трансформацияларнинг мураккаб табиати лексик-семантик, грамматик, мазмуний, мантикий, дискурсив-экспрессив, когнитив каби хусусиятларга асосланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Белошапкова В.А., Брызгунова Е.А., Земская Е.А. и др. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов /Под ред. В.А.Белошапковой. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.
2. Богданова Л.И. Стилистика русского языка и культура речи: Лексикология для речевых действий. [Электронный ресурс]: учеб. пособие. – 2-изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2016. – 248 с.
3. Буматова А.М. Шарқ лирик жанрларининг инглизча таржималарида шаклий-семантик ва поэтик уйғунлик (ғазал ва рубой мисолида). Фил. фан. бўйича фал. док. дисс. автореф. – Т.: 2020. – 52 б.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода: Учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
5. Карабанова О.О. Переводческие трансформации как понятие и явление: Дисс. канд. филол. наук. – М., 2000. – 166 с.
6. Латышев Л.К. Проблема эквивалентности перевода: Дисс. д-ра. филол. наук. – М., 1983. – 410 с.
7. Олейник А.Ю. Конверсивные переводческие трансформации: аспекты интерпретаций // Вестник № 3. – М., 2010. – С. 110-113.
8. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
9. Штайер Е. О конверсной трансформации // тетради переводчика. – № 7. – М.: Международные отношения, 1970. – С. 35-46.
10. Abdullayev V. Samarkand Saily. Doston. (novel in verses). Translation by Dina Sultanova. Samarkand: “Zarafshan” edition, 2004. – 30 p.

УЎК: 811.512.133

ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ЖУФТ ВА ҚИСҚАРТМА СЎЗ ШАКЛИДАГИ ЭНГ ЯНГИ СЎЗЛАР

Р.Махмудов, ф.ф.д. (DSc), к.и.х., Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек тили лугат қатламига кириб келган жуфт ва қисқартма сўз шаклидаги энг янги ўзлашмалар таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: ўзлашма, жуфт сўз, аббревиатура, энг янги сўз, лугат бойлиги, маъно тараққиёти.

Аннотация. В данной статье анализируются новейшие заимствования в виде двойных и сокращенных слов, вошедшие в словарь узбекского языка.

Ключевые слова: усвоение, пары слов, аббревиатура, новейшее слово, словарный запас, развитие значения.

Abstract. This article analyzes the latest borrowings in the form of double and abbreviated words, included in the dictionary of the Uzbek language.

Key words: borrowing, word pairs, abbreviation, new word, vocabulary, development of meaning.

Ўзбек тили сўзлашув нуткида бир қанча **жуфт сўз** ва такрорий сўз шаклидаги ўзлашмалар бугунги кунда кенг қўлланмоқда. Аввалги тадқиқотларимизда ўзбек тилига энг янги кириб келган ўзлашмаларнинг ўзлашиш омилларини [2. 185-189] ҳамда ўзбек тилига ўзлашган содда сўз шаклидаги энг янги ўзлашмаларни этимологик ва таркибий таҳлилини амалга оширган эдик [1. 175-179]. Қуйида жуфт сўз шаклидаги энг янги ўзлашмаларнинг айримларини этимологик таҳлилини амалга оширишга ҳаракат қиламиз.

Брейн-ринг – сўз инглиз тилидаги *brain* – *мия, интеллект, ақлли йигит* ва *ring* – *жанг майдони, майдон* маъноларини англатувчи сўзлар жуфтлашишидан ҳосил бўлган бўлиб, *интеллектуал ринг* маъносини англатган ҳолда истифода этилади. Ушбу жуфт сўз бугунги кунга келиб *телевизион интеллектуал ўйин* маъносида қўлланмоқда. Брейн-рингга оид дастлабки дастур 1990 йил 18 майда Россия Федерацияси Марказий телевидениесининг Биринчи каналида эфирга узатилган. Интеллектуал ўйин *Что? Где? Когда?* дастурининг аналогиси эди. Аслида икки гуруҳ ўртасидаги интеллектуал ринг ғояси 1982 йилда Владимир Ворошилов томонидан ўйлаб топилган эди, лекин орадан 10 йил ўтибгина интеллектуал ринг телевидение юзини кўрди. Кейинчалик брейн-ринг жуда оммалашиб кетди ва атама ҳам дастур оммалашгани сари бошқа тилларга кириб борди.

Фейс-контроль – сўз инглиз тилидаги *face* – *юз* ва рус тилидаги *контроль* – *бошқарув* сўзларининг жуфт сўз ҳосил қилишидан юзага келган. Сўз одатда маълум ҳудуд, жой, макон, техника воситаси (компьютер, телефон) ва бошқаларга киришни чеклаш, муайян мезонларга жавоб бермайдиган ташриф буюрувчиларга (мижозларга) хизмат кўрсатишни танлаб рад этиш маъносини англатади. Рад этиш одатда хавфсизлик кучлари томонидан, кўпинча махсус ходим – назоратчининг кўрсатмаси билан рад этилган шахсларнинг киришига йўл қўймаслик амалга оширилади. Турли давлатларда бу функцияни одатда қўриқчи, хусусий хавфсизлик компаниясининг ходими, баъзида муассаса эгасининг ўзи бажаради. Дастлаб қўриқлашнинг ушбу тури фақат маълум макон, жой билан боғлиқ эди. Ҳозирда техника воситалари – машина, телефон, компьютерларда ҳам махсус фейс-контроль дастурлари мавжуд.

Флеш-моб – ушбу сўз ҳам инглиз тилидан ўзлашган сўз бўлиб, бугун тезлик билан оммалашиб бораётган сўзлардан бирисидир. Сўзнинг негизи инглиз тилидаги *flesh* – *лаҳза*, он, *mob* – *оломон* сўзларининг жуфт сўз ҳосил қилишидан юзага келган. Сўз *олдиндан режаслаштирилган аксия* мазмунини ифодалайди. Унда бир гуруҳ одамлар олдиндан белгиланган маълум маконда пайдо бўлади, тўпланади ва олдиндан келишилган ҳаракатларни (сценарийни) амалга оширади. Бу шунчаки онгсиз оломон эмас, ундан хабари йўқлар табиийки, даставвал унга қўшилса-да, кейинчалик ажралиб чиқиш мумкин. Демак, флеш-моб – бу *смарт-моб* (ақлли моб)нинг бир тури. Флеш-моб иштирокчиларини йиғиш одатда электрон алоқа воситалари (асосан интернет, ижтимоий тармоқлар) ёрдамида амалга оширилади.

Кофе-брейк – ушбу жуфт сўз ҳам инглиз тилидан ўзлашган бўлиб, сўзнинг асоси инглиз тилидаги *Coffee* – *қаҳва*, ва *break* – *танаффус* маъноларини англатувчи сўзларнинг жуфт сўз ҳосил қилишидан юзага келган. Кофе-брейк бугун – овқатланиш ва норасмий мулоқот учун илмий ёки ишбилармонлик анжумани вақтидаги қисқа танаффус (10-40 дақиқа) мазмунида кенг истеъмолда бўлиб келмоқда. Кофе-брейкда, одатда, стакан, тез эрийдиган қаҳва ёки соч

пакетлари, иссиқ сув идишлари, қаҳва қайнатгичлар, ёки қаҳва машиналари, ширинликлар, шакар, қаймоқ ва печенье бўлган стол мавжуд бўлади.шу билан биргаликда салқин, спиртли ичимликлар ва газаклар қўйилиши ҳам мумкин. Бунда оддий зиёфатдаги каби белгиланган ўриндиклар мавжуд бўлмайди, иштирокчилар ўзлари қаҳва қуйиб, тик турган ҳолда овқатланадилар. Сўзнинг келиб чиқиш тарихи қуйидагича. 1946 йилдан бери АҚШ, Канада ва бошқа мамлакатлардаги қаҳва ишлаб чиқарувчиларни бирлаштирган бирлаштирган Пан Америка бюроси қаҳва истеъмолини оширишга қаратилган кампанияни бошлади ва кофе-брейкни анъана тусига киритди. Тушунча ва атаманинг келиб чиқиши эса XIX аср охирларида Висконсин штатининг Стоутон шаҳрида бошланган шаҳарчада кофе-брейкни норвегиялик муҳожирларнинг хотинлари меҳмонлари учун уюштирган. Шаҳар кофе-брейк анъанасини 1880 йилдан бери ҳар йили “Coffee-break Stoughton” фестивали доирасида нишонлайди. festivali bilan nishonlaydi.

Арт-кафе – жамият ҳаётида оммалашиб бораётган, номи эса луғатимиздан ўз ўрнини олаётган ҳодисалардан бири. Арт-кафе – бу мусикий, ижодий ва санъат кўргазмаларини ўтказадиган кафедр. Эстетика арт-кафе биноларининг меъморий-режавий ечимлари, хизмат кўрсатиш шароитлари, дастурхон безаш санъати, ошхона маҳсулотларининг бекаму кўстлиги ҳамда хизмат кўрсатишнинг уйғунлиги билан тавсифланади.

Арт-кафелар бугун истеъмолчиларга қуйидаги хизматларни кўрсатиши мумкин:

- 1) овқатланиш ovqatlanish;
- 2) пазандачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш;
- 3) уларни реализация қилиш;
- 4) юқори даражали сервисни, шу жамладан, дам олин ташкил этиш;
- 5) ахборот ва маслаҳат хизматлари;
- 6) бошқа хизматлар.

Шундай қилиб арт-кафеда хизмат кўрсатиш фаолиятини ташкил этиш ва мижозларга хизмат кўрсатишнинг юқори маданияти катта рол ўйнайди. Бугунги кунда бу маълум оққатланиш масканида асосий омиллардан биридир, чунки бу мезонлар овқатланиш масканининг рақобатбардошлини оширади.

Дресс-код – ушбу сўз ҳам юқорида саналганлари каби инглиз тилидан ўзлашган. Сўз инглизча *dress* – *кийим*, *code* – *код*, *кодекс* сўзларининг жуфт сўз ҳосил қилишидан юзага келган бўлиб, *кийиниш кодекси* маъносини англатади, яъни муайян тадбирлар, ташкилотлар ва муассасаларга ташриф буюришда кийиш талаб қилинадиган либос шакли.

Кўпчилик ташкилотлар, шахслар муҳим қарорлар қабул қилинадиган вазиятларда (хусусан, бизнес музокаралари, давлат раҳбарлари учрашувлари ва бошқалар) кийимга алоҳида эътибор беришади. Жараён муваффақиятига шахсларнинг ташқи кўриниши ҳам таъсир қилиши мумкин. Кўпинча офисда ишлайдиган ходимларнинг дресс-коди, шунингдек, рухсат берилмайдиган кийимлар рўйхатини ҳам тартибга солинади (шортилар, паст қўйлақлар, флип-флоп, кроссовка ва бошқалар). Энг қатъий корпоратив дресс-кодларини банклар ва ресторанларда учратиш мумкин.

“Dress code” атамаси дастлаб Британияда пайдо бўлган бўлса-да, тезлик билан бутун дунё тилларига кириб борди. Дресс-код атамаси бугун маълум мутахассислар гуруҳига аъзолик қоидаларига амал қилишни англатган ҳолда ҳам қўлланади. Чунончи, бирор компания дресс-коди компания корпоратив маданиятининг кенгайиши ва брендининг муҳим қисми ҳисобланади. Таъкидланганидек, ходимнинг кийийиш маданиятига амал қилиши мижознинг бутун компанияга бўлган ишончида муҳим рол ўйнайди ва компаниядаги ишларнинг умумий ҳолатини, бизнес шериклар ва мижозларга бўлган ҳурматни ҳам намоён қилади [3].

Веб-дизайн – мазкур сўз ҳам инглиз тилидан олинган бўлиб, инглизча *web* – *тармоқ*, *design* - *ташқи кўриниш*, *дизайн* маъносини англатувчи сўзларнинг жуфт сўз ҳосил қилишидан юзага келган. Веб-дизайн веб-ишлаб чиқиш соҳаси ва вазифалари, веб-сайтлар ёки веб-иловалар учун фойдаланувчи веб-интерфейсларини лойиҳалашни ўз ичига олган дизайн тури. Веб-дизайн – бу интернет-ахборот муҳити объектларини ишлаб чиқиш ва лойиҳалашга қаратилган, уларни юқори фойдаланиш хусусиятлари ва эстетик жиҳатлар билан таъминлаш

учун мўлжалланган график дизайн тури. Ушбу талқин веб-дизайнни веб-дастурлаш (веб-программирование)дан ажратиб туради, веб-дизайнер асосий фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини таъкидлайди ва веб-дизайнни график дизайннинг бир тури эканлигини исботлайди. Ҳозирги вақтда веб-дизайн атамаси веб-ресурснинг структурасини лойиҳалаш ва фойдаланувчилар учун ресурсдан фойдаланиш қулайлигини таъминлашни англатади.

Ахборот-коммуникация соҳасида янги ўзлашмаларнинг жуда кўплиги ва хилма-хиллигини ушбу изоҳдан ҳам кузатишимиз мумкин. *Веб-ишлаб чиқиш (веб-разработка), веб-сайт, веб-илова (веб-приложение), веб-интrefейс, веб-дастурлаш (веб-программирование), веб-ресурс* каби ўзлашмаларни бугун аллақачон неологизмлар яъни тилимиз луғат қатламига кирган ўзлашмалар қаторида санашимиз мумкин. Чунки улар мавжуд бўлмаган, янги пайдо бўлган тушунчанинг номи ва атама ёки тўғридан тўғри ёки ярим таржима (ярим калка) орқали қабул қилинган. Кўриниб турганидек, биз уларни ҳам жуфт сўз шаклидаги энг янги ўзлашмалар қаторида санашимиз ва изоҳлашимиз мумкин, лекин ишнингҳажми нуқтаи назаридан кейинги турни излашга эътибор қаратамиз.

Бугун оғзаки сўзлашув нутқимизда бир неча **қисқартма сўз шаклида** кириб келган ва оммалашаётган энг янги ўзлашмалар мавжуд. Қуйида уларнинг айримларига қисқа тарзда изоҳ бериб ўтамыз. Ушбу гуруҳ ўзлашмаларнинг айримлари тилимиз луғат таркибига кирган ва айримлари ҳамон фақат оғзаки сўзлашув нутқида яшаб келмоқда.

СЕО (chief executive officer) – бош ижрочи директор ёки генеральный директор маъносини англатувчи ушбу бирикма ҳам инглиз тилидан ўзлашган. Одатда Ғарб молиявий моделига эга бўлган мамлакатларда давлат ва нодавлат ҳамда халқаро компанияларнинг президенти, директор. Асосан АҚШ ва Буюк Британияда бош ижрочи директорни шу тарзда номлайдилар. Бугунги кунда ушбу қисқартма ҳам секин-аста оммалашиб бормоқда.

VIP – (Very Important Person), инглиз тилидан ўзлашган ушбу бирикма *жуда муҳим шахс, хўжайин, юқори мартабали шахс* каби маъноларни англатади. Бугунги кунда ушбу сўз ўзининг юқори мақоми, машҳурлиги ёки капитали туфайли шахсий имтиёзларга эга бўлган шахс (VIP персона) ва, умуман, махсус имтиёз (VIP тариф) маъносида кўп қўлланмоқда. Шуниси қизиқки, VIP сўзи ва тушунчаси ўтган асрнинг 40 йилларида *махсус йўловчи, алоҳида эътибор талаб қилувчи мижоз* маъносида Буюк Британияда пайдо бўлган. Парвозлари қулайлик ва махсус хавфсизлик чораларини талаб қиладиган авиацияда юқори мартабали йўловчилар ушбу атама билан номланган.

XX асрнинг иккинчи ярмида VIP қисқартмаси авиация соҳасидан ташқарида ҳам “илдиз ота” бошлади. Атаманинг функциялари кенгайди. Энди ушбу сўз нафақат йўловчиларни, балки бошқа соҳалардаги бадавлат, обрўли мижозларни ҳам номлай бошлади. Айниқса, юқори мартабали сиёсатчилар, нуфузли бизнесменлар ва шоу-бизнеснинг “юлдузлари” *Very Important Person* дея номланарди. Шу тарзда атама кенг оммалашиб кетди ва бутун дунё тилларига кириб борди.

Бугун ўзбек ва рус тилларида ушбу атама реклама ва бадавлат, элита харидорлар учун мўлжалланган эксклюзив хизматлар номларида VIP қўлланмоқда. Шунингдек, кўплаб компаниялар доимий мижозларини *VIP мижозлар* деб аташади ва уларга махсус чегирмалар ва шартномалар тақдм этадилар.

ИМНО – ушбу сўз инглиз тилидаги *In My Humble/Honest/Heartfelt/Opinion* бирикмасининг қисқартмаси бўлиб, *менинг камтарона фикримча, фикри ожизимча* деган маънони англатади. Ушбу қисқартма муаллифнинг фикри умумэътироф этган факт эмаслигини, балки ҳеч кимга боғлиқ бўлмаган ўзининг шахсий нуқтаи назари эканлигини билдириш учун ишлатилади. Фикримизча, ушбу қисқартма қўлланишининг қуйидаги сабаблари мавжуд:

Иборанинг пайдо бўлиши ва у асосида юзага келган қисқартмадан фойдаланишнинг биринчи ва жуда муҳим сабаби – бу одамларнинг ижтимоий тармоқлар ёки бошқа алоқа воситаларидаги ўз хабарларига иложи борица камроқ белгилар ишлатиб катта ҳажмдаги маълумотларни сиғдириш истагидир. Шу сабабли онлайн ёзишмаларда жуда кўп қисқартмалар пайдо бўлиб, жадаллик билан оммалашмоқда. ИМНО, ОК, PS каби қисқартмалар

шулар жумласидандир. Оддий қилиб айтганда бундай қисқартмалар билан сиз ўз ҳис-туйғуларингизни ёки бир неча белгилар ёрдамида керакли маълумотни етказишингиз мумкин.

IT – ушбу қисқартма инглиз тилидаги *Information Technology* бирикмасининг қисқартма шакли ҳисобланади. Сўзма-сўз таржима қилганда ушбу бирикма *Ахборот технологиялари* маъносини англатади. IT – бу маълумотларни қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш билан боғлиқ технологиядир. Ушбу атама биринчи марта 1958 йилда Garvard Business Review илмий-оммабоп журналида пайдо бўлган. Қисқартманинг яратувчилари Томас Л. Вислер ва Гаролд Ж. Леавитт ҳисобланади. Ўзбек ва рус тилларида даставвал *ахборот технологиялари* (информационные технологии) бирикмаси кенг оммалашди. Бугун секин-аста унинг ўрнини қисқартма шакли эгалламоқда.

IQ – инглиз тилидаги *intelligent quotient* бирикмасининг қисқартма шакли ҳисобланади. Бирикманинг маъноси инсон интеллектини баҳолаш тизими. Тор маънода ақлий ёш деб аталадиган шахснинг (индивиднинг) ҳақиқий хронологик ёшига нисбати. Одатда, шахснинг IQ даражаси махсус тестлар ёрдамида аниқланади (Айзенк тестлари каби). Инсоннинг интеллект коэффиценти тушунчасини фанга немис олими Уильям Штерн 1912 йил киритган. У Бине шкаласида кўрсаткич сифатида ақлий ёшнинг жиддий камчиликларига эътибор қаратди. Штерн ақл кўрсаткичи сифатида ақлий ёшнинг хронологий ёшга бўлинган қисмидан фойдаланишни таклиф қилди. IQ биринчи марта 1916 йилда Стэнфорд – Биненинг интеллект шкаласида фойдаланилди (дастлаб 1903 йилда Бине).

Ҳозирги вақтда IQ тестларига бўлган қизиқиш жуда ошиб кетди. Натижада турли асоссиз ўлчов шкалалари пайдо бўлди. Бунинг оқибатида турли тестлар натижаларини солиштириш қийин бўлиб қолди ва IQ рақамининг ўзи информатсион қийматини йўқотди.

VAR – инглиз тилидан ўзлашган ушбу қисқартма инглиз тилидаги *Video assistant referee* – *Videoyordamchi hakam* бирикмасининг қисқарган шаклидир. Бугун ушбу сўз спорт соҳасида ва футболга қизиқувчи барча инсонлар тилида фаол қўлланмоқда. Ушбу сўз дастлаб Англияда видеотакрорлар технологиясидан фойдаланган ҳолда футбол бўйича бош ҳакамга ёрдам берувчи ҳакамлар гуруҳи тушунчасига нисбатан қўллана бошланди. Қисқа вақт ичида тизим бошқа давлатлар футболга ҳам кириб борди. Айни дамда, тушунчани номловчи атама ҳам дунё тилларига ўзлашди. Видеоёрдамчи ҳакамлар тизими 2018 йилда халқаро турнирлардаги қатор синовлардан сўнг расман футбол ўйини қонунларига киритилди.

P.S. – ушбу қисқартма сўзнинг негизи лотин тилидаги *post scriptum* – *ёзизгандан сўнг* маъносини англатувчи бирикма билан боғланади. Сўз қўлёзмаларда аллақачон ёзилган матнга киритилган қўшимча тушунтириш сифатида ишлатилади. Постскрипт иншо ёки китобнинг асосий қисмдан кейин қўшилган жумла, параграф ёки ҳатто бир неча параграф бўлиши мумкин. Китоб ёки иншога эҳтиёткорлик билан киритилган қўшимча фикр (масалан, иккинчи нашр учун) *сўнг* сўз деб аталади. *Post scriptum*, шунингдек, ҳар қандай асосий асарга киритилган тўлдиришни (ҳатто у асосий матн изидан берилмаган бўлса) ҳам англатади.

Электрон почта асрида *P.S.* қисқартмаси диалог қоидаларини сақлаб, ҳеч қандай маълумот ёки далилларни қўшишдан чекинмасдан, хатнинг асл шаклини сақлаб қолиш имконини беради. Ушбу қисқартма, шунингдек, муаллиф хабарнинг асосий мазмунига бевосита алоқадор бўлмаган баъзи маълумотларни киритмоқчи бўлганда ҳам қўлланиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, оғзаки нутқимизда қўллаётган ёки тилимизга кириб келган ҳар қандай янги сўзнинг этимологиясини, моҳиятини, маъно-мазмунини тўғри англаб етиш нутқимизни бекаму кўст бўлишига, тилимизга ортиқча сўзларнинг ўзлаштирилмаслигига катта кўмак беради. Чунки тилмизни асраш, унинг софлигига эътибор қаратиш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Бугунги кунда ахборот-коммуникация жадал тарзда ривожланиб бормоқда. Шу муносабат билан соҳага оид янги тушунчалар ва уларни атаб келувчи сўзлар ҳам тилимизга кириб келмоқда. Уларни маълум тизимга солиш ва тадқиқ қилиш тилшунослигимизнинг долзарб масалаларидандир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Махмудов Р. Ўзбек тили сўзлашув нутқи ва шеваларидаги энг янги сўзлар. Хива. 2023. № 9/4. –Б. 175-179.

2. Махмудов Р., Юлдашева Д.Т. Ўзбек тили луғат қатламига халқаро сўзларнинг кириб келиш омиллари // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. Хива. 2023. № 10/4. –Б. 185-189.

3. <https://kun.uz/80100890>

УДК 811.412.141

СМЫСЛОВОЙ АСПЕКТ И ПОЯВЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «КОНЦЕПТ» В ЛИНГВОКУЛЬТОРОЛОГИИ

М.К.Насирова, докторант, Андижанский государственный университет, Андижан

Аннотация. Ушбу ишда концепт тушунчасининг маъновий шакли ва мазмуни ҳақида турли тадқиқотчиларнинг тахлили келтирилган. Мулоқот фазосидаги концепт шакллари ва намоиши турлари ҳамда лингвомаданият ва унинг ижтимоий омиллари кўриб чиқилади ва тушунтирилади. Турли ҳил тушунчаларнинг маънолари, пайдо бўлиш эҳтимолли сабаблари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: тил, онг, этномаданият, компонент, шахс

Аннотация. Данная работа посвящена анализу смыслового понимания концепта со стороны различных исследователей. Приводится и рассматривается проявление и формы концепта в языковом пространстве, лингвокультуре и его социальные аспекты. Анализируются различные аспекты, которые относятся к формам понятий и их возможные причины появления.

Ключевые слова: язык, сознание, этнокультура, компонент, личность

Abstract. This work is devoted to the analysis of the semantic understanding of the concept by various researchers. The manifestation and forms of the concept in the linguistic space, linguoculture and its social aspects are presented and considered. Various aspects that relate to the forms of concepts and their possible causes of occurrence are analyzed.

Keywords: language, consciousness, ethnoculture, component, personality

Введение. Система представлений о мире у человека на протяжении всей жизни постепенно обогащается новыми знаниями, которые формируются в общие понятия. Данная совокупность состоит из концептов, так как человек в процессе деятельности и общения мыслит и действует в мире концептов, которые обладают определенными признаками и свойствами. Концепт является объектом изучения целого ряда наук, таких как когнитивная лингвистика, культурология, лингвокультурология..

В конце XX–начале XXI в. Во многих сферах научного знания, в том числе и в лингвистике, отмечается рост интереса к когнитивизму. При этом когнитивный подход к языку, т.е. изучение связи языка и мышления, языка и процесса познания в значительной степени основывается на одном ключевом понятии–понятии концепта. Именно оно оказалось наиболее устойчивым в когнитивном языкознании среди других, выдвинутых в последние годы[1].

Целью статьи является изучение истории появления понятия «концепт» и его формы использования.

Обзор литературы и методология. Понятие «концепт» со стороны С.Г.Воркачёва понималось в следующем понимании: «Концепт как операционная единица мысли – это способ и результат квантификации и категоризации знания» [2]. Дополнительно по его мнению «концепт–это единица коллективного знания/сознания (отправляющая к высшим духовным ценностям), имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой» [2]. Как видно из вышеприведенного рассмотрение понятия «Концепт» и его смысловое осмысление изучалось со стороны многих ученых и исследователей.

Концепт сам по себе проявляется как понятие, возникающее непосредственно из значения слова, а является прямым результатом столкновения словарного значения слова с личным и народным опытом человека [2].Е.С.Кубрякова дает свое определениеконцепта: «Концепт–оперативная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира... Самые важные концепты выражены в языке» [3].

В.И.Карасик также говорит о «наличии имён концептов» как об одном из компонентов языковой картины мира, при этом под именами концептов понимается «однословное обозначение» концептуализированной единицы [5]. По таким определениям можно заключить, что, подобно тому как концепты называются компонентами концептосферы (и вне которого смысле компонентами культуры, если мы говорим о лингвокультурном подходе), их языковые выражения рассматриваются как компоненты языковой картины мира. Однако здесь имеется много противоречий по основному понятию.

Во-первых, существует определённая путаница на уровне терминологии. Не вполне понятно, отличаются ли «выражение концепта», «языковое выражение концепта», «название концепта», «имя концепта» и тому подобные термины.

Обсуждение. Однако, по мнению данного автора языковое выражение концепта понимается шире, чем просто лексема: «Выражение концепта – это вся совокупность языковых и неязыковых средств, прямо или косвенно иллюстрирующих, уточняющих и развивающих его содержание» [5].

В.И. Карасик считает, что концепт может быть раскрыт в тексте ситуативно, вообще без прямого названия. Значит, что имя концепта присутствует в языковой картине мира, а выражение концепта – нет. Тогда возникают простые вопросы.

Как быть, если выражение концепта не имеет определённой постоянной формы, но является чисто вербальным? Может ли имя концепта состоять более чем из одного слова?

Соотношение выражения и имени концепта остаётся не вполне понятным. Вербальное обозначение концепта представляется проблемой. Для когнитивных исследований и типично использовать различные формулировки.

Важно заметить, что все исследователи в той или иной форме сходятся на том, что концепт и концептосфера имеют ментальную природу, их место находится в сознании человека и, с другой стороны, с точки зрения лингвистики никак не можем изучать сознание непосредственно.

Очевидно, что исследователи-лингвисты имеют дело только с продуктами умственной деятельности в языке и речи.

З.Д.Попова и И.А.Стернин дают семантическому пространству языка (они рассматривают его как синоним языковой картины мира): «Семантическое пространство языка – это та часть концептосферы, которая получила выражение с помощью языковых знаков, совокупность значений, передаваемых языковыми знаками данного языка» [6].

Концепты представляют мир в сознании человека, образуя концептуальную систему, а знаки человеческого языка кодируют в слове содержание этой системы [7].

В области концептосферы каждого этноса выделяются концепты, которые более устойчивы и значимы для национальной культуры – ключевые концепты (константы). Эти основные единицы картины мира важны и для языковой личности, и для лингвокультурного сообщества [8]. Рассматриваемые виды концептов делятся по различным основаниям, они по тематике образуют эмоциональную, текстовую, образовательную и другие типы концептосферы.

Применительно к носителям концептов средних можно выделить такие как индивидуальные, макро- и микрогрупповые, национальные, а также здесь можно выделить концепты, функционирующие в том или ином виде дискурса (политическом, медицинском и т.д.). Концепты могут быть личными, возрастными, общенациональными.

Основой для классификации концептов могут служить различные критерии. Так, автор предлагает разделение концептов по внутренней либо внешней оценке: регулятивные концепты («труд», «подвиг», «счастье») выражают внутреннюю оценку; параметрические – связаны с культурными понятиями при помощи посредствующего звена («возраст», «статус», «время», «пространство») [9].

А.Я.Гуревич с прагматической точки зрения лингвокультурные концепты разделяет на универсальные (время, пространство, причина, изменение, движение) и социальные (культурные) (свобода, право, справедливость, труд, богатство, собственность) [10].

Данное осмысление дает понять как и почему появилось то или иное понятие, т.е. рассматривать социальные и другие стороны появления и распространения в обществе понятий.

Результаты. Рассматриваемые понятия, касательно «концепт» и его смысловой контент, формы использования в языковом пространстве и понимании сущности из вы приведенного можно сделать следующие выводы:

- если концепт находит какое-либо выражение в языковой коммуникации, это значит, что он имеет какое-либо вербальное выражение (хотя это выражение может не иметь определённой неизменной формы).

- любое название концепта, т.е. вербальное выражение, которое имеет более или менее неизменную и общеизвестную форму позволяет легко указать на него является всего лишь его условным обозначением (оно может служить для указания на него в лингвистических исследованиях или в коммуникации).

Заключение. Если говорить о том, как концептуальные единицы кодируются в человеческом сознании, то нам представляется сомнительным, что такое разностороннее явление, как концепт его можно кодироваться помощью только вербальных средств.

В завершение хотелось бы отметить, что весь вопрос о природе вербальности концепта имеет смысл рассматривать только когда речь идёт именно о возможности (реальной или потенциальной) вербализации концепта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акопов А.С. (2015) О социальной и вербальной природе концепта. *Известия ВУЗов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки.* №2. 122-126.
2. Воркачев С.Г. (2004) *Счастье как лингвокультурный концепт.* - М., С.9-41.
3. Лихачев Д.С. (1993) Концептосфера русского языка. *Известия РАН.* - №1. - С.3-9.
4. Кубрякова Е.С. (1996) *Концепт.* -М.: МГУ, С.90-93.
5. Карасик В.И. (2002) *Языковой круг: личность, концепты, дискурс.* -Волгоград, С.132-133.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. (2007) *Когнитивная лингвистика.* - М., С.44. .
7. Суханова Т.В. (2008) Концепт как основное понятие современной когнитивной лингвистики. *Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета.* №4. 107-111.
8. Тхорик В.И., Фанян Н.Ю. (2005) *Лингвокультурология: теория и практика.* - М.: ГИС, 260 с.
9. Гоннова Т.В. (2007) Русский язык: исторические судьбы и современность *Русская языковая картина мира. Труды III Международного конгресса исследователей русского языка.* М.: МГУ, С.483.
10. Гуревич А.Я. (1990) *Человек и культура. Индивидуальность в истории культуры.* - М., 192 с.

УЎК 82-2

НАЗАР ЭШОНҚУЛ АСАРЛАРИДА ДРАМАТИК ВА ТРАГИК ОБРАЗЛАР ТИЗИМИ

Г.Насриева, ўқитувчи, Бухоро давлат тиббиёт институти, Бухоро

Аннотация. Мақолада, Назар Эшонқул асарларида шу тилдаги қуйидаги образ намуналарини эслаш мумкинлиги, образлар ўз характер – тийнатиға кўра, неча турларга бўлинади: ижобий образ, салбий образ, сатирик образ, юмористик образ, комик образ, трагик образ, драматик образ, тарихий шахслар образи, афсонавий образлар, нореал образларларга бўлиниши кенг ёритилади. Улкан ижодий кучлар, яъни буюк санъаткорлар биринчи навбатда ўз Ватани, ўз миллати учун бебаҳо вазифаларни бажарадилар, ўз миллатининг миллий - маънавий жиҳатдан ўзини – ўзи англаши учун фидойилик қиладилар. Бунда ёзувчиға ҳаётий кишилар образи ва шу образлар ҳатти – ҳаракати ёрдам беради.

Калит сўзлар: психологик тасвир, етакчи образ, трагик образ, драматик образ, тарихий шахслар образи, ҳаёт воқелиги, долзарб муаммо.

Аннотация. В статье можно вспомнить примеры данного типа субобраза в творчестве Назара Эшангула, образы по своему характеру делятся на несколько типов: позитивный образ, негативный образ, сатирический образ, юмористический образ, комический образ, трагический образ, драматический образ, образ исторических личностей, легендарный Широко освещено деление образов на нереалистичные образы. Великие творческие силы, то есть великие художники, прежде всего выполняют неопределимые задачи для своей Родины, своего народа, они жертвуют собой ради национально-духовного

самореализации своего народа. В этом писателю помогают образы реальных людей и поведение этих образов.

Ключевые слова: психологический образ, ведущий образ, трагический образ, драматический образ, образ исторических личностей, реальность жизни, актуальная проблема.

Abstract. In the article, it is possible to remember examples of this type of sub-image in the works of Nazar Eshanqul, images are divided into several types according to their character: positive image, negative image, satirical image, humorous image, comic image, tragic image, dramatic image, image of historical figures, legendary. The division of images into unrealistic images is widely covered. Great creative forces, that is, great artists, first of all, perform invaluable tasks for their Motherland, their nation, they sacrifice themselves for the national-spiritual self-realization of their nation. In this, the writer is helped by the image of real people and the behavior of these images.

Keywords: psychological image, leading image, tragic image, dramatic image, image of historical figures, reality of life, actual problem.

Ҳар бир бадиий асар марказида турувчи кишилар сиймоси, яъни образлар воситасида ҳаёт воқеалиги, ижтимоий масалалар ўз тасвир – талқинини топади.

Адабиёт ва санъат воқеликни образлар воситасида акс эттирарэкан, ҳар бир асарда тасвирланган нарса, предмет ёки иштирок этувчи шахслар кенг маънода образ дейилади. Аммо образ термини санъат ва адабиётда биров чегараланган маънода – фақат инсонга нисбатан қўлланилади. Чунки, объектив ҳаётдаги ҳамма нарса инсон измида экан, демак, адабиёт ва санъатда ҳам инсон образи етакчилик қилади.

Ижтимоий бурч ва эътиқод даврининг долзарб муаммолари қўлга қалам олишга ундайди. Чунки у даврнинг ижодкори сифатида замона ижтимоий талабларини фарқламаслиги, социал ҳаёт оқимини акс эттирмаслиги мумкин эмас. Бинобарин, улкан ижодий кучлар, яъни буюк санъаткорлар биринчи навбатда ўз Ватани, ўз миллати учун бебаҳо вазифаларни бажарадилар. Муҳими, ўз миллатининг миллий - маънавий жиҳатдан ўзини –ўзи англаши учун фидойилик қиладилар. Бунда ёзувчига ҳаётий кишилар образи ва шу образлар хатти – ҳаракати ёрдам беради. Образлар ўз характер – тийнатиға кўра, неча турларга бўлинади: ижобий образ, салбий образ, сатирик образ, юмористик образ, комик образ, трагик образ, драматик образ, тарихий шахслар образи, афсонавий образлар, нореал образлар.

Масалан, Назар Эшонқул асарларидан шу типдаги куйидош образ намуналарини эслаш мумкин: Муаззам (“Момоқўшиқ” қиссаси) – ижобий образ; Замон отбоқар (“Шамолни тутиб бўлмайд” ҳикояси) – салбий образ; Рассом чол (“Маймун етаклаган одам” ҳикояси) трагик образ; Шаҳар меъмори (“Тобут” ҳикояси) – трагик образ; Рассом (“Санъат” ҳикояси) – драматик образ; Н. (“Тўрўғли ёки ҳаёт суви” романи) – драматик ва трагик образ; Ғаним (“Истило” ҳикояси)– сатирик образ; Сулаймон Пайғамбар (“Тун панжаралари” қиссаси) – нореал образ; Чўққи соқол (“Қора китоб” қиссаси) – сатирик образ ва хоказо.

Образларни соф салбий ёки ёки ижобий сатирик ёки драматик, трагик ёки афсонавий образлар сифатида тушунмаслик керак. Инсон образи моҳиятан бир – бирига уйғун синкретик шаклларда эътиборни тартади. Бу ҳаёт қонуни бўлиб, бир шахс албатта ижобий ҳислатлар эгаси, бошқа бир одам нуқул мунофиқ характерли сатирик моҳиятига эга бўлмаслиги мумкин. Масалан, Гётининг “Фауст” трагедиясидаги бош образ Фауст қанчалик билимдон, эзгуқалб инсон бўлмасин, унда беихтиёр равишда камчиликлар, етишмовчиликлар ҳам мавжуд. Ҳатто, ёвуз шайтон тимсоли Мефистофел қиёфасида яхшилик, ачиниш каби ижобий ҳислатлар ҳам кўзга ташланади. Бундай талқин асарларга ҳаётийлик пафосини бағишлайди.

Назар Эшонқул ўз асарларида драматик ва трагик образлар тизимидаги адабий қаҳрамонлар, ҳатто, кичик персонажлар қиёфасидаги ижобий, салбий жиҳатларни қоришиқ ҳолда тасвирлайди. Чунончи, инсон соф олийжаноб ёки соф мунофиқ бўлмаслиги ижтимоий ҳаёт мувозанатига тўғри келмайди. Масалан, рассом чол (“Маймун етаклаган одам”), меъмори (“Тобут”) каби трагик образлар бир замонлар шўро сиёсатининг ноинсоний ғояларига

сидкидилдан хизмат қилган кишилар бўлиб, сўнгра бири гадосифат, бири жинни бўлиб қолган шахслар.

Таъкидлаш жоизки, Назар Эшонкул асарларида соф ижобий образлардан кўра, кўпроқ драматик ва трагик образлар, нореал ёки афсонавий тимсоллар кўлами кўпроқ эътиборни тортади. Назар Эшонкул услубининг ўзига хослигига биноан драматик ва трагик образларга кўп эътибор берилишининг асосий сабабларидан бири – шўро тузуми зулмини тортган бандаларининг шўр тақдирини қаламга олиши билан боғлиқдир. Нореал, афсонавий ёки тимсолий – мажозий образларга эътиборининг боиси эса, аввало, ёзувчи ижод карьерасининг романтик – поэтик оҳангдорликка мойиллигининг, ҳаётни, ҳаёт – ҳақиқатларини ҳаёлий – мажозий, ҳаёлий-лирик кўламида акс эттиришга эътибор беришининг сабабларидан қидириш лозим бўлади. Ёзувчи асарларининг жозибадорлиги эса, унинг психологик тасвирга бевосита урғу бериши ва шу услубга таяниши билан алоқадор.

“Битик” ҳикояси шундай қўнғилсиз ва нохуш воқелик- автоҳалокат ҳодисаси рўй бериши билан бошланади. “КаМАЗ” ҳайдовчисининг – шу автоҳалокат сабабчиси бўлган кишининг психологик портрети тасвиридаги барвастилик, жухудбашара, шоп мўйловлик, спортчилар камзулини кийганлиги унинг нописандлигини, машина бошқарувида бепарво ва ўзига ишонишини писанда қилувчи руҳиятини тушунишимконини беради. Шу боис ҳам ўз йўлида безавол ҳаракатланаётган таксини оғир машинасининг уриб юбориши, унинг ичидаги одамларнинг зарарланиши, каттиқ кўрқиб қолишлари табиий ҳол.

Психологик маҳорат назарияси бўйича таниқли адабиётшунос Л.Я.Гинзбургнинг кўрсатишича, “Бадий психологизм қаҳрамонларининг ўзини тутишидаги ҳаёлга ҳам келмаган, ногаҳоний, тасодифий қарама – қаршиликлардан бошланади”

Олима психологик тасвир бўйича ёзувчи танлаши мумкин бўлган адабий – психологик услубий жиҳатни анча тўғри ва ҳар бир бадий асар ҳарактеридан келиб чиқиб баҳолашни мантиқли аниқ талқин этган. Бунга Назар Эшонқулнинг мўъжаз “Битик” ҳикояси мисолида ҳам гувоҳ бўлиш мумкин. “КаМАЗ” ва такси ҳайдовчилари, уч йўловчи руҳиятидаги маъно – мазмун уларнинг ташқи ҳолатлари, нутқлари ва ўзини тутишлари аспектида тасвирланганлигига гувоҳимиз. Буларнинг қилиқ-ҳосиятлари ҳеч қутилмаган, аввалдан уларнинг кимлиги, характер – хусусиятларини билмай туриб, китобхон тасодифан уларнинг худбин, иккиюзламачи, оломонлик – томошабинлик сингари психологик ҳолатларни аниқ кузата олади.

Мана энди, мазкур ҳикоя ғоявий – бадий тизимида етакчи ўринда турадиган, автоҳалокатда ўлган кишининг психологик тақдир билан боғлиқ масалага эътибор берайлик. Бу қўлида китоб билан таксидаги йўловчилардан бири бўлган кишининг на номини биламиз, на касб – кори, на характер – хусусияти бизги таниш эмас. Аммо, унинг силкиниб юрадиган таксидаям китоб мутолаасига берилганлиги мантиқан, психологик жиҳатдан бизга маълум. Таассуфки, ўзини сунъий жабрланган қилиб кўрсатаётган такси ҳайдовчиси эмас, уч томошабин – оломонсифат йўловчи эмас, келиб – келиб, китоб шайдосининг ўлими ажаблантирмасдан қўймайди. Балки, бу билан ёзувчи “Ёмонга ўлим йўқ” ёки халқ донишмандлигида маълум нақлларга ишоравий психологик талқинини назарда тутгандир. Китобини қўлида ушлаб ҳалок бўлган кишининг эзгуқалб сиймо эканлигини шу китоб психологик деталининг ўзи кўрсатиб турибди. Ёзувчи ҳалиги халқ нақллари моҳиятидан келиб чиққан ҳолда, номи – шарифи, касб – кори, характери маълум бўлмаса – да, номаълум тарзда ўлиб кетган банданинг китобни чангаллаб тутиб, фожиали ҳалок бўлганлиги орқали бу бечора руҳи абадий шон – шарафга лойиқлигини таъкидламоқчи. Устига – устак, бу банда чангалидаги китобнинг очик қолган саҳифасидаги “У китоб ўқиб ўлажак” ёзуви янада муҳим ижтимоий – маънавий ҳақиқатни тасдиқлаётди. Бу фалсафий ақидаҳар бир китобхон қалб – шуурида китобни севган, китоб мутолаасини севган, ҳаёт ва инсон ҳақиқатини китоблардан излаган кишининг маънан – руҳан ўлмаслиги ғоясини кечиниши табиийдир. “У китоб ўқиб ўлажак” ҳикматли ақидаси ошқоралик ва юксак демократик ислохотлар устувор кучга айланган бугунги куннинг муҳим ижтимоий дастуридан бирига маънавий мададкорлик қилувчи восита сифатида ҳам аҳамиятлидир. “У китоб ўқиб ўлажак” каломи асли психологик

жиҳатдан “Китоб ўқиган асло ўлмайди” деган маънавий хулоса моҳиятига, ибратига эга эканлиги унинг умумий ғоявий мазмунидан англашиладиган ҳикматдир

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зуннунов А. Ҳотамов Н. Адабиёт назариясидан қўлланма “Ўқитувчи”, Тошкент -1978, 41-42- бетлар
2. Эшонқул Н. Битик // Эшонқул Н. Момоқўшиқ. Т., 2019, 256- бет.
3. Эшонқул Н. Битик // Эшонқул Н. Момоқўшиқ. Т., 2019, 256- бет.
4. Эшонқул Н. Битик // Эшонқул Н. Момоқўшиқ. Т., 2019, 257- бет.
5. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. Ленинград, “Советский писатель”, 1971, стр 300.

УЎК 821.091

“ТОҲИР ВА ЗУҲРА” ДОСТОНИДАГИ МУМТОЗ ЖАНРЛАРДА ШЕЪРИЙ САНЪАТЛАРНИНГ ЎРНИ

Г.М.Олимова, таянч докторант, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада “ошиқ” туркум дostonларининг бешинчи китобидан ўрин олган “Тоҳир ва Зухра” дostonида келтирилган мумтоз жанрлар таркибидаги бадий санъат турлари ҳақида сўз юритилади.

Калим сўзлар: дoston, мумтоз жанрлар, ғазал, мухаммас, шеърий санъатлар.

Аннотация. В данной статье говорится о видах художественного искусства в классических жанрах, вошедших в эпос «Тохир ва Зухра» из пятой книги эпосов серии «Ашик».

Ключевые слова: эпос, классические жанры, газели, мухаммасы, поэтическое искусство.

Abstract. This article talks about the types of artistic arts in the classical genres included in the epic "Tahir va Zuhra" from the fifth book of the epics of the "Ashiq" series.

Key words: epic, classical genres, ghazal, mukhammas, poetic arts.

Маълумки, мумтоз жанрлар поэтикаси ҳақида сўз борганда бадий санъатларга алоҳида тўхталиб ўтилади. Чунки бадий санъатлар поэтиканинг ажралмас қисми ҳисобланиб, Анвар Ҳожиаҳмедов таъкидлаганидек: “шеърий санъатлар бадий асарда ифодаланган ғояларнинг ҳаётийроқ, таъсирчанроқ ифодаланишига, лирик ва эпик тимсолларнинг ёрқинроқ гавдалантирилишига, мисралар, байтлар, бандларнинг лафзий назокати, мусикийлиги, жозибadorлигини таъминлашга хизмат қилади” [2]. Шу сабабдан мумтоз адабиётни мукамал билган Хоразм баҳши ва халфалари дostonларни мумтоз адабиёт жанрлари билан бойитишга интилган.

“Ошиқнома”ларнинг бешинчи китобидан ўрин олган “Тоҳир ва Зухра” дostonи ўзида турли бадий санъатларни жамлаган мумтоз жанрларга бойлиги билан бошқа дostonлардан ажралиб туради. Изланишларимиз давомида ушбу дoston таркибидаги 14 та мухаммас ва 3 та ғазал таркибида 20 га яқин шеърий санъат турлари қўлланилганлигини аниқладик. Бу 41 та “ошиқ” туркум дostonлари ичидаги энг кўп шеърий санъат турларидан фойдаланилган дostonдир. Дostonда нидо, истиора, тансиқ ас-сифат, муболаға, тазод, илтизом, интоқ, қайтарик, тасдир, тасбеъ, хусни таълил, ташхис, илтифот, таносуб, таъдид, талмех, ташбех, истифҳом ҳамда китобат санъатларидан фойдаланилган. Дostonда энг кўп фойдаланилган шеърий санъат тури тазод, яъни зид маъноли сўзлардан фойдаланиш санъати бўлиб, асардаги ғазалларда ҳам, мухаммасларда ҳам ундан ўрни билан фойдаланилган:

Дўст сўзига тут кулоқ, ағёрни пандин тутмагил,
Шум рақиб фитналарини уйкудан уйғотмагил,
Ўзгаларга тил бериб, ҳолим паришон этмагил,
Минг туманлик эътиборим бир дирамга сотмагил,
Юз алам жонима жабри ситамкорим, уйғон.

“Ошиқнома” 5 китоб, “Тоҳир ва Зухра” дostonи. 91 б

Ошиқ айтар Воҳид, ишқ йўлинда мардона бўл,
Ишрат уйин банд этиб, ҳасрат уйин во қилди ишқ. Ўша дoston. 59 б.

Ушбу ғазал ва мухаммасдан олинган парчада *дўст* ва *ағёр*, *минг туманлик* ва *бир дирам*, *ишрат* ва *ҳасрат* сўзлари ўзаро қарама-қарши маъно ифодалаб, тазод санъатини ҳосил қилган.

Маълумки ижодкор томонидан шеър байтларида маъно жиҳатдан бир-бирига яқин тушунчаларни англаувчи сўзларни қўллаб, улар воситасида образли ифодалар, лавҳалар яратиш санъати таносуб дейилади [2].

Подшоҳи хусн эрдим, **тахтим** аро султон эрдим,

Тахт-у **тожим** сел йикитди, мунда меҳмон қолмишам. Ўша достон. 52 б

Ушбу мухаммасдан олинган парчада *подшоҳ*, *тахт*, *тож* сўзлари бир-бирига яқин тушунчалар ҳисобланади. Шу сабабдан бу парчада таносуб санъати келтирилган дейишимиз мумкин.

Достондаги айрим бандларда ёки байтларда икки бадий санъатнинг бир вақтда қўлланилиш ҳолатлари ҳам талайгина. Қуйида келтирилган бандда нидо ва китобат санъати биргаликда қатнашганлигини кўришимиз мумкин. Ёзувчи бирор нарса ёки шахсга мурожаат қилганда нидо санъатидан фойдаланса, араб ҳарфларини мисраларда келтириш орқали китобат санъатига мурожаат қилади. Бу мухаммаснинг биринчи мисрасида “*Эй сабо*”, дея хитоб қилинса, тўртинчи мисрасида *қоматимнинг доллигин*, дея муаллиф араб алифбосидаги *ҳ* ҳарфининг эгиклигини ўз қоматига ишора қилиб кўрсатмоқда.

Эй сабо, зорим менинг арз ила жононимга айт,

Қайда кўрсанг ёлвориб, жисмим ёқғон жонимга айт.

Арзу аҳволим бориб, ул моҳитобонимга айт,

Қоматимнинг **доллигин**, сарви-хиромонимга айт,

Лабларимнинг ташналигин оби-хайронимга айт.

Ўша достон. 44 б.

Достонда ўрни билан истиора санъатидан ҳам фойдаланилган бўлиб, қуйидаги мухаммас бандида икки мисрада ушбу санъатни кўришимиз мумкин.

Нозли ёр, эй гулузор, чўх беқарор этдинг мени.

Йиғлатиб зор, элга ошкор, телба кор этдинг мени,

Алмудом ҳуснингга зор, девонавор этдинг мени,

Бешумор дарда гирифтор, ҳаққа зор этдинг мени,

Зарнигор, эй шоҳимор, сен шармисор этдинг мани. Ўша достон. 24-25 б

Ушбу банднинг биринчи ҳамда охириги мисрасида *эй гулузор* ва *эй шоҳимор* сўзлари истиора вазифасини бажарган.

Шеърини санъатлар ичида шундай бир тури борки, муаллиф шеърда тасвирланаётган шахс ёки нарсага хос белгиларни кетма-кет келтириш, уларни бир неча жиҳатдан тасвирлашни назарда тутди [2]. Қуйида келтирилган парчада ижодкор тансиқ ас-сифат санъати орқали маъшуканинг таърифини *сарви қад*, *рухсори хуш*, *сиймин бадан*, *гул юзли ёр* бирма-бир келтириб ўтган.

Сарви қад, рухсори хуш, сиймин бадан, гул юзли ёр,

Истадим ширин висолинг, дарда қолдим бешумор. Ўша достон. 58 б.

Достонларда энг кўп мурожаат қилинадиган санъат турларидан бири муболаға бўлиб ошиқнинг аҳволи, руҳий ҳолати, бош қаҳрамоннинг тасвирини беришда фаол қўлланилади. “Ошиқ” туркум достонларида эса асосан, муболаға орқали ошиқнинг руҳий изтироблари ифодаланган:

Кунда юз қатла ўларманким, яна юз тирилиб,

Маҳрами мавт ўлмишам, маҳруми дунё қилди ишқ. Ўша достон. 59 б.

Ушбу байтда ишқ дардида қуйиб-ёнаётган ошиқнинг аҳволи “Кунда юз қатла ўларманким, яна юз тирилиб” мисрасида баён қилинган.

Шоир бутун шеърда ёки байтларда маълум бир сўзни қайта-қайта такрорлашни лозим топса – илтизом санъатини қўллаган бўлади. Илтизом арабча сўз бўлиб, луғавий маъноси лозим билмоқ, зарур ҳисобламоқ демакдир. “Тоҳир ва Зухра” достонида келтирилган “Гул” радифли ғазалда гул сўзи бошдан охиригача такрор-такрор ишлатилган:

Гул билан булбул келиб, гул ичра сайрон қилди гул,

Гул томошосин кўриб, ўз баргини қон қилди гул. Ўша достон. 16 б.

Қуйида келтирилган байтда икки шеърий санъатнинг: қайтариқ ва интоқнинг бир мисрада қўлланилганини кўришимиз мумкин. Шеъриятда кўп қўлланиладиган санъат турларидан бири бу жонли ва жонсиз нарсаларни гапиртириш орқали интоқ санъатини қўллаш ҳисобланади. Одатда, шеърий асарларда ўсимликлар ва ҳайвонлар гапиртирилади. Тоҳир ва Зухра достонида ҳам “Гул” радифли ғазалда гулни сўзлатиш ҳолати акс этади:

Мен дедим: “Ё Раб, не гулсан, гулни ҳайрон айлаган”,

Гул кулиб, сўзлаб ўзи, ҳам бизни хандон қилди гул. Ўша достон. 16 б.

Шунингдек, гул сўзини мисра боши ва охирида такрорлаш орқали қайтариқ санъати ҳам қўлланган.

Қайтариқ санъатига ўхшаш, аммо такрорий сўзлар байтнинг бошида ва охирида қўлланган бўлса бу тасдир санъати ҳисобланади.

Гул гула сарви хиромон, гул била айлаб хиром,

Сарвни айлаб адам, гулни хиромон қилди гул. Ўша достон. 16 б.

Баъзида ижодкорнинг талаби билан такрорий сўзлар кўп қўлланилади. Ушбу ғазалда ҳам айнан шу ҳолат мавжуд бўлиб, 1-2-4-6-7-8-9-байтларда тасдир санъатидан фойдаланилган.

Такрорий санъатларнинг яна бири тасбеъ бўлиб, байтнинг биринчи мисрасининг охирида ва иккинчи мисрасининг бошида бир сўзнинг такрорланиш ҳолатидир

Булбула гуллар муносиб, гул муносиб **булбула**,

Булбула ўтлар солиб, хуснин гулистон қилди гул. Ўша достон. 16 б.

Хусни таълил, яъни чиройли далиллаш санъати энг гўзал санъат турларидан бири бўлиб, Атоуллоҳ Ҳусайний таъбири билан айтганда “Бир ниманинг бир сифотин иқроқ қилурлар ва ул сифатни исбот қилиш учун ул ниманинг ўзиға муносиб бир иллату сабабни келтирурларким, ҳақиқатга ул сабаб бўлмағай, лекин лутф эътибори била ани сабаб қилгон бўлурлар” [1].

Гул юзига гулни ўхшатсам, гулга не айб эрур,

Ўзининг зийнати ер билан яксон қилди гул. Ўша достон. 16-17 б

Серунум қўлланиладиган санъат турларининг яна бири ташхис, яъни шахслантириш бўлиб, бу ғазалнинг ўнинчи байтида шоир ушбу санъатга мурожаат қилади:

Сунбулидур ёки **сарғармиш юзи**, гул тобидин.

Булбула ёлғиз йўл очиб, зулфин зарафшон қилди гул. Ўша достон. 17 б

Илтифот санъати ҳам “ошиқ” туркум достонларидаги мумтоз жанрлар таркибида келтирилган бўлиб, ижодкор томонидан тасвир давомида овоз маромининг кескин кўтарилиши натижасида юзага келади.

Исми гул, рухсори гул, десам хатодир ул гула,

Воҳ ажаб, донолари васфинда нодон қилди гул. Ўша достон. 17 б

Ушбу байт таркибида келган **воҳ ажаб** сўзи орқали илтифот санъатига мурожаат қилинган.

Шеър санъатлари орасида санаш оҳанги билан юзага келадиган санъат тури мавжуд бўлиб, бир уюшиқ бўлакларга мансуб сўзлардан икки ёки ундан кўпроқ фойдаланиш орқали бу санъат юзага чиқади.

Дард ила, ҳасрат ила, фурқат ила ўлдум бугун,

Ёр сен, дилдор сен, ғамхўр сен, билдим бугун,

Санга ёр, жоним нисор, чўх интизор этдинг мени. Ўша достон. 24-25 б.

Ушбу парчанинг биринчи мисрасида тўлдирувчи дард ила, ҳасрат ила, фурқат ила шаклида, иккинчи мисрасида эса эга, яъни ёр сен, дилдор сен, ғамхўр сен тарзида уюшиб, таъдид санъатига мисол бўлган.

Шеър ёки насрда машҳур тарихий воқеалар, афсоналар, шахслар, адабий асарлар ёки мақолларга ишора қилмоқ санъати талмеҳ ҳисобланади [2]. Талмеҳ достонларда кўп қўлланиладиган санъат турларидан бири бўлиб, “Ошиқ” туркум достонларида пайғамбарлар, халифа ва уламолар, турли асарлар афсоналар қаҳрамонлари исмлари келтирилган:

Сайфул Митҳаджамол деб, уммонда сурди даврон,

Билқис дейиб **Сулаймон**, сайр этди суйи-осмон,

Юсуфжон деб **Зулайхо**, давомат чекди армон,

Варқа Гулшод топмади, ишқнинг дардина дармон,

Мурод ҳосил бўлмади, ўтди армон ичинда.

Ўша дoston. 31 б.

Адабиётда кенг тарқалган санъат турларидан бири ташбеҳ бўлиб, ушбу парчада ёрнинг юзи тўлини ойга ўхшатиш:

Хусни хуру, лаъли фирдавсининг шароби кавсари,

Юзи тўлини ой каби, киприги анжум лашкари.

Ўша дoston. 43 б.

Фақат айрим ўринлардагина қўлланилган санъат тури истифҳом бўлиб, ижодкор риторик ёки оддий сўроқ гапларни ишлатиш орқали бу санъатга мурожаат қилади.

Эгнида атлас либос, бекмудур султонмидур?

Ёки бир ишқда куйган саргаштаи ҳайронмидур?

Билмадим жодуми бир, ё Юсуф Каънонмидур?

Ёр дейиб васфин ўқийдур, дурмидур, дostonмидур?

Ҳар пари тушига кирмас бўйла бир мирзо йигит.

Ўша дoston. 33 б.

Ушбу мухаммас бандининг дастлабки тўрт мисрасида сўроқ гаплар иштирок этгани ва истифҳом санъатининг қўлланилганини кўришимиз мумкин.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, “ошиқ” туркум дostonлари бошқа дostonчилик мактаблари дostonларидан фарқли ўлароқ мумтоз жанрларга бой бўлганлиги сабабли уларда бадиий санъат турлари кенг ўринларда учрайди. Уларни ўрганиб, тадқиқ қилиш фольклоршунослик соҳаси олдидаги вазифалардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Атоуллох Хусаиний. Бадойиъу-с-санойиъ. Тошкент – 1981
2. Ҳожиҳамедов А. Шеър санъатларини биласизми? Тошкент – 2001.
3. “Ошиқнома” 5 китоб. “Тоҳир ва Зухра” дostonи.
4. Носиров О, Жамолов С, Зиёвиддинов М. Ўзбек классик шеърини жанрлари. Тошкент – 1979.

УЎК 082

ТОМАС МАЙН РИДНИНГ “БОШСИЗ ЧАВАНДОЗ” АСАРИДА “ОТ” ОБРАЗИ ТАҲЛИЛИ

Н.Очилова, PhD, Бухоро давлат педагогика институти, Бухоро

Аннотация. От образининг кўп асрлик тасвир босқичларини босиб ўтганлиги билан боғлиқ бир қанча асарлар мавжуд. Жумладан, инглиз адабиётида Майн Рид ўзининг “Бошсиз чавандоз” асарида “от” образига алоҳида аҳамият берадики, асар янада чуқур маъно касб этган. Реализмга йўғрилган замонавий инглиз ва ўзбек адабиётида ҳам бу образ миллий ҳаёт манзаралари билан уйғунликда ифода этилган. Ушбу мақолада Томас Майн Риднинг “Бошсиз чавандоз” асаридаги “от” образи бадиий, қиёсий жиҳатлардан таҳлилга тортилган.

Калим сўзлар: чавандоз, от образи, мустанг, мустангер, айгир, эркинлик, портрет.

Аннотация. Существует несколько работ, связанных с прохождением образа лошади через многовековые этапы образа. Например, в английской литературе Майн Рид в своем произведении «Всадник без головы» придает особое значение образу «лошади», благодаря чему произведение приобрело более глубокий смысл. В современной английской и узбекской литературе, адаптированной к реализму, этот образ выражен в гармонии со сценами национальной жизни. В данной статье образ «коня» в «Всаднике без головы» Томаса Майна Рида анализируется в художественном и сравнительном аспектах.

Ключевые слова: всадник, образ коня, мустанг, всадник мустанга, жеребец, свобода, портрет.

Abstract. There are several works related to the image of horse through many centuries in image stages. For instance, in English literature, “The Headless Horseman” written by Maine Reid conveys special significance to the image of “horse” which the work acquired a deeper meaning. This figure, in modern English and Uzbek literature, which is adapted to realism, is expressed in harmony with the scenes of national life. In this article, the image of “horse” in “The Headless Horseman” by Thomas Mayne Reed is interpreted from artistic and comparative aspects.

Key words: *horseman, the image of horse, mustang, mustang rider, stallion, freedom, portrait.*

Кириш. Инглиз адабиётида Майн Риднинг «Бошсиз чавандоз», Виль Жеймснинг «Шаффоф», Майкл Морпургонинг «Жанговор от» асарлари отга бағишланганлиги билан алоҳида эътиборни тортади. Таъкидлаш керакки, Майн Риднинг «Бошсиз чавандоз» асари от ҳақида яратилган дастлабки асарлардан биридир. От ҳақидаги Ғарб ва Шарқ дунёқарашини бирлаштирган бу асар умуминсоний хусусиятлари билан ажралиб туради.

Адабиётлар шарҳи. Ўзбек адабиётшунослигида от образи, унинг фольклорда шаклланиш асослари текширилган, шу билан биргаликда, анималистика йўналишидаги ишларда ҳам тадқиқ қилинган. Фольклордаги от образининг шаклланиш асослари Ҳ.Зарифов, К.Имомов, Ғ.Жалолов, Б.Саримсоқов, Ш.Шоабдурахмонов, А.Мусакулов, М.Жўраев, М.Қўшмоқов, Ш.Турдимов, Т.Ҳайдаров, М.Мирзаева, Ж.Эшонқулов ишлари ўз аксини топган. Ўзбек адабиётшунослиги ва тилшунослигида шу йўналишда Ш.Ашурова, А.Тилавов, В.Атаханова, С.Жумаеваларнинг тадқиқотлари муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, М.Саидов ўзбек дostonларидаги от образининг генезиси ва бадиий тақомили масаласи ёритилган.

Тадқиқот методологияси ва эмперик таҳлил. Асарда Морис мустангернинг оти тасвирига кенг ўрин берилган: «Ажойиб зотдор тўриқ от. Бундай отни ҳатто араб шайхи ҳам жон деб миниб юрган бўларди! Кўкракдор, ингичка ва бақувват оёқли кенг сағринли ва қалин думли ажойиб отнинг ўзи чиройли бир манзара кашф этарди. Ана шундай отнинг устида йигирма бешларга кирган қадди-қомати келишган чиройли йигит ўтирарди» [7]. Бу портрет кўп жиҳатдан «Алпомиш» дostonидаги Бойчибор тасвирини ёдга солади. «Зотдор тўриқ от», «кўкракдор», «ингичка ва бақувват кенг сағринли, қалин думли» сингари отнинг гўзал ташқи кўринишини ифода этувчи шарқона чизгилар буни тасдиқлаб туради. Уни адиб китобхонга: «Худди шу даштлардаги барра ўтлар ўсиб ётган ўтлоқларда барча ҳайвонларнинг энг олийжаноби ва яхшиси, одамларнинг тўрт оёқли дўстлари ичида энг ақллиси ва дўсти – отлар ўтлаб юрарди. Улар бу ерда одамнинг инжиқликларидан беҳабар дайдиб юришади. Жилонинг нималигини билмайди. Эгар азобини ҳам тортмаган» [7], – деб яқиндан таништиради. Бундаги «барра ўтлар ўсиб ётган ўтлоқлар» тасвири ҳам Шарқ ҳаётини, миллий колоритини эсга солади. Қолаверса, от инсоннинг энг ақлли тўрт оёқли дўсти дея таърифланади.

Асарда ёввойи от ҳақида ҳам ҳикоя қилинган. Морис мустангер томонидан айғир ушланади. Унда баён қилинишича, отбоқарлар томонидан ёввойи отларни қўлга ўргатиш учун молқўра қурилади. У жойда: «Ҳақиқатан ҳам бу молқўра ичида ўнчача эҳтимол, ундан ҳам ошиқроқ отлар юрарди. Уларнинг ёввойи кўркув акс этиб турган кўзларидан ва ўзларини тўрт томонга уришларидан яқиндагина тутқунликка тушганликлари ва қулликка чидай олмаётганликлари кўриниб турарди» [7]. Маълумки, отлар эркинликни, кенгликларни хуш кўришади. Ўндан зиёд айғирлар қамалган молқўра тасвири акс этган юқоридаги лавҳадан шу фикрни англаш мумкин. Қолаверса, уларнинг ёввойи кўркув акс этган кўзлари, ўзларини тўрт томонга уришларида ҳам тутқунликни бошдан кечириётганликлари кўриниб турибди.

Эркинликда юрган ёввойи айғирни адиб қуйидагича тасвирлайди: «Галвейлик эшикка чиқиб мустангерни от устида кўрди. Терлаб сув бўлиб кетган тўриқ от қорага ўхшаб кўринарди, отнинг биқини билан бўйни кўпириб кетганди. Тўриқ ёлғиз эмасди. У эгар қошига боғлаб қўйилган каманд сиртмоғига илинган яна бир отни тортиб келганди. Бу от жуда чиройли рангда эди. Ҳатто даштларда ўтлаб юрадиган ёввойи от уюрлари орасида ҳам бундай рангдаги от жуда камдан-кам бўлади. От тўқ жигарранг, оқ-оқ холи бор бўлиб худди ягуарга ўхшарди. Чиройли ранги жуда келишган гавдасига мос тушар эди. Мустанг кўкракдор, нозик, чиройли оёқли гўзал от эди» [7]. Шарқона рух ифода этилган бу лавҳада иккита ёввойи от ҳақида сўз боради. Биринчиси – «тўриқ, биқини билан бўйни кўпириб кетган қора от», иккинчиси – «тўқ жигарранг, оқ-оқ холи бор, келишган гавдали, кўкракдор, нозик, чиройли оёқли» от.

Морис «бу гўзал отни қўлга тушириш учун мустангернинг уч марта қилган ҳаракати бекор кетди. Тўртинчи сафар у муддаосига эришди. Морис узун, силлиқ сиртмоқли камандда хол-хол мустангни ахир тутиб келди. Бу отни тутишга бунчалик қизиқиб қолганини мустангернинг ўзидан бошқа ҳеч ким билмасди» [7]. Шундай қилиб, у айғирни қўлга киритади. Бунда мақсад плантаторнинг ёлғир қизини хурсанд қилиш эди: «Энди дўстим, бу ерга нима мақсадда келганимни айтай. Плантаторнинг ёлғиз қизи бор, отаси ундан жонини ҳам аямайди, қизи эса яхши отнинг ишқивози. У Луизианада энг асов, шўх отларни минар эди. Бир куни у чол отасига мустанг ҳақида ҳикоя қилиб бераётганимни эшитиб қолди. Шундан сўнг у ўша отни тутиб келган кишига катта пул тўлашни отаси ваъда қилмагунча уни ҳоли-жонига қўймади. Отаси от учун икки юз доллар ваъда қилди» [7]. Қизнинг отаси уни жуда яхши кўради, истакларини бажо қилиш учун ҳамма ишни қилади. Қиз Спумпнинг отасига айтиб берган от ҳақидаги ҳикоясини эшитиб қолади. Шундан сўнг отасини ўша отни тутиб келишларига кўндиради, эвазига эса отни тутиб келган кишига икки юз доллар ваъда қилинади. Бу эртақлардаги маликаларни ёдга солади. Чунки улар ҳам турли шартларни қўйганлар. «Алпомиш» халқ достонида ҳам Барчин тўртта шарт қўйганлиги маълум. Морис эса бу ишни уddалайди. Бироқ бу осон кечмайди. Чунки ёввойи отлар янада сезгир, чаққон ва хуркак бўлишади, Отнинг қўлга киритилиш жараёнини адиб қуйидагича тасвирлайди: «Камандини мустангнинг пастки жағи тагидан ўтказиб ва уни жониворнинг бошига жилов сингари бойлаб, Морис Жералд сакраб отга миниб олди. Ёввойи от бундай ҳақоратни биринчи марта кўриши эди. Ўзининг озодлигига чанг солганларига қаршилиқ билдириб, у баланд овозда ғазаб билан кишнаб юборди. От олдинги оёқларини кўтариб осмонга сапчиди ва шу ҳолатда бир неча дақиқа туриб қолди» [7]. Ёввойи отнинг бошига жилов солиш унинг учун «ҳақорат» эди. Шунинг учун у ғазаб билан кишнаб юборади. Бу унинг тутқунликка исёни эди. Бироқ: «Чавандоз ўзини йўқотиб қўймади, у иккала қўли билан отнинг бўйнидан маҳкам кучоклаб олди. Отнинг бўйнидан қаттиқ сиқиб бутун гавдаси билан отга ёпишиб олган эди. Шундай қилмаса, от уни кўтариб урган ва янчиб ташлаган бўларди. Шундан сўнг мустанг сағрисини осмонга кўтара бошлади, бундай вақтларда ёввойи отлар доим шундай қиладилар. От сағрисини кўтарганда, мустангер эпчиллик билан орқасига ўгирилди ва иккала қўли билан отнинг сағрисидан кучоклаб олди, оёқларини эса отнинг бўйнига тиради... Жинни бўлаёзган жонивор бутун ҳаракатларининг беҳуда эканига ишонгач, сакрашдан тўхтади ва турган еридан ўқдай отилиб чавандозни дашт томон олиб қочди» [7]. Бу лавҳалар Сетон-Томпсоннинг «Ёввойи йўрға» қиссасидаги бадий лавҳаларни ёдга солади. Чунки ёввойи йўрға ҳам уни таъқиб этаётган Жога тутқич бермайди. Мустангнинг ҳаракатларида ҳам шундай жасоратни, эпчиллик ва мардликни кўриш мумкин. Уни қўлга киритишда чавандоз ҳам бўш келмайди. Сўнгги дақиқалардагина айғир озодлиги қўлдан кетганиги ишонч ҳосил қилади ва сакрашдан тўхтади. Адиб бу ҳаётий жараёни – ёввойи от ва Морис чавандознинг ҳаракатларини реалистик усулда ишонарли тасвирлай олган.

Шу билан бирга адиб бир қатор от билан боғлиқ: ёввойи от, мустанг, отхона, ёввойи айғир, тўриқ, ягуар, мустангер, каманд, чавандоз сингари сўзлардан воқеликни бадий ифода этишда маҳорат билан фойдаланган. Булар орасида ёввойи от, отхона, ёввойи айғир, тўриқ, каманд, чавандоз Шарқ руҳини ифодалаб туради.

Хулоса ва мунозара. Юқоридаги таҳлиллар асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, Майн Рид от образини жуда усталик билан яратган. Унда айғир эркинликни ҳар нимадан устун қўядиган, бу йўлда тўхтамайдиган, шиддаткор образ сифатида кўзга ташланади. Қолаверса, адиб яратган от портретларида Шарқ дунёқараши таъсири сезилиб туради.

Иккинчидан, Томас Маайн Риднинг «Бошсиз чавандоз» асарида мустанг образи тасвиридан шарқона руҳ сезилиб туради. Бу кўпроқ «Алпомиш» халқ достонидаги лавҳалар билан муштаракликларда кузатилади. Жумладан, отнинг ташқи гўзаллиги ифода этилган чизгилар буни тасдиқлаб туради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зарифов Х.Т. Ўзбек халқ дostonларининг тарихий асослари бўйича текширишлар. Жанговор от образининг қадимий асосларига доир // Ўзбек халқ ижоди бўйича тадқиқотлар. 4-китоб. Пўлкан шоир. –Т.:1976. –119 б.
2. Dancer. A. Ernest Thompson Seton and the Canadian Wilderness Imaginary: The Realistic Illusion of Nature Dream, Imagination and Reality in Literature. South Bohemian Anglo-American Studies. University of British Columbia, 2007. №1. –215 p.
3. Koshg'ariy M. Devonu lug'otit turk. Uch tomlik. I tom. – Toshkent: Fan, 1960. – 499 b.
4. Koshg'ariy M. Devonu lug'otit turk. Uch tomlik. II tom. – Toshkent: Fan, 1961. – 427 b.
5. Koshg'ariy M. Devonu lug'otit turk. Uch tomlik. III tom. – Toshkent: Fan, 1961. – 463 b.
6. Мирзасев Т. Алпомиш дostonининг ўзбек вариантлари. – Тошкент, 1968. – 123 б.
7. Tomas Mayn Rid. Boshsiz chavandoz. (rus tilidan Sulton Muhammadjonov tarjimasi). –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
8. Саидов М. Ўзбек халқ дostonлари ва дostonчилик маҳорати масалалари. Док.дисс. – Тошкент, 1971.
9. <http://agreenhorse.blogspot.com>
10. [file:///C:/Users/user/Downloads/stebih_1_0009074784%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/stebih_1_0009074784%20(1).pdf)

УДК 811.512.133

АНАЛИЗ СТРУКТУРНО-СТАТИСТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ СОГЛАСНЫХ КЛАСТЕРОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Н.П.Панжиев, к.ф.н., доц., Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilidagi undoshlar turkumlari o'rganilib, undosh tovushlarning bir-biriga mos kelishidagi xususiyatlari tahlil qilindi. Ushbu tadqiqot tilning fonetik tomonini ochib beradi va uning tovush tuzilishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Undosh tovushlarni analitik tarzda o'rganish turli lingvistik masalalarni yechish va nutq tahlili uchun qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin.*

Maqolada olimlarning ushbu mavzuga bo'lgan qiziqishi ham ko'rsatilib, o'zbek tilidagi undosh tovushlarning mos kelishini o'rgangan taniqli tilshunos olimlar bilan tanishtiriladi. Bu ishning asosiy maqsadi "O'zbek tili-ning isog'li lug'ati" lug'ati materiallari asosida o'zbek xalqi tarkibiga kiruvchi turli turkiy va boshqa elatlarga mansub so'zlardagi yakuniy ikki elementli undosh birikmalarning tuzilishini tavsiflashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida yakuniy ikki elementli undosh klasterlar aniqlandi, ular hosil bo'lish usuli, shakllanish joyi va undoshlarning ovozi va shovqinining fonema kichik sinflari darajasidagi ta'sirini hisobga olgan holda tasniflandi. Maqolada, shuningdek, undosh tovushlar va sintagmatik turlarning individual birikmalarining shakllanish usuli, hosil bo'lish joyi va undoshlarning ovozi va shovqinining ta'siriga qarab taqsimlash faolligi miqdoriy tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: undosh turkumlari, moslik, ikki elementli birikmalarning tuzilishi, tasnifi, sintagmatik turlari, shakllanish usuli, fonemalarning kichik sinflari, ovoz va shovqin ta'siri.

Аннотация. В данной статье было проведено исследование согласных кластеров в узбекском языке и анализ их особенностей в сочетаемости согласных звуков между собой. Это исследование раскрывает фонетический аспект языка и способствует более глубокому пониманию его звуковой структуры. Такое аналитическое изучение согласных кластеров может дать ценные инсайты для решения разнообразных лингвистических вопросов и анализа речи.

Статья также указывает на интерес, проявленный учеными к данной теме, и представляет некоторых известных лингвистов, занимавшихся исследованием сочетаемости согласных в узбекском языке. Основная цель данной работы заключается в описании структуры конечных двухэлементных согласных сочетаний в словах из разных тюркских и других этнических групп, входящих в узбекский народ, на основе материалов словаря "Ўзбек тилининг изоҳли лугати".

В ходе исследования были выявлены конечные двухэлементные согласные кластеры, которые были классифицированы с учетом способа образования, места образования и наличия голоса и шума согласных на уровне подклассов фонем. В статье также представлен количественный анализ дистрибутивной активности отдельных сочетаний согласных и

синтагматических типов в зависимости от способа образования, места образования и воздействия голоса и шума согласных.

Ключевые слова: согласные кластеры, сочетаемость, структура двухэлементных сочетаний, классификация, синтагматические типы, способ образования, подклассы фонем, наличие голоса и шума.

Abstract. In this article, a study was made of consonant clusters in the Uzbek language and an analysis of their features in the compatibility of consonant sounds with each other. This study reveals the phonetic aspect of the language and contributes to a deeper understanding of its sound structure. Such an analytical study of consonant clusters can provide valuable insights for solving a variety of linguistic issues and speech analysis.

The article also indicates the interest shown by scientists in this topic, and introduces some well-known linguists who have studied the compatibility of consonants in the Uzbek language. The main purpose of this work is to describe the structure of final two-element consonant combinations in words from different Turkic and other ethnic groups that make up the Uzbek people, based on the materials of the dictionary "Uzbek tili-ning isoghli lugati".

In the course of the study, final two-element consonant clusters were identified, which were classified taking into account the method of formation, the place of formation and the impact of the voice and noise of consonants at the level of phoneme subclasses. The article also presents a quantitative analysis of the distributive activity of individual combinations of consonants and syntagmatic types, depending on the method of formation, the place of formation and the impact of the voice and noise of consonants.

Key words: consonant clusters, compatibility, structure of two-element combinations, classification, syntagmatic types, method of formation, subclasses of phonemes, voice and noise impact.

Введение. Изучение консонантных кластеров (далее КК) раскрывает особенности того, как отдельные комбинации согласных сочетаются между собой и какие синтагматические типы они образуют на уровне фонематических подклассов. Однако это не просто абстрактные лингвистические рассуждения, а важное средство для отражения состояния конкретного языка.

Н.С. Трубецкой отмечал, что правила сочетаемости согласных оказывают значительное влияние на каждый язык и характеризуют его не меньше, чем фонематический состав [10, с.284]. Это означает, что изучение сочетаемости согласных помогает не только понять общие закономерности, но и выявить уникальные особенности звуковой стороны каждого языка.

Актуальность, обзор литературы и методология. Исследование сочетаемости согласных играет важную роль в разрешении различных спорных вопросов, связанных с языковыми универсалиями, лингвистической типологией, анализом, синтезом и восприятием речи, а также в других областях. Множество выдающихся лингвистов, таких как А. Мейе, А. Соболевский, А. Селищев, Дж. Гринберг, Г. Глисон и многие другие, уделяли внимание исследованию этой проблемы в различных языках.

Ученые обращали своё внимание на проблему сочетаемости консонантных кластеров в узбекском языке. Ряд исследователей, таких как Е.Д. Поливанов, А.Н. Кононов, С.А. Ризаев, А. Ишаев, А.М. Щербак, А.А. Клименко, Н.П. Панжиев, Н. Авазбаев и другие, посвятили свои работы вопросам КК в узбекском языке.

Е.Д. Поливанов [7] и А.Н. Кононов [5], А.М. Щербак [11] изучали сочетания согласных с точки зрения их функционирования в конце древнейших слов тюркских языков. С.А. Ризаев представил статистические данные о частоте КК в структуре слога на материале художественной узбекской прозы [8,9]. А.А. Клименко [4], А. Ишаев [3] и А.А. Абдуазизов [1] исследовали КК в связи с общими вопросами фонетики узбекского языка. Работа Н.П. Панжиева была посвящена сопоставлению КК в русском и узбекском языках для определения потенциальной фонетической интерференции в русской речи узбеков [6]. Н. Авазбаев изучил КК в структуре слога односложных слов в индоевропейских и тюркских языках, выявив как

общие, так и специфические особенности фонематической структуры слога в указанных разносистемных языках [2].

Приведенный выше перечень не исчерпывает всех исследований в данной области, но предоставляет представление о тех направлениях, которыми занимались ученые по интересующей нас проблеме. В данной работе наша цель - описать структуру конечных двухэлементных КК в словах, относящихся к языкам тюркских и других племен, вошедших в этнический состав узбекского народа, используя словарь "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" в 2-х томах, содержащий 60 000 слов и словосочетаний (12).

В данном исследовании использовался описательный метод для изучения сочетаний согласных и выявления элементов этих сочетаний. Для сравнительного анализа сходств и различий между сочетаниями согласных был применен сравнительный метод. Количественные характеристики сочетаний согласных были выявлены с помощью лингвостатистического метода.

Результаты. Анализ материала по словарю позволил выявить 28 конечных двухэлементных сочетаний согласных в узбекском языке. Конечные КК определяются как скопление согласных, которые находятся после гласного и завершают слово: -фт (КК на уровне элементов)-афт(слово, в котором встречается КК)-1(лексическая мощность с данным сочетанием, зафиксированная в словаре); -вш – кавш – 1; -вр – тавр – 2; -ст – ост – 5; -шт – кишт- 1; -йқ -кийқ – 2; -йч – гийч - 1; -йт - пайт - 7; -хт – шахт - 1; -ғд – суғд - 1; -пс – жипс - 2; -кс – кўкс - 1; -нғ – данғ - 6; -нт – онт - 2; -нч – аянч -23; -нж – илинж - 4; -лп – алп - 12; -лт-салт - 16; -лд – олд - 1; -лк – илк - 1; -лқ – шилқ - 3; -лч – палч - 2; -рс – чарс - 26; -рп – сурп - 1; -рт – орт - 29; -рк – берк - 6; -рқ – турқ - 11; -рч – бурч - 8.

Конечные двухэлементные КК обладают несколькими характеристиками:

В этих сочетаниях в качестве предпоследней фонемы (позиция I) встречаются следующие: <ф>, <в>, <с>, <ш>, <й>, <х>, <ғ>, <п>, <к>, <н>, <л>, <р>. Они не образуют сочетания с фонемами <з>, <ж>, <х>, <б>, <т>, <д>, <г>, <қ>, <ц>, <ч>, <ж> (дж), <м>, <нг>. Конечными фонемами (позиция II) являются: <с>, <ш>, <ғ>, <п>, <т>, <к>, <қ>, <ч>, (дж), <р>. В этих КК не встречаются фонемы <ф>, <в>, <з>, <ж>, <й>, <х>, <х>, <б>, <г>, <ц>, <м>, <н>, <нг>, <л>.

Лексическая мощность этих КК различна: наиболее мощными являются КК <-рс> (встречается в 26 словах), <-нч> (в 23), <-лт> (в 16), <-лп> (в 12), <-рк> (в 11); менее мощными являются <-ст> (в 5), <-йт> (в 7), <-нғ> (в 6), <-нч> (в 4), <-лқ> (в 3), <-рк> (в 6), <-рч> (в 8). Есть также КК с минимальной лексической мощностью, представленные всего одним или двумя словами: <-фт>, <-вш>, <-вр>, <-шт>, <-йқ>, <-йч>, <-хт>, <-ғд>, <-пс>, <-кс>, <-нт>, <-лд>, <-лк>, <-лч>, <-рп>.

Дистрибутивная активность отдельных элементов в позициях I и II отражается в количественных данных, приведенных в таблице №1. Анализ этих данных показал, что наиболее активными в сочетаниях являются фонемы <л> и <р>, которые образуют шесть КК; менее активными являются <н> (4 КК) и <й> (3 КК); наименее активными оказываются <ф>, <с>, <ш>, <х>, <ғ>, <п>, <к>, которые образуют сочетания с конечными фонемами всего по одному КК. С предпоследними более активны <т>-8, <ч>-4; менее активны <с>-3, <қ>-3; пассивны <ш>, <ғ>, <п>, <т>, <к>, <дж(ч)>, <р>- по 1-2 сочетания.

В качестве предпоследних согласных в сочетаниях, если учесть классы согласных по способу образования, преобладающее место занимают смычно-проходные согласные (носовые, боковые, дрожащие), которые образуют 16 КК из 28 всех конечных. Это составляет 57,1% всех конечных КК. Образование КК остальных групп таково: спيرانты образуют 10 сочетаний (или 35,7% всех конечных сочетаний), смычно-взрывные-2 (7,2%).

Таблица №1

о и к а э ё	Первая позиция	Вторая позиция
----------------------------	----------------	----------------

	Элементы	образуют КК с конечными элементами	количество слов, зафиксированных в словаре	Элементы	образуют КК с предпоследними элементами	Количество слов, зафиксированных в словаре
спиранты	<ф>	1	1	<ф>	-	-
	<в>	2	3	<в>	-	-
	<с>	1	5	<с>	3	29
	<з>	-	-	-	-	-
	<ш>	1	1	<ш>	1	1
	<ж>	-	-	-	-	-
	<й>	3	10	<й>	-	-
	<х>	1	1	<х>	-	-
	<ғ>	1	1	<ғ>	1	6
	<ч>	-	-	<ч>	-	-
Смычно-взрывные	<п>	1	2	<п>	2	13
	<б>	-	-	<б>	-	-
	<т>	-	-	<т>	8	62
	<д>	2	2	<д>	-	-
	<к>	1	1	<к>	2	7
	<г>	-	-	<г>	-	-
	<қ>	-	-	<қ>	3	16
Аффрикаты	<ц>	-	-	<и>	-	-
	<ч>	-	-	<ч>	4	34
	<ж>(дж)	-	-	<ж>(дж)	1	4
Смычно-проходные	носовые	<м>	-	<м>	-	-
		<н>	4	<н>	-	-
		<нг>	-	<нг>	-	-
	боковые	<л>	6	<л>	-	-
	дрожащие	<р>	6	<р>	1	2
		28	176		28	176

В качестве конечных элементов более активны смычно-взрывные, которые образуют с предпоследними согласными 17 сочетаний (60,7% всех конечных сочетаний). Активность спирантов и аффрикат примерно одинакова. Они вместе образуют 10 сочетаний (около 35,7%), остальные 3,6% сочетаний приходятся на долю носовых, боковых и дрожащих.

Из приведенных данных видно, что наиболее дистрибутивно активны элементы (то есть количество слов с данным элементом в первой и второй позициях) 1) в первой позиции <р> (зафиксирована в структуре 81 слова), <н>-35, <л>-35, <й>-10; 2) во второй позиции <т>-62, <ч>-34, <с>-29, <қ>-16. Менее дистрибутивно активны <в>-3, <с>-5 (в первой позиции), <ғ>-6, <ч>-4, <к>-7 (во второй позиции). Представлены одним, двумя словами <ф>, <ш>, <дж>, <х>, <ғ>, <п>, <к> (в первой позиции), <ш>, <т> (во второй позиции). Лексическая мощьность, если учесть подклассы фонем, характеризуется следующим образом: смычно-проходные (дрожащие, боковые, носовые) представлены в структуре 151 слова в первой позиции (85,8% всех зафиксированных слов); смычно-взрывные являются конечными (вторая позиция) в структуре 100 слов (56,8% всех слов).

С точки зрения морфемного состава конечные двухэлементные КК относятся к корневым, то есть состоят из одной морфемы.

В узбекском языке невозможны конечные сочетания согласных звуков типа [-лд] (например, "олд"), так как фонема <д> нейтрализуется по глухости и произносится как [т], что делает такое сочетание неприемлемым. Также невозможными являются КК типа [-нж] (например, "илинж"), где фонема <ж> произносится как [ч] или [дж]. Конечные сочетания согласных, такие как [-лк] (например, "илк"), иногда допускают интрадукцию гласного и произносятся как [ильк]. Словарь орфографии и произношения рекомендует произношение сочетания [-фт] (например, "афт") как [апт] (8). В связи с этим при произношении конечных двухэлементных КК в узбекском языке возникают определенные особенности, связанные с нейтрализацией фонем, интродукцией гласных и другими фонетическими изменениями.

Обсуждение. На уровне подклассов фонем конечные двухэлементные КК образуют различные синтагматические типы в зависимости от способа образования, места образования и наличия голоса и шума, входящих в них согласных.

Конечные двухэлементные КК на уровне подклассов фонем образуют следующие синтагматические типы по способу образования (Т- смычно-взрывные, S-спиранты, Sn-аффрикаты, N-смычно-проходные):

-SS -<-вш>; -ST-<-фт>, <-ст>, <-шт>, <-йт>, <-хт>, <-ғд>, <-йк>; -SSn-<-йч>; -SN-<-вр>; -TS- <-пс>, <-кс>; -NS- <-рс>, <-нғ>; -NT-<-лп>, <-лр>, <-нт>, <-нл>, <-рт>, <-лд>, <-лк>, <-лр>, <-лк>, <-рк>; -NSn-<-нч>, <-лч>, <-рч>, <-нж>. Синтагматические типы можно представить в следующем виде: S+(S, T, N); T+(S); N+(T, Sn).

В них в качестве предпоследнего выступают S, которые образуют с конечными элементами 3 типа: S+(S, T, N); T- 1: T+(S); N-2: N+(T, Sn). В качестве конечного элемента выступают S и образуют 2 типа: S+(S) и T+(S); T-2 типа: S+(T) и T+(S); Sn-1: N+(Sn).

По месту образования согласных конечные двухэлементные КК образуют следующие синтагматические типы на уровне подклассов фонем (В- губные, Д-переднеязычные, Y-среднеязычные, К-заднеязычные, Н-гортанные):

-ВД-<-вш>, <-вр>, <-фт>, <-пс>; -ДВ- <-рп>, <-лп>; -ДД- <-ст>, <-шт>, <-нт>, <-нч>, <-нж>, <-лт>, <-лд>, <-лч>, <-рс>, <-рт>, <-рч>; -ДК- <-нғ>, <-лк>, <-лқ>, <-рк>, <-рқ>; -YK-<-йк>; -YД-<-йч>, <-йт>; -КД-<-хт>, <-ғд>, <-кс>. В них в качестве предпоследнего выступают В, которые образуют с конечными элементами 1 тип: В+(Д); Д- 3: Д+(В,Д,К); Y-2: Y+(К,Д,); К-1: К+(Д). В качестве конечного элемента выступают Д и образуют 3 типа: В+(Д), Д+(Д), Y+(Д); В-1: Д+(В).

Остановимся на некоторых особенностях КК по месту образования: 1. Двухэлементные КК представлены 7 синтагматическими типами, в которых выступают в качестве а) предпоследнего элемента В,Д,Y,К; б) второго элемента Д,В,К. 2. Среди двухэлементных КК наиболее типичны сочетания типа ВД, которые представлены 12 сочетаниями разных элементов; менее типичны –КД-3, ВД-4, ДК-5; редки –ДВ-2, YК-1, YД-2. 3. В этих (типичных и редких) сочетаниях более активны в отношении соединения с конечными элементами переднеязычные, которые образуют 19 (более 67,8%) сочетаний. Более активны в соединении с предпоследними согласными также переднеязычные, которые участвуют в образовании 21 сочетания (более 75%).

По наличию голоса и шума согласных конечные двухэлементные КК образуют следующие синтагматические типы на уровне подклассов фонем: а) сочетания, состоящие из глухого + глухого (ост, уст); б) сочетания, состоящие из сонорного + глухого (алп, илк, онт); в) сочетания, состоящие из звонкого + сонорного (тавр). Такие ограничения связаны с правилами организации узбекской фонетической системы, не допускающей сочетания типа звонкий + глухой, глухой + звонкий.

Образования КК в отношении наличия голоса и шума довольно однотипны, тогда как различия в способе образования порождают расхождения в типах и по месту образования.

Заключение. Исследование, проведенное для анализа конечных двухэлементных консонантных кластеров узбекского языка, включало рассмотрение 28 различных комбинаций, представленных в структуре 176 слов. В результате было выявлено, что эти

кластеры образуются путем сочетания двух согласных, которые можно классифицировать следующим образом:

По способу образования: S+(S, T, N); T+(S); N+(T, Sn).

По месту образования: B+(Д), Д+(В, Д, К), Y+(К, Д), К+(Д).

По участию голоса и шума: глухой + глухой, сонорный + глухой, звонкий + сонорный.

Это исследование значительно способствует более глубокому пониманию структуры и особенностей конечных двухэлементных консонантных кластеров в узбекском языке, представляет информацию о синтагматических типах и их характеристиках на уровне подклассов фонем. Полученные результаты могут быть полезны для лингвистических исследований, разработки учебных пособий по обучению узбекскому языку, рекомендаций для образовательных целей, связанных с изучением узбекского языка, а также способствуют более глубокому пониманию особенностей произношения конечных двухэлементных консонантных кластеров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфологияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –С. 35-44.
2. Авазбаев Н. Структура слога в языках различных типов. –Ташкент: Фан, 1986.–106с.
3. Ишаев А. Некоторые вопросы развития фонетики узбекского языка // Основные проблемы эволюции языка, ч. 2.-Самарканд, 1966.–56-65с.
4. Клименко А.А. Элементы фонетики узбекского языка. –Ташкент, 1959. –86с.
5. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. –М.-Л., 1960. –345с.
6. Панжиев Н.П. Консонантные сочетания в русской речи узбеков. Автореф. дис. канд.филол.наук. - Саратов, 1978.–17с.
7. Поливанов Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком. –Ташкент, 1953. Решетов В.В. Узбекский язык, 1959.- С.212.
8. Ризаев С. Имло ва талаффуз луғати.–Тошкент: Ўқитувчи, 1998. –134с.
9. Ризаев С.А. Бўғин структурасини ўрганиш тажрибасидан. –Тошкент: Фан, 1975. – С.72
10. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. –М.: Аспент пресс,2000. –340 с.
11. Щербак А.М.. Грамматика староузбекского языка. –М.-Л, 1962.-С. 95.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.Икки томли/ З.М.Маъруфов таҳрири остида.-М.1981.-631,715 с.

УЎК 808.1

ДОСТОНЛАРДА ЭПИК КЛИШЕ ВА ФОРМУЛАЛАРНИНГ ЎРНИ

**Д.П.Рахматова, катта ўқитувчи, “ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университетининг
Кариши ирригация ва агротехнологиялар институти, Кариши**

Аннотация. Мақолада фолклорга хос бўлган расмий тил воситалари ва услубий воситалар масаласи тарихи билан боғлиқ жараёнлар, жаҳон адабиёти тарихидаги, бу муаммонинг ўрганилиши босқичлари, дoston матнларида эпик клише ва формулаларнинг ўрни, жамoa ва индивидуал ижод, бахшилар эпик репертуарининг бойиб бориши йўллари, эпик маҳоратнинг индивидуал ижрода намоён бўлиши, бахшининг эпик клишелардан маҳорат билан фойдаланиши ҳақида сўз боради.

Калим сузлар: дoston ва дostonчилик, эпик клишелар, эпик маҳорат, тил воситалари ва услубий воситалар, типик жойлар.

Аннотация. В статье рассматриваются история официального языка и методических средств в фольклоре, история мировой литературы, этапы изучения этой проблемы, роль эпических клише и формул в эпических текстах, коллективном и индивидуальном творчестве, пути обогащения эпического репертуара поэтов, бытие, умелое использование мастером эпических клише.

Ключевые слова: дастан и эпос, эпические клише, эпическое мастерство, языковые средства и методические средства.

Abstract. The article deals with the history of official language and methodological tools in folklore, the history of world literature, the stages of the study of this problem, the role of epic clichés and formulas in epic texts, collective and individual creativity, ways to enrich the epic repertoire of poets. being, the master's skillful use of epic clichés.

Keywords: *epic and epic, epic clichés, epic mastery, language tools and methodological tools, typical locations.*

Достон ва достончилик халқимизнинг қадимий санъат турларидан бири бўлиб, унинг этномаданий ҳаётимизда яшаб, жонли жараёнда ижро этилиши бахши-шоирлар, жировлар, оқинлар қиссахонлар ва халфаларнинг барқарор анъаналар доирасида шаклланган ижодкорона меҳнатларининг натижасидир. Достончилик санъатининг устоздан шогирдга ўзлашиб, такомиллашиб, қатъий анъаналар асосида ижро ва ижод этилиш эпик маҳоратнинг муҳим белгиларидан биридир. Достончилик мактаблари ва бахши-шоирлар ижодий маҳоратининг йил сайин ўсиб ҳамда бойиб бориши анъанавий услуб ва поэтик ифодадаларнинг ижодий жараёнда мукаммаллашиб бориши билан боғлиқдир. Демак, бахшининг репертуари ва ижро маҳорати эпик анъаналар орқали юзага келган ижодий жараёндир. Шу ижодий жараён достонларда ҳар гал такрорланувчи эпик клише ва поэтик формулаларни маҳорат билан ишлатиш, уларни қайтадан ижро этиш жараёнида мукаммаллашиб, бахшининг индивидуал ижодкорлик қобилиятини ошириб боради. Чунки “Ҳар бир ижро этилган асар бир матннинг варианти эмас, балки кенгрок шеърӣ захиранинг имкониятидир. Халқ достонларининг эркин ижро этилиши шуни кўрсатмоқдаки, ижрочи биринчи навбатда эпик билимларни сақловчисидир. Достонни кенг миқёсда билиш унинг бир матнини билганга қараганда маъқулдир. Чунки бахши фақатгина бир маротаба ижро қилиш имкониятига эмас, балки бундай имкониятларнинг кўплаб турлари мавжуд. Эпик билимнинг чегараларида турган ҳолда бахши кўпгина муқобил ҳаракатларнинг бирини танлайди, кўшади ёки айрим бадий парчаларни олиб ташлайди: уларнинг ўрнини алмаштиради, фикрни бошқа сўзлар билан юзага чиқаради, қайта ижод қилиш жараёнида бадий синонимияларни қўллайди”[1;45].

Фолклорга хос бўлган расмий тил воситалари ва услубий воситалар масаласи ўз тарихига эга. Жаҳон адабиёти тарихига назар ташласак, бу муаммонинг ўрганилиш босқичлари жонли эпик анъаналарини ўрганиш асосида ривожланган бўлиб А.Ф. Хилфердинг номи билан боғлиқ. Гомер шеърлари услубининг айрим хусусиятлари – эпик клишелар, доимий эпитетлардан фойдаланиш, “*loci communes*” деб аталадиган нарсалар аввалроқ эътиборни тортган. Бироқ, оғзаки шеърӣ тилнинг доимий формулалари ҳақидаги саволни халқ оғзаки ижодининг табиати билан бевосита боғлаган эди. “Онега достонлари”нинг биринчи нашрининг (1873) машҳур муқаддимасида шундай деб ёзган эди: “Айтиш мумкинки, ҳар бир достонда иккита компонент мавжуд: типик жойлар, асосан тавсифий мазмун ёки қаҳрамонлар тилидан сўзланган нутқлар ва типик жойларни боғлайдиган ва ҳаракатнинг боришини кўрсатадиган ўтиш жойлари. Ривоятчи улардан биринчисини ёддан билади ва достонни неча марта такрорламасин, айнан бир хилда куйлайди; ўтиш жойларини ёддан ёдлаб олмаслик кекрак ва хотирада фақат умумий рамка сақланади, шунда ҳикоячи ҳар сафар достонни куйлаганда, у дарҳол уни тузади, ёки кўшади, кейин қисқартиради, мисралар тартибини ва ифодасини ўзини ўзгартиради”[2;12].

“Тарихий поэтикаси”да Л.Н. Веселовскийнинг сўзларига кўра, оғзаки шеърӣ нутқнинг стилистик хусусиятлари фолклорнинг турли жанрлари ва кўплаб тиллар материалларига нисбатан кенг талқин қилинган[3;94]. Веселовский эпик услубга хос хусусият сифатида такрор – формула усулига алоҳида эътибор берди. “Мен юнон эпосига маълум бўлган, француз тилида ҳам учрайдиган, лекин айниқса славян ва рус тилларида ишлаб чиқилган такрорлаш формуласини ажратиб кўрсатаман: маълум позициялар учун доимий формулалар, улардан ажралмас, уларга ёпиштирилган, чунки уни тавсифловчи, эпитет сўзга пишади; ҳикоя давомида маълум бир вазиятнинг такрорланиши билан мос келадиган формулалар ҳам такрорланади: пиктограмманинг асл нусхасига кўра қаҳрамон ўзини жиҳозлайди, кетади, жанг қилади, нутқ сўзлайди”[4;57].

Эпик клишелар моҳиятини тушунишга В.М. Жирмунский катта ҳисса қўшди, у бу ҳодисанинг патриархал ҳаётнинг анъанавий табиати ва шунга мос равишда тафаккур ва услубнинг типлаштирувчи табиати билан узвий боғлиқлигини кўрсатди. В.М. Жирмунский шундай ёзади: “эски патриархал ижтимоий ҳаёт каби кучли бўлган. Бундай эпизодларнинг

кундалик асоси кучли бўлган бадий анъананинг асосини ташкил этувчи типик “нормал” шакллардаги халқ ижодиёти томонидан мустаҳкамланган”. Шунингдек, “шу нуқтаи назар билан қаралганда, барча халқлар эпосида(достонларида) отни эгарлаш, қаҳрамонлик пойгаси каби эпик клишелар деб аталадиган типик “умумий жойлар” билан ажралиб туради” [5;94].

Эпик маҳорат дастлаб, устоз-шогирд анъаналарида кўзга ташланади. Шогирднинг устозидан ўрганган матнга ижодий ёндашуви, бунда анъанавий услуб ва поэтик формулаларни маҳорат билан ижро эта олиш қобилиятининг шакллана бориш омиллари эътибор қаратилади. Иккинчидан, эпик хотира, билим ва дунёқарашни қабул қилиш ва ўзлаштириш жараёнида бахши улардан маҳорат билан фойдаланиб, ижодий бадиха қила олиши билан белгиланади. Бахши-шоирларнинг достончилик анъаналари доирасида достонларни ижро этиш малакалари, бунда анъана ва бадиханинг ўрни масалаларида академик В. Жирмунский туркий халқлар достончилиги ҳақида ўзининг қимматли фикрларини билдиради. “Бахши ёдланмаган матнни куйлайди, у ҳеч бўлмаганда қисман муайян сценарий бўйича импровизация қилади, бунда кетма-кет эпизод ва вазиятларга қўшимча равишда анъанавий одатий жойлар (отни эгарлаш, қаҳрамонга насиҳат, жанглари тасвирлаш ва ҳ.к.) доимий бўлади. Албатта, бундай импровизация фақат маълум бир пухта ташкил этилган анъана доирасида амалга оширилади. Бунда нафақат сюжетлар, мотивлар ва тасвирлар, балки доимий стилистик формулалар, эпитетлар, таққослаш, фразеологик бирликлар ва бошқалар доимий равишда иштирок этади. Бу эса фақат анъана ва импровизациянинг комбинациясидир”[6;428].

Ўзбек халқ достонларида эпик клишелар билан боғлиқ тасвирларни кўплаб ўринларда кузатиш мумкин. Шулардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, бахшилар ёдланмаган матнни эпик хотирасида мавжуд сценарий асосида импровизация қилиши, эпик клише ва формулалардан маҳорат билан фойдаланиб, уларга ижодий ишлов бериши бадий маҳорат қирраларининг асосий белгиларидан ҳисобланади. Достон ижрочилигида эпик маҳоратнинг ўрни куйидагиларда кўзга ташланади. Биринчидан, достон ижро этиш жараёнининг ўзи анъаналар доирасида мукаммаллашган ва маълум қонуниятлар асосида шаклланган ижодий актдир. Иккинчидан, достон ижро этиш жараёнида бахши устози ва достончилик мактаби анъаналари келиб чиқиб бахшичилик кўникмасини шакллантиради. Бу жараёнда достон матнларидаги эпик клише ва формулаларга эътибор қаратиши, бахши ҳар гал ижро этиш жараёнида уларга индивидуал маҳорати билан ишлов бериши, такомиллаштириши ва бадихагўйлик сирларини намоён этиши керак бўлади. Учинчидан, достон ижрочилигида эпик маҳоратнинг ўрни катта бўлиб, бахшилар ижодкорлигини ошириб боровчи ва репертуарини бойитувчи энг асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Гацак В.М. Эпический певец и его текст // Текстологическое изучение эпоса. – М., 1971. – С.45.
2. Гильфердинг А.Ф. Олонецкая губерния и ее народные рапсоды // Онежские былины, 1. М.; Л., 1949. С. 57.
3. Веселовский А.Н, Указ. соч. С. 94.
4. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. М., 1947. С. 428.
5. Мирзаев Т. Бахшилар эпик репертуарининг шаклланиши ва бойиб бориши масалалари // “Қодир бахши абадияти” мавзусида ўтказилган республика илмий– амалий конференция материаллари. – Қарши, 2012. – Б.10.
6. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Л., 1974. –С. 79.
7. Далли. Достон. Айтувчи Эргаш Жуманбулбул ўғли. Нашрга тайёрловчи М.Алавия // Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972.
8. Хон Далли. Достон. Айтувчи Шодмон бахши Хўжамбердиев.– Қарши: Насаф, 2010.

УЎК 82:7

ТИЛЕЎБЕРГАН ЖУМУРАТОВ АСАРЛАРИДА БАДИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНИШИ

И.Э.Сейтназарова, ф.ф.н., Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. Мақолада тилнинг бадийлигини оширишга хизмат қиладиган, маъно ўткирлигини таъминловчи бадий воситалар ҳақида сўз юритилади. Хусусан, Қорақалпоқ адабиётининг йирик намоёндаси, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Тилеўберган

Жумамуратов асарларида бадий воситаларнинг услубий қўлланишига доир маълумотлар шеърятдан намуналар асосида атрофлича ёритилади.

Калим сўзлар: тасвирий қуроллар, метаномия, синекдоха, троп, маъно кўчиш, имплицит, лексема, экспрессивлик, образли экспрессивлик

Аннотация. В статье говорится о художественных средствах, служащих повышению художественности языка и обеспечивающих остроту смысла. В частности, на примерах из его поэзии будет освещена информация о методическом использовании художественных средств в творчестве великого представителя каракалпакской литературы, народного поэта Узбекистана и Каракалпакстана Тилэобергана Жумамуратова.

Ключевые слова: образное оружие, метаномия, синекдоха, троп, передача смысла, имплицит, лексема, выразительность, образная выразительность.

Abstract. The article talks about the artistic means that serve to increase the artistry of the language and ensure the sharpness of the meaning. In particular, information on the methodical use of artistic tools in the works of Tileobergan Jumamuratov, the great exponent of Karakalpak literature, the national poet of Uzbekistan and Karakalpakstan, will be covered based on examples from his poetry.

Keywords: figurative weapons, metonymy, synecdoche, trope, transfer of meaning, implicit, lexeme, expressiveness, figurative expressiveness

Бадий асар бадийлик даражаси қанча юқори бўлган сари, у ўқувчилар орасида юқори талабдаги асарга айланади. Бундай асарлар инсоният турмушида мангулик ҳаёт суради. Уларнинг бадийлигини таъминловчи қурол – бадий тасвирий қуроллари ҳисобланади. Бу бўлимда шоир асарларидаги бадий тасвирий қуролларидан бири – метонимия ҳақида сўз этилади.

Метонимия риторика, поэтика, стилистика соҳаларида, ҳатто оғзаки нутқ жараёнида ҳам қўлланилувчи троплардан бири. У гапнинг ихчамлигини таъминлайди. Метонимия логик хусусиятига эга бўлиш билан бирга, фикрларнинг ҳар хиллигини таъминловчи қурол вазифасини ҳам бажаради. Масалан:

Жаманнан сен етпе ўмит,
Жўрегинде мылтық бар (149,111).
Ҳалың нешик, **ҳэй ишеўик**, қалайсан,
Ўз ўйиңе салдың талай ылайсан (149,37).

Т.Жумамуратовнинг бу қаторларида «жаман», «ишеўик» сўзларининг ўрнига «жаман адам», «ишеўик адам» деган тўғри маъноли сўзлар фойдаланилса, биринчидан, шеърнинг бадийлиги сусаяди, иккинчидан, логик киноя маъноси йўқолади, учинчидан, образ ҳосил қилишдаги ҳар хиллилик бўлмайди. Демак, шу метонимиялар шоир фикрининг образлигини таъминлаган ва улар орқали шоир ўқувчининг диққатини торта олади.

Метонимияда қандайдир бир нарса ёки воқеа-ҳодисанинг номи бошқа бир нарса ёки воқеа-ҳодисага кўчирилади. Бу нарса-буюм ёки воқеа-ҳодиса онгимизда бир-бири билан боғлиқ тушунчаларни англатиши билан ўзаро боғланган бўлади. Метафорада бир-бирига ўхшаш предметларнинг белгилари билдирилса, метонимияда бу икки предмет ташқи кўриниши ёки ички хусусиятлари билан бир-бирига қандайдир боғлиқлиги бўлса ҳам, умумий бир-биридан фарқ қилувчи (бир-бирига ўхшамайдиган) предметларнинг белгилари англатилади [1].

Тилдаги барча тасвирий қуроллар каби, метонимиянинг ҳам бадий адабиётда ўзига хос ўрни бор. У тилнинг эстетик функциясини оширишда аҳамиятли қуроллардан бири саналади. Метонимия бадий асарда муаллифнинг ғоясини, мақсадини очиқ беришда бир қанча долзарб вазифани бажаради. Масалан:

Бир-бирине сыйласықлы **аўылы**,
Жайлаўында толы сыйыр-саўыны (149,93).
Сизлерге де әлпешлеген бала бар,
Не себепли **Вьетнамнан** қан ағар (140,32).

Бу шеърй сатрларда «аўыл», «Вьетнам» лексемалари «шу юрт халқи, бир туғишган халқ» семаси билан метонимик қаторни пайдо қилган. Эллипсис натижасида пайдо бўлган нутқ пайтидаги бу метонимия «шу ҳудуддаги қавм-қариндош» бирикмасининг қисқарган шакли ҳисобланади. Шоир «аўыл», «Вьетнам» лексемалари орқали метонимияни пайдо қиларкан, унга катта ғоявий мазмун юклайди. Муаллиф қўнглидан отилиб чиққан бу туйғу ўз элидаги ва бошқа халқлардаги қариндошлик ришталарини бериш учун қўлланилган. Муаллиф бу сўзларни қўллаш орқали айтмоқчи бўлган бир неча гапларини қисқа ва образли турда ифодалашга ҳаракат қилган. «Аўыл», «Вьетнам» лексемалари муаллифнинг иллокутив (яширин) туйғуларини бера олган.

Метонимия нутқ қисқалигини таъминлаш билан бирга, унга таъсирчанликни ҳам ифодалайди [2].

Метонимия Т.Жумамуратов асарларида қуйидаги усулларда берилган:

1. Бир нарса ичидаги нарса-буюм маъноси шу нарсанинг ўзига ўтказилади:

Иштим ҳазир талай **кесе**,

Эрманым жоқ қонса нәше (149,207).

Тағамлари мазалы

Және писер **қазаны** (149,181).

Ерге қуўат, ўй-ишине берекет,

Ол бар жерде тасқынлаган **дастурхан** (149,18).

Бу қаторларда товоқ ичидаги ичимлик маъноси сиртидаги «коса»га, идиш ичидаги таом маъноси сиртидаги «қозон»га, озиқ-овқат маъноси сиртидаги «дастурхон»га кўчиш орқали кўчма метонимик маъноларни шакллантирган.

2. Ўрин оти унда яшовчи инсонлар ўрнида қўлланилади;

Не бир жайсаң **шәхәрлер** бар шаўқымлы,

Араласаң бир-биринен зияда (140,10).

Бу қаторларда «шәхәр» ўрин оти орқали унда яшовчи халқ назарда тутилиб кўчма метонимик маъно ифодалаган.

3. Муаллиф номи унинг асари ўрнида қўлланилади ёки аксинча, асар номи шу муаллифнинг ўзини эслатади;

Сөзды қысып мыжый бермей,

Болмаспеди алмассаң?

Бердақ тилин оқып көрмей,

Көп күшенген «дилмашсаң» (149,219).

Бу қаторлар «Баспасөздің бир дөкейине» шеъридан олинган бўлиб, қаторларда «Бердақ тили» эмас, балки «Бердақ асарлари тили» назарда тутилган.

Халқы қайта тирилтти,

Жоғалып кеткен Бердақты.

Бу қаторлар «Бердақ» шеъридан олиниб, унда шоирнинг ўзи эмас, балки асарлари назарда тутилган.

4. Бир нарса-буюм унга боғлиқ бўлган нарса билан алмаштирилади:

Бул минези пайда етти,

Үлкенлеў хызметке өтти.-

Зор столға ийе болып,

Шалқайып отыра кетти (149,213).

Бу қаторларда амал унинг ўтирадиган ўрнига оид бўлган «стол» сўзи билан алмашиб метаномик кўчма маъно пайдо қилган.

5. Бир нарса-буюмнинг атоқли номи унинг турдош отга ёки аксинча турдош отнинг атоқли от сифатида қўланиши орқали ясалган;

Жети түлик малы өскен жайлаўда,

«**Суў тулпарлар**» тайын турған байлаўда,

Теңиз майданында көкмар ойнаўға,

Пароход я катер десең бизге кел (149,87).

Бу қаторлар шоирнинг «Бизге кел» шеърідан олинган қаторлар бўлиб, Орол денгизи атрофидаги кема ва кораблларга «Сув тулпорлари» дея ном бериш орқали кўчма маъноли метонимия шаклланган.

6. Абстракт маъноли нарса-буюм ўрнига конкрет маъноли нарса-буюмни ёки аксинча, конкрет маъноли нарса-буюм ўрнига абстракт маъноли нарса-буюмни алмаштириб қўллаш орқали ясалган;

Қызығы не, сөзиң иске аспаса,

Баспасөзлер ықласланып баспаса.

Басканда да оқыўшыдан уят-аў,

«Дами жоқ!» деп ылақтырып тасласа (149,231).

Бу шеърій сатрларда шоир босма сўзни эмас, балки ўша жойда ишловчи инсонларни назарда тутган ҳолда бадий метонимияни ярата олган.

7. Нарсанинг ёки ҳодисанинг, инсон хусусиятларига тур-тусига доир ясалган [5];

Жерменди ким билетура,

Жалатайдың ең шойдығы сол екен (149,35).

Бирлик, күштен **залым** қашар,

Дослық – жәхән сардары (149,111).

Билип турып айттым талай нақылды,

Ақмақ ҳамел менен устазлық етти (149,24).

Деди де **сулыў**, таңланып турып,

Путевкамды алды алдына қойған (140,91).

Бу қаторларда «жермен», «жалатай», «залым», «ақмақ», «сулыў» сифатлари шу хусусияттаги инсонларни англатиб, бадий метонимияларни пайдо қилган.

8. Нарса-буюмнинг қилинган материалига ки миқдорига оид ясалган [4];

Нәпси қулы, әй бийдәўлет қарағым,

Жүз граммға қызарса да қулағың.

Ҳал кеткенше күни-түни симирип,

Қуртпақысаң магазинниң арағын?! (149,30).

Бу қаторларда «юз грамм» сўзи орқали ароқ маъносини билдирувчи сўз назарда тутилиб кўчма метаномик маъно пайдо қилган.

9. Фразеологизмлар ҳам яқка услубий метонимиялар сифатида фойдаланилган;

Сайраса да сөзге жетик ҳақ киси,

Ақмаққа тәсирсиз гәптиң жақсысы.

Кеўли соқыр кеўил нурын не билсин,

Оған бирдей қараңғысы, жақтысы (149,31).

Бу қаторларда «кеўли соқыр» фразеологизми орқали шу тарздаги инсон назарда тутилиб кўчма метонимия ҳосил бўлган.

Юқоридаги мисоллардан шоир ижодида метонимиянинг ҳар хил усулларда ҳосил бўлишини кўришимиз мумкин. Бу, ўз навбатида, шоир тил бойлигининг қанчалик даражада юқори эканлигини кўрсатади. Шоир асарларининг лингвопоэтик нуқтаи назардан таҳлил қилиниши ундаги сўзларнинг киноя маъноларин тушунишга олиб келади.

Синекдохада эса бир нарса-буюм маъноси иккинчи предметга улар орасидаги миқдорий муносабатга боғлиқ ўзгаради [8].

Синекдохалар бадий асарда қўлланилганда мураккаблашган гап тузилишлари, ортиқча сўзларни фойдаланишнинг олдини олади. Матнга оддийлик, таъсирчанлик беради. Синекдоха фақат бадий адабиётда эмас, оғзаки нутқда ҳам қўлланилади. Лекин бошқа бадий тасвирий куроллари – ўхшатиш, эпитет, метонимиялар каби кўп турлиликка ва ижобий қўланишга эга эмас. Шоир Т.Жумамуратов синекдоханинг имканиятларидан шеър тилини безашда, асар бадийлигини таъминлашда фойдаланган ижод ҳисобланади. Масалан:

Оған тийсең мың **жудырық** гезеўли,

Ҳал сынассаң жапырақтай мушың бар (149,19).

Берилган бу қаторлардаги «жудырық» лексемаси орқали «шахс» семали синтетик маъно юзага келган ва синекдоха пайдо бўлган. Бунда «жудырық» лексемаси иккинчи даражали номинация вазифасини бажариб, бутун инсон маъносини унинг бир бўлаги – жудуруғи орқали ифодалай олган. Шоир «жудырық» лексемаси орқали синекдоха усулидан фойдаланаркан, ўзининг маълум бир ғоявий позицияда турганлигини, айтмоқчи бўлган салмоқли гапини шу лексемага имплицит тарзда моҳирона синлирган. Шоир энди душман зарбини «жудырық» сўзи орқали образли тасвирлаб, шеърнинг бадиийлигини кучли тасвирлаш ва экспрессивликни олиб кирган.

Синекдоха усули билан сўз маъносининг кўчиши энг жозибали турларидан бири инсон ва ҳайвон тана аъзолари бири атамасининг умумий маъно англатиш учун ишлатилиши бўлиб ҳисобланди [5]. Бу усул Т.Жумамуратов асарларида ҳам баъзан учрайди. Масалан:

Жыл басынан мағлыўматқа көз тиктим,
Радио қашық кетпей **қулақтан** (149,63).

Бу сатрларда инсон танасининг бир аъзоси – «кулок» орқали инсон тушунилиб, фикр ихчам ва бадиий берилган.

Т.Жумамуратов асарларида синекдоханинг яна бошқа маъно турларидан ижобий фойдаланилган. Шоир поэзиясида қуйидаги маъноларда қўлланилган синекдохаларни кўриш мумкин:

1. Бутун ўрнига унинг бўлаги фойдаланилиши [1]:

Гей сулыўлар ерке өсер үйинде,
Зорды берип ғайыр нағыс кийимге.
Өкинишли, иплас **қолға** тап болып,
Жүрмей қалса жалтылдаған күйинде (144,76).

Көзлер көрди қыяметлик күнлерди,
Тилим жетпес баянлаўға сыр етип!
Шайыр болсам ел көз жасын тәрийиплеп,
Жазар едим таўсылмастай жыр етип (142,38).

Жүреклерге қасақана уў басты,
Ғам көңиллер қайғысына шуўласты.
Хан да адам не себептен күледі,
Көре турып көзлердеги нуў жасты?!... (142,195).

2. Көплик санның орнына бирлик санның қолланылыўы [1]:

Төрт миллион тонна «алтын» жаратқан,
Өзбектиң ақылы, **өзбектиң қолы** (140,53).

Бу сатрларда ўзбек халқини бирлик сонда «ўзбекнинг қўли» сўзи орқали маҳорат ва экспрессивлилик билан бера олган.

Израил қанын сормақ **арабтың**,
Араблар да қалағоймас қарап дым (149,23).

Бу сатрларда араб халқини бирлик сонда «араб» сўзи орқали маҳорат ва экспрессивлилик билан бера олган.

Неше мың жыллар қастынды тиктин **адамға**,
Үңгирде тыныш жатпадың неге одан да?!
Инсанды қорлап, дәўраның өтти басыңнан,
Адамлар теңлик бермейди енди... (142,230).

Бу сатрларда бир одам эмас бутун одамзот маъносини тушуниш мумкин.

3. Бирлик сон ўрнига кўплик сон қўлланилиши [1]:

Маман, Ерназарлар жазып қулашты,
Арқа жаққа былғап өткен қурашты,
Бәриниң де ең әдиўли нийети,
Халық бахты учун жүрегин ашты (144,180).

Бу сатрларда бир одам ўрнига унинг кўплик шакли қўлланилиб, «шу одамга ўхшаш одамлар» деган жамловчилик маъно берган.

4. Аниқ эмас сон ўрнида аниқ сон ёки аниқ сон ўрнида аниқ эмас сон келиши орқали синекдохик маъно шаклланган;

Өнерли ойлап туўлайды,

Мың тилде сөйлеп тамаша,

Самал да шертти сырнайды,

Концертин кәрдик тамаша (144,39).

Басқа қонған бағ-дәўлеттин тың қусы,

Халқыңа да берген баҳа, сын усы:

Мың-мың жыллар ел бийлеген ерлерден,

Өзиң болдың қаҳарманның туңғышы (144,182).

Хуллас, Т.Жумамуратов синекдохалардан фойдаланиш маҳорати ўзи билан қардош шоирлар услубидан ўзининг такрорланмас мазмунга эғалиги, асарнинг ғоявий мазмунга йўналтирилгани, шу билан бирга муаллиф интенциясининг унда имплицит тасвирланиши, шунингдек, бадий матнда образли экспрессивликка хизмат қилиши билан ажралиб туради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 188.
2. Солганик Г.Я. Стилистика русского языка. – М.: Флинта, 2016. – С. 62.
3. Ғуламов А, Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 1987. – Б. 151.
4. Десяева Н.Д., Арефьева С.А. Стилистика современного русского языка. – М.: Академия, 2008. – С. 32.
5. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика. – Нөкис, 2019. – Б. 129.
6. Sayfullaeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G va boshq. Hozirgi ózbek adabiy tili. – Toshkent: FAN, 1987. – В. 376.
7. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивлик фойдаланишнинг синтактик усули. – Тошкент: Фан, 1987. – Б. 76.
8. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилининг стилистикаси. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. – Б. 82.
9. Жумамуратов Т. Аралға келдим оралып. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2016. – 324 б.
10. Жумамуратов Т. Жазыўшы хәм алтын балық. – Нөкис: Билим, 2015. – 64 б.
11. Жумамуратов Т. Жүрек мухаббаты. – Нөкис, 1956. – 56 б.
12. Жумамуратов Т. Мениң заманласларым. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1961. – 190 б.
13. Жумамуратов Т. Өмириңниң өзи философия. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2005. – __ б.
14. Жумамуратов Т. Дослық хақида қосықлар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – 106 б.

УДК 81-13

РОЛЬ ЖУРНАЛИСТИКИ ШАРОФА РАШИДОВА В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ

А.И.Суярова, преподаватель, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada Sharof Rashidov publitsistikasining madaniy hayotga qo'shgan salmoqli hissi haqida so'z boradi. Atoqli o'zbek jurnalisti Sharof Rashidov XX asr O'zbekiston madaniy manzarasida o'chmas iz qoldirdi. Ushbu maqolada Rashidovning jurnalistik faoliyati va uning O'zbekiston madaniyati, adabiyoti va san'atini shakllantirish va targ'ib qilishda qanday muhim rol o'ynaganligi ko'rib chiqiladi. Rashidov ijodi nafaqat madaniy yuksalish, balki o'zbek xalqining o'ziga xosligi va merosini mustahkamladi. Ushbu maqolada uning yozganlarini tahlil qilish orqali Rashidov jurnalistikasining mintaqa madaniy evolyutsiyasiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sharof Rashidov, jurnalistika, madaniy hayot, O'zbekiston, adabiyot, tilni asrash, madaniy an'analar, multikulturalizm.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается значительный вклад журналистики Шарофа Рашидова в культурную жизнь. Шароф Рашидов, известный узбекский журналист, оставил неизгладимый след в культурном ландшафте Узбекистана XX века. В этой статье рассматривается журналистская карьера Рашидова и то, как она сыграла ключевую роль в формировании и продвижении культуры, литературы и искусства Узбекистана. Работа Рашидова не только способствовала культурному развитию, но и укрепила самобытность и наследие узбекского народа. На основе анализа его произведений в

данной статье рассматривается влияние журналистики Рашидова на культурную эволюцию региона.

Ключевые слова: Шароф Рашидов, журналистика, культурная жизнь, Узбекистан, литература, сохранение языка, культурные традиции, мультикультурализм.

Abstract. This scientific article delves into the significant contributions of Sharof Rashidov's journalism to cultural life. Sharof Rashidov, a prominent Uzbek journalist, left an indelible mark on the cultural landscape of Uzbekistan during the 20th century. This article explores Rashidov's journalistic career and how it played a pivotal role in shaping and promoting the culture, literature, and arts of Uzbekistan. Rashidov's work not only fostered cultural development but also strengthened the identity and heritage of the Uzbek people. Through an analysis of his writings, this article examines the impact of Rashidov's journalism on the cultural evolution of the region.

Keywords: Sharof Rashidov, journalism, cultural life, Uzbekistan, literature, language preservation, cultural traditions, multiculturalism.

Введение. Шароф Рашидов, выдающаяся фигура в культурной и политической истории Узбекистана, сыграл ключевую роль в формировании культурной жизни этой центральноазиатской страны в XX веке. Как журналист, поэт и государственный деятель Рашидов оставил неизгладимый след в культурном ландшафте, оставив наследие, которое продолжает влиять на современную узбекскую культуру. Целью данной статьи является рассмотрение многогранного вклада журналистики Шарофа Рашидова в обогащение и развитие культурной жизни Узбекистана.

Ранняя жизнь Рашидова, родившегося в 1917 году, была отмечена глубокой любовью к своей стране и стремлением сохранять и продвигать ее культурное наследие. Его карьера в журналистике началась в 1930-х годах, когда он начал публиковаться в различных газетах и журналах, посвященных узбекской культуре, литературе и искусству. Кульминацией его пути как журналиста стало руководство «Узбекистон Йулдузи», где он работал редактором журнала и стал видным голосом на узбекской литературной и культурной сцене.

Вклад Рашидова вышел за рамки журналистики. Как поэт и государственный деятель, он отстаивал дело сохранения узбекской культуры, прославлял ее богатые исторические традиции и выступал за мультикультурализм, признавая разнообразие этнических традиций, составляющих Узбекистан. Его влияние вышло за рамки его политической карьеры, а его журналистика сыграла ключевую роль в содействии культурному росту, сохранению национального наследия и формировании идентичности узбекского народа.

В этой статье будут рассмотрены многогранные аспекты журналистики Шарофа Рашидова, рассмотрено ее влияние на современную узбекскую культуру, ее роль в поощрении культурного разнообразия и ее непреходящее наследие, которое продолжает формировать культурную жизнь Узбекистана. При этом становится очевидным, что вклад Рашидова в журналистику был не только отражением его политического лидерства, но и символом его преданности управлению культурой и непреходящего значения его вклада в культурную жизнь региона.

Сохранение и продвижение культуры

Одной из наиболее значимых сторон журналистской деятельности Шарофа Рашидова была его непоколебимая приверженность сохранению и развитию узбекской культуры. Публикации и редакционное руководство Рашидова сыграли важную роль в сохранении культурного наследия Узбекистана и обеспечении его дальнейшего процветания перед лицом социальных и политических изменений.

1. Продвижение литературы и языка

Ранние журналистские усилия Шарофа Рашидова характеризовались глубокой любовью к узбекскому языку и стремлением продвигать его как язык культуры и самобытности. Он считал, что узбекский язык является краеугольным камнем культурной самобытности нации, и активно поощрял его использование и развитие в литературе и журналистике. Под его руководством в «Узбекистон Йулдузи» журнал стал платформой для узбекских писателей и

поэтов, позволяющей выражать себя на родном языке, создавая яркую литературную сцену, прославляющую красоту и богатство узбекского языка.

Приверженность Рашидова литературе распространялась и на его собственный вклад как поэта. Его поэзия, вдохновленная узбекским фольклором и традициями, не только обогатила литературный ландшафт, но и послужила источником вдохновения для других писателей и поэтов, способствуя сохранению и развитию узбекской литературы.

2. Прославление культурных традиций

Помимо продвижения современной литературы, Рашидов использовал свою журналистскую деятельность для прославления культурных традиций Узбекистана. Он является автором многочисленных статей и очерков, освещающих богатую историю, обычаи и фольклор узбекского народа. Тем самым он преодолел разрыв между прошлым и настоящим, гарантируя, что узбекский народ останется связанным со своими культурными корнями.

Произведения Рашидова сыграли важную роль в просвещении и напоминании молодому поколению Узбекистана об их культурном наследии. Его произведения служили хранилищем знаний, где читатели могли узнать о традиционных обычаях, ритуалах и историческом значении различных обычаев. Такое сохранение культурных традиций сыграло жизненно важную роль в сохранении культурной самобытности Узбекистана.

3. Искусство и архитектура

Рашидов также использовал свою журналистскую деятельность для популяризации узбекского искусства и архитектуры. Он признал, что архитектурное наследие Узбекистана с его знаковыми сооружениями, такими как Регистан в Самарканде и замысловатая плитка Хивы, является неотъемлемой частью культурной самобытности страны. В своих произведениях Рашидов не только подчеркивал историческую и художественную ценность этих архитектурных чудес, но и выступал за их сохранение и реставрацию.

Его поддержка искусства распространялась и на современных художников. Рашидов поощрял развитие и признание узбекских художников, скульпторов и других художников, обеспечивая признание и признание их работ как внутри Узбекистана, так и на международной арене.

В заключение хотелось бы отметить, что журналистика Шарофа Рашидова сыграла жизненно важную роль в сохранении и развитии узбекской культуры. Его усилия по продвижению литературы, языка, культурных традиций и искусства послужили краеугольным камнем сохранения и роста культуры. Сохраняя и прославляя культурное наследие Узбекистана, вклад Рашидова продолжает влиять и формировать культурную жизнь нации, воспитывая чувство гордости и преемственности среди узбекского народа.

Заключение. Роль публицистики Шарофа Рашидова в культурной жизни Узбекистана была глубокой и многогранной. Вклад Рашидова как журналиста, поэта и государственного деятеля оставил неизгладимый след в культурном ландшафте этой центральноазиатской страны. В этой статье исследуются различные аспекты его влияния, включая продвижение литературы и языка, сохранение и прославление культурных традиций, пропаганду мультикультурализма и устойчивое влияние на современную узбекскую культуру.

Приверженность Рашидова сохранению и продвижению узбекской культуры посредством своей журналистики имела далеко идущие последствия. Его поддержка литературы и узбекского языка послужила катализатором развития современной узбекской литературы, предоставив писателям и поэтам платформу для самовыражения на родном языке. Его произведения также прославляли культурные традиции, фольклор и историческое богатство Узбекистана, обеспечивая сохранение связи нации со своими культурными корнями.

Более того, в пропаганде мультикультурализма Рашидов подчеркивал важность признания и уважения различных этнических групп, языков и традиций внутри Узбекистана. Такой подход способствовал социальной сплоченности и единству в стране с богатым разнообразием этнической идентичности.

Влияние журналистики Рашидова на современную узбекскую культуру сохраняется. Его наследие продолжает влиять на современную литературу, сохранение языка, культурные традиции и продвижение мультикультурной идентичности. Его приверженность управлению культурой обеспечила сохранение богатого культурного наследия Узбекистана и продолжает формировать самобытность узбекского народа.

В заключение, журналистская деятельность Шарофа Рашидова была не только отражением его политического лидерства, но и символом его приверженности сохранению и развитию культуры. Его вклад имел долгосрочное влияние, воспитывая чувство гордости и преемственности среди узбекского народа и обогащая культурную жизнь Узбекистана. Наследие Шарофа Рашидова является свидетельством непреходящего значения его вклада в культурную жизнь региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://kun.uz/uz/news/2021/12/17/sharof-rashidovning-qizi-svetlana-rashidova-aqshda-vafot-etdi>
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. <http://uchildiz.uz/akademik-sayyora-rashidova-o'zmu-faxri/>
4. <https://daryo.uz/2016/12/23/jizzax-tumani-sharof-rashidov-nomi-bilan-ataladi/>

УДК 82

ИЗОБРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В ТВОРЧЕСТВЕ

А.Н.ТОЛСТОГО

Н.Ж.Умбетова, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. *Tadqiqot ishida A.N.ning hikoyasi asosida badiiy adabiyotdagi milliy xarakter xususiyatlari tadqiq etilgan. Tolstoy "Rus xarakteri". Muallif oddiy askarning jasoratida milliy xarakterning aksini topadi. Ishning asosiy maqsadi - ish misolidan foydalanib, insonning qiyin vaziyatlarda sha'ni va matonatini yo'qotmaslik qobiliyatini ko'rsatishdir. Muallif butun insoniyatning asosiy qadriyati "Vatanga muhabbat"ni ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Vatan, zamin, milliy, xarakter, muhabbat, or-nomus, urush.*

Аннотация. *В исследовательской работе рассматриваются особенности национального характера в художественной литературе на материале рассказа А.Н. Толстого «Русский характер». Автор находит отражение национального характера в подвиге простого солдата. Основная цель работы, показать на примере произведения способность человека в тяжелых ситуациях не потерять честь и силу духа. Автор подчеркивает главную ценность всего человечества «любовь к родной земле».*

Ключевые слова: *родина, земля, национальный, характер, любовь, честь, война.*

Abstract. *The research work examines the features of national character in fiction based on the story of A.N. Tolstoy "Russian character". The author finds a reflection of the national character in the feat of a simple soldier. The main goal of the work is to show, using the example of the work, a person's ability in difficult situations not to lose honor and fortitude. The author emphasizes the main value of all humanity "love for the native land."*

Key words: *homeland, land, national, character, love, honor, war.*

«...Произведение, всегда было объектом пристального внимания литературоведов, лингвистов, философов, культурологов и многих других...»[4, с.67]. И одной из самых актуальных тем в среде писателей, литературоведов, культурологов и многих других была тема национального характера. Много писателей обращалось к теме национального характера, такие как Н. Некрасов Л.Н. Толстой, В.М. Шукшин, А.Н. Толстой, К.М. Симонов и многие другие. После двух мировых войн огромных по масштабу, этот вопрос волновал уже не только русских писателей, но и учёных, политиков, философов, в общем, всех людей в мире. Мы задаёмся вопросом: Так почему же людей стал волновать этот вопрос? В чём сила русского характера? Что помогает ему выстоять в тяжёлых обстоятельствах и не потерять силу духа? Где русские люди черпают свои силы? А может быть, на все эти вопросы есть всего лишь один ответ: Родина! Родная земля!

На волнующие нас вопросы, мы попытаемся найти ответы в творчестве А.Н. Толстого. А.Н. Толстой нашел национальный характер – труженика, его нравственное величие в цикле «Рассказы Ивана Сударева» (1942 г.), в который он включил, написанный рассказ в 1944 году рассказ «Русский характер».

Рассказ А. Н. Толстого «Русский характер» показывает силу и мужество русских людей во время войны. В этом рассказе автор рассказывает о среде, в которой вырос его герой. Егор Дремов - «человек простой тихий, обыкновенный – колхозник из приволжского села Саратовской области» [3, с.329]. Он был «строгого поведения, чрезвычайно уважал и любил мать, Марью Поликарповну, и отца своего Егора Егорыча» [3, с.329]. Перед нами автор рисует идеального положительного героя, выросшего в простой русской крестьянской семье, хорошо воспитанного и с большой любовью к Родине. Сам Егор Дремов говорит об этом так: «Отец мой - человек степенный, первое, он – уважает себя, ты, говорит, сынок многое увидишь на свете, и за границей побываешь, но русским званием - гордись...»[с.329].

Автор раскрывает образ героя: «Среди других был замечен сильным и соразмерным сложением и красотой. Бывало, заглядишься, когда он вылезает из башни танка, - бог войны! Спрыгивает с брони на землю, стаскивает шлем с влажных кудрей, вытирает чумазое лицо и непременно улыбнётся от душевной приязни» [3, с. 329].

Егор о военных подвигах ничего не рассказывал, но о них знали, со слов экипажа. Сам же он объясняет, что «...о таких делах вспоминать неохота!» Нахмурится и закурит [3, с. 330]. О своей личной жизни вскользь только упомянул, что есть у него девушка хорошая, что обещала дожидаться, даже если он вернётся на одной ноге. Автор показывает своего героя скромного, который не хвалится своими победами не в личной жизни, не фронтовыми подвигами «как он бил немцев» об этом говорит его «...золотая звёздочка и половина груди в орденах...»[3, с. 329]. Воевал Егор Дремов храбро, пока немцы не подбили танк, два танкиста из экипажа погибли, водитель Чувилов вытащил Егора, он был без сознания, Чувилов кидал рыхлую землю на лицо, на голову, на одежду Егора, чтобы потушить огонь, в это же время взрывается танк. Егор выжил, лицо его обуглено так, что местами виднелись кости. Он пролежал восемь месяцев в госпитале, ему сделали несколько пластических операций. Восстановили нос, губы, веки, уши, но всё равно лицо его было изуродовано, смотреть было невозможно, люди, когда видели его, отводили взгляд. Комиссия признала его годным к нестроевой службе, несмотря на это Егор Дремов просится служить в полк. И когда генерал говорит ему: «Вы же инвалид» Он отвечает – «Никак нет, я урод, но это делу не помешает, боееспособность восстановлю полностью...» [3, с.331]. Здесь автор раскрывает глубокий внутренний мир своего героя, его мужество, героизм и ему всё равно, как он выглядит, он стремится на фронт, чтобы служить Родине. После госпиталя Егору дали отпуск на двадцать дней. Он поехал домой повидаться с родными, но увидев родителей не смог признаться, в том, что он их сын, После стольких операций его голос изменился, стал хриплым, глухим и неясным. Но автор показывает, сколько нежности и любви у этого изуродованного войной простого к родителям лейтенанта. Егор не хочет напугать мать и отца. Ему было хорошо за родительским столом и обидно, что его так и не узнали, а он не мог признаться, так как боялся причинить боль своим родителям. «Спать ему отвели на печке, где он помнил каждый кирпич, каждую щель в бревенчатой стене, каждый сучок в потолке. Пахло овчиной, хлебом - тем родным уютом, что не забывается и в смертный час...»[3, с.333] Здесь автор глубже раскрывает образ героя через его любовь к родительскому дому и родному краю – что называется Родиной. За это тепло, уют, за Родину, не страшно умереть! Душа Егора болит, он слышит, как мать не спит, ворочается, в этот момент Егор думает: «Неужто так и не признала, неужто не признала? Мама, мама ...»[3, с.333]. А сколько сил, терпения и мужества нужно было Егору, когда он встретился с невестой – красавицей, она тоже его не узнала, и даже испугалась, увидев его лицо. В этот же день Егор ушёл на станцию, угнетённый всем произошедшим, повторяя: «...Как же быть-то теперь?» [1, с.334]. Вернувшись в полк, Егор стал служить, боевые товарищи встретили его с искренней радостью, и ему стало легко на душе. А. Толстой раскрывает не только образ главного героя, но и воевавших рядом с ним

русских солдат, которые уважают Егора за его подвиги, восхищаются им и плечом к плечу сами совершают героические поступки - гонят врага с родной земли. Мы видим, что родители не отказались от Егора, мать почувствовала своей душой и сердцем, что приезжал её сын, а отец сказал, что если бы, это был сын с таким лицом «...как у этого, кто к нам приезжал, гордиться нужно...»[3, с.334]. Из слов отца, мы понимаем, что русским характером обладает и отец героя, так как он понимает, что этот человек с изуродованным лицом не прятался в тылу или в окопах, а самоотверженно защищал Родину. И поэтому он бы гордился таким сыном.

Друг Иван Сударев советует Егору написать матери письмо, признаться, что это он приезжал, ей «очень нужен образ Егора»: «Таким-то она тебя ещё больше станет любить...» Спустя некоторое время к Егору приехала мать и его невеста. Невеста говорит ему «Егор, я с вами собралась жить, навек я буду любить верно, очень буду любить...»[3, с.335].

А. Толстой в рассказе «Русский характер» показал в образе русского человека Егора Дремова – ядро настоящего русского характера. Автор смог в простом человеке выразить не внешнюю, а внутреннюю красоту характера русского человека, через такие качества: как скромность и героизм, мужество и нежность, терпение и любовь, честь и достоинство. «... Истинный патриот выступает за тех и за то, что укрепляет и развивает его Родину и против тех и того, кто и что ее разрушает, наносит ей тот или иной ущерб...».

И именно благодаря таким людям, которые были готовы пожертвовать собой ради Родины, сегодня над нашими головами - мирное небо. Тема национального характера всегда и во все времена будет актуальной [2], так как пока есть патриоты своей страны на земле, эта тема будет жить вечно [1].

Таким образом, на примере одной нации, мы попытались выразить неповторимые патриотические особенности всего человечества. Автор же в произведении дал свою оценку национальному характеру, что очень точно подходит под описание неповторимых особенностей патриотизма: «...Да вот они русские, характеры! Кажется, прост человек, а придёт суровая беда, в большом или малом, и поднимается в нём великая сила – человеческая красота...»[3, с.335].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ачилдиева Н.Б. Основные понятия комбинаторной лингвистики. Экономика и социум. №12(91) 2022. С 819-822.
2. Arapov G. (2021). Linguocultural study of light industry lexicon. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 2(05), 39–372.
3. Толстой А.Н. Повести и рассказы. – М.: Художественная литература, 1985. – 336с. (Классики и современники. Сов.лит.)
4. Умбетова Н.Ж. Ўзбекистон хорижий тиллар. – Тошкент, 2020. - № 6(35). - С. 67-80.
5. https://www.altstu.ru/structure/unit/sovet_k/article/1/

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№11/4 (108)
2023 й., ноябрь**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 06.11.2023
Босишга рухсат этилди: 15.11.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 15,5 б.т. Буюртма: № 12-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18